

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
(DOKTORSKI STUDIJ) HUMANISTIČKE ZNANOSTI

DOKTORSKA DISERTACIJA

Prostorno planiranje u Hrvatskoj od 1955. do 1975. i Lefebvreova
teorija proizvodnje prostora

Nikola Bojić

Split, siječanj 2023.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
(DOKTORSKI STUDIJ) HUMANISTIČKE ZNANOSTI
MODUL:
POVIJEST UMJETNOSTI

DOKTORSKA DISERTACIJA

Prostorno planiranje u Hrvatskoj od 1955. do 1975. i Lefebvreova teorija
proizvodnje prostora

Mentorica:
Dr.sc. Ljiljana Kolešnik

Doktorand:
Nikola Bojić

Split, siječanj 2023.

Zahvale

Prvenstveno zahvaljujem svojoj mentorici Ljiljani Kolečnik na inspirativnim razgovorima, savjetima i podršci svih ovih godina.

Zahvaljujem Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu na kojem je, unutar projekta ARTNET (HRZZ), doktorsko istraživanje inicirano i većim dijelom provedeno. Hvala prijateljima i kolegama s Instituta na podršci i nesebičnom dijeljenju: Ireni Šimić, Sanji Horvatinčić, Sanji Sekelj, Petru Prelogu, Tamari Bjažić Klarin, Ivi Raič Stojanović, Matiji Matku Marušiću, Petri Batelja, Ani Šverko, te ostalim članovima i članicama radnog kolektiva.

Hvala kolegama i prijateljima Neilu Brenneru, Igoru Ekštajnu, Gediminasu Urbonasu i Damiru Gamulinu na razgovorima, sugestijama i podršci u različitim fazama istraživanja.

Hvala Ivanu Skvrci, Ivani Tkalčić i Marku Tadiću s Akademije likovnih umjetnosti te ekipama iz udruga Radiona i Kontejner na potpori i strpljenju.

Hvala dragim prijateljima Rozi, Milani i Ivanu Viđenu na nesebičnoj pomoći, podršci i uvidima. Na kraju, hvala mojoj obitelji na ljubavi i razumijevanju, a posebno Jeleni i Eni (koja je narasla zajedno s ovom disertacijom).

Napomena

Istraživanje za ovaj doktorski rad provedeno je u sklopu projekta Hrvatske zaklade za znanost, naslova “ARTNET – Moderne i suvremene umjetničke mreže, umjetničke grupe i udruženja: Organizacijski i komunikacijski modeli suradničkih umjetničkih praksi 20. i 21. stoljeća” (br. 6270) voditeljice dr. sc. Ljiljane Kolečnik, pri Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu. // This doctoral dissertation was fully supported by the project “Modern and Contemporary Artist Networks, Art Groups and Art Associations – Organisation and Communication Models of Collaborative Art Practices in the 20th and 21st Century” (no. 6270), PI Ljiljana Kolečnik, conducted at the Institute of Art History (Zagreb), under the aegis of the Croatian Science Foundation (HRZZ).

Sadržaj:

<i>Predgovor</i>	<i>VIII</i>
<i>1. UVOD</i>	<i>1</i>
1.1. Prostor – aktualno marginalan.....	<i>1</i>
1.2. Povijesni okvir istraživanja	<i>9</i>
1.3. Referentni međunarodni prostorno-planerski kontekst	<i>11</i>
1.4. Hipoteza, metodologija istraživanja i opseg korpusa	<i>25</i>
1.5. Pregled korištenih izvora	<i>27</i>
1.6. Struktura disertacije	<i>31</i>
<i>2. POVIJEST PROIZVODNJE DRŽAVNOG PROSTORA U JUGOSLAVIJI OD 1945. DO 1975. GODINE</i>	<i>33</i>
2.1. Lokacijska regionalizacija (1945. - 1955.).....	<i>34</i>
2.2. Kotarska regionalizacija (1955. – 1965.).....	<i>39</i>
2.3. Međukomunalna regionalizacija (1965. – 1975.).....	<i>46</i>
<i>3. HENRI LEFEBVRE I INTERPRETACIJA PROIZVODNJE PROSTORA U JUGOSLAVIJI OD 1945. DO 1975. GODINE</i>	<i>52</i>
3.1. Lefebvreovo iskustvo jugoslavenskog samoupravljanja kao uvod u razvoj teorije proizvodnje prostora	<i>52</i>
3.2. Kritika države i teorija proizvodnje prostora Henria Lefebvrea.....	<i>59</i>
3.3. Proizvodnja državnog prostora u Jugoslaviji kao teorijski okvir za promišljanje prostornog planiranja	<i>65</i>
<i>4. PROSTORNO-PLANERSKE TENDENCIJE DO 1955. I PROSTORNO PLANIRANJE U HRVATSKOJ OD 1955. DO 1975. GODINE</i>	<i>75</i>
4.1. Prijelazno razdoblje: prostorno-planerske tendencije u razdoblju lokacijske regionalizacije (1945. - 1955.).....	<i>78</i>
4.1.1. Uspostavljanje ideološkog kontinuiteta s predratnim razdobljem.....	<i>78</i>

4.1.2. Formiranje institucionalnih okvira za razvoj prostornog planiranja nakon Drugog svjetskog rata	85
4.1.3. Urbanistički planovi i prostorno-planerske tendencije između 1945. i 1955. godine	92
4.2. Formativno razdoblje: prostorno-planerske tendencije u Hrvatskoj u razdoblju kotarske regionalizacije (1955. - 1965.)	103
4.2.1. Disciplinarna artikulacija prostornog planiranja pedesetih godina	103
4.2.2. Metodološka i ideološka artikulacija prostornog planiranja pedesetih godina...	114
4.2.3. Zakonska artikulacija prostornog planiranja do sredine šezdesetih godina	124
4.2.4. Prostorno planiranje sredinom šezdesetih godina – turizam i planiranje jadranske obale	128
4.3. Diskurzivno razdoblje: prostorno planerske tendencije u razdoblju međukomunalne regionalizacije (1965.-1975.).....	146
4.3.1. Tehnokratski i stručni diskurs – prostorno planiranje kroz mreže eksperata-planera.....	146
4.3.2. Znanstveno-tehnološki diskurs – modeliranje regionalnog prostora.....	159
4.3.3. Kritički diskurs – društvena kritika urbanizama i prostornog planiranja	174
4.3.4. Ekološki diskurs – zaštita i unaprjeđenje čovjekove sredine	187
5. PROSTORNI PLANOVI IZRAĐENI U HRVATSKOJ OD 1955. DO 1975. GODINE (KORPUS)	201
5.1. Regionalni prostorni plan kotara Krapina	204
5.2. Regionalni prostorni plan kotara Split.....	208
5.3. Program dugoročnog razvoja i plan prostornog uređenja jadranskog područja	212
5.4. Regionalni prostorni plan Istre	218
5.5. Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana.....	221
5.6. Regionalni prostorni plan Splita	226
5.7. Koordinacijski regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana.....	231
5.8. Regionalni prostorni plan Slavonije i Baranje.....	236
5.9. Prostorni plan zagrebačke regije.....	241

5.10. Prostorni plan SR Hrvatske: godina 2000	246
5.11. Integralni osvrt na razvoj prostornih planova u SR Hrvatskoj od 1955. do 1975. godine	252
6. <i>ZAKLJUČAK</i>	260
<i>SAŽETAK</i>	266
<i>SUMMARY</i>	268
<i>POPIS KORIŠTENIH IZVORA I LITERATURE</i>	270
<i>PRILOZI I</i>	299
<i>PRILOZI II</i>	309
<i>ŽIVOTOPIS</i>	394

Predgovor

“Uđite u Jugoslaviju cestom koja vodi od Graza do Maribora, proputujte Slovenijom i spustite se prema moru. Iz industrijaliziranih krajeva idete prema regijama u razvoju, iz Centralne Evrope prema helenističkom Sredozemlju, prema muslimanskom Istoku. Ujedno prelazite iz kapitalizma u jugoslavenski socijalizam. Put je ugodan za oči i pogodan za refleksiju: trostruki prijelaz. U onom što se vidi nije uvijek lako razlikovati što proizlazi iz industrijskog razvoja, što iz drevne mediteranske civilizacije, a što iz socijalizma u pravom smislu riječi. Analiza zahtijeva isto toliko pažnje kao šah ili bridge.”

Henri Lefebvre

Navedeni fragment iz Lefebvreovog teksta “Socijalizam u vrijeme ljetnog odmora”, objavljen u međunarodnom izdanju časopisa *Praxis* 1965. godine, pruža uvod u vrijeme i prostor kojima se ova disertacija bavi. Specifično vrijeme i prostor pritom nisu tek zadane koordinatne osi, već i središnja materija istraživanja, obilježena, kako Lefebvre navodi, višestrukim političkim ekonomskim i društvenim “prijelazima”. Prekid suradnje s SSSR-om i izbacivanje Jugoslavije iz Informbira 1948. godine, zemlju je odvelo u smjeru kojeg su mnogi, uključujući i samog Lefebvrea, s pažnjom promatrali kao intrigantan političko-ideološki eksperiment. Temeljen na lenjinističkoj ideji odumiranja države, Jugoslavija od 1950. godine postupno uvodi i razvija radničko samoupravljanje kao osnovu administrativne i teritorijalne decentralizacije zemlje, koja postaje jedan od specifikuma njezina “trećeg puta” u socijalizam. Ova pozicija uključivala je uvođenje planskog gospodarstva koje je Jugoslaviju od nerazvijene, većinom agrarne i u ratu razorene zemlje, usmjerilo prema ubrzanoj industrijalizaciji praćenoj visokim stopama deagrarizacije i urbanizacije.

Radikalna promjena političkog i društvenog sustava, legitimizirana osjetnim ekonomskim napretkom, stvorila je uvjete za daljnju političku i društvenu liberalizaciju te za zaokret prema tržišnom socijalizmu sredinom šezdesetih godina. U kontekstu tih promjena, turizam je predstavljao jedan od osnovnih identitetskih i gospodarskih zamašnjaka, između ostaloga omogućivši da se Lefebvreova diskusija o socijalizmu dogodi baš “u vrijeme ljetnog odmora”, tijekom Korčulanske ljetne škole filozofije, “uz čašu malvazije”, u društvu nekih od najuglednijih domaćih i međunarodnih filozofa.

Osim povijesnog konteksta, za ovu disertaciju još je važnija prostorna imaginacija koju inducira Lefebvreov citat – zamišljanje puta od Graza i Maribora prema moru, te dalje obalom, prema Korčuli. Lefebvreovo putovanje koje je jednako “pogodno za oči i za refleksiju” odvija se slikovitom trasom Jadranske magistrale dovršene upravo u vrijeme objave članka (*Slika 1.*). Njegovo razmatranje višestrukih “prijelaza” stoga slijedi infrastrukturnu liniju koja je u društvenom, ekonomskom i političkim smislu povezala i aktivirala širi, većinom neizgrađeni teritorij između naselja i gradova, odnosno “prazninu” koja najčešće nije predmetom povijesnog istraživanja te arhitektonskog i urbanističkog projektiranja, ali jest u najužem fokusu prostornog planiranja. Štoviše, iste godine kada Lefebvre piše spomenuti članak, Urbanistički institut Hrvatske (UIH) pokreće izradu *Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja SR Hrvatske*. Ta integralna planerska inicijativa, istovremeno je bila ishod pionirskih metodoloških iskoraka prostornih planera pri UIH drugom polovicom pedesetih godina, operativna podloga konkretnog turističkog razvoja jadranske obale i fundamentalni planerski dokument iz kojeg su proizašli daleko poznatiji regionalni prostorni planovi Južnog i Gornjeg Jadrana.

Ova disertacija nema u svom istraživačkom fokusu arhitektonske objekte ili urbanističke planove, već širi teritorij kojeg država artikulira razvojnim politikama i regionalnim prostornim planovima. Planovi su pritom razmatrani kao odraz društvene i prostorne organizacije te državnih političkih i ekonomskih aspiracija s jedne, te želje za kontrolom nad eksplozivnim procesom urbanizacije s druge strane. Takvo razmatranje državnog prostora i prostornog planiranja, kao jednog od ekspertnih modela njegove artikulacije, korespondira s Lefebvreovom teorijom proizvodnje prostora. Sukladno njegovom kritičkom marksističkom usmjerenju, Lefebvre teorijski interpretira prostor kao proizvod ekonomskih i političkih odluka, ali i društvenih praksi koji izmiču političkoj i ideološkoj kontroli. U ovoj disertaciji Lefebvre stoga predstavlja, ne samo historijsku, već i ključnu teorijsku figuru čiji rad definira njezin polazišni teorijski okvir. Cilj disertacije je uspostaviti metodološku i teorijsku osnovu za analizu geneze i razvoja prostorno-planerske discipline u Hrvatskoj od 1955. do 1975. godine, a u relaciji s razmatranjem širih društvenih, političkih i ekonomskih fenomena manifestiranih u prostoru i kroz prostor. Na taj način, disertacijom se smjera pridonijeti kompleksnijem uvidu u razvoj državnog prostora i prostornog planiranja u Hrvatskoj, kao nužnim polazištima budućih povijesnih i teorijskih istraživanja te kritičkih razmatranja kontinuiteta i diskontinuiteta između povijesne i suvremene prostorne problematike. Pojedini aspekti te problematike, poput

neplanske gradnje, kontinuiraju još od razdoblja poslijeratne urbanizacije, dok su drugi proizvod političkih i društvenih ruptura devedesetih godina prošlog stoljeća, koje su rezultirale institucionalnom, legislativnom, stručnom i etičkom deterioracijom. Utoliko se za ovu disertaciju, kao i za većinu drugih u polju povijesti umjetnosti, arhitekture i urbanizma, može reći da se bavi i baštinom, koju u ovom slučaju čini povijest čitave jedne discipline i specifično znanje o prostoru koje je proizvela. Ono je ugrađeno u prostorne planove kao artefakte koji zahtijevaju vrednovanje, i to ne samo u svrhu daljnjih povijesnih istraživanja, nego i mišljenja budućnosti nacionalnog prostornog i društvenog razvoja.

Slika 1. Usporedni prikazi dijela Jadranske magistrale oko mjesta Žabarić, zračni snimak iz 1959. godine i satelitski snimak iz 2014. godine. Izvor: Gamulin, Damir i Antun Sevšek. 2015. "Magistrala: infrastruktura kao generator teritorija." *Život umjetnosti* 96, zaseban kartografski otisak (M7).

1. UVOD

1.1. Prostor – aktualno marginalan

Istraživanja hrvatske arhitekture iz razdoblja nakon Drugog svjetskog rata intenzivirala su se u osvit ovog milenija, posebno posljednjih desetak godina, čemu je pridonio i sve značajniji međunarodni interes za arhitektonsku baštinu jugoslavenskog socijalizma. U sferi popularnih i popularno-znanstvenih napisa i publikacija, ovaj interes je uglavnom bio usmjeren na formalne karakteristike te na estetiku ruina spomeničkih i arhitektonskih kompleksa.¹ Nasuprot često romantiziranom pogledu na poslijeratnu arhitektonsku produkciju,² postavljaju se brojni individualni istraživački naponi te niz kolaborativnih istraživanja koja su rezultirala izložbama i publikacijama obilježenim kritičkim promišljanjem arhitektonske produkcije u relaciji s ideološkim, političkim i društvenim specifičnostima poslijeratnog razdoblja.³ U toj drugoj kategoriji treba istaknuti izložbu *Toward a Concrete Utopia: Architecture in Yugoslavia, 1948-1980.*, kustosa Martina Stierlia i Vladimira Kulića pokazanu u Muzeju moderne umjetnosti u New Yorku (MoMA) 2018-2019. godine.⁴ Izložba koja je bila rezultat višegodišnje istraživačke suradnje, izazivala je značajan interes međunarodne stručne javnosti te pozicionirala arhitektonsku povijest jugoslavenskog modernizma unutar šireg međunarodnog, mahom zapadnog modernističkog kanona. Prema objašnjenju kustosa izložbe, naslov izložbe počiva na igri riječi. S jedne strane odnosi se na teorijski koncept njemačkog filozofa Ernesta Blocha koji konkretnu utopiju suprotstavlja ideji apstraktne utopije, tvrdeći da ona može postojati kroz konkretnu i povijesno determiniranu društvenu praksu, obilježenu kontradikcijama, ali i inovacijama koje otvaraju horizonte alternativnih formi društvene reprodukcije.⁵ S druge strane, naslov se odnosi na materijalnost arhitektonskih objekta koji su u fokusu izložbe. Osim

---

¹ Jimenez, Jonathan. 2018. *Spomeniks*. Great Britain: Carpet Bombing Culture; Linke, Armin, Srđan Jovanović Weiss i Tobia Bezzola. 2012. *Socialist Architecture: The Vanishing Act*. Zurich, Manchester: JRP/Ringier, Cornerhouse distributor; Jovanovic Weiss, Srđjan i Armin Linke. 2017. *Socialist Architecture: The Vanishing Act II*. Auflage ed. Berlin: Green Box.

² Romantiziran pogled na arhitektonsku baštinu socijalizma Kulić interpretira kao novu formu orijentalizma. Vidi: Kulić, Vladimir. 2018. "Orientalizing Socialism: Architecture, Media, and the Representations of Eastern Europe." *Architectural Histories* 6/1: 7.

³ Mrduljaš, Maroje i Vladimir Kulić. 2012. *Unfinished Modernisations: Between Utopia and Pragmatism [Architecture and Urban Planning in the Former Yugoslavia and the Successor States]*. Zagreb: UHA/CCA Croatian Architects' Association.

⁴ Stierli, Martino i Vladimir Kulić et al. 2018. *Toward a Concrete Utopia: Architecture in Yugoslavia 1948-1980*. New York N.Y: Museum of Modern Art.

⁵ *Ibid*, 8. Izvorno vidi: Bloch, Ernst. 1986. *The Principle of Hope*. Cambridge, MA: MIT Press, 146.

što predstavlja epitom europske poslijeratne obnove, beton prema mišljenju kustosa, utjelovljuje “snagu i odgovornost arhitekture” da materijalizira više društvene projekte i aspiracije.⁶ Međutim, u materijalnoj pojavnosti i mjerilu arhitektonskih objekata sadržane su i analitičke granice inherentne povijesti arhitekture, a dijelom i urbanizma. Istaknute arhitektonske i urbanističke realizacije pokazane na toj izložbi, dovedene su u relaciju s konceptom jugoslavenskog federalizma, s radničkim samoupravljanjem, i sa stambenim i širim poljem društvenih i ekonomskih politika. Uvid u šire prostorne procese koji se odražavaju u prostornim planovima, ostao je, međutim, po strani. U najboljem slučaju, prostorni planovi su tek marginalno prisutni unutar središnjih narativa o vrijednim arhitektonskim ostvarenjima, uglavnom u domeni hotelske arhitekture na Jadranu.⁷ Stoga ne čudi da je recentna znanstvena bibliografija koja se tiče povijesti prostornog planiranja u Hrvatskoj vrlo siromašna, svedena na nekoliko studija specifičnog prostornog obuhvata⁸ ili na kratke preglede problemskih, zakonskih i društvenih okvira unutar kojih se razvija planiranje.⁹ Jedina monografija objavljena u posljednjih trideset godina u Hrvatskoj koja se bavi specifično prostornim planiranjem, fokusirana je na već spomenute *Jadranske projekte*, a koncipirana je kao kompendij objavljenje planerske dokumentacije.¹⁰ Prema definiciji Ante Marinovića Uzelca:

“Pod 'prostornim planom' treba podrazumijevati planove većih geografskih prostora u kojima se gradovi javljaju kao točke, kao i planove vangradskih prostora. Neispravno je naziv 'prostorni plan' miješati s nazivom 'urbanistički plan' (koji se odnosi na prostor unutar naselja i neposrednu okolicu), kao što se javlja tendencija da ih se uzima kao sinonime.”¹¹

---

⁶ *Ibid.*

⁷ Beyer, Elke, Anke Hagemann i Michael Zinganel. 2013. *Holidays After the Fall: Seaside Architecture and Urbanism in Bulgaria and Croatia*. Berlin: Jovis; Kranjčević, Jasenka. 2021. “Turističko i prostorno planiranje u Hrvatskoj i Jugoslaviji 1960-tih.” *Časopis za suvremenu povijest* 53/3: 1183-1208.

⁸ Marić, Jure. 2009. “Prostorno planiranje u Dubrovačko-neretvanskoj županiji.” *Geoadria* 14/1: 87-140.; Radeljak, Petra. 2012. “Prostorno planiranje na području Šibensko-kninske županije od druge polovice 20. stoljeća.” *Sociologija i prostor* 50/3/194: 345-377.; Šimunić-Buršić, Marina i Mladen Obad Šćitaroci. 2013. “Prostorni planovi nacionalnih parkova Ante Marinovića-Uzelca.” *Prostor* 21/2/46: 260-273.

⁹ Tandarić, Neven, Charles Watkins i Christopher D. Ives. 2019. “Urbano planiranje u Hrvatskoj tijekom socijalističkoga režima.” *Hrvatski geografski glasnik* 81/2: 5-41.; Mrđa, Ana, Hrvoje Carić i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci. “Značaj koncepta turističke nosivosti za prostorno planiranje. Dosadašnja istraživanja, razvoj koncepta i metodološki pristupi.” *Prostor* 22/2/48: 212-227.

¹⁰ Mattioni, Vladimir. 2003. *Jadranski Projekti: Projekti Južnog i Gornjeg Jadrana 1967-1972*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.

¹¹ Marinović-Uzelac, Ante. 1989. *Teorija namjene površina u urbanizmu*. Zagreb: Tehnička knjiga, 92. Isti autor navodi: “Prostorni plan bavi se prostornim uređenjem ukupnog prostora, tj. teritorija. Taj teritorij može

Polazeći od navedene Uzelčeve definicije, mogu se pokušati objasniti i razlozi dosadašnje podzastupljenosti istraživanja prostornog planiranja u Hrvatskoj. U usporedbi s realiziranim ili projektiranim objektima, odnosno s urbanističkim planovima, prostorni planovi su percipirani kao efemerni artefakti koji se često nepravedno i neadekvatno vrednuju s obzirom na stupanj njihove (ne)realiziranosti. Tako je na primjer lako utvrditi da je turistički kompleks Babin Kuk u Dubrovniku jedina konkretna realizacija od mnogih koje su predviđene u *Regionalnom prostornom planu Južnog Jadrana*. Međutim, donositi sud o realiziranosti plana temeljem podataka o realizaciji jedne njegove komponente, ne bi bilo ni opravdano ni ispravno. Prostorni planovi su razvojni dokumenti koji impliciraju dugoročne programske, metodološke, infrastrukturne, legislativne, ekonomske i strateško-razvojne komponente. Realizacija planova se najčešće odvija etapno, fragmentarno i uz brojne programske izmjene, promjene prostornih datosti, kroz niz drugih, manje ili više vezanih planova, projekta, zakonskih i drugih inicijativa, često diskontinuirano i u duljem vremenskom razdoblju. Osim inicijalne i nominalne tvrdnje o stupnju realizacije pojedinog prostornog plana, njegova stvarna realizacija ili njegov konkretan utjecaj na prostor, često nije moguće cjelovito obuhvatiti i odrediti. Suprotno tome, u ovoj disertaciji planovima se pristupa kao povijesnim artefaktima koji ne predstavljaju konkretan prostor, već određeni diskurs, odnosno, znanje o prostoru i moguće vizije njegova razvoja, sagledane u odnosu prema različitim stručnim diskursima te oblikovnim, znanstvenim i tehnološkim trendovima kao i kulturnim, političkim i društvenim okolnostima u kojima nastaju.

Drugi razlog podzastupljenosti prostornog planiranja u znanstvenim istraživanjima, treba tražiti u inherentnoj multidisciplinarnosti prostorno-planerske prakse. Prostorno planiranje dio je kurikuluma Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu od 1968. godine,¹² a već u mandatu prvog direktora Urbanističkog instituta Hrvatske, Vladimira Antolića (1947.-1952.), arhitekti i urbanisti dobivaju dominantnu poziciju u razvoju discipline. Međutim, s Antolićevim odlaskom s čelne pozicije UIH-a 1953. godine, završava i era “urbanista-autora” te počinje razdoblje u

---

sadržavati, a najčešće i sadržava, naselja i gradove, ali promatrane kao točke bez dimenzija, ili, ovisno o mjerilu u ciljevima plana, kao površine, ali samo ukupne, s dimenzijama i oblicima, bez ulaženja u njihovu unutrašnju strukturu. Međutim, prostorni se plan može baviti i teritorijem na kojem uopće nema naselja.” Vidi: Marinović-Uzelac, Ante. 2001. *Prostorno planiranje*. Zagreb: Dom i svijet, 11-12.

¹² Kolegij Urbanizam uveden je već 1935. godine u nastavu tadašnjeg Tehničkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, dok se na njegovoj institucionalnoj sljednici, Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu, predmeti Rurizam i Regionalno planiranje predaju već od 1945., odnosno 1952. godine. Predmet Prostorno planiranje je uveden 1968. godine, a 1969. godine osnova se poslijediplomski studij Urbanizam i prostorno planiranje. Vidi: Obad Šćitaroci, Mladen (ur). 2000. *Sveučilište u Zagrebu - Arhitektonski fakultet, 1919./1920.-1999./2000*. Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 57-18.

kojem se zagovara, a potom i uspostavlja pozicija planera-eksperimentatora, bez obzira na specifičnu disciplinarnu pozadinu. Uz arhitekte i urbaniste, jezgru većine planerskih timova čine geografi, ekonomisti, a kasnije i sociolozi, a prostorni planovi postaju produkt sinteze koja u kontekstu planske dokumentacije najčešće sažima između 10 i 20 pripremljenih studija i općih pod-studija. Iako direktori planerskih institucija ili voditelji pojedinih planerskih projekata imaju istaknute uloge, one su najčešće koordinacijske, što neutralizira ideju pojedinačnog autora, jednog od osnovnih polazišta u povijesnim istraživanjima arhitekture i urbanizma. Umjesto istraživačkog težišta na autorskom opusu pojedinih planera, ova disertacija razmatra, uz arhitektonski i urbanistički diskurs, prostorno planiranje u relaciji s ekonomskim, geografskim, sociološkim i povijesnoumjetničkim diskursom, u kojem pojedini planeri imaju više ili manje istaknutu ulogu.

Treći razlog koji otežava istraživanja povijesti prostornog planiranja u Hrvatskoj jest determiniranost prostorno-planerske prakse prostornim obuhvatom plana koji je ovisan o administrativnoj organizaciji teritorija. Administrativna organizacija teritorija u Hrvatskoj je uvjetovana organizacijom federalnog teritorija, koja predstavlja promjenjiv politički i ideološki konstrukt. Od uvođenja komunalnog sustava 1955. godine, do ukidanja kotareva kao teritorijalnih jedinica nadređenih komunama 1967. godine, organizacija teritorija je podložna stalnim promjenama. Komuna predstavlja osnovnu jedinicu samoupravnog i decentraliziranog teritorijalnog uređenja, a ideološki i politički odnos prema komuni ključan za određivanje modaliteta njene uklopljenosti u razvojne planove. Bilo da se radi komunama koje su dio kotara do sredine šezdesetih, ili komunama udruženim kroz međukomunalnu suradnju od sredine šezdesetih godina, odnos politike prema komunama neodvojiv je od politike regionalnog razvoja, koja pak utječe na obuhvate i ciljeve regionalnih prostornih planova. Analiza dinamičkog aspekta teritorijalne organizacije često zahtijeva iscrpno, zasebno historiografsko istraživanje i teorijsku eksplikaciju, a kako bi se uspostavila osnova za kasnije razmatranje prostorno-planerskih praksi i razvoja discipline općenito. Zasebno poglavlje disertacije posvećeno je historiografskom istraživanju federalne teritorijalne organizacije i njegovoj teorijskoj interpretaciji temeljenoj na Lefebvreovom konceptu proizvodnje državnog prostora.

Četvrti i možda najveći razlog za podzastupljenost povijesnih istraživanja prostornog planiranja u Hrvatskoj jest dramatičan institucionalni i stručni diskontinuitet, koji je neposredan rezultat političkih, društvenih i zakonskih ruptura polovicom devedesetih godina prošlog stoljeća.

Urbanistički institut Hrvatske osnovan je 1947. godine, a uz njega su osnovane podružnice, a uskoro i samostalne institucije u Splitu – Urbanistički zavod Dalmacije i Rijeci – Urbanistički institut Rijeka te Zavod za urbanizam Narodnoga odbora grada Zagreba koji se iz UIH-a izdvojio 1951. godine. Regionalne i gradske planerske institucije bile su primarno usmjerene na svoje neposredno regionalno okruženje, dok je UIH-u kroz čitavo razdoblje imao ulogu nositelja znanstvenog, metodološkog i disciplinarnog razvoja te ekspertne koordinacije većine prostorno-planerskih aktivnosti na republičkoj, međurepubličkoj te međunarodnoj razini. Potonja je bila primarno vezana uz suradnju s Ujedinjenim narodima te uz zamjetan angažman u zemljama članicama Pokreta nesvrstanih.¹³ Od njegova osnutka, do devedesetih godina prošlog stoljeća, u Urbanističkom institutu Hrvatske djelovalo je preko 250 stručnjaka, koji su izradili više od 9000 različitih projekata, planova i pojedinačnih studija.¹⁴ Zbog bogate institucionalne povijesti, širokog područja znanstveno-stručnog djelovanja, kontinuiranog rada na disciplinarnoj afirmaciji te opsega izrađenih prostornih i drugih planova i projekata, može se reći da je UIH bilo i središnji nositelj moderne hrvatske prostorno-planerske prakse.

U procesu privatizacije tijekom devedesetih godina, urbanističke institucije su rasformirane, privatizirane ili likvidirane. Zavod za prostorno planiranje i zaštitu čovjekove okoline Zajednice općina Rijeka, sljednik riječkog Instituta, rasformiran je 1994. godine, a od 2008. godine djeluje kao Javna ustanova Zavod za prostorno uređenje Primorsko-goranske županije, dok je zasebni Odjel gradske uprave za urbanizam, ekologiju i gospodarenje zemljištem zadužen za prostorno planiranje na području Grada Rijeke. Urbanistički zavod Dalmacije je u procesu pretvorbe 1993. godine postao dioničko društvo, a nakon osnivanja Zavoda za urbanizam i ekologiju grada Splita te Zavoda za prostorno uređenje Splitsko-dalmatinske županije, postao bez poslova i zaposlenih. Od 2001. godine, Zavod je u stečaju, a likvidiran je 2002. godine. O pravnom statusu i arhivu Zavoda predanom Državnom arhivu u Splitu izvještava Dragutin Matošić,

---

¹³ Stubbs, Paul (ur.). 2023. *Socialist Yugoslavia and the Non-Aligned Movement: Social Cultural Political and Economic Imaginaries*. Montreal: McGill-Queen's University Press; Bosanac, Gordan i Petra Jurlina (ur.). 2015. *Razvojna suradnja kroz nasljeđe Pokreta nesvrstanih (Development Cooperation through the Legacy of the Non-Aligned Movement)*. Zagreb: Platforma za međunarodnu građansku solidarnost Hrvatske.

¹⁴ Milas, Dinko M. (ur.). 1997. *Hrvatski prostor – temeljno nacionalno dobro (Okrugli stol UIH 1947.-1997.)*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 160.

dugogodišnji direktor Zavoda (1970.-1985.).¹⁵ Urbanistički institut Hrvatske transformiran je u dioničko društvo 1996. godine, a od 2009. godine djeluje kao društvo s ograničenom odgovornošću, odnosno kao privatna tvrtka.¹⁶ U zborniku “Hrvatski prostor – temeljno nacionalno dobro” objavljenom 1997. godine, Ninoslav Dusper direktor UIH-a od 1996. godine i današnji direktor istoimene privatne tvrtke, kritički se osvrće na razdoblje socijalizma. Ističe tako, da se socijalistička vlast neodgovorno odnosila prema uporabi prostora, u čemu joj je pomogla politički instrumentalizirana struka koja se, “osjetivši široku mogućnost profesionalnog djelovanja i šansu proizvodnje društvene afirmacije, prepustila apstraktnim i irealnim razvojnim koncepcijama.”¹⁷ Iako “socijalističko-komunistički sustav”, piše Dusper, “nije prvi koji se u povijesti civilizacije spretno poslužio urbanističkom strukom kao političkim alatom, svakako je to učinio najperfidnije.”¹⁸ “Centrističkom, socijalističkom-komunističkom sustavu”, Dusper suprotstavlja onaj novoutemeljeni poduzetničko-tržišni, u kojem “aspirant na prostor temeljem važećih zakona, ustanovljenih pravila i profesionalnih standarda, o svom zahtjevu pregovara s državom, čija je odgovornost u ovakvom sistemu jasna, nedvojbeno, jednoznačna.”¹⁹ Međutim, u istom tekstu Dusper zaključuje da je Republika Hrvatska “oformila zakonsku podlogu za organizaciju planiranja i uređivanja prostora i rasporedila uloge glavnim sudionicima u procesu utvrđivanja i ostvarivanja prava uporabe prostora”, no da je u razradi zakona učinjen propust, jer je stara regulativa suspendirana, a nije zamijenjena novom.²⁰ Dusper se pritom poziva na “Zakon o prostornom uređenju” iz 1994. godine, koji je, kao prvi zakon na području urbanizma i prostornog planiranja donesen u samostalnoj Hrvatskoj, stavio izvan upotrebe dotadašnje planove, kao i postojeću institucionalnu organizaciju, no bez nužnih podzakonskih akata koji bi osigurali adekvatnu planersku organizaciju, izradu i provođenje novih planova, odnosno koherentne prostorne politike na nacionalnoj razini.²¹ Štoviše, tim zakonom obalno područje Hrvatske nije prepoznato kao prostor iznimnog razvojnog potencijala, što je donekle ispravljeno izmjenama zakona iz 2004. godine.²² Kako je pojasnio

---

¹⁵ Matošić, Dragutin. 2005. “Urbanistički zavod Dalmacije – Split 1947.-2004. i zbrinjavanje njegova arhiva.” *Kulturna baština* 32: 355-376.

¹⁶ Urbanistički institut d.o.o. je 2021. godine imao 14 zaposlenih.

¹⁷ Dusper, Ninoslav. 1997. “Prostorno planiranje u uvjetima tranzicije i tržišnog gospodarstva.” U *Hrvatski prostor – temeljno nacionalno dobro (Okrugli stol UIH 1947.-1997.)*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 55.

¹⁸ *Ibid*, 54.

¹⁹ *Ibid*, 56.

²⁰ *Ibid*, 57.

²¹ “Zakon o prostornom uređenju.” *Narodne novine*, 30/1994. Izmjene i dopune zakona izvršene su 1998., 2000., 2002. i 2004. godine.

²² Mrak-Taritaš, Anka. 2010. “Uvjeti planiranja i prostorni pokazatelji uređenja turističkih predjela Babin Kuk i Solaris.” *Prostor* 18/1/39: 140.

Neven Kovačević, dugogodišnji direktor UIH-a (1973.-1985.), “Zakon o prostornom uređenju” predvidio je izradu prostornih planova na razini županija i gradova što nikako nije moglo odgovoriti na složenu prostornu problematiku gradova i regija, i njihovu razvojnu međuzavisnost.²³ Kovačević zaključuje da je regionalno prostorno planiranje u novom sustavu sasvim zanemareno.²⁴ Dodatno pojašnjavajući stanje u kojem se disciplina našla u 21. stoljeću, Radovan Mišćević ističe da su “marginalizacija znanosti, rezignacija, pasivitet, zatvorenost, nezainteresiranost, indignacija inteligencije, nevjerica u vlastite ljudske i materijalne potencijale, nekoordinirana izrada ciljeva i strategije gospodarskog i prostornog razvoja, doveli disciplinu u sukob s politikom i interesima novih "ekonomskih snaga" koje su ovladale prostorom te je stavile na margine.²⁵

Prostor se i danas proklamira kao fundamentalni nacionalni resurs, a njegovo eklatantno narušavanje česti je predmet medijskih napisa, aktivističkih akcija, stručnih kritika i rasprava.²⁶ Prostorna problematika akutna je i aktualna, no istovremeno marginalna. U kontekstu privatne prakse, prostorno planiranje predstavlja tek usputnu i sve rjeđu djelatnost u privatnim uredima koji se primarno bave daleko atraktivnijim i lukrativnijim arhitektonskim i dijelom urbanističkim projektiranjem. Ako se uzme u obzir privatizacija i rasformacija prostorno-planerskih institucija unutar novih ekonomskih i društveno-političkih okolnosti devedesetih godina, praćena jednako kaotičnim, nepotpunim i kontradiktornim zakonskim odredbama koje su zamijenile dotadašnji sustav prostornog uređenja i provedbe planova, moglo bi se reći da je čitava disciplina u institucionalnom, stručnom i etičkom smislu doživjela sudbinu Urbanističkog zavoda Dalmacije, dakle – likvidaciju.

Stanje discipline najbolje se odražava u zatečenom stanju arhive Urbanističkog instituta Hrvatske prije nego je, nakon višestrukog seljenja, dio tog arhiva koji nije trajno uništen vlagom, 2015. godine prebačen iz substandardnih podrumskih prostorija u zagrebačkoj Vlaškoj

---

²³ Kovačević, Neven. 2002. “Prostor i politika.” U *Hrvatski prostor – temeljno nacionalno dobro II (Zbornik stručnog skupa)*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 63.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Mišćević, Radovan. 2002. “Vrijeme kraja 20. i početka 21. stoljeća u kontekstu opservacijskih evaluacija postojeće prostorne i urbane situacije u našoj zemlji.” U *Hrvatski prostor – temeljno nacionalno dobro II (Zbornik stručnog skupa)*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 75.

²⁶ Matijanić, Vladimir i Andrea Topić. “HDZ-ova općina je Vujnovcu ukinula obavezu arhitektonskog natjecaja. Nastalo je ovo.” *Index.hr*. Pristupljeno: 14.12.2022. URL: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/hdzova-opcina-je-vujnovcu-ukinula-obavezu-arhitektonskog-natjecaja-nastalo-je-ovo/2382707.aspx>

ulici, u fundus Hrvatskog državnog arhiva (*Slika 2.*). Iako njegova i sistematska istraživanja arhiva Urbanističkog zavoda Dalmacije tek predstoje, ova disertacija prvi je korak u procesu formiranja okvira za određivanje disciplinarne genealogije, vezane za regionalne prostorne planove izrađene od 1955. do 1975. godine.

Slika 2. Fotografija stanja građe u arhivu Urbanističkog instituta Hrvatske u podrumu objekta u Vlačkoj ulici u Zagrebu, prije njezina zbrinjavanja u Hrvatskom državnom arhivu 2015. godine. Ustupljeno ljubaznošću Hrvatskog državnog arhiva.

1.2. Povijesni okvir istraživanja

Granice razdoblja istaknutog u naslovu disertacije (1955-1975.) određene su formativnom dinamikom prostorno-planerske discipline u Hrvatskoj te dinamikom jugoslavenskih društveno-političkih reformi koje utječu na (re)organizaciju državnog teritorija.

Polazišna točka provedenih istraživanja je izrada prve *Metodologije prostornog planiranja* pri UIH-a između 1954. i 1956. godine, nakon čega je ista institucija izradila i *Regionalni prostorni plan kotara Krapina (1957.)*. Ta dva dokumenta označavaju početak povijesti discipline, budući da su prvi te vrste izrađeni u Hrvatskoj, ali i u Jugoslaviji. Godina 1975. uzeta je kao završetak promatranog razdoblja, budući da je do tada donesen prvi plan na republičkoj razini, *Prostorni plan SR Hrvatske (1974.)*. Tim planom zaključene su dvije dekade povijesti discipline koja je od svoje formativne faze pedesetih, do “zlatnog razdoblja” krajem šezdesetih godina, uspostavila naprednu institucionalnu mrežu eksperata-planera te proizvela prostorno-plansku dokumentaciju koja obuhvaća većinu republičkog teritorija. Iako s jasno određenim temporalnim granicama, spomenuto razdoblje predstavlja fleksibilan okvir istraživanja. Institucionalna i disciplinarna genealogija prostornog planiranja u Hrvatskoj može se pratiti od osnivanja UIH-a 1947. godine, ali već i od tridesetih godina prošlog stoljeća, kroz djelovanje Radne grupe Zagreb, CIAM-ove skupine arhitekata (V. Antolić), čiji politički i društveni stavovi te osnovne metodološke odrednice kontinuiraju i u poslijeratnom razdoblju. Pojedini planovi, stručne inicijative i uz njih vezani zakonski procesi nastavljaju se i u razdoblja nakon 1975. godine, iako su metodološki dokumenti, regionalni prostorni planovi i povezani fenomeni većinom zaključeni do 1975. godine.

Na političkom, društvenom i ekonomskom planu te posebno u sferi teritorijalno-administrativne organizacije, dva desetljeća koja su u fokusu disertacije predstavljaju dinamično razdoblje obilježeno promjenama politike društvenog planiranja. Radničko samoupravljanje uvedeno između 1950. i 1952. godine, primijenjeno je i u društvenoj i administrativnoj organizaciju federalnog teritorija, i to uvođenjem sustava komuna i nadređenih kotareva 1955. godine. Iako je taj sustav teritorijalne organizacije sve do donošenja novog Ustava 1963. godine, bio podložan čestim i radikalnim promjenama, prvi prostorni planovi su slijedili teritorijalni obuhvat kotareva. Društvena i ekonomska liberalizacija od sredine šezdesetih godina odrazila se i na administrativno-teritorijalnu organizaciju kojom se sve više

poticala ekonomski usmjerena međukomunalna suradnja. U tom razdoblju, obuhvati prostornih planova bili su fleksibilniji te nisu nužno pratili kotarske granice, a u planerski fokus ušli su potezi koji obuhvaćaju širi teritorij, poput jadranske obale. Ukidanjem kotareva kao teritorijalnih jedinica nadređenih komunama 1967. godine, stvoreni su politički uvjeti za prostorno planiranje na makroregionalnoj razini, a to razdoblje traje do 1974. godine, kada se donošenjem novog Ustava, veća prava odlučivanja o razvojnim odlukama i strategijama daju republikama. I u tom kontekstu je povijesni okvir istraživanja fleksibilno određen pa zahvaća i razdoblje koje je prethodilo uspostavi komunalnog sustava, primarno ranije poslijeratne godine, važne za konstituiranje državnog prostora, kao i za tijek agrarnih reformi te poslijeratne industrijalizacije. Upravo ti procesi važni su za razumijevanje teritorijalne organizacije, urbanizacijskih procesa, te posljedično, i za razumijevanje prostorno-planerske discipline koja se u tom kontekstu razvija. U disertaciji se stoga predlaže nova periodizacija društvene, ekonomske i administrativne organizacije, planiranja i proizvodnje teritorija na regionalnoj razini: *lokacijska regionalizacija* (od 1945. do 1955. godine), *kotarska regionalizacija* (od 1955. do 1965. godine), *međukomunalna regionalizacija* (od 1965. do 1975. godine). Granice navedenih razdoblja služe kao markeri društveno-političkih transformacija i uz njih povezanih prostorno-planerskih praksi. Predložena periodizacija služi i kao referenti okvir za uspostavljanje relacija između hrvatskih i međunarodnih modela regionalne organizacije i planiranja prostora.

U kontekstu međunarodnih regionalizacijskih tendencija i prostorno-planerskih praksi, sovjetska iskustva industrijskog lociranja relevantna su referenta točka za razumijevanje razdoblja industrijskog lokacijskog planiranja državnog teritorija SFRJ do 1955. godine. Faza uspostavljanja i ranog razvoja prostorno-planerske discipline u Hrvatskoj od 1955. do 1965. godine, uglavnom počiva na britanskim planerskim iskustvima, dok je za razdoblje od 1965. do 1975. ponajviše referentno francusko prostorno-planersko iskustvo te anglosaksonski planerski diskursi ranih sedamdesetih godina koji se temelje na sistemskim teorijama. Uz to, početkom sedamdesetih godina, sve veću metodološku važnost imaju dokumenti i rezolucije međunarodnih tijela, posebice Ujedinjenih naroda, s čijim ekspertima hrvatski prostorni planeri blisko surađuju još od polovice šezdesetih godina. U nastavku uvodnog poglavlja veze hrvatskih i međunarodnih planerskih praksi i diskursa će biti ukratko naznačene, dok će u pojedinim dijelovima disertacije njima biti posvećeno više prostora.

1.3. Referentni međunarodni prostorno-planerski kontekst

U Sovjetskom Savezu, planiranje prostora bilo je centralizirano, primarno usmjereno na određivanje lokacija i zona ovisnih o planiranoj dinamici industrijskog razvoja. Odluke o odabiru lokacija i gradnji donosio je Centralni savjet za planiranje (*Gosplan*), a provedba njegovih odluka se prenosila na niže hijerarhijske razine lokalne uprave i to kroz provedbu petogodišnjih ekonomskih planova (petoljetke). Odluke o lociranju pojedinih industrijskih postrojenja donosile su se unutar zasebnih, prostorno nepovezanih, sektorskih povjerenstava.²⁷ Prema prvom *Zakonu o regionalnom i urbanističkom planiranju* iz 1933. godine, regionalnom planu bili su podređeni svi industrijski objekti te nova gradnja locirana uz naselja i gradove, a s kojima bi trebali biti povezani jedinstvenim transportnim sustavom. Prema tom *Zakonu*, odabir lokacija za izgradnju novih industrijskih i prometnih infrastruktura kao i proširenje postojećih, odvijalo istovremeno s odabirom lokacija za izgradnju gradova i naselja uz koje su trebali biti vezani.²⁸ Sukladno sovjetskim ideološkim polazištima, u tome *Zakonu* istaknuta je nominalna jednakost ruralnih i urbanih naselja te su određene granica demografskog rasta i daljnje industrijalizacije gradova, a kako bi se prevenirala nekontrolirana ekonomska koncentracija i poticao jednak društveni i ekonomski razvoj šireg teritorija. Centralizirani model donošenja razvojnih i planerskih odluka, kao i osnovne odrednice predratnog zakona usmjerene na lokacijske modele optimiziranog industrijskog razvoja, zadržane su i u poslijeratnom razdoblju. Ti modeli obuhvaćeni su 1947. godine terminom teritorijalno-proizvodnog kompleksa, kao determinante regionalne formacije.²⁹ Nakon Staljinove smrti 1953. godine, a posebice od polovice pedesetih godina nadalje, država postupno napušta diskurs o jednakosti ruralnih i urbanih naselja. Time se s jedne strane potiče razvoj manjih satelitskih naselja oko većih gradova kako bi se oni rasteretili, dok se s druge strane zalaže za razvoj agro-industrijskih kompleksa u cilju industrijalizacije poljoprivrede.³⁰ Takve razvojne politike bile su ograničenog dosega, a zbog prioriteta daljnjeg industrijskog razvoja i dominacije centraliziranog, sektorskog, nad prostorno usmjerenim planiranjem, industrijska postrojenja često su mimo zakona građena u gradovima ili u njihovoj neposrednoj blizini, i to unutar

---

²⁷ Shaw, J. B. Denis. 1985. "Spatial Dimensions in Soviet Central Planning." *Transactions - Institute of British Geographers* 10/4: 402.

²⁸ Frolic, Michael B. 1970. "The Soviet Study of Soviet Cities." *The Journal of Politics*, 32/3: 677.

²⁹ Rutt, Stephen. 1986. "The Soviet Concept of the Territorial-Production Complex and Regional Development." *Town Planning Review* 57/4: 427.

³⁰ *Ibid*, 436-437.

zaštitnih zelenih pojaseva. Prvi Centralni znanstveno-istraživački i planerski institut (*TsNIIP*) u SSSR-u osnovan je 1964. godine, no njegovo djelovanje nije bilo autonomno, već i dalje određeno istim centraliziranim modelom donošenja odluka usmjerenih primarno na ekonomski razvoj. Zbog bliskih političkih veza sa Sovjetskim Savezom, do 1948. godine, kao i zbog centraliziranog upravljanja državom po uzoru na sovjetski model, jugoslavenske, a time i specifično hrvatske planerske prakse koje se odnose na širi prostor, bile su pod utjecajem sovjetskih planerskih iskustava sve do implementacije radničkog samoupravljanja između 1952. i 1955. godine. No u tom razdoblju još uvijek se ne može govoriti o prostornom planiranju, već o planiranju distribucije resursa i industrijskom lociranju. Regionalni prostor je pritom primarno ekonomski definiran, i to kroz pojam ekonomske rajonizacije.

Iako je sovjetsko planiranje bilo determinirano centralnom, planskom ekonomijom te prostorom u državnom vlasništvu, a britansko se više bavilo kontrolom prostornih procesa te je bilo određeno djelovanjem tržišnih zakona, temeljem usporednih analiza planerskih praksi i dostupne arhivske građe, već nekoliko istraživača uočilo je određenu bliskosti sovjetskog i britanskog modela planiranja gradova četrdesetih i ranih pedesetih godina.³¹ Jedno od njihovih zajedničkih obilježja jest tendencija ograničavanja rasta gradova, koji je u Sovjetskom Savezu bio ideološki determiniran, dok u Britaniji proizlazio iz dijelom konzervativne, utopijske i anti-urbane tradicije vrtnih gradova (*Garden Cities*) koje je koncipirao Sir Ebenazer Howard već početkom 20. stoljeća. Howardov rad i zalaganje utjecali su na osnivanje utjecajnih institucija poput Udruženja za urbanističko i zemaljsko planiranje (*Town and Country Planning Association* 1899.), Instituta za planiranje gradova (*Town Planning Institute*, 1914.) kao i prve zakonske regulative u ovome polju iz 1909. godine (*Housing, Town Planning, &c. Act*, 1909.). Britanska planerska tradicija može se stoga svrstati među najutjecajnije u općoj disciplinarnoj povijesti 20. stoljeća.

Prvi britanski poslijeratni zakon koji se odnosi na planiranje gradova i šireg prostora iz 1947. godine (*Town and Country Planning Act*) predstavlja kontinuitet britanske planerske tradicije, ali i odražava poslijeratne diskusije o planiranju nacionalnog teritorija u kontekstu ostvarivanja

---

³¹ Ward, Stephen V. 2012. "Soviet communism and the British planning movement: rational learning or Utopian imagining?" *Planning Perspectives* 27/4: 499–524.

“države blagostanja”.³² Planiranje u Britaniji bilo je još od tridesetih godina usmjereno na naseljeni prostor i na organizaciju njegovih fizičkih struktura, dok se pojam *country* odnosio na čitavu zemlju te je uključivao i problematiku lociranja industrijskih postrojenja i naselja oko postojećih urbanih aglomeracija.³³ Utoliko se može reći da je britanska ideja zemaljskog planiranja (*country planning*) u razdoblju prije i neposredno nakon Drugo svjetskog rata bila bliska ranoj fazi teritorijalnog, odnosno prostornog planiranja, dok se dominantan koncept *town planning-a* može smatrati najbliži definiciji urbanizma. Prema Nigelu Tayloru, *town planning* je predstavljao disciplinarno proširenje temeljne arhitektonske discipline, opterećeno estetizacijom, odnosno normiranjem estetskog oblikovanja prostora koje je trebalo pozitivno utjecati na dobrobit i kvalitetu života građana.³⁴ Ideja dobrobiti je pritom definirana unitaristički, pri čemu je partikularno dobro podređeno ideji općeg, društvenog dobra.³⁵ Prema britanskim planerskim postulatima četrdesetih i početkom pedesetih godina, planiranje je većinom bilo usmjereno na proizvodnju plana kao preciznog, fiksnog i finalnog “nacrt” prostorne konfiguracije zona i namjene zemljišta te na dispozicije objekata.³⁶ Autori pedesetih godina smatrali su planiranje gradova i njihova neposrednog okruženja uglavnom tehničkom disciplinom. Ono je stoga bilo odvojeno od ekonomskog i društvenog planiranja, a slijedom funkcionalističkog pogleda na urbanizam za koji su se zalagali Le Corbusier i Gropius već tijekom četvrte konferencija CIAM-a (*Congrès internationaux d'architecture moderne*) 1933. godine.³⁷ Kritika dominantnog tehnicističkog modela planiranja britanskih gradova artikulirana

---

³² Ovaj je zakon, bez obzira na neotuđivo pravo nad vlasništvom zemljišta, po prvi put uveo obavezu izdavanja dozvola za razvoj i gradnju na određenom zemljištu, a što je zahtijevalo definiranje nacionalne politike korištenja zemljišta.

³³ U suvremenom kontekstu, engleski pojmovi *spatial planning* i *physical planning* mogu se prevesti kao prostorno planiranje, no *spatial planning* predstavlja širi pojam koji uključuje i planiranje korištenja zemljišta, regionalno, urbanističko i drugo planiranje. Pojmom *physical planning* se naglašava planiranje fizičkih aspekata prostora. Pojam *regional planning* također označava regionalno prostorno planiranje, ali u izvornom kontekstu se odnosi i na ekonomsko planiranje regija te se zbog nepreciznosti u suvremenoj literaturi izbjegava.

³⁴ Taylor, 1998. *Urban planning theory*, 4.

³⁵ White, Paul. 1980. “Urban Planning in Britain and the Soviet Union: A Comparative Analysis of Two Planning Systems.” *Town Planning Review* 51/2: 213.

³⁶ *Ibid*, 214. Također vidi: Taylor, 1998. *Urban planning theory*, 14.

³⁷ U utjecajnoj knjizi “Principles and Practice of Town and Country Planning” Lewisa Keebelea iz 1952. godine, planiranje grada i prostora opisano je kao znanost i umjetnost određivanja namjene zemljišta, karaktera i dispozicije objekata i infrastruktura u prostoru. Planiranje prema Keebeleu stoga nije ekonomsko ili društveno u svojim polazištima, iako je vezano za realizaciju društvenih i ekonomskih planova. Vidi: Keeble, Lewis. 1959. *Principles and Practice of Town and Country Planning*. London: Estates Gazette, 1. Citirano prema: Taylor, *Urban planning theory*, 5. Također vidi: Van Es, Evelien i Enrico Chapel. 2014. *Atlas of the Functional City: Ciam 4 and Comparative Urban Analysis*. Bussum, The Netherlands: THOTH te Bjažić Klarin, Tamara i Nikola Bojić. 2018. “CIAM Network Visualisation – Detecting Ideological Ruptures in the CIAM Discourse.” U *Modern and Contemporary Artists' Networks. An Inquiry into Digital History of Art and Architecture*, Ljiljana Kolečnik i Sanja Horvatinčić (ur.), 46-82. Zagreb: Institute of Art History.

je već krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina, a uvelike su je podržavali alternativni planerski diskursi, koji kontinuiraju kroz četrdesete i pedesete godine. Njihove istaknute nositeljice bile su, između ostalih, i dvije pionirke u poljima britanske urbane sociologije i urbane geografije, sociologinja i planerka Ruth Glass i Eva G. R. Taylor, profesorica na katedri za geografiju pri Sveučilištu u Londonu.

Prema mišljenju Ruth Glass, utemeljiteljice urbanih studija na London School of Economics, cilj urbanističkog planiranja nije tek “prepoznati grad kao aglomerat prostora, građevina i ljudi, već kao utjelovljenje društvenih funkcija i odnosa, sukladno kojima se grad treba formirati.”³⁸ Krajem četrdesetih godina, Glassova je bila kritična prema britanskim planerima koji su tvrdili da se zajednica može kreirati kroz pravilnu dispoziciju objekta te je razvila nove kartografske metode bilježenja (ubiciranja) društvenih fenomena, funkcija i odnosa u prostoru.³⁹

Eva G. R. Taylor, koja je dala važan prinos metodološkom razvoju britanskog koncepta zemaljskog planiranja nakon Drugog svjetskog rata, etablirala se na polju primijenjene geografije već krajem tridesetih godina s inovativnim kartografskim prikazima odnosa distribucije radne snage i različitih geografskih faktora, poput broja sunčanih dana u godini, podataka o zdravlju, tipovima stanovanja i koncentracijama određenih sadržaja u prostoru. Razvila ih je tijekom rada u Kraljevskoj komisiji za distribuciju industrijske populacije, poznate po njezinu voditelju, Sir Andersonu Montague-Barlowu (*Barlow Comission*).⁴⁰ Prema Peteru Hallu, ta je komisija imala značajan utjecaj na razvoj prostornog planiranja u Britaniji jer su rezultati njezina rada povezali nacionalne i regionalne probleme distribucije industrije s problemom fizičkog rasta velikih urbanih konurbacija.⁴¹ Završni izvještaj kojeg je Taylorova zajedno sa svojim suradnicima objavila 1940. godine, sadržavao je mapu s 49 karata i upućivao na potrebu za decentralizacijom industrije i industrijske populacije na nacionalnoj razini.⁴² Izvještaj je potakao osnivanje državnog Povjerenstva za lociranje novih industrijskih

---

³⁸ Cupers, Kenny. 2016. “Mapping and Making Community in the Postwar European City.” *Journal of Urban History* 42/6: 1009.

³⁹ Istraživanja Ruth Glass su se odvijala u kontekstu politički lijevo-orijentiranih urbanih istraživanja, usmjerenih na planiranje na problematiku radničkih četvrti i planiranje lokalnih zajednica. Iako je poistovjećivanje zajednice i gradske četvrti zastupljeno i na poznatom metropolitanskom planu Londona iz 1944. godine, Glass je četvrt definirala kao dio grada određen specifičnim društvenim i fizičkim karakteristikama, a zajednicu kao teritorijalnu skupinu ljudi koju određuje zajednički način života, nastojanja i ciljevi. *Ibid*, 1016-1020.

⁴⁰ Willatts, E. C. 1971. “Planning and Geography in the Last Three Decades.” *The Geographical Journal* 137/3: 312.

⁴¹ Hall, Peter. 2002. *Urban and Regional Planning*. London, New York: Routledge, 58.

⁴² Willatts, “Planning and Geography,” 312.

postrojenja te formiranje zakonskog okvira za lociranje i izgradnju novih gradova (*New Town Act*, 1946.), koji je utjecao na artikulaciju već spomenutog planerskog zakona iz 1947. godine.⁴³ Novi modeli kartografskih prikaza, kojima je Eve Taylor dala veliki prinos društvenoj i primijenjenoj geografiji, postupno su inducirali i promjenu percepcije planiranja prostora kao društvene i ekonomske aktivnosti “ograničene, ali ne sasvim određene mogućnostima dizajna”.⁴⁴ Proširenje definicije od urbanizma do prostornog planiranja imalo je za posljedicu uključivanje geografa u planerske timove unutar britanskog Instituta za planiranje gradova, ali i osnivanje neovisnih, kritičkih regionalnih planerskih grupa poput The West Midland Group on Post-war Reconstruction and Planning.⁴⁵ Djelovanje Eve Taylor i njezinih kolega pridonijelo je široj upotrebi zračnih snimaka, dijagrama i problemskih karata kao i formata sažetog, završnog izvještaja koji je na jasan način mogao komunicirati složenu analizu regionalnih prilika nacionalnoj i lokalnoj administraciji, i tako utjecati na investicijske i opće razvojne politike (*Slika 5.*).⁴⁶ Novi metodološki pristupi planiranju, ukazali su i na složenu problematiku međudnosa centralnih urbanih aglomeracija i okolnog ruralnog prostora koje nadilaze logiku redistribucije koncentriranog gradskog stanovništva u nove satelitske gradove, oslonjenu na poznati Abercrombijeve *Regionalni plan Londona* iz 1944. godine (*Slika 3.*). Razumijevanje ekonomske dinamike i migracija unutar toga prostora zahtijevalo je daljnje iskorake u načinima kartografskog ubiciranja distribucija funkcija i aktivnosti u perifernom, ruralnom prostoru koji je vezan s gradom. Rezultat su bile rane studije urbanizacije i složeniji način definiranja regionalnog prostora (*Slika 4.*). Takvi planerski pristupi pedesetih godina postupno su usmjerili urbanistički diskurs o izgradnji novih gradova prema planiranju regionalnog prostora.

S obzirom na izravan kontakt vodećih hrvatskih planera s britanskim planerskim praksama i politikama početkom pedesetih godina, moglo bi se reći da se formativna faza hrvatskog prostornog planiranja od 1955. do 1965. godine odvijala pod utjecajem i istovremeno s razvojem britanskih regionalnih prostorno-planerskih praksi.

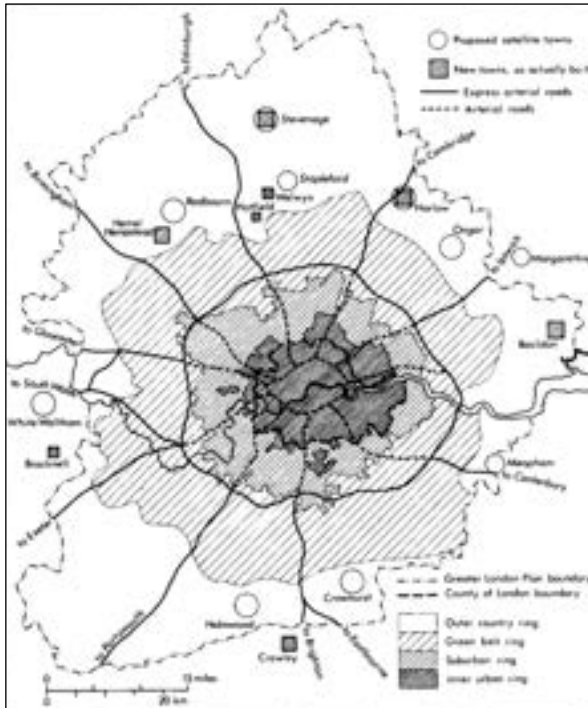
---

⁴³ Ministarstvo za planiranje gradova i sela (*Ministry of Town and Country Planning*) osnovano je 1943. godine, a prvi značajni rezultat rada ovog ministarstva je bio *The New Towns Act* iz 1946. godine. Njime je Ministarstvo izložilo ambiciozan program za gradnju novih gradova te pravno osiguralo potrebno zemljište i projektantske biroe zadužene za realizaciju svakog pojedinog grada. *Ibid*, 315.

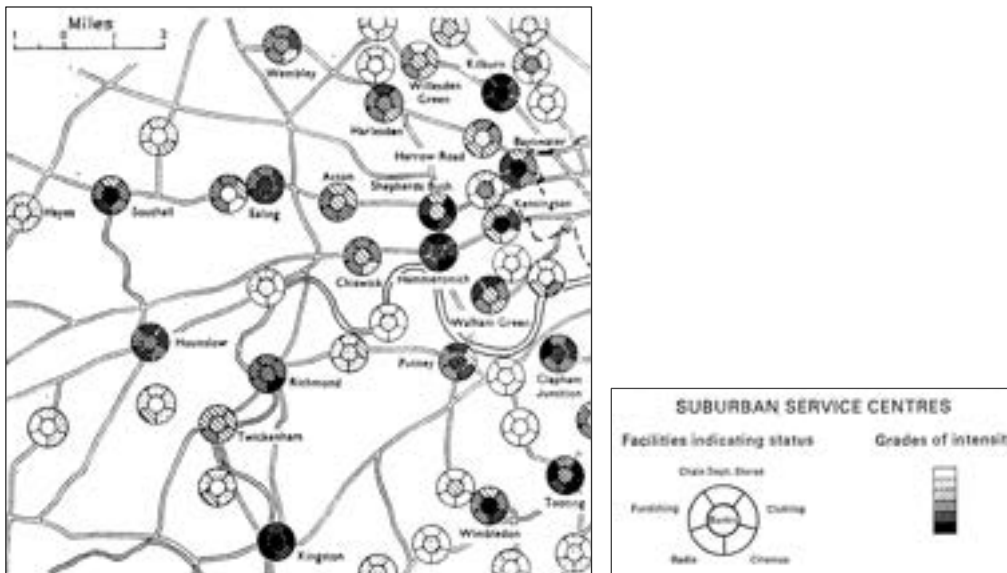
⁴⁴ *Ibid*.

⁴⁵ Ova je grupa je Tayloričine geografske pristupe unaprijedila kroz dvije egzemplarne studije pomičući ih od geografske analize do radikalne planerske rekonceptualizacije naseljene konurbacije i okolnog ruralnog prostora. Vidi: *Ibid*, 315.

⁴⁶ Za više podataka o povijesti korištenja zračnih snimaka nakon Drugog svjetskog rata vidi: Moravánszky, Ákos. 2016. “Zooming In: The Powers of Scale, 1960–1980.” U *Re-Scaling the Environment* (Vol. II), Ákos Moravánszky, Karl. K. Kegler (ur.), 23-40. Basel: Birkhäuser, 23-39., te Haffner, Jeanne. 2013. *The View from Above: The Science of Social Space*. Cambridge, MA: MIT Press.

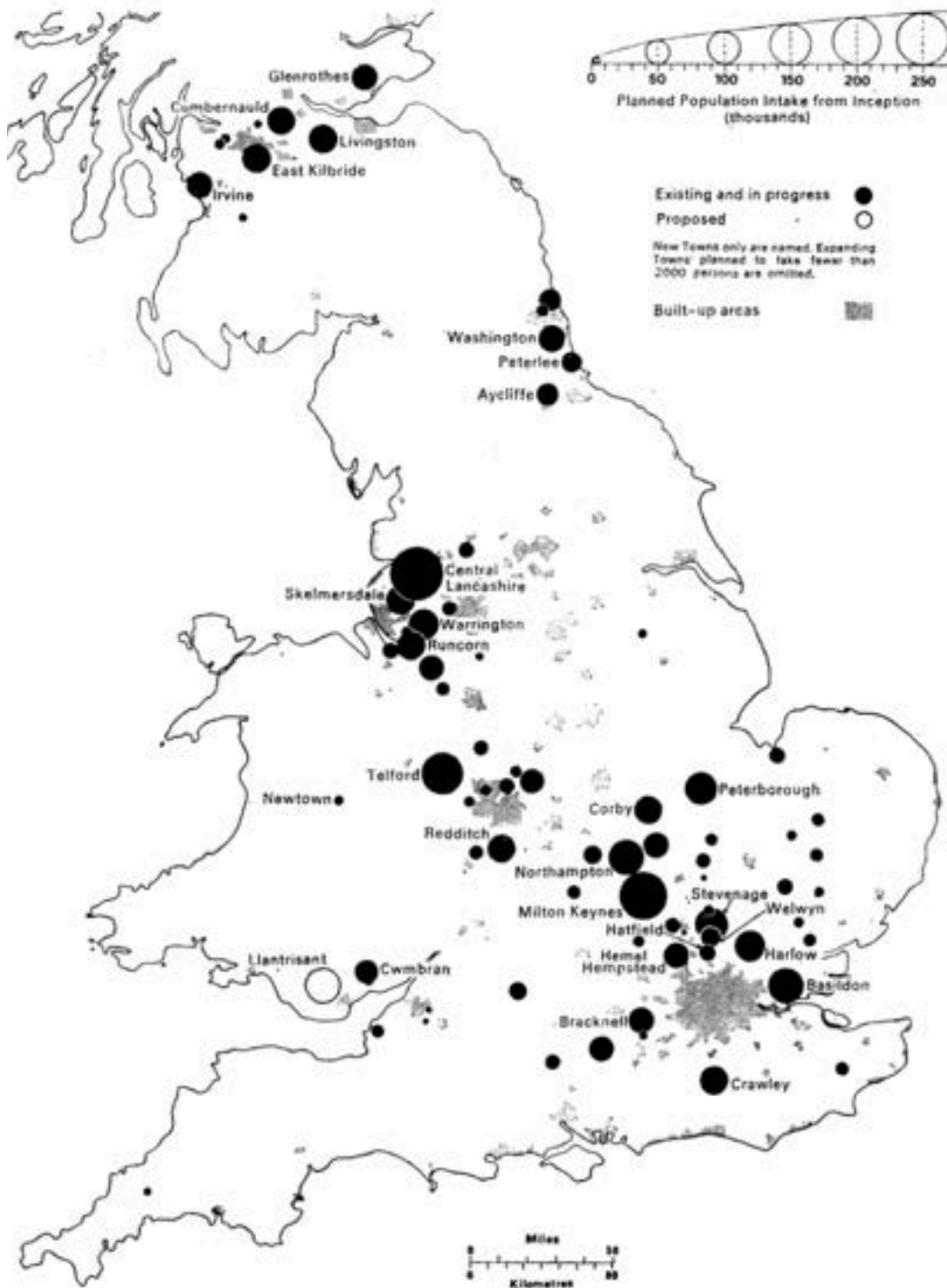
Slika 3. Regionalni plan Londona "Greater London" Patricka Abercrombiea iz 1944. godine predviđao je disperziju koncentriranog gradskog stanovništva u nove satelitske gradove unutar zelenog pojasa (New Towns). Izvor: Hall, Peter. 2002. *Urban and Regional Planning*. London, New York: Routledge, 65.

Slika 4. Karta prikazuje mrežu servisnih centara u okolici Londona (objavljeno 1962.). Izvor: Willatts, E. C. 1971. "Planning and Geography in the Last Three Decades." *The Geographical Journal* 137/3: 321.

NEW TOWNS AND EXPANDING TOWNS 1970

Under the New Towns Act 1955, the Town Development Act 1952, the New Towns (Scotland) Act 1958,
Housing and Town Development (Scotland) Act 1957.

Slika 5. Karta novih gradova. Karta prikazuje postojeće, predložene i gradove u izgradnji prema zakonskim aktima o izgradnji novih gradova donesenim između 1952. i 1968. godine. Izvor: Ibid, 319.

Problematika neravnomjernog teritorijalnog razvoja u poslijeratnoj Francuskoj bila je još izraženija nego u Velikoj Britaniji. O koncentraciji industrijskih, društvenih i administrativnih resursa, dodatno potaknutoj poslijeratnom migracijom seoske populacije u gradove, piše François Gravier u svojoj utjecajnoj knjizi “Pariz i francuska pustinja” iz 1947. godine.⁴⁷ Jedna od osnovnih Gravierovih teza jest da nekontrolirana koncentracija resursa u francuskoj metropoli nije tek ekonomski neučinkovita, već izravno dovodi do ekonomskih problema i društvenih podjela u francuskom društvu.⁴⁸ Uspostavljanje razvojne ravnoteže podrazumijevalo je izravni državni intervencionizam, odnosno formiranje nove nacionalne politike prostorne distribucije industrijskih resursa, populacije i izgradnje novih gradova. Francusko Ministarstvo urbanizma i razvoja, osnovalo je 1949. godine “Upravu za prostorno planiranje”, a serijom državnih dekreta donesenih između 1955. i 1959. godine definirani su programi regionalnog razvoja i područja državne intervencije, a uspostavljeni su i regionalni odjeli za planiranje i provedbu planskih politika. Nacionalni teritorij time je podijeljen na 22 regionalne planske jedinice, mahom organizirane oko velikih gradova.⁴⁹

Dolaskom Georges-a Pompidou-a na vlast 1963. godine, završava era *laissez-faire* kapitalizma, a država zauzima angažiraniji stav prema ekonomskom planiranju. Prostorno planiranje, u francuskom planerskom diskursu definirano pojmom teritorijalnog upravljanja (fr. *Aménagement du territoire*), postaje jedna od osnovnih političkih i razvojnih poluga.⁵⁰ Iste godine osniva se DATAR, Delegacija za teritorijalno planiranje i regionalnu akciju (*Délégation à l'aménagement du territoire et à l'action régionale*), centralno i organizacijski centralizirano državno tijelo za prostorno planiranje sa savjetodavnim tijelima na regionalnoj razini.⁵¹ DATAR je obijedio planerske institucije, komisije i inicijative iz prethodnog razdoblja, ubrzao procese regionalne komunikacije i donošenja odluka te potaknuo osnivanje niza organizacija i

---

⁴⁷ Gravier, Jean-François. 1947. *Paris et le désert français: décentralisation, équipement, population*. Paris: Le Portulan.

⁴⁸ Cupers, Kenny. 2016. “Géographie Volontaire and the Territorial Logic of Architecture.” *Architectural Histories* 4/1: 3.

⁴⁹ Rasporedom i veličinom regije su odgovarale obuhvatu povijesnih francuskih provincija. Vidi: Šimunović, Ivo. 1986. *Grad u regiji*. Split: Marksistički centar Konferencije SKH Zajednice općina Split, 119.

⁵⁰ Prostorno planiranje (fr. *aménagement du territoire*) razlikuje se od urbanističkog planiranja (fr. *planification urbaine, urbanisme*) koji se orijentira na planiranje gradova i drugih naseljenih prostora. Slična distinkcija postoji i u njemačkom jeziku (Raumplanung i Stadtplanung, Urbanismus) i već spomenutom engleskom (*country planning, town planning, city planning, urbanism*).

⁵¹ Frémont, Armand. 1993. “Regional planning in France: Theory and practice.” U *Espace géographique. Espaces, modes d'emploi. Two decades of l'Espace géographique, an anthology*, 37. Također vidi: Bodiguel. 2006. “DATAR: forty years of history.” *Revue française d'administration publique* 119: 401-414.

grupa za specifične aspekte prostornog planiranja, poput izgradnje novih gradova, metropolitanskog, regionalnog razvoja ili namjene zemljišta.⁵² DATAR je objedinio istraživače, eksperte-planere i stručnjake za administraciju te postao rasadnik generacije tehnostrukturnih kadrova, ali i novih modela organizacije i planiranja regionalnog prostora. Nakon njihove smanjene uključenosti u planerske politike tijekom pedesetih godina, nove političke i institucionalne okolnosti sredinom šezdesetih godina, potakli su i francuske geografe na intenzivniji planerski angažman. Prema knjizi Jeana Labassa iz 1966. godine, uloga geografija u aktivnom državnom intervencionizmu definira se francuskim pojmom *géographie volontaire*.⁵³ Labass opisuje ovaj termin kao “kontroliranu evoluciju krajolika”, odnosno formu teritorijalnog državnog planiranja, s ciljem organizacije i razvoja javnih usluga, sustava i infrastruktura u okolnostima koje su uglavnom temeljene na ideji privatnog vlasništva i tržišne dinamike.⁵⁴ Cupers objašnjava da taj termin nije označavao voluntarističku, već nasuprot, rezolutnu geografiju “snažne političke volje” koja nije spontana niti društveno samoodređujuća, već nametnuta kao rezultat suradnje državne administracije i eksperata.⁵⁵ Za razliku od prethodnog razdoblja kada geografi i ostali eksperti sudjeluju u proizvodnji analitičkih podloga za daljnje planiranje ravnomjernijeg ekonomskog razvoja, eksperti-planeri preuzimaju, u novim okolnostima šezdesetih godina, odgovornost za izradu integriranih modela dugoročnog regionalnog razvoja. Regija pritom više nije određena geografskom diferencijacijom u užem smislu riječi, već uvidom u internu strukturalnu homogenost prostora koja geografske kategorije sagledava u relaciji s drugim disciplinarnim ekspertizama. Poimanje regije kao “projektivnog instrumenta” državne ekonomske politike, podrazumijevalo je i terminološki zaokret.⁵⁶ Umjesto “naselja, decentralizacije, distribucije resursa i ravnoteže”, planeri nove teritorijalne projekcije opisuju kroz termine polariziranog prostora, polova rasta, zona i osovina razvoja.⁵⁷

---

⁵² Neke od ovih grupa su bile: OREAM (Istraživačka grupa za analizu metropolitanskog prostora), GEP (Grupa za izradu studija i programa), SDAU (Grupa za izradu zemljišnih i urbanističkih shema), POS (Grupa za izradu modela korištenja zemljišta), COS (Grupa za određivanje postotka okupiranosti zemljišta), PAR (Grupa za planiranje ruralnog razvoja), ZUP (Grupa za razvoj gradova), ZAD (Grupa za definiranje područja budućeg razvoja), ZAC (Grupa za područja planiranog razvoja), EPR (Grupa za odnose s javnošću regionalnog ureda), PRDE (Regionalni program za ekonomski razvoj). Vidi: Frémont, “Regional planning in France,” 37.

⁵³ Labasse, Jean. 1966. *L'organisation de l'espace, éléments de géographie volontaire*. Paris: Hermann.

⁵⁴ Cupers, 2016. “Géographie Volontaire,” 1.

⁵⁵ *Ibid*, 2.

⁵⁶ *Ibid*, 5. Također, vidi: Frémont, 1993. “Regional planning in France,” 35.

⁵⁷ Frémont, 1993. “Regional planning in France,” 37.

Jedan od prvih, mjerilom najvećih projekta iz razdoblja novoosnovanog DATAR-a bio je regionalni program turističkog razvoja obalnog područja regije Languedoc-Roussillon. Nerazvijeni obalni potez dužine 200 km, obilježen niskim terenom, lagunama i pješčanim plažama te poljoprivrednom djelatnošću, obuhvaćen je 1963. godine regionalnim masterplanom, a s ciljem razvoja nove destinacije masovnog turizma koja bi pružila protutežu Azurnoj obali. Za realizaciju te planerske inicijative nazvane *Mission Racine*, uspostavljeno je posebno, centralizirano nacionalno tijelo u kojem su bili predstavnici nekoliko ministarstva i eksperti-planeri, dok je za istraživanje, izradu studija i na kraju prostornog planira bila zadužena Agencija za arhitekturu i urbanizam (AAU). Predsjednik Agencije bio je ugledni arhitekt Georges Candilis, član arhitektonskog trija Candilis-Josic-Woods te jedan od osnivača utjecajne poslijeratne arhitektonske grupe Team 10, koji se šezdesetih godina intenzivno bavi problematikom turizma i turističke arhitekture.⁵⁸ U metodološkom, organizacijskom i strateškom smislu, *Mission Racine* predstavljao je prvi poslijeratni planerski zahvat velikog mjerila u Francuskoj, protutežu planiranju metropolitanskih regija i urbanističkom planiranju novih gradova u blizini već postojećih urbanih aglomeracija. Uz ekonomski razvoj obale, poseban cilj projekta je bila zaštita prirode i nužna transformacija dijela krajolika prema unutrašnjosti, upotrijebljena kao dodatni argument za centralizirani model implementacije plana.⁵⁹ Zahvati u većinom močvarnom krajoliku stvorili su preduvjete za turistički te manjim dijelom industrijski razvoj, definirali zone zaštićenog prirodnog i povijesnog krajolika, kao i zone namijenjene poljoprivrednom i maritimnom razvoju.⁶⁰ Okosnica plana bio je infrastrukturni razvoj, nove luka, marine, aerodrom i ceste koje su longitudinalno povezivale postojeća naselja te 6 novo-projektiranih obalnih gradova koncipiranih kao zasebne turističke (*unités touristiques*). Projektirali su ih arhitekti i urbanisti uključeni u spomenutu Agenciju za prostorno planiranje, što je u organizacijskom smislu hijerarhijski povežalo planiranje prostora

---

⁵⁸ Lopéz Izol Marez. 2019. "Tourist Towns in Languedoc-Roussillon: Projects and Discourse for Mass Tourism." *DOCOMOMO Journal* 60: 51-53.

⁵⁹ Lokalne vlasti u ime države, i to često preko posrednika, bile su primorane otkupljivati privatna zemljišta i posjede kako bi osigurali površinu za realizaciju plana što je izazivalo prosvjede i negodovanje lokalnog stanovništva. Vidi: Parrinello, Giacomo i Renaud Bécot. 2019. "Regional Planning and the Environmental Impact of Coastal Tourism: The Mission Racine for the Redevelopment of Languedoc-Roussillon's Littoral." *Humanities*: 8/13: 5.

⁶⁰ Močvarni krajolik regije Languedoc-Roussillon nije bio pogodan za neposrednu gradnju, pa je preduvjet za bilo kakav razvoj bio intenzivan krajobrazni inženjering – isušivanje močvara, nasipanje terena, pošumljavanje i eradikacija komaraca. Vidi: Parrinello, Bécot, "Regional Planning and the Environmental Impact of Coastal Tourism," 8.

s urbanističkim i arhitektonskim projektiranjem.⁶¹ U prostornom planu, većina novih turističkih naselja korespondirala je s oblikom obalne linije, a slijedom tada aktualne strategije razvoja naselja čiji se sadržaj i buduće aktivnosti organiziraju oko središnje turističke luke (fr. *Port de plaisance*).⁶² Regionalni urbanistički plan za Languedoc-Roussillon (*Plan d'Urbanisme d'Intérêt Régional* – PUIR) završen je i prezentiran već 1964. godine (Slika 6.). Slične, prostorno-planerske inicijative, pokrenute 1966. godine na Korzici i u regiji Aquitaine, već su uključile kritiku megalomanskog pristupa planiranju i arhitektonskom projektiranju, ali zadržale tendenciju daljnjeg razvoja zaštite prirode i krajolika.⁶³

Istovremeno s pokretanjem rada na regionalnom prostornom planu za Languedoc-Roussillon, na Urbanističkom institutu Hrvatske odvijaju se pripremne radnje, a potom započinje i izrada *Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja SR Hrvatske*. Zaključak rada na *Planu*, 1967. godine, obilježio je početak suradnje UIH-a i eksperata UN-a na izradi *Regionalnog prostornog plana Južnog Jadrana* (1967.-1969.), *Koordinacijskog regionalnog prostornog plana Gornjeg Jadrana* (1970-1972.), ali i *Jadrana III* (1972-1978.), prvog plana zaštite maritimnog okoliša na Mediteranu. Hrvatska prostorno-planerska iskustva druge polovice šezdesetih godina, posebno u domeni planiranja turističkog razvoja, nadilaze francuska u obuhvatu, planerskom i metodološkom opsegu, no u organizacijskom i problemskom smislu, te u kontekstu uloge države u planiranju, može se govoriti o bliskim planerskim praksama koje imaju istovjetan i donekle povezan razvojni tijek.

---

⁶¹ Delorme, Franck. 2022. "The Languedoc-Roussillon coast, history of its development from the archives of its architects, 1960-1980." *Patrimoines du Sud* [Online]. Pristupljeno, 10. prosinca, 2022. URL: <https://journals.openedition.org/pds/8384>

⁶² Uz proširenje postojećih naselja te izgradnju 6 novih naselja-luka, projektom je planirano ukupno 13 novih marina, te proširenje 12 postojećih. Vidi: Parrinello, "Regional Planning and the Environmental Impact," 4. Luke La Grande-Motte i Leucate-Barcarès predstavljali su dva najveća projekta ovog tipa predviđena planom, a za posljednjeg je bio zadužen sam upravitelj Agencije, Georges Candilis. Sukladno niskom obalnom terenu, forme većine novih naselja se mogu svrstati u tipologiju tepih gradnje ili megastruktura, s planiranim smještajnim kapacitetom za 80,000 osoba, a unutar općeg plana za razvoj dnevnog kapaciteta prihvata 650,000 osoba do 1980. godine. Vidi: Delorme, "The Languedoc-Roussillon coast [Online]."

⁶³ Parrinello, "Regional Planning and the Environmental Impact," 8.

Planerski trendovi zaštite prirode s kraja šezdesetih godina u Francuskoj, ali i drugdje u Europi i Sjevernoj Americi, početkom sedamdesetih godina evoluirali su u ekosistemski i tehnološki orijentiran pristup prostornom planiranju. Termini poput kontinuiranog planiranja, čovjekove sredine, prostornih modela, sistema i struktura, odnosno, društvenog miljea, doživljaja prostora i participacije, postupno su zamijenili diskurs o ravnoteži, osovinama i polovima rasta iz prethodnog desetljeća.⁶⁴ Koncepti participacije, društvenih praksi i doživljaja grada, slili su se u političku kritiku poslijeratnog urbanizma, unutar koje je, posebno u francuskoj sredini, istaknutu ulogu imao Henri Lefebvre.⁶⁵ U kontekstu regionalnog prostornog planiranja razvijao se, međutim, racionalistički orijentiran tehno-znanstveni diskurs koji je, posebno unutar anglosaksonskog intelektualnog kruga, proizlazio iz ekologije, kibernetike i sistemskih teorija, fokusiran na modeliranje prostora i planerskih postupaka, odnosno na načine donošenja planerskih odluka. U knjizi “Urban and Regional Planning: A system Approach”, objavljenoj 1969. godine, Brian McLoughlin opisuje tako prostor grada ili regije kao sistem međusobno povezanih i ovisnih elemenata i funkcija, organiziranih u skupove sukladno pojedinim relacijama. Struktura takvog prostornog sustava određena je dinamičkim vezama između pojedinih elemenata, pri čemu presudnu ulogu igra određenje lokacije pojedinog elementa unutar te strukture (*Slika 7.*).⁶⁶ Promjena jednog elementa, posredstvom povratnih kibernetičkih petlji, uzrokuje promjene ostalih elemenata, što je prostorno-planersku praksu suočilo s potrebom transformacije i prilagodbe permanentnim promjenama u prostoru, društvu i ekonomiji.⁶⁷ Umjesto distribucije industrije i određivanja korištenja zemljišta, prostorni planovi postali su tako sličniji kompleksnim sistemima “nadzora i kontrole” dinamičkih procesa u prostoru, strukturiranim kroz prostorne modele funkcionalno premrežene u (nodalne) regije. Planerski fokus stavljen je na mogućnosti znanstvenog predviđanja promjena, pa je čitavo razdoblje obilježeno utjecajnim futurološkim projekcijama, mahom usmjerenima na godinu 2000.⁶⁸ Sistemski pristup nije bio ograničen na gradove i regije, već je obuhvatio i odnos čovjeka i prirode ili adaptacijske i sistemske kapacitete prirodnog ekosustava kao važne reference razvoja prostorno-planerskih teorija i metodologija. Pojava koncepta okoliša,

---

⁶⁴ Frémont, “Regional planning in France,” 41- 44.

⁶⁵ Između 1968. i 1975. godine Lefebvre je objavio glavninu svojih najutjecajnijih djela koje se bave prostornim teorijama. Vidi poglavlje 3.2.

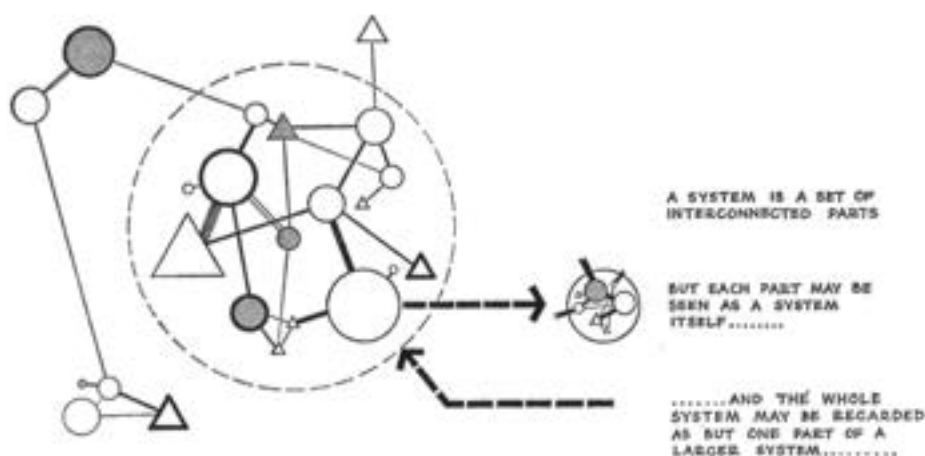
⁶⁶ McLoughlin, J. Brian. 1969. *Urban and Regional Planning: A Systems Approach*. London: Faber and Faber.

⁶⁷ *Ibid*, 75-92.

⁶⁸ Kahn, Herman i A. J. Wiener. 1970. *The Year 2000: A Framework for Speculation on the Next Thirty-Three Years*. London: Collier-Macmillan; Daniel Bell. 1969. *Toward the Year 2000: Work in Progress*. Boston: Beacon Press; Jencks Charles. 1971. *Architecture 2000: Predictions and Methods*. New York: Praeger.

odnosno sredine, koincidira s prepoznavanjem globalne ekološke krize početkom sedamdesetih godina te s promišljanjem uloge koju bi daljnja urbanizacija i prostorno planiranje mogli imati na postojeći izgrađeni, ali i neizgrađeni, “prirodni” okoliš.⁶⁹ Nove planerske tendencije utjecale su i na planerske procedure, odnosno na modele donošenja odluka. Andreas Faludi u knjizi “Planning Theory” iz 1973. godine, definira planiranje kao kontinuirani proces, podijeljen na planerske procedure i odluke, međusobno povezane cirkularnim povratnim petljama.⁷⁰ Dijagrami modela planerskih procesa (prikupljanje podataka, analiza, izrada i testiranje scenarija i donošenja odluka te ponovnog testiranje), ne odražava odnos prema realnosti prostora, već ideju visoko-modernističkog tehno-optimizma koji se uzda u mogućnost čovjekove kontrole nad okolišem.

Već sredinom sedamdesetih godina, takav pristup suočen je s kritikama zbog svog hermetičnog, znanstvenog ili pseudo-znanstvenog diskursa koji je teško mogao biti prenesen u operativnu prostorno-planersku praksu. Prostorno planiranje je tako premješteno u apstraktnu sferu teorijskog diskursa te je postalo dio zakonskih okvira kojim se usmjerava razvoj prostora kroz njegovo “uređenje” i nadgledanje prostornih procesa. Racionalistički modeli, ekološki i sistemski pristupi odražavaju se u prostornom planiranju u Hrvatskoj početkom sedamdesetih godina, dijelom kroz projekt *Gornjeg Jadrana*, a u cijelosti u *Prostornom planu SR Hrvatske* koji se može smatrati oglednim primjerom sofisticiranog ekosistemskog i proceduralnog planiranja.

Slika 7. Dijagramski prikaz sustava. Izvor: McLoughlin, J. Brian. 1969. *Urban and Regional Planning: A Systems Approach*. London: Faber and Faber, 76.

⁶⁹ Hochhäusl, S., Lange, T. et al. 2018. “Architecture and the Environment.” *Architectural Histories* 6/1/20: 1–13.

⁷⁰ Faludi Andreas. 1973. *A Reader in Planning Theory*. Oxford: Pergamon Press.

1.4. Hipoteza, metodologija istraživanja i opseg korpusa

Prostorno planiranje u Hrvatskoj od 1955. do 1975. godine, u ovoj disertaciji se istovremeno razmatra kao sinteza različitih disciplinarnih diskursa, te način instrumentalizacije državne politike. Osnovna hipoteza disertacije je da se geneza prostornog planiranja u Hrvatskoj u navedenom razdoblju može uspostaviti kroz historiografsku i teorijsku analizu administrativne, društvene i političke artikulacije državnog teritorija (proizvodnje državnog prostora) te analizu prevladavajućih disciplinarnih diskursa (ekspertiza) kao neodvojivoga dijela prostorno-planerske prakse. Tako definirana polazišna teza odredila je i metodološki okvir disertacije koji ima četiri osnovne sastavnice.

1. Znatan dio disertacije posvećen je tumačenju rezultata historiografskih i arhivskih istraživanja, građe i sekundarnih izvora iz razdoblja kojim se rad bavi, a s ciljem identifikacije sudionika, pojava, procesa i modela čijom primjenom je u Socijalističkoj federativnoj republici Jugoslaviji (SFRJ) bio organiziran državni teritorij. Modeli njegove regionalne organizacije, temeljeni na komunalnim i ekonomskim reformama, pritom se sagledavaju kao pokušaj utvrđivanja ideoloških, društvenih i ekonomskih aspiracija države. Iz takve metodološke perspektive, proizašla je spomenuta periodizacija regionalne organizacije (lokacijska, kotarska i među-komunalna regionalizacija).
2. Organizacija državnoga teritorija, ali i pojedini aspekti hrvatskih prostorno-planerskih praksi, interpretirani su iz perspektive Lefebvreovog teorijskoga diskursa. Pritom se prvenstveno misli na njegova djela koja se bave proizvodnjom prostora i kritikom države, te dijelom kritikom strukturalizma i tehnokracije, ali i na noviju literaturu vezanu za urbanizaciju te suvremeno razumijevanje određenih aspekata teorije proizvodnje prostora. Objašnjenja prostornih procesa i planerskih praksi koje se temelje uglavnom na Lefebvreu i srodnim autorima predstavljaju teorijsku okosnicu disertacije.
3. Prostorno planiranje definirano je kao multidisciplinarna ekspertiza čiji je cilj proizvodnja znanja o prostoru te izrada vizija njegova mogućeg razvoja. Planerska ekspertiza počiva na različitim, međusobno povezanim disciplinarnim znanjima i pristupima (urbanističkom, ekonomskom, geografskom, sociološkom, ekološkom), a

koji zajedno čine osnovu prostorno-planerske prakse. Provedena analiza različitih disciplinarnih znanja i pristupa dovedena je u odnos sa studijama slučaja pojedinih prostornih planova te je organizirana unutar četiriju planerskih diskursa: tehnokratskog, znanstvenog, kritičkog i ekološkog.

4. Disertacija donosi korpus koji sadržava 10 prostornih planova nastalih između 1955. i 1975. godine. Temeljem obrade planerske dokumentacije i vezanih napisa iz referentne literature i periodike prostorni planovi unutar korpusa sadržajno su opisani kroz 8 ujednačenih kategorija (organizacija, prostorni obuhvat, metodologija, ciljevi, koncepcija, provedba, vezani planovi i grafički prilozi). Ujednačena sadržajna struktura omogućila je analizu i usporedbu planerskih pristupa u različitim fazama razvoja discipline, a koja je dio cjelovitoga pregleda razvoja hrvatskih prostorno-planerskih praksi na kraju poglavlja s korpusom.

Opseg korpusa definiran je razdobljem kojim se disertacija bavi te vrstom plana (regionalni i republički prostorni planovi). Prema ovim zadatostima, u korpusu je sadržajno obrađeno 9 regionalnih i 1 republički prostorni plan, što predstavlja ukupan broj prostornih planova te vrste izrađenih u Hrvatskoj između 1955. i 1975. godine. Iz korpusa su isključeni prostorni planovi područja posebne namjene i obuhvata koji nisu regionalnoga tipa (planovi uređenja općine ili grada). Izrađen je i kronološki, usporedni tablični pregled regulatornih osnova, generalnih urbanističkih planova, programa, odluka koje zamjenjuju regionalne i urbanističke planove i prostornih planova općina, nastalih u Hrvatskoj od 1947. do 1979. godine, a koji jasnije pozicionira spomenutih 10 prostornih planova unutar šireg urbanističkog i planerskog konteksta. Ovaj usporedni tablični prikaz, koji je i osnova za daljnja istraživanja prostorno-planerske tematike, nalazi se unutar Priloga (II) ove disertacije. Unutar istih Priloga, navedeni su i popisi svih pripremljenih i općih pod-studija i elaborata te vezanih planova nižih razina za svaki od 10 prostornih planova korpusa. Također, svakom popisu je pridružen i uži izbor grafičkih priloga (planova, karata, dijagrama i kartograma) koji se odnose na svaki pojedini prostorni plan.

1.5. Pregled korištenih izvora

Primarne izvore čini arhivska građa, ponajprije arhivski fond Urbanističkog instituta Hrvatske koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (fond HR-HDA-2039) te dijelom arhivski fond Urbanističkog zavoda Dalmacije u Državnom arhivu u Splitu (fond HR-DAST-119). Toj skupini izvora pripada većina prostorno-planerske dokumentacije koja čini korpus disertacije. Djelom joj pripadaju i zbornici te izvještaji sa savjetovanja i konferencija urbanista važni za identifikaciju tendencija prostorno-planerske prakse na saveznoj i republičkoj razini. Sukladno različitim aspektima istraživanja te disciplinarnim komponentama prostorno-planerskih inicijativa i projekta, istraživanje je provedeno i u arhivima i zbirkama znanstveno-istraživačkih, muzejskih i sveučilišnih institucija: u Hrvatskom muzeju Arhitekture, na Arhitektonskom i Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na Ekonomskom institutu, Institut za povijest umjetnosti, Institut za društvena istraživanja te u Zbirci zemljovida i atlasa Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Istraživanja djelovanja pojedinih osoba, specifičnih povijesnih okolnosti, državnih tijela i procesa, provedena su u Arhivu Jugoslavije u Beogradu te dijelom u privatnim arhivima (arhiv obitelji Petrović).⁷¹ Uz arhivsku građu, u posebnu skupinu izvora mogu se svrstati zakoni iz domene urbanizma, prostornog planiranja i uređenja prostora kao i zakoni koji se odnose na administrativne, društvene i političke organizacije prostora te na društvene odnose u socijalističkoj Jugoslaviji, a koji se provlače kroz čitavu disertaciju.⁷² Promjene zakonske regulative odraz su širih društvenih reformi te su stoga važni za razumijevanje različitih faza razvoja prostorno-planerske prakse sagledane unutar šireg povijesno-političkog konteksta.

Stručna i znanstvena periodika objavljena u Jugoslaviji, u razdoblju kojim se disertacija bavi, predstavlja važnu skupinu sekundarnih izvora, uglavnom orijentiranu na povijest umjetnosti, arhitekturu i urbanizam (*Čovjek i prostor, Arhitektura, Život umjetnosti, Arhitektura-urbanizam, URBS*). U tu skupinu mogu se svrstati i časopisi iz različitih znanstvenih polja vezanih uz prostorno-planerska istraživanja (*Geografski glasnik, Politička misao, Ekonomski pregled, Revija za sociologiju i Sociologija sela, odnosno Sociologija i prostor*) te periodika

---

⁷¹ Cjelovit popis arhiva i pripadajućih arhivskih fondova nalazi se u Popisu korištenih izvora i literature.

⁷² Cjelovit popis zakona nalazi se u Popisu korištenih izvora i literature. Također, vidi: Krstić, Branislav i Pajović Dušan. 1987. *Zakonodavstvo urbanizma, arhitekture, baštine, prostornog uređenja, čovjekove sredine*. Beograd: Naučna knjiga.; Kahle, Darko. 2021. "Građevni i urbanistički propisi u Hrvatskoj od 1956. do 1971. godine." *Časopis za suvremenu povijest* 53/3: 1149-1181.

posvećena filozofskim i širim, društvenim pitanjima (*Praxis, Naše teme, Pregled, Pogledi* itd.). U nekim od tih časopisa objavljuju autori važni za povijest hrvatske arhitekture i urbanizma poput Vladimira Antolića, Branka Petrovića, Zdenka Kolacia ili Josipa Seissela. Drugu skupinu autora, prvenstveno povjesničara umjetnosti, čine Matko Meštrović, Grgo Gamulin, Antoaneta Pasinović te posebno Milan Preloga, koji ima istaknutu ulogu u artikulaciji kritičkih stavova prema urbanističkim i prostorno-planerskim praksama šezdesetih godina. Osim arhitekata, urbanista i povjesničara umjetnosti, istraživanje te skupine izvora skrenulo je pozornost na rad Stipe Šuvara u području studija ruralne sociologije i urbanizacije te na djelovanje ekonomista Ivana Krešića u području lokacijske teorije, kao i geografa Stanka Žuljića, čija su prostorna istraživanja, metodološki i planerski rad ugrađeni u disciplinarnu temelje prostornog planiranja u Hrvatskoj.⁷³

Uz domaću stručnu i znanstvenu periodiku, istražena je i ona međunarodna, kao i studije iz polja političkih, administrativnih, regionalnih i urbanističkih istraživanja, objavljene nakon Drugog svjetskog rata. Literatura te vrste vrlo je opsežna te ukazuje na opuse pojedinih međunarodnih istraživača, poput američkog profesora prostornog planiranja Jacka C. Fishera, čija upućenost u lokalne prilike i kontinuirani istraživački rad pružaju angažirani “vanjski uvid” u specifičnost političkih, prostornih i urbanističkih procesa u socijalističkoj Jugoslaviji.⁷⁴ Jedan od takvih uvida nudi i Henri Lefebvre, čija intelektualna i fizička prisutnost u Jugoslaviji, posebice u Hrvatskoj, datira još od sredine pedesetih godina.⁷⁵

Kao što je već spomenuto, recentna literatura o povijesti prostornog planiranja u Hrvatskoj je oskudna, pa se ovo istraživanje uglavnom oslanja na literaturu novijeg datuma, koja pruža uvid u širi disciplinarni kontekst, a obuhvaća važne realizacije i epizode poslijeratnog urbanizma i arhitekture u Hrvatskoj. U tom kontekstu treba istaknuti publikaciju proizašlu iz projekta *Nedovršene modernizacije*,⁷⁶ urednika Maroja Mrduljaša i Vladimira Kulića kao i Kulićevu

---

⁷³ Žuljić, Stanko. 1983. *Prostorno planiranje i prostorna istraživanja: odabrani napisi*. Zagreb: Ekonomski institut Zagreb.

⁷⁴ Vidi: Fisher, Jack C. 1966. *Yugoslavia a Multinational State: Regional Difference and Administrative Response*. San Francisco: Chandler Pub. Pod pokroviteljstvom američke Fondacije Ford, Jack C. Fisher je zajedno s Bracom Mušičem 1968. godine izradio prijedlog programa Studije regionalnog i urbanističkog planiranja unutar kojeg su razvijani eksperimentalni planovi za ljubljansku regiju. Vidi: Fisher, Jack C. 1971. “The Emergence of Regional Spatial Planning in Yugoslavia: The Slovenian Experience.” *Eastern Europe: Essays in Geographical Problems* 301-363. Također, vidi: Kulić, Vladimir. 2022. “Ford's network: the American-Yugoslav project and the circulation of urban planning expertise in the Cold War.” *Planning Perspectives* 37/5: 1001-1027.

⁷⁵ Vidi poglavlje 3.1.

⁷⁶ Mrduljaš, Kulić, 2012. *Unfinished Modernisations*.

bibliografiju koja se bavi poslijeratnom jugoslavenskom arhitekturom.⁷⁷ Iz te skupine studija vrijedi izdvojiti i znanstveni rad Tamare Bjažić Klarin o djelovanju predratnih hrvatskih arhitekata i urbanista (V. Antolić, E. Weissmann) unutar CIAM-a te njezina istraživanja poslijeratne hrvatske arhitekture i urbanizma.⁷⁸ Istraživanja važnih realizacija iz povijesti hrvatskog poslijeratnog urbanizma i urbanih fenomena nalazimo i u radovima povjesničara arhitekture Luke Skansija, Lidije Butković, Melite Čavlović te kroz djelovanje udruge „Slobodne veze“ unutar projekta „Motel Trogir“.⁷⁹ Istraživanja Brigitte Le Normand pružaju vrijedan uvid u povijesne okolnosti te društvene i kritičke aspekte poslijeratne arhitekture, urbanizma i procesa urbanizacije u Jugoslaviji.⁸⁰ Unutar šireg područja umjetnosti i kulture socijalizma, vrijedi istaknuti publikacije proizašle iz konferencije *Ideology: The Nineteen-Fifties in a Divided Europe* (1999.)⁸¹ te izložbe *Socijalizam i modernost: umjetnost, kultura, politika 1950.–1974.* (MSU, 2011./12.),⁸² obje prema konceptu i u organizaciji povjesničarke umjetnosti Ljiljane Kolečnik s Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu, kao i radove Igora Duda koji se tiču kulture dokolice, potrošačkog društva i turizma u razdoblju obuhvaćenom ovom disertacijom.⁸³

U zasebnu skupinu referentne literature može se svrstati stručna i znanstvena literatura o međunarodnoj povijesti poslijeratnog urbanizma i prostornog planiranja. Uz povijesni pregled institucionalne genealogije CIAM-a kroz koju se može iščitati i geneza funkcionalističkog

⁷⁷ Kulić, Vladimir. 2009. “East? West? Or Both?” Foreign perceptions of architecture in Socialist Yugoslavia.” *Journal of Architecture* 14/1: 129-147.; Kulic, Vladimir. 2013. “National, Supranational, International: New Belgrade and the Symbolic Construction of a Socialist Capital.” *Nationalities Papers* 41/1: 35-63.; Kulić, Vladimir. 2017. “The Builders of Socialism: Eastern Europe's Cities in Recent Historiography.” *Contemporary European History* 26/3: 545–560.

⁷⁸ Bjažić Klarin, Tamara. 2022. “Ernest Weissmann’s Architectural and Planning Practices: Continuity of Original Concerns of ‘New Architecture’ and Post-War Reconstruction.” *Prostor* 30/1063: 2-13.; Bjažić Klarin, Tamara. 2016. “CIAM networking – Međunarodni kongres moderne arhitekture i hrvatski arhitekti 1950-ih godina.” *Život umjetnosti* 99/2: 40-57.

⁷⁹ Bodrožić, Nataša. 2016. *Motel Trogir: Nije uvijek budućnost ono što dolazi*. Eindhoven: Onomatopee.; Bodrožić, Nataša; Lidija Butković Mićin i Saša Šimpraga. 2019. *Consumer Culture Landscapes in Socialist Yugoslavia (Pejzaži potrošačke kulture u socijalističkoj Jugoslaviji)*. Zagreb, Eindhoven: Slobodne Veze, Onomatopee.; Skansi, Luka (ur.). 2016. *Streets and Neighbourhoods: Vladimir Braco Mušič and Large Scale Architecture*. Ljubljana: Museum of Architecture and Design.

⁸⁰ Le Normand, Brigitte. 2014. *Designing Tito's Capital: Urban Planning Modernism and Socialism*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press.

⁸¹ Kolečnik, Ljiljana (ur.). 2004. *Art and Ideology: The Nineteen-Fifties in a Divided Europe*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske.

⁸² Kolečnik, Ljiljana (ur.). 2012. *Socijalizam i modernost: umjetnost, kultura, politika 1950.-1974.* Zagreb: Institut za povijest umjetnosti; MSU.

⁸³ Duda, Igor. 2005. *U potrazi za blagostanjem: o povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa.; Duda, Igor. 2010. *Pronađeno blagostanje: svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa.

pristupa organizaciji i oblikovanju grada,⁸⁴ ovo istraživanje se oslanja i na niz pregleda povijesti urbanizma i prostornog planiranja 20. stoljeća. Među njima treba posebno istaknuti: *Urban Planning Theory Since 1945*. Nigela Taylora, *Cities of Tomorrow* i *Urban and Regional Planning* Petera Halla te *Urban Planning in Europe* Petera Newmana i Andya Thornleya.⁸⁵ Također, treba spomenuti istraživanja poslijeratne povijesti koja povezuju arhitekturu i planiranje u teritorijalnom mjerilu te kritičke i sociološke aspekte urbanističkog planiranja povjesničara arhitekture Kennya Cupersa,⁸⁶ kao i zbornik tekstova *Re-Scaling the Environment* kojeg su uredili Ákos Moravánszky i Karl R. Kegler.⁸⁷ Recentne studije teoretičara i povjesničara arhitekture Łukasza Staneka u kojima je prikazano i međunarodno djelovanje hrvatskih arhitekata i planera iz Urbanističkog instituta Hrvatske, pružaju uvid u fenomen globalnog socijalizma u arhitekturi i urbanizmu hladnoratovskog razdoblja, a istraživanjima te teme treba pridružiti i vrijedne znanstvene prinose Mojce Smode Cvitanović i Marine Smokvine.⁸⁸

Posebno obimnu skupinu naslova u ovoj disertaciji čine radovi Henria Lefebvrea. Nakon njihovog detaljnog iščitavanja, izlučene su studije i članci prevedeni i objavljeni u Hrvatskoj te su oni uzeti kao osnova za analizu Lefebvreovog interesa za jugoslavenski model društvenog planiranja, kontakte s hrvatskim intelektualcima krajem pedesetih i tijekom šezdesetih godina te recepcije koju je njegov rad imao u sferi urbanizma i urbane sociologije sedamdesetih godina u Hrvatskoj.⁸⁹ Od posebnog interesa za ovo istraživanje bila su Lefebvreova djela objavljena krajem šezdesetih i tijekom sedamdesetih godina, uključujući *Urbanu revoluciju*, *Proizvodnju prostora* te opsežnu kritičku studiju *O državi*, na čijim tezama se temelje teorijska objašnjenja modela proizvodnje državnog prostor u Jugoslaviji, i posljedično, u Hrvatskoj nakon Drugog

---

⁸⁴ Mumford, Eric. 2019. "CIAM and its Outcomes." *Urban Planning* 4/3: 291-298.

⁸⁵ Taylor, *Urban Planning Theory*.; Hall, Peter. 2014. *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design Since 1880* (4th edition). Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell; Hall, Peter. 2002. *Urban and Regional Planning*. London, New York: Routledge; Newman, Peter i Andy Thornley. 1996. *Urban Planning in Europe: International Competition, National Systems and Planning Projects*. New York: Routledge.

⁸⁶ Cupers, Kenny, 2016. "Géographie Volontaire." ; Cupers, Kenny. 2014. *The Social Project: Housing Postwar France*. Minneapolis: University of Minnesota Press.; Cupers, Kenny. 2017. "Human Territoriality and the Downfall of Public Housing." *Public Culture* 29/181: 165-190.

⁸⁷ Moravánszky, Ákos i Karl Kegler. 2017. *Re-Scaling the Environment: New Landscapes of Design 1960-1980*. Basel: Birkhäuser.

⁸⁸ Stanek, Łukasz. 2020. *Architecture in Global Socialism: Eastern Europe West Africa and the Middle East in the Cold War*. Princeton: Princeton University Press.; Smokvina, Marina i Mojca Smode Cvitanović. 2022. *Baština međunarodne suradnje: Afrički i azijski radovi hrvatskih arhitekata (katalog)*. Zagreb: DAZ.

⁸⁹ Unutar disertacije je izrađen kronološki dijagram koji prikazuje sva Lefebvreova dijela objavljena u Hrvatskoj, prikazana usporedo s njegovim najvažnijim dijelima objavljenim na francuskom jeziku. Vidi poglavlje 3.1.

svjetskog rata.⁹⁰ Taj dio istraživanja uključivao je i novije studije koje bave razvojem Lefebvreova diskursa⁹¹ kao i interpretacijom, reevaluacijom i kontekstualizacijom njegovog rada unutar suvremenih kritičkih teorija prostora, države, urbanizma i fenomena planetarne urbanizacije u radovima Neila Brennera i Stuarta Eldena,⁹² čiji teorijski pristupi integralni element teorijskih osnova disertacije.

1.6. Struktura disertacije

Elaboracija teme disertacije odvija se kroz četiri središnja poglavlja. Prva dva se bave povijesnom analizom administrativne, društvene i političke artikulacije jugoslavenskog državnog teritorija kojem se pristupa iz perspektive Lefebvreove teorije proizvodnje prostora, dok se druga dva bave institucionalnom, disciplinarnom i diskurzivnom genealogijom prostornog planiranja u Hrvatskoj te korpusom prostornih planova.

Važno je napomenuti da se analize provedene unutar prva dva poglavlja uglavnom ne odnose specifično na hrvatski republički teritorij, već na savezni teritorij i savezne politike, a zbog činjenice da je administrativna, društvena i politička artikulacija republičkog teritorija provedena kroz komunalnu organizaciju na saveznoj razini.

Isti princip ne može se primijeniti i na sljedeća dva poglavlja koja se bave prostornim planiranjem u Hrvatskoj. Dok se ekonomske i teritorijalne politike donose i provode na saveznoj razini, jedinstvena prostorno-planerska politika i odgovarajuća zakonska regulativa na saveznoj razini nikad nije uspostavljena, usprkos različitim pokušajima da se to učini. Prostorno planiranje i njegovi zakonski okviri određuju se za svaku republiku zasebno, što rezultira razlikama u dinamici disciplinarnog razvoja, ovisnog o predratnim urbanističkim i teorijskim dosezima, specifičnom kulturološkom i prostornom kontekstu i stupnju ekonomskog razvoja svake pojedine republike. Moguće je dakle govoriti o saveznim teritorijalnim politikama koje

---

⁹⁰ Za Lefebvreovu bibliografiju unutar ovog razdoblja vidi poglavlja 3.2. i 3.3. te popis literature.

⁹¹ Stanek, Łukasz. 2011. *Henri Lefebvre on Space: Architecture Urban Research and the Production of Theory*. Minneapolis Minn.: University of Minnesota Press.; Merrifield, Andrew. 2013. *Henri Lefebvre: A Critical Introduction*. Hoboken: Taylor and Francis.

⁹² Brenner, Neil. 2017. *Critique of Urbanization: Selected Essays*. Gütersloh Basel: Bauverlag; Birkhäuser; Brenner, Neil i Stuart Elden. 2009. "Henri Lefebvre on State Space Territory." *International Political Sociology* 3/4: 353–77.; Lefebvre, Henri; Neil Brenner i Stuart Elden. 2010. *State Space World: Selected Essays*. Minneapolis Minn: University of Minnesota Press.; Elden, Stuart. 2006. *Understanding Henri Lefebvre: Theory and the Possible*. New York: Continuum.

artikuliraju i hrvatski republički teritorij, no nije adekvatno hrvatsku prostorno-planersku praksu smatrati poopćenim primjerom jugoslavenske prostorno-planerske prakse.

Dva dijela disertacije povezuje predložena periodizacija proizvodnje državnog prostora: *lokacijska regionalizacija* (1945-1955.), *kotarska regionalizacija* (1955-1965.) i *međukomunalna regionalizacija* (1965-1975.). U povijesnom i teorijskom smislu ova periodizacija definirana je u prvoj cjelini disertacije, dok u drugoj ona služi kao okvir za političko, društveno i teritorijalno situiranje disciplinarnog i praktičnog razvoja prostornog planiranja u Hrvatskoj. Također, Lefebvreovi teorijski koncepti izneseni na kraju prvog dijela disertacije, u drugom dijelu služe kao osnova teorijske interpretacije pojedinih prostornih planova te društvenih i političkih fenomena koji se za njih vežu.

2. POVIJEST PROIZVODNJE DRŽAVNOG PROSTORA U JUGOSLAVIJI OD 1945. DO 1975. GODINE

Mnogi autori su jugoslavensku povijest razmatrali kroz periodizacije temeljene na dinamici društvenih i ekonomskih promjena koje uglavnom korespondiraju s fazama razvoja jugoslavenskog modela društvenog planiranja. Tako je razdoblje od 1945. do 1952. godine prepoznat kao “administrativni socijalizam”, od 1953. do 1962. godine kao “administrativni tržišni socijalizam”, razdoblje između 1963. i 1973. godine prepoznato je kao “tržišni socijalizam”, nakon kojeg je uslijedilo doba “ugovornog socijalizma” između 1974. i 1984. godine i “sistemskog kolapsa” od 1985. do 1991. godine.⁹³ Međutim, ako tenzijama do kojih dolazi u odnosu državne politike, ekonomskih tendencija i samoupravnih tijela i praksi, pridodamo i prostornu dimenziju, periodizacija zahtijeva nešto drugačiju formu. U kontekstu promišljanja ekonomske politike države, Elden i Brenner ističu da prostor i teritorij nikada nisu predmeti zasebni analize, već da prostorni, odnosno teritorijalni pristup državnoj problematici fundamentalno utječe na načine njene historizacije.⁹⁴ Usmjeravanje na specifične administrativne i teritorijalne okvire kroz koje se konstituira država upućuje na specifičan prostorni razvoj društvenih, političkih i ekonomskih fenomena. Državni prostor se stoga istovremeno artikulira kao (nus)produkt i jedan od osnovnih instrumenata društvenog planiranja, i to, kako je predloženo u nastavku ovog poglavlja, kroz tri povijesne faze regionalizacije: *lokacijska regionalizacija* (od 1945. do 1955. godine), *kotarska regionalizacija* (od 1955. do 1965. godine), *međukomunalna regionalizacija* (od 1965. do 1975. godine). U ovoj disertaciji, navedena periodizacija predstavlja okvir za teorijsku interpretaciju proizvodnje državnog prostora te posljedično, polazište za analizu geneze i razvoja prostornog planiranja u Hrvatskoj.⁹⁵

---

⁹³ Ovu periodizaciju iznosi povjesničar Milan Rakita, no ona se poklapa s većinom drugih povijesnih periodizacija. Vidi: Rakita, Milan. 2019. *Prostorno-Političke i memorijalne infrastrukture socijalističke Jugoslavije*. Beograd: Rosa-Luxemburg-Stiftung Southeast Europe, 15.; Bilandžić, Dušan. 1985. *Historija Socijalistička Federativne Republike Jugoslavije: glavni procesi 1918.-1985*. Zagreb: Školska knjiga; Latifić, Ibrahim. 1997. *Jugoslavija 1945–1990.: Razvoj privrede i društvenih delatnosti u SFRJ*. Beograd: Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji (1941–1945).

⁹⁴ Brenner, Neil, i Stuart Elden. 2009. “Henri Lefebvre on State, Space, Territory.” *International Political Sociology* 3/4: 367.

⁹⁵ Vidi poglavlje 4.

2.1. Lokacijska regionalizacija (1945. - 1955.)

Reorganizacija prostora i novi model vlasničkih odnosa se može razmatrati kao osnovnim preduvjetom političkog ustroja Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata. Između 1944. i 1945. godine u Jugoslaviji je provedena konfiskacija, kojom su zemljište i imovina, uključujući industriju, prešli u državno vlasništvo.⁹⁶ Ovaj je proces nastavljen je nacionalizacijom kojom je država pod vlastitu kontrolu vratila čak 90% industrijskih postrojenja, prometne infrastrukture te nacionalnih i međunarodnih trgovačkih odnosa, a već sljedeće godine pod državnu kontrolu prešli su i manji proizvodni pogoni, hoteli i socijalne službe.⁹⁷ Preuzimanje gotovo potpunog vlasništva nad ekonomskim i prostornim resursima, državno vodstvo je moglo formulirati ekonomsku politiku koja se u okviru prve petoljetke od 1947. do 1951. godine temeljila na industrijalizaciji i centraliziranoj planskoj ekonomiji. Izvan dosega nacionalizacije ostala je tek djelomično grana poljoprivrede budući da je osim dvije trećine šumskog zemljišta također u državom vlasništvu, značajan dio ruralnog prostora ostao privatna imovina seljaka. Kako Suvin objašnjava, usprkos velikim zaslugama u Narodnooslobodilačkom pokretu, seoska je populacija živjela u nepovoljnim uvjetima. Od gotovo 11.5 milijuna seljaka, 4 do 6 milijuna predstavljalo je višak, dio stanovništva dodatno opterećen niskom razinom obrazovanja i slabom tehničkom opremljenošću za obradu zemlje.⁹⁸ Zbog ratnih zasluga i brojnosti seoske populacije, eksproprijacija seoskog zemljišta bi izazvala otpor pa se stoga pristupilo agrarnim reformama koje od 1945. do 1953. godine imaju tendenciju transformirati strukturu vlasništva nad poljoprivrednim zemljištem od privatnog, preko zadružnog do državnog.⁹⁹ Naime, već 1945. godine se provodi agrarna reforma i kolonizacija kojima se izvlašćuju svi veleposjedi veći od 45 hektara, sva zemlja i proizvodni pogoni u vlasništvu stranaca, crkvena zemljišta veća od 10 hektara te zemljišta u posjedu banaka, poduzeća i dioničarskih društva, dok se površina

---

⁹⁶ "Zakon o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije." *Službeni list DFJ*, 40/1945. i 70/1945.

⁹⁷ Pred sam početak rata, na prostoru Jugoslavije 75% do 90% prirodnih i proizvodnih resursa je bilo u vlasništvu stranaca. Vidi: Hamilton F. E. Ian. 1968. *Yugoslavia: Patterns of Economic Activity*. New York: Praeger, 94.

⁹⁸ Suvin, Darko. 2018. *Splendour Misery and Possibilities: An X-Ray of Socialist Yugoslavia*. Chicago IL: Haymarket Books, 55.-56.

⁹⁹ Kidrič na V. Kongresu KPJ objašnjava izostanak nacionalizacije poljoprivrednog zemljišta na sljedeći način: "Provođenje nacionalizacije zemlje, kao mjere buržoasko-demokratske revolucije ili kao 'preduvjeta' za otvaranje procesa socijalističke rekonstrukcije poljoprivrede, značilo bi katastrofu za jugoslovensku narodnu revoluciju. Ono bi kod nas razbilo savez radnog naroda, napravilo bi od sitnog i srednjeg seljaka aktivnu rezervu buržoazije i njenih kapitalističkih pozicija. Seljak to ne bi shvatio kao buržoasko-demokratsku nacionalizaciju zemlje već kao opštu eksproprijaciju sitnih robnih proizvođača." Kidrič, Boris. 1960. *Sabrana dela III*. Beograd, 341.

privatnog zemljišta ograničava na 20 do 35 hektara.¹⁰⁰ Dio konfisciranog zemljišta stavljen je pod državnu upravu te dan na upotrebu saveznim, republičkim i lokalnim poljoprivrednim dobrima i različitim poljoprivrednim organizacijama. Drugi dio je kolonizacijom dodijeljen seljacima s malim zemljištem ili onima bez vlastitih posjeda što je rezultiralo migracijama na republičkoj, ali i saveznoj razini.¹⁰¹ Iako se vjerovalo da će se tim promjenama uspostaviti pravednija raspodjela ruralnih resursa te pridonijeti jačanju odnosa između sela i grada, reforma provedena do 1949. godine dodatno je usitnila već fragmentirani ruralni teritorij i smanjila razinu poljoprivredne proizvodnje. Uslijed tih okolnosti te opće ekonomske krize, koja je stupila nakon izlaska Jugoslavije iz Kominterne 1948. godine, država je počela poticati oblike vlasništva nad zemljištem koji su mogli ući u okvir centralnog društvenog planiranja. Primjer takve zemljišne politike su seljačke radne zadruge (SRZ) u koje su bili primorani ući i seljaci s privatnom zemljom, najčešće bez naknade za njezino korištenje ili čak uz oduzimanje vlasništva. Kolektivizacija, odnosno uvođenje zadrugarstva s ciljem provedbe centralne planske politike, nije urodila plodom. Tendencija planskog objedinjenja zemljišta, nije uspjela anulirati negativne učinke fragmentirane organizacije i zastarjelih načina obrade zemlje, no sada uz sve izraženiji revolt i otpor seljačke populacije. Stoga se odlukom na VI. Kongresu SKJ 1953. godine, zadruge ukidaju te nešto kasnije donesenim, novim agrarnim zakonima, prelaze u status neobaveznih poljoprivredno-društvenih gospodarstva. Njima se zbog državnog zemljišta danog na korištenje na neograničen vremenski rok, kanilo potaknuti okrupnjavanje zemlje i povećavanje proizvodnih kapaciteta. Seljaci koji su pak istupili iz zadruga dobili su pravo privatnog vlasništva nad zemljištem površine do 10 hektara, što je predstavljalo drastično smanjenje u usporedbi s zemljišnim ograničenjem definiranim unutar prve agrarne reforme.¹⁰² Takva zemljišna politika bila je nakon 1955. godine praćena državnim ulaganjima u poljoprivredno-društvena gospodarstva, dok su privatna seoska gospodarstva ostavljena izvan domene državne planske politike te su i s tehnološkog i s investicijskog aspekta zaostajala.¹⁰³

---

¹⁰⁰ "Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji." *Službeni list DFJ*, 64/1945.

¹⁰¹ U Vojvodinu se doseljava ruralno stanovništvo iz Hrvatske, dok je kolonističkih obitelji unutar Hrvatske bilo 12.157 te im je dodijeljeno 47.109 ha zemlje. Maticka navodi da su: "Kolonisti dobivali zemlju konfisciranu od pripadnika njemačke narodnosti, a mjesni agrarni interesenti zemlju koja je bila oduzeta od crkava i sličnih institucija, odnosno seljačku zemlju iznad utvrđenog maksimuma te zemlju ostalih kategorija vlasnika." Vidi: Maticka, Marijan. 1994. "Zemljo vlasnički odnosi u Hrvatskoj od 1945. do 1953." *Sociologija i prostor* 125-126: 195-196.

¹⁰² "Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu općenarodne imovine i dodjeljivanju zemlje poljoprivrednim radnim organizacijama." *Službeni list FNRJ*, 22/1953.

¹⁰³ Fisher, Jack C. 1959. "Political Decision: A Factor in the Changing Agricultural Geography of Yugoslavia." *Journal of Geography* 58/8: 399-406.

Već spomenuti višak seoske populacije te nepovoljni životni uvjeti na selu u razdoblju od 1945. do 1955. godine nisu unaprijeđeni provedenim reformama, a tzv. jugoslavensko “seljačko pitanje” ostalo je neriješeno, stvarajući dugoročne, ekonomske i društveno-prostorne preduvjete za proces deruralizacije, neplanske gradnje i eksplozivne urbanizacije.

Razloge zaostajanja sela treba tražiti i u usmjerenju poslijeratne ekonomije na ubrzani industrijski razvoj kao preduvjet općeg društvenog napretka.¹⁰⁴ Budući da su nacionalizacijom prirodni i proizvodni resursi prešli u državno vlasništvo, primarna industrija (energetika, metalurgija i rudarstvo) predstavljali su okosnicu jugoslavenskog ekonomskog razvoja koji se manifestirao značajnim porastom industrijskih aktivnosti, povećanjem broja radnika i izgrađenih tvornica.¹⁰⁵ Međutim, u ekonomiji temeljenoj na marksističkom principu društvene jednakosti, i na centraliziranoj ekonomskoj politici, osnovni princip razvoja oslanjao se na logiku industrijskog lociranja, odnosno distribucije investicija prema kriteriju tzv. “prostorne elastičnosti” razvojnih kapaciteta, izraženih u terminima dostupne radne snage i dostupnih prirodnih resursa. Osim fizičkih okolnosti, ključnu ulogu u logici industrijskog lociranja igrali su ideološki i politički faktori koji su, sukladno principu društvene jednakosti, nalagali ravnomjernu distribuciju investicija unutar cjeline federalnog teritorija, s posebnim fokusom na razvoj nedovoljno razvijenih ili sasvim nerazvijenih područja. Prema Borisu Kidriču, razvijeniji dijelovi zemlje trebali su one slabije razvijene opskrbljivati sredstvima i opremom za proizvodnju, kojima su slabije razvijeni za uzvrat osiguravali sirovine i radnu snagu (*Slike 8. i 9.*).¹⁰⁶ U razdoblju prije i tijekom prve petoljetke, fokus na “proizvodnju sredstava za proizvodnju”, trebao je dio nacionalnog teritorija pretvoriti u proizvodni sistem po uzoru na Lenjinov model industrijskih *kombinata*, tj. visoko-integriranih proizvodnih kompleksa u kojima se na istom prostornom obuhvatu izvodi ekstrakcija i obrada sirovina te sklapanje i finalizacija završnog proizvoda. Slijedom principa lociranja integriranih proizvodnih postrojenja, smanjili bi se troškovi transporta sirovina i radne snage te optimizirao cjelokupan

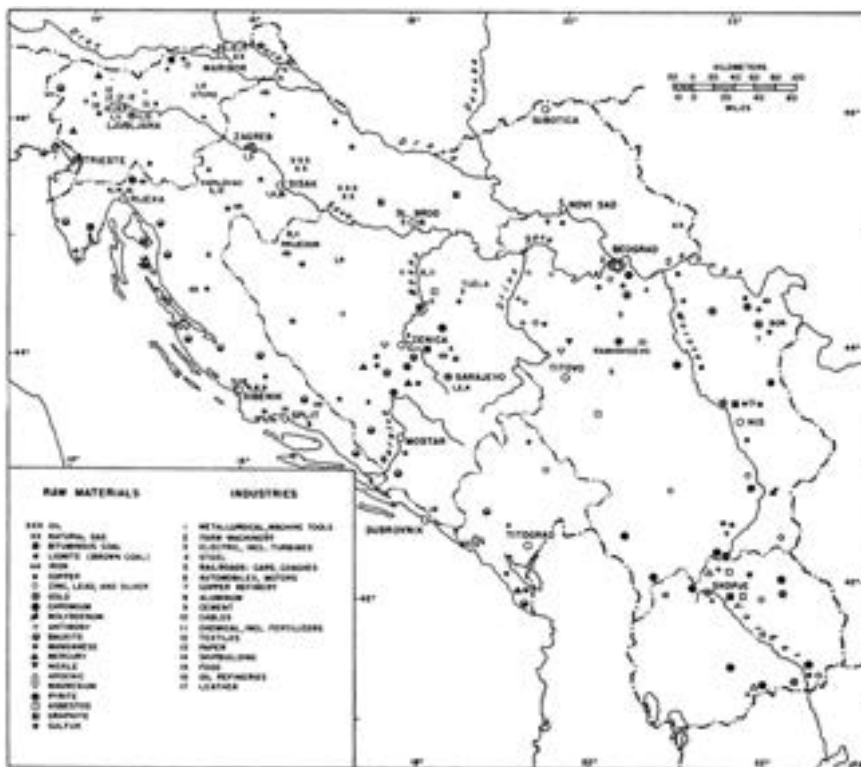
---

¹⁰⁴ U Drugom svjetskom ratu je uništeno oko 35% jugoslavenske predratne industrije, oko 800.000 zgrada, 10.000km prometnica i 50% tračnica. Vidi: Rusinow, Dennison. 1977. *The Yugoslav Experiment 1948-1974*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 19.

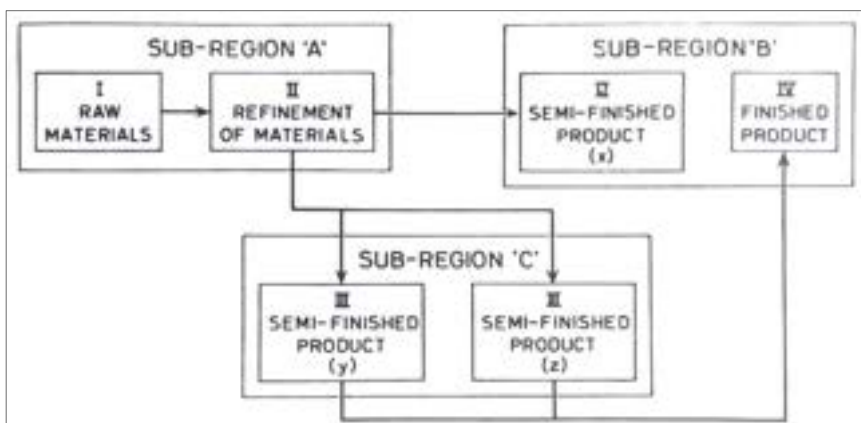
¹⁰⁵ Industrijska se proizvodnja do 1964. godine ušesterostručila u usporedbi s predratnim razdobljem 1938. godine, s konsolidacijom i stabilnim rastom u razdoblju prve petoljetke i s uzletom između 1952. i 1957. godine. Vidi: Hamilton, *Yugoslavia: Patterns of Economic Activity*, 223.

¹⁰⁶ Kidrič, Boris. 1948. *Odnosi između narodne politike i privredne politike*. Beograd, 34.

produktivni proces, a sama industrija koncentrirala bi se unutar industrijskih regija ravnomjerno distribuiranim prema potrebama i resursima svake pojedine republike.¹⁰⁷

Slika 8. Industrijske lokacije i izvori sirovih materijala. Izvor: Hoffman, George W. 1956. "Yugoslavia in Transition: Industrial Expansion and Resource Bases." *Economic Geography* 32/4: 300.

Slika 9. Socijalistički model alokacije proizvodnih pogona, model A. Izvor: Chorley, Richard J., i Peter Haggett. 1969. *Models in geography*. London: Methuen, 385.

¹⁰⁷ Prve prostorne modele lociranja industrije u Hrvatskoj razvija ekonomist Ivan Krešić na Ekonomskom institutu u Zagrebu. Vidi: Krešić Ivan. 1962. *Lokacija i problemi razmještaja naše cementne industrije*. Zagreb: Ekonomski Institut.

Usprkos tom modelu, lokacija industrijskih postrojenja često je ovisila o izravnim političkim utjecajima temeljem kojih su građene tzv. “političke tvornice”, ravnomjerno raspoređene po republikama (*uravnilovka*), a za koje se unaprijed znalo da neće biti rentabilne već ovisne o državnoj pomoći.¹⁰⁸ Iako je u razdoblju prve petoljetke i neposredno nakon nje, takav model prostorne distribucije industrije bio moguć zbog fiksnih cijena proizvoda što ih je država određivala bez obzira na troškove proizvodnje, dugoročno gledano on je bio neodrživ i stvarao tek privremeni dojam napretka. Ravnomjerna prostorna distribucija integrirane industrije trebala se temeljiti na elaboriranom modelu prostorne analize tj. artikuliranim prostornim odnosima postojeće transportne infrastrukture, izvora sirovina, demografskih kapaciteta i zemljišnih politika, a što je bilo suprotno tada aktualnoj sektorskoj organizaciji ekonomije. Usprkos poticanju opisane lokacijske logike, ekonomska struktura je na federalnoj razini i dalje slijedila centralizirani sovjetski model sektorski organizirane industrije usmjeren na autonomni, rast svakog pojedinog sektora, bez obzira na međusektorske veze i zajedničke potrebe koje bi omogućile održiviji ekonomski razvoj. Državni teritorij trebao je biti organiziran u regije, koje su se nazivale ekonomskim rajonima, sukladno koncentracijama postojećih rudnih i proizvodnih resursa te planiranih industrijskih postrojenja. Za ovakvu ideju “rajonizacije” već se krajem četrdesetih godina zalaže i Boris Kidrič, predlažući sektorsku organizaciju gospodarskih djelatnosti na nekom teritoriju.¹⁰⁹ Rajonizacija temeljna na sektorskoj alokaciji resursa i postrojenja bila je preduvjet urbanističkih i ranih prostorno-planerskih tendencija koje su bliske sovjetskim poslijeratnim planerskim iskustvima.¹¹⁰ Rajonizacija u predloženoj formi ipak nije realizirana, a prvi petoljetni plan realiziran je tek parcijalno. Do 1955. godine dominantno centralizirana ekonomska politika u industrijskoj domeni, a još više u domeni agrarne politike, dodatno je potaknula proizvodnju društveno i

---

¹⁰⁸ “Tako je tvornica keramike izgrađena u Zagorju na izvoru sirovine koji se uskoro pokazao beskorisnim, a čeličana u Nikšiću izgrađena s ciljem “razvoja nerazvijenog prostora”, umjesto logike bogatih prirodnih resursa, slijedila je logiku političke podrške visokih partijskih dužnosnika.” Vidi: Hamilton, *Yugoslavia: Patterns of Economic Activity*, 238-239.

¹⁰⁹ Kidrič predlaže organizaciju teritorija prema: “(1) stupnju do kojeg je tradicionalno gospodarstvo bilo podložno promjenama pod utjecajem područstvenja, posebno u poljoprivredi; (2) razini industrijskog razvoja u odnosu na mineralne i energetske resurse; (3) na opseg prometne infrastrukture i stupanj međuregionalne i međuregionalne međusobne povezanosti koju ona omogućuje i (4) na mogućnosti budućeg ekonomskog razvoja.” Međutim, nepostojanje adekvatnog metodološkog aparata kojim bi se te kategorije mogle empirijski opisati te dovesti u međusobne korelacije, spriječilo je plansku evoluciju regionalnog razvoja jugoslavenskog teritorija. Vidi: Kubović, Branko. 1961. *Regionalni aspekt privrednog razvitka Jugoslavije: Regionalni aspekt privrednog razvitka Jugoslavije*. Zagreb, 8.

¹¹⁰ Vidi poglavlje 1.3.

prostorno fragmentiranog teritorija. Ove su okolnosti uvjetovale i snažno ubrzale proces deruralizacije i urbanizacije.

2.2. Kotarska regionalizacija (1955. – 1965.)

Uvođenje komunalnog sustava u razdoblju između 1955. i 1965. godine trebalo je odigrati središnju ulogu u društvenom i ekonomskom ujednačavanju decentraliziranog saveznog teritorija. Radničko samoupravljanje uvedeno 1950. godine kao fundamentalni princip ekonomske organizacije je “Općim zakonom o narodnim odborima” 1952. godine iz radnih okruženja prešlo u administrativni upravljački sektor zadužen za društveno planiranje na lokalnoj razini.¹¹¹ Ovaj zakon poslužio je kao osnova za samoupravnu teritorijalno-administrativnu reorganizaciju čitavog državnog prostora, provedbom “Zakona o organizaciji komuna i kotara” iz 1955. godine, kojim je komuna uspostavljena kao osnovna jedinica ekonomske, društvene i administrativne organizacije jugoslavenskog teritorija, dok su kotari (srezovi) postali nadređene teritorijalno-administrativne jedinice čije su granice obuhvaćale više komuna.¹¹² Ideološki utemeljena na iskustvima teritorijalne samoorganizacije za vrijeme Narodnooslobodilačke borbe, oslonjena na klasične Marxove tekstove, kao i na povijesno iskustvo Pariške komune, komuna je trebala predstavljati prostornu manifestaciju jugoslavenskog modela samoupravljanja, političke i ekonomske decentralizacije.¹¹³ Komuna se stoga prema Edvardu Kardelju, glavnom ideologu jugoslavenskog modela socijalizma, trebala razvijati u dva smjera: “vertikalno, u smislu razvijanja najveće moguće samostalnosti i prenošenja najšire nadležnosti na osnovne državne i druge društvene organe, te horizontalno, u smislu prenošenja niza društvenih funkcija s aparata državne izvršne vlasti na samostalne samoupravne društvene organe.”¹¹⁴

S demokratski izabranom narodnim odborima (NO) na čelu, čiji su se članovi konstantno mijenjali, komuna je trebala predstavljati upravo takav, samostalan društveni organ kojim se vlast sa saveznih i republičkih, prenosi na lokalnu razinu, što je izravno upućivalo na pokušaj

---

¹¹¹ “Opći zakon o narodnim odborima.” *Službeni list FNRJ*, 22/1952.

¹¹² “Opći zakon o uređenju općina i kotara.” *Službeni list FNRJ*, 26/1955.

¹¹³ Marx, Karl, i Engels, Friedrich. 1971. *Pariška Komuna (Izbor)*. Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret.; Marx, Karl. 1972. *Kritika Gotskog Programa*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, Redakcija "Kultura". Također vidi: Vranicki, Predrag. 1985. *Samoupravljanje kao permanentna revolucija*. Zagreb: CEKADE.

¹¹⁴ Kardelj, Edvard. 1981. *O komuni*. Beograd: Radnička štampa, 157.

realizacije marksističko-lenjinističke ideje o “odumiranju države”, kao središnjeg projektivnog cilja razvoja jugoslavenskog modela samoupravljanja.

Budući da su komune definirane i kao osnovne ekonomske jedinice društvenog uređenja, njihovo uspostavljanje rezultiralo je određenim diskrepancijama u već postojećem sistemu samoupravne ekonomije. Komuna je dobila ingerenciju reguliranja odnosa u poduzećima, odnosno mogla je raspolagati dijelom dobiti poduzeća na svom teritoriju, jer je novom fiskalnom politikom dio poreza na dobit poduzeća preusmjeren u komunalni proračun. Kako objašnjava Bilandžić:

“Pravac jačanja društveno-ekonomske i političke uloge organa vlasti komune, a naročito forsiranja komune kao važnog činioca u procesu proširene reprodukcije, otvorio je proces u kojemu je postepeno horizontalna veza konkurirala vertikalnoj povezanosti grana i grupacija proizvođača težeći ‘teritorijalizaciji’ kapitala, pa je prema tome i otežavala osamostaljivanje i afirmaciju organa radničkog samoupravljanja u privrednim organizacijama.”¹¹⁵

Drugim riječima, uvođenjem komuna kreirala se linija društvenog samoupravljanja paralelna i djelomično suprotstavljena liniji radničkog samoupravljanja. Ovim je potezom država pod egidom daljnjeg razvoja društvenog samoupravljanja ograničila samostalnost pojedinih poduzeća, čiji su rast i akumulacija kapitala slijedili liberalniju političku i ekonomsku struju koja u decentralizaciji vidi argument u prilog oslobađanja tržišnih mehanizama. Ekonomska decentralizacija, ali u okviru komunalnog planiranja, trebala je dobar dio prihoda preusmjeriti u komunalni razvoj (razvoj infrastrukture, unaprjeđenje društvenih službi i servisa). Iako upravljanje industrijom tijekom 1950-ih sve više prelazi u ruke pojedinih republika, Fisher primjećuje kako uvođenjem komunalnog sustava republika postaje tek organ administrativnog posredovanja između federalnih tijela i lokalne zajednice. Drugim riječima, komuna je poslužila kao instrument kontrole i djelomičnog slabljenja (relativne) ekonomske i političke neovisnosti republika, čije lokalne politike već u drugoj polovici 1950-ih pokazuju izrazitu brigu za specifične, nacionalne interese.

---

¹¹⁵ Bilandžić, *Historija Socijalistička Federativne Republike Jugoslavije*, 230.

Zbog njene važne instrumentalne uloge u ekonomskoj i političkoj kontroli republika, ali i liberalnijih tržišnih tendencija, komuna je i sama trebala biti podložna mehanizmima “društvene kontrole” koji su prema Kardeljevim riječima trebali osigurati da komune žive “u okvirima svojih prava, a ne na teret drugoga”, pri čemu samoupravljanje i decentralizacije ne postoje bez određenih vidova „centralizacije funkcija koje po prirodi moraju biti centralizirane”.¹¹⁶ Usprkos perzistenciji partijskih centralističkih tendencija, zagovor povratka centraliziranoj državnoj organizaciji naišao je na otvoren otpor Republika pa se centralizacija nadzora nad komunalnim, odnosno kotarskim razvojem provodila prvenstveno kroz fiskalnu i investicijsku politiku, uz stalnu prostornu reorganizaciju teritorija.

Budući je realizacija važnijih komunalnih razvojnih projekata i dalje ovisila o sredstvima Federalnog investicijskog fonda, između 1955. i 1965. godine uspostavljen je specifičan sistem natječaja za državne investicije. Komune su se na njega mogle prijaviti vlastitim projektima, a o njihovu financiranju odlučivali su eksperti iz Fonda i Federalne banke temeljem kriterija cijena potrebnih postrojenja ili infrastrukture, dostupne radne snage, lokalnih ekonomskih i društvenih potreba i lokalnih resursa. Projekti su se trebali temeljiti na komunalnom planu razvoja i biti usklađeni s republičkim i federalnim društvenim planovima. No kako su ti, nadređeni planovi nudili samo smjernice razvoja, komunalni projekti koji si im bili suprotstavljeni, nisu apriorno zaustavljani državnim odlukama. Njihovo financiranje svođeno je na lokalne izvore, što je imalo za posljedicu ograničene i često negativne ekonomske rezultate. Štoviše, kako Hamilton objašnjava, manje razvijene komune često zbog potkapacitiranog rukovodstva ili nedostatka resursa nisu sudjelovanje u natjecajima ili bi im natječajna dokumentacija bila odbačena zbog protokolarnih i drugih grešaka.¹¹⁷ Također, prijavljeni projekti često nisu uključivali aspekte dugoročnog planiranja i održivosti te koordinacije s ostalim investicijama u istoj ili susjednim komuna pa su odobreni projekti ponekad duplicirani unutar istog teritorija ili čak iste komune. Rezultat tog investicijskog modela bio je taj da su komune s boljim upravljačkim kapacitetima više iskorištavali

---

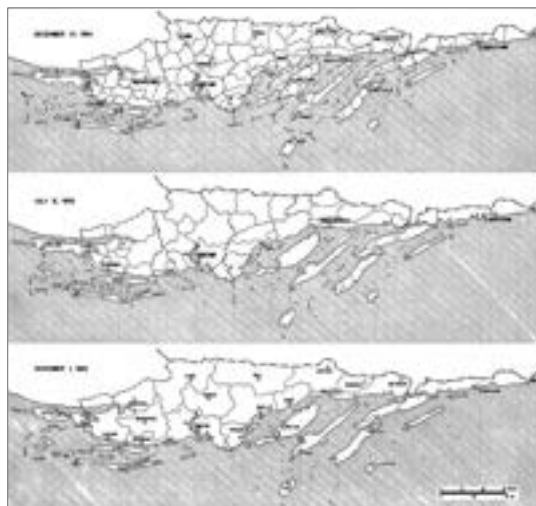
¹¹⁶ Edvard Kardelj. 1962. “Iz ekspozice na sednici Savezne narodne skupštine od 28 maja 1962. godine.” *Materijali o statutima opština*. Beograd: Republički zavod za javnu upravu, 105.

¹¹⁷ Godine 1966., pola zaposlenika državne uprave i sudstva u SFRJ imalo je završenu najviše osnovnu školu. U lokalnoj upravi stanje je bilo nepovoljnije, više od polovice zaposlenika nije imalo nikakvo obrazovanje. U razdoblju od 1960. do 1965. godine udio opće potrošnje u nacionalnom BDP-u opada pod uvjetom stagnacije privrednog rasta – od 14,18% na 9,53%, a udio prihoda proračuna i ustanova od 39,28% na 32,58% opće potrošnje. U tom pogledu prolaze relativno najslabije prihodi lokalnih jedinica. Pusić, Eugen. 1975. *Teritorijalno politički sistemi: Prilozi izučavanju društvenog sistema*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 122.

decentralizirani sistem komunalnog razvoja, dok su nerazvijene, periferne komune više prosperirale u razdoblju centralizirane alokacije sredstava.¹¹⁸ Za nerazvijene i manje razvijene komune određeni su posebni razvojni fondovi, no principi dodjele minimuma sredstava iz tih fondova također su predstavljali problem budući da je indeks nerazvijenosti bilo nemoguće uspostaviti na federalnoj razini, a s obzirom na velike ekonomske razlike među pojedinim republikama.¹¹⁹

Slika 10. Distribucija općina i kotara 1963. godine. Izvor: Fisher, Jack C. 1964. "The Yugoslav Commune." *World Politics* 16/3: 424.

Slika 11. Teritorijalna reorganizacija Dalmacije od 1954. do 1962. godine (12. srpnja, 1955. i 1. studenog 1962.). Izvor: *Ibid*, 425.

Država je stoga, od samog početka uvođenja komunalnog sustava, provodila paralelnu strategiju teritorijalne reorganizacije koja je slijedila logiku spajanja komuna pri čemu se broj komuna i kotara konstantno smanjivao, a njihova površina tj. administrativno-teritorijalni obuhvat rastao. Te promjene bile su dramatične, a provodile su se ponekad i dva puta godišnje, čineći kaotični sustav komunalne administracije i alokacije resursa još nestabilnijim. Tako je prije uvođenja novog komunalnog sustava 1954. godine u Jugoslaviji bilo 3904 komune i 329

¹¹⁸ Investicijska politika je zbog navedenih razloga proizvodila konflikte među komunama. Razvijene komune suprotstavljale su se politici solidarnosti, prema kojoj su dio vlastitih prihoda morale slati Fondu za razvoj nerazvijenih ili manje razvijenih krajeva, dok su se nerazvijene komune bunile zbog opće investicijske politike u kojoj je sustav decentralizacije dodjele sredstava favorizirao razvijenije komune.

¹¹⁹ Prihod po glavi stanovnika, koji je postao najrelevantnija mjera stupnja razvijenosti, pokazao je da komune koje su imale manje od 100.000 dinara prihoda po glavi ulaze u kategoriju "nerazvijenih" te dobivaju državne dotacije iz razvojnog fonda, dok su razvijene komune imale u prosjeku više od 300.000 dinara po glavi stanovnika te su se uglavnom odnosile na gradove i urbana područja, povezana većinom naslijeđenim infrastrukturnama, prvenstveno željezničkim pravicima, koji su omogućavali mobilnost robe i radne snage, a samim time i kapitala. Žuljić, Stanko. 1963. "Položaj kao faktor regionalno-gospodarske strukture Jugoslavije." *Hrvatski geografski glasnik* 25/1: 76.

kotara. Već sljedeće godine njihov broj je drastično smanjen na svega 1479 komuna i 107 kotara. Takav trend nastavljen je sve do 1963. godine, kada se s novim Ustavom napokon konsolidira savezni teritorij, a broj komuna fiksira na 581 i kotara na 40 (*Slike 10. i 11.*).¹²⁰ Kardelj je navedene promjene shvaćao kao “prirodan proces” u kojem novi urbani i industrijski centri privlače vlastito okruženje te mijenjaju granice između administrativnih jedinica.¹²¹ No on se nije odvijao „prirodno“, mimo djelovanja države. Povećanje teritorija komuna i kotara Kardelj argumentira težnjom da se “slabiji srez (kotar) ujedini s bogatijim s ciljem da se koriste sredstva bogatijeg sreza.” To je, Kardelj nastavlja, “zdrava tendencija, jer ona vodi ka normalnom i prirodnom formiranju ekonomske cjeline. Treba pustiti da se taj problem rješava prirodnim putem odozdo.”¹²²

Citirani dio Kardeljeva govora je iz 1954. godine te se odnosi na kotare kao nadređene administrativne jedinice koje predstavljaju grupu teritorijalno povezanih komuna no ista se logika sve do 1963. godine primjenjivala se i na same komune, s ciljem da se granice između komuna postupno brišu te da se komune razviju do administrativne i teritorijalne granice koje su zauzimali kotari. Usprkos intenciji da se radikalne transformacije “naturaliziraju” te predstave kao proizvod unutarnje dinamike samoupravnih društvenih procesa, oni su bili neosporan rezultat centralizirane državne politike kojom bi se fragmentiran savezni teritorij, ekonomski homogenizirao unutar većih i ekonomski prosperitetnijih kotara koji se stoga po svojim karakteristikama i funkcijama mogu smatrati bliskima regiji.¹²³ Usprkos tim naporima, proces teritorijalne reorganizacije značajno usporio razvoj zaostalih krajeva te produbio ekonomske razlike među komunama.¹²⁴ Kako navodi Žuljić, komunalna organizacija od 1955.

---

¹²⁰ Površina jugoslavenske općine je od 1952. godine, kada se općine uvode, do 1967. porasla u prosjeku sa 66 na 500 km², a prosječna populacija s 4.500 na 40.000 stanovnika. Vidi: Pusić, Eugen. 1968. *Teritorijalna konfiguracija lokalnog samoupravljanja u okviru ustavne koncepcije općina*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 6.

¹²¹ “Gdje god nastaje industrija, tu sam ekonomski razvoj nameće nove odnose, stvara nove zajednice. Novi industrijski centri privlače okolinu. Novi odnosi stvaraju i nova ekonomska gravitacijska područja, utječu na granice između administrativnih jedinica. Stare nasljeđene granice općina i kotara počinju se menjati. Ostaju čvrste jedino izdvojene stare seoske opštine.” Vidi: Kardelj, *O komuni*, 221.

¹²² *Ibid*, 207.

¹²³ Povećanje teritorija i stanovništva komuna odvijalo se pod pretpostavkom da će uvećane komune razviti veće ekonomske i upravne kapacitete te višu razinu političke autonomije.

¹²⁴ Statistike pokazuju da su 1961. godine 392 komune imale manje od 50 milijuna dinara u investicijskim fondovima, dok je 50 komuna imalo više od 300 milijuna. Također, fondovi za stambenu izgradnju povećavali su se većinom u razvijenim komunama i to na 52%, 9 komuna uopće nije imalo fond za stambenu izgradnju dok je u ovom fondu manje od 50 komuna imalo 373 milijuna, a tek su 53 komune imale više od 400 milijuna. Disproporcije u teritorijalizaciji kapitala bile su vidljive i na republičkoj razini pa je tako 1965. godine najrazvijeniji slovenski kotar imao deset puta veći prihod po glavi stanovnika od najnerazvijenijeg makedonskog. Vidi: Savezni zavod za statistiku. 1963. *Privredno statistički presek komuna Jugoslavije 1961. godini*. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 58-63.

godine više odražava posvećenost političko-sistemskim razmišljanjima, nego bavljenje teritorijalnom problematikom.¹²⁵ Pritom su “teritorijalna razgraničenja bila izvedenica političkog sistema, odnosno služila su funkcioniranju političkog koncepta društvenog uređenja”, dok potrebna hijerarhijske razvedenosti centara te potreba za formiranjem, održavanjem i funkcioniranjem višestruko diferenciranih gravitacijskih sklopova ostala zanemarena.¹²⁶

Novim Ustavom iz 1963. godine broj komuna znatno sporije raste, a “samoupravljanje u komuni postaje politička osnova ujednačenog društveno-političkog sustava.”¹²⁷ Također, funkcije komune u usporedbi s prethodnim razdobljem donekle su ograničene, ona prestaje biti nadređena poduzećima, koja u kontekstu ekonomske i tržišne liberalizacije mogu slobodnije i cjelovitije upravljati vlastitim prihodima. Dotadašnji narodni odbori koji kao najviša komunalna upravna tijela, koja kontinuiraju još iz NOB-a, mijenjaju naziv u ‘općinske skupštine’ čiji sastav reflektira nove samoupravne odnose utemeljene na širem krugu predstavnika koji, osim predstavnika političkih tijela i poduzeća (radni ljudi), obuhvaćanju i predstavnika društvenih službi (kultura, obrazovanje, zdravstveno i sl.). Promjene u strukturi upravljanja komunama, a posljedično i kotara odražavale su promjene izazvane općim društvenim i ekonomskim reformama prve polovice šezdesetih godina. Građani komune sad su istovremeno i proizvođači i potrošači, a komune i kotari sve više služe kao institucionalni okviri za koordinaciju javnih službi s ciljem stabilnog komunalnog i kotarskog razvoja. No, usprkos ustavnim promjenama, problemi komunalnog sustava nisu se smanjili, baš kao ni ekonomska kriza, dodatno potaknuta reformama koje su uslijedile nakon donošenja Ustava. Odredbama novoga Ustava gradovi prerastaju u operativne zajednice komuna, koje su za razliku od perifernih i seoskih komuna paradigmatu rentabilnosti sve više iščitavali kao profitabilnost, neodvojivu od opće tendencije za povećanjem potrošačkih kapaciteta građana.¹²⁸ Društvena i ekonomska liberalizacija te otvaranje prema socijalističkoj formi tržišta kao i mogućnosti da

---

¹²⁵ Žuljić, Stanko. 2001. “Regionalno i teritorijalno ustrojstvo Hrvatske u razdoblju između godina 1945. - 2000.” *Ekonomski pregled* 52/1-2: 7.

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ Leško, Ivan. 1974. “Stabilizacija političko-teritorijalne podjele i organizacije u SFR Jugoslaviji.” *Hrvatski geografski glasnik* 36-37/1: 87-94.

¹²⁸ Jack Fisher u svom tekstu o jugoslavenskoj komuni citira tekst iz časopisa *Politika* u kojem se naglašava da je: “[...] ovakva forma ekonomske nejednakosti samo privremena – rezultat surove povijesti te je nužna kao moćna baza za prevladavanje tendencija prema pojavama monopolističkih i birokratskih deformacija socijalističkog razvoja.” Vidi: Fisher, Jack C. 1964. “The Yugoslav Commune.” *World Politics* 16/3: 427. Za izvornik citata, vidi: “Nova uloga države u razvoju socijalističkih odnosa i uspostavljanje osnove za razvoj samoupravljanja.” *Politika* od 26. listopada, 1961.

komune unutar novog ustava samostalno provode zakone i društvene planove, nimalo nisu doprinijele smanjivanju razlika između razvijenih i nerazvijenih predjela zemlje.

Društvene i ekonomske razlike nisu bili jedini problem koji su opterećivali komunalni sustav. Kako je pokazalo istraživanje Eugena Pusića, eminentnog jugoslavenskog eksperta za samoupravljanje i administrativni ustroj, komune su posebno bile opterećene partikularizmom i izolacionizmom. U studiji o teritorijalnoj konfiguraciji komuna iz 1968. godine, Pusić zaključuje da je pogrešna pretpostavka da se povećanjem površine i broja stanovnika povećava i standard potrošnje u komunama.¹²⁹ Štoviše, korelacija tih dvaju faktora bila je negativna za seoske i nerazvijene komune. Istraživanje je pokazalo i to da je decentralizacija političke moći rezultirala rastom birokracije te kohezijom utjecajnih lokalnih političkih, mahom partijskih elita vezanih za komunalno središte pa su najčešće i zastupali interese središta, a nisu doprinijeli uključivanju šireg kruga građanstva u samoupravne procese. Istovremeno, komunalno je vodstvo podržavalo ekonomske interese najvećih komunalnih poduzeća koja su zbog samoupravne organizacijske strukture imale političku podršku za realizaciju tržišnog monopola unutar pojedinog kotara, odnosno komune.¹³⁰ Stoga su određene komune bile sve više izolirane s obzirom na okolne komune i kotare, što je otežavalo mogućnost integralnog planiranja šireg teritorija te realizaciju održive razvojne politike na regionalnoj razini.

Problemi komunalnog sustava već su krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina ukazali na potrebu za novim pristupima teritorijalnoj organizaciji i planiranju. Time su se stvorili uvjeti za djelovanje prve generacije hrvatskih prostornih planera. Pritom su granice kotara kao zajednice komuna s pripadajućim resursima i problematikama, predstavljali polazište za definiciju regionalnog planerskog obuhvata, o čemu svjedoče i prvi regionalni prostorni planovi izrađeni za kotare Krapina i Split.¹³¹

---

¹²⁹ Pusić, *Teritorijalna konfiguracija lokalnog samoupravljanja*, 50.

¹³⁰ Toskić, Aleksandar. 1998. *Urbani sistem i političko-teritorijalna organizacija Republike Hrvatske* (doktorska disertacija). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 160.

¹³¹ Vidi poglavlja 4.2.2., 5.1. i 5.2.

2.3. Međukomunalna regionalizacija (1965. – 1975.)

Problem partikularizacije komuna postaje evidentan već početkom šezdesetih godina pa ga javno kritizira i sam Kardelj te počinje zagovarati intenzivniju i neposredniju suradnju među komunama kako bi se “osnovale zajedničke institucije i ostvarili zajednički gospodarski programi”, neovisno o granicama kotara.¹³² Iste zaključke iznosi i Pusić u spomenutom istraživanju u kojem tvrdi da “najveće mogućnosti međuopćinske suradnje treba tražiti u smjeru stvaranja funkcionalno integriranih sistema službi koji djeluju neovisno o općinskim granicama”.¹³³ Ovakvi stavovi odražavaju međunarodnu diskusiju o politici i prostorno-planerskim praksama temeljenim na međukomunalnoj suradnji u drugoj polovici šezdesetih godina, a s kojom su domaći planeri i državna tijela bili upoznati. Savezni zavod za urbanizam, komunalna i stambena pitanja, tako je 1966. godine objavio prijevod članka “Mit i stvarnost međuopćinskog planiranja” izvorno objavljenog u švicarskom prostorno-planerskom časopisu *Plan*.¹³⁴ Iz ovog članka je razvidno da međuopćinsko planiranje postaje dominantan europski trend regionalne organizacije i planiranja teritorija, ali i složen administrativni, zakonski, organizacijski, politički i prostorno-planerski problem za kojeg u tom trenutku ni u Jugoslaviji niti u ostatku Europe nije postojalo jednoznačno i jednostavno rješenje.¹³⁵ Članak je između ostaloga posebno naznačio snažniju ulogu države u regionalnoj planerskoj politici te obrazložio važnost elastičnosti i fleksibilnosti budućih prostornih planova temeljenih na dugoročnom i kontinuiranom planerskom pristupu.¹³⁶ Spomenuti zapadnoeuropski planerski trendovi postaju inovacije uvedene u hrvatski planerski diskurs od 1967. godine, prvenstveno kroz jadranske projekte, a međukomunalno regionalno planiranje u administrativnom smislu ozakonjeno je Ustavnim zakonom donesenim iste godine. Njime su ukinuti kotarevi uz obrazloženje da su služili kao “etatistička tvorevina koja je smetala samoupravnoj transformaciji općina”.¹³⁷ Ovaj važan trenutak u povijesti organizacije saveznog teritorija, osim političko-ideoloških, imao je i ekonomske argumente. Iako su kotari po teritorijalnom obuhvatu i administrativnim funkcijama bili bliski ideji regionalnog prostora, sve do početka šezdesetih godina pojam

---

¹³² Kardelj, *O komuni*, XXV.

¹³³ Pusić, *Teritorijalna konfiguracija lokalnog samoupravljanja*, 54.

¹³⁴ Biblioteka i dokumentacija Ekonomskog instituta u Zagrebu. Colombo, C. 1966. *Mit i stvarnost međuopćinskog planiranja*. Beograd: Savezni zavod za urbanizam, komunalna i stambena pitanja. Za izvorni članak, vidi: Colombo, G. 1966. “Mythe et réalité de la planification intercommunale.” *Plan* 23/6: 216-24.

¹³⁵ *Ibid*, 222-224.

¹³⁶ *Ibid*, 223.

¹³⁷ Žuljić, “Regionalno i teritorijalno ustrojstvo Hrvatske,” 11.

regionalnog razvoja gotovo isključivo je bio usmjeren na problematiku razvoja “nerazvijenih predjela zemlje” u koje se ubrajala i jadranska obala, s iznimkom većih gradova.¹³⁸ Početkom šezdesetih godina, i to prvenstveno kroz istraživanje ekonomista Branka Kubovića, uspostavljaju se analitičke metode za utvrđivanje stupnja teritorijalne razvijenosti iz čega postaje moguće problemu regionalnog planiranja pristupiti sa znanstveno-empirijskog polazišta.¹³⁹ Poimanje regije time se sve više odmiče od problematike “razvoja nerazvijenih predjela” ili sektorske organizacije te se približava ideji cjelovite “teritorijalizacije ekonomije” (*Slika 12.*). Kubović smatra da je nužno vremenskom i sektorskom aspektu razvoja ekonomije dodati i jednako važan prostorni aspekt. Iako prostorna dimenzija gospodarskog planiranja ima dugu tradiciju u sovjetskoj praksi lociranja industrijskih postrojenja, tek s razvojem prostorne ekonomije početkom šezdesetih godina, regionalni aspekt postaje jedan od faktora optimalnog ekonomskog planiranja i razvoja zemlje. Regionalni aspekti razvoja zemlje otvaraju pitanje cjelovite teritorijalne organizacije i podjele rada, a regionalni aspekti razvoja trebali bi biti implementirani u sve razine društvenog planiranja. Suština ovakvog planiranja, prema Kuboviću, zahtijevala je uvođenje posebnih metoda planskog usmjeravanja ekonomije, pri čemu je bilo nužno razviti nove teorije i metode analize i projekcije regionalnog razvoja koje su trebale obuhvaćati ekonomski prostor neograničen administrativnim granicama.¹⁴⁰ Drugim riječima, oblikovanje ekonomskih regija prema Kuboviću mora se zasnivati na teritorijalnom “udruživanju”, odnosno “povezivanju i ujedinjavanju” nositelja gospodarskih aktivnosti u neku vrstu “zajednice perspektivnih interesa”.¹⁴¹ Stoga predlaže podjelu jugoslavenskog teritorija na 25 ekonomskih regija (rajona) do kojih dolazi analizom mogućnosti perspektivnog ekonomskog razvoja na području svakog kotara te ujedinjavanjem kotara koji su bili određeni istim razvojnim, a ne sektorskim kategorijama (*Slika 13.*).¹⁴²

---

¹³⁸ Roglić, Josip. 1954. “Prilog regionalnoj podjeli Jugoslavije.” *Hrvatski geografski glasnik* 16-17/1: 9-20.

¹³⁹ Kubović, Branko. 1960. *Analitička metoda utvrđivanja stupnja teritorijalne privredne razvijenosti FNRJ* (doktorska disertacija). Beograd.

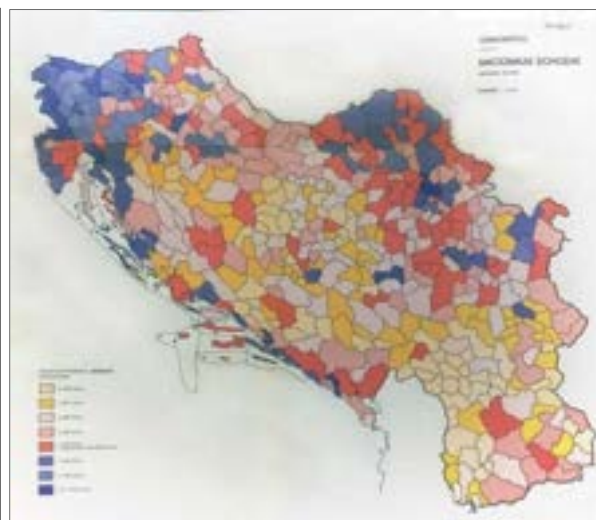
¹⁴⁰ *Ibid*, 50-51.

¹⁴¹ *Ibid*, 103.

¹⁴² Do predložene regionalizacije došlo je analizom mogućnosti perspektivnog ekonomskog razvoja na području svakog kotara te ujedinjavanjem kotara koji su bili određeni istim razvojnim kategorijama u istu regiju. Vidi: *Ibid*, 148.

Slika 12. Karta odnosa granica kotara i privrednih rajona. Izvor: Kubović, Branko. 1961. *Regionalni aspekt privrednog razvitka Jugoslavije*. Zagreb: Društvo ekonomista NRH. zasebna karta.

Slika 13. Karta nacionalnog dohotka stanovništva po općinama. Izvor: Kubović, Branko. 1974. *Regionalna ekonomika*. Zagreb: Informator, zasebna karta.

Ukidanje kotara te poticanje samo-iniciranih, regionalnih zajednica udruženih općina, stvorilo je specifične okolnosti u odnosima državne uprave i lokalne samouprave. Naime, nakon ukidanja kotara, u hijerarhiji teritorijalno-administrativne organizacije iznad općine ostala je tek republika.¹⁴³ Procjep u administrativnoj strukturi administrativne i teritorijalne organizacije koji je na taj način stvoren, trebala je premostiti regija kao novi instrument teritorijalne i društveno-ekonomske homogenizacije u specifičnim uvjetima socijalističke tržišne ekonomije. No, za razliku od kotara i općina, regije zbog svog primarno ekonomskog, a ne zakonski definiranog, administrativno-političkog statusa, nisu mogle biti centralno uspostavljane, nego su trebale slijediti progresivne “samoupravne inicijative” općina, koje su u praksi pokazivale suprotne tendencije.

U političkom i ekonomskom smislu, postupnim dokidanjem važnosti komuna tj. općina, ukidanjem kotara te zalaganjem za regionalizaciju, otvorio se nedorečeni, zakonski slabo regulirani prostor u kojem je država regionalnim planerskim inicijativama mogla razvojno definirati samoupravni savezni teritorij. Drugim riječima, otvorio se prostor za centraliziran

¹⁴³ Kardelj također ističe problematične aspekte te promjene: “Veoma sporo se razvija proces međusobnog povezivanja i suradnje komuna. Ukinuli smo srezove u cijeloj Jugoslaviji, a to je izgleda stvorilo prazninu u našem sistemu koju nismo znali ispuniti i koja dovodi do veće izolacije komune. Naravno da kotari u staroj formi, kao organi vlasti, kao zatvorene teritorijalne organizacije, po svoj prilici nisu potrebni. Međutim, ostale su određene funkcije na liniji društvene integracije koje su kotari vršili, a koje sada nitko ne vrši.” Vidi: Kardelj, *O komuni*, XXVI.

državni intervencionizam posredovan djelovanjem eksperata-planera, a koji je od sredine šezdesetih godina rezultirao pokretanjem najznačajnijih makroregionalnih prostorno-planerskih inicijativa i projekta.

Uspostavljanje regionalne ekonomske politike koincidira s nekoliko važnih promjena u jugoslavenskom društvu i politici šezdesetih godina. Novi Ustav donesen 1963. godine te slijedne ekonomske reforme dale su prioritet povećanju potrošnje i postupnom uvođenju tržišnog socijalizma, što je rezultiralo specifičnim oblikom potrošačkog društva. Unutarnju liberalizaciju ekonomske politike pratila je strategija otvaranja Jugoslavije prema svijetu i to prvenstveno kroz razvoj turističke industrije i izravan priljev stranih valuta, što je bio jedan od važnih faktora koji su 1963. godine utjecali na “opuštanje”, a potom i potpuno ukidanje viznog režima za zemlje s kojima je Jugoslavija imala diplomatske odnose. Isti su ekonomski faktori utjecali i na izradu studije sedmogodišnjeg razvoju turizma (1963.-1970.) koju su, prema narudžbi savezne Vlade izradili stručnjaci UN-a već 1963. godine.¹⁴⁴ Iz te studije proizašao je zaključak o neiskorištenim turističkim potencijalima jadranske obale, a već sljedeće, 1964. godine, pokrenuta je izrada *Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja*, plana koji je predložio novu regionalizaciju obale (*Slika 14.*) te se strateški i sadržajno nadgradio najvećim makroregionalnim prostorno-planerskim zahvatima izrađenim u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata: *Regionalnim prostornim planom Južni Jadran* (1967.-1969.) te *Koordinacijskim regionalnim prostornim planom Gornji Jadran* (1969.-1972.).

Planerskim pothvatima od 1964. godine nadalje, kroz intenziviranje politika regionalnog razvoja te zbog ekonomskih i administrativnih promjena u organizaciji teritorija, prostorno planiranje se ugrađuje unutar šireg spektra društvenog planiranja, a znanstveni pristup planiranju, odnosno rad eksperata-planera postaje važan agens proizvodnje državnog prostora. O tome svjedoči i dokument “Osnove sistema društvenog planiranja”, odnosno tzv. “Teze” iz 1966. godine, koje su trebale poslužiti kao politička platforma za reguliranje sistema društvenog planiranja na saveznoj, republičkoj i općinskoj razini, kao i na razini radnih organizacija. U tom dokumentu, regionalno planiranje istaknuto je u posebnom paragrafu kao jedan od temeljnih

---

¹⁴⁴ Tchoukarine, Igor. 2015. “Yugoslavia’s open-door policy and global tourism in the 1950s and 1960s.” *East European Politics and Societies* 29/1: 179.

oblika društvenog planiranja.¹⁴⁵ Također je istaknuto da izrada lokacijskih modela može doprinijeti regionalnom planiranju kao priprema za donošenja odluka o financiranju pojedinih projekta te da je općeniti cilj regionalnog pristup planiranju ukazati na najracionalnija rešenja, bez ograničavanja prava samoupravnih zajednica. Štoviše, unutar „Teza“ navodi se da se regionalno planiranje poistovjećuje s prostornim planiranjem.”¹⁴⁶

Usprkos objavljenim “Tezama”, cjelovita regionalna politika ili savezni plan regionalnog razvoja nikada nisu doneseni. Ovome je doprinijela i serija ustavnih amandmana usvojenih između 1969. i 1971. godine, a kojima su republike proglašene samoupravnim entitetima te je na njih prebačena glavina odgovornosti za društveno planiranje i ekonomski razvoj.¹⁴⁷ Ovim promjenama pozicija općina dodatno slabi, a društveni planovi regionalnog razvoja donose se na republičkoj razini. Prvi takav bio je donesen za SR Hrvatsku i to već za razdoblje od 1966. do 1970. godine te za razdoblje od 1971. do 1975. godine.¹⁴⁸ Krajem ovog razdoblja postalo je jasno da međukomunalna suradnja u praksi nije bila samoupravno prihvaćena, pa je novim Ustavom 1974. godine ustanovljena obveza općina da se udružuju u zajednice koje su funkcionirale kao teritorijalne jedinice.¹⁴⁹ Navedene političke i ekonomske promjene u ustroju zemlje do polovice sedamdesetih godina, kao i spomenuta regionalna podjela SR Hrvatske,

---

¹⁴⁵ Prema Tezama kao polazišta regionalnog planiranja navedene su sljedeće točke:

“Pojedina područja zemlje koja predstavljaju prirodne odnosno ekonomske cjeline, prema svojim interesima i svojim odlukama određuju svoju specifičnu društveno-ekonomsku fizionomiju, uključujući tu i pravce razvoja utvrđene na osnovu komparativnih prednosti i drugih uvjeta. Ovi osnovni elementi regionalnih planova trebaju biti sagledani s polazišta uključivanja razvoja pojedinih područja u planove razvoja zemlje u cjelini. S tog polazišta ovi elementi će često uticati na određivanje razvojne politike zemlje, a u procesu usklađivanja, i s aspekta cjeline, moći će se sugerirati potrebne izmjene u nekim koncepcijama razvoja područja. Daljnji element regionalnog plana je politika bržeg razvoja ekonomski nedovoljno razvijenih krajeva. Komponente te politike već su iskristalizirane u praksi. Elemente regionalnog planiranja predstavlja i opći sistem infrastrukture, uključujući tu i vodoprivredu, veliki saobraćaj i osnovnu energetiku. U tom pogledu, i na nivou federacije treba izraditi osnovnu shemu rasporeda i funkcioniranja jedinstvenih saobraćajnih, energetske i eventualno drugih sistema.” Vidi: Đurović, Dragoljub (ur.). 1966. *Osnove sistema društvenog planiranja*. Beograd: Sekretarijat za informativnu službu Savezne skupštine, 74-75.

¹⁴⁶ *Ibid.* 94.

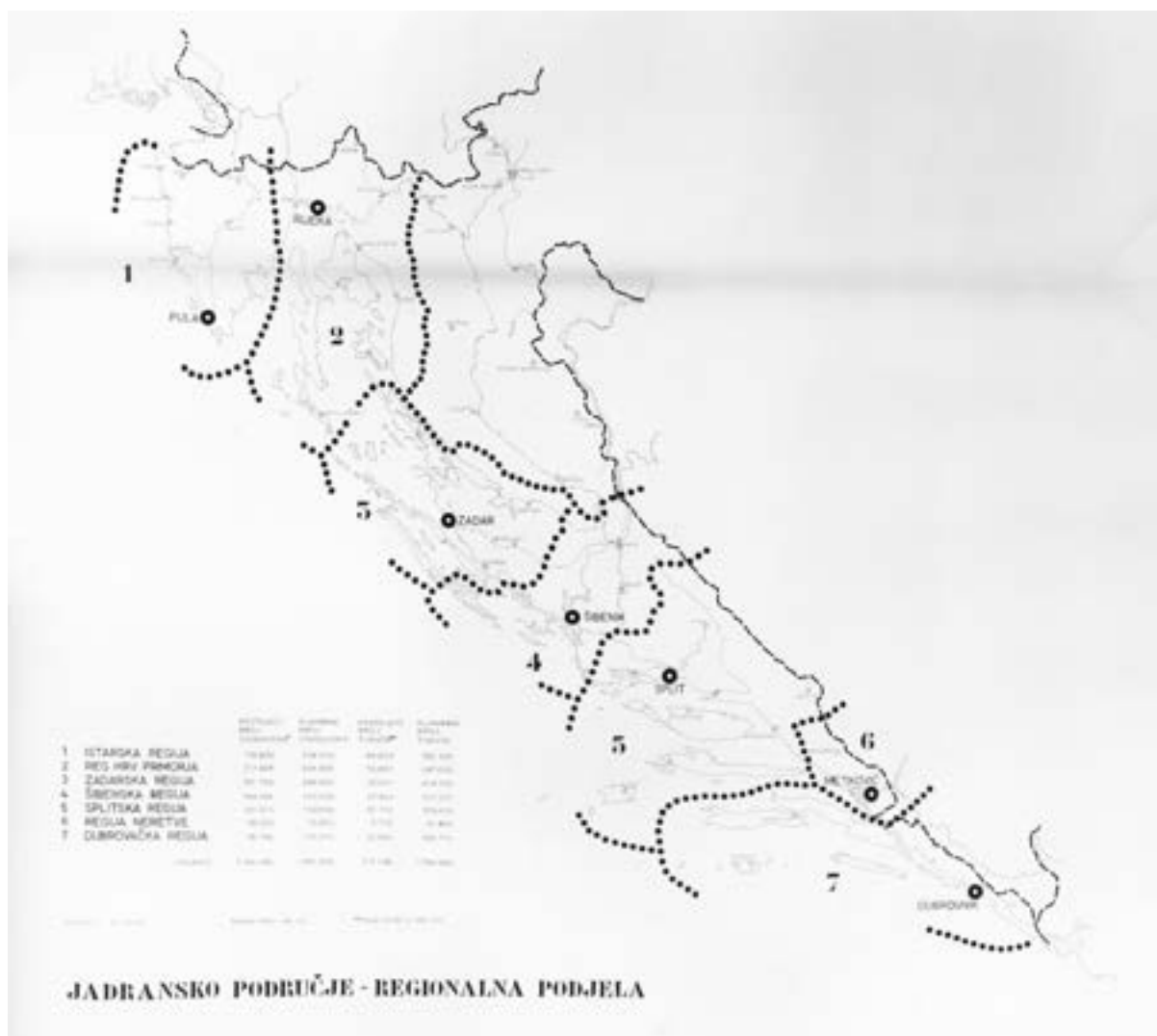
¹⁴⁷ Na saveznoj razini ostali su proračun za obranu te mehanizmi monetarne politike i vanjske trgovine. Vidi: Lang, Nicholas R. 1975. “The Dialectics of Decentralization: Economic Reform and Regional Inequality in Yugoslavia.” *World Politics* 27/3: 325.

¹⁴⁸ Oba plana bila su prostorno oslonjena na regionalizaciju koju 1962. godine predložio geograf Veljko Rogić, a koja republički prostor SR Hrvatske organizira unutar četiri makroregije s pripadajućim regijama: 1) slavonska makroregija, 2) srednjehrvatska makroregija unutar koje su bile zagrebačka regija, zagorsko-međimurska regija, bilogorsko-podravska regija, 3) primorsko-lička makroregija unutar koje su bile kvarnersko-goranska regija, Istarska regija, lička regija te 4) dalmatinska makroregija. Vidi: Rogić, Veljko. 1973. “Regionalizacija Jugoslavije.” *Hrvatski geografski glasnik* 35/1: 13-27. Također, vidi: Republički zavod za planiranje Zagreb. 1966. *Regionalni plan SRH u razdoblju 1966.-1970.* Zagreb: Republički zavod za planiranje Zagreb.

¹⁴⁹ Žuljić, “Regionalno i teritorijalno ustrojstvo,” 11.

postali su osnova za izradu prostornih planova najvećeg mjerila, uključujući i *Prostorni plan SR Hrvatske*, koji predstavlja prvi republički prostorni plan izrađen u SFRJ.

Slika 14. Karta regionalne podjele jadranskog područja. Izvor: HR-HDA-2039-306. Urbanistički institut Hrvatske. 1967. Program dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja (planerski atlas, karta br. 1). Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.

3. HENRI LEFEBVRE I INTERPRETACIJA PROIZVODNJE PROSTORA U JUGOSLAVIJI OD 1945. DO 1975. GODINE

3.1. Lefebvreovo iskustvo jugoslavenskog samoupravljanja kao uvod u razvoj teorije proizvodnje prostora

Provedena arhivska i teorijska istraživanja ukazuju da je evolucija Lefebvreovog diskursa neodvojiva od njegovog interesa za Jugoslaviju i specifičan koncept samoupravljanja kojeg među prvima prevodi u francuski kulturni i politički prostor (fr. *Autogestión*).¹⁵⁰ Ključan moment političkog određenja za Lefebvrea se zbio 1956. godine kada se kristalizira njegova anti-etatička, odnosno anti-staljinistička pozicija koja ga je dovela u konflikt s Francuskom komunističkom partijom (*Parti communiste français* – PCF) i usmjerila prema samoupravljanju kao manifestaciji radikalne demokracije. Iste godine, Lefebvreovi istraživački i teorijski interesi preusmjeravaju se s ruralne na urbanu problematiku iz koje se šezdesetih godina postupno razvila njegova kritička teorija prostora.¹⁵¹ Te, 1956. godine ostvareni su i prvi Lefebvreovi kontakti s jugoslavenskim diplomatima u Parizu, čime je otpočela njegova dugotrajna veza i interes za Jugoslaviju.¹⁵² Koristeći jugoslavenski model radničkog samoupravljanja kao argument za oštro suprotstavljanje staljinističkom dogmatizmu i centraliziranoj političkoj kontroli, Lefebvre je u Jugoslaviji prepoznao političku odlučnost i teorijsku autentičnost koja je njezinu društveno-političku praksu izdvajala iz tadašnjih lijevih pokreta i državnih socijalizma poslijeratne Europe. U njoj je pronašao vlastito teorijsko uporište, odnosno potvrdu da je ne-dogmatski marksizam moguć. Jugoslavija je pak u Lefebvreu pronašla uglednog intelektualnog saveznika, koji teorijski legitimizira autentičnost i ispravnost njezina “trećeg puta” s čvrstim uporištem u Marxovim tekstovima.

---

¹⁵⁰ Prema Kipferu, Lefebvreova politička pozicija determinirana je četirima faktorima: 1) kritikom Staljinizma u Francuskoj i Istočnoj Europi te njegovim sukobom s PCF, 2) njegovim odnosom sa Situacionistima i, kako Kipfer navodi, kratkim “flertom” s alternativnim komunističkim pokretima u Jugoslaviji i Kini, te 4) njegovom doprinosu francuskoj Novoj ljevici prije i poslije 1968. godine. Vidi: Lefebvre, Brenner, Elden, *State Space World*, 232.

¹⁵¹ Istraživanje Łukasza Staneka pruža detaljan prikaz evolucije Lefebvreove prostorne teorije. Vidi: Stanek, Łukasz. 2011. *Henri Lefebvre on space: architecture, urban research and the production of theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

¹⁵² Prema arhivskim izvorima, prvi kontakt je zabilježen u travnju 1956. godine, kada Lefebvre zajedno s skupinom francuskih intelektualaca prisustvuje večeri organiziranoj u Jugoslavenskoj ambasadi u Parizu. Tema razgovora je stanje u Francuskoj komunističkoj partiji (*Parti communiste français* - PCF) koja se našla u najdubljjoj krizi još od svog nastanka. Vidi: AJ Fond: 507 (Savez komunista Jugoslavije), A-CK-SKJ-IX/I-103.

Susret s jugoslavenskim diplomatima u Parizu 1956. godine, rezultirao je službenim pozivom zagrebačkog Sveučilišta i Lefebvreovim jednomjesečnim studijskim boravkom u Jugoslaviji koji je, zacijelo, na njega i na njegov širi intelektualni krug imao značajan utjecaj.¹⁵³

Potaknut iskustvom boravka u Jugoslaviji, Lefebvre je objavio članke u novoosnovanom *Jugoslavenskom časopisu za sociologiju i filozofiju*¹⁵⁴ te u francuskom časopisu *Cahiers Internationaux*.¹⁵⁵ Dok prvi članak predstavlja filozofsku opservaciju moralne i političke krize u kojoj se našla francuska ljevica pedesetih godina, članak objavljen u *Cahiers Internationaux* predstavlja jedan od prvih opsežnijih uvida u sistem jugoslavenskog samoupravljanja na francuskom jeziku. U njemu ono nije prezentirano kao homogena i završena manifestacija marksističko-lenjinističke ideje o odumiranju države, već kao heterogen društveni i ekonomski proces koji proizvodi krajnosti, kontradiktornosti i probleme u političkoj, administrativnoj i ekonomskoj organizaciji zemlje.¹⁵⁶ “Diktatura proletarijata” koju su zagovarali Marks i Lenjin kao osnovu odumiranja države, u Jugoslaviji je, prema Lefebvreu, bila složen proces koji ne nudi finalne odgovore, već otvara put ka mogućoj, socijalističkoj demokraciji, s neizbježnim problemima i stranputicama.¹⁵⁷ Istovremeno inspiriran filozofskim i političkim kapacitetima jugoslavenskog modela socijalizma, ali s kritičkim odmakom prema njegovim realnim manifestacijama, Lefebvre se početkom šezdesetih godina približava utjecajnom krugu jugoslavenskih marksističkih intelektualaca, okupljenih, od 1964. godine oko međunarodnog

---

¹⁵³ Lefebvre odlazi u Jugoslaviju na jednomjesečni studijski boravak u studenom 1956. godine i to na službeni poziv Sveučilišta u Zagrebu. Tamo se uz niz pozvanih predavanja susreće i s brojnim s predstavnicima tadašnje kulturne, akademske i političke scene. U transkriptima razgovora s Alešom Beblerom, tadašnjim jugoslavenskim ambasadorom u Parizu, navodi se da je po povratku iz Jugoslavije Lefebvre u svoj pariški stan pozvao “trideset drugova” i govorio im utiscima iz Zagreba, te da su se svi pozvani odazvali i raspravljali do 4 sata u jutro. Upravo u ovom razdoblju unutar PCF-a osniva tzv. “pokret četrdesetorice” koji je okupljao intelektualce kritički nastrojene prema politici i stavovima PCF. Tijekom sljedećeg sastanka s Beblerom, Lefebvre izražava zadovoljstvo posjetom i želju da Jugoslaviju uskoro posjeti na dulji vremenski rok od tri do četiri mjeseca, “dijelom zbog ljetovanja, a dijelom zbog rada na knjizi”. Ovo istraživanje nije ukazalo da je spomenuta knjiga zaista i napisana. AJ Fond: 507 (Savez komunista Jugoslavije), A-CK-SKJ-IX/I-130.

¹⁵⁴ Lefebvre, Henri. 1957. “Marksizam i francuska misao.” *Filozofija i sociologija – jugoslavenskog časopisa za sociologiju i filozofiju* 1/1: 35-36.

¹⁵⁵ Lefebvre, Henri. 1957. “L’Expérience Yougoslave [The Yugoslav Experience].” *Cahiers Internationaux* 83: 41–57.

¹⁵⁶ Prema Lefebvreu, radnički savjeti kao “emanacija radnog kolektiva” u praksi su tek ograničen vlasnik u složenoj upravljačkoj konstelaciji, što utječe i na proizvodnu dinamiku i logiku distribucije viškova, ali usložnjava stalno ponavljanu tvrdnju: “tvornice radnicima, zemlja seljacima” koja je bila paradigma jugoslavenskog samoupravnog socijalizma.

¹⁵⁷ Neuspjeh agrarnih reformi te seljačko-zadrugearske i zemljišne politike čije implikacije Lefebvre s posebnom pažnjom analizira, tek su jedan od dokaza nesavršenosti jugoslavenskog sustava.

projekta „Korčulanske ljetne škole filozofije i sociologije“ te vezanog uz časopisa *Praxis*.¹⁵⁸ Kao istaknuti korčulanski gost, autor i član međunarodnog uredništva spomenutog časopisa, Lefebvre je prisutan u jugoslavenskom intelektualnom kontekstu, ali njegov interes za konkretne probleme jugoslavenskog samoupravljanja, početkom šezdesetih godina postupno prelazi na razinu autonomnog teorijskog razmatranja samoupravljanja (*autogestión*). Naime, već 1961. u članku “O demokratskom planiranju” Lefebvre tvrdi da “svako planiranje podrazumijeva zapovijedanje i prinudu” koje vrši neka centralizirana, etatiistička vlast, pri čemu se pita da li planiranje ukida ili mijenja izvjesna prava pojedinaca, ili drugim riječima – kako ono uopće može biti demokratsko?¹⁵⁹ Kao mogući odgovor, Lefebvre nudi upravo “jugoslavenski model” društvenog planiranja koji se, umjesto centralnih odredbi temelji na “stimulacijama” i određivanju općeg smjera razvoja, sa središnjom ulogom samoupravne autonomije poduzeća i komuna, zajedno s “tržištem i slobodnom igrom njegovih zakona.”¹⁶⁰ Međutim, sistematizacijom njegovog “jugoslavenskog iskustva” u “jugoslavenski model”, Lefebvre stvara platformu za razvoj vlastite teorijske paradigme u kojoj će samoupravljanje postati politička, teorijska i praktična alternativa unutar kapitalističkog, ali socijalističkog društvenog uređenja te urbanih i širih prostornih fenomena koji iz njih proizlaze i koji se za njih vežu. Lefebvre se tako postupno udaljava od realiteta jugoslavenskog samoupravljanja, čija se organizacijska struktura već krajem 1950-ih, a posebno od početka 1960-ih godina ubrzano usložnjava, šireći spektar ovlasti na novu ekspertno-upravljačku klasu koja vrlo brzo prerasta u

---

¹⁵⁸ Lefebvre ulazi u krug praksisovaca kao poznata međunarodna figura, s nekoliko prevedenih knjiga na hrvatski jezik te brojnim prikazima njegovog dotadašnjeg rada. U Dubrovniku je prisutan već 1963. godine gdje se uz Ericha Fromma i Luciena Goldmana pridružuje grupi jugoslavenskih filozofa predvođenih Rudijem Supekom i Milanom Kangrgom oko diskurzivnog “pilot projekta” koji će već sljedeće godine prerasti u Korčulansku ljetnu školu. Kao istaknuti korčulanski gost, zajedno s brojnim francuskim kolegama, mahom intelektualcima koji su pripadali Novoj francuskoj ljevici, Lefebvre 1967. godine ulazi i u međunarodno uredništvo časopisa *Praxis*, pridruživši se tako svjetskim filozofima poput Herberta Marcusea ili Jürgena Habermasa. Osim Lefebvrea, među francuskim praksisovcima su bili: Kostas Axelos, Pierre Broué, Daniel Guérin, Lucien Goldmann, Serge Jonas, Annie Kriegel, Serge Mallet, Francis Pithon, Pierre Naville, Jean M. Palmier, Jean Pronteau i Maximilien Rube. Dio ove grupe 1966. godine pokreće časopis *Autogestion*, čije je deveto izdanje (1969.) u cijelosti bilo posvećeno jugoslavenskom samoupravljanju, a praksisovci Branko Horvat i Rudi Supek, članovi su međunarodnog izdavačkog savjeta ovog časopisa. Vidi: Olujić, Dragomir, Krunoslav Stojaković i Katarzyna Bielińska-Kowalewska. 2012. *Praxis: Društvena kritika i humanistički socijalizam (Zbornik radova s međunarodne konferencije o jugoslavenskoj ljevici: Praxis-filozofija i Korčulanska ljetna škola 1963-1974.)*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, 341.

¹⁵⁹ Lefebvre, Henri. 1973. *S onu stranu strukturalizma*. Beograd: Komunist, 119.

¹⁶⁰ *Ibid*, 124.

robustan tehnokratski aparat inkorporiran u sve razine administrativne, političke i ekonomske organizacije društva.¹⁶¹

Lefebvre državnu tehnokraciju prepoznaje kao opći problem koji nadilazi jugoslavenski primjer, pa se njegov teorijski aparat sredinom šezdesetih godina širi na kritiku strukturalizama te strukturalističke vjere u znanost i njenu neutralnost, koju smatra ideološkim konstruktima, što ih instrumentalizira državna tehnokracija u svrhu kreiranja “artificijelnih svjetova i simulakruma”.¹⁶² Cjelovitu kritiku strukturalizma i uz njega vezane tehnokratske “sistemologije”, Lefebvre je objavio 1971. godine u knjizi *Antisistem: Prilog kritici tehnokratizma* te u zbirci eseja pod nazivom *S onu stranu strukturalizma*, u kojoj je objavljen i spomenuti esej o demokratskom planiranju iz 1961. godine.¹⁶³

Lefebvreova kratka polemička epizoda sa strukturalistima imala je dalekosežan utjecaj na formaciju njegovog političkog i prostornog diskursa. Polemički teorijski argumenti koje razvija tijekom ovog razdoblja potaknuli su prijelaz s anti-staljinističke retorike pedesetih godina, na anti-tehnokratski diskurs koji se, s jedne strane teorijski usmjerava prema kritici urbanizma i urbanizacije, a s druge, prema kritici države. Naime, Lefebvreovo istraživanje prostora, započeto u okvirima ruralne i urbane sociologije, sredinom pedesetih godina, doseže svoj vrhunac između 1968. i 1974. godine, unutar najutjecajnijih dijela njegova teorijskog opusa – *Prava na grad*, *Urbane revolucije* i *Proizvodnje prostora*.¹⁶⁴ Istraživanje potom nastavlja radom na opsežnoj kritici države objavljenoj u četiri sveska, pod naslovom *De'l Etat*, između 1976. i 1979. godine, kojima po prvi put elaborira koncept *državnog načina proizvodnje* (fr. *Le*

---

¹⁶¹ Unkovski-Korica elaborira proces tehnokratizacije samoupravljanja krajem pedesetih godina, vidi: Unkovski-Korica, Vladimir. 2014. “Workers' Councils in the Service of the Market: New Archival Evidence on the Origins of Self-Management in Yugoslavia 1948-1950.” *Europe-Asia Studies* 66/1: 108–34.

¹⁶² Valena, Tomás, Tom Avermaete i Georg Vrachliotis. 2011. *Structuralism reloaded. Rule-Based Design in Architecture and Urbanism*. Stuttgart: Edition Axel Menges, 36-37.

¹⁶³ Obje knjige su prevedene na hrvatski jezik 1973. godine, vidi: Lefebvre, Henri. 1973. *Antisistem: Prilog kritici tehnokratizma*. Beograd: Radnička štampa; i Lefebvre, Henri. 1973. *S onu stranu strukturalizma*. Beograd: Komunist.

¹⁶⁴ U ovom razdoblju, u izdanju izdavačke kuće Anthropos izlazi 6 najvažnijih Lefebvreovih knjiga, dok knjiga *Urbana revolucija* izlazi u izdanju Gallimarda, vidi: Lefebvre, Henri. 1968. *Le droit a la ville*. Paris: Anthropos (*Pravo na grad*); Lefebvre, Henri. 1968. *L'irruption de Nanterre au sommet*. Paris: Éditions Anthropos (U prijevodu pod naslovom *Eksplozija: marksizam i Francuska revolucija*); Lefebvre, Henri. 1970. *Du rural a l'urbain*. Paris: Editions Anthropos (*Od ruralnog prema urbanom*); Lefebvre, Henri. 1971. *Au-delà du structuralisme*. Paris: Anthropos (*Kontra strukturalizmu*); Lefebvre, Henri. 1972. *Le droit a la ville: Suivi de espace et politique*. Paris: Anthropos (*Pravo na grad: prostor i politika*); Lefebvre, Henri. 1974. *La production de l'espace*. Paris: Éditions Anthropos (*Proizvodnja prostora*); Lefebvre, Henri. 1970. *La révolution urbaine*. Paris: Gallimard (*Urbana revolucija*).

mode de production étatique).¹⁶⁵ Kako Elden primjećuje, kroz četiri sveska ovoga djela Lefebvre se razmatra: 1) državu u kontekstu modernog svijeta, dakle u globalnom mjerilu (*mondialisation*), 2) ocrtava evoluciju marksističkih teorija države od Hegela, preko Maoa do Lenjina, Staljina, Luxemburg, 3) elaborira kritiku političke ekonomije kroz teorijski koncept “državnog načina proizvodnje – DNP” (*mode de production étatique – MPE*) te 4) analizira odnos države i društva, unutar čega posebnu pozornost obraća na sagledavanje prostornih implikacija državnog načina proizvodnje.¹⁶⁶ Uvođenjem toga koncepta Lefebvreova kritika države i teorija proizvodnje prostora konvergiraju, tvoreći tako okvir za kritičko razmatranje razvoja društvenog i političkog sustava, vezanog za modalitete društvene i ekonomske artikulacije u prostoru, a na čemu se temelji ova disertacija.

Iz analize Lefebvreovih djela koja su prevedena i objavljena u Jugoslaviji, mogu se prepoznati četiri razdoblja u razvoju odnosa Lefebvrea s Jugoslavijom, koja prate recepciju njegovog rada sukladno promjenjivim političkim okolnostima (*Slika 15*). Prvo razdoblje traje od njegovog prvog posjeta Jugoslaviji 1956. godine do početka šezdesetih godina, a tijekom kojeg Lefebvreova antistaljinistička, marksistička orijentacija nalazi odraz u službenoj Jugoslavenskoj politici koja podržava prevođenje i objavljivanje većeg broja Lefebvreovih filozofskih tekstova vezanih za kritiku staljinizma, marksističko-lenjinističku teoriju odumiranja države te teoriju dijalektičkog materijalizma. Može se reći da se u ovoj fazi Lefebvreov teorijski rad te njegove ideološko-političke pozicije uvelike preklapaju sa složenom Jugoslavenskom politikom. Prva faza traje do početka šezdesetih godina čime počinje desetljeće “praznine” u kojemu Jugoslaviji nije prevedeno niti objavljeno niti jedno Lefebvreovo djelo. Upravo je to razdoblje Lefebvreovog boravka u Dubrovniku i na Korčuli gdje se dodatno zbližava s kritički orijentiranim krugom marksista, protagonista Korčulanske ljetne škole i veznog časopisa Praxis u kojem u ovom razdoblju Lefebvre objavljuje dva članka (prikazani s desne strane). Treća faza počinje nakon ukidanja Praxisa i Korčulanske ljetne škole,

---

¹⁶⁵ Knjigu u četiri sveska objavljuje izdavačka kuća Union générale d'éditions, a treći svezak je posvećen konceptu državnog načina proizvodnje. Vidi: Lefebvre, Henri. 1976. *De l'État. I: L'État dans le monde moderne*. Paris: UGE; Lefebvre, Henri. 1976. *De l'État. II: De Hegel à Mao par Staline. (La théorie "marxiste" de l'État)*. Paris: UGE; Lefebvre, Henri. 1977. *De l'État. III: Le Mode de production etatique*. Paris: UGE; Lefebvre, Henri. 1978. *De l'État. IV: Les contradictions de l'Etat moderne: La dialectique et / de L'Etat*. Paris: UGE.

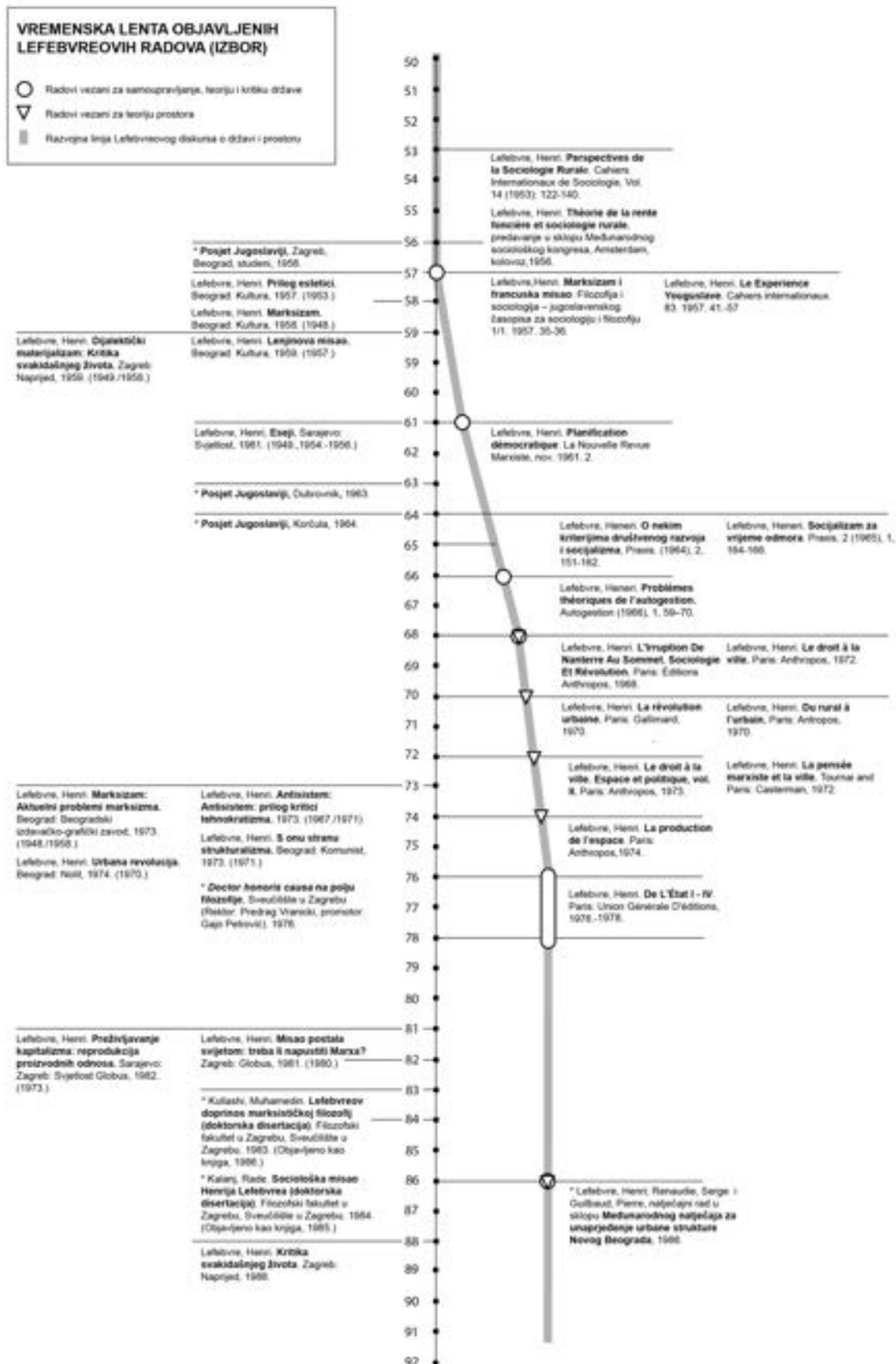
¹⁶⁶ Elden, Stuart. 2006. *Understanding Henri Lefebvre: Theory and the Possible*. New York: Continuum, 214. Uz ovu citiranu literaturu, opširniji pregled djela *De l'Etat* može se pronaći u: Lefebvre, Brenner, Elden, *State Space World*.

kada se uz Aktualne probleme marksizma, djelo koje tematski i vremenski pripada prvoj fazi, objavljuju Lefebvreove knjige vezane za kritiku strukturalizma, tehnokracije i urbanizacije te koje, tako postavljene, predstavljaju specifičnu teorijsku cjelinu. Tijekom te faze Lefebvre figurira kao priznati i zastupljeni marksistički mislilac u akademskoj više nego u političkoj domeni, o čemu svjedoči i počasni doktorat iz filozofije kojeg Lefebvre prima 1976. godine i to od prijatelja i bivših praksisovaca Petrovića i Vranickog, tadašnjeg rektora Sveučilišta u Zagrebu. Posljednja faza predstavlja širu recepciju Lefebvreovog rada kroz objavljene prijevode kasnijih radova koji pružaju generalniji pregled njegovog teorijskog opisa.¹⁶⁷ Lefebvre ostaje vezan za Jugoslaviju gotovo do kraja svog života, o čemu govori i činjenica da s francuskim arhitektima Sergejem Renaudiem i Pierreom Guilbaudom 1986. godine prijavljuje projekt u sklopu Međunarodnog natječaja za unaprjeđenje urbane strukture Novog Beograda. Iako je natječajni prijedlog koji se temeljio na ideji građanske participacije i prostornog samoupravljanja odbijen, njime je zatvoren krug Lefebvreove teorijske evolucije i njegovog dinamičnog odnosa s Jugoslavijom.¹⁶⁸

---

¹⁶⁷ Ovom prikazu nisu pridružena Lefebvreova djela na francuskom koja se nalaze u knjižnicama i zbirkama, a kojih je značajan broj, kao ni članci i knjige koje parcijalno donose prijevode Lefebvreovih dijela ili djela drugih autora koji se na Lefebvrea referiraju. Posebno potonja kategorija pružila bi detaljniji, disciplinarni uvid u specifičnost recepcije Lefebvreovog djela u Jugoslaviji (posebno u urbanoj sociologiji), no taj bi prikaz mogao poslužiti tek kao dodatak već izloženoj generalnoj lenti vremena. Za Lefebvreovu recepciju u domeni hrvatske urbane sociologije vidi poglavlje 4.3.3.

¹⁶⁸ U objašnjenju svog natječajnog prijedloga autori su tvrdili su da je zbog specifičnog političkog okvira, "Jugoslavija jedna od rijetkih zemalja koja je u mogućnosti adekvatno se uhvatiti u koštac s urbanom problematikom." Ipak, Renaudiev, Guilbaudov i Lefebvreov projekt je diskvalificiran već u prvom natječajnom krugu, s argumentom da je "urbana struktura Novog Beograda ta kojoj treba unaprjeđenje, a ne društvo." Vidi: Bitter, Sabine, Helmut, Weber i Henri Lefebvre. 2009. *Autogestion or Henri Lefebvre in New Belgrade*. Vancouver BC, Berlin: Fillip Editions, Sternberg Press

Slika 15. Dijagram prikazuje vremensku lentu objavljenih Lefebvrevih djela, generalno podijelenu na dvije analitičke linije – liniju prevedenih radova (lijevo) i liniju originalno objavljenih članka i knjiga (desno). Izvor: Izrađeno za potrebe disertacije.

3.2. Kritika države i teorija proizvodnje prostora Henria Lefebvrea

U Lefebvreovoj kritici države objavljenoj u djelu *De l'Etat*, stapaju se njegova iskustva iz pedesetih godina obilježena kritikom staljinizma i bliskim susretom s jugoslavenskim samoupravnim eksperimentom te njegova šezdesetosmaška iskustva koja su, s jedne strane, rezultirala kritikom strukturalizma kao forme “neo-staljinizma”, a s druge, vrhuncem njegovih teorijskih istraživanja prostora. U čitavom tom djelu, a posebno u njegovom trećem i četvrtom svesku, Lefebvre uspostavlja specifičnu marksističku teorijsku poziciju temeljenu na anti-produktivizmu, tvrdeći da je apstraktna, kvantificirajuća tendencija državne politike usmjerena prema strateškom cilju ostvarivanja beskonačnog ekonomskog rasta.¹⁶⁹ Kako Brenner navodi, fokusom na ideologiju i logiku produktivizma, Lefebvre se odmiče od ortodoksnih marksističkih teorijskih postavki dominantno temeljenih na kritici vlasničkih odnosa, što mu omogućuje da istraživanje proširi s isključivo kapitalističkih i na socijalističke političke sustave te na “instrumentalnu racionalnost njihove tehno-kratske apstrakcije”.¹⁷⁰ U uvodu u *Kritiku političke ekonomije*, Marks tvrdi da u proizvodnji vlastitog postojanja ljudi razvijaju društvene odnose koji nisu ovisni o njihovoj volji, već o proizvodnim odnosima određenim fazom razvoja materijalnih proizvodnih snaga. Ukupnost tih proizvodnih snaga, prema Marxu, definira ekonomsku strukturu društva, odnosno temelje njegove pravne i političke nadgradnje, koja odgovara određenim oblicima društvene svijesti. Način proizvodnje materijalnih uvjeta života, stoga je daleko više od usko definiranog procesa ekonomske proizvodnje i obuhvaća sferu društvenog, političkog i intelektualnog života.¹⁷¹ Proizašao iz Marxovog promišljanja političke ekonomije, državni način proizvodnje, prema Lefebvreu, nastaje u trenutku kada država preuzima odgovornost za razvoj, odnosno „racionalno planira i organizira društvo, uz pomoć znanja i tehnologije, namećući vlastite političke i ekonomske mjere, bez obzira na političku ideologiju, povijesnu pozadinu ili klasno porijeklo grupacije na vlasti”.¹⁷² Može se zaključiti da je Lefebvreova teorija državnog načina proizvodnje kritika države i njenih institucionalnih mehanizama ekonomskog i društvenog planiranja koje se, kako je elaborirano u *Proizvodnji*

---

¹⁶⁹ Lefebvre, *De l'État. I: L'État dans le monde moderne*, 100.

¹⁷⁰ Brenner, Neil. 2001. “State Theory in the Political Conjuncture: Henri Lefebvre’s ‘Comments on a New State Form.’” *Antipode* 33/5: 793.

¹⁷¹ Ovdje se Lefebvre referira na uvodni dio Marksove kritike političke ekonomije, vidi: Marx, Karl. 2014. [1859.]. *A Contribution to the Critique of Political Economy*. Fairford: Echo Library.

¹⁷² Lefebvre, Henri. 1991. [1974]. *The Production of Space*. Malden, MA: Blackwell, 23.

prostora te u četvrtom svesku djela *De l'Etat*, odvija unutar prostora i kroz prostor. Lefebvre ističe da država nametanjem vlastite, apstraktne racionalnosti proizvodi nove društvene odnose (proizvodne odnose) artikulirane kroz višestruku instrumentalizaciju prostora kao fizičke pojave (infrastrukture), kao društvenog procesa (konsenzusa) i mentalnog prostora (ideologije). Temeljem takve reartikulaciju proizvodnih odnosa, Lefebvre zaključuje da se:

“Ekonomija se prenosi u prostorne termine – tokove (energije, sirovina, radne snage, gotovih proizvoda, trgovinskih obrazaca itd.), zalihe (zlata i kapitala, ulaganja, strojeva, tehnologije, stabilnih klastera različitih poslova itd.). [...] Trostrukim procesom rasta, tj. širenja proizvodnje, urbanizacijom, odnosno formiranjem masivnih jedinica proizvodnje i potrošnje te podruštvljenjem prostornih odnosa, dolazi do kvalitativnog skoka – 'državnog načina proizvodnje'”.¹⁷³

Država i teritorij, tvrdi Lefebvre, time postaju međusobno konstitutivni, čime pojašnjava i iluzorne aktivnosti i identitet državne birokracije [*hommes de l'État*]. Lefebvre napominje da:

“Iako se čini se da birokrati upravljaju i organiziraju prirodni (pronađeni) prostor, u praksi, oni ga zamjenjuju sasvim novim prostorom koji je prvenstveno ekonomski i društveni, a zatim politički. Vjerujući da slijede racionalne strategije (reprezentacije) razvoja, birokrati zapravo uspostavljaju vlastiti red, odnosno vlastiti prostor.”¹⁷⁴

Štoviše, Lefebvre nastavlja tvrdeći da je prostorno planiranje primjer racionalne apstrakcije, a eksperti-planeri integralni su dio toga sustava koji euklidijansko-empirijskom reprezentacijom prikriva vlastitu političku intenciju.¹⁷⁵ Iako teži ka apstrahiranju koje reducira društvene i prostorne konflikte, “supraponirana imaginarna koherencija usmjerena prema interesu dominante političke moći” nikada se ne uspijeva preslikati na društvenu realnost koja, u svojoj biti, ostaje kontradiktorna i fragmentirana. Prostor kojeg proizvodi država, stoga je, prema Lefebvreu, istovremeno homogen, fragmentiran i hijerarhiziran. Simultanost i dijalektički odnos između tih triju prostornih realiteta, kao jedna od centralnih teorijskih točaka Lefebvreovog diskursa o prostoru i državi, elaboriran je u više njegovih djela, a ovdje u cijelosti

---

¹⁷³ Lefebvre, Brenner i Elden, *State Space World*, 226.

¹⁷⁴ *Ibid*, 228.

¹⁷⁵ *Ibid*, 21.

prenosimo njegovo objašnjenje, onakvo kakvo je dano u četvrtom svesku *De l'Etat*. Dakle, prema Lefebvreovom viđenju, prostor je istovremeno:

“Prostor je homogen. Homogenost omogućuje manipulaciju prostorom i njegovu razmjenu (prostorom i vremenom). Kroz homogeni prostor se organizira svakodnevica (rad–obitelj, privatni život–planirana dokolica). Homogeni prostor zahtijeva snažnu centralizaciju, a time i stvaranje odnosa centara i perifernije. Prostor kojim je moguće manipulirati ostavlja dojam identičnosti i repetitivnosti.

“Prostor je fragmentiran. Homogen, optičko-geometrijski, mjerljiv i određen, a time i apstraktan prostor, može postati konkretan samo ako je u praktičnoj upotrebi, u aktivnostima koje se razvijaju na pojedinim “parcelama”. Fragmentacija dodatno pogoršava kontradikciju između funkcionalnosti i kontrole koju državna treba osigurati i apsurdnost njenih manifestacija, što evidentno na svim prostornim razinama i situacijama.

Prostor je hijerarhiziran. Nejednakosti su neizbježni ishodi razmjene prostora, budući da upotrebna vrijednost prostora realizirana kroz prostorno prakse ne nestaje, već se pojavljuje u različitim vremenskim razmacima. Mjesta su dovedena u nejednake odnose s obzirom na centre koji su i sami nejednaki – od trgovačkih do administrativnih. Državna akcija pogoršava ovu situaciju: prostori oblikuju ekstremne hijerarhije, od središta dominacije, do siromašnih periferija koja su, zbog svoje prirode, izložena dodatnoj kontroli. Konstituiranje prostora na ovaj način, stoga predstavlja paradoks. U njemu je teško locirati (društvene) klase, ali usprkos tome, segregacija ne nestaje. Mjesta stanovanja su isprepletena no ipak “stambeni” prostori elite, buržoazije i srednje klase savršeno su odijeljeni od zona rezerviranih za radnike (predgrađa).”¹⁷⁶

Iako u djelu *De l'Etat* Lefebvre elaborira genezu državnog prostora kao neodvojivog od kapitalističkog načina proizvodnje, njegov fokus nije isključivo na kapitalističkim odnosima, već na sveobuhvatnoj kritici državnog produktivizma utemeljenog na ideologiji ekonomskog rasta koja je suprotstavljena ideji društvenog razvoja.¹⁷⁷

---

¹⁷⁶ Lefebvre, *De l'Etat*. IV, 308-309.

¹⁷⁷ Lefebvre, Henri. 1976. [1973.]. *The Survival of Capitalism: Reproduction of the Relations of Production*. New York: St Martin's Press, 103.

Kao alternativu državnom načinu proizvodnje, Lefebvre uspostavlja anti-produktivističku perspektivu koja: 1) reartikulira pozicije centra i periferije kako bi se radnička klasa oslobodila ideologije rasta, 2) preusmjerava rast s individualnih prema društvenim potrebama, što podrazumijeva teritorijalizaciju socijalističkog načina proizvodnje, 3) predlaže potpuni i detaljni projekt reorganizacije društvenog života i prostora, dajući samoupravljanju centralnu ulogu, uz potpunu svijest o problemima koje ono sa sobom nosi.¹⁷⁸ Naime, nakon iskustva spontanog oprostorenja samoupravnih praksi tijekom revolucionarne 1968. godine, *autogestion* unutar Lefebvreovog diskursa prerasta u centralnu alternativu državnom načinu proizvodnje s teritorijalnim implikacijama. U djelu *De l'Etat* ističe da umjesto nadređenosti društvu, država treba biti “razgrađena” unutar društvenog prostora, što ne implicira rasap državne kontrole nad ekonomskim i infrastrukturnim tokovima, već aktiviranje društvene baze, “prostorno (teritorijalno) samoupravljanje (*autogestion territoriale*), direktnu demokraciju i demokratsku kontrolu, afirmaciju razlika proizvedenih kroz borbu”.¹⁷⁹ Dakle, kroz koncept teritorijalnog samoupravljanja, marksističko-lenjinistička ideja odumiranja države prenesena je u prostor. Kako ističu brojni autori, Lefebvre suprotstavlja samoupravljanje državnoj logici (*la logique étatique*), a samim time i njenoj homogenizirajućoj apstrakciji, pri čemu samoupravljanje postaje praksa (*praxis*) tzv. “diferencijalnog prostora”.¹⁸⁰

Međutim, koncept diferencijalnog prostora nije homogen, već utemeljen na unutarnjim suprotnostima i razlikama. U *Proizvodnji prostora* Lefebvre razlikuje “inducirane” i “proizvedene” razlike.¹⁸¹ Politička logika države inducira razlike koje su dio sustava te ga ne ugrožavaju, već se svode na minimalne partikularnosti unutar postojećeg poretka, dok proizvedene razlike često nastaju izvan dosega dominantnog sustava te su za sustav neprihvatljive. Zbog toga država kroz mehanizme političke, društvene i ekonomske kontrole kontinuirano pokušava razlike minimalizirati te ih iz proizvedenih pretvoriti u inducirane

---

¹⁷⁸ *Ibid*, 119.

¹⁷⁹ Lefebvre, Brenner i Elden, *State Space World*, 251.

¹⁸⁰ “Prvo, za Lefebvrea, ‘politika prostora’ odnosi se na opću postavku da je društveno-prostorna organizacija unutar modernog kapitalizma intenzivno, temeljno osporavana: ona je istodobno mjesto i ulog političkih strategija i borbi. Lefebvre posebno sugerira da se društveno-prostorni odnosi suvremenog društva proizvode i transformiraju kroz neprestanu, sukobom opterećenu interakciju između suprotstavljenih prostornih strategija. Dok država i kapital pokušavaju ‘sitniti’ prostor u upravljivu, izračunljivu i apstraktnu mrežu, različite društvene snage istovremeno pokušavaju stvoriti, obraniti ili proširiti prostore društvene reprodukcije, svakodnevnog života i kontrole samoupravnih korijena (*autogestion*).” Vidi: Brenner, Elden, “Henri Lefebvre on State Space Territory,” 367.

¹⁸¹ Lefebvre, *The Production of Space*, 372.

partikularnosti koje mogu egzistirati unutar dominantnog političkog poretka te ga dodatno konsolidirati. Iako Lefebvre ni na jednom mjestu eksplicitno ne pojašnjava složenost diferencijalnog prostora, iz prethodnih navoda proizlazi da je taj koncept, doveden u dijalektičku vezu s apstraktnim prostorom države i sam obilježen unutarnjom tenzijom između vlastitog emancipatornog potencijala i podređenosti ideološkom mehanizmu državnog načina proizvodnje.

Iz opisanih prostornih i političkih polazišta otvara se polje teorijskog razmatranja geneze i transformacije jugoslavenskog državnog prostora. Naime, uvođenjem radničkog samoupravljanja počevši s 1950. godinom, konfiscirani i nacionalizirani prostor, proizvodna i neproizvodna imovina, prelaze u državno, a potom i društveno vlasništvo. Od kraja pedesetih godina, država je, uz tenzije i unutarpartijske konflikte, na svaku ekonomsku i društvenu krizu reagirala političko-administrativnim osnaživanjem samoupravljanja o čemu neposredno svjedoče Ustavi iz 1963. i 1974. godine. Međutim, ovakav politički razvoj nije rezultirao krajnjim oslabljivanjem snage državne birokracije i punom realizacijom samoupravnih društvenih praksi.

U trećem svesku djela *De l'Etat*, Lefebvre se ukratko osvrće na Jugoslavensko političko uređenje sagledano iz rakursa teorije državnog načina proizvodnje. Jugoslaviju naziva "političkim laboratorijem" čija se radnička klasa, bez obzira na povijesni otpor različitim okupatorima i uvođenju samoupravljanja, suočava s jednakim problemima "proizvodnje, produktivnosti i države". Stoga jugoslavensko iskustvo predstavlja izniman primjer na kojem se konfliktne tendencije države mogu "čitati poput otvorene knjige", i to tendencija za osnaživanjem centralne države, njenih represivnih kapaciteta, planiranja i integriranog upravljanja te trend prema decentralizaciji, utjecaju "baze" kroz samoupravljanje poduzećima i teritorijem.¹⁸² Lefebvre ističe da jugoslavenski Ustav (1974.) izražava upravo ovu kontradikciju koja je u srži jugoslavenskog socijalizma, propitujući kako država može predložiti političke mjere "odozgo prema dolje", koje smisao dobivaju jedino ako zažive "odozdo prema gore?" Drugim riječima, postavlja se pitanje, kako država može nametnuti mehanizme koji ograničavaju njenu vlastitu efikasnost, odnosno, kako državna moć može stvoriti vlastitu protutežu, a da ona ne bude predmet državne političke manipulacije?

---

¹⁸² Lefebvre, *De l'Etat III: Le mode de production étatique*, 341.

Lefebvre se pita kojim procesima država zaista može odumrijeti i tako realizirati otpor staljinizmu?¹⁸³ Prema njegovu viđenju, neizbježna konfuzija, odnosno poistovjećivanje “decentralizacije i odumiranja države” usporila je demokratske prakse, procese i znanja nastala unutar specifičnog jugoslavenskog sustava, potičući rast birokracije i proizvodeći kontradikcije koje nije bilo moguće skriti.¹⁸⁴ Konflikti u sferi ideologije, pritom su supraponirani praktičnim konfliktima, a samoupravljanje figurira kao “replika” društvene baze unutar državnog načina proizvodnje, predstavljena kao njegova protuteža, čiji stvarni antagonistički potencijal Lefebvre ostavlja otvorenim pitanjem.

Dakle, može se reći da je razdoblje od 1955. do 1975. godine obilježeno istovremenim razvojem specifičnog državnog načina proizvodnje i uz njega vezanih modela teritorijalne organizacije, u koji je samoupravljanje integrirano kao središnji *modus operandi*, instrumentaliziran od strane države kroz decentralizirani, robusni birokratski aparat opterećen tendencijom eksponencijalnog rasta. Drugim riječima, apstraktni prostor kojim operira država te diferencijalni prostor društvenih praksi koegzistiraju u složenom, dinamičnom suodnosu. Država, pritom, kroz specifični način proizvodnje, odnosno kroz jugoslavenski model društvenog planiranja, integrira diferencijalni prostor čije proizvedene, maksimalne razlike (grad-selo, razvijena-nerazvijena područja, centar-periferija, regionalne i republičke razlike i konflikti) imaju tendenciju normalizirati te prezentirati kao implicitne razlikovne karakteristike jugoslavenskog “trećeg puta” (ubrzana modernizacija, urbanizacija, decentralizacija odlučivanja, solidarnost i jednakost naroda i narodnosti). Međutim razmatranje triju razdoblja proizvodnje prostora u Jugoslaviji od 1945. do 1975. godine i kontinuirani naponi da se državni prostor, u ekonomskom i društvenom smislu homogenizira, rezultirali su njegovom dodatnom fragmentacijom, a time i maksimalizacijom ekonomskih i društvenih razlika koje su predstavljale sve teži politički uteg vladajućim strukturama.

---

¹⁸³ *Ibid.*, 342.

¹⁸⁴ O Jugoslaviji i krizi samoupravljanja Lefebvre piše u zasebnom poglavlju u 3. svesku djela *De l'Etat*, vidi: *Ibid.*, 343. U svom osvrtu Lefebvre se poziva na 120. članak jugoslavenskog Ustava iz 1974. godine i na kritičku opservaciju Ante Cilige objavljenu iste godine, vidi: Ciliga, Ante. 1974. *Crise d'Etat dans la Yougoslavie de Tito*. Paris: Denoel.

3.3. Proizvodnja državnog prostora u Jugoslaviji kao teorijski okvir za promišljanje prostornog planiranja

Iako se u fokusu našeg razmatranja nalaze geneza i prakse prostornog planiranja u Hrvatskoj, prostorno-administrativni, a u velikoj mjeri i politički okvir analize hrvatskih prostorno-planerskih praksi nije omeđen republičkim granicama, već je definiran odredbama kojima se artikulira cjelovit savezni teritorij. Pod tim se prvenstveno misli na strukturiranje komunalnog sustava pedesetih godina, regionalizaciju šezdesetih godina i različite modele prostorne decentralizacije (policentričnosti) krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, kroz koje država oprosturuje vlastitu ekonomsku politiku. Sagledano iz rakursa iznesene Lefebvreove teorije, može se utvrditi da specifičnim modusom proizvodnje, država artikulira savezni, a time i republički teritorij, i to kroz tri razvojne faze iznesene u prethodnom poglavlju.

Uvođenjem komune kao temeljne jedinice administrativne organizacije jugoslavenskog teritorija 1955. godine samoupravljanje se zakonski prenosi u domenu organizacije fizičkog, društvenog i ekonomskog prostora. Kroz inicijalno zakonsko određenje jednakosti seoskih i gradskih zajednica, komuna egzistira kao apstraktni ideološki konstrukt koji ujednačava naslijeđene kulturne, društvene i ekonomske razlike te služi kao instrument homogenizacije saveznog teritorija. Istovremeno, komunalno pravo na samoupravljanje, a unutar generalnog modaliteta društvenog planiranja, daje komunama za pravo da same odlučuju o vlastitom razvoju, odnosno da budu nositelji onoga što Lefebvre naziva “teritorijalnim samoupravljanjem”. Apstraktna dimenzija komunalnog prostora se dakle konkretizira kroz multiplicitet specifične prostorne problematike i samoupravljačkih praksi, pretvarajući komunu iz ideološki univerzalne u “konkretnu apstrakciju”.¹⁸⁵ Komunu stoga možemo razumijevati kao diferencijalni prostor karakteriziran implicitnim razlikama koje konsolidiraju dominantno državno uređenje, što se između ostalog manifestira i kroz rad utjecajne organizacije “Stalne

---

¹⁸⁵ Stanek pojašnjava da Lefebvre pojam konkretne apstrakcije izvodi iz Hegelovog pojma konkretne univerzalnosti koji se odnosi na tip univerzalnost koja u sebi nosi elemente distinkcije, odnosno drugosti i stoga je kontradiktorna, tj. implicira vlastitu negaciju i diferencijaciju. Vidi: Stanek, Łukasz. 2008. “Space as Concrete Abstraction: Hegel, Marx, and Modern Urbanism in Henri Lefebvre.” U *Space, Difference, Everyday Life: Henri Lefebvre and Radical Politics*, Goonewardena, Kanishka et al. (ur.). Hoboken: Taylor & Francis, 62-79. Također, Lefebvre elaborira koncept konkretne apstrakcije u zasebnom poglavlju u kritici države, vidi: Lefebvre. *De l'Etat III*, 59-69.

konferencije gradova i općina Jugoslavije”.¹⁸⁶ Međutim, razlike među pojedinim komunama nisu bile isključivo “inducirane”, već su prema Lefebvreovoj teoriji pripadale domeni “proizvedenih” razlika koje su značajno destabilizirale državni i politički poredak. Oko njih je država bila prisiljena izgraditi zaseban politički diskurs usmjeren na “razvoj nerazvijenih područja” kao i niz povezanih političkih, administrativnih i ekonomskih mehanizma koji su mahom realizirani u prostoru i kroz prostor. Kako Bićanić ističe, razvoj nerazvijenih područja koja su dala ključan obol obrani zemlje u Drugom svjetskom ratu, predstavljao je neizostavan element socijalističke solidarnosti i društvene kohezije unutar države obilježene dramatičnim, uglavnom naslijeđenim nejednakostima.¹⁸⁷ Uz ekonomske statistike, nemogućnost države da ekonomski homogenizira vlastiti teritorij očituje se i u semantičkom omekšavanju pojma “nerazvijena područja”. Od sredine šezdesetih godina ona se službeno nazivaju “manje razvijena područja” te kao takva postaju dio nove problematike regionalnog planiranja.

Usporedo s tendencijom ravnomyernije distribucije ekonomskih resursa, razvija se i specifična komunalna politika homogenizacije fragmentiranog državnog teritorija. Iako Kardelj komunalne reforme predstavlja kao “prirodan proces” koji proizlazi iz lokalnih, samoupravnih tendencija, zapravo se radi o centraliziranoj prostornoj politici kojom se kontinuirano smanjuje broj i povećava teritorijalni obuhvat komuna i kotara.¹⁸⁸ Potreba za “prikrivanjem” centraliziranog državnog intervencionizma razumljiva je ako se u obzir uzme samoupravna paradigma društvenog uređenja. Uvođenjem samoupravljanja država je donekle ograničila opseg vlastitih intervencija i time postupno smjerala demokratizirati sustav društvenog planiranja. Kako je primijetio i Lefebvre, jugoslavenski model je nakon sredine pedesetih godina postao fleksibilniji te je dijelom ovisio o lokalnim (komunalnim i kotarskim) planovima, za koje su nadređeni republički i savezni planovi tek određivali opće ekonomske okvire i davali

---

¹⁸⁶ “Stalna konferencija gradova i gradskih općina FNRJ” osnovana je 1953. godine, dvije godine prije uvođenja komunalnog sustava, kao savezna platforma za kontinuiranu razmjenu znanja i rasprave o problemima općinskog samoupravljanja. Prema njezinu Statutu, potvrđenom od strane Savezne skupštine, Stalna konferencija je funkcionirala na dobrovoljnom principu te je osiguravala ravnopravnost svih općina i gradova, bez obzira na njihovu veličinu, a temeljila se na principu suradnje i interesnog udruživanja. Uz knjige, priručnike, biltene te tematske zbornike, Konferencija je izdavala časopis *Komuna*, koji se distribuirao svim učlanjenim komunama. Analiza časopisa ukazuje na balansiranu uredničku politiku reprezentacije ujednačenog komunalnog teritorija jednakom zastupljenosti velikih gradskih komuna i malih komuna, najčešće iz različitih republika. Organizacija mijenja ime 1956. godine u “Stalna konferencija gradova FNRJ”, a 1978. godine u “Stalna konferencija gradova i gradskih općina”, a teme o kojima se raspravlja često su pratile goruću komunalnu problematiku uključujući i pitanja urbanizama i urbanizacije, bespravne gradnje ili infrastrukturnih i pravnih pitanja vezanih za uređenje komune s obzirom na promjene širih političkih i ekonomskih uvjeta u državi.

¹⁸⁷ Bićanić Rudolf. 1951. *Ekonomika FNRJ Knjiga 1*. Zagreb: Tisak Grafičke škole, 182.-184.

¹⁸⁸ Kardelj, *O komuni*, 221.

razvojne smjernice.¹⁸⁹ No, ako su u obzir uzme prostor, odnosno nestabilna teritorijalna organizacija koja je rezultat čestih komunalnih reformi, jugoslavenski model društvenog planiranja značajno se usložnjava.

Lokalne potrebe te definirana geografija prirodnih i društvenih resursa osnovna su polazišta svakog samoupravnog komunalnog plana. Međutim, sve do 1965. godine, država redefinira geografiju komunalnih resursa radikalnim mijenjanjem obuhvata komuna i kotara, što im onemogućuje da samostalno upravljaju vlastitim prostorom i ekonomijom. Komunalnim reformama onemogućeno je, dakle, uspostavljanje jasne linije razgraničenja između politike centralizacije i decentralizacije, odnosno lokalnog samoupravljanja i državnog upravljanja.

Kako je u nekoliko navrata ustvrdio i Lefebvre, tenzija između decentraliziranog samoupravljanja i centraliziranog upravljanja stoji u samoj srži jugoslavenskog modela društvenog planiranja, odnosno, ona postaje specifikum jugoslavenskog “državnog načina proizvodnje”, a time i vezanih praksi prostornog planiranja. Državni intervencionizam nakon izlaska iz Informbiroa, sukladno paradigmi “odumiranja države” stoga postaje neizravan, prikriven i normaliziran medijskim mehanizmima fiskalne i investicijske politike, politikama administrativne organizacije teritorija te ekspertnim djelovanjem prostornih planera.

Pišući o Lefebvreovom doprinosu teoriji državnog prostora, Brenner i Elden zaključuju da je “jedan od najizraženijih utjecaja državnog teritorija upravo naturalizacija - istodobna normalizacija i prikrivanje - različitih oblika državnih intervencija u prostoru”, a koje spomenuti autori obuhvaćaju pojmom *teritorijalnog efekta*.¹⁹⁰ Ističu da instrumentalizacijom teritorijalnih efekata, država prikazuje mnogostruke učinke vlastitih prostornih intervencija kao predvidljive i predodređene značajke fizičkog prostora ili kao isključive tehničke (tehnokratske) dimenzije izgrađene okoline, a ne kao “politički posredovane manipulacije”.¹⁹¹ Ipak, zaključak da se specifičnost jugoslavenskog državnog prostora proizvodi isključivo u

---

¹⁸⁹ Barratt objašnjava da se nacrt prijedloga saveznog društvenog plana temeljio se na nacrtima koje su podnijela poduzeća i samoupravna tijela na komunalnoj i republičkoj razini. Konačnu verziju saveznog društvenog plana sastavilo je Savezno vijeće za planiranje te ga podnijela na odobrenje Saboru. Ipak, ni savezna niti republička vlast nisu mogle direktno nametati smjernice za striktnu provedbu plana. Vidi: Brown, Michael Barratt. 1960. “Yugoslavia revisited: workers’ control in a planned economy [political, economic and social conditions].” *New Left Review* I/1: 39–43.

¹⁹⁰ Brenner, Elden, “Henri Lefebvre on State Space Territory,” 373.

¹⁹¹ *Ibid.*

dijalektičkoj tenziji između centralizacije (“političke manipulacije”) i decentralizacije (samoupravljanja), bio bi necjelovit i odveć simplificiran. Naime, baš kao što Lefebvre primjećuje u prethodno citiranom paragrafu iz djela *De l'Etat*, poistovjećivanje decentralizacije i samoupravljanja značajno je otežalo demokratizaciju jugoslavenskog političkog sustava, odnosno realizaciju ideje o odumiranju države. Lefebvreov zaključak potvrdili su empirijski rezultati istraživanja Eugena Pusića o teritorijalnoj konfiguraciji općina koji su pokazali ne samo da je politika spajanja razvijenih i nerazvijenih općina otvorila prostor tranziciji iz općinske decentralizacije u partikularizaciju obilježenu osnaživanjem lokalnih partijskih kadrova (birokracije) i izolacionističkim tržišnim tendencijama. Stoga se u službenom političkom diskursu sredinom šezdesetih godina problemu “nedovoljno razvijenih područja” pridružuje i problem “općinske partikularizacije” koje se cilja zajedno obuhvatiti politikom integriranog regionalnog planiranja. Trend regionalizacije šezdesetih godina se stoga može promatrati kao državna strategija usmjerena homogenizaciji državnog teritorija fragmentiranog nejednakim stupnjem razvijenosti i partikularističkim tendencijama komuna.

Regija je ekonomska i društvena teritorijalna jedinica koja se formira neovisno o administrativnim granicama općina te nakon ukidanja kotara 1967. godine, postaje prostorni medijator između republičke i općinske razine teritorijalne organizacije. Iako načelno treba proizaći iz “samoupravnih društvenih i ekonomskih inicijativa” među komunama, regionalno planiranje prvenstveno je potaknuto liberalizacijom jugoslavenskog tržišta sredinom šezdesetih godina. U tom kontekstu treba sagledati i opću državnu strategiju razvoja turističke industrije kojom se istovremeno potiču međurepublička mobilnost i potrošnja te povećava priljev stranih valuta. Između ostalog, njezin cilj je bio da se u vremenu rastuće ekonomske krize pokrene intenzivan razvoj “nedovoljno razvijenih područja” kojima je pripadala i jadranska obala. Turizam od sredine šezdesetih godina postaje osnovni ekonomski generator regionalne politike kojim se homogenizira i razvija teritorij neovisno administrativnim granicama.

Stoga ne čudi da ukidanje kotara 1967. godine koincidira s pokretanjem *Jadranskih projekta*, najvećih makroregionalnih prostorno-planerskih zahvata koji su bili provedeni kroz suradnju međunarodnih (UNDP) i domaćih eksperata-planera. Razvojem znanstvenih spoznaja o prostoru, protokola za prikupljanje i statističku obradu podataka te sistemskog mišljenja tijekom kasnih šezdesetih godina, fragmentirani savezni teritorij postaje znanstvena činjenica,

odnosno planerska podloga za modeliranje novog sustava prostornih, društvenih i ekonomskih odnosa.

U *Proizvodnji prostora* Lefebvre piše da oslanjanje na “proizvodnju znanja” može često dovesti do zabluda, budući da se u ekonomskom kontekstu znanje transferira u “modele industrijske proizvodnje” koje dovode do “nekritičkog prihvaćanja podjele rada i upotrebe tehnologije”, uslijed čega koncept znanja biva lišen specifičnog sadržaja te postaje objektivizirani argument za “divlju spekulaciju i iracionalizam”.¹⁹² U tom kontekstu uputno je kritički razmotriti i lokacijske modele koje ekonomist Ivan Krešić definira u svojoj knjizi *Prostorna ekonomija*.¹⁹³ Krešić pojašnjava da se prostorni modeli temelje na kvantitativnim i kvantitativno-analitičkim metodama optimalnog razmještaj jedinica i aktivnosti u prostoru, a s ciljem “maksimalizacija prostorno relevantnih efekata” kojima se pristupa s makroekonomskih i društvenih osnova.¹⁹⁴

Lefebvre, međutim, uočava da su modeli (uključujući izrijekom i prostorne modele) zapravo “apstraktni objekti” infiltrirani u znanstveni diskurs s ciljem redukcije življenog iskustva i složenosti društvenih praksi, koji bivaju zamijenjeni objektiviziranim i nekritičkim znanjem u “službi moći“, odnosno države.¹⁹⁵ Krešićevu tvrdnju o prostornom modeliranju kao “maksimalizaciji prostorno relevantnih efekata” treba dakle razumijevati u kontekstu Brennerove i Eldenove definicije *teritorijalnog efekta*, kojim se fragmentirani državni prostor translata u hijerarhijski definiranu strukturu, povezanu u formu mreže centara različitog ranga. Prostor je dakle, baš kako tvrdi Lefebvre, istovremeno homogen, fragmentiran i hijerarhiziran, pri čemu potonje implicira problematiku centraliteta, odnosno stalne tenzije između centra i periferije koja ima dalekosežne društvene i ekonomske posljedice. Hijerarhizacija je posljedica naslijeđene prostorne strukture, ali i procesa urbanizacije koji naglasak stavlja na gradove, odnosno na “optimizaciju” teritorija kroz adekvatan balans centralnosti unutar metropolitanskih regija. Lefebvre ističe da pojam centralnosti koji ima izvorište u matematičkim operacijama, apstrahira prostor koncentracije (bogatstva, ljudi, znanja, informacija, kulture) i njegovih veza te udaljenosti od okolnih točaka. Prema Lefebvreovom viđenju, kako primjećuje Łukasz

---

¹⁹² S ovom Lefebvreovom tezom se slažu pojedini kritičari urbanizma i prostornog planiranja u Hrvatskoj šezdesetih godina. Vidi poglavlje 4.3.3.

¹⁹³ Krešić, Ivan. 1977. *Prostorna Ekonomija: Osnove teorije lokacije razmještanja i organizacije u prostoru*. Zagreb: Informator.

¹⁹⁴ *Ibid*, 46.

¹⁹⁵ Lefebvre, *The Production of Space*, 106-108.

Stanek, prostorni planovi postaju sistemi diferenciranih funkcija u kojima je identitet svake pojedine funkcije definiran odnosom sa svakom drugom funkcijom u sistemu.¹⁹⁶ Pritom se logika razdvajanja (*separacije*) manifestira kroz apstraktnu razdvojenost funkcija kako bi ih se dovelo u nove, reartikulirane odnose unutar cjelovitog urbanog sustava proizvodnje i reprodukcije.¹⁹⁷ Fenomen centralnosti ovog sustava karakterizira aspiracija prema obuhvaćanju totaliteta, implicitno ili eksplicitno instrumentaliziranog političkom racionalnosti, realiziranom kroz tehnokratsko-planersku praksu. No, budući da se ovdje još jednom radi o formi supraponiranog apstraktnog prostora, koji u sebi sadržava vlastitu suprotnost, odnosno začetak diferencijalnog prostora, centralitet je prema Lefebvreu dinamičan fenomen određen stalnom tenzijom između koncentracije i disperzije. Drugim riječima, gradeći poziciju na inherentnim razlikama, podređena i odbačena periferija u jednom trenutku se konstituira u novi centar, koji, kako Stanek zaključuje, nije “prostorno fiksiran”, već određen kao trenutak unutar sveobuhvatnog procesa urbanizacije definiranog istovremenim centrifugalnim i centripetalnim silama koje Lefebvreu opisuje pojmom “dijalektike centraliteta”.¹⁹⁸ Istovremena aktivnost dviju suprotstavljenih sila koje determiniraju dijalektiku centraliteta, upućuje na činjenicu da je državni teritorij nestabilna pojava izložena konstantnom procesu transformacije (ekonomske i društvene teritorijalizacije, deteritorijalizacije i reteritorijalizacije), pri čemu sistem društvenog planiranja, odnosno državni način proizvodnje, u ciklusima konsolidira, rastvara i rekonstituira različita prostorno-planerska mjerila – komune, kotare, regije i republike.

Pojam “geografskog mjerila” u kojem se odvija društvena i ekonomska teritorijalizacija pritom postaje ključan u razumijevanju procesa državnog načina proizvodnje.¹⁹⁹ Kako ističu Delaney i Leitner, geografsko mjerilo nije pronađeni ili prethodno definiran ontološki fenomen, već društveni konstrukt uključen u konstituciju društvenih, ekonomskih i političkih procesa.²⁰⁰ Geografsko mjerilo stoga ne može biti definirano kao statični “kontejner” društvenog ili političkog sadržaja, već dinamičan entitet koji se kontinuirano proizvodi i rekonfigurira, služeći

---

¹⁹⁶ Stanek, Łukasz. 2017. “Collective Luxury.” *Journal of Architecture* 22/3: 480.

¹⁹⁷ *Ibid.*

¹⁹⁸ *Ibid.*, 481. te izvorno: Lefebvre, *Production of Space*, 331, 399.

¹⁹⁹ Teorijski pregled i analizu političkih aspekata prostornog mjerila objavio je Neil Brenner u članku: Brenner, Neil. 2000. “The Urban Question as a Scale Question: Reflections on Henri Lefebvre Urban Theory and the Politics of Scale.” *International Journal of Urban and Regional Research* 24/2: 361–378., te knjizi: Brenner Neil. 2019. *New Urban Spaces: Urban Theory and the Scale Question*. New York, NY: Oxford University Press.

²⁰⁰ Delaney, David i Helga Leitner. 1997. “The political construction of scale.” *Political Geography* 16/2: 93.

kao medij i rezultat političke i geografske organizacije i kolektivne društvene akcije.²⁰¹ Međutim, prema Harveyu, problem mjerila određuje složen odnos između potrebe za *fiksiranjem* – nepokretnih proizvodnih, prometnih i komunikacijskih infrastruktura, regionalnih i urbanih aglomeracija te regulatornih institucija države, kao i mobilnošću koja aktivira te infrastrukture s ciljem ekonomsko-proizvodne pragmatičnosti, ili, kako Krešić navodi, “maksimalizacije prostorno relevantnih efekata”.²⁰²

Odnos fiksiranja i mobilnosti korespondira s Lefebvreovim pojmom dijalektike centraliteta, pri čemu pojam urbanog (grada, urbane aglomeracije) postaje osnovno geografsko sidrište za svaki proces “prostornog fiksiranja”. Baš kako ističu jugoslavenski geografi i ekonomisti od druge polovice šezdesetih godina, prostor utjecaja urbane aglomeracije nije neograničen, već artikuliran gravitacijskim poljem regionalnog obuhvata, koji je prema Harveyu karakterizira *strukturalna koherencija* određena tržištima rada, odnosima među poduzećima, državnim regulatornim institucijama (birokracijom), tehnološkim promjenama, a prije svega mogućnosti da kapital unutar regionalnog prostora (definiranog geografskog mjerila) može kružiti i ostvarivati profit.²⁰³

Povijest proizvodnje prostora u Jugoslaviji može se dakle promatrati kao tendencija države za ostvarivanjem strukturalne koherencije, koja uz profit (rentabilnost i profitabilnost) cilja doseći maksimalan stupanj ekonomske i društvene homogenizacije i jednakosti. No, baš kao što ideja strukturalne koherencije nije statična pojava, već politički, društveni i ekonomski proces, tako ni geografsko mjerilo u kojem država cilja doseći strukturalnu koherenciju ne može biti statični okvir već promjenjiv i uslojen teritorijalni entitet koji se rekonstituira u odnosu s ekonomskim i političkim krizama. S takve pozicije treba pristupiti i organizaciji jugoslavenskog teritorija od 1945. do 1975. godine.

Komunalni sistem uvodi se kao teritorijalna manifestacija decentraliziranog i samoupravnog političkog sustava, a nakon propalih agrarnih reformi i uslijed izravne konfrontacije sa Sovjetskim Savezom. Ključan pojam tijekom šezdesetih godina je regionalizacija, koja istovremeno odražava neuspjeh komunalnih reformi pedesetih godina i potragu za adekvatnim prostorno-društvenim modelom unutar ekonomske i političke krize toga i početka sljedećeg

---

²⁰¹ Smith, Neil. 1995. “Remaking Scale: Competition and Cooperation in Prenational and Postnational Europe.” U Eskelinen, H. i F. Snickars (ur.). 1995. *Competitive European Peripheries. Advances in Spatial Science*. Berlin, Heidelberg: Springer, 60-61.

²⁰² Harvey, David. 1985. “The geopolitics of capitalism.” U *Social relations and spatial structures*, Derek Gregory i John Urry (ur.). London: Macmillan, 145.

²⁰³ *Ibid*, 147-157.

desetljeća. Međutim, promjena mjerila ne znači brisanje jednog i supraponiranje drugog, već, prema Lefebvreu, “koliziju i interpenetraciju prostora”, supostojanje više mjerila unutar uslojene hijerarhijske strukture teritorija. Na taj je način uputno razmatrati genezu i evoluciju jugoslavenskog komunalnog sustava koji nastaje na temelju naslijeđenih jedinica teritorijalne organizacije, a artikulira se kroz kotar kao nadređenu teritorijalnu jedinicu. Njihovo ukidanje 1967. godine koincidira s uvođenjem regija kao novog modela komunalne artikulacije temeljene na ekonomskim, a ne izričito administrativno-političkim ili geografskim argumentima. U uslojenom kompleksu infrastrukturnih tokova i geografskih mjerila, država provodi politike koje se tiču gradova, industrijskih zona, regija, polova razvoja, periferija i nedovoljno razvijenih područja, s ciljem da, prema Lefebvreu, “formira *hijerarhijski ansambl*, lokacija, funkcija i institucija” usmjerenih prema proizvodnji i reprodukciji radne snage, sredstava za proizvodnju i društvenih odnosa.²⁰⁴ Državni način proizvodnje stoga treba promatrati ne samo kao teritorijalizaciju kapitala, odnosno produktivističkih tendencija države, već i kao institucionalnu medijaciju nejednakog razvoja manifestiranog u nekoliko međusobno isprepletenih geografskih mjerila (nejednakost među centrima, komunama, regijama i republikama).

Dijalektika centraliteta stoga istovremeno egzistira u nekoliko različitih mjerila, predstavljajući složen fenomen koji s jedne strane mobilizira državnu logiku redukcije razlikovnih vrijednosti, a s druge dijalektiku koja naglašava postojeće i proizvodi nove društvene razlike, ali prilike u prostoru. Izvan apstraktnih prostornih modela, tenzija između centra i periferije u praksi briše već ionako porozne granice između ruralnog i urbanog te postaje temeljna pokretačka snaga procesa urbanizacije konkretiziranog kroz multiplicitet društvenih praksi koje nadilaze plansku politiku. Neke od njih su migracije iz ruralnih predjela u gradove, aproprijacija prostora neplanskom gradnjom, alternativna upotreba infrastrukture i niz drugih društvenih ponašanja, praksi i prostornih tipologija koji egzistiraju na razmeđu ruralnog i urbanog (*Slika 16*). Spomenuti ruralno-urbani fenomeni nisu dio dominantnog političkog niti općeg modernizacijskog narativa. Oni predstavljaju eksces, egzistiraju izvan znanstvene ideologije društveno-prostornog optimuma, oni su istovremeni proizvod i smetnja dominantom konceptu razvoja i ideološkoj paradigmi društvene jednakosti.

---

²⁰⁴ Lefebvre. *Production of Space*, 32.

Međutim, dihotomiju ruralnog i urbanog Lefebvre smatra tek aspektom dijalektike centraliteta, tvrdeći da ona predstavlja sveobuhvatan, konstruktivan proces koji rezultira radikalnim redefiniranjem političkih i društvenih odnosa centra i periferije.²⁰⁵ Koncept dijalektike centraliteta Lefebvre temelji na kritici poslijeratnog francuskog urbanizma koji slijedi logiku funkcionalnog zoniranja, odnosno, prema Lefebvreu, fordističkom principu razdvajanja proizvodnih i neproizvodnih funkcija.²⁰⁶ Nasuprot razdvajanju funkcija, dijalektika centraliteta ima kapacitet stvoriti nove tipove “perifernih centralnosti”, koji nadilaze logiku urbanog sistema produkcije i reprodukcije te se manifestiraju kroz procese “transgresije, potrošnje i ekscesa”.²⁰⁷ Stanek pojašnjava da za Lefebvrea nove tipove centralnosti, između ostalog, karakterizira i ideja “kolektivnog luksuza iz kojeg nitko nije isključen”, a koja se može vezati za socijalistički ideal egalitarne distribucije ne-proizvodnih – kulturnih, društvenih i zabavnih sadržaja i prostora.²⁰⁸ Među njima su i prostori slobodnog vremena koji omogućuju neobavezno kolektivno uživanje (*jouissance*). Lefebvre plaže smatra paradigmatiskim primjerima ovakvih prostora, držeći da je uvođenje plaćenog odmora u Francuskoj 1936. godine proizvelo urbanu revoluciju u kojoj su građani Pariza napokon mogli otkriti prirodu, more, planine i slobodno vrijeme.²⁰⁹ Svoju je tezu razvio u knjizi “Prema arhitekturi uživanja” (*Vers une architecture de la jouissance*) nastaloj kao uvod u studiju turističkih gradova na španjolskoj obali 1973. godine.²¹⁰

Iz te je točke moguće uspostaviti teorijski okvir za razmatranje prostornog planiranja u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata. Hrvatske prostorno-planerske prakse su istovremeno rezultanta regionalne teritorijalizacije jugoslavenskog načina proizvodnje te planerskih težnji za uspostavljanjem novih, “perifernih centraliteta” određenih društvenim (socijalističkim) vrijednostima koje Lefebvre obuhvaća konceptima kolektivnog luksuza i arhitekture užitka. Pritom, sve do 1955. godina prostorno planiranje kao disciplina ne postoji, već postoje regionalni aspekti urbanizma temeljeni na razdvajanju funkcija i njihovom planskom

---

²⁰⁵ Stanek, “Collective Luxury,” 479–83.

²⁰⁶ Stanek ističe da je se ovdje radi o Lefebvreovim studijama za nove industrijske gradove Furtal (1960.) Mourenx (1961.), a o čemu je pisao u više navrata. Vidi: Stanek, Łukasz. 2013. “Henri Lefebvre: For and against the ‘User.’” U *Use Matters: An Alternative History of Architecture*, Kenny Cupers (ur.). London, New York: Routledge, 139-153.; Stanek, *Henri Lefebvre on space*, 106-116., 93-100.

²⁰⁷ Stanek, “Collective Luxury,” 480.

²⁰⁸ *Ibid*, 479.

²⁰⁹ *Ibid*, 481.

²¹⁰ Lefebvre je napisao uvod u studiju čiji je autor bio španjolski prostorni planer, sociolog i Lefebvreov student Mario Gaviria. Studija je nastala 1973. godine no objavljena je tek 2014. godine. Vidi: Lefebvre, Henri i Łukasz Stanek. 2014. *Toward an Architecture of Enjoyment*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

povezivanju prometnim infrastrukturama unutar postojeće hijerarhije centralnosti. Uvođenjem komuna i kotara te razvijanjem planerskih metodologija na UIH-u sredinom pedesetih godina, regionalno prostorno planiranje konstituiralo se kao disciplina, a u planerski fokus ulaze ne-gradski prostori, teritoriji između ruralnog i urbanog, a od sredine šezdesetih godina i prirodni krajolici namijenjeni turističkom razvoju.

U razdoblju od sredine pedesetih do sredine sedamdesetih godina, usprkos različitim fazama razvoja jugoslavenskog socijalizma, hrvatski prostorni planeri zadržavaju medijacijsku ulogu određenu stalnom tenzijom između politike centralizacije i decentralizacije, upravljanja i samoupravljanja, odnosno između ideološke i političke instrumentalizacije vlastitog djelovanja i stručne autonomije koja omogućava planerske eksperimente, istraživanja, metodološke i organizacijske iskorake te razvijene scenarije teritorijalne budućnosti.

Slika 16. Grupacije bespravnih stambenih objekata u Splitu i okolici. Izvor: Bjelajac, Slobodan. 1970. *Bespravna stambena izgradnja u Splitu (Sociološka studija)*. Split: Urbanistički zavod Dalmacije, 5-6.

4. PROSTORNO-PLANERSKE TENDENCIJE DO 1955. I PROSTORNO PLANIRANJE U HRVATSKOJ OD 1955. DO 1975. GODINE

Razvoj prostornog planiranja u Hrvatskoj od razdoblja neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata pa do 1975. godine, može se analizirati kroz tri karakteristične faze koje korespondiraju s prethodno definiranim fazama administrativne i teritorijalne regionalizacije: 1) prijelazno razdoblje koje se odnosi na prostorno-planerske tendencija u razdoblju lokacijske regionalizacije (1945. - 1955.), 2) formativno razdoblje u kojem se prostorno planiranje artikulira sukladno kotarskoj regionalizaciji (1955. - 1965.) te 3) diskurzivno razdoblje koje se odnosi na prostorno-planerske pristupe u razdoblju međukomunalne regionalizacije (1965.-1975.).

Tijekom prijelaznog razdoblja (1945. - 1955.) uspostavljen je ideološki i stručni kontinuitet s lijevo orijentiranim urbanističkim i planerskim tendencijama artikuliranima prije Drugog svjetskog rata, oslonjenima na marksističku ideju državnog, odnosno društvenog vlasništva nad zemljištem. U tome razdoblju ostvareni su i uvjeti za osnivanje urbanističkih instituta, uključujući i UIH, kao institucionalnog okvira za izradu urbanističkih planova i provedbu centralizirane prostorne politike na saveznoj razini. Ne može se, međutim, još uvijek govoriti o praksi regionalnog prostornog planiranja, već prije o regionalnim tendencijama unutar pojedinih urbanističkih planova, odnosno regulacijskih osnova, uglavnom usmjerenih na odnos grada i njegova šireg proizvodnog, industrijskog okruženja. Usprkos regionalnim tendencijama, planovi nastali u ovom razdoblju predstavljaju utvrđene dispozicije lokacija objekata, funkcija i zona namjene u gradu ili širem gradskom prostoru, a kojima se smjera decentralizirati industriju te u funkcionalnom i demografskom smislu rasteretiti središta urbane konurbacije poput Zagreba ili Splita. Ipak, neadekvatna teritorijalna organizacija te sektorski usmjerena metoda industrijske alokacije, onemogućila je razvoj složenijeg pristupa planiranju regionalnog prostornog razvoja.

Početak formativnog razdoblja (1955.-1965.) određen je uvođenjem komunalnog sustava te izradom metodologije regionalnog prostornog planiranja izrađene pri UIH-u od 1954. do 1956. godine. Uz metodološku i ideološku artikulaciju discipline, u tome razdoblju dolazi i do prijenosa urbanističkih zakonskih regulativa sa savezne na republičku razinu. Institucionalni, metodološki, teritorijalno-administrativni, a potom i zakonski iskoraci omogućili su izradu

prvih regionalnih prostornih planova u Hrvatskoj, pri čemu je teritorij kotara uzet kao osnovna jedinica regionalnog planerskog obuhvata. Problemski fokus prvih prostornih planova usmjeren je na problematičan odnos sela i grada, na migracije stanovnika te, posljedično, na problematiku deagrarizacije i ekstenzivne urbanizacije. Formativno razdoblje krajem pedesetih godina obilježeno je autonomnim, istraživački usmjerenim djelovanjem planera te zagovaranjem disciplinarnе sinteze s ciljem sveobuhvatnog regionalnog razvoja u okolnostima promjenjive, samoupravne organizacije teritorija. Prvi put nakon rata, prostorni planeri okupljeni unutar UIH-a, razvijaju složen analitički i perspektivni planerski pogled na regionalni prostor i to upotrebom statističkih podataka, dijagrama, analitičkih i programskih karata i planova koji postaju osnova prostornog planiranja. To razdoblje zaključeno je stabilizacijom komunalnog sustava, donošenjem novog saveznog Ustava 1963. godine te nizom ekonomskih reformi sredinom šezdesetih godina. Navedene su reforme problematiku odnosa sela i grada (tj. industrijalizacije) učinile sekundarnom u odnosu na ekonomsku perspektivu turističkog te općeg razvoja jadranske obale. Opsežan projekt *Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja*, pokrenut 1964. godine, obuhvaća cjeloviti republički obalni potez, zbog čega ga je moguće shvatiti kao metodološku i organizacijsku rezultantu formativne faze koja je svojim problemskim fokusom i prostornim obuhvatom usmjerena prema sljedećem razdoblju razvoja prostorno-planerske discipline. *Programom* je osigurana vidljivost prostornog planiranja koje postaje važnim instrumentom državne razvojne politike unutar opće strukture društvenog planiranja.

Preduvjeti za razvoj prostornog planiranja dosegnuti su do sredine šezdesetih godina, kada se ono nametnulo ekonomskom planiranju kao “neophodna karika između centralnog i decentraliziranog planiranja koja povezuje makroekonomska i makroprostorna razmatranja s mikrorazmatranjima u komuni”.²¹¹ No, u tom razdoblju komune gube na političkoj snazi, a nominalnom transformacijom u općine, pragmatično su dokinute njihove historijski važne ideološke komponente. Opća politika regionalnog razvoja, oslonjena na poticanje slobodne među-komunalne suradnje, rezultirala je 1967. godine ukidanjem kotara kao nadređenih administrativno-teritorijalnih jedinica. Budući da među-komunalna suradnja nije bila zakonski definirana, te da su stručni i razvojni kapaciteti pojedinih komuna ostali suštinski

---

²¹¹ Savezni zavod za urbanizam, komunalna i stambena pitanja. 1962. *Savetovanje o regionalnom prostorom planiranju: zaključci i preporuke*. Beograd: Savezni zavod za urbanizam, komunalna i stambena pitanja, 2.

nepromijenjeni, država je postala ta koja je u praksi kreirala i provodila politiku regionalnog planiranja i razvoja, no posredno, preko institucionalizirane ekspertno-planerske mreže. Disciplinarna sinteza koju prostorni planeri pri UIH-u pionirski zagovaraju sredinom pedesetih godina evoluirala u narednom desetljeću u robusnu multidisciplinarnu planersku mrežu koja povezuje hrvatske i međunarodne eksperte na jadranskim makroregionalnim planovima, što pridonosi internacionalizaciji domaće prostorno-planerske prakse. Razdoblje kraja šezdesetih i početka sedamdesetih godina može se stoga smatrati fazom dominacije razvijenih prostorno-planerskih diskursa. Prostorna ekonomija i primijenjena geografija te tehnološki trendovi i predikcije utjecali su na razvoj visoko-modernističkog znanstveno-tehnološkog planerskog diskursa usmjerenog na prostorne strukture i modele. Usporedo se razvija i kritički diskurs koji proizlazi iz sociologije i povijesti umjetnosti te ekološki diskurs koji se očituje kroz sistemski pristup očuvanju i razvoju čovjekove sredine. Te tri diskurzivne tendencije obilježile su najintenzivnije i najproduktivnije razdoblje prostornog planiranja u Hrvatskoj koje je zaključeno donošenjem novog jugoslavenskog Ustava 1974. godine.

4.1. Prijelazno razdoblje: prostorno-planerske tendencije u razdoblju lokacijske regionalizacije (1945. - 1955.)

4.1.1. Uspostavljanje ideološkog kontinuiteta s predratnim razdobljem

Temeljne ideološke postavke koje su služile kao polazišta prostorno-planerske discipline nakon Drugoga svjetskog rata artikulirane se već u prvoj polovici tridesetih godina kroz istraživački, diskurzivan i projektantski rad arhitekata Radne grupe Zagreb (RGZ) koja je djelovala kao jugoslavenska nacionalna sekcija CIAM-a. Osnovana 1932. godine na poticaj Ernesta Weissmanna, RGZ je svoja ideološka uporišta pronašla u marksističkom konceptu društvenog vlasništva nad zemljištem kao preduvjeta za bilo kakvo dalekosežnije planiranje prostora te na kritičkom razmatranju gradskih periferija i kvalitete života u njima. Članovi RGZ arhitekturu i urbanizam shvaćali su kao sklop društvenih, a ne usko tehničkih disciplina. Iz ovakvog razumijevanja proizašle su specifične metode analize i pristupi planiranju prostora, a profilirale su se i autorske osobnosti koje će marksističke pozicije prenijeti u poslijeratno razdoblje u kojemu se u praksi realizirala ideja društvenog vlasništva nad zemljištem, a tenzije u odnosu sela i grada dosegle su svoj vrhunac.

Međuratno razdoblje u Zagrebu obilježeno je preobrazbama devetnaestostoljetnoga grada širokih urbanističkih poteza i monumentalne arhitektonske reprezentacije srednjega staleža u grad koji postaje poprište nekretninskih i zemljišnih spekulacija te profitne stanogradnje. Istovremeno, zbog velikog priljeva radne snage gradska periferija pretvorila se u prostor bespravno izgrađenih naselja u kojima je u sub-standardnim uvjetima živjelo više od 40 000 stanovnika.²¹² Stoga je 1928. godine osnovan Gradski zavod za planiranje koji je bio prva takva institucija u Hrvatskoj i čije je djelovanje označilo prekretnicu u dotadašnjemu modelu planiranja i razumijevanja grada.²¹³ Već godinu dana kasnije raspisuje se anketni natječaj za

---

²¹² Bjažić Klarin navodi: "Zagreb se u razdoblju od 1921. do 1931. godine prvi put u svojoj povijesti suočio s enormnim porastom gradskog stanovništva koje se povećalo za gotovo 77 000. U tom je razdoblju izgrađeno 2825 legalnih kuća s 11 615 stanova. Izgradnja najamnih zgrada u doba ekonomske krize bila je najsigurniji i najisplativiji način ulaganja privatnog kapitala." Vidi: Bjažić Klarin, Tamara. 2005. "Radna grupa Zagreb – osnutak i javno djelovanje na hrvatskoj kulturnoj sceni." *Prostor* 13 1/29: 48.

²¹³ Čelna osoba u Gradskom zavodu za planiranje bio je Stjepan Hribar, a zaposlenici su bili Josip Seissel i Antun Ulrich koji je diplomirao na zagrebačkoj Tehničkoj školi i Školi za primijenjenu umjetnost u Beču (*Kunstgewerbeschule*). Od spomenutih, samo je Hribar imao specijalističko obrazovanje iz urbanizma na Tehničkoj školi u Dresdenu gdje je studirao kod Corneliusa Gurlitta. Vidi: Klarin, Tamara Bjažić. 2020.

regulatornu osnovu Zagreba, a njegov raspis i rezultati najbolje odražavaju promjenu senzibiliteta, usmjerenja i općeg pristupa urbanizmu.²¹⁴ U natječaju je kao osnovna jedinica planiranja uzeta “četvrt”, a u obuhvat je uključena i društveno marginalizirana periferija s idejom njene “higijenzacije” i podizanja općeg životnog standarda i to prvenstveno kroz programsko uključivanje javnih prostora i servisa (poput vrtića, škola i opskrbnih centara).

Takav pristup mišljenju prostora bio je blizak i Vladimiru Antoliću, arhitektu i urbanistu unutar Zavoda koji se 1932. godine pridružuje razradi pobjedničkoga rješenja.²¹⁵ Njegovi interesi i stavovi o arhitekturi i urbanizmu obilježeni su radikalnim društvenim i političkim polazištima. Antolić se zalagao za uvođenje određenih komponenti sovjetskoga linearnoga grada utemeljenog na ideji povezivanja grada i sela brзом prometnom arterijom te funkcionalnom artikulacijom (urbana, industrijska i poljoprivredna proizvodnja, stanovanje, odmor i rekreacija) koja uzdužno slijedi osnovnu liniju pružanja grada. Vjerovao je da bi realizacijom uzdužne mobilnosti javni servisi, kvalitetni gradski prostori i osnovne infrastrukture postali dostupni svima, pri čemu bi se gradu, funkcionalnim pretapanjem urbanog i ruralnog prostora, osigurao nesmetan rast i daljnje širenje. Linearni grad u obliku koji je Antoliću poslužio kao referentna točka razvio je 1930. godine sovjetski političar i arhitekt Nikolaj Miliutin. Odbacivanju ideje centralnosti kao manifestacije buržoaske dominacije grada nad selom Milutinov projekt “Sotsgorod” (obrazložen u njegovoj istoimenoj knjizi iz 1930. godine) utemeljen je na marksističkoj ideji jedinstva radnika i seljaka s ciljem decentralizacije, kolektivizacije i modernizacije sela.²¹⁶

Unutar tog linearnog prostora koji povezuje širi teritorijalni obuhvat mijenja se odnos sela i grada, središte je negirano, a mobilnost i pristup javnim sadržajima, servisima i infrastrukturama predstavljaju realizaciju socijalističke ideje društvene jednakosti i samodostatnosti, neovisne o povijesnim gradskim strukturama te ekonomskim i društvenim

---

“Constructing the World of Equal Opportunities: The Case of Architect Vladimir Antolić.” *Journal of Modern European History* 18/4: 478.

²¹⁴ U istom razdoblju raspisuju natječaji za regulatornu osnovu Beograda (1921.-1922.) i Splita (1923.-1924.), a za zagrebački natječaj dokumentaciju razrađuju arhitekti Stjepan Hribar, Antun Urlich i Josip Siessel kao prvi planerski tim zaposlen u Zavodu. Autori prvonagrađenoga rada bili su njemački urbanisti mlađe generacije Erich Kotzer, Ewald Lieddecke and Peter Koller. Vidi: *Ibid.*

²¹⁵ Antolić je bio student Karla Brunnera pri Tehničkoj školi (Technische Hochschule) u Beču gdje se upoznao s tadašnjim znanstvenim urbanističkim metodama. Vidi: *Ibid.*, 475.

²¹⁶ Miliutinov linearni grad bio je dio ideja avangardnoga disurbanog pokreta skupine sovjetskih konstruktivističkih arhitekata (OSA) aktivne dvadesetih i tridesetih godina među kojima se ističu boljševički sociolog i ideolog pokreta Mihail Ohitovič te arhitekti Moisei Ginzburg, Aleksandar Zelenko i Aleksandar Pasternak. Na Miliutinovu se knjigu referira i El Lissitzky u vlastitoj knjizi *Russia: An Architecture for World Revolution* (1930.) koja je, kako ističe Tamara Bjažić Klarin, već početkom tridesetih godina bila dostupna u Zagrebu te se promovirala u lokalnom časopisu *Arhitektura*. Vidi: *Ibid.*, 480.

odnosima koje iz njih proizlaze.²¹⁷ U članku “Grad i društvo” objavljenom u slovenskom časopisu *Arhitektura* 1933. godine, Antolić ističe:

“Linearni gradovi nisu zapravo ni grad ni zemlja, već su jedno i drugo. [...] Grad nadilazi zemlju i obrnuto. On više nije fasada, *Prachtstraße*, teatar i muzej za starine i smetlište, već zdravi organizam, dio same prirode.”²¹⁸

Iako je dijelio mnoga obilježja s britanskim konceptom vrtnih gradova (poput naglašene tendencije ka decentralizaciji, odnosa prema prirodi, funkcionalno-produktivističke paradigme i ekonomske samodostatnosti), linearni grad je u ideološkom smislu bio suprotstavljen vrtnom. Ta je suprotnost jedna od osnovnih teza Antolićeva članka koja ukazuje na temeljni problem – privatno vlasništvo nad zemljištem. Antolić naime ističe da se vrtni gradovi temelje na modelu decentralizirane mreže međusobno povezanih manjih gradova zamišljenih kao radnička naselja okružena zelenilom i poljoprivredom. Međutim, Antolić je kritičan prema tom modelu budući da su vrtni gradovi građeni na “privatnoj zemlji lordova i financirani od strane njihovih filantropskih organizacija” kojima bi nakon određenog vremena, osim zemlje, pripale i izgrađene građevine.²¹⁹ Zbog definirane veličine, vrtni gradovi nisu mogli primiti ni veliki broj budućih stanovnika pa su uskoro počeli nalikovati prigradskim radničkim *slumovima*, čije se društveno i prostorno raslojavanje odražavalo u vrijednosti zemljišta. Antolić stoga apostrofirao da je privatno vlasništvo nad zemljištem gradove dovelo do “kaosa, zastoja i, konačno, do propadanja” podastirući niz podataka i primjera prostornog rasapa i društvenih nejednakosti na periferijama brojnih europskih gradova.²²⁰

Iste godine kada se zaposlio u Gradskom zavodu (1932.), Antolić se odazvao i na poziv međunarodno umreženog zagrebačkog arhitekta Ernesta Weissmanna da se uz kolege Viktora Hećimovića, Zvonimira Kavurića, Josipa Pičmana, Josipa Seissela, Bogdana Teodorovića pridruži Radnoj grupi Zagreb, jugoslavenskoj grupi unutar CIAM-a.²²¹ Grupa je, po

---

²¹⁷ Antolić ističe da bi se povijesne strukture grada mogu ostaviti u mjeri u kojoj je njihovo održavanje isplativo te bi se u njih smjestili muzeji i kulturne institucije. Ostatak bi se rušio i pretvarao u javno zelenilo. Vidi: Antolić, Vladimir. 1933. “Grad i društvo.” *Arhitektura* 3-4: 45-46.

²¹⁸ *Ibid*, 46.

²¹⁹ U Velikoj Britaniji realizirana su samo dva vrtna grada, Letchwort (1903.) i Welwyn (1920.).

²²⁰ *Ibid*, 42-46.

²²¹ Bjažić Klarin, “Radna grupa Zagreb – osnutak i javno djelovanje na hrvatskoj kulturnoj sceni,” 41-51.

analitičkom uzorku kojeg su predložili nizozemski arhitekti, trebala izraditi kartografske analize Zagreba za prezentaciju na nadolazećoj četvrtoj CIAM-ovoj konferenciji čija je tema bila problematika funkcionalnoga grada.²²² Za izradu kartografskog materijala ključno je bilo prethodno provedeno istraživanje u sklopu pripreme natječaja za regulatornu osnovu grada Zagreba kojega je u ime Zavoda vodio Josip Seissel, a u koje se uključio i Antolić. Osim detaljnog kartografskog prikaza koji je prikazivao funkcionalni raspored zona, uključujući i stanovanje (tipologije, katnost, godinu izgradnje, gustoću naseljenosti i ekonomski status), druge dvije karte bile su usmjerene na prometnu i javnu infrastrukturu te na odnos grada i šireg regionalnog prostora.

Kako ističe Tamara Bjažić Klarin u svojoj opsežnoj monografiji o Ernestu Weissmannu, te su karte bile popraćene bogatim izvještajem strukturiranim oko 11 točaka s podacima o “topografiji, geologiji i klimi, geografskom položaju, genezi u korelaciji s povijesnim, društveno-političkim i ekonomskim prilikama te dvjema dopunskim kartama, jednom s prikazom strukture vlasništva zemljišta i drugom s prikazima tipologije i razdoblja izgradnje, opremljenosti vodovodom i kanalizacijom te prikazom odnosa cijene i lokacije zemljišta s posebnim interesom za periferna naselja.”²²³ Štoviše, RGZ je izradila grafičko-kartografsku prezentaciju geneze nastanka tipškoga radničkog slama na istočnoj gradskoj periferiji koji je bio sagrađen na privatnoj parceli (1914.-1933.) kako bi prikazala dramatičan nesrazmjer visine između stanarina te substandardnih životnih uvjeta u slamu.²²⁴

Studija razvoja tipškog zagrebačkog slama odraz je kritičkog stava prema ekonomskim modelima u pozadini kapitalističke logike zemljišne rente i stoga je ključna za razumijevanje metodoloških i ideoloških polazišta čitave Radne grupe Zagreb (*Slika 17.*). Riječ je o grafičkoj strukturi čija je referentna točka vizualna prezentacija statističkih podataka prema modelu bečkog filozofa i sociologa Otta Neuratha, razvijenom između 1925. i 1935. (*Isotype*) te vizualnim obrascima karakterističnima za komunističke pamflete. U ideološko-teorijskom smislu pozadina toga prikaza, ali i čitavog istraživanja, su radovi Karla Marxa, prvenstveno

---

²²² Cilj je bio da se prema istoj metodologiji napravi prezentacija i komparativna analiza 34 europska, američka i azijska grada s ciljem rješavanja problema prenaseljenosti, prometa, slamova, i sl. Vidi: Van Es, *Atlas of the Functional City*.

²²³ Bjažić Klarin, Tamara. 2015. *Ernest Weissmann: društveno angažirana arhitektura 1926-1939*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 185.

²²⁴ Stanovnici tih naselja plaćali su najamninu prosječno 60%, a u nekim slučajevima čak 80% mjesečnih primanja. Vidi: Bjažić Klarin, *Ernest Weissmann: Društveno angažirana arhitektura 1926-1939.*, 193.

treći svezak *Kapitala* s općom teorijom rente prema kojoj su cijene poljoprivrednih proizvoda primarno određene vezom između kvalitete zemlje (položaja i fertilnosti) i modela vlasništva nad zemljištem (koji omogućava kontrolu i monopol) te se formiraju neovisno o produktivnosti rada poljoprivrednika koji zemlju iznajmljuje.²²⁵ Ta teorija, koju je Marx proširio i na izgrađena zemljišta (stambena renta), poslužila je Radnoj grupi Zagreb kao polazišna točka analize paradoksalnih stambenih prilika u Zagrebu u kojemu su najmanje kvalitetni životni prostori – u relativnim odnosima – mogli biti i najskuplji.²²⁶

Jednako je paradoksalna bila je i činjenica da je rezultate svog istraživanja RGZ izložila ujesen 1932. godine, u sklopu 4. izložbe umjetničke grupe *Zemlja* pod nazivom *Kuća i život*, održane u Umjetničkom paviljonu - jednom od najreprezentativnijih zagrebačkih izložbenih prostora. Unatoč znanstveno-empirijskom pristupu prostoru, politički stav autora izložbe bio je očit, i zbog njega su proglašeni komunističkim agitatorima. Sličnu reakciju izazvalo je i predstavljanje ovog istraživanja na brodu *Patris II*, na kojem se u plovidbi između Marseillea i Atene 1933. godine održavao važni CIAM IV, a u kojem su kao predstavnici jugoslavenske grupe sudjelovali Ernest Weissmann, Bogdan Teodorović i Vladimir Antolić (*Slika 18.*). Prioritet te konferencije bio je donošenje rezolucije o funkcionalnim pravilima planiranja i izgradnje gradova, a prezentacije 34 grada trebale su poslužiti kao osnova široke rasprave, uočavanja problema i potencijalnih rješenja. No, iz pozicije CIAM-ovog vodstva i pod snažnim utjecajem Le Corbusierovih svjetonazora urbanizam je tom prilikom definiran kao uže tehnička disciplina koja je trebala rješavati tehničke probleme gradova. Takvo određenje bilo je u raskoraku s idejom društvene uloge arhitekata za koju se zalagao i Weissmann i međunarodna skupina mlađih, lijevo orijentiranih arhitekata koja je sačinjavala izravnu oporbu, po njihovu mišljenju, konzervativnom vodstvu CIAM-a.²²⁷ Zajedno s tom grupom, Antolić i Weissman su formalno odbacili koncept vrtnoga grada čija je povijest bila nerazdvojna od geneze funkcionalnoga

---

²²⁵ Ramirez, Miguel. 2009. "Marx's Theory of Ground Rent: A Critical Assessment." *Contributions to Political Economy* 28: 71-91.

²²⁶ "Za većinu stanovnika astronomske su cijene najamnina održavane umjetno. Rentijer koji nije mogao iznajmiti stan po visokoj cijeni držao ga je praznim. Ukidanjem ograničenja visine stanarine u tzv. starim stanovima 1929. godine, država je povećanjem ponude pokušala smanjiti cijene, no u tome, naravno, nije uspjela. Stanarine u novim stanovima ostale su iste, a u starima su narasle, što je rezultiralo brojnim deložacijama." Vidi: Bjažić Klarin, Tamara, "Radna grupa Zagreb – osnutak i javno djelovanje na hrvatskoj kulturnoj sceni," 48.

²²⁷ Bjažić Klarin, Nikola Bojić. "CIAM Network Visualisation – Detecting Ideological Ruptures in the CIAM Discourse," 64-82.

grada kako ga je bilo definiralo vodstvo CIAM-a.²²⁸ Kao alternativa predložen je sovjetski model linearnoga grada s tri paralelne, međusobno prožete zone (stanovanje, društveni, kulturni i uslužni sadržaji, rad). U prvoj verziji povelje, koju je Weissmann imao namjeru uklopiti u završni dokument, izravno je istaknuta nužnost ukidanja privatnog vlasništva nad zemljištem kao temeljni preduvjet urbanizma. Le Corbusier i CIAM-ovo vodstvo brzo su odbacili takva stajališta, što je bio dodatni impuls toj grupi mladih arhitekata da izradi novu, alternativnu povelju. Ona se temeljila na zahtjevima za znanstveno utemeljeno regionalno planiranje, usklađeno s prirodnim značajkama i razvojnim potencijalima regije, za upotrebu najkvalitetnijeg zemljišta za izgradnju naselja, za racionalnu organizaciju i primjenu suvremene tehnologije te za reorganizaciju sela. Inicijalni zahtjev za ukidanje privatnog vlasništva nad zemljištem proširen je i na nekretnine, prometnu i proizvodnu infrastrukturu.²²⁹

Ta epizoda iz povijesti hrvatske arhitekture i urbanizma rezultirala je novim problemskim, disciplinarnim i ideološkim okvirom unutar kojega će se razvijati poslijeratno prostorno planiranje u Hrvatskoj. Prvi i najvažniji korak prema njegovoj artikulaciji dogodio se na političko-ideološkom planu. Upravo je kratkotrajnim djelovanjem RGZ (1932.-1933.) marksizam po prvi put kod nas ugrađen u znanstveno-empirijski pristup prostoru. Mimo tadašnjih planerskih kanona u njihovu fokusu našao se fenomen urbanizacije, problem odnosa sela i grada te života u bespravno izgrađenim naseljima gradskih periferija. Uz radikalani odmak od ideje reprezentativne, devetnaestostoljetne metropole, pojam grada proširen je na regionalni teritorij, odnosno, prema Weissmannovoj alternativnoj verziji Atenske povelje, došlo je do prijelaza s urbanizma na regionalno prostorno planiranje.²³⁰ Paradigma društvene emancipacije i jednakosti, oprostovljena gradnjom kolektivnog, a ne individualnog stanovanja sa zajedničkim servisima, infrastrukturama i javnim prostorima, odredila je smjer kojim će se kretati poslijeratni urbanizam i regionalno prostorno planiranje u Hrvatskoj. Članovi RGZ, Ernest Weissmann i Vladimir Antolić, svaki na svoj način, odigrali će važnu ulogu u artikulaciji nacionalnih, ali i međunarodnih poslijeratnih prostorno-planskih metodologija, politika i praksi.

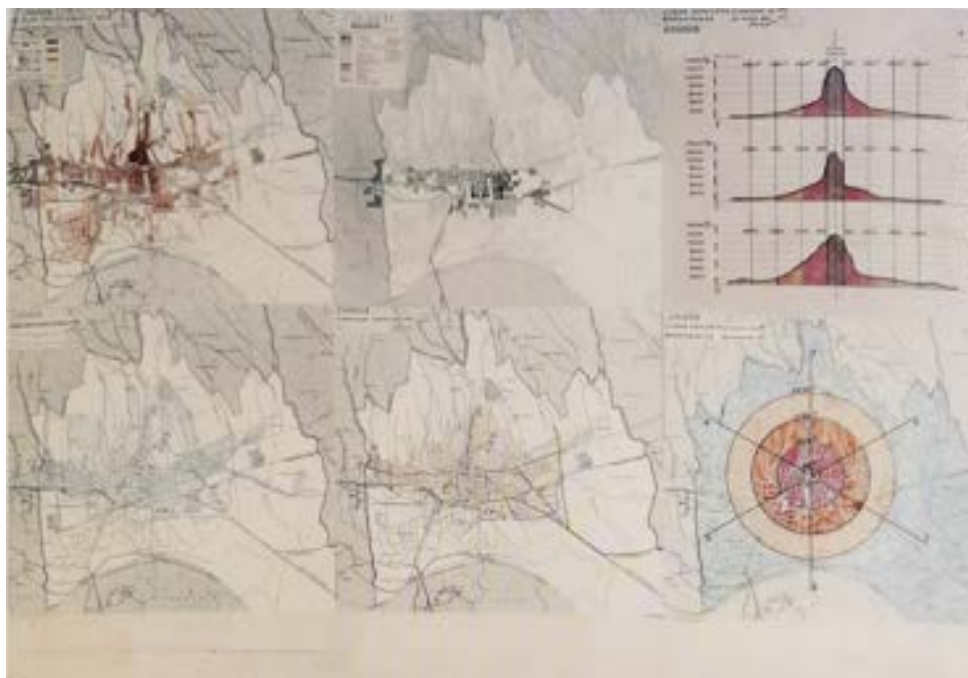
²²⁸ Domhardt, Konstanze Sylva. 1012. "The Garden City Idea in the CIAM Discourse on Urbanism: A Path to Comprehensive Planning." *Planning Perspectives* 27/2: 173–197.

²²⁹ Bjažić Klarin, Ernest Weissmann: Društveno angažirana arhitektura 1926-1939., 212, 213.

²³⁰ *Ibid.*

Slika 17. Nastanak radničkih slamova na istočnoj periferiji Zagreba u razdoblju od 1914. do 1933. godine (RGZ). Izvor: Bjažić Klarin, Tamara. 2015. Ernest Weissmann: Društveno angažirana arhitektura 1926-1939. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 194.

Slika 18. Analitičke karte tipologije i godine izgradnje, opskrbe vodom i kanalizacije pripremljene za natječaj za regulatornu osnovu Zagreba i prikazi odnosa između cijene i lokacije zemljišta Radne grupe Zagreb za Četvrti kongres CIAM-a, 1932. (RGZ). Izvor: Ibid, 182.

4.1.2. Formiranje institucionalnih okvira za razvoj prostornog planiranja nakon Drugog svjetskog rata

S prvim petogodišnjim planom 1947. godine, započetim samo godinu dana prije jugoslavenskog razlaza sa SSSR-om, Edvard Kardelj piše gotovo manifestni tekst o jugoslavenskoj logici planske ekonomije na lokalnoj razini (“komunalno gazdinstvo”). Tekst je objavljen nekoliko godina prije inicijalnog uvođenja samoupravljanja i komunalne organizacije, no u sebi sadržava sve važne ideološke sastavnice ekonomske i društvene organizacije prostora. Prema Kardelju, polazište organizacije prostora u socijalizmu treba biti suprotno kapitalističkoj organizaciji prostora, odnosno njezinoj centralizaciji političke i ekonomske moći u gradovima. Kardelj se zalaže za uspostavljanje novog odnosa grada i sela te izjednačavanje životnih uvjeta seljaka i radnika.²³¹ Upravo na takvoj osnovi, koncipirano je jugoslavensko komunalno uređenje koje, barem načelno, izjednačava seoske i gradske komune. Ta drastična promjena dovela je do redefiniranja značenja prostora, a planiranje novog društva postalo je neodvojivo od planiranja prostora, njegovih funkcija, servisa, kapaciteta, prirodnih i društvenih resursa. U tom smislu Kardelj ističe da se komunalno uređenje ne smije više ograničavati isključivo na “sanitarno-tehničke mjere i ustanove, na vodovod, kanalizaciju, kupatila, na gradski promet, na čišćenje i izgradnju ulica, na osvjetljenje grada itd.,” već se treba usmjeriti na “rukovođenje i razvijanje cjelokupne lokalne privrede, izgradnju mreže ustanova i poduzeća za opskrbu lokalnog stanovništva namirnicama i uslugama svih vrsta, izgradnju lokalne industrije i opće mjesne izgradnje, izgradnja stočarskih farmi, mreža kulturnih i društvenih ustanova, hotela, turističkih ustanova, klubova, zabavišta, gostionica, itd.”²³² Kardelj zaključuje da socijalistička budućnost zemlje može proizaći samo iz odgovarajućih materijalnih uvjeta, a što zahtijeva izradu “plana za grad”, odnosno komunu ili kotar. Taj prostorno utemeljen plan Kardelj postavlja u dvadesetogodišnju razvojnu perspektivu, a kako bi se na “na vrijeme moglo pristupiti izgradnji njegovih pojedinih

---

²³¹ “Sasvim je razumljivo da će takav razvitak bitno menjati opšti razvitak naših naselja. Stihijska, nezadrživa i nekontrolisana koncentracija stanovništva u velikim gradovima — koja je karakteristična za kapitalizam — bit će sprečena, ali će istovremeno biti razbijena izolovanost sela, koje će se u svakom pogledu brzo razvijati i tehnički i kulturno uzdizati. A to je upravo put ka konačnoj likvidaciji svih ostataka i posledica suprotnosti između grada i sela, pa i konačna likvidacija stanja koje je stvorio kapitalizam, stanja u kojem gradskom stanovništvu nedostaju najosnovniji elementi za normalan i zdrav život, kao što su sunce, čist vazduh, zelenilo i odmor u prirodi, dok selu nedostaju najosnovnija sredstva za normalan kulturni život čoveka, kao što su dnevna informacija, štampa, radio i tako dalje.” Vidi: Kardelj, *O komuni*, 64.

²³² *Ibid*, 62.

elemenata.”²³³ U izlaganju o prostornom planiranju komunalne ekonomije Kardelj dakle navodi ideološku pozadinu, elemente i ciljeve operativne prostorno-funkcionalne mreže koji će desetljeće kasnije prerasti u metodološki okvir regionalnog prostornog planiranja u Hrvatskoj, a potom i u ostatku Jugoslavije.²³⁴

Po završetku rata, posebno do 1947. godine, kada je objavljen Kardeljev tekst, urbanizam, građevinarstvo i arhitektura bili su usmjereni na “ambulantno planiranje”, na pragmatičnu obnovu elementarnih infrastrukture kako bi se stanje u zemlji u što kraćem periodu približilo predratnom.²³⁵ Kolektivna svijest, entuzijizam i usmjerenost na budućnost te prvi Petogodišnji plan (1947.-1951.), također nazvan “planom industrijalizacije i elektrifikacije”, dali su urbanizmu ulogu važne razvojne poluge koja bi trebala oprostori ekonomski plan i pomoći stvaranju materijalne osnove društvenog razvoja. Političkim odlukama krenulo se u sustavnu institucionalizaciju koja je vodila prema formiranju prostorno-planerske discipline.²³⁶

Već 1945. godine osnivaju se odsjeci za urbanizam pri republičkim ministarstvima građevinarstva s ciljem izrade urbanističkih planova gradova i naselja. Početkom realizacije prvoga Petogodišnjeg plana, a netom prije objave spomenutoga Kardeljeva teksta, iz tih odsjeka niču prvi republički urbanistički instituti. Urbanistički institut Srbije osnovan je 1946. godine. Iz njega se razvija Urbanistički zavod NR Srbije, a potom i Urbanistički zavod Beograda. Zatim se, inicijativom Zemaljskog projektantskog zavoda, 1947. godine osniva Urbanistički institut Bosne i Hercegovine. Institut za urbanizam, iz sastava Ministarstva za komunalne poslove NR Slovenije, osnovan je također 1947. godine, a 1953. godine postaje samostalna znanstveno-istraživačka institucija. Nadalje, 1960. osniva se i Okrajni zavod za urbanizam u Ljubljani, kasniji Urbanistički zavod Ljubljane. Zavod za urbanizam i stambeno-komunalnu tehniku NR Makedonije osniva se 1956., a Urbanistički zavod Crne Gore 1960. godine.

---

²³³ *Ibid*, 90.

²³⁴ “Mi bismo bili, naravno, nepraktični fantasti ako bismo unapred izmišljali kakav treba da bude budući grad ili buduće selo i da li, kako i kada treba da nestane razlike između jednog i drugog. Ali isto toliko je tačno da mi ne bismo ništa razumeli o socijalističkom razvitku ako ne bismo shvatili da komunalni i ostali mesni privredni problemi grada i sela već danas čine jednu jedinstvenu celinu i da ih treba rešavati kao celinu ako hoćemo svesno i planski da idemo putem konačne likvidacije svih ostataka suprotnosti između grada i sela.” Vidi: *Ibid*, 64.

²³⁵ Koordinirana akcija obnove zemlje i građenje njene budućnosti zaokupila je zanimanje i imaginaciju arhitekata i urbanista već tijekom antifašističke borbe, kroz urbanistički seminar organiziran 1944. godine na zasjedanju ZAVNOH-a. Vidi: Miličić, Mirko. 1959. “Sjećanje na ilegalni rad za NOB-e u Splitu.” *Čovjek i prostor* 90: 6.; Marasović, Miro. 1959. “Obnova i izgradnja.” *Čovjek i prostor* 6/90: 6.

²³⁶ Petrović, Branko. 1955. “Urbanistička djelatnost u NRH.” *Čovjek i prostor*, 2/43: 6.

U NR Hrvatskoj, Odsjek za urbanizam u Ministarstvu građevina bio je osnovan odmah nakon rata, već 1945. godine, a od 1948. do 1951. godine je sastavnica Ministarstva komunalnih poslova. U tom razdoblju donesena je i “Osnovna uredba o generalnom urbanističkom planu” (1949.), prvi poslijeratni savezni zakon o urbanističkom planiranju.²³⁷ Uredba propisuje da se “generalnim urbanističkim planom usmjerava urbanistički razvitak grada, mjesta ili kotara s obzirom na perspektive koje daje gospodarski plan”; građenje mimo plana je zabranjeno, definirane su procedure, kao i politički organi koji donose i provode plan.²³⁸ Nakon donošenja Uredbe, Odsjek za urbanizam Ministarstva komunalnih poslova postaje Uprava generalnog urbanističkog plana, a rasformiranjem Ministarstva i Komiteta za komunalne poslove NRH, početkom 1953. godine, ukida se poseban republički upravni organ nadležan za urbanizam. Isti je ponovno aktiviran 1956. godine kao Sekretarijat za građevinarstvo, urbanizam i komunalne poslove NRH, koji je pandan današnjem ministarstvu. Navedene promjene, koje su rezultat promjena općeg političko-administrativnog uređenja zemlje nakon donošenja novoga Ustava FNRJ 1953. godine, imale su dalekosežan utjecaj na prostorno planiranje u Hrvatskoj.

Urbanistički institut NR Hrvatske (UIH) osnovan je 27. prosinca 1947. godine kao proračunska ustanova Ministarstva građevina NR Hrvatske. Već sljedeće godine UIH dobiva ispostavu za Istru i Hrvatsko primorje u Rijeci, ispostavu za Dalmaciju i Split sa sjedištem u Splitu te ispostavu za grad Zagreb s posebnim Urbanističkim biroom pri Narodnom odboru kotara Zagreb. Potonji 1951. godine postaje zasebna gradska urbanističko-projektantska institucija i mijenja naziv u Urbanistički zavod grada Zagreba.²³⁹ Do donošenja “Osnovne uredbe o ustanovama sa samostalnim financiranjem”²⁴⁰ početkom 1954. godine urbanističke i projektne organizacije bile su proračunske ustanove te korisnicima nisu naplaćivale svoje usluge. Republički institut i njegove ispostave (Rijeka, Split) izrađivali su urbanističke planove i rješavali urbanističke zadatke narodnih odbora prema prioritetnom planu Ministarstva građevina NRH, odnosno Komiteta za komunalne poslove i urbanizam NRH. Planovi su rađeni prema uputama središnje političke upravne institucije, a unutar jasne upravljačke hijerarhije i s vrlo pragmatičnim ciljem poslijeratne obnove i infrastrukturnog razvoja. Nakon donošenja

---

²³⁷ “Osnovna uredba o generalnom urbanističkom planu.” *Službeni list FNRJ*, 68/1949.

²³⁸ Krstić, Pajović. *Zakonodavstvo urbanizma, arhitekture, baštine, čovjekove sredine i prostornog uređenja*, 565.

²³⁹ Bakal, Aleksandar. “30 godina Urbanističkog zavoda grada Zagreba.” U *30 godina Urbanističkog zavoda grada Zagreba*, Radovan Delalle (ur.). Zagreb: Urbanistički zavod grada Zagreba, 3.

²⁴⁰ “Osnovne uredbe o ustanovama sa samostalnim financiranjem.” *Službeni list FNRJ*, 51/1953. i 57/1954.

spomenute “Uredbe” 1954. godine, Urbanistički institut NRH postaje financijski neovisna ustanova, njegova riječka ispostava također se osamostaljuje, dok se splitska preimenuje u Urbanistički projektni biro i nastavlja poslovati kao samostalna privredna organizacija (poduzeće, tvrtka). Zavod za urbanizam grada Zagreba još neko vrijeme djeluje unutar republičkog proračuna, da bi 1957. i on dobio status financijski samostalne ustanove.²⁴¹ No, od 1953. godine kada je Komitet za komunalne poslove i urbanizam rasformiran, Urbanistički institut NRH je uglavnom sam određivao svoje zadatke, budući da od 1953. do 1956. godine uopće nije postojao republički organ koji bi vodio jedinstvenu, centraliziranu urbanističku politiku.²⁴² To trogodišnje razdoblje bilo je ključno jer je Urbanistički institut tad imao pravo autonomnog određivanja svoga stručnog fokusa, problemskih prioriteta i modaliteta, dodatno potaknuto spomenutom „Uredbom“ iz 1954. godine. S obzirom na novostečenu financijsku samostalnost, ustanove koje su se bavile urbanizmom mogle su stupati u ugovorne odnose s društveno-političkim zajednicama (komune, kotari) za koje bi obavljale stručne usluge. Prednosti ovakvog načina rada bile su stimulativniji sistem nagrađivanja kadrova, fleksibilnije poslovanje, stvaranje vlastitih razvojnih fondova, veća produktivnost i ekspeditivnost koji su doveli do formiranja tržišta ekspertnih usluga s jasnom teritorijalnom nadležnošću određene urbanističke institucije. Urbanistički institut NRH djelovao je na području čitave republike u izradi urbanističkih planova i projekata za narodne odbore (kotare i komune) koji nisu imali vlastitu urbanističko-projektnu službu, dok je riječka, splitska i zagrebačka urbanistička služba bila uglavnom usmjerena na svoje neposredno okruženje.²⁴³

---

²⁴¹ Između 1959. i 1960. godine, osnovan je Urbanistički zavod kotara Split kao ustanova sa samostalnim financiranjem, koja djeluje na području Dalmacije.

²⁴² Cjeloviti institucionalni historijat Urbanističkog instituta do 1962. godine je objavljen u: Premužić, Mirko. 1962. “Petnaestogodišnjica Urbanističkog instituta.” *Čovjek i prostor* 9/108-109: 1-2,7.

²⁴³ Urbanistički zavod grada Zagreba usmjeren je više na sam grad i neposrednu gradsku okolinu, dok su ispostava u Rijeci, a posebno Urbanistički zavod Dalmacije usmjereni na širi regionalni prostor. Ispostava urbanističkog instituta u Rijeci 1971. godine se izdvajanjem transformira u Riječki urbanistički biro. Splitski Urbanistički zavod je više puta mijenjao ime. Osnovan je na inicijativu splitskog NO 1947. godine kao Urbanistički centar Split, a od 1951. godine djeluje kao Urbanistički zavod Dalmacije. Nakon 1953. kada postaje poduzeće sa samostalnim financiranjem djeluje kao Urbanistički projektni biro - Split, od 1957. godine kao Urbanistički biro – Split, a 1967. godine postaje Urbanistički zavod Dalmacije – Split (URBS - SPLIT). Dragutin Matošić ističe da je uvođenje samoupravljanja na razni ekonomske i teritorijalne organizacije navelo splitski zavod se već od 1953. godine usmjeri na urbanističke zadatke izvan Splita pa u tom razdoblju nastaju urbanistički planovi i studije Omiša, Blata na Korčuli, Vele Luke, Sućurca, Hvara, Korčule, Imotskog, Knina, Sinja, Biograda, Benkovca, Drniša i Skradina, a nakon 1955. godine i direktivna osnova za Trogir te natječajni projekt za regulacijski plan Zadra. Vidi: Matošić, Dragutin. 1973. “Uvodni referat i pozdravne riječi.” U *URBS – 25 godina urbanističke organizacije*. Split: Urbanistički zavod Dalmacije – Split, 10.

Prvi regionalni planovi izrađeni od sredine pedesetih godina rezultat su specifičnih administrativnih i političkih okolnosti te opisane kratkotrajne institucionalne autonomije u razdoblju od 1953. do 1956. godine. Mogu se interpretirati kao odraz istovremenog političkog idealizma i pragmatičnosti, analitičkog iščitavanja prostorne problematike i potreba određenog prostora, kao i metodološkog eksperimentiranja koje je uvelike definiralo smjer razvoja discipline u nadolazećem desetljeću.

Iste okolnosti dovele su i do negativnih pojava tijekom pedesetih godina. Naime, ugovori za planiranje ostvarivali su se mahom s onim društveno-političkim zajednicama koje su ih mogle financirati, jer je tek donošenjem republičkog urbanističkog zakona 1961. godine uvedena izričita obveza izrade i donošenja urbanističkih planova od strane lokalnih samouprava.²⁴⁴ Slijedom tržišne logike odnosa urbanističkih organizacija i komuna, perpetuirale su se i dodatno produbljivale razlike između onih razvijenijih i manje razvijenih komuna i kotara.²⁴⁵ Kartografski prikaz djelatnosti Urbanističkog instituta NRH od njegova osnutka do 1968. godine pokazuje relativno ravnomjernu geografsku distribuciju njegovih planova, s izuzetkom srednjodalmatinske regije za koju je bio zadužen Urbanistički zavod Dalmacije (*Slike 30. i 31.*). Dakle, UIH je sukladno kumulativnim financijskim rezultatima, ugovarao poslove i s manje razvijenim komunama s ciljem što ravnomjernijega razvoja republičkog teritorija, odnosno radi mogućnosti razvoja i testiranja nove planerske metodologije i prakse na složenim prostornim situacijama. Prvi *Regionalni prostorni plan kotara Krapina* (1957.) i prvi *Urbanistički plan općine Klanjec* (1956.) primjeri su takvoga planerskog angažmana. Do 1968. godine u Urbanističkom institutu NRH proizvedeno je čak 85 urbanističkih planova za gradove i naselja, 7 regionalnih prostornih planova, veći broj odluka koje zamjenjuju prostorne planove te 5 metodoloških dokumenata.²⁴⁶ Prostorno-planerska proizvodnja bila je odraz i značajnog institucionalnog i organizacijskog napretka unutar UIH-a. Neposredno nakon osnivanja 1947. godine u Institutu je bilo zaposleno 14 osoba, od kojih 7 stručnjaka, mahom arhitekata. Petnaest

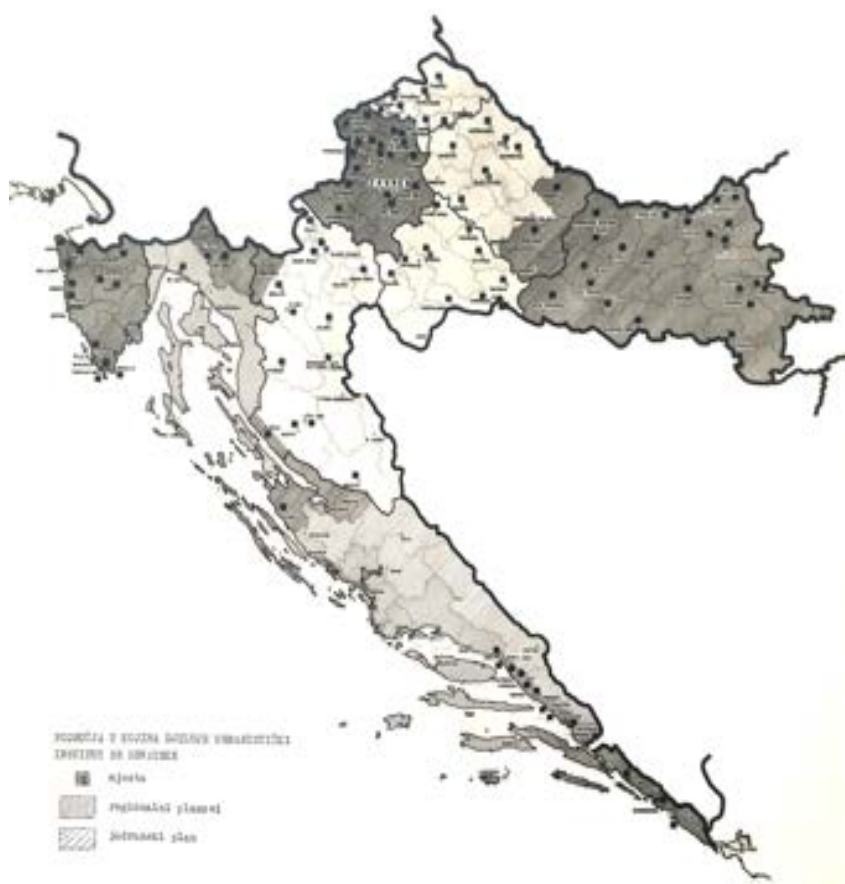
---

²⁴⁴ “Zakon o urbanističkom i regionalnom prostornom planiranju.” *Narodne novine*, 21/1961.

²⁴⁵ Na IV. Savjetovanju urbanista u Sarajevu, Nikola Dobrović ističe: “Neposredni novi naredbodavci krupnijih poduhvata i upravljači građevinske politike postali su predstavnici narodnih odbora gradova i naseljenih mjesta i direktori poduzeća uz pomoć radničkih savjeta, oni su ti koji urbanistima i arhitektima postavljaju zadatke, a urbanizmu i arhitekturi određuju domet. Nedostatak stručne spreme, koja se ispoljava osobito u pogledu regionalnog planiranja, odsustvo društvene volje i nedovoljna upućenost organa narodnih vlasti, vidno su došle do izražaja kao nepovoljne pojave.” Vidi: Dobrović, Nikola 1955. “Urbanizam – arhitektura – društvena volja (Referat u sklopu IV. Savjetovanje urbanista u Sarajevu, 26.-30. 5. 1955.)” *Čovjek i prostor* 2/36: 1.

²⁴⁶ HR-HDA-2039-1407. Premužić, Mirko. 1968. *Dvadeset godina rada i djelovanja Urbanističkog instituta SR Hrvatske (Referat)*. Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske, 5.

godina kasnije, početkom 1962. godine, u UIH-u su bila angažirana 42 stručnjaka različitih disciplina, uključujući i pomoćne tehničke službe te 12 administrativnih službenika.²⁴⁷ Iste godine, Institutom rukovodi društveni organ upravljanja tzv. Savjet instituta, uz odjel uprave i financija, upravu te pomoćne tehničke službe, dok se urbanistički zadaci izrađuju u dva osnovna stručna odjela. U Odjelu za programe i analize bili su okupljeni stručnjaci različitih disciplinarnih usmjerenja uključujući i ekonomiste, geografe, urbaniste, arhitekta, ali i tehničare specijalizirane za određene regionalne urbanističke zadatke, poput stambenih i komunalnih pitanja ili geodetske službe i kartografa. U Odjelu za prostorno planiranje, urbanističko i arhitektonsko projektiranje su radili uglavnom arhitekti i urbanisti, stručnjaci za hortikulturu te arhitektonski tehničari i tehnički crtači.

Slika 19. Područja u kojima djeluje urbanistički institut Hrvatske. Izvor: HR-HDA-2039-1407. Premužić, Mirko. 1968. *Dvadeset godina rada i djelovanja Urbanističkog instituta SR Hrvatske (Referat)*. Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske, 1.

²⁴⁷ Za podatke o institucionalnom razvoju UIH, vidi: Premužić, “Petnaestogodišnjica Urbanističkog instituta NRH,” 1-2, 7. Također, institucionalni razvoj UIH pratio je i razvoj arhitektonskog i urbanističkog obrazovanja. Na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu od 1964. godine provodi se novi nastavni program, a urbanizam je zastupljen kao obavezni predmet na trećoj godini dok su se na četvrtoj godini studenti mogli opredijeliti za urbanistički smjer. Vidi: Čovjek i prostor. 1964. “Program studija na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu.” *Čovjek i prostor* 138/11: 3-6.

Slika 20. Područja u kojima djeluje Urbanistički zavod Dalmacije. Izvor: URBS – 25 godina urbanističke organizacije. 1973. Split: Urbanistički zavod Dalmacije, 20.

Takva organizacija rada omogućavala je praćenje izvornih metodoloških smjernica te realizaciju većeg broja istraživačkih, urbanističkih i prostorno-planerskih zadataka, uključujući i svojevrsan “izvoz znanja”, posebno prema pojedinim zemljama članicama Pokreta nesvrstanih u kojem je Jugoslavija imala važnu ulogu. Već 1962. godine urbanisti iz UIH završavaju rad na urbanističkom planu Conakrya, glavnoga grada Gvineje, što je bio tek prvi u nizu sličnih angažmana eksperata-planera iz UIH-a.²⁴⁸

²⁴⁸ Smode Cvitanović, Mojca i Marina Smokvina Bosanac. 2015. “Hrvatski arhitekti i urbanisti u zemljama Trećega svijeta.” U *Razvojna suradnja kroz nasljeđe Pokreta nesvrstanih (Development cooperation through the legacy of the Non-Aligned Movement)*, Jurlina Pukanić (ur.), 82-114. Zagreb: Platforma za međunarodnu građansku solidarnost Hrvatske.

4.1.3. Urbanistički planovi i prostorno-planerske tendencije između 1945. i 1955. godine

Partikularno planiranje pojedinih lokacija (naselja i proizvodnih pogona) predstavljalo je dominantnu državnu strategiju prostorne artikulacije u poslijeratnom razdoblju. No centralizirano sektorsko planiranje državne ekonomije po uzoru na SSSR, kao i tendencija ka ravnomjernoj distribuciji proizvodnih pogona unutar saveznog teritorija bez obzira na ekonomsku održivost (*uravnilovka*), onemogućili su razvoj metodološke osnove sveobuhvatnijeg mišljenja i planiranja prostora.²⁴⁹ Prvi urbanistički zadaci neposredno nakon rata rješavani su prema direktivama koje je u lipnju 1945. godine izdala centralna vlast, a koje su sadržavale neke karakteristične elemente urbanističkog planiranja. U Hrvatskoj je tada donesen i propis da svaki arhitekt, urbanist i građevinar mora provesti određeno vrijeme na terenu.²⁵⁰

Eksproprijacijom i nacionalizacijom privatnog zemljišta u prvom poslijeratnom razdoblju, a posebno od 1947. do početka pedesetih godina, otvorio se prostor za uključivanje ranije spomenutih predstavnika predratne generacije arhitekata iz Radne grupe Zagreb u institucionalnu artikulaciju urbanističke i prostorno planerske discipline. Za razliku od Weissmanna, koji od 1942. godine zauzima istaknutu konzultantsku poziciju unutar američkog ureda za Vanjsku ekonomsku upravu (*Foreign Economic Administration*) u Washingtonu (odakle nastavlja strelovito napredovanje u različitim tijelima UN-a),²⁵¹ Vladimir Antolić još neko vrijeme ostaje u Jugoslaviji i postaje prvi direktor Urbanističkog instituta Hrvatske odmah po njegovu osnivanju 1947. godine. Već godinu dana nakon osnivanja, djelatnost Instituta je proširena i na znanstveno-istraživačku, izložbenu i obrazovnu djelatnost te izdavaštvo. Odluka o proizvodnji i širenju znanja o prostoru, paralelno sa žurnom izradom planova i obnovom porušene zemlje, bila je direktiva tadašnjeg Ministarstva građevina. Taj rani pomak od isključivo pragmatično-praktičnog pristupa prema istraživanju, metodološkom razvoju, obrazovanju novog i usavršavanju postojećeg urbanističkog kadra bio je odraz političke svijesti o potrebi disciplinarnog i institucionalnog razvoja urbanizma i prostornog planiranja, kao

---

²⁴⁹ Vidi poglavlje 2.1.

²⁵⁰ "U tom razdoblju obnove izrađeno je u Hrvatskoj 47 urbanističkih planova za manja naselja te 5 planova za gradska naselja. Osim toga iz Hrvatske je bilo upućeno na privremeni rad veliki broj stručnjaka na teritorij Bosne, gdje je bila potrebna pomoć uslijed znatnog nedostatka stručnih kadrova." Salaj, Matija (ur.). 1987. *Urbanistički institut Hrvatske 1947-1987*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 10.

²⁵¹ Bjažić Klarin, "Ernest Weissmann's Architectural and Planning Practices; Continuity of Original Concerns of "New Architecture," 2-13.

preduvjeta općeg ekonomskog razvoja zemlje. Iako nominalno značajan, navedeni pomak je u praksi bio ograničen praktičnom potrebom razvoja velikih industrijskih kombinata zainteresiranih uglavnom za vlastitu proizvodnju, ali ne i razvoj neproizvodnih funkcija i sadržaja okolnog prostora.

Budući da je često manjkalo vremena i za obradu najnužnije potrebne urbanističke dokumentacije, u prvom razdoblju djelovanja UIH-a izostao je razvoj sveobuhvatnije urbanističke metode. Tražila su se trenutačna rješenja, a urbanisti su bili prisiljeni na “ambulantni sistem rješavanja akutnih problema i zadataka”.²⁵² O važnosti i poziciji, ali i o ideološkoj i praktičnoj zadatosti prvih urbanističkih zahvata, govore i napisi u časopisu *Arhitektura*.²⁵³ Prvi broj toga časopisa objavljen je u kolovozu 1947. godine, u izdanju Saveza Društva inženjera i tehničara FNRJ, na čelu kojega je bio arhitekt i urbanist Josip Seissel - istaknuti član nekadašnje Radne grupe Zagreb i profesor na zagrebačkom Arhitektonskom fakultetu. U predgovoru prvog broja časopisa bila su jasno istaknuta tri cilja jugoslavenske arhitekture i urbanizma: obnova i rekonstrukcija zemlje, kritika i kontrola arhitektonskog djelovanja nasuprot stihijskog (“anarhističkog”) građenja te stvaranje idejne osnove “nove arhitekture” koja ima u vidu heterogenu graditeljsku baštinu naroda Jugoslavije te posebno industriju kao tehnički potencijal zemlje.²⁵⁴ Prvi broj časopisa sadržavao je i izvadak iz prvoga petogodišnjeg plana u kojemu su istaknuti neki od ambicioznih zadataka, poput obnove i gradnje više stotina kvadratnih metara stambenih prostora, s naglaskom na standardizirane, prefabricirane i montažne sisteme gradnje, infrastrukturne projekte (promet, telekomunikacije, električna mreža), ali i veliki broj građevina društvenog standarda (kinodvorana, muzeja, kazališta, bolnica) te javnih prostora i zelenila.²⁵⁵ Pišući o teorijskim aspektima “nove arhitekture” unutar prve petoljetke, teoretičar arhitekture Andrija Mohorovičić objašnjava da arhitektura formira prostor potreban za život, te da je oblikovanje tog prostora u biti funkcija života.²⁵⁶ Taj život, nastavlja Mohorovičić, oblikovan je u svom sadržajnom dijelu materijalnim uvjetima, “odnosima proizvodnje unutar ljudskog društva u pojedinoj fazi njegovog razvoja.”²⁵⁷ Mohorovičićevo historijsko-materijalističko, odnosno marksističko viđenje arhitekture nastoji uspostaviti “dijalektičku analizu” arhitektonskog stvaralaštva kako bi ono

---

²⁵² Salaj, *Urbanistički institut Hrvatske*, 57.

²⁵³ Od 1950. godine časopis je preimenovan u *Urbanizam i arhitektura*.

²⁵⁴ Časopis *Arhitektura*, predgovor broju 1-2 iz 1947. godine, 3.

²⁵⁵ *Ibid*, 4-5.

²⁵⁶ Mohorovičić, Andrija. 1947. “Teoretska analiza arhitektonskog oblikovanja.” *Arhitektura* 1-2: 6.

²⁵⁷ *Ibid*.

istovremeno udovoljavalo tehničko-konstruktivnim i društveno-razvojnim zahtjevima.²⁵⁸ Njegov pokušaj teorijsko-ideološkog uokvirivanja poslijeratne arhitektonske prakse upućuje na specifičnu društvenu ulogu arhitekture i urbanizma u poslijeratnom razdoblju i na njegov teorijsko-ideološki i metodološko-istraživački kontinuitet s predratnim razdobljem.

Istu ideju kontinuiteta pronalazimo i u poslijeratnom djelovanju Vladimira Antolića. S obzirom na čelnu poziciju u UIH-u do 1951. godine Antolićevevo djelovanje, istovremeno praktično i teorijsko, odgovara izazovima razdoblja opterećenog pragmatizmom poslijeratne obnove i ubrzane industrijalizacije. Zanimljivo je stoga razmotriti kritički ton njegova teksta “Industrijalizacija – naš najteži urbanistički problem” iz 1949. godine, objavljenog u časopisu *Arhitektura*. Umjesto elaboracije pragmatičnih urbanističkih modela za optimalan smještaj industrije, Antolić inzistira na stajalištu da industrija ne smije biti sama sebi svrhom i djelovati na čovjekovu štetu, ugrožavajući osnovne biološke uvjete njegova života.²⁵⁹ Antolić se tako upušta u “nepopularnu borbu” s određenim trendovima industrijalizacije koji su se kretali “linijom manjeg otpora”, mimo temeljnih higijenskih, estetskih i urbanističkih principa, nepovratno uništavajući prirodne vrijednosti, prostorno-razvojne kapacitete, ali i zdravlje ljudi. Nasuprot hiperproduktivističkim težnjama na kojima je počivala ambicija prve petoljetke, Antolić postavlja studiozan pristup planiranju industrije, a prostor sagledava integralno, u mjerilu koje nadilazi pojedinu industrijsku lokaciju ili uz nju vezano naselje. Donosi i uslojenu geografsku analizu republičkog teritorija, naznačujući korelacije prirodnih datosti i infrastrukture. Zagovara, umjesto arbitrarnog, planski osmišljen, decentralizirani razmještaj industrije, prvenstveno vezan uz lokacije resursa i ekonomski optimizirano osnaživanje postojećih naselja. Iako navodi niz konkretnih primjera industrijskih naselja i kompleksa, Antolić je prije svega zainteresiran za sveobuhvatno mišljenje prostora šireg teritorijalnog obuhvata, unutar kojeg se pojedine lokacije povezuju u artikuliran prostorni sustav. Taj sustav, odnosno funkcionalna mreža, odvaja cirkulaciju sirovina i ljudi, baš kao što odvaja i područja stanovanja i rada (proizvodnje) tampon-zonama zelenila u koje se smještaju društveni sadržaji. Antolić se tako ponovno nadovezuje na sovjetsku ideju linearnoga grada, no u usporedbi s predratnim razdobljem, veza s linearnim gradom je neizravna, dijelom radi političke situacije u kojoj se našla Jugoslavija nakon Rezolucije Informbiroa 1948. godine, a dijelom i radi novih saznanja, teorija i planerskih modela koji su se pojavili u međuvremenu, poput Le

---

²⁵⁸ *Ibid.*

²⁵⁹ Antolić, Vladimir. 1951. “Industrijalizacija, naš najteži urbanistički problem.” *Urbanizam-Arhitektura* 9-12: 52.

Corbusierovih projekata “La cité linéaire industrielle” ili “L’ usine verte”.²⁶⁰ Ističe, pritom, kako je nužna promjena strukture grada, koju nove urbanističke vizije zagovaraju, neodvojiva od promjene društva. Socijalistička koncepcija urbanizma, kakvu Antolić zamišlja, nastoji uspostaviti prostorni okvir egalitarnih društvenih odnosa, pri čemu se ljudsko dostojanstvo i jednakost manifestiraju kroz odnos čovjeka i njegova okruženja. Iako taj Antolićev rani poslijeratni tekst ne nudi cjelovit metodološki istup, važan je zbog toga što naglašenoj političkoj tendenciji industrijske ekspanzije i centralizirane, planske ekonomije kritički suprotstavlja humanističke odrednice pristupa planiranju prostora. Usprkos tome što je njegova pozicija neodvojiva od političko-ekonomskog okvira petogodišnjeg društvenog plana, karakterizira je stručna autonomnost i zalaganje za holistički pristup odnosu prostora i društva.

Istovremeno s objavom toga članka, Antolić sudjeluje u 1. Savjetovanju arhitekata i urbanista FNRJ koje je održano u Dubrovniku 1950. godine, prvom stručnom okupljanju na saveznoj razini na kojem je čitava zasebna sekcija bila posvećena urbanizmu. U zaključcima savjetovanja ističe se da urbanizam pridonosi usklađivanju i teritorijalnoj organizaciji cjelokupnoga gospodarstva, kulture, socijalne i političke djelatnosti te da rješava pitanje lokacije svih objekata kapitalne izgradnje i društvenog standarda. Pitanje planiranja naselja, kaže se, nerazdvojno je od planiranja širih ekonomskih gravitacijskih područja, pa se mora postaviti na razinu regionalnog planiranja, kao “sastavnog dijela zemaljskog plana”.²⁶¹ Također se zaključuje kako je nužno pristupiti izradi zemaljskog plana koji bi utvrdio osnovne elemente teritorijalnog razvoja zemlje. Temeljem osnovnih smjernica privrednog zemaljskog plana, koji će omogućivati dinamički razvoj i izmjene, moći će se pristupiti i razradi regionalnih planova koji se smatraju podlogom svakog urbanističkog planiranja. U zaključcima savjetovanja ističe se sljedeće:

“Svjesni smo da je osim toga osnovno u urbanizmu planiranje odozdo na gore, no bez planiranja odozgo planiranje nije moguće realizirati. Potrebno je osigurati učešće urbanista u pripremi i razradi privrednog plana zemlje.”²⁶²

---

²⁶⁰ Boesiger, Willy. 2015. *Le Corbusier - Œuvre Complète. Volume 4, 1938-194.6* (Version 14th ed). Basel: Birkhäuser, 17.

²⁶¹ Šegvić, Neven, Milorad Macura i Riko Marasović (ur.). 1950. “Zaključci 1. Savjetovanja arhitekata FNRJ o pitanjima urbanizma i arhitekture, održanog u Dubrovniku od 23. do 5. novembra 1950.” *Urbanizam i arhitektura* 11-12: 6.

²⁶² *Ibid.*

Nadalje, navodi se da je urbanizam, a napose regionalno prostorno planiranje, po svojoj prirodi multidisciplinarno te zahtijeva angažman “ekonomista, geologa, meteorologa, željezničara, hidro-tehničara, agronoma i drugih stručnjaka”, kao i nužne nadopune temeljnih arhitektonskih znanja s uvidima iz “socijalno-ekonomskih” i tehničkih polja.²⁶³ Prvo savjetovanje postavlja tako regionalno prostorno planiranje kao nadređeno urbanističkom planiranju, kojim se pak specifičnije određuje opća investicijska politika usmjerena na lokacije objekata kapitalne izgradnje. Iako se radi o važnom zaključku kojim se po prvi put u poslijeratnom stručnom diskursu ističe važnost regionalnog prostornog planiranja, sve do sredine pedesetih godina regionalno prostorno planiranje služilo je tek širem industrijskom i prometnom pozicioniranju grada koji je ostao u planerskom fokusu. U tom smislu, regionalno prostorno planiranje u praksi je bilo podređeno urbanizmu koji je bio blizak britanskom tipu planiranja gradova (*Town Planning*), utemeljenom na logici industrijskog lociranja i razdvajanja različitih funkcionalnih zona. Takvoj tvrdnji idu u prilog i regulatorne osnove Zagreba te obližnjeg Siska, Varaždina i Karlovca, koje se tad izrađuju pri UIH, kao i regulatorna osnova Splita na kojoj radi tadašnji Urbanistički centar Dalmacije.²⁶⁴

U Regulačijskom planu i direktivnoj regulacijskoj osnovi Zagreba (1949.), čiju je izradu vodio Vladimir Antolić, istaknuto je da poslijeratni socijalistički Zagreb predstavlja opreku predratnom Zagrebu koji je, prema mišljenju svojih izrađivača, počivao na spekulantskoj zemljišnoj politici te kaotičnoj, blokovskoj izgradnji vezanoj za privatnu parcelaciju.²⁶⁵ Nacionalizacijom zemljišta i postojećih infrastruktura, interes pojedinca napokon se mogao podrediti interesu zajednice, što je postupno rezultiralo raznolikošću, fleksibilnošću i mogućnošću etapnih faza izgradnje grada. Novi politički okvir, onaj kojeg je Edvard Kardelj bio naznačio 1947. godine, stvorio je uvjete za zoniranje gradskih funkcija i servisa: stambenih zona, industrijskih zona, zona za opskrbu i raspodjelu, zona uprave i kulture, zona rekreacije te prometa.²⁶⁶ Iako logika zoniranja proizlazi iz funkcionalističke paradigme definirane na četvrtoj CIAM-ovoj konferenciji 1933. godine,²⁶⁷ specifične jugoslavenske okolnosti su stvorile

---

²⁶³ *Ibid.*

²⁶⁴ Direktivne regulatorne osnove Zagreba, Karlovca, Siska, Čakovca, Rijeke, Slavenskog Broda i Varaždina objavljene su u časopisu *Arhitektura* br. 2, 18-22 iz 1949.

²⁶⁵ Antolić je bio autor projekta, a suradnici su: Vladimir Franz, Stjepan Hribar, Aptulua Habibilahilov i Ivan Lay. Vidi: Antolić, Vladimir. 1949. “Regulacioni plan i direktivna regulaciona osnova Zagreba.” *Arhitektura* 18-22: 5-30.

²⁶⁶ Vidi poglavlje 4.1.2.

²⁶⁷ Van Es, *Atlas of the Functional City*.

potrebu za neposrednijim povezivanjem logike političkog i ekonomskog uređenja zemlje s logikom prostorne organizacije. Plan Zagreba tako predviđa nova samodostatna naselja sa svim potrebnim društvenim sadržajima koji u širem gradskom kontekstu izgrađuju moderniziranu mrežu javnih funkcija i servisa.²⁶⁸ Iako je taj plan prepoznat kao prvi koji definira poslijeratni reprezentativni administrativno-politički centar postavljen duž buduće Aleje proleterskih brigada (današnja Avenija grada Vukovara), kao i artikulaciju prostora sjeverno od Save te projekciju širenja grada na prostor južno od rijeke (budući Novi Zagreb), u kontekstu regionalnog planiranja posebno je bio značajan odnos plana prema lociranju industrije, transporta, ekonomskih i prometnih veza s naseljima i gradovima u neposrednom zagrebačkom okruženju. U elaboraciji plana ističe se kako u prvoj fazi njegove realizacije, a “zbog sigurnosti i ekonomskih razloga”, “divlja naselja” ulaze u opseg novog grada. Zajedno s postojećim i planiranim prostorom, ona čine njegov budući teritorij, na kojem će prema tadašnjim pretpostavkama, za 30 godina živjeti pola milijuna stanovnika, umjesto tadašnjih 280 000.

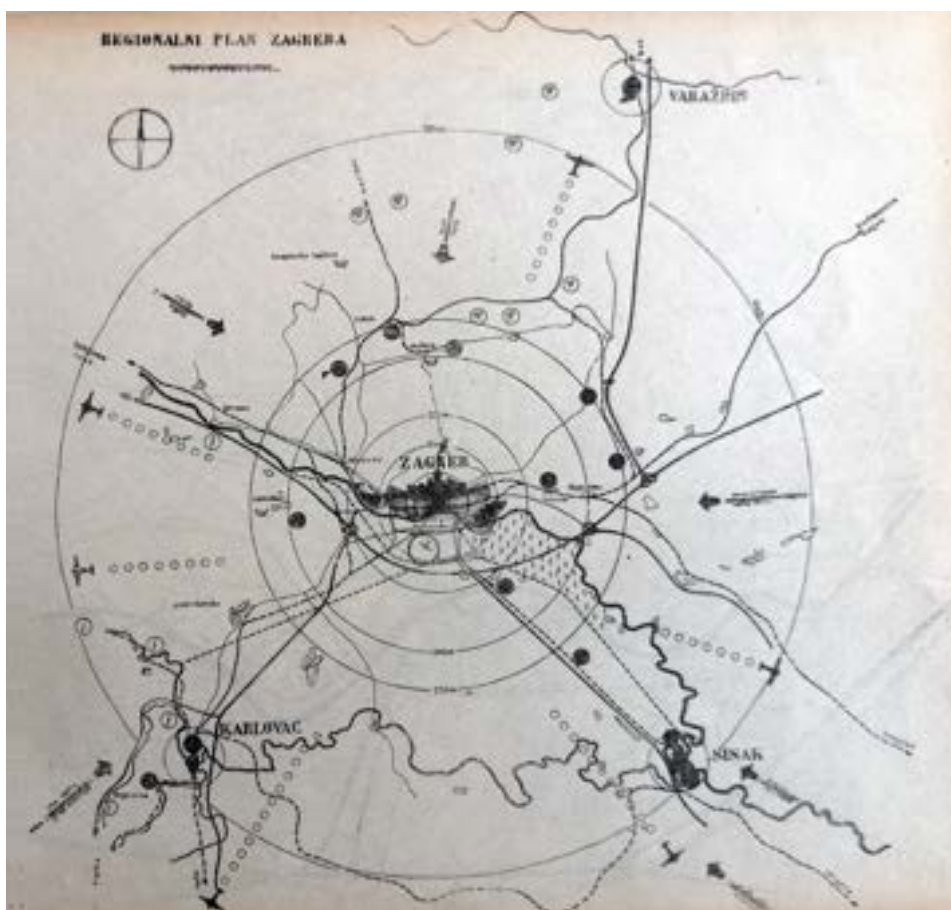
Za razliku od predratnog razdoblja, kada je javno problematiziranje bespravničkih naselja smatrano gotovo disidentskom aktivnošću, takva područja “koja predstavljaju površinski najveći dio Zagreba” postaju nakon rata integralni dio etapnog plana. Zajedno s postojećim i novim industrijskim zonama ona stvaraju dodirnu točku grada i njegova regionalnog okruženja. Ključan element funkcionalnosti tako širokog prostornog obuhvata bio je adekvatno prometno rješenje, specifično – nova željeznička trasa koja obilaskom oko grada odvaja teretni od putničkog prometa i omogućava bolji protok roba i ljudi između grada i njegovog okolnog prostora. Usporedo s *Regulacijskim planom i direktivnom osnovom Zagreba*, izrađuju se, stoga, direktivne regulacijske osnove gradova “satelita”, Siska (Vlado Antolić), Karlovca (Vlado Antolić) i Varaždina (Antun Urlich i Branko Vasiljević), gradova u izravnoj ekonomskoj i prometnoj vezi sa Zagrebom unutar prostornog perimetra od oko 50 km.²⁶⁹ Ta tri grada istaknuta su i na zasebnoj karti regionalnog plana Zagreba, iscrtanoj unutar Regulacijskog plana

---

²⁶⁸ Broj od 2000 stanovnika uzet je kao minimalna demografska jedinica za planiranje naselja, a sukladno prosječnom broju djece upisane u jednu osnovnu školu. Osim škole, naselja bi imala i druge vezane sadržaje, igrališta, jaslice, vrtiće, centre za opskrbu itd. Vidi: Antolić, “Regulacioni plan i direktivna regulaciona osnova Zagreba,” 10.

²⁶⁹ Uz Antolića, na prvim poslijeratnim planovima i regulacijskim osnovama, u autorskim ili suradničkim ulogama, bili su angažirani Antun Urlich, Branko Vasiljević, Josip Seissel i Ivan Lay. UIH istovremeno izrađuje regulacijske osnove Čakovca (Josip Seissel), direktivnu regulacijsku osnovu grada/gradova Sušak-Rijeka (Antun Urlich i Branko Vasiljević), Slavonskog Broda (Antun Urlich), Voćina (Antun Urlich), lječilišta u Topuskom (Josip Seissel), regulacijsku osnovu novog centra Osijeka (Josip Seissel, Aptulla Halilibrahimov), Duge Rese (Vlado Antolić) i Makarske (Vlado Antolić). Ovi su planovi predstavljeni u časopisu *Arhitektura* iz 1949. br. 18-22.

Zagreba iz 1949. godine. Unutar njihovih regulacijskih osnova također su iscrtani tzv. regionalni planovi, koji su nove gradske zone postavili u širi teritorijalni kontekst kako bi se jasno naznačio odnos stambenih i proizvodnih zona, a s obzirom na trasiranje novih cestovnih i željezničkih pravaca koji ih povezuju sa Zagrebom. S obzirom da je u tom razdoblju ekonomsko planiranje i dalje centralizirano s prevladavajućim fokusom na industrijalizaciju i elektrifikaciju zemlje, teritorijalna logika planiranja prostora proizlazi neposredno iz principa razmještaja industrije, odnosno distribucije investicija s obzirom na tzv. “prostornu elastičnost” razvojnih kapaciteta koji nužno nadilaze prostor grada.²⁷⁰ Istovremeno, gradovi “sateliti” proizvodno vezani sa Zagrebom, služili su artikulaciji njegove prostorne i društvene periferije, ali i disperziji stanovništva koncentriranog u centru, po čemu je zagrebački plan blizak Abercrombievom *Regionalnom planu Londona* iz 1944. godine (*Slika 21.*).²⁷¹

Slika 21. Regionalni plan Zagreba. Izvor: Antolić, Vladimir. 1949. “Regulacioni plan i direktivna regulaciona osnova Zagreba.” *Arhitektura* 2/18-22: 15.

²⁷⁰ Vidi poglavlje 2.1.

²⁷¹ Vidi poglavlje 1.3.

Usprkos usmjerenju na unaprjeđenje starih i razvoj novih industrijskih postrojenja u svim spomenutim planovima s posebnom pažnjom istaknute su rekreativne, “zelene” zone koje bi ujedno služile i kao tampon između industrije i stanovanja. Te zone su od samog početka imale vrlo važnu ulogu te su, zajedno s mrežom društvenih funkcija, bile integralnim dijelom poslijeratnog urbanizma.

Istovremeno sa zagrebačkim Planom (1949.), u Urbanističkom centru Dalmacije, kao tadašnjoj ispostavi Urbanističkog instituta Hrvatske, izrađuje se 1950. godine i *Regulatorna osnova Splita*. Uz arhitekte Milorada Druževića i Budimira Pervana, na čelnim projektantskim pozicijama okupljeni su prometni i ekonomski stručnjaci.²⁷² Temeljen na sličnim političkim polazištima kao i zagrebački plan, splitski plan se distancira od prethodnih urbanističkih rješenja iz 1914. i 1924. godine, koja su unatoč nekim uspješnim prijedlozima bila opterećena “privatnim interesima pojedinaca”. Sukladno socijalističkom uređenju zemlje, društveni i ekonomski razvoj grada čiji se broj stanovnika od 1940. do 1950. godine gotovo udvostručio,²⁷³ planira se etapno, kroz “strogu diferencijaciju” četiriju zona: stanovanja, rada, prometa, odmora i kulture. Za razliku od prethodnih planova fokusiranih na središte grada, *Regulatorna osnova* obuhvaća i gradsku periferiju koja je nakon Drugog svjetskog rata prerasla u splitsko gravitacijsko područje. U svom najširem opsegu ono zauzima područje od Rogoznice do Neuma te od srednjodalmatinskih otoka do srednje Bosne, privlačeći i čitav prostor Dalmatinske zagore (*Slika 22.*).²⁷⁴ Planerski pristup koji uzima u obzir gradsku periferiju, ne kao opterećenje, već kao razvojni potencijal, utjecao je na formu regulatornog plana koji obuhvaća dužobalni pojas od Trogira do Omiša, sa Splitom kao središtem i manjim, pravilno raspoređenim naseljima duž obale. Planirano longitudinalno pružanje grada zahtijevalo je efikasniju prometnu mrežu, odnosno, nove cestovne ulaze u grad spojene s “autostradom” (tj. budućom Jadranskom magistralom), odvajanje putničkog i teretnog željezničkog prometa, kao

---

²⁷² U Urbanističkom centru Splita pokrenute su predradnje za izradu plana za koji je 1948. godine završena prva idejna skica (*zoning*), a 1949. godine pristupa se “sistematskoj metodološkoj razradi plana” čiji su glavni projektanti Milorad Družević i Budimir Pervan, projektant željezničkog čvora Mirko Karlovac, lučkih postrojenja Stanko Dvornik, a suradnici za ekonomska pitanja Ivo Rubić i Živko Vekić. Vidi: Čičin Šajn, Ćiro, Budimir Pervan, Z. Vekarić. 1951. “Direktivna regulaciona osnova grada Splita.” *Urbanizam-Arhitektura* 5-8: 6-48.

²⁷³ Split je početkom četrdesetih godina imao 40 tisuća, a desetljeće kasnije 75 tisuća stanovnika. Vidi: *Ibid*, 15.

²⁷⁴ Plan gravitacijsko područje organizira u tri zone: 1) zonu iz koje stanovništvo povremeno obavlja poslove u gradu, 2) zonu iz koje stanovništvo stalno obavlja poslove u gradu, 3) zonu iz koje je stanovništvo preselilo u grad. Vidi: *Ibid*, 16.

i spojnicu grada s područjima unutar industrijske zone vezne za “satelite” duž obale.²⁷⁵ Uz ekonomski i transportno praktične aspekte, u planu se detaljno iznose projekcije razvoja rekreativne i zelene zone grada, a posebna pozornost posvećuje se tampon zonama između stanovanja i industrije i spektru budućih društvenih i sportskih aktivnosti te pripadajućoj infrastrukturi.²⁷⁶

Slika 22. Gravitacijska zona Splita. Izvor: Pervan, Budimir. 1966. “Urbanistički planovi Splita od oslobođenja do danas.” *URBS* 6: 36.

Prvi poslijeratni pokušaji integralnog i regionalnog sagledavanja prostora imali su za cilj prenijeti prvi petogodišnji plan u konkretan prostor. Sukladno tome, zoniranje industrije zajedno s trasiranjem novih prometnih pravaca, predstavljalo je najvažniju točku predloženih

²⁷⁵ Industrijska zona podijeljena je na četiri područja: 1) od poluotočica Lore do tvornice Jugovinil, 2) Majdanska kotlina, 3) prostor zapadno od Trogira, 4) prostor istočno i zapadno od Omiša. Vidi: *Ibid.*, 35.

²⁷⁶ Plan je predvidio kinematografe na otvorenom, zoološki vrt te niz sportskih terena i lučica u obalnom pojasu. Vidi: *Ibid.*, 26.

planskih regulacija. S druge strane, ekonomsko planiranje na saveznoj razini je i dalje bilo obilježeno centraliziranom sektorskom organizacijom, neusklađenom s ekonomičnim povezivanju prostornih resursa. Politički i društveno određena distribucija investicija, mahom u industriju, u nekim je slučajevima vodila do kratkotrajnog razvoja najzaostalijih predjela zemlje, no srednjoročno i dugoročno do ekonomski neodrživog stanja. Međutim, problem nije bila samo neusklađena investicijska politika već i manjkava zakonska osnova urbanizma, manjkava zemljišna politika te općenito teško stanje prostorno-planerske discipline koja je tek trebala ući u svoju formativnu fazu.

Navedeni problemi bili su predmetom rasprave i na dvodnevnom savjetovanju urbanista na Ohridu koji je bio organiziran u svibnju 1954. godine.²⁷⁷ Kao što je već spomenuto, ustavnim uvođenjem samoupravljanja u domenu administrativne organizacije 1953. godine odgovornost za ekonomsko i urbanističko planiranje prešla je na narodne odbore (NO) koji su snosili odgovornost za izradu regulacijskih planova komuna.²⁷⁸ U referatu kojeg je za ohridsko savjetovanje sastavio Branko Petrović (direktor UIH-a između 1954. i 1958.), ističe se kako se urbanizacija na komunalnoj razini najčešće odvija bez sudjelovanja urbanista, prema diktatu “investitora”, odnosno teške industrije ili vojske.²⁷⁹ Takva gradnja, koju podržavaju NO-i, u praksi se odvija na štetu okoline, bez interesa za napredak i razvoj šireg regionalnog prostora.²⁸⁰ Štoviše, prema uvidima UIH-e, organizacija urbanističke službe unutar NO uopće nije provedena, pa su odluke o dodjeljivanju lokacija i izgradnji prostora prepuštene nestručnim administrativnim tijelima. Nedovoljno razvijene inspekcije službe, ograničene isključivo na društvenu i kapitalnu izgradnju, nisu bile u stanju nadzirati kvalitetu i tijek izgradnje.²⁸¹

---

²⁷⁷ Čovjek i prostor. 1954. “Savjetovanje urbanista na Ohridu.” *Čovjek i prostor* 1/7: 3. Tri uvodna referata na savjetovanju su služila kao podloga za raspravu: spomenuti referat Branka Petrovića “O problemima urbanističke djelatnosti u Jugoslaviji”, referat Aleksandra Klemenčića “Privredno planiranje i urbanistički plan” i referat Branka Maksimovića “O urbanističkom zakonodavstvu”.

²⁷⁸ “Započeti proces decentralizacije i demokratizacije upravljanja društvenim poslovima potvrđen je 1953. Ustavnim zakonom. Njime je utemeljen suverenitet i samoupravno pravo narodnih odbora kao osnovnih i najviših tijela vlasti radnog naroda u općinama, gradovima i kotarevama.” Vidi: Tuk, Ana. 2016. “Stvarna nadležnost kotarskih narodnih odbora.” *Arhivski vjesnik* 59/1: 277.

²⁷⁹ Posebno problematično je bilo sustavno isključivanje urbanista iz procesa planiranja nove izgradnje, usprkos “Uredbi o izradi i odobrenju investicijskih programa” iz 1954. godine koja je prema članku 5. urbaniste uključivala u planerske procese. Petrović, Branko. 1954. “Referat o problematici urbanističke djelatnosti u Jugoslaviji.” *Savjetovanje urbanista Jugoslavije na Ohridu, 12-18. svibnja*, 14. Također vidi: “Uredba o izradi i odobrenju investicijskih programa.” *Službeni list FNRJ*, 5/1954.

²⁸⁰ Petrović, “Referat o problematici urbanističke djelatnosti u Jugoslaviji,” 4.

²⁸¹ Istaknuto je da svi planovi doneseni u SR Hrvatskoj do 1954. godine nisu dobili svoju zakonsku formu te stoga nisu bili obvezujući, osim parcijalno za Slavonski Brod, Čakovec i Varaždin. *Ibid*, 13.

Zaključci toga savjetovanja predstavljaju stoga jednu od prijelomnih točki u formiranju prostorno-planerske discipline. Također, oni označavaju pomak od centralizirane provedbe plana industrijalizacije i elektrifikacije u neposrednom poraću, prema ranoj fazi samoupravnog socijalizma od 1953. godine nadalje. Taj pomak jasno se odrazio i na položaj i organizaciju urbanističke i prostorno-planerske discipline na tek nastalom, neuređenom i politički limitiranom “tržištu” stručnih planerskih usluga. Novo “tržište znanja” postalo je prostor ideološke i političke artikulacije, ali i artikulacije zahtjeva izravno i neizravno upućenih prema saveznom političkom vrhu (“prema gore”). S druge strane, isto to “tržište” predstavljalo je disfunkcionalan prostor rane faze jugoslavenskog radničkog samoupravljanja koji je, sukladno lenjinističko-staljinističkom principu očekivanoga odumiranja države prešao u ruke nedovoljno senzibiliziranih, obrazovanjem potkapacitiranih NO (prema “dolje”). Izmaknuti iz upravljačkih sfera, urbanisti su se sredinom pedesetih godina našli u zrakopraznom prostoru, između ta dva upravljačka fronta – središnje državne i lokalne administracije. U zaključcima ohridskog savjetovanja detektiraju se neke od glavnih smjernica disciplinarnog razvoja, čiji se prvi rezultati bilježe već u drugoj polovici pedesetih godina, a u kojima središnju ulogu imaju istaknuti planeri UIH-e predvođeni Brankom Petrovićem.

4.2. Formativno razdoblje: prostorno-planerske tendencije u Hrvatskoj u razdoblju kotarske regionalizacije (1955. - 1965.)

4.2.1. Disciplinarna artikulacija prostornog planiranja pedesetih godina

Ohridsko savjetovanje bilo je važno i po tome što je u prvi plan stavilo autore koje će u disciplinarnom, institucionalnom i metodološkom smislu obilježiti formativno razdoblje prostornog planiranja, i to ne samo u Hrvatskoj već i Jugoslaviji. Najvažniji među novim protagonistima urbanističke scene bio je hrvatski arhitekt i urbanist Branko Petrović (1922.-1975.).²⁸² Petrović je bio ključan za uspostavljanje veza s međunarodnim, posebno britanskim planerima, planerskim institucijama i praksama. Te veze su inicirane već 1951. godine kada Jugoslaviju posjećuje Antony Chitty, utjecajni britanski arhitekt i urbanist, predsjednik londonskog Architectural Associationa.²⁸³ Chittyjev službeni posjet rezultirao je povratnim pozivom upućenim mladim jugoslavenskim arhitektima i urbanistima na stručni boravak u Velikoj Britaniji.²⁸⁴ Već sljedeće godine Branko Petrović, kao stipendist UN-a, boravi u Velikoj Britaniji te kraće vrijeme u Švedskoj i Danskoj. Kroz razgovore s britanskim planerima i predstavnicima lokalne i državne administracije, profesorima urbanizma i urbanistima na terenu, Petrović je imao priliku steći dublji uvid u različite aspekte prostornog planiranja, koji će utjecati na njegovo disciplinarno utemeljenje u Hrvatskoj pedesetih godina. Prema Petroviću, poslijeratno zakonodavstvo Velike Britanije (*New Town Act*, 1946. i *Town and Country Planning Act*, 1947.) bila je osnova organizacije urbanističke službe, razvoja gradova i općeg prostornog razvoja. Osim s aktualnim zakonodavnim okvirima, Petrović se u Britaniji upoznao i s organizacijom urbanističke službe, s izradom statističke i analitičke dokumentacije, s

---

²⁸² Nakon diplome iz arhitekture na zagrebačkoj Tehničkom fakultetu, Branko Petrović je bio zaposlen kao projektant i urbanist u Urbanističkom institutu Hrvatske, odmah po njegovu osnivanju 1947. godine. Od 1951-1952. bio je načelnik u Upravi generalnog urbanističkog plana Ministarstva komunalnih poslova Hrvatske. Iste godine kao stipendist Ujedinjenih Naroda boravi u Velikoj Britaniji, Švedskoj i Danskoj na specijalizaciji iz urbanizma (u Velikoj Britaniji boravi između 14. siječnja i 4. svibnja, u Švedskoj između 4. svibnja i 14. lipnja, a u Danskoj od 14. do 30. lipnja). Vidi: Arhiv Branka Petrovića. Petrović, Branko. 1952. *Izveštaj o urbanističkom studiju u Velikoj Britaniji, Švedskoj i Danskoj (Skica)*.

²⁸³ AJ-SIV-317-97-377. Chitty, Antony. 1951. *Gradsko i zemaljsko planiranje u Jugoslaviji (Town and Country in Jugoslavia)*. Stenografski zapis predavanja održanog u sklopu emisije *The Listener*, 19. travnja, 1951. godine na 3. programu BBC-ija.

²⁸⁴ AJ-SIV-317-97-421 Pismo od 4. listopada 1951. godine u kojem W.P. Jowett, predstavnik British Council-a u Jugoslaviji potvrđuje predloženi boravak jugoslavenskih arhitekta Velikoj Britaniji. Pismo poslano gđi. V. Novosel, načelnici Odjeljenja za kulturne i znanstvene veze s inozemstvom, Savjeta za znanost i kulturu u Beogradu.

planerskim metodologijama, s urbanističkim obrazovanjem te s informiranjem i propagandom u urbanističkoj službi, o čemu je napisao i opsežan izvještaj.²⁸⁵

Iako je u Švedskoj proveo tek deset dana te tvrdio da je kompleksnije regionalno prostorno planiranje u obje zemlje bilo i dalje u začecima, određeni aspekti švedske planerske prakse ostavili su na Petrovića pozitivan dojam. Primijetio je da je švedska praksa rezultirala humanijim izgrađenim ambijentom, u kojem se “misli o ideji kako da se živi, a ne samo kako da se gradi”, odnosno na prvo mjesto se stavljaju društvena, a ne tehnička rješenja.²⁸⁶ Suprotno jugoslavenskom poratnom “ambulantnom” urbanizmu nakon Drugog svjetskog rata, Petrović ističe da bi takva iskustva “trebala biti prihvaćena od svih naših arhitekata i planera, i da se razvijaju na naš specifičan način, posebno kako bi se napravio pomak od i dalje prisutnih ideja takozvanog generalnog okoliša”.²⁸⁷ Pod tim se misli na “gradove otvorenog prostora”, “gradove u parkovima” i “vrtne gradove” koji su, prema Petroviću, previše otvoreni, rasprostranjeni, bez ikakve kohezije i izvan humanog, svakodnevnog mjerila. Petrovićeva pozicija označava odmak od stajališta predratne generacije. Njezin predstavnik, Antolić, završava svoj petogodišnji mandat na čelu UIH-e 1952. godine, koju Petrović prepoznaje kao trenutak odlaska “stare garde urbanista” i početka aktivnosti “novih snaga” koje “kompoziciji prostora i estetskoj dimenziji” pretpostavljaju timsko bavljenje sociološkim, geografskim, ekonomskim i ostalim aspektima prostora.²⁸⁸

Takvi Petrovićevi stavovi podudaraju se s velikim promjenama unutar britanskoga planerskog diskursa početkom pedesetih godina – od autorskog prema interdisciplinarnom djelovanju, od estetsko-oblikovnog, prema znanstveno-planerskom pristupu te od fokusa na urbani, prema širem, regionalnom prostoru.²⁸⁹ Osnažen novim saznanjima, međunarodnim iskustvima i profesionalnim kontaktima sa sredinom koja baštini disciplinarne začetke prostornog

---

²⁸⁵ Petrović tijekom studijskog boravka prati sljedeće aspekte urbanističke i prostorno-planerske discipline: zakonodavstvo, organizacija (urbanističke službe), statistička i analitička dokumentacija, projektiranje i planiranje i njihova realizacija (metodologija), urbanističko školstvo, informacije i propaganda u urbanističkoj službi. Arhiv Branka Petrovića. Petrović, *Izvještaj o urbanističkom studiju u Velikoj Britaniji, Švedskoj i Danskoj*.

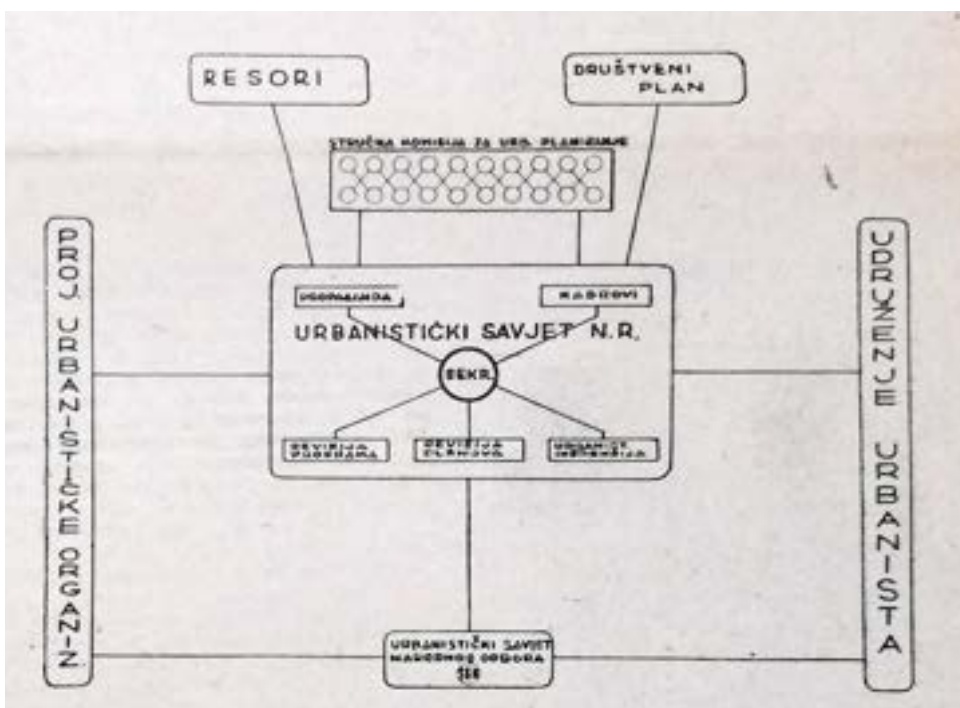
²⁸⁶ *Ibid.*

²⁸⁷ *Ibid.*, 10.

²⁸⁸ Petrović ističe da je 1952. godina kada “stara grada urbanista” odlazi sa čelnih pozicija te da “mlada garda” preuzima vodstvo pri čemu se potencira interdisciplinarni timski, a ne autorski rad. Zbirka Hrvatskog muzeja arhitekture – HAZU. Petrović, Branko. 1956. *O programu i ulozi urbanističkog planiranja (Neobjavljeni strojopis)*.

²⁸⁹ Vidi poglavlje 1.3.

planiranja, Petrović se u Hrvatsku vraća u razdoblju u kojem UIH nema stalnog direktora.²⁹⁰ Nakon Antolićeva odlaska, koji nastavlja svoju karijeru kao međunarodni konzultant za prostorno planiranje UN-a, na čelo UIH-a dolaze privremeni vršitelji te dužnosti, prvo pravnik Josip Bazeli (1952.), a potom arhitekt Branko Vasiljević (1953.). Branko Petrović postaje direktorom uoči ohridskog savjetovanja 1954. godine, kad organizira i službeni posjet jugoslavenskih urbanista Edvardu Kardelju, na kojem se razgovora o problemima, potrebama i zahtjevima istaknutim na ohridskom savjetovanju. Prema izvještaju s toga sastanka objavljenom u časopisu *Čovjek i prostor*, Kardelj je podržao ideju o osnivanju udruženja urbanista u čije članstvo su bili uključeni i geografi, građevinari, geodeti, medicinari, pravnici, ekonomisti, čime je djelokrug urbanista proširen na “sva područja koja zahvaća ljudska aktivnost unutar grada i regiona”.²⁹¹

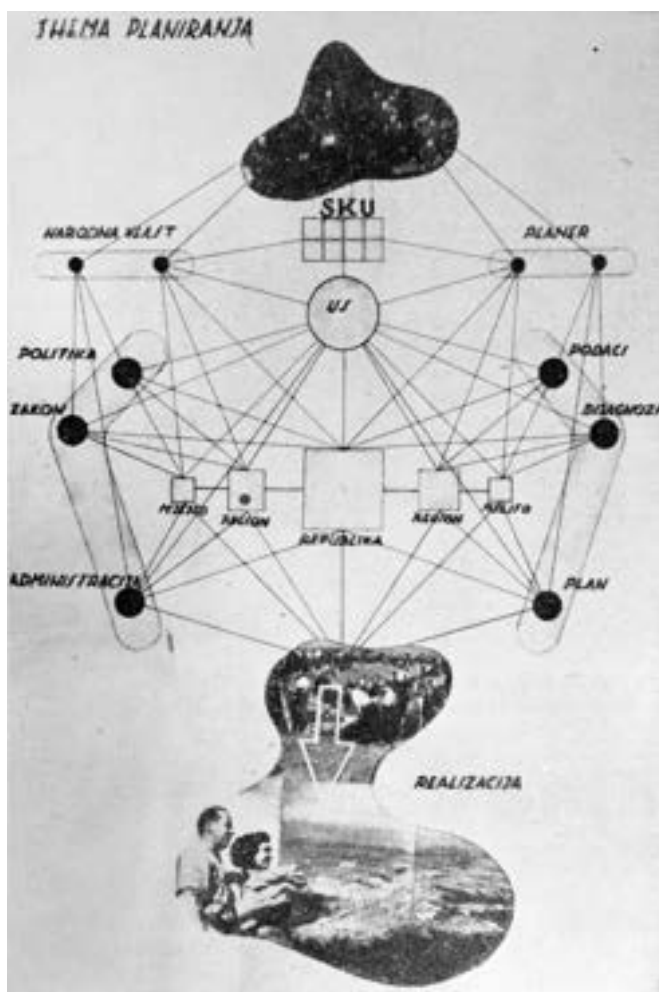

Slika 23. Dijagram administrativne organizacije prostorno-planerske discipline na republičkoj razini. Izvor: Petrović, Branko. 1954. “Prijedlog za organizaciju urbanističke službe.” *Čovjek i prostor* 1/19: 1.

²⁹⁰ Sredinom pedesetih godina Petrović je objavio nekoliko urbanističkih projekata i kratkih eseja u *Town and Country Planning*, britanskom časopisu kojeg je 1904. godine pokrenuo otac pokreta vrtnih gradova Ebenezer Howard, a koji je u početku služio kao službena publikacija pokreta. Ova činjenica upućuje na konkretne kontakte koje je Petrović u Britaniji tijekom svoga boravka ostvario. Vidi: Petrović, Branko. 1955. “Ploče: A New Seaport Town.” *Town and Country Planning* 46–50.; Petrović, Branko. 1955. “Two Yugoslav Towns.” *Town and Country Planning* 23/135: 331–334.

²⁹¹ Petrović, Branko. 1954. “Urbanisti kod Edvarda Kardelja.” *Čovjek i prostor* 1/18: 1.

Već sljedeće godine održana je osnivačka skupština Društva urbanista NR Hrvatske te je službeno pokrenut Savez udruženja urbanista FNRJ, čiji je prvi i dugogodišnji predsjednik bio Branko Petrović. Pokrenuto je i Savjetovanje društva urbanista FNRJ kao središnji godišnji forum za stručne diskusije i rješavanje urbanističkih pitanja na saveznoj razini.²⁹² Kardelj se s delegacijom urbanista složio i oko potrebe formiranja urbanističkih savjeta pri izvršnim vijećima (vladama) narodnih republika čiji bi zadaci trebali biti vođenje republičke urbanističke politike, organizacija regionalnog planiranja, revizija urbanističkih programa i planova, inspekcija, suradnja u izradi urbanističkog zakonodavstva te popularizacija discipline.²⁹³

Slika 24. Dijagram sheme prostornog planiranja (od političke odluke do realizacije). Izvor: Ibid.

²⁹² Savez društava urbanista Jugoslavije osnovan je na IV. Savjetovanju arhitekata i urbanista Jugoslavije održanom u Banji Ilidži 1955. godine. Na V. Savjetovanju, u Portorožu 1956. godine, odlučeno je da Savez društava urbanista Jugoslavije u 1957. godini organizira VI. Savjetovanje te I. Kongres Saveza društava urbanista Jugoslavije na temu regionalnog prostornog planiranja. Zaključci ovog savjetovanja objavljeni su časopisu *Čovjek i prostor*. Vidi: *Čovjek i prostor*. 1957. "Zaključci sa VI. Savjetovanja Saveza društva urbanista Jugoslavije." *Čovjek i prostor* 4/62: 8.

²⁹³ Petrović, "Urbanisti kod Edvarda Kardelja," 1.

Tom prilikom istaknuto je da se u narodnim odborima (NO) također trebaju formirati urbanistički savjeti sa svojim odjelima, izdvojeni od komunalnog savjeta i njegovih ostalih odjela.²⁹⁴ Kako je Petrović objasnio u časopisu *Čovjek i prostor*, urbanistički savjeti trebali su organizirati interdisciplinarnu stručnu komisiju za urbanističko planiranje (SKUP), koja bi postavila znanstvene temelje regionalnog i zemaljskog planiranja.²⁹⁵ Kako je vidljivo iz dijagrama (*Slika 23.*), savjet i njegove pojedine funkcije povezane su s društvenim planom i pojedinim državnim resorima, “kako bi se mogli donijeti valjani, dokumentirani, stručno obrazloženi i politički usklađeni zaključci”.²⁹⁶ Savjeti su bili vezani uz stručne projektne organizacije (urbanistički zavodi, instituti, udruženja) koje tehnički izrađuju urbanističke planove. Takav model organizacije urbanističke službe napravljen je po uzoru na britanski, prema kojem urbanistička služba počiva primarno na lokalnim planerskim organima (u jugoslavenskom slučaju, na urbanističkim savjetima unutar NO), dok su središnji planerski organi (u jugoslavenskom slučaju, urbanistički savjeti republika) savjetodavni, i u određenom smislu kontrolni mehanizmi čija je dužnost odrediti opće državne ili regionalne interese za svaki plan.²⁹⁷ Osim dijagrama prijedloga organizacije urbanističkih službi, Petrović u istom broju časopisa *Čovjek i prostor* objavljuje i nešto složeniji dijagram elemenata procesa planiranja (*Slika 24.*). Dijagram ukazuje na vezu između “narodne vlasti”, politike, zakona, administracije i urbanističkih savjeta, koji svi trebaju djelovati na razini različitih teritorijalnih mjerila – mjesta, regije i republike, a u suradnji s planerima zaduženim za tehničku izradu planova.²⁹⁸ Planiranje se, prema Petrovićevom dijagramu, trebalo odvijati u tri faze – prikupljanje tj. organizacija podataka, analiza i projektiranje, odnosno perspektivno planiranje. Čitav postupak, do njegova kraja, trebala je nadgledati stručna komisija za urbanističko planiranje (SKUP).

Arhitekt Mirko Premužić, jedan od istaknutih planera pri UIH-u, ističe da su ukidanjem Ministarstva za komunalne poslove i Savjeta za građevinarstvo i komunalne poslove 1953. godine, projektne institucije, uključujući i UIH, ostale bez nadređenog političkog okvira. Nakon ustavnih promjena 1953. godine nisu bili doneseni propisi, uputstva ni smjernice koji bi omogućili organizaciju discipline i učinkovito rješavanje urbanističkih problema i zadataka. U

---

²⁹⁴ *Ibid.*

²⁹⁵ Petrović, Branko. 1954. “Prijedlog za organizaciju urbanističke službe.” *Čovjek i prostor* 1/19: 1.

²⁹⁶ *Ibid.*

²⁹⁷ Vidi: Arhiv Branka Petrovića. Petrović. *Izvjestaj o urbanističkom studiju u Velikoj Britaniji, Švedskoj i Danskoj*, 12.

²⁹⁸ Petrović, “Prijedlog za organizaciju urbanističke službe,” 1.

tom su razdoblju, kako navodi Premužić, projektne organizacije bile glavni pokretači urbanističkih planova, što smatra problematičnim, jer osim ambulantnog rješavanja problema, karakterističnog za prethodno razdoblje, nije bilo izravne veze s političkim i administrativnim organima ni na republičkoj ni na lokalnoj razini.²⁹⁹ Izvršno vijeće Sabora NR Hrvatske (hrvatska republička vlada) osnovalo je stoga 1955. godine Odbor za urbanizam, čiji su članovi, osim nekolicine saborskih zastupnika, mahom bili čelnici Komore za ugostiteljstvo, Privrednog odjeljenja za željeznice, Zavoda za privredno planiranje, Ekonomskog instituta, Konzervatorskog zavoda NRH, Uprave za vodoprivredu, Centralnog higijenskog zavoda, Vojne oblasti, Savjeta za prosvjetu nauku i kulturu, ali i Urbanističkog biroa “Rijeka”, Urbanističkog biroa “Split” i UIH-a. Usprkos tome što je bilo predviđeno da Odbor za urbanizam preraste u Savjet, on je već u inicijalnoj formi uključio sve aktivnosti predviđene konceptom urbanističkog savjeta kako ga je godinu dana ranije bio opisao Petrović. Odbor je formirao i 5 povjerenstava (komisija) koje su provodile njegove aktivnosti: Komisiju za regionalno planiranje, Komisiju za reviziju urbanističkih planova i rješavanje konkretnih, aktualnih urbanističkih zadataka, Komisiju za zakonodavstvo, Komisiju za organizaciju urbanističke službe, problematiku kadrova i urbanističku propagandu i Komisiju za stambeno-komunalnu politiku i problematiku u izgradnji grada, sela i naselja. Važno je primijetiti da se organizacija komisija unutar Odbora za urbanizam djelomično referira na britanski Urbanistički zakon iz 1947. godine i na posljedičnu organizaciju britanske urbanističke službe s tom razlikom da je u jugoslavenskom organizacijskom modelu regionalno planiranje dobilo novu, zasebnu komisiju.³⁰⁰ Za predsjednika Komisije za regionalno planiranje izabran je Branko Petrović, a za predsjednika Komisije za reviziju Josip Seissel. Upravo te dvije komisije imale su ključnu ulogu u razvoju prostorno-planerske discipline u Hrvatskoj, budući da su se njihovi ciljevi velikim dijelom preklapali i usmjerili prvenstveno na razvoj metodologije regionalnog prostornog planiranja i elemenata regionalnih planova, na ocjenu postojećih urbanističkih elaborata te na donošenje prijedloga prioriteta za daljnju izradu regionalnih i urbanističkih

---

²⁹⁹ Mirko Premužić je naslijedio Branka Petrovića na čelnoj poziciji UIH, od 1958.-1970. godine. Vidi: HR-HDA-2039-1407. Premužić, Mirko. 1962. *Izveštaj o radu UIH od njegovog osnutka do 1963. godine*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 2.

³⁰⁰ Urbanistički zakon iz 1947. godine predviđao je mjere u sljedećim domenama: planiranje, planovi i mape, revizija planova, zemljište, urbanističke dozvole, konzervacije, reklame. Britansko Ministarstvo lokalne vlasti i planiranja bilo je podijeljeno na sljedeće odjele: novi gradovi, nacionalni parkovi, financiranje, rudarstvo, analiza i dokumentacija i statistička služba, tehnika planiranja, odjeljenje za rješavanje posjedovnih odnosa i inspektorat. Za urbanističko informiranje i propagandu bio je nadležan britanski Centralni ured za informiranje. Vidi: Arhiv Branka Petrovića. Petrović, *Izveštaj o urbanističkom studiju u Velikoj Britaniji, Švedskoj i Danskoj*, 11-13.

planova na teritoriju NRH.³⁰¹ Iste godine, prema Petrovićevom inicijalnom modelu, izrađen je prijedlog organizacije urbanističke službe i u NR Sloveniji, pri čemu urbanistički savjeti (umjesto odbora) imaju posebno organizirane referade (umjesto komisija), uključujući i onu za regionalno planiranje i reviziju plana. Urbanistička organizacija NR Slovenije predlaže i osnivanje instituta pri sveučilištima koji bi služili kao međufakultetska platforma za znanstveno istraživanje, savjetovanje, sistematiku i metodologiju prostornog planiranja.³⁰² Po istom modelu, uz manje izmjene, predložena je organizacija urbanističke službe i u NR Srbiji³⁰³ i u NR Makedoniji.³⁰⁴

Međutim, zbog nedostatka stručnih kadrova, urbanistička služba na razini Narodnih odbora nije utemeljena iako su prema važećem zakonu iz 1949. godine upravo Narodni odbori bili nadležni za donošenje urbanističkih i regulatornih planova za teritorij pod vlastitom upravom.³⁰⁵ Istovremeno, donošenje Osnovne uredbe o ustanovama sa samostalnim financiranjem 1954. godine, primoralo je urbanističke institute da osiguraju projekte tj. vlastite prihode. Nove političke i administrativne okolnosti stvorile su tako preduvjete da komuna, odnosno kotar postanu administrativni i teritorijalni predmeti urbanističkih, odnosno regionalnih prostorno-planerskih inicijativa te su omogućili da jedna urbanistička institucija iz ekonomske nužnosti ostvari relativan planerski monopol na definiranom regionalnom prostoru.³⁰⁶ To dakle nije bilo sistemsko rješenje na federalnoj ili republičkoj razini već su inicijative, tj. narudžbe za urbanističke usluge trebale doći od pojedinih NO, što je zahtijevalo senzibilizaciju komuna i kotareva o važnosti urbanizma i šireg planiranja razvoja njihovog regionalnog prostora. Branko Petrović, kao direktor UIH-a, objavljuje stoga opširan članak u časopisu *Komuna* (1955.) o

---

³⁰¹ Ciljevi Komisije za regionalno planiranje bili su: "1) izrada metodologije regionalnog urbanističkog planiranja, s postavkom elemenata od kojih se treba sastojati elaborat regionalnog urbanističkog plana te prijedlog granica pojedinih urbanističkih regija na teritoriju NR Hrvatske, 2) izrada prijedloga prioriteta i način izrade regionalnih urbanističkih planova na području NR Hrvatske." Vidi: Petrović, "Prijedlog za organizaciju urbanističke službe," 1.

³⁰² Čovjek i prostor. 1955. "Urbanistička služba (prijedlog organizaciji u NR Sloveniji)." *Čovjek i prostor* 2/55: 1.

³⁰³ Čovjek i prostor. 1955. "Organizacija urbanističke službe u NR Srbiji." *Čovjek i prostor* 2/25: 1

³⁰⁴ Čovjek i prostor. 1955. "Organizacija urbanističke službe u NR Makedoniji." *Čovjek i prostor* 2/28: 1

³⁰⁵ U referatu na IV. Savjetovanju urbanista u Sarajevu, arhitekt Nikola Dobrović ističe da: "Neposredni novi naredbodavci krupnijih poduhvata i upravljači građevinske politike postali su predstavnici narodnih odbora gradova i naseljenih mjesta i direktori poduzeća uz pomoć radničkih savjeta; oni su ti koji urbanistima i arhitektima postavljaju zadatke, a urbanizmu i arhitekturi određuju domet. Nedostatak stručne spremlje, koji se ispoljava osobito u pogledu regionalnog planiranja, odsustvo društvene volje i nedovoljna upućenost organa narodnih vlasti, vidno su došle do izražaja kao nepovoljne pojave." Vidi: Dobrović, Nikola. "Urbanizam – arhitektura – društvena volja." 1.

³⁰⁶ Primjer je relativni monopol Urbanističkog biroa – Split u širem dalmatinskom području. Vidi sliku 20.

važnosti i žurnoj potrebi urbanističkog planiranja komunalnog prostora koji se sadržajem temelji na njegovom ohridskom izlaganju.³⁰⁷ Nedvosmislen didaktičko-propagandni cilj Petrovićevog članka lakše je shvatiti ako se uzme u obzir da je *Komunu* objavljivala Stalna konferencija gradova i općina Jugoslavije (SKGOJ) pokrenuta 1953. godine kao platforma za efikasnije povezivanje, organiziranje i “horizontalnu” komunikaciju unutar cjelokupnog sustava komunalne samouprave.³⁰⁸ Potaknut svojim međunarodnim iskustvima Petrović dolazi do zaključka da se rješenje problema zakašnjele, no ubrzane industrijalizacije ne nalazi u ambulantom pristupu i pojašnjava da se planiranom integracijom industrije i poljoprivrede ekonomski život može dovesti u stabilnu i snažnu ravnotežu. Urbanistički planovi sadrže sve ljudske aktivnosti i usmjeravaju ih na planski i logičan razvoj, te ni jedna akcija poduzeća ili države koja ima za cilj vršiti bilo kakvu promjenu namjene zemljišta, njegovog formiranja i reformiranja ne bi trebala proći mimo urbanističkog prostornog i planskog rješenja. Usprkos korisnosti međunarodnih iskustava, Petrović tvrdi da “preuzimanje inozemnih koncepcija, normativa i formi rada ne vodi nikako do ispravnog rješenja i neminovno dovodi u kaos”, a “plovljenje između praktičizma i jedne akomodirane teorije, jedne nenacionalizirane koncepcije i izvjesnih principa koji nemaju gotovo nikakve realne korespondencije s našom socijalističkom koncepcijom, znači gubiti dragocjeno vrijeme.”³⁰⁹

Rješenje prikladno jugoslavenskim okolnostima Petrović vidi u sintezi i povezivanju različitih struka – od političara, filozofa, sociologa, ekonomista, geografa, arhitekta, urbanista pa do likovnih umjetnika. Vjeruje da organska povezanost njihovih znanja može rezultirati “jedinstvenom idejom o kreiranju ljudskog ambijenta, u kojem će se naći razumna koordinacija i harmonija u velikoj heterogenosti i 'polikromiji ljudskih aktivnosti' koje sačinjavaju strukturu organizma naseljenog mjesta i regije.”³¹⁰

---

³⁰⁷ Petrović, Branko. 1955. “Uloga i elementi urbanističkog planiranja u razvoju komuna.” *Komuna* 1/4: 11-17.

³⁰⁸ Milan Rakita ističe da je *Stalna konferencija gradova i općina* nastala 1953. godine kako bi se ograničile tendencije zatvaranja komuna i kotara u samodovoljne autarkične entitete, s ciljem stvaranja širokog institucionalnog okvira za efikasnije organiziranje i “horizontalnu komunikaciju” unutar cjelokupnog sustava lokalne samouprave. Rakita pojašnjava: “SKGO je imala značajnu političku ulogu u realizaciji krupnih projekata društvenog razvoja, utječući na strategije i metodologije razvoja prostorne ekonomije i definiranje zakonske regulative u oblasti funkcioniranja lokalne samouprave. U njoj su formalno usuglašavani stavovi delegata o pitanjima pravnog položaja gradova i općina kao samoupravnih zajednica u širem sistemu društvenog samoupravljanja te načinima financiranja lokalne samouprave, kreiranja stambenih politika i rješavanja komunalno-infrastrukturnih problema. Vidi: Rakita, *Prostorno-političke i memorijalne infrastrukture socijalističke Jugoslavije*, 35.

³⁰⁹ Petrović, “Uloga i elementi urbanističkog planiranja u razvoju komuna,” 13.

³¹⁰ *Ibid.*

Adresati njegova članka bili su općinski NO-i kojima je trebalo nedvosmisleno ukazati na neodgodivu potrebu za urbanističkim i prostorno-planerskih znanjima i uslugama. U njemu kao i u nizu drugih članaka koje je objavio pedesetih godina, uglavnom u časopisu *Čovjek i prostor*, Petrović se opetovano zalaže za ideju sinteze, kako bi se “ujedinile snage u oblikovanju prostora, ambijenta i funkcija čovjekovih aktivnosti u zajednici prostorno uključenih u jednu cjelovitu kompoziciju.”³¹¹ Ideja sinteze prisutna je u tom razdoblju i u umjetničkom i u arhitektonskom diskursu, a najjasnije se artikulira u djelovanju grupe EXAT 51 (Eksperimentalni atelier 51).³¹² Neki od najistaknutijih hrvatskih poslijeratnih umjetnika i arhitekata, okupljenih oko EXAT-a, zalagali su se za sintezu svih “plastičkih umjetnosti”, odnosno za integraciju primijenjene i likovne umjetnosti i industrijske proizvodnje. Prema temeljnim polazištima grupe EXAT 51, imperativ poslijeratne umjetničke produkcije bio je premostiti jaz između “okvira naše likovne orijentacije, s jedne strane, i prostornog koncepta koji proizlazi iz usklađenih odnosa proizvodnog i društvenog standarda s druge strane.”³¹³ Dodatno razlažući društveno-političke pozicije EXAT-ovaca, arhitekt Neven Šegvić 1955. godine primjećuje da (industrijski proizvedeni) predmeti nisu funkcionalni, estetski i ekonomični, jer se sama proizvodnja temelji na krivim postavkama. Stoga predlaže “pravilno postavljanje produkcijskog procesa”, u koji se uključuje i umjetnik-kreator, kao “integrator”.³¹⁴ Sličnu kritiku urbanisti Antolić i Petrović upućuju poslijeratnoj proizvodnji prostora, također usko ovisnoj o industrijskoj proizvodnji. Prostorni planeri, odnosno prostorno-planerska disciplina, prema Petroviću je trebala imati ulogu integratora koji sintetizira znanja različitih disciplina te ih primjenjuje na lokalne prostorne datosti i potrebe u dinamičnom suodnosu s općom logikom društvenog planiranja i teritorijalnog uređenja.

---

³¹¹ Osnivanje Društva urbanista NRH kao mjesta suradnje različitih stručnjaka, jedna je od mnogih Petrovićevih inicijativa usmjerenih prema ideji disciplinarnе sinteze. Vid: Petrović, Branko. 1955. “Društvo urbanista NRH.” *Čovjek i prostor* 2/29–30: 9. Nadalje, u članku “Hoćemo sintezu ili kompartmentalizam”, Petrović se još jednom zalaže za “stvaranje jake supine ljudi i struka svjesnih suvremene sinteze i jasnog cilja”. Vidi: Petrović, Branko. 1955. “Hoćemo li sintezu ili kompartmentalizam?” *Čovjek i prostor* 2/34: 4–5.

³¹² Kolečnik, Ljiljana. 2005. “Prilozi interpretaciji hrvatske umjetnosti 50-ih godina. Prikaz formativne faze odnosa moderne umjetnosti i socijalističke Države.” *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 29: 307-315.

³¹³ Manifest grupe EXAT 1951. godine potpisala je skupina najistaknutijih umjetnika i arhitekata poslijeratne generacije: Bernardo Bernardi, Zvonimir Radić, Vjenceslav Richter, Božidar Rašica, Zdravko Bregovac, Vladimir Zarahović te Ivan Picelj, Vlado Kristl i Aleksandar Srnec. Denegri, Jerko. 2000. *Umjetnost konstruktivnog pristupa*. Zagreb: Horetzky, 581.

³¹⁴ Šegvić, Neven. 1955. *Predgovor u katalogu izložbe Zagrebački trijenale – inicijativna izložba Udruženja umjetnika promijenjenih umjetnosti Hrvatske*. Zagreb.

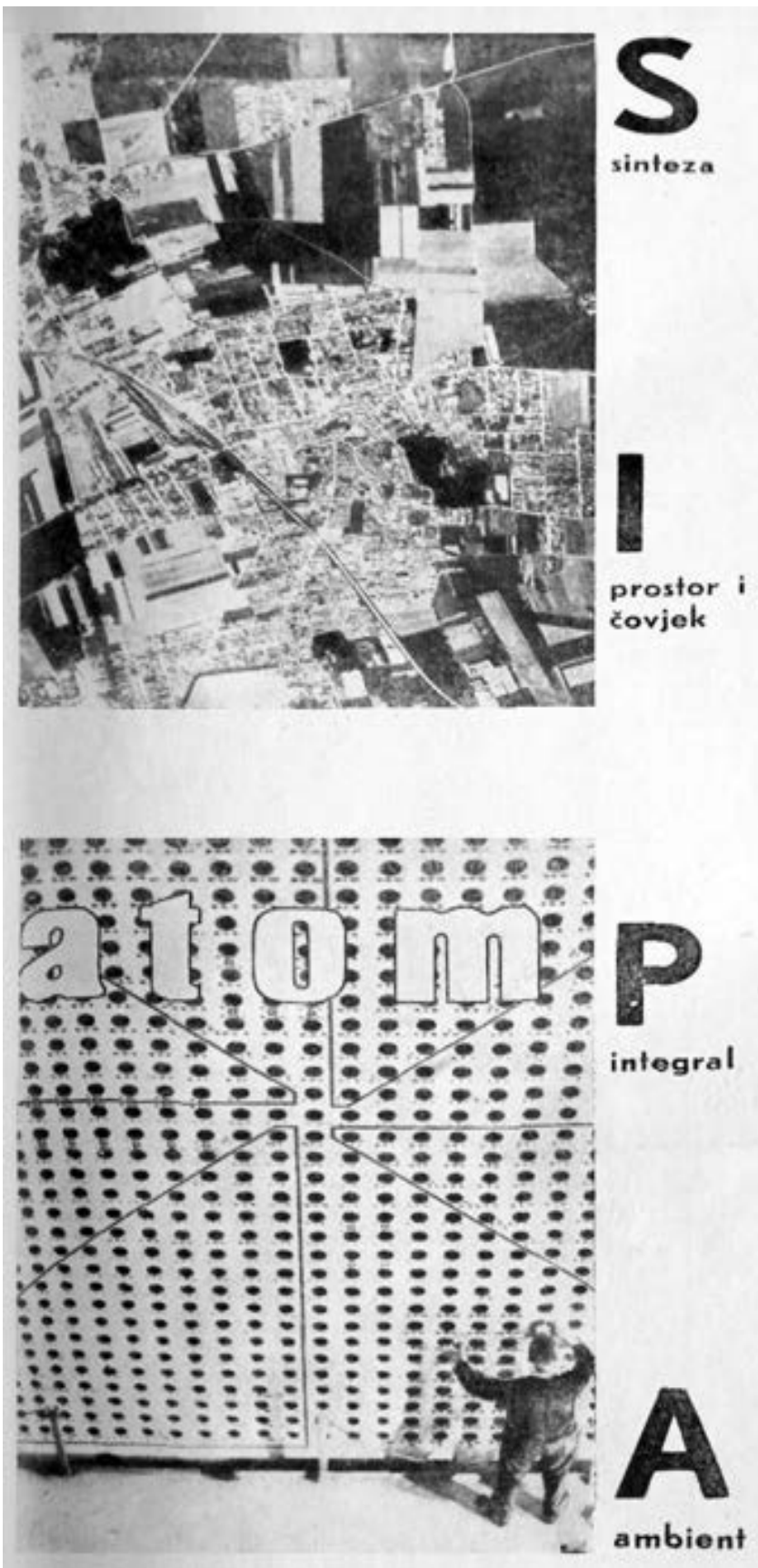
Tijekom druge polovice pedesetih godina, Petrovićevo razumijevanje sinteze doživljava određenu evoluciju. Tako u članku “SIPA (Sinteza, Integral, Prostor i čovjek, Ambijent)”, objavljenom u ČIP-u 1957. godine, upućuje stručnjacima različitih disciplinarnih usmjerenja i interesa manifestno intoniran poziv na zajednički stručni napor kako bi naseljeno mjesto – grad – regija, pronašlo jasnu harmoniju svih komponenta koje ga sačinjavaju, predlažući “sintezu tehnologije, filozofije i društva te nove umjetnosti kao sredstava za stvaranje i oblikovanje”.³¹⁵ Razrađena kao integrativni lokus svih specijalnosti, usmjerena na čovjeka i njegov harmoniziran odnos s prostorom, sinteza se počinje razumijevati kao “metodološki sistem i naučno-istraživački rad” kroz koji se ujedinjuju sve ljudske aktivnosti i uslojena priroda prostora sa svim njegovim društvenim i ostalim posebnostima.³¹⁶ Rezultat je odmak od relativno poopćene, ideološki intonirane definicije sinteze, prema instrumentalizaciji sinteznog mišljenja i prema njezinoj translaciji u razrađen prostorno-planerski metodološki sistem. Ilustracije Petrovićeva članka jasno održavaju njegove intencije. Čine ih zračna snimka naselja i njegove periferije koja upućuje na ne-urbani, regionalni obuhvat, te slika čovjeka (znanstvenika) ispred neke vrste elektroničkog upravljačkog sučelja, kao metaforičke uputnice na prevođenje svih slojeva teritorija u podatkovne kategorije koje planer-znanstvenik sintetizira i planski integrira, s ciljem stvaranja novog, humanijeg ambijenta (*Slika 25.*).³¹⁷ Ovi Petrovićevi tekstovi definiraju s jedne strane humanističku, a s druge znanstveno-tehnološku planersku orijentaciju koja se u tom razdoblju (1954.-1956.) pretače u prvu hrvatsku, odnosno jugoslavensku *Metodologiju regionalnog prostornog planiranja*.

---

³¹⁵ Petrović, Branko. 1957. “SIPA.” *Čovjek i prostor* 4/65: 9–10.

³¹⁶ *Ibid.*

³¹⁷ U utjecajnom francuskom stručnom časopisu *Urbanisme* iz 1959. godine objavljen je članak o ideji sinteze (*synthèse*). Unutar ovog članka predstavljeni su tzv. *grille d'équipement*, odnosno “rešetka sadržaja” sa 85 empirijski mjerljivih kategorija koje su trebale društveno unaprijediti, tj. humanizirati život u novoizgrađenim modernističkim naseljima (fr. *grands ensembles*), a koja su u tom trenutku već bila predmet društvene i političke kritike, uključujući i onu Lefebvreovu. Vidi: Cupers, Kenny. 2011. “The expertise of participation: Mass housing and urban planning in post-war France.” *Planning Perspectives* 26: 36-38.

Slika 25. SIPA (ilustracija). Izvor: Petrović, Branko. 1957. "SIPA." Čovjek i prostor 4/65: 9.

4.2.2. Metodološka i ideološka artikulacija prostornog planiranja pedesetih godina

Razdoblje instrumentalizacije pojma sinteze u Petrovićevom diskursu sredinom pedesetih godina ujedno je i vremenski okvir u kojem nastaje prva jugoslavenska metodologija regionalnog prostornog planiranja na kojoj Petrović radi s bliskim suradnikom, geografom Stankom Žuljićem.³¹⁸ U dokumentu *Metodologija regionalnog planiranja* kojeg je UIH objavio 1956. godine, Petrović i Žuljić ističu da je svrha metodologije regionalnog prostornog planiranja “sistematizirati sve pojedinosti analiza, programskih postavki ili planskog tretiranja, neophodnog za skladni razvoj regija u duljem vremenskom razdoblju”.³¹⁹ Dvojica planera naglašavaju da u “fazi izgradnje socijalističkog društva, plansko usmjeravanje privrednog i društvenog života zahtijeva svoje prostorno rješenje, posebno na području regije.”³²⁰ Zaključuju da će društveni planovi stoga prethoditi prostornom planiranju, koje će svojim prostornim rješenjima ili potvrditi ili korigirati postavke društvenog planiranja.³²¹ Osnovni preduvjet za takvu poziciju je jasno određivanje regionalnog prostornog obuhvata i to s obzirom na “jedinstvene karakteristike” prostora i “ujedinjujuće faktore” distribucije gospodarskih djelatnosti te njezinih društvenih i kulturnih aspekata. No, sve do stabilizacije komunalne teritorijalne strukture nakon ustavnih promjena 1963. godine, pozicioniranje discipline i daljnja primjena prostorno-planerskih koncepata bili su znatno otežani. Svjesni stalne promjenjivosti teritorijalne organizacije krajem pedesetih godina, Petrović i Žuljić pragmatično inzistiraju da regiju uzetu u prostorno-planerski opseg definiraju prema administrativnim granicama kotara. Pritom je posebna pozornost usmjerena na grad kao regionalno središte, odnosno, na definiranje hijerarhije centralnih mjesta koja oko sebe stvaraju funkcionalne gravitacijske zone. Budući da unutar tih zona istovremeno djeluju “centrifugalne i centripetalne sile”, regionalno prostorno planiranje, prema Petroviću i Žuljiću, ima za cilj uspostaviti ravnopravniji razmještaj resursa i funkcija u hijerarhiji centara. Dvojica planera stavljaju fokus na planiranje “praznog prostora koji postoji između tzv. Urbanizma i “rurizma”, prostora koji nije bio u urbanističkom fokusu, niti je pripadao organizaciji seoske aglomeracije.”³²² Prva metodologija regionalnog prostornog

---

³¹⁸ Dvogodišnji rad na metodologiji (1954.-1956.) odvijao se gotovo istovremeno s razvojem *Regionalnog prostornog plana za kotar Krapina* izrađenim pod vodstvom istog planerskog dvojca. Ovaj plan je ujedno i prvi regionalni prostorni plan izrađen u Jugoslaviji.

³¹⁹ Žuljić, Stanko. 1983. *Prostorno planiranje i prostorna istraživanja*. Zagreb: Ekonomski institut, 5.

³²⁰ Zbirka Hrvatskog muzeja arhitekture HAZU. Petrović, Branko i Stanko Žuljić. 1956. *Metodologija regionalnog planiranja*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 5.

³²¹ *Ibid.*

³²² *Ibid.*, 16.

planiranja bila je usmjerena na ovakav tip međuprostora te je podrazumijevala međudisciplinarnu sintezu i suradnju. Prema takvoj metodologiji, regionalno prostorno planiranje podijeljeno je na 3 osnovne faze:

1.) Prikupljanje statističkih elemenata i podloga kao osnova za pristupanje izradi prostornog plana regije.

2.) Proces analitičkog, planerskog i projektantskog rada koji se tekstualno i grafički realizira u obliku jednog ili više elaborata čiji su osnovni dijelovi:

- a) izvod iz zemaljskog plana i analiza postojećeg stanja te potencijala regije,
- b) program plana,
- c) prostorni plan.

3.) Priprema za realizaciju koja nije bila sastavni dio elaborata prostornih planova budući da je trebala obuhvatiti niz administrativno-upravnih i drugih mjera koje bi trebale utjecati, poticati ili zakonski osigurati provođenje planova u praksi. U tekstu *Metodologije*, Petrović i Žuljić navode da:

“Prostorni planovi predstavljaju sintezu planova svih sektora koji tretiraju bilo koju aktivnost na određenom prostoru. Oni se oslanjaju na zaključke planskih sektora svih resora, s time što treba da osiguraju skladno podudaranje svih aktivnosti i spriječe individualno prilaženje definiranju pojedinih funkcija koje su uzročno povezane. Tek sinteza svih planiranih poduhvata pokazuje stupanj koncentracije određenih funkcija na jednom prostoru i u jednom centru, što je neophodno za plansko i racionalno korištenje napora zajednice za uređenje prostora i ekonomično korištenje mogućnosti pojedinih komunalnih jedinica.”³²³

Metodologija pojedine sektorske analize, sintetizirane u završnom planu, ne definira u općim crtama, već kroz prijedlog sadržaja i nacrt nomenklature prostornih podataka o prirodnim elementima, stanovništvu, privredi, prometu i javnim funkcijama, građevinskom fondu, komunalnom standardu te postojećim kartografskim podlogama. Sve je to tek osnova za analizu regionalnog prostora, program i prostorni plan, koji pak imaju svoje pod-skupine podataka.³²⁴ Nomenklatura ukazuje na važnu razliku između regionalnog planerskog pristupa i urbanizma prethodnog razdoblja. Umjesto logike razdvajanja na 4 funkcije, prvenstveno usmjerene na

---

³²³ Žuljić, *Prostorno planiranje*, 5.

³²⁴ *Ibid*, 7-18.

proizvodnju i prateće servise, *Metodologija* donosi holistički pogled na prostor, sve ljudske aktivnosti i dimenzije prostora, a temeljem uvida u skupinu od 400 različitih prostornih podataka navedenih u nomenklaturi. No, ti podaci i prostorne podloge postojali su tek djelomično za neke gradove, a veliku većinu podataka tek je trebalo prikupiti, za što u tom trenutku nije postojalo ni stručnih, ni kadrovskih kapaciteta. Tako razrađen metodološki pristup nije bio samo ambiciozan, već ga se može smatrati i dijelom utopijskog modernizacijskog impulsa karakterističnog za razdoblje pedesetih godina u Jugoslaviji. U toj utopijskoj viziji prve prostorno-planerske metodologije, krije se i trajan raskorak između eksperata-planera i društvenoga realiteta, odnosno prema Lefebvreu, raskorak između reprezentacije i samog prostora.³²⁵ Taj se raskorak manifestira i tenzijom između modernističke projekcije grada i zaostajanja sela, što je dovelo “urbano-ruralni kontinuum” u fokus prve faze regionalnog prostornog planiranja u Hrvatskoj. U relaciji s problematikom odnosa grada i sela, nova disciplina određuje vlastitu ideološku i teorijsku poziciju.

Pionirska prostorno-planerska metodologija po prvi je put prezentirana široj stručnoj javnosti na 6. Savjetovanju i 1. Kongresu Udruženja urbanista Jugoslavije 1957. u Aranđelovcu u Srbiji.³²⁶ Ovo savjetovanje i kongres, organizirani na temu regionalnog prostornog planiranja, predstavljaju temeljni događaj u uobličavanju discipline kojem su nazočili najistaknutiji predstavnici struke, većinom arhitekti i urbanisti iz svih saveznih republika.³²⁷ Uz Petrovića i Žuljića, među hrvatskim su predstavnicima na konferenciji bili i Vladimir Antolić te urbani ekonomist Franjo Gašparović (1915.–2000.), budući koordinator *Jadranskih projekata*. U svom izlaganju Petrović i Žuljić tvrdili su da je nepostojanje sveobuhvatnog sustava prostornog uređenja uzrokovalo funkcionalnu neravnotežu, “neracionalno” korištenje zemljišta, propuštene ekonomske prilike i općenito smanjenje kvalitete života.³²⁸ Hrvatski planeri

---

³²⁵ Vidi poglavlje 3.3.

³²⁶ VI. Savjetovanje Društva urbanista Jugoslavije se održavalo 30. i 31. svibnja nakon čega je 1. lipnja 1957. uslijedio kongres. Vidi: Nedović-Budić, Zorica i Branko Cavrić. 2006. “Waves of Planning: a Framework for Studying the Evolution of Planning Systems and Empirical Insights from Serbia and Montenegro.” *Planning Perspectives* 21/4: 393–412.

³²⁷ Konferencija je okupila vodeće jugoslavenske arhitekta i urbaniste uključujući Nikolu Dobrovića, Branislava Kojića, Branislava Pihu, Borka Novakovića i Dimitrija Perišića iz Srbije; Branka Petrovića, Vladimira Antolića, Stanka Žuljića i Franju Gašparovića iz Hrvatske; Vladimira Bracu Mušića, Milana Tepinu i Edvarda Ravnikara iz Slovenije; Ivana Taubmana i Branka Krstića iz Bosne i Hercegovine; Borislava Koleva iz Makedonije; Đorđija Minjevića i Radovana Bakića iz Crne Gore. Vidi: *Ibid.*

³²⁸ Petrovićev i Žuljićev referat s konferencije u Aranđelovcu objavljen je u koautorstvu s Franjom Gašparovićem u tematskoj publikaciji u izdanju Društva urbanista Srbije 1957. godine pod naslovom

zagovarali su razumijevanje prostora kao “ključne mjere za usklađivanje” određenih lokacija čiji su razvojni kapaciteti prethodno utvrđeni društvenim planovima. Prostorno planiranje je dakle definirano kao “teritorijalno razrađeni program” za razvoj i upravljanje gospodarskim i javnim životom u određenom prostoru i vremenu, s regijom kao teritorijalnim okvirom koji ravnopravno obuhvaća i urbana i ruralna područja.³²⁹ Metodologija regionalnog prostornog planiranja prema Petroviću i Žuljiću zasnovana je na interdisciplinarnom, znanstvenom pristupu i utemeljena u koordiniranoj i opsežnoj uporabi zračnih fotografija, novih tehnika prikupljanja podataka te kartografskoj analizi i dijagramiranju.³³⁰ Ovaj aspekt metodološkog pristupa upućuje na izražen utjecaj regionalne geografije koja krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina, većinom u zapadnoeuropskim zemljama, uključujući i Veliku Britaniju, postaje dijelom prostorno-planerske prakse. U članku objavljenom u *Geografskom glasniku* 1956. godine, Žuljić se referira na deklaraciju međunarodne geografske konferencije u Lisabonu iz 1949. godine unutar koje se ističe da geografija regionalnom planiranju mora dati metode analitičkog rada i sinteze.³³¹ Štoviše, pozivajući se na belgijske i britanske planerske metodologije, Žuljić navodi da primijenjena geografija treba biti orijentirana prema urbanističkim potrebama te na određeni način prostorno testirati ekonomsko planiranje. Žuljić navodi:

“Prostorno planiranje je u stvari kontrola ekonomskog planiranja, koje ne razmatra funkcionalne odnose u prostoru. Tek stvaranje geografske karte regije s njenim budućim elementima života, omogućuje provjeru i uspoređenje, da li je, i u kojoj je mjeri perspektivni plan razvoja u skladu s potencijalnim mogućnostima kraja.”³³²

Ovim citatom Žuljić sugerira da prema temeljnim metodološkim postavkama prostorno planiranje ne može biti politički centralizirano budući da istovremeno proizlazi iz razvojnih planova države te predstavlja njihov korektiv. U poslijeratnom jugoslavenskom kontekstu,

---

“Regionalno prostorno planiranje”. Uvodne tekstove za to izdanje napisali su slovenski arhitekt Marijan Tepina (“Ekonomske zakonitosti urbanizacije i regionalnog planiranja”) i srpski arhitekt Nikola Dobrović (“Osnovi potencijalnog prostornog planiranja”), dok se tekst hrvatskih planera bavio definiranjem osnovnih pojmova i strukturiranjem metodologije (“Regionalno prostorno planiranje”). Vidi: Studijski arhiv Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu. Petrović, Branko, Franjo Gašparović i Stanko Žuljić. 1957. “Metodologija prostornog planiranja.” U *Regionalno prostorno planiranje*, Tepina, Marjan (ur.). Beograd: Društvo urbanista Srbije, 98-99.

³²⁹ *Ibid.*

³³⁰ *Ibid.*

³³¹ Žuljić, Stanko. 1956. “Geografske studije regija i prostorno planiranje.” *Geografski glasnik* 18/1: 128.

³³² *Ibid.*, 127.

slojevitim kartografskim analizama regionalnih uvjeta ciljalo se izraditi podlogu za program i plan “optimizacije” dihotomije između grada i sela, pri čemu je povezivanje industrije i poljoprivrede istaknuto kao “najlogičnije i najučinkovitije rješenje za trenutne probleme naših naselja”.³³³ Žuljić i Petrović su tvrdili da upravo iz te osnove treba proizaći nova struktura gradskih i seoskih zajednica, što bi omogućilo uklanjanje razlika između industrijskog rada i poljoprivrede.³³⁴ Detaljniji uvid u složenu ideološku pozadinu metodologije koju su Žuljić i Petrović prezentirali, navodi na njenu bliskost s ideološkom pozadinom vizionarske studije “Novi regionalni obrazac” (*The New Regional Pattern*) Ludwiga Karla Hilberseimera objavljene 1949. godine.³³⁵ Kao što primjećuje Charles Waldheim (2016.), Hilberseimerov rad izgrađen je na tradiciji engleskih vrtnih gradova i progresivnom prostornom planiranju koje je zagovaralo reorganizaciju gradske regije.³³⁶ U spomenutoj studiji, Hilberseimer je zagovarao “strukturnu promjenu” postojeće urbane forme i njezin postupni prijelaz u nove teritorijalne obrasce stanovanja, poljoprivrede, industrije, komercijalnih i građanskih prostora što je rezultiralo “mrežama decentralizirane distribucije”.³³⁷ Upoznat s topografijom, hidrološkim, demografskim, ekonomskim i geografskim podacima, Hilberseimer je razvio svoju glavnu tezu oko koncepta decentralizacije i optimalnog povezivanja industrije i poljoprivrede izvan postojeće urbane mreže. Za teorijsku pozadinu svog rada Hilberseimer postavlja dvije ideološki oprečne figure – ruskog anarhista, geografa i filozofa Petra Kropotkina (1842.-1921.) i istaknutog inovatora kapitalističke industrijske proizvodnje, Henryja Forda (1863.-1947.).³³⁸ Kropotkin se oslanjao na Proudhonov koncept samoupravne integracije između ruralnih zajednica i radničkih tvrtki. Inzistirao je na društvu “integriranog i usklađenog” rada, gdje je svaki pojedinac proizvođač i manualnog i intelektualnog rada, stvarajući pritom neovisni društveni agregat dovoljno velik i robusan za gospodarsku, regionalnu samoodrživost.³³⁹ U usporedbi s Kropotkinom, Henry Ford je progovarao sličnim jezikom, no sa suprotne strane ideološkog spektra. Po dolasku u Chicago, Hilberseimer se upoznao s ostavštinom tamošnjih

---

³³³ *Ibid*, 99.

³³⁴ *Ibid*.

³³⁵ Knjiga je nastala tijekom Hilberseimerove profesure na arhitektonskom fakultetu pri Illinois Institute of Technology u Chicagu. Vidi: Hilberseimer, Ludwig. 1949. *The New Regional Pattern; Industries and Gardens Workshops and Farms*. Chicago: P. Theobald.

³³⁶ Waldheim Charles. 2016. *Landscape as Urbanism: A General Theory*. Princeton New Jersey: Princeton University Press, 129.

³³⁷ *Ibid*, 116.

³³⁸ Hilberseimer, *The New Regional Pattern*, 82–83.

³³⁹ Kropotkin, Peter Alekseevich. 1901. *Fields, Factories and Workshops, or, Industry Combined with Agriculture and Brain Work with Manual Work*. New York, London: G. P. Putman's sons, Swan Sonnenschein & Co., Ltd., IV.

eksperimentalnih industrijskih sela Henryja Forda (građena 1918.–1941.) koja su se temeljila na ideji smanjenja kulturnih, tehnoloških i ekonomskih razlika između “poljoprivrednih polja i tvornica”. Time je Ford ciljao uspostaviti samoodrživu i administrativno autonomnu mrežu decentraliziranih naselja.³⁴⁰ U metodološkom, ali i političkom smislu, oba su se primjera zalagala za samoupravljanje i regionalnu neovisnost od središnjega državnog aparata. Ne čudi stoga da Hilberseimerova planerska teorija može poslužiti kao referentna točka prvoj hrvatskoj metodologiji regionalnog prostornog planiranja, ali i čitavoj disciplini koja se od sredine pedesetih godina pokušava nametnuti političkoj nomenklaturi na lokalnoj i federalnoj razini. Fordova težnja za optimizacijom i poboljšanjem proizvodnje unutar općega državnog gospodarstva, ali izvan izravnog pokroviteljstva središnje državne vlasti korespondirala je sa jugoslavenskim gospodarskim zamahom od sredine pedesetih godina koji je istovremeno davao prednost rentabilnosti (profitabilnosti) i podržavao sve veću samoupravnu neovisnost komuna i poduzeća. S druge strane, Kropotkinov pojam samoodrživih zajednica tražio je ostvarenje individualnoga ljudskog potencijala unutar temeljnog samoupravnog “društvenog agregata” – komuna i kotareva, pa je bio sukladan jugoslavenskoj težnji za marksističko-lenjinističkim konceptom “odumiranja države”. Istovremeno, Petrović je tražeći pozicije urbanista unutar novog društvenog uređenja na nekoliko mjesta jasno izrazio stav da se planiranje može postaviti “odozdo” samo ako djeluje i “odozgo”. Time je ciljao definirati prostornog planera kao “neovisnog” stručnjaka koji djeluje sukladno društvenom planu, a čije djelovanje političko vodstvo potom prihvaća i provodi. Planeri dakle prihvaćaju samoupravni socijalizam i decentralizaciju kao osnovne principe društvenog uređenja, no zalažu se prostorno planiranje koje se provodi centrističkim modelom donošenja odluka vezanih za razvoj, a temeljem znanstvenih podataka i jasno definirane metodologije koju provodi skupina planera-eksperata. Dijalektički odnos samoupravljanja i upravljanja, decentralizacije i centralizacije, preslikava se tako i na prostorno-planersku disciplinu i stručnu poziciju planera, kao i na tenzije između industrije i poljoprivrede, sela i grada, centra i periferije, razvijenih i nerazvijenih komuna, kotara i regija. Skupina hrvatskih planera u svoj primarni fokus stoga stavlja međuprostor, “sive zone” u kojima urbanizacija oprosturuje neuravnoteženosti jugoslavenskog socijalizma. Novi odnosi između centara, servisa i funkcija, a s ciljem pravednije distribucija resursa i

---

³⁴⁰ Mullin, John Robert. 1982. “Henry Ford and Field and Factory: An Analysis of the Ford Sponsored Village Industries Experiment in Michigan, 1918-1941.” *Journal of the American Planning Association* 48/4: 419–431.

ekonomskih prilika na širem teritoriju, postaju stožerna i dugotrajna problematika regionalnog prostornog planiranja u Hrvatskoj.

Kongres u Arandjelovcu rezultirao je publikacijom i Rezolucijom koja je imala snažan stručni odjek u Jugoslaviji.³⁴¹ Potpisnici Rezolucije složili su se da metodologija koju su 1956. bili iznijeli hrvatski planeri može poslužiti kao orijentacija za prostorno-planersko djelovanje u ostalim narodnim republikama. Štoviše, sve do početka šezdesetih godina, *Metodologija* je služila kao jedini dokument na koji su se prostorni planeri uopće mogli pozvati.³⁴²

U razdoblju kada se donose metodologije u ostalim republikama, uključujući i onu u ekonomski razvijenijoj SR Sloveniji (1960.-1962.),³⁴³ UIH i Urbanistički biro Dalmacije metodologiju provode u planerskoj praksi, kroz rad na konkretnim planerskim zadacima, prvo *Regionalnim planom za kotar Krapina* (1955.-1957.), a zatim i *Regionalnom prostornom planu za kotar Split* (prva faza 1961., druga faza 1964.).³⁴⁴

---

³⁴¹ Rezolucija je objavljena u: Novaković, Borko. 1987. *Urbanistična pisma 1955-1985: Prilozi za monografiju Urbanističkih saveza Srbije i Jugoslavije*. Beograd: Gradjevinska knjiga. 99. Također, vidi: "Rezolucija urbanista." *Čovjek i prostor* 4/65: 10.

³⁴² U VI. točki Rezolucije s arandjelovačke konferencije se navodi: "U našoj zemlji ne postoji dovoljno iskustva u regionalnom prostornom planiranju, pa će stoga biti potreban duži studijski rad i dugogodišnje iskustvo da bi se moglo doći do potpune i praksom potvrđene metodologije. Do izrada takve metodologije, kao orijentacije organizacijama koje se bave prostornim planiranjem, može poslužiti metodologija koju je izradio Urbanistički institut Hrvatske." *Ibid.* Također vidi: Čovjek i prostor. 1957. "Zaključci s VI. Savjetovanja Saveza društva urbanista Jugoslavije." *Čovjek i prostor* 62/4: 8.

³⁴³ Nakon hrvatske metodologije regionalnog prostornog planiranja iz 1956. godine, izrađene su metodologije za većinu ostalih republika (osim Makedonije): za SR Sloveniju 1961. godine, za SR Crnu Goru 1964. godine, za SR Srbiju 1965. godine te SR Bosnu i Hercegovinu 1966. godine. Prvi metodološki dokument nastao nakon metodologije koju je izradio UIH je izrađen na Urbanističkom institutu SR Slovenije 1961. godine. Komparativna analiza prvih dvaju metodologija regionalnog prostornog planiranja ukazuje na značajnu podudarnost, ali i neke razlike. Obje metodologije imaju istu strukturu: 1) regionalne analize, 2) koncept / program plana, 3) prostorni plan, uz to da hrvatska metodologija u uvodu predviđa i dio s izvodom iz zemaljskog plana koji generalno određuje smjernice budućeg prostornog plana. Također, razlika je ta da hrvatska metodologija ima jednako detaljno razrađene sve elemente metodologije, dok je slovenska metodologija nešto sažetija, detaljno je razrađen samo sadržaj regionalne analize, no karakterizira je sustav pokazatelja za izvođenje zaključaka za svaku od tri elementa. Vidi: Mušič, Vladimir Braco et al. 1960. *Enotna metodologija regionalnega prostorskega planiranja v LR Sloveniji I*. Ljubljana: Urbanistički institut SR Slovenije.; Mušič, Vladimir Braco et al. 1962. *Enotna metodologija regionalnega prostorskega planiranja v LR Sloveniji II*. Ljubljana: Urbanistički institut SR Slovenije.

³⁴⁴ Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja 1966. godine objavio je komparativnu studiju prvih regionalnih prostornih planova u SR Hrvatskoj, uključujući i onaj za kvarnersku regiju (1957.) koji za razliku od splitskog i krapinskog regionalnog prostornog plana nije izrađen prema metodologiji UIH. Vidi: Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja. 1966. *Sadržaj i metodi izrade prostornih planova Kvarnerskog regiona i srezova Krapina i Split. Usporedni pregled*. Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja. Beograd.

Razloge odabira kotara Krapina kao planerskog obuhvata prvog regionalnog prostornog plana u Jugoslaviji između ostalog valja tražiti i u ideološkim razlozima. S jedne strane, radi porijekla predsjednika Tita koji je bio rođen u Kumrovcu, Hrvatsko zagorje je imalo na neki način posebno mjesto u jugoslavenskoj kolektivnoj svijesti, pa je razvoj upravo te regije s ideološkog i političkog aspekta bio oportun i razumljiv.³⁴⁵ S druge strane, ovaj je kotar bio jedan od najgušće naseljenih u Jugoslaviji, opterećen viškom radne snage i ravnomjernom disperzijom malih, uglavnom seoskih naselja, bez ijednog većeg središta.³⁴⁶ Kotar je stoga bio ekonomski i administrativno ovisan o Zagrebu što je rezultiralo intenzivnim migracijama stanovništva prema republičkom središtu (*Slika 26.*). Međutim, sam Zagreb nije prilikom definiranja plana uzet unutar regionalnog obuhvata. Plan se odnosio većinom na ruralni među-prostor, dakle ne-grad, pa se ovaj plan već po svojim inicijalnim problemskim polazištima i obuhvatu razlikuje od svih planerskih poduhvata ranijega razdoblja poput direktivnih i regulacijskih osnova za Zagreb i vezane gradove Sisak, Karlovac i Varaždin.

Regionalni prostor kotara Krapina prepoznat je dakle kao “ogledni problemski zadatak” za razvoj “oglednog prostornog plana” koji u svojim analitičkim pozicijama, sadržaju, programskoj i planskoj artikulaciji predstavlja realizaciju najsuvremenijih prostorno-planerskih pristupa te manifestaciju ideološke paradigme o jednakosti sela i grada. Plan se strukturom i pristupom oslanjao na iscrpne sektorske analize, statistike, dijagrame i kartografske prikaze različitih prirodnih i kulturnih aspekata regije iz kojih je potom proizašao regionalni program i prostorni plan. Jedna od njegovih osnovnih ideja bila je uspostavljanje nove kategorizacije centralnih naselja, odnosno poticanje razvoja većih aglomeracija od 2000 do 10000 stanovnika. Međutim, plan se nije temeljio na prijedlogu nove hijerarhije centralnih naselja, već na ravnomjernoj raspodjeli funkcija i servisa u postojećim naseljima. Planom se ciljalo suprotstaviti nastanku moguće dihotomije većih i manjih naselja (grada i sela) te uspostaviti uravnotežen teritorijalni sistem bez obzira na veličinu i tip naselja. Ovakav je plan u praksi podrazumijevao novu hijerarhiju centralnosti, no barem nominalno ona se metodološkim

---

³⁴⁵ Škrbić Alempijević, Nevena i Petra Kelemen. 2010. “Travelling to the Birthplace of “the Greatest Son of Yugoslav Nations: The Construction of Kumrovec as a Political Tourism Destination.” U *Yugoslavia's Sunny Side: A History of Tourism in Socialism (1950s-1980s)*, Igor Duda et al. (ur.), 141-170. Budapest: Central European University Press.

³⁴⁶ Petrović, Branko i Stanko Žuljić. 1958. *Regionalni prostorni plan kotara Krapina*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 36-37.

usmjeravanjem na distribuciju funkcija i servisa pokušala izbjeći.³⁴⁷ Uravnoteženiji odnos sela i grada unutar plana se tako realizirao na tri razine: 1.) na makroregionalnoj razini kojoj je u fokusu ruralni prostor, a ne grad Zagreb, 2.) na regionalnoj razini u kojoj se prostor artikulira kroz uspostavljanje kategorizacije centara temeljene na “egalitarnoj” distribuciji funkcija i servisa,³⁴⁸ 3.) te na lokalnoj, urbanističkoj razini gdje su predloženi planovi naselja koji uključuju veći broj administrativnih i javnih društvenih funkcija i servisa, a kako bi se ovisnost o Zagrebu mogla moderirati.³⁴⁹ Među tim zasebnim urbanističkim prijedlozima posebno je razrađen plan za komunu Klanjec, objavljen 1957. godine kao zasebna idejna studija čiji su autori Antun Marinović i Stanko Žuljić (UIH).³⁵⁰ *Urbanistički plan za Klanjec* je smatran mikroregionalnim planom jer je izravno proizlazio iz regionalnog plana kotara i bio izrađen po istoj metodologiji.³⁵¹ Prema analizi regionalnog plana, pokazalo se da Klanjec s gravitacijskim područjem treba tretirati kao zasebnu društvenu i geografsku cjelinu, koja je sa Zagrebom povezana bolje nego s ostatkom kotara. Budući da naselje nije imalo značajne industrijske resurse, plan predviđa razvoj Klanjca kao zasebnog obrazovnog, društvenog i kulturnog centra s razvijenim javnim i rekreacijskim prostorima te pravnim, zdravstvenim i trgovačkim servisima, čija je distribucija prikazana na općinskom mjerilu i kao urbanistička dispozicija objekata u novom središtu naselja. Urbanistički plan za Klanjec trebao je poslužiti kao dokaz da je metodologija primjenjiva na komunalnoj razini te predočiti model planiranja u kojem iz regionalnog plana proizlaze planovi nižih razina. Naposljetku, za razliku od regulatorne osnove Siska koji se temelji na funkcionalnom zoniranju i usmjerenosti na industrijske i prometne veze sa Zagrebom, plan za Klanjec temelji se na ideji stvaranja “periferne centralnosti” koja nastaje

---

³⁴⁷ U planu je istaknuto: “Naselja unutar plana se mogu klasificirati prema načinu življenja, tipovima gospodarskih aktivnosti, prema željama i potrebama stanovnika, ali ni po kojim drugim kriterijima.” Vidi: Petrović, Žuljić. *Regionalni prostorni plan kotara Krapina*, 170. Ipak, klasifikacija centralnih naselja izvodi se prema kvantitativnim, a ne kvalitativnim kriterijima te rezultira novim ili prezentira postojeće odnose prostorne, ekonomske i društvene dominacije i subordinacije.

³⁴⁸ Stanek elaborira egalitarnu i ravnomjernu distribuciju funkcija i servisa kroz Lefebvreov koncept kolektivnog luksuza. Vidi: Stanek, “Collective luxury,” 478–487.

³⁴⁹ Unutar regionalnog prostornog plana naznačene su smjernice za razvoj centralnih naselja: Zabok, Oroslavje, Krapina, Klanjec, Zlatar, Konjščina. Pregrada, Donja Stubica, Bedekovčina. Vidi: Petrović, Žuljić, *Regionalni prostorni plan kotara Krapina*, 160-165. Pojedina naselja su detaljnije razrađena kroz sljedeće planove: *Programska skica za izradu urbanističkog plana Kumrovec* (1954.), *Urbanistički plan Klanjec* (1957.), *Urbanistički plan Krapinske Toplice* (1959.), *Idejna studija Urbanističkog plana Krapina* (1960.) i *Generalni urbanistički plan Zabok* (1961.).

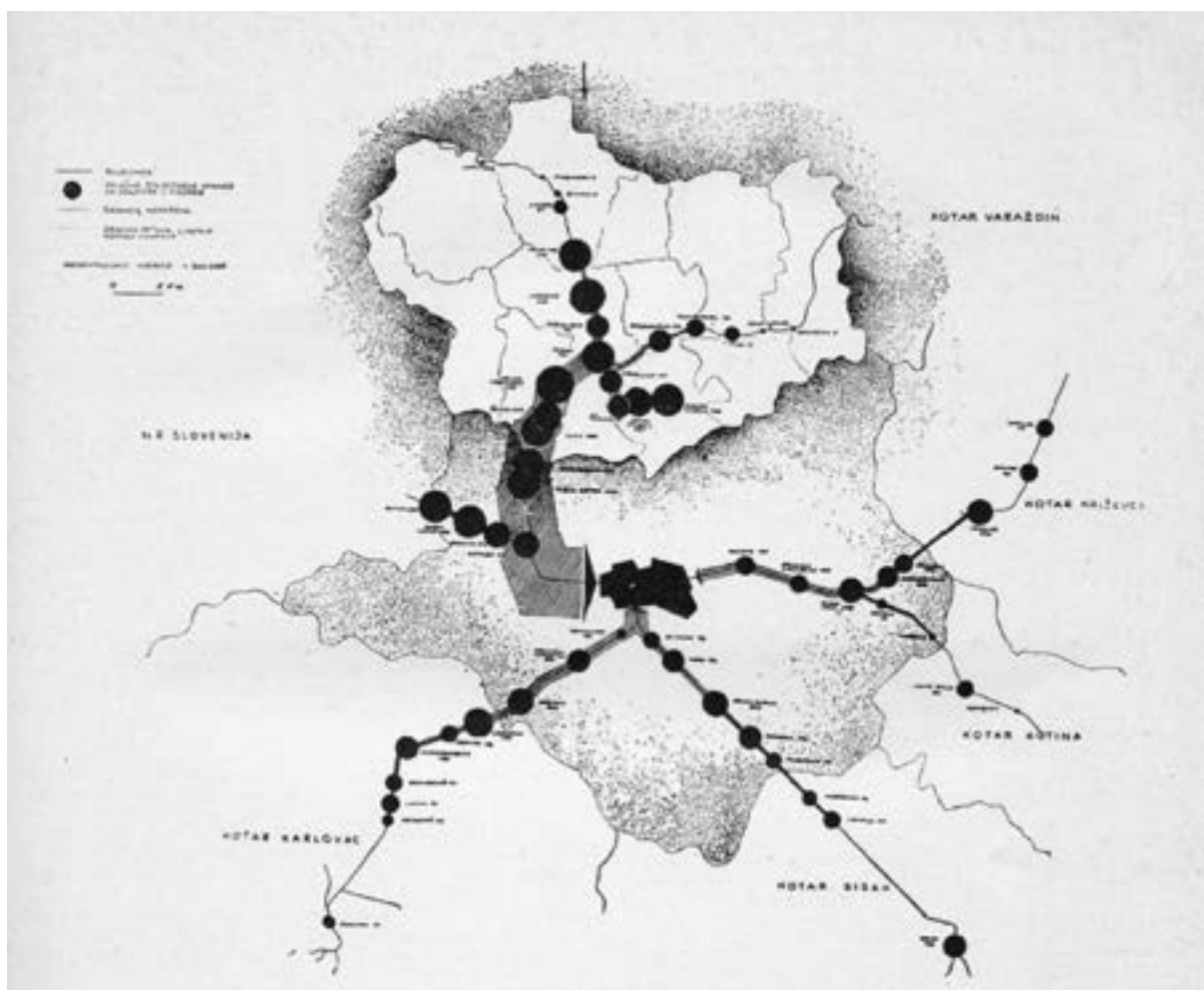
³⁵⁰ Marinović, Ante i Stanko Žuljić. 1957. *Urbanistički plan-Klanjec (Idejna studija)*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.

³⁵¹ *Regionalni plan općine Klanjec* izrađen je pri UIH 1963. godine. Vidi: HR-HDA-2039-364. Urbanistički institut Hrvatske 1963. *Regionalni prostorni plan općine Klanjec*. Urbanistički institut Hrvatske.

ravnomjerno raspodjelom zajedničkih prostora te javnih društvenih i kulturnih funkcija, sadržaja i servisa.

Usprkos ograničenom realizacijskom doseg u zbog općih političkih i administrativnih promjena krajem pedesetih godina *Regionalni prostorni plan kotara Krapina* ostvario je međunarodnu stručnu vidljivost te se njime realizirala metodološka i ideološka baza discipline koja će niti desetljeće kasnije postati važnim mehanizmom općeg društvenog planiranja.³⁵²

Slika 26. Gravitacijske veze kotara Krapina i Zagreba. Izvor: Petrović, Branko i Stanko Žuljić. 1958. *Kotar Krapina - Regionalni prostorni plan*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 55.

³⁵² Plan je objavljen i talijanskom časopisu *Urbanistica* i austrijskom časopisu *Der Aufbau*. Vidi: Žuljić, Stanko. 1962. "Der Regionalplan für den Bezirk Krapina." *Der Aufbau* 8: 315-321.; Petrović, Branko i Stanko Žuljić. 1961. "Piano del Distretto di Krapina." *Urbanistica* 34: 43-51.

4.2.3. Zakonska artikulacija prostornog planiranja do sredine šezdesetih godina

Prostorno-planerska disciplina u Hrvatskoj početkom šezdesetih godina, u metodološkom, institucionalnom i općem organizacijskom smislu bila formirana prvenstveno radom i zalaganjem stručnjaka unutar UIH-a. Ipak, njena je razina stručne organiziranosti bila u raskoraku s razinom razvijenosti postojećih zakonskih regulativa na području urbanizma te je i dalje je predstojala borba za pozicioniranje discipline unutar šireg sustava društvenog planiranja.³⁵³ Ta borba se dijelom odvijala i u domeni urbanističkog zakonodavstva, i to kontinuirano još od donošenja prvih urbanističkih zakona, a posebno se artikulirala u zaključcima ohridskog savjetovanja 1954. godine.³⁵⁴ Navedeni zaključci su mišljeni kao usmjerena reakcija na prve poslijeratne zakone u urbanističkoj domeni s kraja četrdesetih godina, i to *Osnovnu uredbu o građenju, Uredbu o građevinskoj inspekciji, Osnovnu uredbu o projektiranju* (sve iz 1948.), a napose *Osnovnu uredbu o generalnom urbanističkom planu* (1949.).³⁵⁵ Iako su ti zakoni prema zalaganju urbanista trebali biti integrirani u jedinstven zakon, to nije bio slučaj, što je drastično otežalo ne samo organizaciju i pozicioniranje struke, već i prostorni razvoj općenito. Pritom je posebno problematičan bio neuspjeh *Osnovne uredbe o generalnom urbanističkom planu* izrađene pod utjecajem prvog poslijeratnog britanskog urbanističkog zakona (*Town and Country Planning Act, 1947.*).³⁵⁶ Kako zaključuje Branislav Krstić, ovaj se zakon zasniva na voluntarističkoj pretpostavci da svi gradovi i mjesta trebaju izraditi urbanistički plan.³⁵⁷ Njih pak trebaju donositi narodni odbori, temeljem konzultacija s urbanističkim savjetima i urbanističkim zavodima, tj. institutima. Kako Krstić ističe, postajao je nepremostiv jaz između vizije ovog zakona i njegove provedbe, odnosno niskih stručnih

---

³⁵³ U zaključcima Savjetovanja društava urbanista Jugoslavije u Subotici 1963. godine između ostalog se navodi: "Urbanističko planiranje, naročito regionalno, nije u našem sustavu planiranja našlo svoje pravo mjesto niti je dobilo odgovarajuće priznanje kao metoda planiranja. Savjetovanje smatra da prostorno planiranje treba da postane jedan od metoda sveobuhvatnog planiranja u našoj zemlji. Ujedno, bilo bi korisno da se sa zaključcima Savjetovanja o regionalnom planiranju u Aranđelovcu održanom 1957. godine, ponovo upoznaju svi organi koji sada rade na reformi sistema planiranja." Vidi: Wenzler, Fedor. 1962. "Zaključci X. Savjetovanja društava urbanista Jugoslavije u Subotici." *Čovjek i prostor* 111/10: 8.

³⁵⁴ Vidi poglavlje 4.1.3.

³⁵⁵ "Osnovna uredba o građenju." *Službeni list FNRJ*, 46/1948.; "Osnovna uredba o projektovanju." *Službeni list FNRJ*, 48/1948.; "Uredba o građevinskoj inspekciji." *Službeni list FNRJ*, 46/1948. i 12/1952.

"Osnovnu uredbu o generalnom urbanističkom planu." *Službeni list FNRJ*, 78/1949.

³⁵⁶ Utjecaj britanskog zakona na jugoslavenski primjećuje i Antony Chitty u predavanju o jugoslavenskoj arhitekturi i urbanizmu iz 1951. godine. Vidi: AJ-SIV-317-97-377 Chitty, Antony. 1951. *Gradsko i zemaljsko planiranje u Jugoslaviji (Town and Country in Jugoslavia.)*. Stenografski zapis predavanja održanog u sklopu radijske emisije *The Listener*, 19. travnja 1951. godine na 3. programu BBC-a.

³⁵⁷ Krstić, Pajović, *Zakonodavstvo urbanizma*, 23. Također, za historijat i strukturu zakona vidi: Bencetić, Lidija i Zlatko Jurić. 2021. "Urbanistički program grada Zagreba iz 1965.: nastanak, planirano i realizirano." *Časopis za suvremenu povijest* 53/3: 1212-1213.

kapaciteta izvršne vlasti i činjenice da republički urbanistički instituti nisu bili jednako razvijeni niti su imali ovlaštenja upravnih organa da bi zakon mogli adekvatno provoditi.³⁵⁸ Tako je do 1969. godine od ukupno 1029 potrebitih naselja u Jugoslaviji urbanistički plan bio izrađen za njih 448, dok se u praksi uvelike i dalje primjenjivao predratni *Građevinski zakon* iz 1931. godine.³⁵⁹ Razlog tome je između ostalog bio i taj što *Opća uputstva za izradu planova*, kao i *Osnovne postavke plana za izgradnju novih mjesta* nikad nisu donesene. Usvojena je tek *Naredba o postupku pri određivanju mjesta za objekte kapitalne izgradnje i društvenog standarda* (uže lokacije), koja utvrđuje da se zahtjevi podnose komisijama (republičkim, kotarskim i gradskim). Naredba je bila u suodnosu s prioritiziranjem ubrzane industrijalizacije zemlje te je osigurala zakonsko uređenje dugoročno neodržive logike lokacijske proizvodnje državnog prostora.³⁶⁰ Krstić tvrdi da je *Zakon o planskom upravljanju narodnom privredom* donesen 1951. godine utjecao na strukturu svih nadolazećih urbanističkih zakona, a plansko upravljanje gospodarstvom stoga je direktno utjecalo na logiku planskog upravljanja gradom.³⁶¹ Pri tom je “stvaralački čin građenja naselja sve više podvrgavan bezličnim, vremenski indiferentnom procesima većeg broja nositelja izgradnje”, a poistovjećivanje urbanističkih i privrednih planova ubrzalo je postupke odlučivanja o gradnji.³⁶² Ovakav tip zakonski utemeljene urbanističke dezintegracije, nikako nije bio sukladan Petrovićevim sinteznim planerskim tendencijama, a niti s planiranjem teritorija šireg nego li je sam grad ili gradsko naselje. Sljedeći važan akt koji je dodatno konsolidirao ovaj problem i stvorio podlogu za socijalističku izgradnju gradova je *Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta* iz 1958. godine.³⁶³ Reguliranjem statusa grada, a potom i perimetra njegovoga građevinskog područja (rajona) koji je zajedno s najamnim zgradama prešao u društveno vlasništvo, neizravno je potaknuta ekspanzija ilegalne gradnje u gradskoj periferiji, odnosno zemljištima koja nisu nacionalizirana pa su stoga postala predmetom zemljišne spekulacije.³⁶⁴ Ovaj je problem prepoznat i na arandelovačkom savjetovanju nakon kojeg su unutar Saveznog

---

³⁵⁸ Krstić, Pajović, *Zakonodavstvo urbanizma*, 23.

³⁵⁹ Na sjednici Odbora za urbanizam Stalne konferencije gradova (2. studenoga 1965.) zaduženoj za analizu urbanističkih propisa predstavnici Splita, Sarajeva i Novog Sada istaknuli su da se stari građevinski zakon i dalje primjenjuje u praksi. Za izvornik zakona vidi: *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, br. 133, od 16. lipnja 1931.

³⁶⁰ Vidi poglavlje 2.1.

³⁶¹ Krstić, Pajović, *Zakonodavstvo urbanizma*, 25.

³⁶² *Ibid.*

³⁶³ “Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta.” *Službeni list FNRJ*, 52/1958.

³⁶⁴ Piha razmatra problem nejasnih definicija granica grada, predlažući širi građevinski rajon i zaštitni pojas kao zone regulacija koje su u dotadašnjoj zakonskoj praksi nedostajale. Vidi: Piha, Branislav. 1967. “Područje grada i potreba njegovog definisanja u našoj teoriji praksi.” *Komuna* 11/9: 13-14.

zavoda za urbanizam, komunalna i stambena pitanja pripremljene *Teze za zakon o prostornom planiranju i urbanizmu* (1958.).³⁶⁵ Teze su ciljale postati podlogom za izradu saveznog prostornog plana na kojeg bi se nadovezali regionalni (kotarski) prostorni planovi koji bi pak bili osnova za konkretnije urbanističke planove i projekte. Tri godine kasnije (1961.) Savezni zavod objavljuje i *Nacrt općeg zakona o prostornom planiranju* koji za razliku od *Uredbe* iz 1949. godine ne polazi od operativne paradigme izgradnje gradova prema urbanističkom planu, već od prostornih planova kao dokumenata kojima se usmjerava izgradnja i razvoj naseljenih mjesta (ne isključivo gradova). Međutim, kako ističe Krstić, predsjednik Saveznog komiteta za zakonodavstvo iznio je predstavnicima Saveznog zavoda službeni stav da je urbanizam komunalna domena i da ovakav zakon mora biti u nadležnosti republika, a ne federacije.³⁶⁶ Zakon tako nije ušao u proceduru savezne skupštinske, a umjesto njega je donesena *Rezolucija o prostornom planiranju i razvoju urbanističke djelatnosti* (1962.), ali ni ovaj dokument nije izašao pred skupštinu Jugoslavije.³⁶⁷ Bio je to jasan politički signal da se odustane od regionalnih prostorno-planerskih tendencija na saveznoj razini, kao i od jedinstvenog saveznog zakonodavnog okvira u domeni urbanizma. Od tada se zakoni vezani za urbanizam i prostorno planiranje donose isključivo na republičkoj razini, što određuje i različite republičke prostorno-planerske prakse, metodologije i različite realizacijske dosege u ovom polju (*Tablica 1.*).³⁶⁸ Iako nemaju ishodište u jednom saveznom zakonu, važno je istaknuti da prvi republički zakoni u domeni urbanizma imaju ugrađene zaključke o urbanističkom zakonodavstvu s ohridskog savjetovanja urbanista (1954.) i referate o regionalnom prostornom planiranju arandjelovačkog savjetovanja (1957.), koji su uvelike definirani zahvaljujući djelovanju hrvatskih prostornih planera, posebno Branka Petrovića.³⁶⁹

---

³⁶⁵ Krstić, Pajović, *Zakonodavstvo urbanizma*, 25.

³⁶⁶ *Ibid.*, 24.

³⁶⁷ *Ibid.*

³⁶⁸ O neefikasnoj i slabo usklađenoj zakonskoj regulativi govori podatak da iako su već početkom šezdesetih godina bili doneseni republički urbanistički zakoni Savezna skupština tek 1964. godine donosi "Zakon o prestanku važenja Osnovne uredbe o generalnom urbanističkom planu." *Službeni list FNRJ*, 31/1964.

³⁶⁹ U Sloveniji i Bosni i Hercegovini je donesen "Zakon o urbanističkim projektima", odnosno "Zakon o urbanističkom planu", u Makedoniji je donesen "Zakon o urbanističkom planiranju" (1959.), dok je u Hrvatskoj i Srbiji donesen "Zakon o urbanističkom i regionalnom prostornom planiranju" (1961.). Usprkos razlikama, osnovna obilježja ovih zakona su ipak slična: izgradnja naselja i uređenje pojedinih područja može se obavljati samo na osnovu urbanističkog (prostornog) plana, donošenje plana obavezno je za gradove i naselja gradskoga karaktera, plan ima snagu normativnog akta, izrada plana vrši se u tri faze: program, generalni plan, detaljni (regulacioni, provedbeni) plan, postupak donošenja plana podrazumijeva javnu raspravu, a usvajanje ocjenu republičkog organa.

	1945—1958			1958—1971				
	urban.	zemlj.	objekti	urban.	zemlj.		objekti	
Jugoslavija	1949	1958	1948	[1958, 61]	1962	1965	1961	1968
Bosna i Hercegovina	—	—	—	1959	1965	1963	1965, 68	1962
Crna gora	—	—	—	—	1964	1964	—	1962
Hrvatska	—	—	—	1961	1966	1963	1969	1962
Makedonija	—	—	—	1958	1965	1963	1968	1962
Slovenija	—	—	—	1958	1967	1963	1966	1963
Srbija	—	—	—	1961	1965	1964	1968	1962

(Zakoni označeni zagradom su naćrti)

Tablica 1. Periodizacija zakona o urbanističkom planiranju, gradskom zemljištu i izgradnji objekata do 1971. godine. Izvor: Krstić, Branislav, Dušan Pajović. 1987. *Zakonodavstvo urbanizma, arhitekture, baštine, prostornog uređenja, čovjekove sredine*. Beograd: Naučna knjiga. 22.

Zakon o urbanističkom i regionalnom prostornom planiranju iz 1961. godine predstavlja prvi republički zakonski okvir u domeni urbanizma donesen u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata.³⁷⁰ On je bio neposredan rezultat političkih i stručnih napora, zalaganja, metodološkog istraživanja i pionirskih planerskih iskustava stručnjaka iz Urbanističkog instituta Hrvatske. Propisao je obavezu izrade i donošenja regionalnih i urbanističkih prostornih planova, a prema potrebi i detaljnijih urbanističkih projekata ili odluka koje će ih zamijeniti (za manja naselja), a s ciljem sveobuhvatnog, dugoročnog prostornog razvoja. Ne navodeći sadržaj niti vrstu dokumentacije koju podrazumijeva, *Zakon* je definirao da regionalni prostorni planovi predstavljaju planove više razine i daju smjernice razvoja prema kojima se izrađuju konkretniji urbanistički programi i projekti te generalni i detaljni urbanistički planovi.³⁷¹ Kako primjećuje Krstić, utoliko se regionalni planovi mogu shvatiti kao oprostorenje društvenih planova više razine (savezne i republičke), koji daju šire smjernice ekonomskog razvoja nižim planovima (kotarskim i komunalnim), što pak vrši povratni utjecaj na “gradograditeljsku struku, preobražavajući je u gradoplanersku.”³⁷² Planerski, a ne graditeljski pristup prostoru bio je studiozan, projektivan i umjesto pragmatičnih urbanih problema (problema grada), usmjeren na probleme urbanizacije (prostornog i društvenog razvoja, odnosa sela i grada, centra i periferije) unutar određenoga regionalnog obuhvata. Međutim, spomenuta složenost i dugoročna

³⁷⁰ “Zakon o urbanističkom i regionalnom prostornom planiranju.” *Narodne novine NR Hrvatske*, 21/1961.

Recentan osvrt na zakon donose Bencetić i Jurić. “Urbanistički program grada Zagreba iz 1965.” 1214-1216.

³⁷¹ “Dok se za urbanističke programe, generalne i detaljne urbanističke planove te urbanističke projekte određuje opći sadržaj i vrsta dokumentacije koja je u njih uključena, u ovoj prvoj inačici zakona izostaje takav detaljan opis za regionalne planove. Navodi se tek služba zaduženja za njihovu izradu i usvajanje (organ uprave kotarskog, odnosno općinskog narodnog odbora nadležan za poslove urbanizma) te da metodološke smjernice određuje tadašnji Sekretarijat Izvršnog vijeća Sabora za građevinarstvo, urbanizam i komunalne poslove u dogovoru sa Zavodom za privredno planiranje NR Hrvatske. Time regionalno planiranje zapravo još uvijek nije dobilo službenu zakonsku regulaciju te je ostavljeno otvoreno za tumačenje.” Vidi: Subašić, Jasna. 2016. *Zaštita spomenika kulture u Regionalnom prostornom planu Južnog Jadrana od 1967. do 1969. godine (Diplomski rad)*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 7.

³⁷² Krstić, Pajović, *Zakonodavstvo urbanizma*, 25.

vremenska projekcija relativno apstraktnih smjernica razvoja zadanih regionalnih prostornim planovima, bili su u izravnom srazu s nizom međusobno slabo koordiniranih zakona čija je pragmatična primjena imala trenutačne i dugoročne posljedice za prostor, a time i djelotvornost regionalnih prostornih planova. Uz spomenuti *Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta* iz 1958. godine, tom nizu zakona pripadaju i poslijeratni zakoni o eksproprijaciji, kao i kasniji zakoni o građevinskom zemljištu, o uređivanju i korištenju gradskoga zemljišta, o utvrđivanju gradova i naselja, o izgradnji sela, izgradnji investicijskih objekata, o stambenoj izgradnji, o komunalnoj infrastrukturi, stanogradnji, o zelenim površinama itd.

Iako će se u sljedećem razdoblju, počevši već s donošenjem novoga jugoslavenskog Ustava 1963. godine, zakonska i šira politička i administrativna organizacija zemlje značajno mijenjati, regionalno prostorno planiranje bit će s jedne strane politički omogućeno, a s druge trajno opterećeno necjelovitošću i slabom koordinacijom unutar različitih zakonodavnih okvira u široj urbanističkoj domeni.³⁷³

4.2.4. Prostorno planiranje sredinom šezdesetih godina – turizam i planiranje jadranske obale

Sagledavajući polazišna stručna savjetovanja na temu turizma i prostornog planiranja jadranske obale 1959. godine, opsežan *Program dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja* (*Program*, 1964.-1967.), zatim *Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana* (*RPPJJ*, 1967.-1969.), *Koordinacioni regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana* (*KRPPGJ*, 1970.-1972.) te *Projekt o zaštiti čovjekove okoline u jadranskoj regiji Jugoslavije* (*Jadran III*, 1972.-1978.), može se ustvrditi da se jadranska obala i njen turistički razvoj promišljaju i planiraju u neprekinutom kontinuitetu od dvadeset godina. Gotovo tijekom čitavog tog razdoblja u procese planiranja uključena su tijela i međunarodni eksperti Ujedinjenih naroda, početkom šezdesetih godina kroz studije turističkog razvoja, a od 1967. do 1978. kroz financijsku, administrativnu i ekspertnu suradnju na razvoju triju spomenutih makroregionalnih planova (*RPPJJ*, *KRPPGJ*, *Jadran III*). U ovom razdoblju dolazi i do evolucije prostornog planiranja, od discipline koja traži svoju poziciju unutar sklopa društvenog planiranja, do

---

³⁷³ Ova se situacija nije bitno promijenila niti donošenjem *Zakona o prostornom uređenju i korištenju građevinskog zemljišta* iz 1973. godine (NN, br. 14/73), koji definira dugoročne razvojne i kratkoročne provedbene planove prostornog uređenja te poseban naglasak stavlja je na zaštitu i razvoj čovjekove okoline.

tehnokratizirane i politički određene prostorne ekspertize koja je dio strateškog razvoja zemlje. Disciplinarnu evoluciju prostornog planiranja treba promatrati u odnosu s nizom značajnih političkih i ekonomskih preobrazbi koje su turizam učinili važnom razvojnom polugom, a kvalitetan prostor, odnosno očuvan mediteranski krajolik, glavnim ekonomskim resursom. Prostorno-planerski pristupi do polovice šezdesetih godina imaju tendenciju pratiti decentraliziranu, samoupravnu logiku društvenog i političkog uređenja (metodologije i pripreme studije *Programa*), da bi se sredinom šezdesetih godina djelomično centralizirali (*Program, Odluke*), a drugom polovicom i krajem šezdesetih godina posredstvom ekspertnih planerskih mreža, postali medijatori državne ekonomske politike (*RPPJJ, KRPPGJ*).

Donošenje prvog republičkog Zakona o urbanističkom i regionalnom prostornom planiranju 1961. godine, uvod je u novo razdoblje prostornog planiranja u Hrvatskoj u kojem prostorno i gospodarsko planiranje postaju sve više međuovisni, što rezultira intenzivnim institucionalnim i metodološkim razvojem prostorno-planerske discipline. No, tek pojavom i ubrzanim razvojem turističke industrije na jadranskoj obali šezdesetih godina prostorno planiranje doseže svoju punu afirmaciju unutar šireg spektra društvenog i ekonomskog planiranja.³⁷⁴

Krajem pedesetih godina, urbani i industrijski centri nisu mogli apsorbirati priljev ruralnog stanovništva, a model industrijskog razvoja kakav je bio na snazi do kraja pedesetih dosegao je svoj vrhunac. Drugim riječima, problem sela kao terminalno “neproduktivne” periferije, krajem pedesetih godina postao je sekundaran, a rješenje za daljnji ekonomski razvoj i modernizaciju zemlje u kontekstu nadolazeće društvene i ekonomske liberalizacije, tražio se unutar drugih, nedovoljno razvijenih gospodarskih grana i teritorija, od kojih je jedan bio i Jadranska obala u svom punom opsegu od Kopra do Ulcinja, no, po prirodi stvari, većinom unutar granica SR Hrvatske. S druge strane, turizam je do sredine šezdesetih godina postao razvojnom polugom koja je objedinjavala neke od osnovnih odrednica novog Ustava iz 1963. godine, odnosno silnice pratećih ekonomskih reformi koje su prioritizirali djelomičnu liberalizaciju domaćeg i veću otvorenost prema međunarodnim tržištu. Uz priljev deviza u središnju državnu blagajnu, turizmom se “prema van” kreiralo opušteno, pozitivno, otvoreno i modernije lice jugoslavenskog socijalizma. Turistički fenomen “prema unutra” je bio ideološki dvojak i

---

³⁷⁴ Tchoukarine, “Yugoslavia’s open-door policy and global tourism in the 1950s and 1960s,” 68-71.

donekle kontradiktoran, kako to ističe i Igor Duda.³⁷⁵ Razvojem turizma, ekonomske razlike unutar socijalističkog društva postale su još naglašenije, dok su s druge strane nova “socijalistička arkadija” za radničku klasu te uspostavljanje prava na zasluženi odmor i uživanje postali “kolektivni luksuz”, integriran u jugoslavenski modernizacijski projekt. Utoliko je turizam, blizak funkciji “rekreacije” ranih pedesetih godina, službeno postao “industrija” visokog političkog, društvenog i ekonomskog značaja. Usprkos pionirskim naporima prostornih planera iz UIH-a, pedesete godine obilježene su sektorskim planiranjem, prvenstveno industrijske proizvodnje. Međutim, od početka šezdesetih godina stavljanjem naglaska na prostorne kvalitete, turistička industrija je ukazala na potrebu za novim planerskim pristupima. Umjesto industrijskog iskorištavanja resursa iz prostora, turistički uzlet učinio je sam prostor resursom. Očuvan i bogat mediteranski krajolik, čisto i razmjerno duboko more, razvedenost i pristupačnost obale te autentični povijesni ambijenti, postaju resursi koje već krajem pedesetih, a završno s 1965. godinom, povezuje Jadranska magistrala kao osnovna prometna i razvojna infrastruktura.³⁷⁶ Potreba za temeljnim infrastrukturnim povezivanjem turističkih resursa dodatno apostrofira prirodu turizma koji nije ni urbani ni ruralni fenomen, već se događa u “prostoru između”. Iako time blizak prostornoj problematici kojom se bavilo regionalno prostorno planiranje pedesetih godina, taj međuprostor nije teritorij urbano-ruralnog kontinuuma determiniran migracijama radne snage između sela i grada, niti je prostor koji se stvara u ustaljenoj tenziji između centra i periferije. U turističkom kontekstu, centar i periferija su određeni sezonskim ritmovima te kvalitetom i očuvanošću neizgrađenog krajolika, funkcionalno artikuliranog planski promišljenim izgrađenim krajolikom – smještajnim

---

³⁷⁵ Vidi: Duda, Igor. 2010. “Workers into Tourists. Entitlements, Desires, and the Realities of Social Tourism under Yugoslav Socialism.” U *Yugoslavia’s Sunny Side: A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s)*, Hannes Grandits et al. (ur.), 33–68. Budapest, New York: CEU Press.; Duda, *U potrazi za blagostanjem: O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*; Duda. *Pronađeno blagostanje: svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*; Duda, Igor, Paul Stubbs i Rory Archer. 2016. “When Capitalism and Socialism Get Along Best: Tourism, Consumer Culture and the Idea of Progress in Malo Misto.” U *Social Inequalities and Discontent in Yugoslav Socialism*, 185–204. Abingdon, Oxon: Routledge; Duda, Igor. 2003. “Dokono mnoštvo otkriva Hrvatsku: engleski turistički vodiči kao izvor za povijest putovanja na istočnu jadransku obalu od 1958. do 1969.” *Časopis za suvremenu povijest* 35/3: 803-822.

³⁷⁶ Jadranska magistrala (“Plava magistrala”) je cesta duž istočne jadranske obale koja se pruža od Trsta preko Pule, Rijeke, Zadra, Splita, Ploča i Dubrovnika do Ulcinja (ukupno 1006 km, od čega 818km hrvatske obale). Građena je u 3 faze: 1. faza od Novog Vinodolskoga do Zadra (1945. do 1959.), 2. faza je uključivala dionice Zadar–Šibenik, Rogoznica–Trogir, Split–Omiš i Makarska–Podgora (1959.-1963.), a 3. faza je uključivala potez od Vodica do granice s Crnom Gorom (1964.-1965.). Vidi: Čavlović, Melita. 2018. “Constructing a Travel Landscape: A Case Study of the Sljeme Motels Along the Adriatic Highway.” *Architectural Histories* 6/1: 1.; Damir Gamulin, Antun Sevšek. 2015. “Magistrala: infrastruktura kao generator teritorija (Mapa 8).” *Život umjetnosti* 96; Bombardeli, Vuko. 1970. “Plava magistrala.” *Arhitektura i urbanizam* 10/61-62: 107-111.; Varlandy, M. i Z. Čibej. 1965. “Privredno i turističko značenje Jadranske magistrale.” *Turizam* 13/6: 2-4.; Klemenčić, Mladen. 2004. “Izgradnja Jadranske magistrale.” *Hrvatska revija* 4/4: 46–50.

kapacitetima (hotelskim i drugim objektima), prometnim, električnim, vodoopskrbnim i drugim infrastrukturama, distribucijskim mrežama i vezama s naseljima, kao i vezanim planiranjem dugoročne ekonomske održivosti pojedinih turističkih područja. Drugim riječima, ekonomija je tek dio složene funkcionalne slike turističke privrede, čiji dugoročni razvoj većinom počiva na međuodnosima prostorno-planerskih parametara.³⁷⁷

Integralni turistički razvoj obale po prvi je put razmatran na zagrebačkom savjetovanju o Jadranskoj obali 1959. godine u organizaciji Urbanističkog društva SR Hrvatske. U njemu su sudjelovali istaknuti arhitekti, urbanisti i turistički stručnjaci, uključujući i Antu Marinovića Uzelaca, Josipa Seissela s Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu, Zdenka Silu iz Urbanističkog instituta u Rijeci, Berislava Kalogjeru iz Urbanističkog zavoda Dalmacije, Mirka Premužića, Franju Gašparovića, Pavla Ungara, Viktora Hećimovića, Radovana Miševića i Fedora Wenzlera iz Urbanističkog instituta Hrvatske, Zdenka Kolacia iz zagrebačkog Urbanističkoga zavoda, te stručnjake za turizam Romana Dominika, Dragutina Alfiera.³⁷⁸ Sudionici savjetovanja su istaknuli da je izostanak sveobuhvatnog plana turističkog razvoja i izgradnje, niska arhitektonska i urbanistička kvaliteta postojećih turističkih objekata, neloyalna konkurencija i lokalističke razvojne tendencije, te sve češća gradnja privatnih ilegalnih "vikendica", u pozadini nereguliranog turističkog fenomena koji je trajno degradirao najvrijednije dijelove jadranske obale. Savjetovanje je zaključeno pozivom na hitnu detaljnu analizu turističkih kapaciteta te na vrednovanje prirodnih uvjeta pojedinih zona obale kako bi se jasno definirala područja gradnje unutar pojedinih regija, koje bi bile objedinjene unutar jedinstvene makroregije.³⁷⁹ Istaknuto je, također, da masovni turizam zahtijeva jednostavne i

---

³⁷⁷ U članku objavljenom u časopisu *Arhitektura* 1960. godine tako se navodi da: "a) kriterij prostora dovodi do detaljnih razmatranja prirodnih mogućnosti za razvoj turizma, do vrednovanja tih prirodnih uvjeta i do definiranja prostora pogodnih za turistički život i turističku izgradnju; b) primjenom prostornog kriterija dobivaju se čvrsti i objektivni okviri za planiranje razvoja turizma; c) kriterij prostora dovodi do dugoročnog programa zasnovanog na optimalnom iskorištavanju raspoloživih prirodnih uvjeta i ostalih turističkih atraktivnosti, vrednovanje tih uvjeta u određenim prostornim okvirima daje objektivne osnove za rajonizaciju turističkih područja i utvrđivanje turističkih namjena pojedinih užih područja i mjesta; d) prostorno planiranje neminovno dovodi do postavljanja složenih programa turističke izgradnje; e) prostorno planiranje dovodi do određenog izbora vrsta i tipova turističkih objekata, a posebno do optimalne veličine turističkog smještajnog kapaciteta." Vidi: Dominik, Roman. 1960. "*Prostorne komponente dugoročnog programa.*" *Čovjek i prostor* 14/4-6: 74.

³⁷⁸ Većina sudionika ovog savjetovanja šezdesetih godina će zauzeti čelne institucionalne pozicije i bili uključeni u većinu kapitalnih prostorno-planerskih projekata na jadranskoj obali, uključujući i *RPPJJ* te *KRPPGJ*.

³⁷⁹ HR-HDA-2039-300. Urbanistički institut Hrvatske. 1967. "Zapisnik sa Savjetovanja – Zagreb 21. i 22. travnja 1959." U Pripremni materijal za izradu Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 13-14.

funkcionalne organizacijske i prostorne forme, no da “devizni turizam” koji proizlazi iz masovnosti ne smije biti jedini prioritet, već da turističko planiranje obale treba biti usmjereno i na razvoj lokalne zajednice te na poticanje drugih gospodarskih djelatnosti.³⁸⁰ Tvrđilo se da je krajolik osnovni resurs kojeg treba sačuvati od daljnje degradacije i planski ga razvijati.³⁸¹ Predložena je i hitna razrada programa i prostorni plan razvoja turizma na obali, u kojem bi sudjelovali stručnjaci iz svih privrednih grana, a koju bi koordinirala skupina prostornih planera iz Urbanističkog instituta Hrvatske.³⁸² Taj plan bio bi osnova za razvoj dugoročne investicijske politike u turističkom sektoru koji se krajem pedesetih godina razvijao inercijom i pod pritiskom snažnog porasta domaćeg i međunarodnog turističkog prometa. Prema mišljenju sudionika savjetovanja, bilo je stoga nužno i hitno planom obuhvatiti jadransku obalu u cjelini, kao i, paralelnom i nešto detaljnijom razradom, pristupiti pojedinim regijama i turističkim područjima, ovisno o procijenjenoj kvaliteti krajolika i adekvatnom tipu turističkih aktivnosti. Usprkos i dalje aktualnoj teritorijalnoj organizaciji, u zaključcima savjetovanja prihvaćena je generalna podjela obale na Sjeverni, Srednji i Južni Jadran, što obuhvaća dio obale NR Slovenije i NR Crne Gore.³⁸³ Savjetovanjem Društva urbanista NR Hrvatske iz 1959. godine određeni su generalni opseg, ciljevi i strateške smjernice planiranja jadranske obale, koji čine okvir razvoja svih prostornih planova tijekom šezdesetih i početkom sedamdesetih godina. Zaključke savjetovanja prihvatio je i tadašnji Sekretarijat za građevinarstvo, urbanizam i stambeno-komunalne djelatnosti, a na temelju njih je 1961. godine osnovan Stručni savjet za prostorno uređenje jadranskog područja u okviru Odbora za regionalni razvoj Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske.³⁸⁴ Usprkos urgentnosti situacije, prvim planovima šireg obuhvata prethodio je važan metodološki razvoj, budući da je planiranje obale primarno usmjereno na turizam zahtijevalo specifičan planerski pristup. Istovremeno sa Savjetovanjem Društva urbanista NR Hrvatske, u Zagrebu je 1959. godine osnovan Biro za turističko-ugostiteljsku izgradnju,³⁸⁵ a komisija za turizam Odbora za privredu Izvršnog vijeća sabora NR Hrvatske

---

³⁸⁰ *Ibid.*, 15, 24.

³⁸¹ *Ibid.*, 16, 31.

³⁸² *Ibid.*, 27, 30.

³⁸³ Makroregionalna podjela, kao i podjela na turističke zone većim dijelom odgovara podjeli organizaciji teritorija izvršenoj unutar *Programa*. *Ibid.* 19. Vidi sliku 14.

³⁸⁴ Stručni savjet za prostorno uređenje Jadranskog područja, osnovan 1961. godine u okviru Odbora za regionalni razvoj Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske, djelovao je samo jednu godinu, služeći kao priprema za crikveničko savjetovanje 1963. godine.

³⁸⁵ Biro za turističko-ugostiteljsku izgradnju 1959. godine osniva Komoru za ugostiteljstvo i hotelijerstvo SR Hrvatske, a s ciljem izrade investicijskih studija i analiza na polju turizam. Biro je ubrzo proširio svoje djelovanje na istraživačku i konzultantsku djelatnost u širem spektru turističkog razvoja, što je obuhvaćalo i

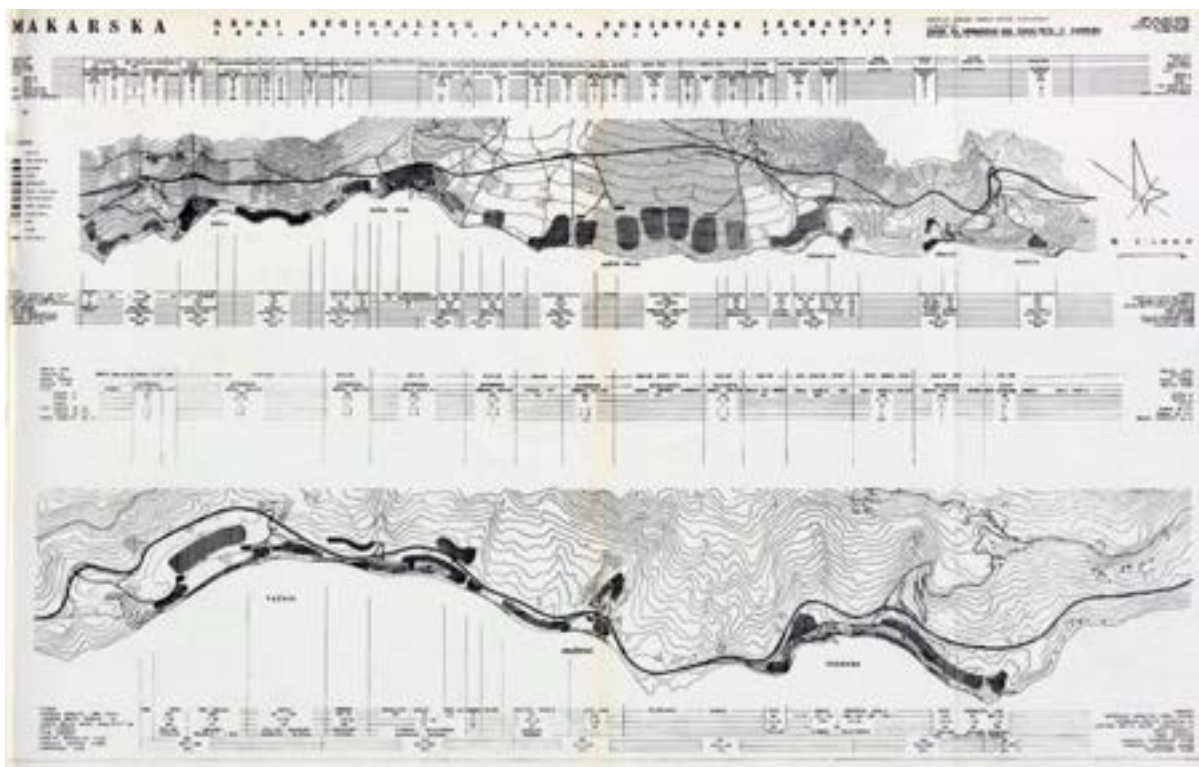
izradila je *Metodologiju i uputstva za izradu dugoročnog programa razvoja turizma*, i to s posebnim fokusom na prostorne komponente razvoja.³⁸⁶ Prostor, odnosno prirodne značajke područja pogodnih za razvoj turizma, postavljene su kao metodološka polazišta, u kombinaciji s analizom postojećih smještajnih kapaciteta i projekcijama turističkog prometa, a s obzirom na specifične prostorne datosti, infrastrukturne i druge resurse. Iako nije bila zamišljena kao prostorno-planerska studija, ta je metodologija imala za cilj omogućiti uspostavljanje regionalne lokacijske strukture opće namjene, kapaciteta i tipova pojedinih turističkih područja, zanemarujući pritom ekonomske činitelje poput turističke potražnje, potrebnih sredstva i vremenskih okvira. Metodološkom usmjerenošću na optimalno korištenje prostornih resursa, u vremenskoj perspektivi su se mogli uspostaviti složeniji turistički programi te sukladno njima adekvatni tipovi, veličine i regionalna distribucija turističkog smještaja, odnosno plan konkretne turističke izgradnje duž jadranske obale. Razvoj turizma stoga je u ovoj metodologiji podrazumijevao prostorni razvoj, odnosno trebao je biti izravan rezultat regionalnog prostornog planiranja. Međutim, kako je tada ustvrdio arhitekt Dragutin Boltar, prijenos metodoloških osnova u konkretne prostorne planove zahtijevao je velike stručne napore i vrijeme, dok je stvarnost turističke izgradnje poprimila karakteristike “improvizirane divlje izgradnje”, čineći izostanak prostorno-planerske prakse još “fatalnijim”.³⁸⁷ Stoga se 1962. godine Zavod za urbanizam AGG fakulteta u Zagrebu, u suradnji s Biroom za turističko ugostiteljsku izgradnju, angažirao na izradi *Regionalnog plana turističke izgradnje obalnog područja Šibenika (od Tribunja do Rogoznice)*, te *Regionalnog plana turističke izgradnje obalnog područja od Brele do Podgore (prostor oko Makarske)* (Slika 27.).

---

bavljenje pitanjima prostornog razvoja turizma. Stoga već 1964. godine institucija mijenja ime u Zavod za ekonomiku turizma te uskoro zapošljava interdisciplinarnu skupinu stručnjaka, uključujući i arhitekta i urbaniste. Od 1986. godine do danas, ova institucija nosi ime Institut za turizam.

³⁸⁶ Metodologija je nastala u suradnji Republičkog zavoda za planiranje SR Hrvatske, Zavoda za urbanizam Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu, Zavoda za ekonomiku turizam te Urbanističkog instituta SRH.

³⁸⁷ Boltar, Dragutin. 1962. “Prvi pokušaji prostornog planiranja turizma u nas.” *Arhitektura* 16/1-2: 15.

Slika 27. Makarska – kroki regionalnog plana turističke izgradnje. Izvor: Boltar, Dragutin. 1962. "Prvi pokušaji prostornog planiranja turizma u nas." Arhitektura 16/1-2: 19.

To su bili prvi regionalni prostorni planovi u domeni turizma na našoj obali, za koje Boltar smatra da imaju više karakter "krokija" nego razrađenog regionalnog prostornog plana, odnosno da "imaju praktičnu vrijednost koja ukazuje na određenu metodologiju, a koja bi u primjeni na više zona duž Jadrana, u relativno kratkom vremenu popunila praznine u sagledavanju i planiranju te dala osnovu za izradu kasnijih regionalnih planova područja, pa i cijelog Jadrana."³⁸⁸ Ta samoinicirana akcija urbanista, mahom profesora zagrebačkog Arhitektonskog fakulteta, ukazivala je na alarmantnu potrebu za planiranjem jadranske obale izložene dramatičnim promjenama. Kapitalni makroregionalni prostorno-planerski projekti koje je provodio UIH, trebali su međutim pričekati adekvatan politički i ekonomski trenutak koji uslijedio već sljedeće, 1963. godine, obilježene donošenjem novog jugoslavenskog Ustava, "opuštanjem" viznog režima te izradom važne studije sedmogodišnjeg razvoja turizma (1963.-1970.) koju su prema narudžbi Vlade SFRJ izradili stručnjaci Ujedinjenih naroda.³⁸⁹

³⁸⁸ *Ibid*, 15-20.

³⁸⁹ Studiju *Globalna koncepcija turističkog razvoja 1963-1970.* izradila su dva vodeća švicarska eksperta za turistički razvoj Kurt Krapf i Oskar Michel koji su do tad radili na projektima za Svjetsku banku i Ujedinjene narode. Vidi: AJ-F-130-747-1205. *Izveštaj o radu Saveznog komiteta za turizam u 1964. godini*, 31-32.;

Iste godine organizirano je u Crikvenici *Savjetovanje o turizmu i prostornom uređenju jadranskog područja* na kojem su osim urbanista i stručnjaka za turizam, sudjelovali i predstavnici društveno-političkih zajednica te članovi Izvršnog vijeća SR Hrvatske.³⁹⁰ Crikveničko savjetovanje potvrdilo je potrebu za urgentnim planerskim zahvatima u prostoru koji su zbog konteksta, ali i dinamike prostornih promjena morali biti značajno drugačiji od planova i metodologija pedesetih godina. Makroregionalni plan Jadrana i dalje je smatran nužnim, no dok se on bude izrađivao, utvrđeno je da su potrebni i detaljniji planovi za određene regije ili turistička područja. Drugim riječima, iako je metodološka logika nalagala izradu plana najviše razine (makro razina), koji potom determinira planove nižih razina, zbog eksplozivne dinamike promjena u prostoru bilo je nužno općinama pripremiti metodologije koje odgovaraju na njihove najurgentnije potrebe i probleme u prostoru. Prema zaključcima crikveničkog savjetovanja, planiranje je trebalo bilo usmjereno na smjernice vezane uz konkretno stanje u prostoru i tekuću turističku izgradnju, a paralelno i sukladno njima, trebalo je postupno razvijati i širi makroregionalni plan jadranskog područja.³⁹¹ Istovremeno planiranje na više međusobno povezanih razina, predloženo u Crikvenici 1963. godine, odredilo je prostorno planiranje jadranske obale sve do sredine sedamdesetih godina. Zbog toga crikveničko savjetovanje ima istaknuto mjesto u historiografiji prostornog planiranja u Hrvatskoj. Na njemu se usuglasila i donijela *Metodologija izrade prostornih planova turističkih područja (1963.)* koju su izradili Josip Seissel i Bruno Milić.³⁹² Sukladno samoupravnoj logici, upute su bile usmjerene općinama i kotarevima te su trebale poslužiti kao osnova za izradu prostornih planova različitih razina i opsega (prostorni planovi za manje regije, urbanistički planovi, detaljni urbanistički planovi, urbanistički projekti i izvedbeni urbanistički projekti). Izradu i realizaciju tih planova su na svom području trebale financirati općine, a provoditi prvenstveno područni urbanistički te društveno-planerski zavodi, uz daljnju koordinaciju, metodološku i širu stručnu podršku Urbanističkog instituta Hrvatske. Razumijevanje te, naizgled tehničke organizacije planerskih

---

Mogućnost razvoja turizma u Jugoslaviji - Materijal grupe eksperata Ujedinjenih naroda, Beograd: Savezni komitet za turizam, 1965.

³⁹⁰ Podloga za raspravu u Crikvenici bili su materijali spomenutog Savjetovanja iz 1959. godine kao i metodologija iz iste godine, prva prostorno-planerska iskustva urbanista sa zagrebačkog Arhitektonskog fakulteta te materijali Stručnog savjeta za prostorno uređenja jadranske obale Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske.

³⁹¹ HR-HDA-2039-300. Urbanistički institut Hrvatske. 1967. "Zaključci Savjetovanja o turizmu – Crikvenica 30. ožujka 1963." *Pripremni materijal za izradu Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 14.

³⁹² HR-HDA-2039-302. Seissel, Josip i Bruno Milić. 1967. *Metodologija izrade prostornih planova turističkih područja*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske. Ova se metodologija potom razvija i razrađuje kroz sljedeći dokument: HR-HDA-2039-302. Dominik, Roman. 1967. *Uputstva za izradu dugoročnog programa izgradnje primorskih turističkih područja (1966.)*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.

aktivnosti, ukazuje na preslikavanje decentraliziranog, samoupravnog sistema društvenog planiranja u kojem planovi više razine predstavljaju tek smjernice dane samoupravnim jedinicama za razvoj i donošenje vlastitih razvojnih planova i konkretnih investicija. Međutim, ključna je razlika da čitavu aktivnost prvenstveno provode područni urbanistički zavodi, a cjelovitu aktivnost koordinira Urbanistički institut Hrvatske, a ne zavodi za društveno planiranje ili tijela Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske. Ovakva organizacija planiranja ukazuje na apsolutan konsenzus u razumijevanju prostora kao primarnog gospodarskog resursa, za čiju su analizu i razvoj kompetentni prostorni planeri, dok su ekonomski i ostali stručnjaci u proces uključeni kao suradnici. Turizam tako od 1963. godine postaje gospodarska grana kroz koju se prostorno planiranje afirmira, a do određene razine i dominira u kontekstu društvenog planiranja, i to na republičkoj i međurepubličkoj razini, s Urbanističkim institutom Hrvatske kao središnjom stručnom i koordinacijskom institucijom.

Istovremeno s usuglašavanjem *Metodologije izrade prostornih planova turističkih područja*, koja predstavlja podlogu za planiranje prostora užeg obuhvata, crkveničko savjetovanje je rezultiralo općim konsenzusom oko iniciranja *Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja (Program, 1964.-1967.)*.³⁹³ Prema ugovoru iz 1964. godine, Izvršno vijeće Sabora SR Hrvatske povjerilo je Urbanističkom institutu Hrvatske izradu *Programa* koju su predvodili su Mirko Premužić i Franjo Gašparović kao koordinatori tima stručnjaka zaduženih za pripreme i sektorske pod-studije definirane u *Osnovnim postavkama*.³⁹⁴ Prvi važni koraci u razvoju *Programa* pokrenuti već 1964. godine trebali su omogućiti cjeloviti pregled realnog stanja u prostoru.³⁹⁵ UIH je stoga sa suradničkim institucijama pristupio izradi pripreme studije za daljnje planiranje koja se razvijala u tri smjera: 1) *Analiza dosadašnje turističke izgradnje* (analiza izgrađene turističke arhitekture); 2) *Ocjena mogućeg prihvata turista* (analiza obalnog krajolika pogodnog za kupanje); te 3)

---

³⁹³ Već sljedeće godine, sukladno zaključcima savjetovanja, *Program* se strukturira kroz dokument: HR-HDA-2039-300. Urbanistički institut Hrvatske. 1967. "Osnovne postavke pristupa i sadržaj rada na programu dugoročnog razvoja i planu prostornog uređenja jadranskog područja (1964.)." U *Pripremni materijal za izradu Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.

³⁹⁴ Suradničke institucije koje su radile na programu su: Institut za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za ekonomiku turizma, Republički zavod za zaštitu prirode Zagreb, Privredna komora i Ekonomski institut Split, Opća vodna zajednica Rijeka i Split, Institut za jadranske kulture Split i Republički zavod za planiranje SRH.

³⁹⁵ Studije koje su prethodile izradi *Programa* su obuhvaćene metodološkom studijom: HR-HDA-2039-302. Dominik, *Uputstva za izradu dugoročnog programa izgradnje primorskih turističkih područja*.

Analiza vjerojatne potražnje (tržišna analiza). Ove tri pripremane studije, a posebno analiza izgrađenog prostora i kupališnog pojasa predstavljaju jezgru predstojeće planerske operacije te zahtijevaju detaljniji uvid.

Grupa stručnjaka predvođena Mirom Marasovićem i Viktorom Hećimovićem iz UIH-a, tijekom 1964. godine obišla je 55 objekata ili skupina objekata koji su fotografski dokumentirani te sistematizirani po kriterijima teritorijalnog smještaja i programa (projektantskih i programskih karakteristika, kvalitete izgradnje, eksploatacije krajolika, itd.). U opsežnoj studiji objavljenoj pod naslovom *O dosadašnjoj turističkoj izgradnji Jadranske obale*, istaknuto je da su izostanak dugoročnog prostornog plana obale, održive financijske projekcije, neadekvatna zemljišna politika te nedovoljna suradnja s turističkim stručnjacima, rezultirali gradnjom objekata u fazama, često praćenih promjenama programa i vrsta namjene. Posljedice ovakve gradnje bile su heterogena i često nekvalitetna, pogrešno dimenzionira gradnja koja degradira vrijedne obalne krajolike i tako nepovratno ograničava daljnje racionalno planiranje turističkog razvoja. U zaključcima studije stoga se ističe da se kvalitetne lokacije trebaju koristiti za turističku izgradnju, no da se izgradnja na najvrjednijim lokacijama treba izbjegavati jer bi sačuvani predjeli dugoročno “imali veće značenje za razvoj turizma ako ostanu neizgrađeni”, posebno jer “nije sigurno pod kakvim će se okolnostima razvijati budući turizam”.³⁹⁶ Također je istaknuto da oblikovanje turističkih objekata treba izbjegavati šablonsku izgradnju te treba biti u skladu s krajolikom, promišljenim iskorištavanjem vidika, s prioritetom daljnjeg pošumljavanja i obogaćivanja krajolika. Studija je također uključivala i niz konkretnih arhitektonskih smjernica (zasjenjene terase, trgovi i javni prostori, odnosi pojedinih prostora i servisa unutar objekta), ali i onih koji se tiču zemljišne politike (izbjegavanje “trgovine zemljištem” kao osnovnog poticaja na gradnju, izbjegavanje “raštrkane” gradnje, itd.).³⁹⁷

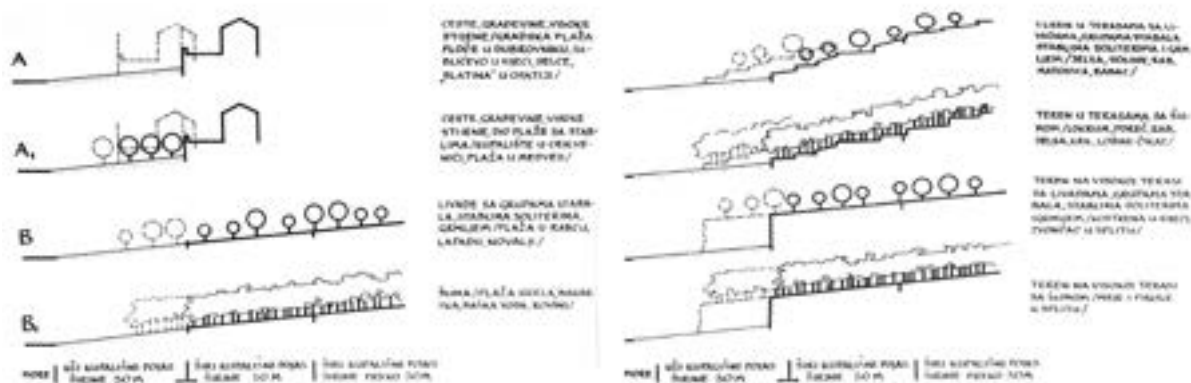
Studija *Uputstva za proračunavanje optimalnog broja posjetilaca kupališnog pojasa* predstavlja najizravniju manifestaciju specifičnog jugoslavenskog modela turističkog iskorištavanja prostora. Studijom se ciljalo definirati kriterije za vrednovanje “prirodnih uvjeta” duž jadranske obale pogodnih za kupanje, a s ciljem izračunavanja ukupnog broja “turista-kupača” kojeg obala može primiti. Drugim riječima, dijelovi obale iskoristivi kao plaže bili su

---

³⁹⁶ HR-HDA-2039-301. Marasović, Miro i Viktor Hećimović. 1967. “O dosadašnjoj turističkoj izgradnji jadranske obale.” *Prethodni materijal*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 25.

³⁹⁷ Vrijednosni kriteriji uspostavljeni unutar te studije, mogu poslužiti kao mjerilo kvalitete pojedinih hotelskih realizacija tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina na Jadranskoj obali. *Ibid*, 15-23.

u središtu prostornih, a potom i statističkih analiza i izračuna temeljem kojih se ciljalo odrediti opterećenost obale (optimalnu prosječnu kvadraturu plaže po kupaću), iz čega se potom mogla izvesti vršna turistička opterećenost jadranske obale u cjelini. Studija *Uputstva za proračunavanje optimalnog broja posjetilaca kupališnog pojasa* stoga služi kao svojevrsna nadopuna *Metodologiji izrade prostornih planova turističkih područja* (1963.). Integrirana je unutar *Uputstva za izradu dugoročnog programa izgradnje primorskih turističkih područja*, kao jedno od polazišnih kriterija za prostorno planiranje, a time i turističko zoniranje te dugoročno investiranje u izgradnju turističkih područja na obali. Studija je proizvod specifične metodologije i iscrpnog terenskog rada kojeg je između 1964. i 1965. godine, realiziralo sedam stručnih timova predvođenih urbanistima iz UIH-a.³⁹⁸ Istovremeno s instrukcijama danim predstavnicima općina, stručni timovi su izvršili preliminarni obilazak te kategorizaciju čitavog obalnog područja. Iako se u studiji ističe potreba detaljnije analize fotodokumentacije, zračnih i katastarskih snimaka, posebnu važnost za studiju su imali perspektivni crteži obale s morske strane, kojima je, uz kasnije nadopune, dobiven kroki crtež cjelovite slike užeg obalnog pojasa sa karakterističnim tipovima obale pogodnih za kupanje (*Slika 28.*).³⁹⁹

Slika 28. Karakteristični tipovi kupališnog pojasa. Izvor: HR-HDA-2039-303. Hećimović, Viktor et al. 1966. *Proračunavanje optimalnog broja posjetilaca kupališnog pojasa (Radni materijal)*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 21-22.

³⁹⁸ Vodeći urbanisti iz UIH su na ovoj studiji surađivali s Urbanističkim institutom iz Rijeke te splitskim Urbanističkim zavodom, turističkim i drugim stručnjacima, a s kojima su na prema prethodno definiranim uputama izvršili snimanje čitave obale. Vidi: HR-HDA-2039-303. Hećimović, Viktor et al. 1967.

“Proračunavanje optimalnog broja posjetilaca kupališnog pojasa izrađena.” *Radni materijal*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.

³⁹⁹ Na općinskoj je razini obrađeno čak 714 lokaliteta koji obuhvaćaju 1800 kupališnih predjela, a iz dobivene dokumentacije su nadalje izlučeni karakteristični tipovi obale pogodni za kupanje.

Za svaki tip obale potom je određena optimalna turistička opterećenost. Iako je heterogenost obale predstavljala znatan problem, ukupni kapaciteti obale pogodne za kupanje izračunati su za 6m² i 8m² po kupaču. Prema studiji ova površina po kupaču bila je daleko veća od prosjeka referentnih međunarodnih turističkih planova (španjolskih i francuskih) te je predstavljala strateški specifikum jugoslavenskog modela turizma.⁴⁰⁰ Iako je model većim dijelom proizlazio iz heterogenosti obale, veći osobni prostor namijenjen pojedinom kupaču/kupačici, imao je istovremeno i ideološke i tržišne implikacije. S jedne je strane trebao biti komparativna prednost jugoslavenskog turizma koji je imao tendenciju na “velika vrata” izaći na svjetsko tržište, dok je s druge strane, osobni prostor kupača trebao ukazati na humaniju koncepciju turističkog razvoja, koja prostornu eksploataciju određuje kvalitetom ambijenta i očuvanjem krajolika, a ne diktatom masovnosti i neograničenog ekonomskog rasta.⁴⁰¹ Sukladno izvedenom kupališnom kapacitetu obale, izračunato je da potreba za smještajnim jedinicama za pojedina kupališna područja treba biti 40% veća (100 kupača:140 turista), temeljem čega se moglo projicirati vršno turističko opterećenje obale. Ono je iznosilo oko 2 200 000 turista dnevno, s tendencijom smanjivanja na dva milijuna, što je bilo čak osam puta više od broja ležajeva koji su postojali 1964. godine (oko 250 000 ležajeva).⁴⁰² Projekcija ukupne dnevne turističke opterećenosti bila je istovjetna ukupnom projiciranom broju ležajeva, od kojeg je većinu tek trebalo izgraditi. To je potaknulo niz daljnjih akcija vezanih uz prostorno planiranje društvenih i gospodarskih sadržaja i turističkih funkcija. No ta je projekcija obvezivala urbaniste, planere i arhitekta na stalno inzistiranje da se “korištenje obale podvrgne najstrožim kontrolama, te da se turistička i druga izgradnja vrši na najracionalniji način i to etapno”, u razdoblju od 20-30 godina. Sukladno izračunu vršne dnevne opterećenosti obale, izračunata je maksimalna ukupna dužina obale na kopnu i otocima namijenjena turističkoj eksploataciji koja je iznosila 15%, što je odgovalo očekivanoj turističkoj potražnji domaćih i stranih turista, uz mogućnost

---

⁴⁰⁰ U studiji se navodi da: “Kod velikih pješčanih plaža i jednoličnih obala kako ih ima npr. talijanska, francuska ili bugarska obala, a kod nas samo crnogorska, mogu se primijeniti uobičajena mjerila 5-6 m plaže, računato do izvjesne dubine, po jednom kupaču, i na osnovi istih veoma je jednostavno utvrditi optimalni broj posjetilaca plaža. U SSSR-u preporuča se 5 m po kupaču i 0,5 m dužine obale prikladne za kupanje.” *Ibid*, 10.

⁴⁰¹ “Prostor ostavljen za pojedinog kupača-turistu veći je nego prostor ostavljen u drugim zemljama na Sredozemnom moru i ostalim zemljama i treba da predstavlja specifičnost naše turističke izgradnje, gdje pitanje ekonomičnosti izgradnje i eksploatacije koncentriranih turističkih kompleksa treba da bude usklađeno s mogućnošću da prigodom korištenja obale za kupanje gdje turisti imaju veću slobodu izbora i veću izoliranost.” *Ibid*, 5.

⁴⁰² Vršna dnevna opterećenost obale je potvrđena i tržišnom studijom *Tržišni aspekti i raspored turističke potražnje kao podloga za turističku rajonizaciju jadranskog područja*, a koju je u sklopu istog planerskog pothvata 1964. godine izveo Zavod za ekonomiku turizma u Zagrebu. U polemici oko adekvatne metodologije izračuna vršne opterećenosti obale, prevagnuo je prostorni pristup, a ekonomska se studija koristila kao njena provjera.

aktiviranja dodatnih 5% obale u slučaju daljnjeg rasta.⁴⁰³ Projekcija povećanja broja turista i ležajeva koju je ponudila ta studija bila je razmjerno velika, posebno u kontekstu turističke dinamike prve polovice šezdesetih godina. Bilo bi je, međutim, pogrešno shvatiti kao usmjeren i poželjan plan turističkog rasta, već kao model granica rasta kojeg prostor obale može podnijeti, i to u uvjetima kontroliranog ekonomskog, društvenog i infrastrukturnog razvoja (transporta, vodoopskrbe, privrede, servisa).⁴⁰⁴ Spomenuta komplementarna tržišna studija pritom je poslužila tek kao potvrda prostorne analize turističkog razvoja, a za koju pak nije određen ni vremenski niti financijski okvir.

Nakon objave preliminarnih rezultata prethodnih studija, pristupilo se izradi sektorskih podstudija kao integralnih sastavnica cjelovitog *Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja*. Iako su podstudije većim dijelom definirane prvom metodologijom regionalnog prostornog planiranja iz pedesetih godina, sastavnice poput društvenih djelatnosti i servisa, vodoprivrede i opskrbe, prometnih infrastruktura, stanovništva, industrije, strukture centralnih naselja, a posebno zaštite prirode i kulturne baštine (povijesnih sredina), određeni su turističkim razvojem i vezani za područne statistike vršnog turističkog opterećenja.⁴⁰⁵

Istovremeno s izradom *Programa*, neplanska gradnja koja je devastirala jadransku obalu bila je u dramatičnom porastu. Tom problemu pridružio se i eksponencijalan rast ilegalne gradnje privatnih kuća za odmor ili “vikendica” koje su nicale duž obale, posebice uz netom završenu Jadransku magistralu. Problem ilegalne izgradnje postao je šezdesetih godina toliko ozbiljan da ga je oštro kritizirao i sam Tito.⁴⁰⁶ Usprkos opsežnim istraživanjima i urgentnom planerskom

---

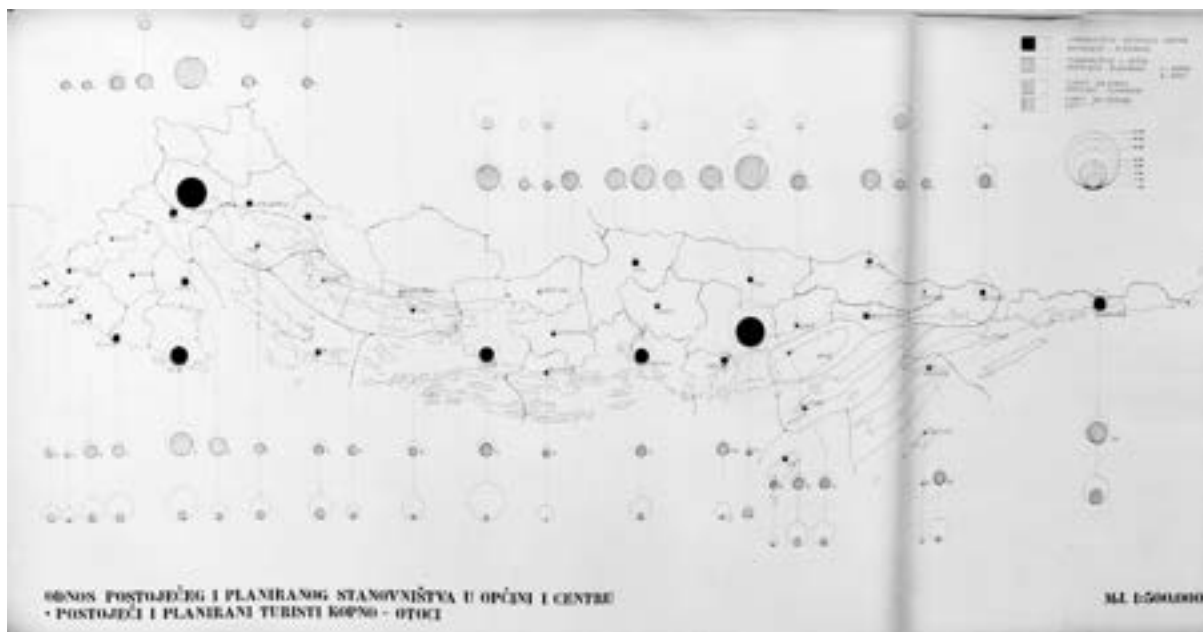
⁴⁰³ Institut za povijest umjetnosti - Arhiv Milana Preloga. Urbanistički institut Hrvatske. 1966. “Diskusioni materijal za informativni simpozij u Zagrebu 10. i 11. lipnja 1966.” Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 22.

⁴⁰⁴ HR-HDA-2039-300. Urbanistički institut Hrvatske. 1967. “Simpozij o Programu dugoročnog uređenja i planu prostornog uređenja jadranskog područja – Zagreb. 10.-11. lipnja 1966.” *Pripremni materijal za izradu Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 4.

⁴⁰⁵ Vodoopskrba predstavlja jedan od značajnijih problema u slučaju realizacije vršnog turističkog kapaciteta, a industrija se postavlja kao sekundaran, no i dalje pristan gospodarski sektor čiji se prostorni razvoj često odvija izmjenično s koncentriranom turističkom izgradnjom duž obale.

⁴⁰⁶ Karin Taylor ističe da su umjesto izravne ideološke kritike, kritičari problematike “vikendica” više bili usmjereni na njihov negativan utjecaj na okoliš i degradaciju obale. Predsjednik Tito je 1968. godine u javnom istupu oštro komentirao fenomen “vikendica” riječima: “Moram vas grditi zbog izgradnje vikendica uz more. [...] To nije u redu, jer neka ograda u moru sprječava da se more vidi iz svih ostalih kuća. Tako se uništava priroda, uništava čovjekovo prirodno okruženje.” Karin Taylor. 2010. “My Own *Vikendica* Holiday Cottages as Idyll and Investment.” U *Yugoslavia's sunny side: A history of tourism in socialism (1950s-1980s)*, Hannes Grandits i Karin Taylor (ur.). Budimpešta: Central European University Press, 174.

djelovanju, bilo je jasno da se eksplozivna devastacija prostora neće zaustaviti *Programom*. Taj dokument je zahtijevao višegodišnji istraživački rad i političko usuglašavanje, a s obzirom na dužinu i raščlanjenost prostora, konceptualno je bio bliži “zemaljskom planu”, nego regionalnom prostornom planu.⁴⁰⁷ *Program* je trebao poslužiti kao plan “općih proporcija”, temeljem kojeg bi tek trebalo pristupiti izradi regionalni i drugih prostornih planova (*Slika 29.*). Iako je taj proces već sredinom šezdesetih bio djelomično u tijeku za određena, mahom ekonomski razvijenija područja, regionalno planiranje na većem dijelu obale tek je trebalo inicirati. Zbog heterogenosti prostora i različitih lokalnih razvojnih kapaciteta, izrada planova nižih razina bila je posve neizvjesna te financijski i vremenski nedefinirana. Koordinirano planersko djelovanje trebalo je zbog toga premjestiti iz dugoročne, metodološko-istraživačke sfere, u onu operativniju, pravnu i političku.

Slika 29. Odnos postojećeg i planiranog stanovništva u općini i centru. Postojeći i planirani turisti kopno – otoci. Izvor: HR-HDA-2039-306. Urbanistički institut Hrvatske. 1967. *Program dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja (planerski atlas)*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, karta br. 46.

⁴⁰⁷ HR-HDA-2039-300. “Odluka koja zamjenjuje regionalni prostorni plan, kao pravno-tehnički dokument vođenja prostorne politike na jadranskom području.” Urbanistički institut Hrvatske. 1967. *Pripremni materijal za izradu Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 3.

Tijekom 1965. godine, u koordinaciji Zavoda za urbanizam, stambene i komunalne poslove Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske i grupe stručnjaka koja je radila na *Programu* pri UIH-u, pokrenuta je akcija izrade *Odluka koje zamjenjuju regionalne prostorne planove područja primorskih općina*.⁴⁰⁸ *Odluke* su rezultat istraživanja provedenih tijekom rada na *Programu* te fleksibilne interpretacije 28. članka *Zakona o regionalnom urbanističkom planiranju*, koji je predvidio da se do donošenja regionalnog prostornog plana mogu donijeti i odluke koje ga zamjenjuju, a koje imaju puni pravni značaj.⁴⁰⁹ Stoga je prije finalizacije *Programa*, svaka od obalnih općina izglasala *Odluke* koje su bile pravno obvezujuće i imale funkciju regionalnog prostornog plana, a odnosile su se na prostor unutar općinskih administrativnih granica. Budući da su na tim *Odlukama* radili planeri odgovorni i za izradu *Programa*, njihova svrha nije bila samo “zaštititi obalu od neadekvatne gradnje”, već i provjeriti osnovne postavke *Programa*.⁴¹⁰ Praktični pristup izradi *Odluka* korigirao je neke od osnovnih postavki *Programa*, postavši na kraju njihovim integralnim dijelom. *Odluke* su se odnosile na namjenu površina obalnog područja općina, s fokusom na turistički razvoj (*Slika 30.*).

Njihovo donošenje podrazumijevalo je da suradničke regionalne urbanističke organizacije koje su radile na *Odlukama*, provjere i razrade “kako i na koji način” se može uklopiti broj turističkih ležajeva utvrđen prethodnim “vrednovanjem obale” na pojedinim lokacijama.⁴¹¹ Nakon daljnjih analiza provedenih *Odlukama*, izvršena je redukcija vršne opterećenosti s 2 milijuna na 1 750 000 ležajeva svih kategorija, čije su prostorne koncentracije prema *Odlukama* organizirane i

---

⁴⁰⁸ Na razvoju *Odluka* su uz stručnjake s UIH radili i stručnjaci s riječkog Urbanističkog zavoda za Istru i Hrvatsko primorje, Urbanističkog biroa i Urbanističkog zavoda kotara Split, dok je Izvršno vijeće Sabora SR Hrvatske sudjelovalo s 50% sredstava potrebnih za izradu *Odluka*, a druga je polovica bila financirana od strane općina i kotara duž jadranske obale.

⁴⁰⁹ Prema propisima tog istog članka *Zakona*, *Odluka* se može donijeti i za dio područja za koje se izrađuje regionalni prostorni plan, kao i za pojedine elemente regionalnog prostornog plana, koji prema članku 24. istog *Zakona* sadrži: smjernice za prostorni razvoj područja za koje se donosi; plan osnovne namjene površina s podjelom na zone za stanovanje, poljoprivredu, šumarstvo, industriju, turizam i rekreaciju; prikaz razmještaja stanovništva s klasifikacijom naselja; prikaz mogućnosti rješavanja osnovne saobraćajne, energetske i vodoopskrbne mreže te ostale infrastrukture i njihovog povezivanja sa sistemima šire prostorne cjeline; dokumentaciju i prikaze, uključujući i konzervatorsku dokumentaciju i dokumentaciju o zaštiti prirode na temelju kojih su izrađene smjernice razvoja i dana prostorna rješenja za to područje; ekonomsko i tehničko obrazloženje. Vidi: “Zakon o urbanističkom i regionalnom prostornom planiranju (pročišćeni tekst).” *Narodne novine*, 39/1966.

⁴¹⁰ HR-HDA-2039-300. Autori nisu navedeni. 1967. “Odluka koja zamjenjuje regionalni prostorni plan, kao pravno-tehnički dokument vođenja prostorne politike na jadranskom području.” U *Pripremni materijal za izradu Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 5.

⁴¹¹ Skupine stručnjaka su razrađivale sadržaj pojedinih *Odluka* u komunikaciji s predstavnicima općina kojih su se konkretne odluke ticale. *Odluke* koje zamjenjuje regionalne planove za pojedine općine sastojale su se od teksta skraćenog programa, prijedloga teksta te grafičkih prikaza plana namjene površina u mjerilu 1:25.000.

fiksirane unutar teritorijalnog obuhvata pojedinih općina, te su vezane za postojeće kulturne, predviđene zabavne i opskrbne centre do čijeg se broja došlo analizom centralnih naselja.

Slika 30. Odluka koja zamjenjuje regionalni prostorni plan obalnog područja općine Makarska. Plan namjene površina prema stanju iz 1967. godine. Izvor: Salaj, Matija (ur.). 1987. *Urbanistički institut Hrvatske 1947-1987*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 12.

U prijedloge zakonskog teksta *Odluka* uneseno je načelo da se za pojedine zone izgradnja može vršiti samo sukladno razrađenim urbanističkim projektima, a ne temeljem pojedinačnih lokacija. Isto tako predloženo je da se kod izdavanja svake lokacije korisnik obveže na ozelenjivanje prostora unutar obuhvata urbanističkog projekta. *Odluke* su bile pravno-tehnički dokument koji je osigurao da politika razmještaja u prostoru ima pravno uporište koje se ne može pobijati partikularnim žalbama.⁴¹² Stoga se *Odluke koje zamjenjuju regionalne prostorne planove područja primorskih općina (1966.)* mogu shvatiti kao prostorno-tehnička razrada i pravna konsolidacija općih postavki *Programa (1967.)*, koju je inicirala i izradila središnja država vlast i njezine ekspertne ekspoziture, no izglasana i primjenjivana decentralizirano, od strane NO pojedinih komuna. Prema riječima Matije Salaja, arhitekta i urbanista uključenog u brojne projekte i planove turističke izgradnje na Jadranu od 1961. do 1980. godine, upravo su *Odluke*, u kombinaciji s metodološkom i analitičkom razradom *Programa*, “odigrale najznačajniju ulogu u očuvanju prostora i strateškim odrednicama investitora u izgradnji turističkih zona i objekata.”⁴¹³

⁴¹² Do tad su se žalbe zasnivale na nedovoljno detaljnim planovima šireg obuhvata, kakav je između ostalog bio i *Program*.

⁴¹³ Salaj, Matija. 2011. “Od hrvatskog turizma do turizma u Hrvatskoj: razgovor s Matijom Salajem.” *Čovjek i prostor* 57/684-685: 54.

Dovršen 1967. godine, *Program* je predstavljao plan dugoročnoga gospodarskog razvoja jadranske obale, s naglaskom na turističkom razvoju kao glavnom generatoru općeg razvoja zemlje. U *Programu* se više puta spominje važnost “ljudskog mjerila”. No, za razliku od prethodne faze prostornog planiranja, konkretno *Regionalnog prostornog plana za kotar Krapina*, iz *Programa* je izostala projekcija društvenog sektora, odnosno analiza i planiranje društvenih sadržaja i djelatnosti te njihovo dovođenje u vezu s turističkim, općim gospodarskim i prostornim razvojem. Kategorija “ljudskog mjerila” u *Programu* se prvenstveno veže uz raspored i kvalitetu turističke izgradnje, njezinu uklopljenost u okoliš te očuvanje i razvoj pejzaža. Te su vrijednosti, kako je već istaknuto, neposredno vezane uz turistički, odnosno širi gospodarski razvoj, a ne uz razvoj lokalne zajednice, iako je ona, sukladno samoupravnom uređenju društva, trebala na razini općina sudjelovati u izradi *Programa*. O nedovoljnoj zastupljenosti društvenih funkcija u tome dokumentu svjedoči i završni rezultat čitave planerske operacije – opširna kartografska mapa s 65 listova u različitim mjerilima, koju je po završetku plana, 1967. godine, objavio Urbanistički institut Hrvatske.⁴¹⁴ Uz opće demografske, te prikaze “radne snage” za pojedini gospodarski sektor, samo jedna karta u *Programu* donosi broj i dispoziciju obrazovnih i zdravstvenih institucija, i to analizu postojećeg stanja, a ne razvojne projekcije sukladne demografskoj slici, migracijama i predviđenom gospodarskom rastu. S druge strane, analize i perspektivne projekcije infrastrukture i gospodarskih djelatnosti detaljno su zastupljene na tim kartografskim prikazima, pri čemu je, dakako, najdetaljnije razrađen turistički sektor.⁴¹⁵

Iako je izostavljena elaborirana distribucija javnih funkcija i sadržaja, poput one u krapinskom planu, *Program* se temelji na plaži kao paradigmatskom primjeru Lefebvreovog koncepta kolektivnog luksuza, odnosno “arhitekture uživanja” koja je prema socijalističkom ključu, bila namijenjena svima, a ne samo dobrostojećim međunarodnim turistima. Ljudsko tijelo na plaži pritom postaje mjerna jedinica teritorija, čime se Lefebvreov koncept “arhitekture uživanja”

---

⁴¹⁴ HR-HDA-2039-306. *Program dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja (Kartografska mapa)*.

⁴¹⁵ Petnaest grafičkih prikaza unutar planerskog atlasa se tiču razvoja turističkog sektora, a osim turizma detaljno je zastupljena i poljoprivreda (ratarstvo, vinogradarstvo, voćarstvo, maslinarstvo, povrtlarstvo, stočarstvo te opći prikazi agrarne strukture i površina adekvatnih za poljoprivredne djelatnosti, s prikazima strukture površina i pedoloških mapa po općinama). Industrijski sektor je zastupljen sa značajno manje detalja, a detaljno je razrađena analiza i perspektivni razvoj prometnih infrastrukture, posebno vezano za turistički razvoj. Omjeri detaljnosti obrade pojedinih gospodarskih sektora govore u prilog činjenici da je turizam dominantna gospodarska grana, nakon čega slijedi poljoprivreda i promet, a tek potom industrija.

može proširiti na “teritorij uživanja”. Kao što Lefebvre objašnjava, ovaj prostor nije samo proizvod pragmatičnih potreba, već želja, strasti i vizija koje rezultiraju prostornim intervencijama u spektru od suptilnog do ekscenog, što će se manifestirati već u *Jadranskim projektima*. Završetkom rada na *Programu*, prostorno planiranje doseglo je svoj inicijalni cilj da se nametne kao potrebna i relevantna disciplina visoko pozicionirana unutar sustava društvenog planiranja.⁴¹⁶ Kao istovremena manifestacija decentralizirane općinske politike, te centralizirane državne politike provedene kroz djelovanje planera i drugih stručnjaka okupljenih oko UIH-a, *Program* predstavlja jednu od prijelomnih točaka evolucije prostornog planiranja u Hrvatskoj. Analitičke i programske podloge, ali i ekspertna, institucionalna mreža te politički senzibilitet uspostavljen kroz razvoj *Programa*, postat će osnova sljedećeg razdoblja prostornog planiranja u Hrvatskoj.

---

⁴¹⁶ Od sredine šezdesetih godina, formaliziran je status društvenog planiranja kao krovne domene za sve vrste planova: savezni, republički, regionalni, općinski, planovi radnih organizacija i planovi njihovih asocijacija te prostorni planovi. Vidi: Rendulić, Nedeljko. 1966. “Kakve promjene predstoje u našem sistemu društvenog planiranja.” *Politička misao* 3/1-2: 45-56. Također, prema članku 4. “Zakona o urbanističkom i regionalnom prostornom planiranju” (*Narodne novine*, 39/1966.) “regionalnim prostornim planom usmjerava se prostorni razvoj i uređenje širih područja (regiona) u skladu s postavkama društvenih i drugih planova koji utječu na prostorni razvoj tih područja.”

4.3. Diskurzivno razdoblje: prostorno planerske tendencije u razdoblju međukomunalne regionalizacije (1965.-1975.)

4.3.1. Tehnokratski i stručni diskurs – prostorno planiranje kroz mreže eksperata-planera

Analitički i planerski opseg *Programa* ukazuje na planersko djelovanje kroz široku institucionalnu mrežu stručnjaka uspostavljenu već prvom polovicom šezdesetih godina. Na Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu (osnovan 1961.), istraživanja prostora i nepokretne baštine u kontekstu urbanih promjena imala su važnu ulogu, dok se na Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu, odmah nakon njegova osnivanja 1964. godine, pokreće Odjel za istraživanja naselja i urbanizam. Za prostorna istraživanja unutar obiju institucija ključna je uloga povjesničara umjetnosti Milana Preloga.⁴¹⁷ Iste, 1964. godine, Biro za turističko-ugostiteljsku izgradnju (osnovan 1959.) mijenja ime u Institut za ekonomiku turizma te se, osim na investicijske i gospodarske studije, usmjerava i na prostorne aspekte turističkoga razvoja. Na Ekonomskom institutu u Zagrebu počinje djelovati Odjel za prostornu ekonomiju kojega vodi Ivan Krešić. Uz spomenute, djeluju i brojne druge institucije i stručnjaci koji surađuju s planerima Urbanističkog instituta Hrvatske, koji je izrastao u sabirnu i koordinacijsku točku prostornog istraživanja i planiranja na republičkoj i međurepubličkoj razini. Iako se uvidom u opsežnu planersku dokumentaciju *Programa* može utvrditi da je međuinstitucionalna mreža eksperata uključenih u prostorno planiranje uglavnom formirana do 1966. godine, ona postiže svoju punu afirmaciju tek ukidanjem kotara kao jedinica teritorijalne organizacije, 1967. godine.⁴¹⁸

Ukidanje kotara i političko slabljenje općina osnažuje utjecaj države, a donošenje razvojnih planova i strategija na svim razinama dodatno se centralizira. No, centralizacija razvojne politike ne provodi se izravnom političkom direktivom, već posrednim djelovanjem objektivnih i “ideološki neutralnih” mreža eksperata-planera. U novim okolnostima planeri djeluju na međuopćinskoj razini, odnosno unutar regionalnog i makroregionalnog obuhvata definiranog državnim politikom, a ne više samoupravnim odlukama općina i kotara. Tehnokracija koja je

---

⁴¹⁷ Vidi poglavlje 4.3.3.

⁴¹⁸ Vidi poglavlje 2.3.

drugom polovicom šezdesetih godina usustavljena kao prevladavajući mehanizam na svim razinama političkog i administrativnog upravljanja svoj operativni organ tako pronalazi i u prostorno-planerskoj praksi. Političko odlučivanje pritom je ugrađeno u složenu prostorno-planersku organizaciju te uslojene, znanstveno utemeljene planerske prakse koje se kroz rad na dva makroregionalna *Jadranska projekta* (1967.-1972.) ekstenzivno internacionaliziraju.

U internacionalizaciji hrvatskih prostorno-planerskih praksi ponovno je važnu ulogu imao Ernest Weissmann, član nekadašnje Radne grupe Zagreb, a sredinom šezdesetih godina direktor Odjela za stanovanje, gradnju i planiranje UN-a (Housing, Construction and Planning Section). Weissmann je prethodno imao ključnu ulogu i u pripremi međunarodnog natječaja i vođenju projekta obnove Skoplja nakon razornog potresa 1963. godine tijekom kojeg je bio u kontaktu s nizom međunarodnih stručnjaka za obnovu, planera i arhitekata.⁴¹⁹ Temeljem uvida u arhivsku građu, Marija Barović navodi da je 1965. godine Weissmann napisao nacrt plana za UN-ov Program regionalnog razvoja (*The United Nations Programme in Regional Development*), nakon čega je već sljedeće godine pokrenut UN-ov utjecajni Program razvoja (*UNDP – United Nations Development Program*).⁴²⁰ Projekt *Regionalnog prostornog plana Južnog Jadrana (RPPJJ)* pokrenut 1967. godine postao je tako prvi važan prostorno-planerski projekt na kojem UNDP-a surađuje s nekom državom.⁴²¹ Prvi kontakti UN-a i Vlade SFRJ fokusirani na razvoj obale dogodili su se već 1964. godine, kada je skupina UN-ovih eksperata nakon dvomjesečnoga boravka na jadranskoj obali utvrdila potrebu za njezinim razvojem i očuvanjem od daljnje devastacije, i to ekstenzivnim prostorno-planerskim zahvatom usmjerenim na turistički razvoj.⁴²² Kao što je već poznato, iste je godine pokrenut i rad na *Programu* u kojemu ne sudjeluju UN-ovi eksperti iako u tom razdoblju komunikacija Vlade SFRJ i UN-a nije prekinuta. Odmah po osnivanju UNDP-a, UN-ovi eksperti predlažu da ta organizacija bude

---

⁴¹⁹ Bjažić Klarin, "Ernest Weissmann's Architectural and Planning Practices," 2-13.

⁴²⁰ Barovic, Marija. 2022. *Adriatic Projects Revisited (Magistarska teza)*. Cambridge: Harvard GSD, 38.

⁴²¹ HR-HDA-2039-300. Šalat, Damir i Franjo Gašparović. 1970. *Basic considerations in the planning of tourism development areas (Case study on South Adriatic Project)*. United Nations seminar on physical planning for tourism development. Interregional seminar organized by the Office of Technical Cooperation and The Centre for Housing, Building and Planning of The United Nations, in cooperation with The Government of The Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Dubrovnik 19.10.-3.11. 1970. Također: Djordjevski, Josef. 2021. "The (Still) Beautiful Blue Adriatic": Tourism, Yugoslav Socialism, and the Adoption and Limitations of Visual Preservation on the Eastern Adriatic Seaside, 1960s-1990s." *Balkanologie* 16/2: 6.

⁴²² *Ibid*, 7.

odgovarajući financijer i suradnik, i to konkretno na planu južnoga dijela jadranske obale koji se smatrao razvojno najperspektivnijim.⁴²³

Sukladno ugovoru potpisanim s UNDP-ijem, Vlada SFRJ je 1967. godine ugovorila poslovno-tehničku suradnju na izradi *RPPJJ* između Urbanističkog instituta Hrvatske, Republičkog zavoda za urbanizam SR Crne Gore i Urbanističkog zavoda SR Bosne i Hercegovine.⁴²⁴ Taj je projekt, zaključen 1969. godine, potom proširen *Regionalnim prostornim planom Splita* te regionalnim planovima crnogorskog primorja, završenima 1970. godine. Sličnim načinom ugovoren je i *Koordinacijski regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana (KRPPGJ)* 1970. godine, no ovaj put između Urbanističkog instituta Hrvatske i Urbanističkog instituta SR Slovenije.⁴²⁵ Projekt je zaključen 1972. godine nakon čega se suradnja s UN-om nastavila projektom *Jadran III* sve do 1978. godine.⁴²⁶ Na osnovu potpisanih ugovora osnovana su posebna međurepublička tijela (grupe) za izradu planova čiji je rukovoditelj bio ugledni ekonomist i planer Franjo Gašparović iz UIH-a koji je prethodno rukovodio izradom *Programa*. Na zahtjev Vlade SFRJ, UNDP se obvezao pružiti financijsku podršku projektima vrijednu 1.6 milijuna američkih dolara te stručnu i tehničku pomoć uključivanjem ugovorenih međunarodnih konzultantskih tvrtki: TEKNE (Milano), CEKOP (Varšava) unutar projekta *KRPPGJ*, te WEBB-SWECO (Kopenhagen/Geteborg), Shankland Cox (London), OTAM (Pariz), TOURCONSULT (Rim) u *KRPPGJ*.⁴²⁷ Hrvatski arhitekt i urbanist Miro Marasović imenovan je upraviteljem obaju projekata s jugoslavenske strane, dok je UNDP za prvog upravitelja imenovao poljskog arhitekta i urbanista Adolfa Ciborowskog.

Odabir Ciborowskog bio je važan zbog njegova međunarodnog ugleda stečenog projektom poslijeratne rekonstrukcije Varšave te rekonstrukcijom poslije-potresnog Skoplja, projekta na kojem je kao odgovorni konzultant UN-a blisko surađivao s Weissmannom. Kroz daljnju suradnju s Ciborowskim Weissmann je angažirano pratio (*RPPJJ*) i konzultantski sudjelovao

---

⁴²³ *Ibid.*

⁴²⁴ Vladu SFRJ predstavljao je Zavod za međunarodnu tehničku suradnju, a Ujedinjene narode predstavništvo UNDP-a u Beogradu.

⁴²⁵ Opširnije o svim planovima vidi unutar korpusa, poglavlje 5. te Prilozi II.

⁴²⁶ Vidi poglavlje 4.3.4.

⁴²⁷ Udio Jugoslavije u ukupnim troškovima financiranja Projekata bio je 5.302.000, dok je UNDP sudjelovao s 1.650.00 američkih dolara, uključujući i troškove stručnih stipendija i opreme. U sklopu *RPPJJ* realizirano je 37 međunarodnih stipendija u trajanju od 3-6 mjeseci za jugoslavenske planere i eksperte. Vidi: Mattioni, *Jadranski projekti*, 74-75.

(KRPPGJ) u razvoju *Jadranskih projekata*, dok je unutar UN-a istovremeno razvijao globalni pristup regionalnom prostornom planiranju.⁴²⁸ Weissmannovo nastojanje na globalizaciji planerskih praksi i prostornih politika stoga je neodvojivo od razvoja *Jadranskih projekata*. U knjizi *Humanizacija metropole* (1978.) koja predstavlja kompendij njegovih međunarodnih planerskih iskustava, Weissmann tvrdi da je briga za humanost, društvo i okolinu povezana sa specifičnošću jugoslavenskog samoupravljanja.⁴²⁹ Samoupravljanje, tvrdi Weissmann, prirodno vodi do planiranja razvoja kao trajnoga procesa u kojem građani, vlasti i planeri aktivno surađuju u donošenju odluka.⁴³⁰ Polazeći od jugoslavenskoga planerskog iskustva, Weissmann gotovo lefebvreovskom pronicljivošću zagovara planiranje koje se ne provodi isključivo centralizirano (“vertikalnom linijom odlučivanja”), već se potiče interakcija sa zajednicom i ravnopravno sudjelovanje svih razina odlučivanja u planskom razvoju i realizaciji.⁴³¹ Iako takav tip demokratski usmjerenog planerskog diskursa teorijski proizlazi iz iskustva jugoslavenskog samoupravljanja, prenesen na globalnu planersku praksu koju su provodila tijela UN-a, on gubi svoj politički kapacitet i postaje tek iskaz tehnokratizirane planerske retorike “uključivanja lokalne zajednice” u proces planiranja. Takav pristup pokazao se jednako (ne)uspješnim i tijekom rada na *Jadranskim projektima*.

Iskustvo rada na *Jadranskim projektima* ostavilo je traga i u planerskom diskursu Adolfa Ciborowskog. U članku “Planning for Urban Renewal” iz 1970. godine, Ciborowski zaključuje da planeri ne “orkestriraju” isključivo prostor fizičkog, ekonomskog i društvenog razvoja, već i biološke i ekološke aspekte sredine te da stoga moraju osvijestiti fiziološke utjecaje koje ta sredina ima na stanovnike.⁴³² Njegov članak je usmjeren na urbanu obnovu koja proizlazi iz iskustva bavljenja Varšavom i Skopljem, no pojam rekonstrukcije je proširen kritikom globalnoga procesa urbanizacije i narušavanja prirodnog okoliša. Ciborowski u članku predlaže i model estetskog očuvanja i unaprjeđenja prirodnog krajolika i čovjekove sredine, koji posljedično ima pozitivan utjecaj na ekonomske i društvene vrijednosti prostora.⁴³³ Planerski pristup za koji se Ciborowski zalaže zagovara integralni pogled na planiranje koje nadilazi

---

⁴²⁸ Weissmann, Ernest. 1967. *The Role of the United Nations in Urban Research and Planning*. New York: Sage Publications.

⁴²⁹ Weissmann, Ernest. 1978. *Humanizacija Metropole: Ekonomski razvoj, ljudska naselja, čovjekova sredina*. Zagreb: Ekonomski Institut, 71.

⁴³⁰ *Ibid.*

⁴³¹ *Ibid.*, 70.

⁴³² Ciborowski, Adolf. 1970. “Planning for Urban Renewal.” *Theory into Practice* 9/3: 169.

⁴³³ *Ibid.*

mjerilo grada, a problemski se preklapa s mjerilom i smjerom razvoja na *RPPJJ*. Kako Djordjevski primjećuje, neodvojivost ideje turističkog razvoja i retorike zaštite prirode određujuća je za oba *Jadranska projekta*, ali niti u jednom od njih nije navedena konkretna definicija prirode ili prirodnog okruženja, već se preuzima terminologija i retorika zaštite krajolika, ambijenta i sredine.⁴³⁴ Moglo bi se stoga zaključiti da je u fokusu planova primarno zaštita estetske vizije prirode, vizura i krajolika vrijednih u kontekstu više ili manje održive turističke eksploatacije, a ne ekosistemska vizija zaštite okoliša koja je naznačena tek u projektu *Jadran III*.⁴³⁵ Takav pristup zaštiti i razvoju prirodnog okruženja opsežno je elaboriran u brojnim studijama izrađenim unutar planerske dokumentacije *Programa*,⁴³⁶ no u *Jadranskim projektima* dodatno je naglašen, upravo zbog očitih prostornih diskrepancija i mogućih negativnih utjecaja koje predložene infrastrukture masovnog turizma mogu imati na prirodni okoliš.

Zaštita prirode važan je, no tek jedan u nizu elemenata temeljem kojih se može pristupiti usporedbi *Programa* i *Jadranskih projekta*, a koji govore u prilog tehnokratizaciji planerskog pristupa kasnih šezdesetih i početka sedamdesetih godina. U tom kontekstu, temeljni razlikovni aspekt *Jadranskih projekta* je definicija njihovog planerskog obuhvata. *Program* obrađuje čitavu jadransku obalu unutar hrvatskoga republičkog teritorija kojeg organizira u 7 pod-regija (*Slika 14.*). Dva kasnija makroregionalna plana dijele obalu na dvije regije, na južni Jadran, koji obuhvaća i teritorij SR Bosne i Hercegovine te SR Crne Gore, te na sjeverni ili gornji Jadran, koji obuhvaća i obalni pojas SR Slovenije. Niti jedan plan nije obuhvatio Split i splitsku regiju, pa je ona, kao proširenje *RPPJJ*, postala zaseban prostorno-planerski zadatak stavljen pod jurisdikciju Urbanističkog zavoda Dalmacije i međunarodnih konzultanata, a ne UIH na kojem su razvijani *RPPJJ* i *KRPPGJ*. Kako ističe Mattioni, teritorijalni obuhvati jadranskih projekata temeljili su se na “neprirodnoj” teritorijalnoj podjeli koja proizlazi iz političkih odluka, a ne iz regionalne prostorne logike.⁴³⁷ Takva teritorijalna podjela dodatno je usložnila organizaciju rada na projektima. Uz međuopćinsku suradnju, za *Jadranske projekte* primarna je bila savezna

---

⁴³⁴ Djordjevski, “The (Still) Beautiful Blue Adriatic,” 9.

⁴³⁵ Vidi poglavlje 4.3.4.

⁴³⁶ Vidi Prilog II/4.

⁴³⁷ Iako je prva regionalna podjela jadranske obale sa Savjetovanja o razvoju turizma na Jadranu iz 1959. godine predlagala podjelu obale na sjevernu, srednju i južnu jadransku regiju, s Mattionijem se slaže i Aleksandar Krstić, koji uz nedosljedan pristup regionalnoj organizaciji iznosi i niz drugih kritika na projekt *RPPJJ*. Vidi: Krstić, Aleksandar. 1971. “Projekt Južni Jadran.” *Arhitektura urbanizam* 12/68-69: 30-33.

suradnja i koordinacija s pojedinim tijelima UN-a, međurepublička suradnja te koordinacija i usklađivanje planerskih aktivnosti unutar planerskih skupina.⁴³⁸ Uz eksperte čiji je rad u određenoj mjeri već bio birokratiziran, u koordinacijska tijela projekta ušli su predstavnici saveznih i republičkih tijela, što je dodatno tehnokratiziralo planerske procese. Za razliku od *RPPJJ*, *KRPPGJ* je definiran kao koordinacijski regionalni prostorni plan, čime je dana još veća važnost usklađivanju postojećih i budućih planerskih projekta, zahvata i odluka, na više razina.⁴³⁹ Teritorijalni obuhvat *Jadranskih projekta* značajno se razlikovao od obuhvata *Programa* i po tome što je unutar njihovog obuhvata, osim obale i otoka, analitički i planerski obrađeno zaleđe te su izrađene perspektivne razvojne relacije unutrašnjosti i obalnog pojasa. Turizam je na taj način programski “uvučen“ u zaleđe, a “ne-turističke” funkcionalne i proizvodne zone dovedene su u izravniji odnos s turističkim zoniranjem. Funkcionalno-prostorni odnosi formirali su tako zasebne integrirane cjeline planova, koje su kartografski prikazane i metodološki artikulirane na drukčiji način nego je to bilo u *Programu*. Kartografski prikazi izrađeni unutar *Programa* upućuju na planerski diskurs perspektivnog aktiviranja nerazvijenih područja kroz kumulativno lociranje resursa, funkcija i sadržaja, što su bile metode koje su obilježile prvu fazu prostornog planiranja u Hrvatskoj (*Slika 41.*). Nasuprot tome, projektima *RPPJJ* i *KRPPGJ* u planerski diskurs se uvode koncepti prostornih struktura, osovina, pravaca i jezgara razvoja, čiji je cilj ekonomsko i društveno aktiviranje integriranih prostornih cjelina. Može se ustvrditi kako je *Jadranskim projektima* na taj način iskazan daleko angažiraniji razvojni pristup prostornom planiranju, što ponovno ukazuje na intervencionističku tendenciju države koja djeluje iz njihove pozadine. Iz te činjenice proizlazi i najvažnije razlikovno obilježje dvaju planerskih inicijativa.

Program je pratio opću hijerarhijsku logiku društvenog planiranja te je u makro mjerilu predlagao općenite smjernice prostornog razvoja općina, dok je na konkretnoj razini (posebno kroz integraciju *Odluka*) bio predvidio zone, opće proporcije te mjesta turističke gradnje unutar

---

⁴³⁸ Vladu SFRJ unutar *Jadranskih projekata* je predstavljao Zavod za međunarodnu tehničku suradnju, a Ujedinjene narode predstavništvo UNDP-a u Beogradu. Jugoslavenska Uprava projekta bila je odgovorna Međurepubličkoj koordinacijskoj komisiji, a UN-ov menadžer projekta Centru za stanovanje, razvoj i planiranje UN-a. Stručni savjet Međurepubličke koordinacijske komisije i Panel inozemnih eksperata vršili su povremenu reviziju rada i konačnih rezultata jugoslavenskih i inozemnih planera. Vidi: Mattioni, *Jadranski projekti*, 74-75.

⁴³⁹ *KRPPGJ* je povezivao i usmjeravao različite lokalne planove, od subregionalnih do detaljnih, koji su već bili izrađeni ili su bili u tijeku izrade. Na osnovu pregleda postojećih planova i planova u izradi, Grupa za izradu plana je objavila dokument “Pristup, osnovne postavke, prostorni obuhvat, ciljevi, metode i proces rada”, a koji je služio kao glavna smjernica za rad na projektu.

teritorijalnih obuhvata svake pojedine općine na obalnom pojasu. Daljnje razrade u smjeru prostornih i urbanističkih planova te urbanističkih projekata unutar *Programa* nisu bile predviđene, već su, sukladno metodološkim dokumentima i smjernicama, bile prepuštene općinama. Nasuprot tome, *Jadranski projekti* su sadržavali konkretne urbanističke projekte i planove. Unutar *RPPJJ* su razrađena dva generalna (urbanistička) plana (za Hvar i Dubrovnik) i još deset detaljnih planova, većinom turističkih naselja.⁴⁴⁰ Unutar *KRPPGJ* je izrađeno čak šesnaest detaljnih urbanističkih planova, uglavnom usmjerenih na turistički razvoj pojedinih općina.⁴⁴¹ Brojem i razinom projektne konkretizacije planova nižih razina posve se suzila mogućnost općina da samostalno donose odluke o vlastitom razvoju, što je bila osnova jugoslavenske decentralizirane, samoupravne politike. Iako su, sudjelovanjem općinskih predstavnika u revizijama planova predviđenih za njihov teritorij, općine nominalno bile uključene u proces njihove izrade, participacija lokalne zajednice nije realizirana u praksi. Planovi, kao kompleksni, stručno artikulirani razvojni dokumenti bili su primarno usmjereni prema naručiteljima – političkim strukturama savezne i republičke razine, a ponajmanje prema javnosti i lokalnoj zajednici. Mattioni stoga ne čudi slab odaziv na predstavljanje *Generalnog plana Hvara* u nekoliko hvarskih naselja.⁴⁴² Uz hermetičnost planerskog jezika, planovi se nisu bavili društvenim temama i problemima bliskim lokalnoj zajednici, već lokaliziranim oprostorenjima makroekonomske politike. Arhivski izvori upućuju i na zaključak da je, osim izostanka participacije lokalne zajednice i šire javnosti, participacija bila otežana i stručnjacima koji nisu bili uključeni u institucionalne mreže koje su izravno ili posredno involvirane u planerske aktivnosti.⁴⁴³ Za razliku od inicijalno kaotične organizacije i grupnoga terenskog rada s kojim započinje razvoj *Programa*,⁴⁴⁴ rad na *RPPJJ* i *KRPPGJ* provodio se unutar ekskluzivnoga kruga domaćih i međunarodnih eksperata te saveznih i republičkih upravnih tijela. U tom smislu, kako ističe Mattioni, odgovornost stručnjaka je prvenstveno bila proizvodnja znanja, a odgovornost za realizaciju plana, odnosno “neuspjeh” njegove realizacije,

---

⁴⁴⁰ U sklopu *RPPJJ*, unutar teritorija SR Hrvatske, izrađeni su generalni planovi za Dubrovnik i Hvar te detaljni planovi za Orebić, Milnu na Hvaru, te više detaljnih planova na području Dubrovnika i Makarske.

⁴⁴¹ U sklopu *KRPPGJ* unutar obuhvata teritorija SR Hrvatske izrađeni su detaljni urbanistički planovi za: Šibenik (Srima), Biograd (južni Pašman), Zadar (Petrčani-Diklo), Crikvenicu (Jasenova), Krk (Glavotok), Mali Lošinj (Mali Lošinj), Rijeku (Centar), Pulu (Premantura), Rovinj (Bale-Sv.Pavao), Labin (obalni dio općine) te Strategija razvoja za otok Krk.

⁴⁴² Mattioni, *Jadranski projekti*, 11.

⁴⁴³ HR-HDA-2039-317. Vidak, Luko. 1967. *O urbanističkoj politici u Hrvatskoj i o nekim organizacionim pitanjima instituta “Projekt Južni Jadran” s obzirom na mehanizam samoupravnog sistema Jugoslavije* (rukopis).

⁴⁴⁴ Vidi poglavlje 4.2.4.

prepuštena je političkim akterima.⁴⁴⁵ *RPPJJ* i *KRPPGJ* su dakle poslužili kao instrumenti središnje državne politike regionalnog i ekonomskog razvoja, baš kako je to bio i slučaj s prostornim planom za francusku regiju Languedoc-Roussillon.⁴⁴⁶ Kada se uzme u obzir opći planerski pristup, ali i brojni međunarodni konzultanti, uključujući i one iz pariške tvrtke OTAM, može se sa sigurnošću utvrditi da su hrvatski planeri bili detaljno upoznati sa spomenutim francuskim planerskim projektom.⁴⁴⁷ Međutim, imajući u vidu prostorni obuhvat, političke i organizacijske implikacije angažmana UN-ovih eksperata, planerski tretman prirode i krajolika, složeni metodološki pristup te tipološku raznolikost unutar projekta, može se utvrditi da *RPPJJ* i *KRPPGJ* predstavljaju opširnije, složenije i sofisticiranije prostorno-planerske inicijative od spomenutog francuskog plana.⁴⁴⁸ U usporedbi s *Jadranskim projektima*, regionalni plan za tu francusku regiju bio je u programskom i tipološkom smislu odveć unificiran, a kao rezultat konzistentne, francuske urbanističke politike i razvijene arhitektonske prakse. S druge strane, *Jadranski projekti* i povezani planovi nižih razina bili su rezultat rada suvremene, iako heterogene, europske mreže urbanista, arhitekata i drugih eksperata-planera. Prema Mattionijevoj tvrdnji, međunarodni konzultanti imali su u izradi *Jadranskih projekta* daleko manju ulogu od njihovih hrvatskih kolega, koji su zaslužni za glavninu izrađenih planova.⁴⁴⁹ Već i prije pokretanja *Programa*, hrvatske planerske prakse bile su dovoljno razvijene da budu zamijećene na međunarodnom tržištu ekspertnih usluga,⁴⁵⁰ no poopćenu Mattionijevu tvrdnju dovodi u pitanje već i sama autentičnost i heterogenost metodologija, planerskih pristupa i arhitektonskih tipologija koje nalazimo u *Jadranskim projektima*. Kao primjer heterogenih praksi, ali i dijeljenih ideoloških uvjerenja, može se uzeti djelovanje konzultanata iz londonske tvrtke Shankland Cox te iz pariškog OTAM-a.

---

⁴⁴⁵ Mattioni, *Jadranski projekti*, 12.

⁴⁴⁶ Vidi ovo poglavlje 1.3.

⁴⁴⁷ Ovoj tvrdnji u prilog ide i činjenica da je urbanističko djelovanje Georgesa Candilisa, posebno na projektu *Port Leucate—Barcarès* izrađenom u planu za Languedoc-Roussillon, poslužilo kao referentna točka za studiju određenih lokaliteta duž crnogorske obale, u *RPPJJ*.

⁴⁴⁸ Ovaj dio francuske obale nije bio razveden te su njime dominirale močvare i niski teren, što je odredilo urbanističke zahvate koji su se temeljili uglavnom na razvoju tipologije turističkih naselja – luka, te na megastrukturnim projektima.

⁴⁴⁹ Mattioni, *Jadranski projekti*, 39.

⁴⁵⁰ Planeri UIH-a 1963. godine završavaju urbanistički projekt Conakrya (Gvineja). Vidi: Stanek, *Architecture in Global Socialism*, 20.; Smokvina, Marina, Mojca Smode Cvitanović i Branko Kincl. 2015.

“Influence of Croatian urban planners in postcolonial Africa: Urban Development Plan of Conakry, Guinea, 1963.” U *Urban Planning in Sub-Saharan Africa: colonial and postcolonial planning cultures* Silva, Carlos Nunes (ur.), 225-244. New York: Routledge.

Londonsku tvrtku Shankland Cox osnovao je britanski urbanist i arhitekt Graeme Shankland u suradnji s partnerom Oliverom Cocom 1962. godine. Shankland je na Cambridgeu studirao kod Nikolausa Pevsnera te je bio član komunističke partije od 1942. do 1956. godine, a kako navodi Saumarz-Smith, njegovo djelovanje na britanskoj ljevici pedesetih godina, utjecalo je na formulaciju njegove planerske prakse.⁴⁵¹ Shankland je bio glasan kritičar Corbusierovog urbanizma, a njegova praksa je bila kontroverzna i kontradiktorna – istovremeno orijentirana na čuvanje povijesnih viktorijanskih urbanih struktura, pod utjecajem Williama Morrisa, te radikalno zagovaranje motorizacije i guste, brutalističke obnove gradskih središta.⁴⁵² Shankland je s Cocom također djelovao i pod utjecajem švedske arhitekture humanog mjerila te socioloških istraživanja odnosa četvrti i društvenih zajednica koje je u urbanistički diskurs uključila urbana sociologinja Ruth Glass.⁴⁵³ Ove tendencije očituju se u urbanističkoj praksi Shanklanda i Coxa sredinom šezdesetih godina, i to kroz projekte rekonstrukcije središta Liverpoola, Boltona i Hooka, koje između ostalog karakterizira redefinicija odnosa razvijene prometne mreže i novih pješačkih infrastrukture, te javnih prostora koji potiču društvene interakcije.

Tvrtka Shankland Cox je imala istaknutu ulogu u oba *Jadranska projekta*, a njeni planeri surađivali su s planerima Urbanističkog zavoda Dalmacije na izradi *Regionalnog prostornog plana Splita*. Društveno usmjerenje, interes za očuvanje baštine, ali i spomenuta kontradiktornost planerskog pristupa, mogu se prepoznati u njihovom općem planerskom pristupu u *Jadranskim projektima*. U tipološkom smislu posebno je zanimljiv projekt rekonstrukcije Malog Grablja, napuštenog sela u unutrašnjosti Hvara (unutar *RPPJJ*).⁴⁵⁴ Planeri Shankland Cox-a ovdje predlažu očuvanje povijesne dispozicije i arhitekture sela, ali i radikalno reprogramiranje u tipologiju koja je bliska suvremenom etno-hotelskom resortu (*Slika 31.*). Slične kontradiktorne tendencije mogu se uočiti i na tipološki različitim turističkim naseljima, Milni i Orebiću (*RPPJJ*) te Malom Lošinju (*KRPPGJ*), koje karakterizira senzibilitet za baštinu i humano mjerilo, nasuprot kojima se suprotstavlja izgradnja visoke gustoće, razvijena prometna infrastruktura, kao i prijedlozi masivnih arhitektonskih sklopova u

---

⁴⁵¹ Smith, Otto Saumarez. 2014. "Graeme Shankland: A Sixties Architect-Planner and the Political Culture of the British Left." *Architectural History* 57: 394.

⁴⁵² *Ibid.*, 396.

⁴⁵³ *Ibid.* Također, vidi poglavlje 1.3.

⁴⁵⁴ HR-HDA-2039-323. Shankland Cox and Associates i Urbanistički zavod Dalmacije. 1968. *Hvar-Milna. Physical Development Plan for the South Adriatic Region*. Split: United Nations Development Program, The Government of SFR Yugoslavia. Također, vidi: Buble, Sanja i Anita Gamulin. 2011. "Prostorno planiranje u ruralnim cjelinama." *Klesarstvo i graditeljstvo* XXII/1-2: 90-103.

prirodnom krajoliku, kao što je slučaj s hotelskim kompleksom u uvali Milna na Hvaru (*Slika 32.*). Usporedo s *Jadranskim projektima*, praksa Shankland Cox-a se intenzivno internacionalizira, prvo planerskim projektima u Francuskoj,⁴⁵⁵ a zatim planerskim projektom u povijesnoj jezgri iranskoga grada Isfahana,⁴⁵⁶ te potom i na razvoju obale jamajčanskoga Kingstona (1968.).⁴⁵⁷ Nakon završetka rada na *KRPPGJ*, u svojstvu konzultanta Svjetske banke, Shankland Cox svoj inicijalni planerski angažman na Jamajci proširuju i na projekt turističkog planiranja Kariba (1973.).⁴⁵⁸

Slika 31. Malo Grablje – panorama predloženog stanja. Izvor: HR-HDA-2039-323. Shankland Cox and Associates i Urbanistički zavod Dalmacije. 1968. *Hvar-Milna. Physical Development Plan for the South Adriatic Region*. Split: UNDP, Vlada SFRJ, zaseban list.

Slika 32. Perspektivni prikaz hotelskog kompleksa u uvali Milna na Hvaru. Izvor: *Ibid*, zaseban list.

⁴⁵⁵ Portnoi, Anne. 2020. "Shankland and Cox at Cergy-Pontoise. Passing on British Town Planning Working Practices in France." *Planning Perspectives* 35/3: 525–47

⁴⁵⁶ Shankland, Graeme, Shankland Cox Associates i UNESCO. 1968. *The Planning of Isfahan (UNESCO Report)*. London: Shankland Cox and Associates.

⁴⁵⁷ Shankland Cox Associates i Kingston Waterfront Redevelopment Company. 1968. *Kingston Waterfront Redevelopment*. Kingston, Jamaica: The Associates

⁴⁵⁸ Shankland Cox Partnership. 1974. *Tourism Supply in the Caribbean Region (A Study for the World Bank)*. Washington D. C., London: World Bank; Shankland Cox Partnership. Za suvremeno djelovanje tvrtke, vidi: Shankland Cox, <https://shanklandcox.com/> (Pristupljeno 2. 1. 2023.)

Pariški OTAM (*Omnium technique d'aménagement*) nije bila urbanistička tvrtka već podružnica Društva za ekonomiju i primijenjenu matematiku (*Société d'économie et de mathématiques appliquées – SEMA*) te Tehnika stanovanja (*Omnium technique de l'habitation – OTH*), velike francuske grupacije za industrijski razvoj unutar investicijske banke *Banque de Paris et des Pays-Bas*.⁴⁵⁹ Prema Joséeu Landrieu, ekonomistu i planeru uključenom u djelovanje OTAM-a kasnih šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, te su institucije utjelovile francuski “modernistički mit o napretku” kroz računalne simulacije i modeliranje te racionalizaciju donošenja političkih i tehničkih odluka.⁴⁶⁰ Između 1968. i 1971. godine DATAR je od OTAM-a naručio fundamentalne studije prediktivnih scenarija budućnosti Francuske u godini 2000. koje je vodio upravo Landrieu.⁴⁶¹ Međutim, umjesto isključivog fokusa na napredno računalno modeliranje scenarija i teritorijalnih modela, Landrieu ističe da je na mlađi naraštaj stručnjaka unutar OTAM-a snažno utjecala revolucionarna zbivanja 1968. godine i marksistički teorijski radovi Henria Lefebvrea.⁴⁶² Lefebvre je isticao strukturalnu napetost između industrijskog i urbanog društva, što je prema njemu moglo ili dovesti do urbane preobrazbe suprotstavljene aktualnoj neo-kapitalističkoj logici ili pak do neizbježne revolucije svakodnevnice.⁴⁶³ Eksperti OTAM-a prilagodili su te Lefebvreove teze dajući progresivnim tehnološkim i znanstvenim metodama planiranja oštar politički i društveni karakter. Metoda prediktivnih scenarija, prema Landrieuvim riječima, se tako vezala uz Lefebvreovu ideju perspektivne političke akcije, odnosno “tranzicije prema nemogućem.”⁴⁶⁴

Eksperti OTAM-a u suradnji s rimskim konzultantima iz TOURCONSULTA unutar *KRPPGJ* su sudjelovali u više radnih skupina, uključujući i onu koja je definirala polazišta, ciljeve i metodologiju prostornog plana, a bili su uključeni i u pojedinačne planerske projekte manjeg mjerila, od kojih je posebno vrijedno spomenuti *Prostorni plan razvoja turizma za Labin*.⁴⁶⁵

---

⁴⁵⁹ Landrieu, Josée. 2008. “La prospective de la DATAR et son rôle dans le projet de modernité à la fin des années 1960.” U *Aménagement du territoire: Changement de temps, changement d'espace*, Frémont, Armand et al. (ur.). Caen: Presses universitaires de Caen, <http://books.openedition.org/puc/10373> (Pristupljeno 27. prosinca, 2022.)

⁴⁶⁰ *Ibid.*

⁴⁶¹ Vidi: *Omnium technique d'aménagement*. 1971. *Une Image De La France En L'an 2000; Scénario De L'inacceptable*. Paris: Documentation française; *Prospective et Amenagement and Délégation à l'Aménagement du Territoire et à l'Action Régionale*. 1977. *Le Scénario De L'inacceptable Sept Ans Apres*. Paris: La Documentation Française.

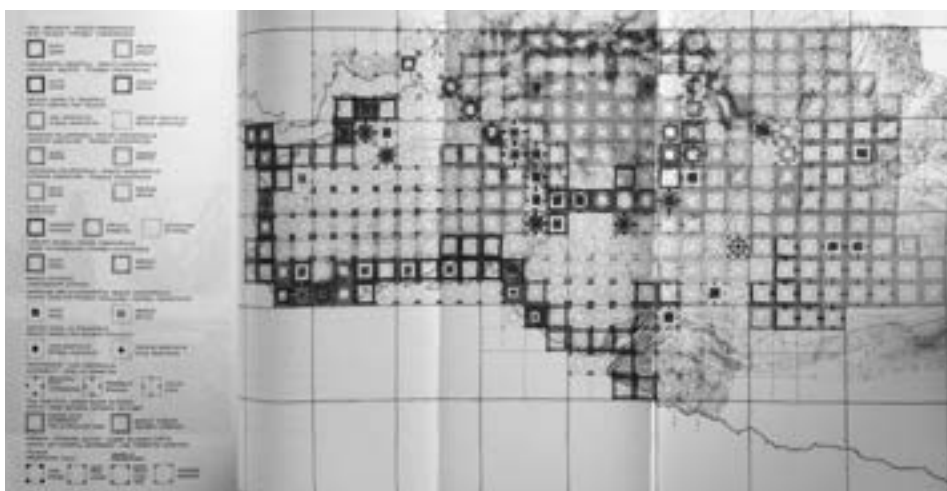
⁴⁶² Landrieu se referira na: Lefebvre, Henri. 1968. *La vie quotidienne dans le monde moderne*. Paris: Gallimard.

⁴⁶³ Landrieu, “La prospective de la DATAR”

⁴⁶⁴ *Ibid.*

⁴⁶⁵ Urbanistički Institut Hrvatske, OTAM-Tourconsult. 1972. *Labin: Spatial Plan for the Development of Tourism (Final Report)*. Rijeka: UNDP, Vlada SFRJ

Taj plan se metodološki temelji na dva empirijska scenarija koji razvojne linije turizma, poljoprivrede i industrije dovode u različite perspektivne odnose, i to s istom rezultantom društveno-ekonomskog progressa. Ovisno o scenarijima, unutar plana su izrađena i tri zasebna modela mogućeg prostornog razvoja, od kojih svaki prikazuje po jednu izoliranu kategoriju (industrija / poljoprivreda / turizam) u idealnoj prostornoj dispoziciji. Sintetska karta nastala preklapanjem triju “idealnih” prostornih modela, prema završnom izvještaju ne predstavlja rješenje niti plan korištenja zemljišta, već podlogu za donošenje budućih odluka o razvoju općine Labin. Posebna vrijednost toga plana je razrađeni sistem piktoograma kojima se označava morfologija, društvena ekologija, krajolik i ambijentalni uvjeti te prirodna ekologija, sukladno svakom od triju “idealnih” modela prostornog razvoja (*Slika 33.*). Iako taj plan zbog metodološke i kartografske sofisticiranosti, predstavlja sistemski korak prema računalnom modeliranju prostora, plan se općenito zalaže za humane vrijednosti prostora temeljene na izvornosti međuljudskih odnosa i očuvanog lokalnog načina života.⁴⁶⁶

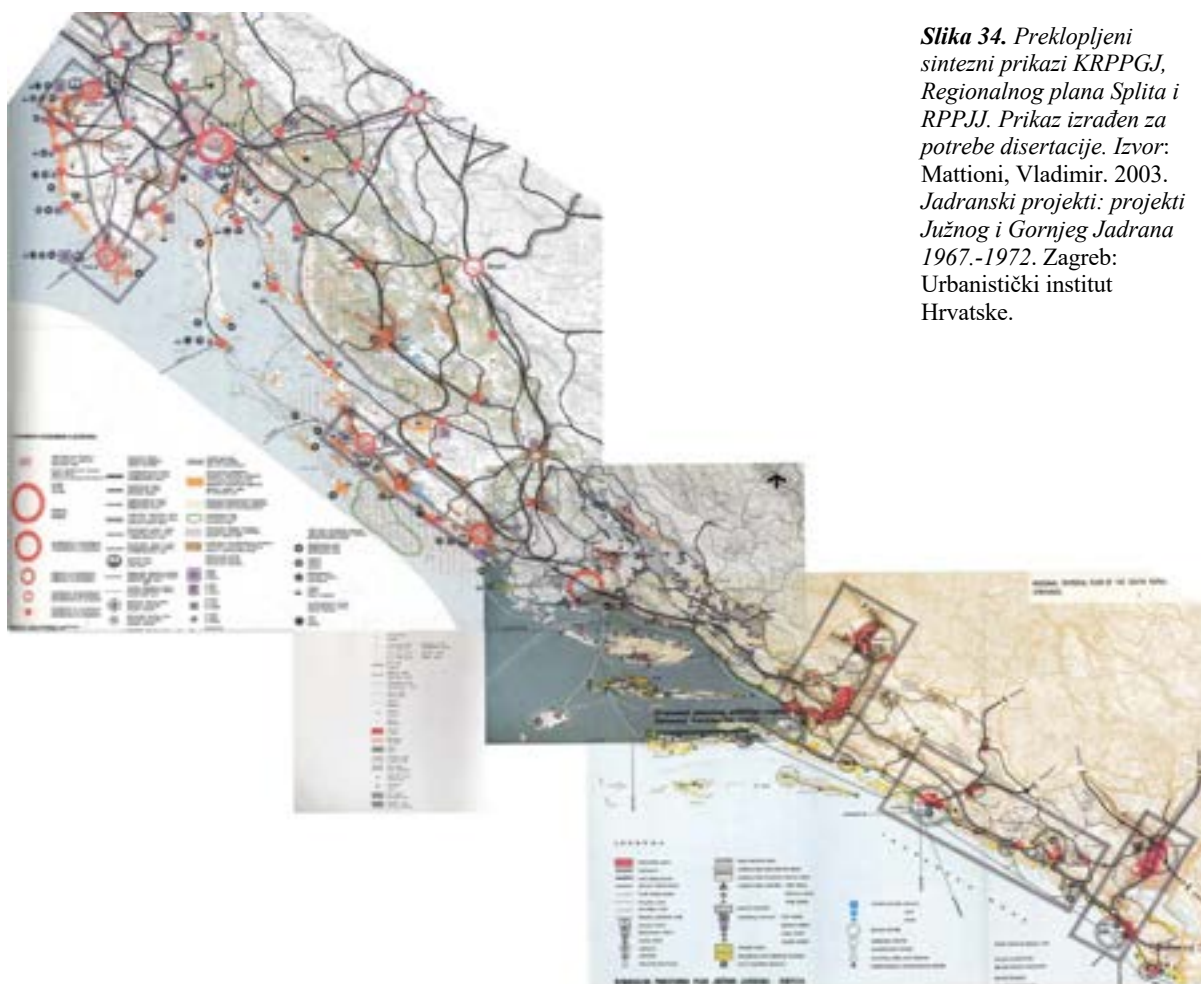
Slika 33. Sintezni prostorni model Labina. Izvor: Urbanistički Institut Hrvatske, OTAM-Tourconsult. 1972. Labin: Spatial Plan for the Development of Tourism: Final Report. Rijeka: UNDP, Vlada SFRJ, zaseban list.

Usprkos progresivnosti prostornih vizija i planerskom opsegu, vrijednost *Jadranskih projekata* nije u samom prostoru, već u politički i ekonomski oportunom trenutku u kojem prostor Hrvatske, a s njime i UIH, postaju platforme za koordinaciju široke, međunarodne mreže nacionalnih i međunarodnih eksperata-planera. Heterogenost pristupa i praksi, ali i dijeljena ideološka polazišta, govore u prilog ideji pažljivog izbora konzultanata koji jadranskom kontekstu ne odgovaraju isključivo ekspertizom već i političkim stavovima. Iako detaljnija

---

⁴⁶⁶ *Ibid.*, 41.

istraživanja tih aspekata međunarodne planerske suradnje tek predstoje, uvidom u prakse i stavove Shankland Cox-a i OTAM-a može se reći da odnos njihovih socijalističkih težnji i praktičnih iskustava u kapitalističkim uvjetima, korespondira s idejom uključivanja tržišnog socijalizma u dinamiku globalnog tržišta, što predstavlja okvir i inicijalno polazište *Jadranskih projekata* (Slika 34.). Ideja međunarodne planerske ekspertize dodatno je profilirana suradnjom na *Jadranskim projektima*, a domaći i međunarodni eksperti su od nje u stručnom smislu jednako profitirali, budući da nitko od uključenih stručnjaka do tada nije bio radio na projektu sličnog opsega, obuhvata i slične organizacijske strukture. Nakon završetka dvaju *Jadranskih projekata*, 1973. godine, UIH sa 105 zaposlenih te značajnim planerskim portfolijom službeno ulazi u društvo konzultantskih organizacija Ujedinjenih naroda te sedamdesetih godina djeluje u Bangladeshu (1975., 1977), Egiptu (1974-1976.) i Guayani (1977.).⁴⁶⁷

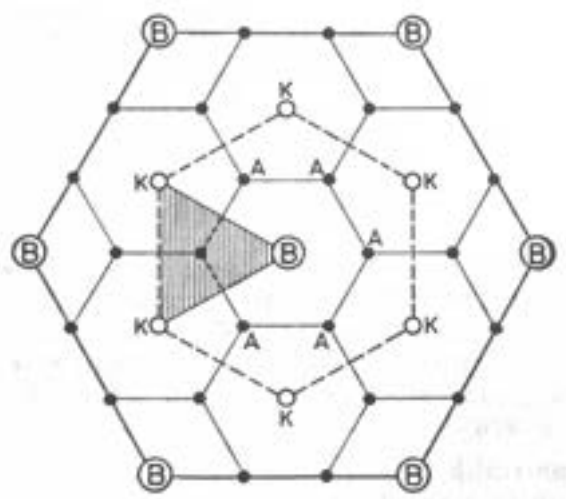

Slika 34. Preklopljeni sintezni prikazi KRPPGJ, Regionalnog plana Splita i RPPJJ. Prikaz izrađen za potrebe disertacije. Izvor: Mattioni, Vladimir. 2003. *Jadranski projekti: projekti Južnog i Gornjeg Jadrana 1967.-1972.* Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.

⁴⁶⁷ HR-HDA-2039-1398. Pismo O. Barima, direktora za kupnju i transportne usluge UNDP-a (Beograd) od 5. rujna, 1973. godine u privitku sadržava odobrenu prijavnicu UIH-a za obavljanje konzultantskih poslova za UN, s navedenim referentnim projektima i podacima o ustanovi.

4.3.2. Znanstveno-tehnološki diskurs – modeliranje regionalnog prostora

Sredinom šezdesetih godina pristup regionalizaciji fokusira se na veće urbane aglomeracije i njihov utjecaj na širi prostorni kontekst, odnosno na njihove metropolitanske regije. Takav pristup bio je različit od inicijalnog Kubovićevog prijedloga čiji je cilj bila uspostava opće granice regije (površine) unutar koje se provodi adekvatna, no ujednačena ekonomska politika. Pod utjecajem metodologije prostornog planiranja, ali i urbane geografije, metropolitanska regionalizacija bavila se funkcionalnim odlikama pojedinih naselja, posebno industrijskih i urbanih središta, oko kojih se formiraju gravitacijske zone. Ključ tog pristupa predstavlja analiziranje postojeće i donošenje perspektivne hijerarhije centralnih naselja, prema modelu koje je prvi uspostavio njemački geograf Walter Christaller tridesetih godina 20. stoljeća. Christallerov model proizašao je iz teorijske pretpostavke uniformnog teritorija (ravnomjerne distribucije stanovništva, kupovne moći i prometne infrastrukture) unutar kojeg su naselja centralno pozicionirana unutar heksagonalnih ekonomskih, pretežito trgovačkih zona (*Slika 35.*). U odnosu sa stvarnim podacima (stanovništvo, resursi, teren i infrastruktura) koji odgovaraju opisu određenog teritorija, temeljna geometrija Christallerovih heksagona se mijenja poprimajući novi oblik koji odražava veličinu i raspodjelu centralnih naselja i njihov odnos s okolnim područjima. Ishod modela je hijerarhijski organiziran prostor (manji heksagoni unutar većih), sa središnjim naseljima i njihovim hijerarhijski povezanim zonama utjecaja.⁴⁶⁸

Slika 35. Isječak iz Christallerova sistema centralnih naselja prema opskrbnom ($K=3$) principu. B, A i K su oznake naselja različitog stupnja centraliteta. Šrafirano polje pokazuje jednu mogućnost hijerarhijske veze. Izvor: Vresk, Milan. 1986. Osnove urbane geografije. Zagreb: Školska knjiga, 195.

⁴⁶⁸ Chorley, Richard J. i Peter Haggett. 1967. *Models in geography*. London: Methuen, 306-308.

Na predavanju kojeg je održao 1960. godine, Christaller je istaknuo da ukoliko administrativna struktura na određenom teritoriju slijedi njegov model centralnih naselja, državni teritorij treba biti hijerarhijski organiziran u omjerima 1:8:62:500 naselja, ističući da je Jugoslavija jedna od država koja slijedi takav princip.⁴⁶⁹ Analiza jugoslavenskog saveznog teritorija po Christallerovom modelu doista potvrđuje navedenu tvrdnju, no uz nekoliko odstupanja. U istraživanju prostornih ekonomskih obrazaca provedenom 1963. godine britanski geograf Ian Hamilton je analizirao funkcionalne indikatore za sedamdeset jugoslavenskih naselja u odnosu s njihovim neposrednim okruženjem.⁴⁷⁰ Karta proizašla iz istraživanja nije ukazala na Beograd (metropola) kao jedini nadređeni centar, već i na Zagreb koji je zbog svoje industrijske važnosti figurirao kao središte jednakoga ranga u saveznoj teritorijalnoj strukturi (sekundarna metropola) (*Slika 36.*). Nadalje, radi različitih gospodarskih i topografskih okolnosti, neki provincijski centri (kako ih Hamilton naziva) nisu bili funkcionalno ujednačeni unutar istog ranga, dok su s druge strane regionalni centri bili ravnomjerno raspoređeni, posebno u radijusu utjecaja Beograda i Zagreba. Hamilton je ustvrdio da je neravnomjeran razvoj teritorija osobito vidljiv na razini sekundarnih regionalnih centara, uz koje je povezano oko 500 unificiranih komunalnih centara. Hamilton zaključuje da ako bi se Zagreb i Beograd tretirali kao dva središta najvišega ranga, hijerarhija središnjih mjesta u Jugoslaviji približila bi se izvornom Christallerovom modelu.⁴⁷¹ Kartografski prikaz hijerarhije centralnih naselja u Jugoslaviji iz 1963. godine potvrdio je već iznesene podatke koji govore o dramatičnim ekonomskim razlikama među komunama, no također je ukazao i na kapacitet važnijih urbanih i industrijskih središta da artikuliraju okolni prostor i stvore snažno gravitacijsko polje neovisno o administrativnim granicama komuna i kotara.⁴⁷²

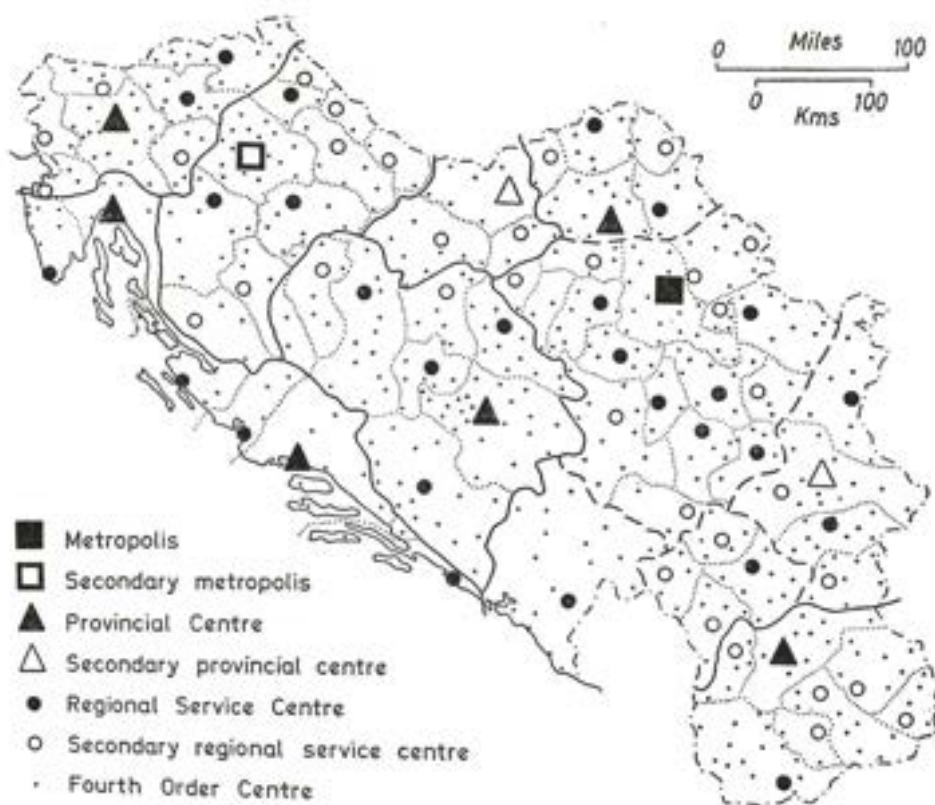
⁴⁶⁹ Hrvatski republički teritorij 1955. godine bilo je podijeljen na 27 kotara, čiji je broj smanjen na 9 nakon donošenja novog ustava 1963. godine.

⁴⁷⁰ Hamilton je analizirao sljedeće indikatore: zaposlenost u službama, obrtništvo, administracija, trgovina i promet, trgovina na veliko i promet, broj osnovnih i srednjih škola, kina, bolnice i broj liječnika, veličina otvorene tržnice. Ovi indikatori su praćeni metodom rangiranja ekonomskih aktivnosti, ustrojavanja i gustoće prometnih infrastrukture između gradova i njihovih okruženja te analiza putovanja do posla u 70 gradova. Vidi: Hamilton, *Yugoslavia; patterns of economic activity*, 332-336.

⁴⁷¹ *Ibid*, 336.

⁴⁷² Iz uvida u stanje teritorijalne strukture na kojeg je uputila Hamiltonova karta iz 1963. godine, dalo se zaključiti da na prostoru Jugoslavije osim velikih gradova, uključujući i dvije metropole, prevladavaju pravilno razmještene manja naselja te da nedostaje gradova srednje veličine. Stoga se može govoriti o teritorijalnoj strukturi koju s jedne strane odlikuje veliki stupanj koncentracije, a s druge strane visok stupanj disperzije. Planiranjem metropolitanskih regija u okviru novih ustavnih i ekonomskih datosti ciljalo se odrediti odnose između naselja različitog ranga u hijerarhiji centraliteta, a kako bi se osigurao uravnoteženiji razvoj unutar regionalnoga prostora koji gravitira centralnoj urbanoj konurbaciji. *Ibid*, 333.

Slika 36. Karta s hijerarhijom centralnih naselja Jugoslavije. Pune linije predstavljaju aproksimativan prostorni doseg utjecaja metropole, sekundarne metropole i provincijskih centara (osim u Srbiji). Isprekidana linija predstavlja približan doseg utjecaja provincijskih centara i regionalnih servisnih centara u Srbiji i Crnoj Gori. Točkasta linija predstavlja aproksimativan prostori doseg utjecaja regionalnih i sekundarnih regionalnih centara. Izvor: Hamilton, F. E. Ian. 1968. *Yugoslavia; patterns of economic activity*. New York: Praeger, 333.

Rezultati provedene analize pokazali su ekonomsku dominaciju velikih gradova, a što je bilo suprotno inicijalnom ideološkom konstruktivnom društveno ujednačenog razvoja teritorija temeljnog na komunalnoj organizaciji.⁴⁷³ Takvoj situaciji dodatno je pridonijela administrativna reforma koja se na odnosila na gradove. Od donošenja Ustava 1963. godine gradovi su bili organizirani kao zajednice gradskih komuna, no novim ustavom 1974. godine gradovi dobivaju status jedinstvene gradske komune, što omogućuje lakše donošenje političkih odluka vezanih uz razvoj grada. Navedena promjena predstavlja značajan odmak od inicijalne komunalne politike izjednačavanja seoske i gradske komune unutar jedinstvene teritorijalno-

⁴⁷³ Osim što je teritorijalna nejednakost primjenom Christallerovog modela empirijski utvrđena, u ideološkom pogledu, prema Staneku, Christallerov model nije proizlazio iz marksističke već iz fordističko-keynezijanske paradigme. Vidi: Stanek, *Production of Theory*, 157.

administrativne cjeline.⁴⁷⁴ Iako je model komunalne egalitarnosti od početka služio kao ideološka osnova jugoslavenskog socijalizma, od 1964. godine, barem na razini teritorijalne organizacije, on je otvoreno negiran, a seoske komune te problemi sela postaju tek tema šireg pitanja organizacije gradova i urbanizacije. Razumijevanje dinamike rasta gradova, njihovih hijerarhijskih i funkcionalnih odnosa, od sredine šezdesetih godina nadalje, ima sve značajniju ulogu te se nalazi pod izravnim utjecajem zapadnoeuropskog i američkog geografskog diskursa, konkretno, pod utjecajem poimanja “megalopolisa” i “metropolitanske regije” kako ih je u to vrijeme definirao utjecajni francuski geograf Jean Gottmann.⁴⁷⁵ U istraživanju iz 1966. godine Veljko Rogić preuzima američku metodologiju temeljenu na statističkom proučavanju metropolitanske regije (*Standard Metropolitan Statistical Area – SMSA*) koja regiju definira kao “prostornu cjelinu difuzne urbane naseljenosti, funkcionalno povezanu s jednim ili više centara”, zaključujući da jugoslavenski gradovi i dalje rastu uglavnom u okviru gradskih područja te da se u okolici najvećih gradova, poput Zagreba, počinju nazirati tendencije metropolizacije.⁴⁷⁶

Preusmjeravanje na grad i planiranje gradske regije bila je dominantna tema 3. Kongresa i 12. Savjetovanja urbanističkog saveza Jugoslavije, održanih u Rijeci 1965. godine.⁴⁷⁷ U uvodnom

---

⁴⁷⁴ “U Ustavu iz 1963. riječ je o gradovima podijeljenima na općine, a po Ustavu iz 1974. općine se ujedinjuju u grad kao svoju međuopćinsku zajednicu. Od ideje decentralizacije grada, zbog približavanja društvenih poslova građanima, dolazi se do koncepcije samoupravnog konstituiranja gradske zajednice odozdo, od mjesnih zajednica, OOUR-a i općina.” To je principijelno drukčija pozicija od uloge i funkcije kvarta, reiona, becirka i drugih oblika dekoncentracija gradske vlasti u svijetu.” Vidi: Kardelj, *O Komuni*, XXVII.

⁴⁷⁵ U knjizi *Megalopolis: The urbanized Northeastern Seaboard of the United States* Gottmann definira megalopolis kao skupinu gradova unutar metropolitanske regije. Vidi: Gottmann, Jean. 1961. *Megalopolis: The urbanized Northeastern Seaboard of the United States*. New York: The Twentieth Century Fund. Iako Gottmann nije bio jedini istraživač koji je koristio termin “megalopolis” (kritički su ga koristili Patrick Geddes i Lewis Mumford), prema Hubertu, Gottmannova pozitivističko-strukturalistička upotreba termina u kontekstu poslijeratne anglofone geografije, posebno u Sjedinjenim Američkim Državama, postala je prevladavajuća. Vidi: Baigent, E. 2004. “Patrick Geddes, Lewis Mumford and Jean Gottmann: Divisions over Megalopolis.” *Progress in Human Geography* 28/6: 687–700. Također vidi: Hubert, Jean-Paul. 2003. “Jean Gottmann's theoretical writings: The art of reinventing geography.” *Ekistics* 70/418-419: 101-110. Jean Gottmann bio u kontaktu s Josipom Rogličem, vodećom figurom poslijeratne geografije u Jugoslaviji i to u nekoliko navrata, a članak o sistemu svjetskih megalopolisa objavljuje u *Geografskom glasniku*, najvažnijem hrvatskom geografskom časopisu: Gottmann, Jean. 1976. “Megalopolitan Systems Around the World.” *Hrvatski geografski glasnik* 38/1: 103-111. Članak je objavljen i u časopisu *Ekistics*: Gottmann, Jean. 1976. “Megalopolitan systems around the world”. *Ekistics* 41/243: 109-113.

⁴⁷⁶ Rogić, Veljko. 1966. “Metropolitanizacija USA i neke karakteristične osobine procesa urbane transformacije u Jugoslaviji na primjeru Zagreba.” *Hrvatski geografski glasnik* 28/1: 33-55.

⁴⁷⁷ Uvodne referate na kongresu su održali Fedor Wenzler: “Grad u regionu”, Branislav Piha: “Grad u komuni”, i Marko Šlajmer: “Prostorna organizacija grada”. Osim Wenzlera sudjelovali i ekonomisti Branko Kubović i Ivan Krešić, te srpski, bosansko-hercegovački planeri kao i Braco Mušič. Jednako je važno istaknuti da su, uz jugoslavenske, na simpoziju izlagali i brojni međunarodni eksperti iz Poljske, Čehoslovačke, Italije, Francuske, Belgije, Sjedinjenih Američkih Država. Vidi: Urbanistički savez Jugoslavije. 1965. *12. Savjetovanje Urbanističkog saveza Jugoslavije: Urbanistički razvoj gradova u Jugoslaviji. Zbornik simpozija*. Zagreb.

referatu Fedora Wenzlera (UIH) koji se bavio pitanjem formiranja gradskih regija, istaknuto je da su se, sukladno ekonomskim i demografskim trendovima početkom šezdesetih godina, najintenzivniji procesi urbanizacije odvijali upravo u prostoru gradskih regija.⁴⁷⁸ Slično kao i Lefebvre u knjizi *Urbana revolucija*, Wenzler proces urbanizacije razumijeva kao rezultat “centrifugalnih sila” širenja gradskih funkcija i infrastruktura na okolni prostor te “centripetalnih sila” koje dovode do koncentracije svih važnih aktivnosti u gradu.⁴⁷⁹ Za razliku od razumijevanja regionalnog prostora pedesetih godina, obilježenog dvojbama oko definicije i obuhvata regije, gradski regionalni prostor kako ga vidi Wenzler sredinom šezdesetih godina daleko je manje homogeno i cjelovito područje, neposredno ovisno o većemu gradu. Njega čine: 1) gradska jezgra, 2) prigradsko područje, 3) unutrašnja rubna zona – gravitacijsko područje dnevne migracije, 4) vanjska rubna zona – šire gravitacijsko područje.⁴⁸⁰ Planiranje regionalnog prostora s jasnim središtem stoga ovisi o artikulaciji hijerarhije centralnih naselja koja se smještaju u perimetru grada, prvenstveno satelitskih naselja i “satelita” koji posljedično trebaju postati predmetom studioznog funkcionalno uravnoteženog urbanističkog planiranja. Drugim riječima, Wenzler zaključuje da će sukladno urbanizacijskim trendovima naselja oko grada i onako postati dio jedinstvene urbane konurbacije te da se “umjesto planiranja utjecaja regije na grad, regionalno planiranje treba više usmjeriti na razvojne utjecaje grada na njegovu regiju”.⁴⁸¹ Potonja tvrdnja najbolje opisuje inverziju fokusa prostorno-planerskih viđenja regije u odnosu na prethodno razdoblje u čijem je u fokusu bilo postizanje optimalne organizacije unutar kotarskoga regionalnog prostora. Wenzler je navedene teze razradio i kroz pripreme nacrt *Prostornog plana Zagrebačke regije*, prezentirane na međunarodnom simpoziju “Prostorno planiranje razvoja metropolitanskih regija”, organiziranom na zagrebačkom Ekonomskom institutu 1968. godine (*Slika 37.*). U tom planerskom projektu, regija uz grad Zagreb obuhvaća i dvanaest okolnih općina, koje Wenzler organizira kao mrežu satelitskih naselja i gradova (prvenstveno Karlovca i Siska) koji se šire svojim razvojnim krakovima, mahom prateći glavne transportne infrastrukture.⁴⁸² Prema tom planerskom prijedlogu, zagrebačka regija se trebala razvijati kao metropolitanska regija, u čiji bi teritorijalni obuhvat

---

⁴⁷⁸ Fedor Wenzler. 1965. “Grad u regionu.” U *12. Savjetovanje Urbanističkog saveza Jugoslavije: Urbanistički razvoj gradova u Jugoslaviji Zbornik simpozija*. Zagreb: Urbanistički savez Jugoslavije, 1-34.

⁴⁷⁹ Lefebvre, *Urbana revolucija*, 50.

⁴⁸⁰ *Ibid*, 1-11.

⁴⁸¹ *Ibid*, 28.

⁴⁸² Fedor Wenzler. 1968. “Prostorni planovi u zagrebačkoj regiji.” U *Planiranje prostornog razvoja metropolitanskih regija (Zbornik simpozija)*. Zagreb: Ekonomski institut Zagreb, 133-146.

ulazio i subordinirani dio obuhvata prethodnoga regionalnog prostornog plana kotara Krapina.⁴⁸³

Problematika metropolitanskog regionalnog razvoja bila je u fokusu Prvog jugoslavenskog simpozija o urbanoj geografiji održanoga u Ljubljani 1970. godine koji je okupio brojne jugoslavenske i međunarodne stručnjake, uključujući i slovenske geografe Igora Vrišera i Vladimira Kokolea te već spomenutog hrvatskoga geografa Stanka Žuljića.⁴⁸⁴ Upravo Žuljić na tom skupu ističe da je suvremeni velegrad moguće koncipirati i razvijati isključivo u širim regionalnim mjerilima, što neizravno utječe na gospodarski razvitak na državnoj razini.⁴⁸⁵ U Jugoslaviji je 1970. godine bilo deset gradova u kategoriji velegrada, odnosno naselja sa više od sto tisuća stanovnika (Beograd, Zagreb, Ljubljana, Novi Sad, Rijeka, Sarajevo, Skoplje, Maribor, Split i Niš), a ukupan broj stanovnika na njihovom širem metropolitanskom području bio je daleko veći.⁴⁸⁶ Inzistiranje na izučavanju procesa urbanizacije, ovdje izražene u demografskim (porast gradskog stanovništva) te funkcionalnim kategorijama urbanih aglomeracija, ukazuje na ponovnu dominaciju grada unutar diskursa o regionalizaciji i regionalnom planiranju na samom početku sedamdesetih godina. U metodološkom smislu, ljubljanski simpozij donosi pomake prema prostornim modelima koji prikazuju hijerarhijsku strukturu centralnih naselja i analiziraju mrežu gradova te njihovih funkcionalnih odnosa unutar republičkog teritorija SR Srbije, Makedonije i Slovenije. Ipak, izloženi prostorni modeli predstavljaju tek statički prikaz prostorne strukture pojedinih republika, sugerirajući pritom na potreban pomak prema suvremenijim dinamičkim modelima regionalnog razvoja, a na čiji

---

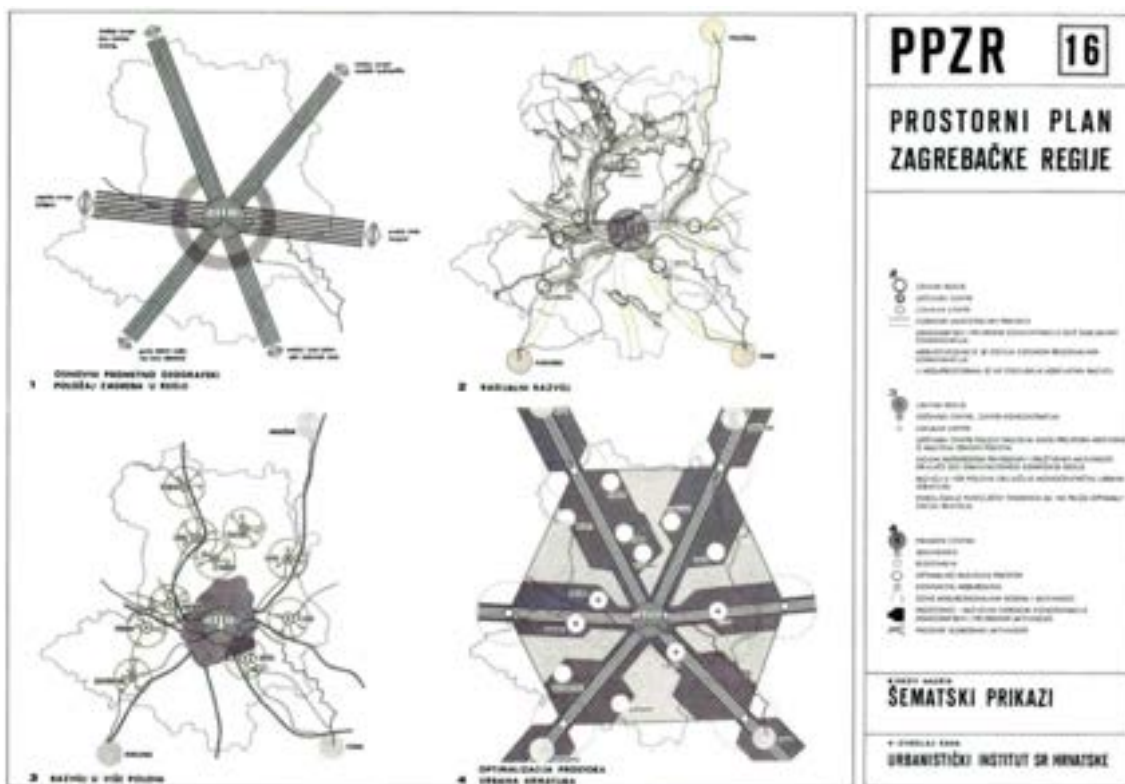
⁴⁸³ Inicijativa za izradu prostornog plana zagrebačke regije pokrenuta je već početkom šezdesetih godina, no ona nije konkretizirana sve do 1966. godine kada Skupština grada Zagreba osigurava sredstva za izradu plana kojeg povjerava Urbanističkom institutu Hrvatske i ravnopravnim stručnim kooperantima Ekonomskom institutu iz Zagreba, Republičkom zavodu za planiranje, Centru za ekonomski razvoj grada i Urbanističkom zavodu grada. Iako su pripreme studije krenule ranije, uz mnoge otegotne okolnosti i odgađanja, izradi plana se pristupilo tek 1972. godine, a on je finaliziran i prihvaćen 1978. godine.

⁴⁸⁴ Institut za geografiju Univerze v Ljubljani. 1971. *Jugoslovanski simpozij o urbani geografiji, Ljubljana, 5-7. oktobar 1970. (Zbornik)*. Ljubljana: Institut za geografiju Univerze v Ljubljani.

⁴⁸⁵ *Ibid*, 27, 28.

⁴⁸⁶ O metropolskim prostornim okvirima razvitka velikih gradova govore podaci o naseljavanju prigradskih zona velikih gradova. Tako je npr. 1961. godine na gradskom području Splita živjelo 99 614, a na njegovom širem metropolskom području 126 157 stanovnika, u Rijeci 100 989 a na metropolskom području Rijeke 146 515 stanovnika. Iste godine na gradskom području Zagreba su živjela 430 802 stanovnika, a na metropolskom području toga grada 480 106 stanovnika. Godine 1970. gradsko područje Zagreba ima oko 560 000 stanovnika, a metropolsko područje oko 650 000. Posebno je značajno da se udio prigradskih područja u ukupnom stanovništvu šireg urbanog kompleksa Zagreba povećao od 10,5% u 1961. na 13,8% 1970. godine. *Ibid*, 33.

nedostatak ukazuje i Igor Vrišer u uvodnoj riječi ljubljanskog simpozija.⁴⁸⁷ Uslijed ubrzanog znanstvenog i tehnološkog napretka te popularizacije sistemskih teorija krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, modeli o kojima Vrišer piše utječu na metodološku preobrazbu koncepta decentralizacije prema konceptu policentričnosti, što osim prostornih ima i izražene političke implikacije.

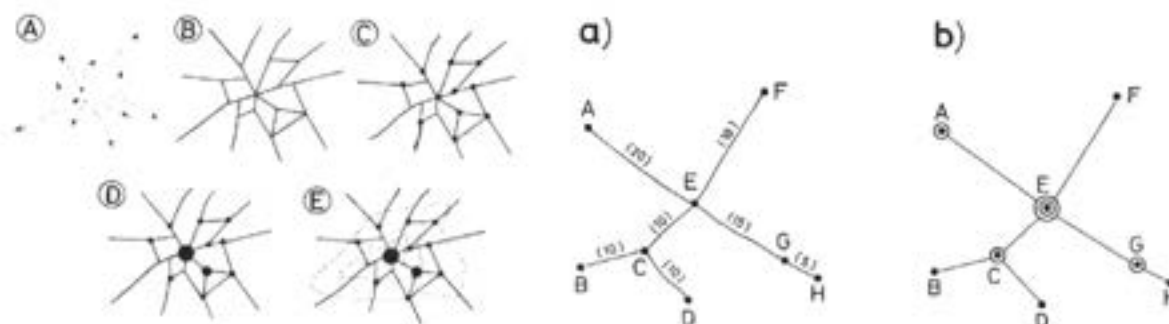
Slika 37. Modeli prostornog razvoja zagrebačke regije. Izvor: Urbanistički institut Hrvatske. 1978. *Prostorni plan zagrebačke regije* (Karta br. 16.). Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.

U tom kontekstu vrijedi istaknuti studiju *Policentrični sistem u prostornoj i tematskoj primjeni* Ivana Krešića i suradnika, objavljenu 1971. godine na Ekonomskom institutu u Zagrebu.⁴⁸⁸ Policentrična organizacija prostora logičan je korak u teorijskoj i metodološkoj organizaciji teritorija koji, prema Krešiću, ima ne samo praktične utjecaje na ekonomiju i administrativno-funkcionalnu organizaciju prostora i odražava specifičnosti jugoslavenskog političkog

⁴⁸⁷ Vrišer ističe nedostatak matematičkih i empirijskih pristupa metropolitanskom regionalnom razvoju. Vidi: Vrišer, Igor. 1970. "Uvodna riječ". U *Jugoslavanski simpozij o urbanoj geografiji Zbornik simpozija*. Ljubljana: Inštitut za geografiju univeerse, 15.

⁴⁸⁸ Krešić, Ivan et al. 1971. *Policentrični sistem u prostornoj i tematskoj primjeni*. Zagreb: Ekonomski institut.

uređenja.⁴⁸⁹ Žuljić sugerira da policentrična organizacija prostora razvijena iz Christallerove teorije centralnih mjesta, a kasnije unaprjeđena kroz rad pionira urbane ekonomije Augusta Lösch, upućuje na potrebu za “optimizacijom” metropolitanske regije kroz složenu analizu i povezivanje gospodarskih aktera u prostoru, servisa i funkcija pojedinih naselja u mreži.⁴⁹⁰ Policentričnost stoga postaje neodvojiva od ideje matematički izražene optimizacije regionalnog prostora kroz dinamičku mrežu međusobno povezanih središta i njihovih funkcija sažetih u *teoriji grafa* primijenjenoj na analizu nodalne regije.⁴⁹¹

Slika 38. Stupnjevi analize regionalnog sistema: A — kretanje; B — mreža; C — čvorište; D — hijerarhija; E — površine i polja (lijevo) i Jednostavna ilustracija grafa u prikazu nodalne regije (desno). Izvor: Vresk, Milan. 1974. “O primjeni teorije grafa u analizi nodalne regije.” *Hrvatski geografski glasnik* 1/36-37: 99, 101.

U ovom kontekstu, geograf Milan Vresk u jednom svom članku 1974. godine objašnjava da koncept nodalno-funkcionalne regije počiva na činjenici da grad i njegov okolni (najčešće heterogen prostor) čini komplementarnu cjelinu pa se izdvajanje nodalnih regija temelji na utvrđivanju dinamičkih funkcionalnih veza između grada i okolnoga prostora. Nodalna regija shvaća se stoga kao “otvoreni sistem bez izraženih granica u kojem su gradovi, sela i gospodarstva povezani kroz kružno kretanje ljudi, robe i informacija kojeg potiču biološke i socijalne potrebe ljudi” pa su empirijski podaci i analize kretanja, mreža, čvorišta i površina ključne odrednice regionalne analize koja za cilj ima uspostaviti optimalnu povezanost centara,

⁴⁸⁹ *Ibid*, 26.

⁴⁹⁰ Žuljić primjećuje da optimalnu kombinaciju djelovanja niza činilaca, Lösch obuhvaća pojmom “ekonomski pejzaž”. Priklanjajući se shematizmu, on zaključuje da se oko jedne metropole u uvjetima optimalnog razvijanja njezinih regionalnih utjecaja i povezanosti, razvija radijalni niz šest visoko razvijenih i šest manje razvijenih sektora. U jednom “ekonomskom pejzažu” postoji hijerarhija važnosti prometnih putova, što diferencira centre istog ranga, koji više ne izvršavaju nužno identične funkcije. Vidi: Žuljić, *Prostorno planiranje i prostorna istraživanja*, 122.

⁴⁹¹ Teorija grafa je grana topologije začeta u 18. stoljeću, no u fokus planerske teorije i prakse dolazi tek u drugoj polovici 20. stoljeća s ubrzanim razvojem gradova, znanosti o gradovima te specifično razvojem empirijskih prostorno-planerskih modela krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina. Vidi: Batty, Michael. 1976. “Models, Methods and Rationality in Urban and Regional Planning: Developments Since 1960.” *Area* 8/2: 93–97.

odnosno njihovu hijerarhiju (*Slika 38.*).⁴⁹² Prostorne strukture proizašle iz policentričnog, nodalnog pristupa regiji utjecale su i na opću promjenu planerskog diskursa koji se, umjesto na decentralizaciji industrije i radne snage iz pedesetih godina, temelji na cjelovitim modelima prostornog razvoja kojima dominiraju koncepti razvojnih jezgri, žarišta, osovina i pravaca. Ti termini impliciraju dinamičke gospodarske, društvene i funkcionalne procese u prostoru pri čemu prostorni plan postaje podloga za njihovu kontinuiranu koordinaciju i upravljanje. Nabrojani koncepti osnova su većine prostornih planova izrađenih u Hrvatskoj tih godina, počevši od *RPPJJ*, a posebno su zastupljeni u *KRPPGJ* i *Regionalnom prostornom planu Slavonije i Baranje* te čine osnovu *Prostornog plana SR Hrvatske*.⁴⁹³

Kao i u slučaju koncepta odnosa sela i grada ili decentralizacije s kraja pedesetih godina, u planerskim konceptima policentričnosti s kraja šezdesetih mogu se detektirati određeni ideološki argumenti. S jedne strane, policentrična organizacija prostora ima za cilj anuliranje problema apsolutnog sabiranja političke i ekonomske moći u jednom središtu (monocentrizam), dok se s druge strane policentričnom organizacijom prostora potiče kontrolirana koncentracija funkcija s težnjom umanjavanja teritorijalne, odnosno društvene i ekonomske disperzije. Policentrični je model organizacije stoga u svojoj osnovi dijalektičan, karakteriziran tenzijom između centrifugalnih i centripetalnih sila, odnosno centralizacije i decentralizacije. Pod utjecajem tehnoloških trendova i političkih promjena ranih sedamdesetih godina, policentrizam je shvaćen kao “decentralizacija razdoblja informacijske revolucije i samoupravnog uređenja interesnih odnosa među ljudima.”⁴⁹⁴ Isključujući ideju stroge piramidalne hijerarhijske kontrole koja je bila osnova društvene organizacije policentrizam nekadašnji “komandni vrh” pretvara u “centar razvodne kutije informacija” koje se raspodjeljuju unutar mreže samostalnih, samoupravnih jedinica.⁴⁹⁵ Potaknuta razvojem sistemskih teorija, informacijskom revolucijom i bujanjem tehnokratsko-upravljačkog i ekspertno-planerskoga kadra ideja samoupravljanja

---

⁴⁹² Vresk, Milan. 1974. “O primjeni teorije grafa u analizi nodalne regije.” *Hrvatski geografski glasnik* 36-37/1: 98. Za opširniji uvid u teoriju grafa vidi: Chorley, Richard J., Peter Haggett. 1969. *Integrated models in geography (I - IV)*. London: Methuen. 609-668.; Vresk, Milan. 1986. *Osnove urbane geografije*. Zagreb: Školska knjiga, 180 -214. i Tinkler, Keith J. 1977. *An introduction to graph theoretical methods in geography*. Norwich: Geo Abstracts.

⁴⁹³ Vidi poglavlja 5.7. - 5.10.

⁴⁹⁴ Pusić, *Teritorijalno-politički sistemi*, 21.

⁴⁹⁵ Citat otkriva Pusićevo usmjerenje prema sistemsko-tehnološkom pogledu na društvo. Zajedno s Rudijem Supekom i mnogim drugim istaknutim hrvatskim istraživačima, Pusić je sudjelovao u višegodišnjem projektu o odnosu sistema i društvenog uređenja, čiji se rezultati kroz seriju znanstvenih publikacija objavljuju od 1975. do 1980. godine u biblioteci “Čovjek i sistem”, u izdanju Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

odražava se u principu sistemske “samoregulacije”, a socijalistička potreba za egalitarnošću te ujednačenim društvenim i ekonomskim razvojem prelazi u znanstveno-tehnološku potragu za društvenom i ekonomskom optimizacijom realiziranom empirijski utemeljenim modelima policentrično organiziranoga teritorija. Objavljivanje publikacija o policentrizmu koincidira s izglasavanjem “Zakona o društvenom planiranju” te s donošenjem novoga petoljetnog društvenog plana za razdoblje od 1971. do 1975. godine. Zakon i plan su prethodili novom jugoslavenskom Ustavu donesenom 1974. godine, prema kojem se uvode OOUR-i kao osnovni oblici udruženog rada u kojem radnici neposredno odlučuju o radu svojih poduzeća i po istom principu ostvaruju suradnju s drugim poduzećima. Princip policentričnosti odgovarao je, dakle, novom modelu društveno-ekonomskog samoupravljanja koji je slijedio dinamiku društvenih i ekonomskih odnosa u uvjetima udruženog rada i društvenog dogovaranja.⁴⁹⁶ Postupnim političkim osnaživanjem republika krajem šezdesetih godina te zakonskim i ustavnim promjenama prema kojima i status republike dobiva obilježja samostalnih, samoupravnih jedinica, policentrizam postaje teorijska i metodološka paradigma za razvoj prostornih planova na republičkoj razini.

Prvi republički prostorni plan u Jugoslaviji, izrađen za SR Hrvatsku 1974. godine, predstavlja vrhunac sistemskog pristupa organizaciji državnoga teritorija. Njegovo polazište je metodologija koju su izradili Branko Petrović, Fedor Wenzler i Franjo Gašparović 1970. godine, na zahtjev Republičkoga zavoda za urbanizam, stambene i komunalne poslove. Kako je naznačeno u metodologiji, težište republičkoga plana bilo je na formiranju prostornoga strukturalnog modela međuodnosa gradova, naselja i pojedinih regija u prostoru, a ne na definiranju detaljnih sadržaja koje bi plan u perspektivi mogao demantirati.⁴⁹⁷ U tome smislu plan je temeljen na ostvarivanju maksimalne programske fleksibilnosti koja će biti u suodnosu

---

⁴⁹⁶ Sve dotadašnje radne organizacije Ustavom su preoblikovane u tzv. složene organizacije udruženog rada (SOUR-e), koji su pod sobom imali osnovne organizacije udruženog rada (OOUR-a), tj. manje samoupravne jedinice na razini pojedinih odjela ili sektora. Zajednički interesi, (poput društvenih ili kulturnih sadržaja, socijalnog i zdravstvenog osiguranja i infrastrukture), financirani su samoupravnim sporazumima potpisanim između samoupravnih organizacija, realiziranim preko samoupravnih interesnih zajednica (SIZ-ova). Drugim riječima, društvena i ekonomska organizacija nakon donošenja Ustava 1974. godine bila je toliko složena da se dijagramski mogla prikazati kao policentrična mreža koja OOUR-e međusobno povezuje unutar i izvan pojedinih SOUR-a kao sabirnih točaka veće koncentracije samoupravne moći. Vidi: Jušić, Božo. 1981. “Policentričnost kao alternativa društvene makroregionalizacije.” U *Prilozi naše prostorne teorije (Svezak II.)*, Ivan Krešić et al. (ur.). Zagreb: Ekonomski institut.

⁴⁹⁷ Institut za povijest umjetnosti - Arhiv Milana Preloga. Gašparović Franjo, Branko Petrović i Fedro Wenzler. 1970. *Metodološke osnove prostornog plana SR Hrvatske*. Zagreb: Republički zavod za urbanizam, stambene i komunalne poslove, 9.

s potencijalnim ekonomskim, društvenim i tehnološkim promjenama u razdoblju od tri desetljeća, dakle u vremenskoj perspektivi do 2000. godine. Plan se dakle temeljio na ideji kontinuiranog planiranja. Riječ je o značajnoj promjeni u odnosu na prethodne prostorno-planerske pristupe, budući da je republički plan imao za cilj proizvesti i novu organizacijsku i metodološku shemu kontinuiranih planerskih procesa (*Prilog II/11*) i strukturalne modele republičkog prostora na kojima je moguće temeljiti dugoročne projekcije razvoja (*Slika 39.*). Oba modela (organizacijski i prostorni) podrazumijevali su optimizaciju i kontinuiranu koordinaciju svih uključenih aktera i korisnika prostora, jer, kako se navodi u završnom izvještaju plana, “ovakav tip planiranja u manjoj je mjeri podložan da preraste u tehnokratizam, čemu inače tendira svako centralizirano planiranje”.⁴⁹⁸ No kompleksan dijagram primijenjene metodologije kontinuiranog prostornog planiranja predstavljao je vrhunac upravo takvog, znanstveno-tehnološkog, i u osnovi, tehnokratskog pristupa, usklađenog s međunarodnim planerskim trendovima i diskursima zastupljenima u anglosaksonskim stručnim krugovima⁴⁹⁹ Njegova primjena podrazumijevala je u bliskoj budućnosti upotrebu računala za obradu veće količine prostornih podataka, temeljem kojih bi se kontinuirano izrađivale pod-studije, inicijalno prikazane unutar *Planerskog atlasa SR Hrvatske*.⁵⁰⁰ Sukladno modelu kontinuiranog planiranja, izradio bi se plan uređenja kao završni dokument utemeljen na koncepciji generalnoga društveno-ekonomskog razvoja, koji u obzir uzima tri temeljna razvojna aspekta: budući razmještaj stanovništva i naselja, budući razvoj prometa i ostale velike infrastrukture, kao i buduće namjene i zaštite prostora.⁵⁰¹ Strukturalni prostorni model također bi trebao biti fleksibilan i temeljiti se na metodi simulacije mogućih razvojnih scenarija, realiziranih upravo kroz teoriju grafa. Unutar plana su izrađene tri različite verzije strukturalnoga modela razvoja republičkog teritorija: 1) verzija prostorne koncentracije, 2) verzija prostorne disperzije i 3) verzija optimalnog prostornog razvoja.⁵⁰² U prostornom planu, prednost je dana optimalnoj

⁴⁹⁸ Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove. 1974. *Prostorni plan SR Hrvatske: godina 2000. (Završni izvještaj)*. Zagreb: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove, 3.

⁴⁹⁹ Vidi: Chadwick, George. 1971. *Towards a Theory of the Urban and Regional Planning Process*. Oxford; Faludi, Andreas. 1973. *A Reader in Planning Theory*. Oxford, New York: Pergamon Press.; Masser, Ian. 1972. *Analytical Models for Urban and Regional Planning*. New York: Halsted Press Division, J. Wiley; Lee, C. 1973. *Models in Planning: An Introduction to the use of Quantitative Models in Planning*. Oxford, New York: Pergamon Press.

⁵⁰⁰ Atlas je objavljen istovremeno s *izglasavanjem Prostornog plana SR Hrvatske*. Vidi: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove 1974. *Planerski atlas Socijalističke Republike Hrvatske*. Zagreb: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove.

⁵⁰¹ Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove, *Prostorni plan SR Hrvatske*, 3.

⁵⁰² *Ibid*, 36.

verziji teritorijalnog razvoja iz koje proizlaze ostale, opće razvojne smjernice. Optimizirani policentizam, koji je predstavljao tehnokratsku alternativu političkom projektu decentralizacije jugoslavenskog teritorija, bio je u odmaku od ideoloških polazišta regionalnog prostornog planiranja druge polovice pedesetih godina. U fokusu *Regionalnog prostornog plana za kotar Krapina* iz 1958. godine bio je odnos grada i njegova regionalnog okruženja, ali primarno razmatran iz pozicije razvoja periferne regije (Hrvatskoga zagorja), a ne razvoja dominantnog urbanog centra i njegovih pod-centara. *Republički plan*, umjesto optimalnog razvoja “sivih zona” ruralno-urbanog kontinuuma, stavlja u prvi plan strukturu naselja, temeljenu na principu policentričnosti, slijedom koje se uspostavlja međuovisnost i jasna hijerarhija centralnosti. Odmaknut od inicijalne egalitarne logike decentraliziranog, samoupravnog razvoja općina, policentričan princip podrazumijeva veću centralnost u donošenju odluka, izraženu u nodalnom modelu, ali i u složenoj matrici kontinuiranog planiranja čije je razumijevanje rezervirano tek za najuži krug državnih eksperata-planera.⁵⁰³

Slika 39. Simulacija triju scenarija prostorne organizacije SR Hrvatske: 1 – koncentracija, 2 – disperzija, 3 – optimum. Izvor: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SR Hrvatske. 1974. *Prostorni plan SR Hrvatske, godina 2000. (Završni izvještaj)*. Zagreb: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SR Hrvatske, 36.

U toj činjenici je i najznačajnija razlika u odnosu na prethodne prostorne planove. Izradu republičkog plana nije koordinirao UIH, već Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove. Rukovoditelj skupine bio je Fedor Wenzler,

⁵⁰³ U Hrvatskoj sistemsko planiranje i organizaciju urbanističke službe na gradskoj razini predlažu Branko Kincl i Slavko Dakić. Vidi: Kincl, Branko i Slavko Dakić. 1973. “Metodologija rada i struktura urbanističkih institucija i planiranje kompleksnih gradskih sistema.” *Čovjek i prostor* 10/247: 16-17, 23.

dok je Branko Petrović bio član skupine za izradu plana, zajedno s Franjom Vančinom. Osim spomenutih arhitekata-planera iz Republičkoga sekretarijata, u skupini je bio i ekonomist Velimir Rajković, tadašnji direktor Republičkoga zavoda za planiranje te geograf Tonko Radica, kao jedini predstavnik UIH-a.⁵⁰⁴ Centralizacija planerske politike i prakse na republičkoj razini odraz je već spomenutih političkih promjena s početka sedamdesetih godina, ali i utjecaja tadašnjih međunarodnih planerskih organizacijskih modela i diskurzivnih trendova. Pozicija Republičkog sekretarijata u odnosu prema republičkoj planerskoj inicijativi vrlo je bliska modelu francuskog DATAR-a, koji u tom razdoblju (1968.-1971.) razvija futurološku studiju razvoja nacionalnog teritorija za 2000. godinu, naslovljenu “Slika Francuske u 2000. godini: Scenarij neprihvatljivog”.⁵⁰⁵ Ta studija, koju je DATAR naručio od OTAM-a, također se temeljila na tri scenarija dugoročnog razvoja nacionalnog teritorija: 1) na scenariju dominacije bogatih zona formiranih oko najvećih metropolitanskih regija, 2) na scenariju formiranom oko zanemarenih područja i zona ekonomske “pustinje” s više od 20 milijuna stanovnika, dok je “poželjan” 3) scenarij predstavljao razvojni optimum, između prva dva scenarija. Kako u svome članku iz 2008. ističe francuski filozof i povjesničar tehnologije Pierre Musso, ova je studija bila državni strateški dokument, ali je njena primarna uloga bila provocirati javnost te dramatičnim projekcijama budućnosti pozvati građane, institucije i političke strukture na akciju.⁵⁰⁶ Francuska studija objavljena je 1971. godine, godinu dana prije završetka preliminarne verzije *Republičkog prostornog plana SR Hrvatske*, koja se nije bitno mijenjala do 1974., kad ju je Sabor SRH službeno izglasao.⁵⁰⁷ Usprkos sličnim pristupima kao i priznatosti OTAM-ovih metoda unutar hrvatskih planerskih krugova, teorijska, ideološka i tehnološka polazišta hrvatskoga *Republičkog plana* bila su drukčija od francuskih, ali i većine futuroloških studija koje su objavljivane u ovome razdoblju, uključujući i “Granice rasta” (*The Limits to Growth*) koje su kao prvo izvješće tzv. Rimskoga kluba objavljene 1972. godine.⁵⁰⁸

---

⁵⁰⁴ Uz rukovoditelja i članove grupe izradu plana, na projektu je radilo oko dvadesetak stručnjaka te niz stručnih institucija zaduženih za pojedine sektorske analize i projekcije.

⁵⁰⁵ Vidi: Omnium technique d'aménagement. 1971. *Une image de la France en l'an 2000; Scénario de l'inacceptable*. Paris: Documentation française. Studija je revidirana sredinom sedamdesetih godina te cjelovito objavljena 1977. godine, vidi: Prospective et Aménagement and Délégation à l'Aménagement du Territoire et à l'Action Régionale. 1977. *Le scénario de l'inacceptable sept ans après*. Paris: La Documentation Française.

⁵⁰⁶ Musso, Pierre. 2008. “La prospective territoriale des années 1980-2000: de l'État savant à l'État communicant.” U *Aménagement du territoire: Changement de temps, changement d'espace [Online]*, Sylvain Allemand, Armand Frémont, Edith Heurgon (ur.). Caen: Presses universitaires de Caen. (Pristupljeno 15. prosinca 2023.). <http://books.openedition.org/puc/10371>

⁵⁰⁷ “Odluka o donošenju Prostornog plana SR Hrvatske za razdoblje razvoja do 2000. godine.” *Narodne novine*, 2/1974.

⁵⁰⁸ Meadows, Donella et al. 1972. *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books.

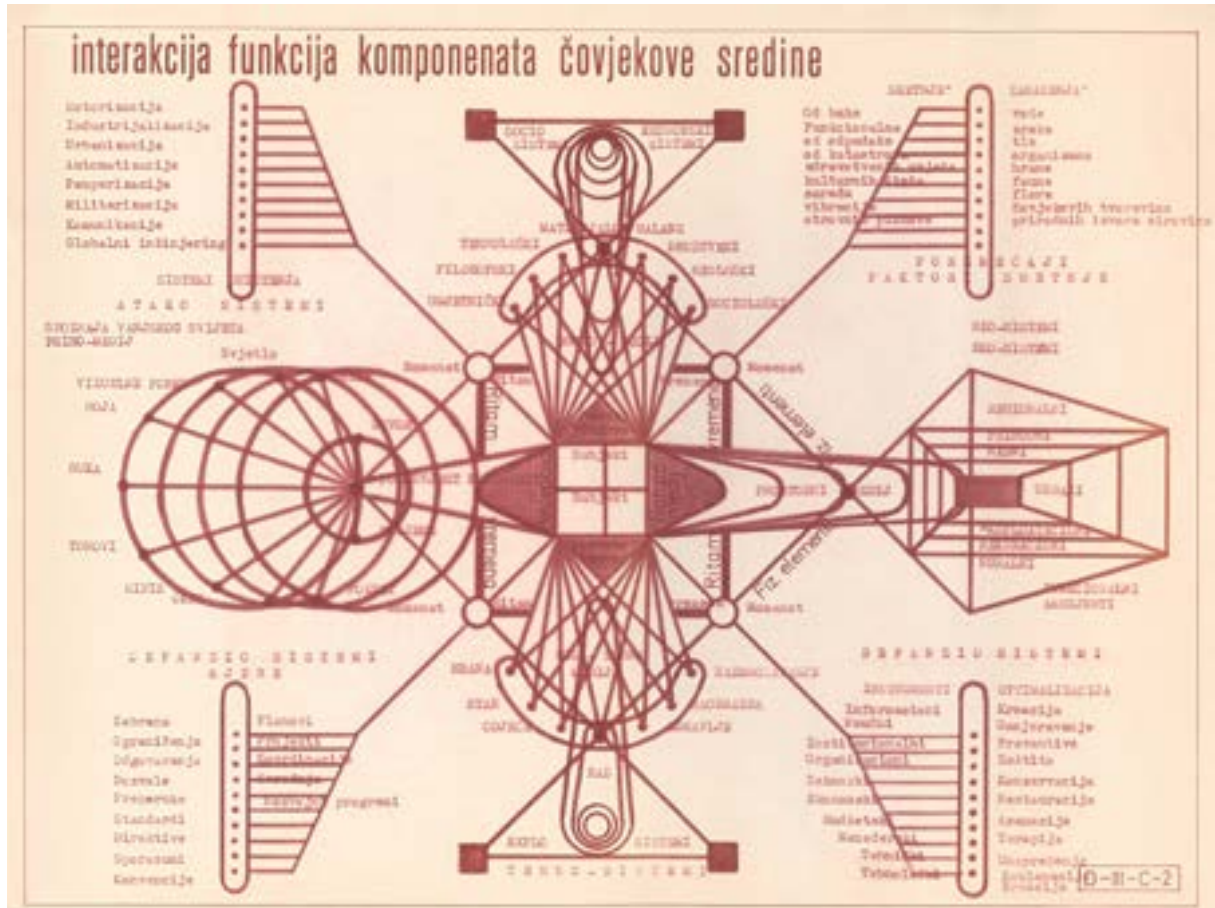
Te studije temeljile su se na naprednim matematičkim i računalnim modelima kojima su se u skupine ekonomskih, demografskih i prostornih podataka dovodile u složene odnose. Tehnologija je ovdje služila kako bi se na egzaktn način detektirali dugoročni trendovi kao osnovno polazište za predviđanje scenarija budućnosti. U pozadini *Republičkog plana* stoji studija *Sistematizacija fenomena čovjekove sredine* na kojoj je Branko Petrović radio istovremeno kad i na spomenutoj *Metodologiji*, objavivši je kao prvu pripremnu studiju plana unutar Republičkog sekretarijata 1971. godine.⁵⁰⁹ Umjesto na matematičkim i računalnim modelima Petrovićeva se studija temelji na konceptualnim i teorijskim modelima koji, preneseni u seriju složenih sistemskih dijagrama, predstavljaju osnovu za mišljenje budućnosti. Na jednom od ovih dijagrama, objavljenom i u završnom izvještaju *Republičkog plana*, prikazane su interakcije funkcija sastavnica čovjekove okoline u čijem središtu nije društvo ili demografski podaci, već subjekt – pojedinac; pozicioniran između prirode (“natura medij”), vlastite percepcije, ideje progresa (“socio medij”), te potreba i razvoja (“bio-tehno medij”) (*Slika 40.*). Vremenski ritmovi koji uokviruju subjekt ne temelje se na linearnom progresu kapitalističke projekcije razvoja, koji predstavlja strukturalnu okosnicu spomenute francuske studije.⁵¹⁰ U Petrovićevoj studiji vrijeme je heterogeno i zakrivljeno (topološko), a prostor organiziran u različitim, tehnološki određenim tipologijama i mjerilima koja se razvijaju od sobe do čitavog svemira (kozmosa), s regijom kao jednom prostornom razinom u nizu (*Prilog II/II*). Iako je kibernetika unutar *Sistematizacije fenomena čovjekove sredine* istaknuta kao nadmoćna znanstvena disciplina, ova studija u cjelini predstavlja zapravo pseudo-znanstveni teorijski model promišljanja budućnosti kao totalnog-prostora, s jugoslavenskim modelom samoupravljanja, idejom decentralizacije i humanističkim fokusom na pojedinca kao važnim referentnim točkama. Radom na dokumentu *Metodologije Republičkog plana* te ugrađivanjem *Sistematizacije fenomena čovjekove sredine* u njegove teorijske i ideološke temelje Branko Petrović zaokružuje vlastiti stručni i životni put (umro je već 1975. godine), kao i razvoj čitave discipline, koji je, kao što je ranije izloženo, započeo sredinom pedesetih godina u UIH-u. Protivno sofisticiranim planerskim težnjama, politička afirmacija tehno-znanstvenog pristupa planiranju donošenjem *Prostornog plana SR Hrvatske* 1974. godine dodatno je proširila jaz između planerskih predodžbi razvoja i stanja u prostoru – ilegalne gradnje, ekološkog

---

⁵⁰⁹ Petrović, Branko. 1971. *Sistematizacija fenomena čovjekove sredine (Studija)*. Zagreb: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SR Hrvatske.

⁵¹⁰ Studija je organizirana kroz projekcije razvoja nacionalnog teritorija u razdobljima između 1970. i 1985. godine, između 1980. i 1985. godine; između 1985. i 2000., te završno 2000. godine.

narušavanja obale i lokaliziranih te politički i ekonomski motiviranih investicija, podržanih neučinkovitim zakonskim regulativama.

Slika 40. Dijagram Interakcije komponenata čovjekove sredine (D-II-C-2). Izvor: Petrović, Branko. 1971. *Sistematizacija fenomena čovjekove sredine*. Zagreb: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SR Hrvatske.

4.3.3. Kritički diskurs – društvena kritika urbanizama i prostornog planiranja

Uz diskurs o urbanim migracijama i urbanizaciji općenito, sredinom šezdesetih godina javljaju se i kritički stavovi o urbanističkoj i prostorno-planerskoj praksi te institucionalnim, političkim i ekonomskim okvirima unutar kojih se ona razvija.⁵¹¹ Ovi stavovi ideološki su bliski polazištima prvoga naraštaja urbanih sociologa, ali i širem krugu stručnjaka, uglavnom povjesničara umjetnosti koji se sustavno i kritički počinju baviti urbanizmom i vezanom prostornom problematikom.

Već 1959. godine na IV. Svjetskom kongresu sociologa u Stresi i to u sklopu sesije koja se bavila odnosom sociologije i urbanizma – Branko Petrović predstavio je društvena polazišta netom završenog *Regionalnog prostornog plana kotara Krapina*.⁵¹² Suradnja sociologa i urbanista, prema Petroviću, postaje ključna jer urbanisti i prostorni planeri moraju razumjeti “svagdašnji život koji nije tek amorfna masa slučajnosti, već kauzalni rezultat svih faktora i determinanti koje određuju i oblikuju tzv. *Život*.”⁵¹³ Petrovićevo izlaganje pripada najranijim poslijeratnim inicijativama koje urbanizam dovode u odnos sa sociološkim perspektivama prostornog razvoja. Ovakve su perspektive već početkom šezdesetih godina artikulirane kroz kritičke stavove prema tadašnjim urbanističkim praksama i procesima urbanizacije, a jedan od najistaknutijih kritičara bio je Milan Prelog. Ovaj profesor povijesti umjetnosti na zagrebačkom Filozofskom fakultetu te suosnivač Instituta za povijest umjetnosti (IPU) 1961. godine, u seriji članaka pod naslovom “Urbanizam-Humanizam-Demokracija” objavljenih u časopisu *Telegram* 1962. godine, osvrće na prošlost i budućnost urbanističke discipline, njezin odnos prema povijesnim strukturama grada, ali i novim društvenim pojavama poput otuđenja (alijenacije) u novoizgrađenim naseljima.⁵¹⁴ Prelogov interes za sveobuhvatno i kontekstualno

---

⁵¹¹ Za studije urbanizacije i ruralne sociologije, vidi: AJ-SSKGOJ-495-7. *Problemi urbanizacije u Jugoslaviji (Osnovni referat), XV. Skupština stalne konferencije gradova Jugoslavije, 5-7.11. 1964.*; Vogelink, Dolfe. 1961. *Urbanizacija kao odraz privrednog razvoja FNRJ*. Beograd: SDEJ - Savez društava ekonomista Jugoslavije; Todorović, Aleksandar. 1964. *Ruralna i urbana sociologija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja. Također, historijat ruralne sociologije u Jugoslaviji predstavljen je u knjizi: Šuvar, Stipe. 1988. *Sociologija Sela*. Zagreb: Školska knjiga, te elaboriran kroz problemsku knjigu: Šuvar Stipe. 1973. *Između zaseoka i megalopolisa*. Zagreb: Centar za sociologiju sela Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.

⁵¹² Na konferenciji je Petrović održao referat naslovljen “Prostorno planiranje u Jugoslaviji” u kojemu u središte stavlja “uvijek i samo čovjeka sa svim njegovim navikama, shvaćanjima i osobinama, pretpostavljenim perspektivama”. Vidi: Petrović, Branko. 1959. “Sociologija i urbanizam.” *Čovjek i prostor* 93/6: 6.

⁵¹³ *Ibid.*

⁵¹⁴ Prelog, Milan. 1962. “Danas o jučerašnjem i sutrašnjem gradu (Urbanizam – Humanizam – Demokracija. I).” *Telegram*, Zagreb, 26. I. 1962., br. 92.; Milan Prelog. 1962. “Prostorni faktori – uzroci otuđenja ljudske ličnosti

usmjereno sagledavanje prostornih fenomena, pretočen u originalnu metodologiju analize i bilježenja slojevitih, mahom povijesnih naselja, obilježili su prvo desetljeće ne samo Prelogova plodonosnoga djelovanja na IPU, već i čitave te institucije koja postaje “logistička podloga” za proučavanje arhitekture, urbanizma i prostorne organizacije.⁵¹⁵ Već po osnivanju Instituta započeo je rad na istraživanju urbanih struktura na istočnoj obali Jadrana, a koji se nadovezuje na različite urbanističke i planerske inicijative, od istraživanja naselja oko predviđene trase Jadranske magistrale, preko posebnih studija i elaborata u sklopu najznačajnijih urbanističkih i prostornih planova i planerskih inicijativa Urbanističkog instituta Hrvatske.⁵¹⁶ Prelog je vodio većinu planerskih suradnji koje se 1968. godine kanaliziraju kroz novoutemeljeni istraživački Odjel za povijest naselja i prostornu organizaciju unutar IPU-a.⁵¹⁷ Stoga ne čudi da je Stipe Šušvar, glavni urednik časopisa za društvena istraživanja *Naše teme*, pozvao upravo Preloga da kritički doprinese tematskom broju časopisa provokativno naslovljenog “Urbanizam mimo socijalizma” iz 1964. godine.⁵¹⁸ Uz Preloga, Šušvar je na suradnju pozvao i trojicu njegovih kolega, Žarka Domljana, Eugena Frankovića, Grgu Gamulina i Matka Meštrovića te arhitekta i urbanista Zdenka Kolacia, Antu Marinovića-Uzelca i Vjenceslava Richtera.⁵¹⁹ Mnoga od teorijskih polazišta koja autori iznose u ovom broju časopisa, ne gube na relevantnosti ni danas,

---

(Urbanizam – Humanizam – Demokracija. II).” *Telegram*, Zagreb, 2. II. 1962., br. 93.; Prelog, Milan. 1962. “Ne iza nego ispred procesa urbanizacije (Urbanizam – Humanizam – Demokracija. III).” *Telegram*, Zagreb, 9. II. 1962., br. 94.; Prelog, Milan. 1962. “Izgubljeno srce grada (Urbanizam – Humanizam – Demokracija. IV).” *Telegram*, 16. II. 1962, br. 95.

⁵¹⁵ Vidi: Pelc, Milan (ur.). 2011. *Baština u fokusu: 50 godina Instituta za povijest umjetnosti 1961. – 2011.* Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 29. Za povijest Instituta za povijest umjetnosti te bibliografiju također vidi: Reberski, Ivanka i Danko Zelić. 2001. *Institut za povijest umjetnosti 1961.–2001.* Zagreb: Institut za povijest umjetnosti.

⁵¹⁶ Od osnivanja Instituta za povijest umjetnosti pa do 1975. godine Prelog je bio suradnik ili autor oko 17 stručnih elaborata i studija od kojih su mnoge vezane za prostorne i urbanističke planove te izrađene u suradnji s Institutom za društvena istraživanja i Urbanističkim institutom SRH. Za uvid u cjelovitu Prelogovu bibliografiju vidi: Reberski, Ivanka i Žarka Vujić. 1989. “*Bibliografija Milana Preloga (1951.–1988.)*.” *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 12–13/1988–1989: 19-23.

⁵¹⁷ Prelog je uz znanstvenu i stručnu djelatnost bio i predavač na matičnom Filozofskom fakultetu gdje 1969. godine pokrenuo kolegije *Urbanizam i Povijest naselja* te je predavao na postdiplomskom studiju urbanizma i prostornog planiranja pokrenutog kroz suradnju Arhitektonsko-Građevinsko-Geodetskog fakulteta i Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.

⁵¹⁸ Uredništvo časopisa. 1964. “Urbanizam mimo socijalizma?” *Naše teme* VIII/11/71: 1765-1854.

⁵¹⁹ Uredništvo časopisa na čelu s glavnim urednikom Stipom Šušvarom skupini odabranih suradnika i stručnjaka poslala sljedeća pitanja: “1. Kako gledate na suvremeni urbanizam danas, u čemu vidite njegove kvalitativne domete, razabirete osnovne otvorene probleme urbanizma. 2. Kako ocjenjujete suvremeni urbanizam kod nas, njegove realizacije i teoretsku misao: posebno, kakvom odnosu stoji funkcija urbanizma socijalnoj dinamici našeg društva danas? 3. Kako ocjenjujete urbanističku djelatnost, a posebno urbanistički program grada; kakvo je vaše mišljenje o stanju i perspektivama u vezi s tim programom?”

Vidi: *Ibid*, 1765.

a sredinom šezdesetih predstavljaju prvu formulaciju društveno kritičkih gledišta na tadašnja strujanja u urbanizmu i prostornom planiranju.⁵²⁰

Žarko Domljan tako u istome broju časopisa ističe da je urbanizam u Hrvatskoj, obilježen snažnim migracijama prema gradovima, rezultirao stanjem u kojoj se “trebalo brže graditi nego se stiglo misliti”, a što je dovelo do otvorenih disproporcija i nesklada između specifične jugoslavenske društvene dinamike i “urbanizma kao određenog vida građevne politike”.⁵²¹ S druge strane, primjećuje da raščlanjivanjem grada na funkcije urbanizam daje prednost najekonomičnijim rješenjima čime se uspostavlja “diktat ekonomskih kriterija i sve što se njima pokušalo suprotstaviti bilo je nemoćno pred gvozdеноm logikom ekonomije.”⁵²² Nadalje, Domljan napominje da za izostanak primjerene urbanističke teorije i metodologije koja će u fokus staviti složene regionalne aspekte i humane vrijednosti prostora odgovornost snose ograničeni institucionalni kapaciteti i ustroj urbanizma na republičkoj i saveznoj razini. Domljan navodi:

“Imamo gradske i općinske urbanističke zavode koji su u stvari urbanističke operative, preopterećene poslom i zadacima, s nedovoljnim stručnim kadrom i stoga redovito u zakašnjenju za događajima na terenu; imamo Urbanistički institut Hrvatske koji je danas praktički projektna organizacija privrednog tipa; imamo Zavod za urbanizam AGG fakulteta koji je pretežno, ili bi trebao biti, usmjeren na realizaciju programa vezanog uz nastavu, i konačno, Zavod za urbanizam i arhitekturu jugoslavenske akademije koji postoji samo na papiru jer je bez osnovnih uvjeta (kadrovi, sredstva) za bilo kakav ozbiljniji naučni rad.”⁵²³

Komentirajući Urbanistički program grada Zagreba predložen 1963. godine, Domljan zaključuje da je njime razvoj grada stavljen u realizaciju i prije donošenja samog plana, pa da tako nametnuta situacija stvara nedemokratske okolnosti u kojima je “jednima dano pravo da

---

⁵²⁰ Kritika ekonomskoga pragmatizma, tehnokratizma, poslijeratnog funkcionalizma, necjelovitog sagledavanja prostorne složenosti te naposljetku nemogućnosti jugoslavenskog socijalizma da realizira društveno ujednačen i demokratičan prostor, neke su od tema o kojima se piše u spomenutom broju časopisa. Vidi: *Ibid*, 1765-1854.

⁵²¹ Domljan, Žarko. 1964. “Perspektive urbanizma.” *Naše teme* VIII/11/71: 1769.

⁵²² *Ibid*, 1770.

⁵²³ *Ibid*, 1772.

govore i pišu, a drugima pravo nadležnosti i odlučivanja“, pri čemu je ishod “diskusije” uvijek dobro poznat.”⁵²⁴

Eugen Franković se u svom tekstu kritički osvrće na isključiv urbanistički fokus na grad kao mjesto historijskog progressa te na ignorantnost urbanista prema “neurbanom”. Franković stoga “urbano pitanje” redefinira i proširuje predlažući koncept *urbane sredine* koja obuhvaća urbane i neurbane krajolike isprepletene infrastrukturama”.⁵²⁵ U ovom kontekstu, Franković navodi Jadransku magistralu kao urbanistički fenomen prvog reda. Ova cesta, prema Frankoviću, mijenja profil i strukturu primorskih naselja, ali i samoga krajolika kroz koji prolazi, šireći urbane fenomene u regionalni prostor. Tvrdi da je pri planiranju Magistrale izostao studiozan odnos prema cjelini koju cesta mijenja, što je suprotno namjerama samoga projekta budući da određene prostorne implikacije Magistrale degradiraju vrijednosti prostora koji su oni koji su cestu zamislili očito shvatili prvenstveno kao turistički resurs. Franković zaključuje da se za socijalističke zemlje, koje su oslobođene privatnih odnosa i ograničenja koja oni nameću, problem *urbane sredine* formulira kroz razinu urbanističke prakse te da je u Hrvatskoj ta praksa ograničenog, pragmatičnog dometa.⁵²⁶ Sličnog je stava bio i Matko Meštrović koji napominje da je socijalističkim lišavanjem poriva za profitom i posjedovanjem omogućeno “rađanje mnogo viših interesa i otvaranje mnogo širih vidika za opću budućnost čovjeka”.⁵²⁷ Ovakva polazišta Meštrović prepoznaje i kod prve predratne generacije arhitekata i urbanista, koji su dajući CIAM-ovim načelima marksističke temelje, razumjeli da “krajnja konsekvencija industrijalizacije može biti jedino urbanizacija čitavog svijeta, jer je to univerzalni proces kojeg paralelno prati proces socijalizacije.”⁵²⁸ U tom smislu, Meštrović zaključuje, usvojen je ekonomski način gledanja na urbanizam kao socijalnu, a ne akademsku djelatnost, dok je analitička metodologija služila razlučivanju bitnih sastavnica prostorne problematike o čemu je ovisio društveni napredak.⁵²⁹ Na tragu Frankovićevoga koncepta šireće urbane sredine, Meštrović urbanizaciju razumijeva kao svjetski proces i to upravo na jednak način kako će ga tek nešto kasnije formulirati Henri Lefebvre u svojoj knjizi *Urbana revolucija* iz 1970.

---

⁵²⁴ *Ibid*, 1776.

⁵²⁵ Franković ističe: “Jer moderna poljoprivredna farma u biti je industrijski pogon kao i hidrocentrala – vezana karakterom proizvodnje uz određeni teren. Sve “ostalo”, ma kako bilo brojno i rašireno, pripada svijetu koji je potiskivan i nestaje bez obzira u kakvom društvenom okviru, unutar kakvih vlasničkih odnosa i s kakvim ekonomskim ili političkim metodama.” Vidi: Franković, Eugen. 1964. “Urbana sredina.” *Naše teme* VIII/11(71): 1778.

⁵²⁶ *Ibid*, 1780.

⁵²⁷ Meštrović, Matko. 1964. “Urbanizam i konformizam.” *Naše teme* VIII/11/71: 1816.

⁵²⁸ *Ibid*, 1817.

⁵²⁹ *Ibid*.

godine.⁵³⁰ Međutim, Meštrović objašnjava da je zbog “nepouzdanu koncepcije općeg razvoja” te društvenih i političkih promjena, napose naglog uvođenja decentralizacije, u Jugoslaviji došlo do ekscesa koje “decentralizirani sistem više nije mogao spriječiti ni kontrolirati”.⁵³¹ Urbanizam je tako, zaključuje Meštrović, “s jedne strane morao naknadno, najčešće bezuspješno, obuzdavati i regulirati forsiranu i stihijski dinamiziranu ekonomsku ekspanziju koja je bešćutno gazila i minimum socijalnog i humanog zahtjeva, a s druge strane je bio posve imobiliziran dogmom ili birokratskom normom.”⁵³²

Nadovezavši se na Meštrovićeve tvrdnje, Milan Prelog u svome tekstu tvrdi da je poslijeratni urbanizam najčešće ili zaostao za životnim potrebama ili rješava probleme daleke budućnosti, zbog čega je “razapet između tehnicističkog praktičizma i deklarativnog utopizma.”⁵³³ Prema Prelogu, urbanizam nije isključivo tehnička djelatnost već “politička praksa svakodnevnog života” uslijed čega zahvati u prostoru često poprimaju anarhičan lik, a odnos ekonomskog i prostornog planiranja i dalje nije stabiliziran. Razlažući nadalje problematiku ovog odnosa, Prelog zaključuje:

“Temeljita analiza različitih popratnih pojava dosadašnjeg toka naše urbanizacije pokazala bi sigurno da je on, dovodeći do nerazmjera (za naše dimenzije) koncentracije života u nekim većim središtima već stvorio vrlo osjetljive poremećaje ravnoteže u prostornoj organizaciji života čitave naše zemlje. A te pojave nas opominju da više ne možemo proces urbanizacije identificirati samo s konstantnim rastom nekih većih aglomeracija. Takav tok procesa urbanizacije bio je u krajnjoj konzekvenci određen spontanom centralističkim tendencijama u ekonomsko-društvenom životu naše zemlje, koje su bile nužne još pred desetak godina. Proces “koncentracije” i “centralizacije” predstavljaju u biti korelativne pojmove i teško je zamisliti daljnji proces decentralizacije našeg društveno-političkog života bez planskih intervencija u prostoru gdje se on konkretizira.”⁵³⁴

---

⁵³⁰ Lefebvre Henri. 1974. *Urbana Revolucija*. Beograd: Nolit.

⁵³¹ Meštrović, “Urbanizam i konformizam,” 1820.

⁵³² *Ibid*, 1818.

⁵³³ Prelog, Milan. 1964. “Urbanizacija i urbanizam.” *Naše teme* VIII/11/71: 1827.

⁵³⁴ Prelog, “Urbanizacija i urbanizam,” 1829. Prelogova kritička promišljanja naznačuju osnovne teze koje će Lefebvre kasnije razvijati kroz koncept dijalektike centraliteta, opisane na kraju 3. poglavlja.

Prema navedenim stavovima autorâ, može se zaključiti da hrvatske urbanističke i prostorno-planerske prakse ne slijede načela niti ostvaruju potencijale društvenog razvoja kojega je jugoslavenski model socijalizma bio predvidio. Međutim, njihova kritička viđenja nisu homogena, a djelomično su i suprotstavljena.⁵³⁵ Svi autori urbanizam i prostorno planiranje razumijevaju kroz njegov dinamičan odnos sa socijalističkim društvenim i političkim sustavom, no različitim kritičkim dosezima interpretiraju njegovu nemogućnost da ispuni svoje poslanje. Heterogenost, no često i kritička izoštrjenost stavova spomenutih autora, sukladna je političkom trenutku društvene liberalizacije, intelektualne otvorenosti i kritičnosti koja je naposljetku stvorila uvjete za djelovanje časopisa *Praxisa* i širega intelektualnog kruga oko Korčulanske ljetne škole. Bez dramatičnog prekida, baš kao i kod slučaja časopisa *Praxis*, ovaj je tip kritičnosti bio ograničenog vijeka. Urbanistički kritički diskurs već krajem šezdesetih godina postaje dijelom šire prostorno-planerske ekspertize te se realizira kroz demografske i sociološke studije uključene unutar urbanističkih i prostornih planova.

Krajem 1967. godine, Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja organizirao je u Beogradu simpozij pod nazivom “Sociološki aspekti izgradnje gradova u Jugoslaviji” koji je ujedno bio i prvi simpozij na kojemu su se sastali jugoslavenski sociolozi i urbanisti i na kojem su predstavljena prva istraživanja na polju urbane sociologije. U pripremnim materijalima za simpozij, uz metodološke priloge urbanoj sociologiji, objavljen je i izbor tekstova iz spomenutoga tematskog broja časopisa *Naše teme*.⁵³⁶ Kritički istupi hrvatskih arhitekata, urbanista i povjesničara umjetnosti ovdje dobivaju vidljivost na saveznoj razini, ali u kontekstu koji prvenstveno služi metodološkom i empirijskom utemeljenju urbane sociologije u Jugoslaviji, i to uglavnom fokusirane na aspekte regionalnoga prostornog planiranja.

O pomaku s kritičkog i humanističkog na empirijski pogled na društvene aspekte grada i njegove okolice svjedoči i studija “Građanin subjekt ili objekt u izgradnji svog grada” koju je

---

⁵³⁵ Ante Marinović-Uzelac, za razliku od većine ostalih pozvanih autora, u svome članku zastupa tezu o urbanom svijetu, a koja se temelji na široko prihvaćenim statističkim konstruktima uspostavljenim od Ujedinjenih naroda. Vidi: Davis, Kingsley. 1955. “The origins and growth of urbanization in the world.” *American Journal of Sociology* 60/5: 429–37. Posljednji prinos ovom broju časopisa je Frankovićeva kritički intonirana rasprava o projektu Sinturbanizam Vjenceslava Richtera, također predstavljenog u ovom broju časopisa. Vidi: Franković, Eugen. 1964. “Sinturbanizam Vjenceslava Richtera.” *Naše teme* VIII/11/71: 1846-1855.

⁵³⁶ Objavljeni su tekstovi Eugena Frankovića, Žarka Domljana, Gрге Gamulina i Zdenka Kolacia. Vidi: Biblioteka i dokumentacija Ekonomskog instituta u Zagrebu. “Sociološki aspekti izgradnje gradova u Jugoslaviji (materijali za simpozij).” Beograd: Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja, 1967.

objavio Savezni zavod za urbanizam, komunalna i stambena pitanja.⁵³⁷ Ova je studija posebno važna ako se sagleda unutar jugoslavenskoga modela samoupravnog socijalizma koji je po definiciji građane smatrao aktivnim subjektima, odnosno samoupravljačima. Studija koju je izradio sociolog Miroslav Živković između ostalih gradova bila je provedena i u Zagrebu, te je anketno ispitivala opću informiranost, zainteresiranost i aktivnost građana vezano za razvoj vlastitoga grada. Studija je ukazala da su građani daleko više zainteresirani nego službeno informirani te više informirani nego aktivni kod urbanističkih pitanja i problema.⁵³⁸ Rezultati istraživanja potvrdili su polazišnu tezu da su u planiranju grada i njegove okolice građani uglavnom objekti, a ne subjekti, o čemu, kako autor ističe “moraju voditi računa politički faktori u gradovima i nosioci stručne planerske djelatnosti, jer želimo da gradimo demokratski organizirano samoupravno društvo”.⁵³⁹ Ova je studija važna i zato što je u postojeći urbanistički diskurs uvela ideološki osjetljivu temu uključenosti građana u procesima planiranja grada, a koja je tada bila aktualna i u zapadnim europskim zemljama poput Velike Britanije ili Francuske.⁵⁴⁰ Studija je također predstavljala polazište za istraživanje o sudjelovanju građana u razvoju Zagreba koje je provela radna skupina Instituta za društvena istraživanja pod vodstvom Stipe Šuvara, u sklopu izrade *Prostornog plana zagrebačke regije i Generalnog urbanističkog plana grada Zagreba* 1970. godine.⁵⁴¹ Šuvarovo je istraživanje pokazalo da su problemi grada građanima bili poznati, no da je njihov utjecaj na rješavanje problema neznatan. Pritom građanima nisu poznati ni načini kako bi se njihovo sudjelovanje povećalo, usprkos zakonskoj nužnosti stavljanja plana na javni uvid i davanja prednosti priložima društvenih skupina ispred osobnih prijedloga.⁵⁴² Osim što donosi vrijedne podatke o sudjelovanju i

---

⁵³⁷ Biblioteka i dokumentacija Ekonomskog instituta u Zagrebu. Živković, Miroslav. 1967. *Građanin subjekt ili objekt u izgradnji svog grada*. Beograd: Savezni zavod za urbanizam, komunalna i stambena pitanja.

⁵³⁸ *Ibid*, 121-127.

⁵³⁹ *Ibid*, 121.

⁵⁴⁰ Za francuske primjere istraživanja uključenosti građana u razvoju grada između pedesetih i sedamdesetih godina vidi: Cupers, Kenny. 2011. “The Expertise of Participation: Mass Housing and Urban Planning in Post-War France.” *Planning Perspectives* 26 /1: 29–53. Hrvatski arhitekt i urbanist Slavko Dakić također se bavio temom sudjelovanja građana u razvoju grada, vidi: Dakić, Slavko. 1971. “Kontrola, regulacija i korekcija životne okoline i participacija građana.” *Sociologija i prostor* 31-32: 102-112.

⁵⁴¹ Šuvar, Stipe et al. 1970. *Sociološki aspekti urbanizacije Zagreba i zagrebačkog područja*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.

⁵⁴² “Negativne karakteristike u procesima odlučivanja o razvoju grada treba tražiti u zaostalosti procesa donošenja odluka za inicijativama građana (neefikasnost upravljanja, komplicirane procedure), u jednostranosti u odlučivanju u neekspliciranim kriterijima odlučivanja (što umanjuje mogućnost participacije i omogućava korupciju, birokratizam, tehnokratizam, snaženje neformalnih veza), u pitanju vremenske dimenzije odlučivanja (konflikti dugoročnih i kratkoročnih interesa i probitaka), u nepoznavanju potreba i preferencija građana (što omogućava birokratske tendencije i arbitražno odlučivanje), u fragmentarnosti odlučivanja (nadmetanje teritorijalnih interesa koji isključuju obimne zahvate), u nedemokratičnosti odlučivanja u njegovoj neefikasnosti,

poimanju sudjelovanja građana u razvoju grada ovo istraživanje svjedoči i o sve istaknutijem prisustvu sociologa i drugih stručnjaka u postupcima planiranja prostora. Kako zaključuje kanadska povjesničarka Brigitte Le Normand (2014.), do kraja šezdesetih godina različiti činioци koji su djelovali u ime jugoslavenskog državnog aparata razvili su kritičke stavove prema samoj državi i modelima njenog funkcioniranja što dodatno naglašava složenost jugoslavenskog socijalizma.⁵⁴³ Eksperti su u ovom smislu bili posebna grupa jer je njihova percepcija i djelovanje bilo rezultat pripadnosti različitim skupinama – oni su istovremeno posredni su-kreatori državnih politika, ali i predstavnici vlastite profesije na nacionalnoj, a često i međunarodnoj razini.⁵⁴⁴ Međutim, sociolozi kojima su društveni procesi i preobrazbe u središtu istraživačkog interesa, bili su stavljeni u posebno složenu poziciju posrednika između centralističkih stremljenja državne politike i kritičke društvene angažiranosti koja je bila ugrađena u temelje sociološkoga diskursa. Dvojnost položaja urbane sociologije istovremeno je otvarala ideološki prostor za njezin intenzivan i brz razvoj pogonjen entuzijazmom i gotovo utopijskom vjerom u društvene i prostorne promjene sredinom šezdesetih godina, ali i ograničila njene stvarne dosege barijerama političkog i ekonomskog pragmatizma.

Na ovoj dvojnosti počiva institucionalna geneza i rana stručna produkcija zagrebačkog Instituta za društvena istraživanja koji se vrlo brzo promaknuo u vodeću instituciju za istraživanja na polju urbane sociologije. Kako je već spomenuto, 1964. godine osnovan je Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, u sklopu kojega je osnovan Odjel za izučavanje naselja i urbanizam čiji je prvi predstojnik bio Milan Prelog s Instituta za povijest umjetnosti. Odmah po osnivanju na tom se Odjelu većinom provode istraživanja koja su naručili različiti urbanistički zavodi, komune, gradovi, država, što je rezultiralo studijama i elaboratima koji postaju dijelom šire planerske ili razvojne dokumentacije.⁵⁴⁵ Uz djelovanje Instituta za društvena istraživanja, na Odsjeku za sociologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1967. godine, Stipe Šušvar pokreće kolegij Sociologija naselja, a 1969. godine, u organizaciji Arhitektonsko-Građevinsko-Geodetskog fakulteta i Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu,

---

zanemarivanju regionalnog razvoja itd.” Vidi: Dakić, Slavko. 1971. “Gradski stanovnik – od pasivnog promatrača do aktivnog sudionika u razvoju grada.” *Čovjek i prostor* 13/225: 20-21.

⁵⁴³ Le Normand, Brigitte. 2014. *Designing Tito's Capital: Urban Planning, Modernism, and Socialism in Belgrade*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 190.

⁵⁴⁴ *Ibid.*

⁵⁴⁵ Za povijest Instituta za društvena istraživanja i cjelovitu bibliografiju vidi: Ilišin, Vlasta (ur.). 2014. *Institut za društvena istraživanja u Zagrebu 1964.-2014*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

pokrenut je poslijediplomski studij iz urbanizma i prostornoga planiranja fokusiran na socijalne aspekte urbanizma i prostornog planiranja.⁵⁴⁶ Godinu dana kasnije je na inicijativu uprave Jugoslavenskog udruženja za sociologiju u sklopu tog društva osnovana Sekcija za sociologiju sela i grada s prvim sjedištem u Zagrebu i Stipom Šuvarom kao prvim predsjednikom. U Urbanističkom zavodu Rijeke djeluje sociolog Ivan Rogić, a u Urbanističkom zavodu Dalmacije sociolog Slobodan Bjelajac.⁵⁴⁷ Ipak, kroz djelovanje zagrebačkog Instituta za društvena istraživanja te vezanih akademskih i stručnih inicijativa može se reći da je u Zagrebu žarišna točka socioloških istraživanja prostora.⁵⁴⁸ Prve godine djelovanja Instituta obilježio je Prelogov sveobuhvatni metodološki pristup prostoru koji je urbanoj sociologiji dao konkretne prostorne konture, a izučavanju povijesti naselja, prostorne organizacije i urbanizma profiliranu društvenu orijentaciju.⁵⁴⁹ Uz Prelogovo bavljenje jadranskom obalom koje je postalo dijelom niza prostornih planova spomenuto istraživanje *Sociološki aspekti urbanizacije Zagreba i zagrebačkog područja (1970.)* koje je za Institut vodio Stipe Šuvar, služi kao primjer složenoga, kritičkog pristupa urbanizaciji Zagreba, odnosno analizi zagrebačkog urbanog kontinuuma važnog za izradu *Prostornog plana zagrebačke regije*.⁵⁵⁰ Između 1973. i 1975. godine, pokrenuta je dugoročna istraživačka tema *Tipologija i međuzavisnost razvoja gradskih naselja SR Hrvatske* pod vodstvom sociologa Vladimira Laya.⁵⁵¹ Ovo je do tada bila jedina tema iz

---

⁵⁴⁶ Poslijediplomski studij "Urbanizam i prostorno planiranje" utemeljen je 1969. godine na prijedlog katedre za urbanizam Arhitektonskog fakulteta, a osnivači su bili profesori Dragan Boltar, Ante Marinović-Uzelac i Bruno Milić koji je bio i prvi voditelj studija (1969.-1988.). Vidi: Obad Šćitaroci, Mladen (ur). *Sveučilište u Zagrebu-Arhitektonski fakultet*, 215.

⁵⁴⁷ Za potrebe izrade splitskoga GUP-a Slobodan Bjelajac iz Urbanističkog zavoda Dalmacije izrađuje studiju *Sociološki presjek splitske aglomeracije* (1972.), a rezultate koji se tiču socijalnih nejednakosti objavio je u časopisu *Pogledi*, vidi: Bjelajac, Slobodan. 1972. "Urbanistički aspekti društvene nejednakosti na primjeru splitske aglomeracije." *Pogledi* 3/8: 117-135. Ivan Rogić 1971. godine u suradnji s Institutom za društvena istraživanja radi na istraživanju *Sociološke karakteristike urbanizacije Rijeke 1961-1971*.

⁵⁴⁸ Za detaljniji uvid u institucionalnu genealogiju urbane sociologije u Hrvatskoj vidi: Lay, Vladimir. 1975. "Razvoj urbane sociologije u Hrvatskoj. Znanstvena kronologijska notacija." *Revija za sociologiju* 5/4: 12-25.; te Seferagić, Dušica. 2013. "Razvoj sociologije grada i prostora u Hrvatskoj." *Sociologija i prostor* 51/196/2: 281-290. Za pregled bibliografije na polju urbane sociologije vidi: Čaldarović, Ognjen. 1981. "Razvoj urbane sociologije u Hrvatskoj u 1970. godinama." *Arhitektura* 13/176-177: 80-83.

⁵⁴⁹ Čaldarović, Ognjen. 2013. "Urbana sociologija, urbano planiranje i grad: Milan Prelog i rane sociološke urbane studije." U *Prelogova baština danas*, Katarina Horvat-Levaj et al. (ur.) Zagreb: Institut za povijest umjetnosti.

⁵⁵⁰ Institut za društvena istraživanja do 1975. godine pokrenuo je brojna istraživanja koja se bave Zagrebom i zagrebačkom regijom uključujući i: *Društveni aspekti individualne stambene izgradnje u Zagrebu, Društveni aspekti povezanosti Zagreba i okolnih područja, Funkcije centra i podcentara u zagrebačkoj gradskoj regiji*. Istraživanja je često naručivao Urbanistički zavod grada Zagreba i druge planerske institucije poput UIH, a za posljednje istraživanje u nizu, osnovan je interdisciplinarni istraživački tim pod vodstvom Milana Preloga (Vladimir Lay, Nataša Lončar i Melita Richter (sociolozi), Slavko Dakić, Miljenka Fišer i Fedor Kritovac (arhitekti) te Biserka Tadić (povjesničarka umjetnosti). Tajnik istraživanja bio je Ognjen Čaldarović. Vidi: Lay, Vladimir, "Razvoj urbane sociologije u Hrvatskoj," 17.

⁵⁵¹ *Ibid*, 21.

urbane sociologije koju je financirao Republički fond za naučni rad SR Hrvatske, a unutar koje je izrađena statistička, funkcionalna i sociološka tipologija 102 gradska naselja SRH kao i sistematizacija čimbenika međuzavisnosti razvoja mreže gradskih naselja. Očište ovog istraživanja, jednako kao i priroda njegova financiranja, ukazuju na važnost socioloških analiza provedenih na širem republičkom teritoriju u kontekstu izrade *Prostornog plana SR Hrvatske* (1974.). Iako je Milan Prelog, ovaj put u ime svoga matičnog Instituta za povijest umjetnosti, bio suradnik na izradi prostornoga plana SR Hrvatske (1974.) metodološki pristup na kojemu se temeljila izrada plana bila je predmet njegove kritike objavljene u tematskom broju sarajevskog časopisa *Pregled* iz 1969. godine.⁵⁵²

U članku “Suvremene urbanističke dileme”, Prelog upozorava na proces depolitizacije urbanizma koji probleme urbanizacije svodi na probleme grada te im odgovara partikularnim, “tehnicističkim rješenjima”.⁵⁵³ Ovakvom pristupu koji samo ubrzava krizu nekontrolirane (“patološke”) urbane koncentracije Prelog suprotstavlja poimanje grada kao dijela širega teritorija pri čemu (regionalno) prostorno planiranje nužno pretpostavlja složenu djelatnost temeljenu na “odlukama daleko šireg kruga interesenata, često čitave jedne zajednice, preko njenih kvalificiranih predstavništava”.⁵⁵⁴ Upravo u tome smislu, nastavlja Prelog, urbanističko i prostorno planiranje dobivaju novi odgovorniji, “politički” karakter.⁵⁵⁵ Međutim, i ovakav, kompleksniji pristup razumijevanju i planiranju prostora često je opterećen “nekritičkim povjerenjem u tehnički progres čovječanstva i u nove mogućnosti radikalnih rješenja svih nagomilanih društvenih suprotnosti posredstvom samih tehničkih sredstava.”⁵⁵⁶ Urbanizam se utoliko tek svodi na pokušaje “teoretskog opravdavanja nekontroliranih procesa koji se odvijaju u samoj praksi”, dakle, ne na pobjedu racionalizma, već “prešutno mirenje s iracionalnim u životu tehničke civilizacije.”⁵⁵⁷ Prelog ovim retcima neizravno polemizira s geografima, ekonomistima i urbanistima, koji temu urbane koncentracije vide kao tehničko-empirijski problem neutraliziran optimiziranom, policentričnom mrežom središta u kojima se sistemski raspoređuju ili okupljaju različite funkcije kako bi se postigla određena razina funkcionalne

---

⁵⁵² Franjo Gašparović, Branko Petrović i Fedor Wenzler rade na metodološkim osnovama prostornog plana SR Hrvatske koje su objavljene 1970. godine nakon čega je krenuo rad na razvoju republičkog prostornog plana.

⁵⁵³ Prelog, Milan. 1969. “Suvremene urbanističke dileme.” *Pregled* 1/6: 9.

⁵⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵⁵ *Ibid.*, 8.

⁵⁵⁶ *Ibid.*, 9.

⁵⁵⁷ *Ibid.*

teritorijalne uravnoteženosti. Uočavajući apstraktnu prirodu planerskih sistema, Prelog zaključuje da se alternative između koncentracije i “de-urbanog” života ne postavljaju više na razini materijalne proizvodnje već na razini “uprave” proizvodnjom. Drugim riječima, mogućnost dekoncentracije ne ovisi o pojedinačnim odlukama unutar nekog prostornog sustava već se javlja na višoj razini u kojoj se kao jedan element te alternative postavlja i sam sistem unutar kojega se nužno javlja odvajanje proizvodnje od upravljanja proizvodnjom, unutar kojega se stalno odvaja konkretan život radnih ljudi od upravljanja tim životom na najraznovrsnije načine, od političkog odlučivanja pa do njegova usmjeravanja sredstvima masovnih komunikacija.”⁵⁵⁸ Vjera u tehnološki napredak, systemske znanosti i kibernetiku, krajem šezdesetih godina dovodi do systemskog apstrahiranja prostora, a sve dramatičniji raskorak između sistema upravljanja prostorom i samoga prostora rezultira daljnjim rastom urbanih aglomeracija. Prelog zaključuje da će se proces “legalizacije procesa urbanizacije kao procesa stalne koncentracije“ (bez obzira na različite pokušaje dekoncentracije nekih sadržaja) razvijati sve dok u njegovoj pozadini bude centralizirano rukovođenje ekonomijom, društvom i politikom. Prelog zaključuje kako se u “urbanistička dilema: koncentracija ili dekoncentracija javlja se kao temeljna alternativa našeg vremena između upravljanja i samoupravljanja.”⁵⁵⁹

U ovom tekstu, Milan Prelog sažima glavninu Lefebvreovih shvaćanja na kojima se temelji teorija proizvodnje prostora – od geneze i realnih učinaka apstraktnog prostora, preko uloge države, kritike tehnokratiziranih planerskih praksi i isticanja potrebe za kompleksnim, društveno usmjerenim regionalnim sagledavanjem prostora, pa sve do Lefebvreovog konzistentnog i trajnog isticanja važnosti razumijevanja napetosti između koncentracije i dekoncentracije, upravljanja i samoupravljanja.⁵⁶⁰ Drugim riječima, Prelogov tekst iz 1969. godine govori o njegovoj recepciji Lefebvreovog istraživanja na polju urbane sociologije šezdesetih godina u Francuskoj, koje je rezultiralo formulacijom njegovih prostornih teorija krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina.⁵⁶¹ Na ovu tvrdnju upućuje i citat pionira francuske poslijeratne urbane sociologije Paula-Henrya Chombarta de Lauwea u uvodu

---

⁵⁵⁸ *Ibid*, 10.

⁵⁵⁹ *Ibid*.

⁵⁶⁰ Vidi poglavlje 3.3.

⁵⁶¹ Vidi poglavlja 3.1. i 3.2.

spomenutoga Prelogova teksta.⁵⁶² Posebno je značajna činjenica da je de Lauwe djelovao unutar Centra za sociološka istraživanja (*Centre d'études sociologiques – CES*) unutar francuskoga Nacionalnog centra za znanstvena istraživanja (*Centre national de la recherche scientifique – CNRS*) i da je njegova inovativna istraživačka metodologija, baš kao i Prelogova, spajala akademsko i praktično, planerski usmjereno istraživanje s podjednako zastupljenom empirijskom analizom i terenskim radom u kojem je dodir s lokalnom zajednicom bio od presudne važnosti. Ova je metodologija formativno utjecala i na Henria Lefebvrea koji je Chombart de Lauweu bio blizak suradnik i kolega u CES-u više od deset godina (1948.-1961.).⁵⁶³ Spomenuti de Lauweov citat stoga upućuje na poznavanje ključnih figura i prilika u francuskoj poslijeratnoj urbanoj sociologiji, njenih metodoloških i teorijskih pristupa te istraživanja koja su problemski i vremenski bliska zagrebačkim istraživanjima provedenima u okviru Odjela za izučavanje naselja i urbanizam Instituta za društvena istraživanja, jednako kao i na Institutu za povijest umjetnosti.⁵⁶⁴ Štoviše, u istome broju časopisa *Pregled* objavljen je i prijevod teksta “Prijedlozi za jedan program istraživanja urbanog života”.⁵⁶⁵ Iako članak nije potpisan, njegovi su (su)autori Henri Lefebvre, Nicole Haumont i Henri Raymond, istraživači na Institutu za urbanu sociologiju (*Institut de sociologie urbaine – ISU*), kojeg je Lefebvre osnovao krajem 1962. godine, odmah nakon završetka svog djelovanja unutar CES-a.⁵⁶⁶ Zasnovan na Lefebvreovoj tezi da je “grad projekcija društvenih odnosa na tlu”, *Prijedlozi* imaju programatski karakter kojim autori artikuliraju istraživačke ciljeve usmjerene na kompleksno istraživanje prilagodbe i odnose prostora i novih životnih uvjeta, procese donošenja odluka koji uvjetuju društvenu proizvodnju prostora (na institucionalnoj i građanskoj razini) te društvenu proizvodnju slike grada i njegovog društvenog života.

---

⁵⁶² “Mi smo već u više navrata ustanovili da je puka iluzija ideja izmjene gradova bez izmjene društva. Ili opet htijenje da se društvo izmijeni izgradnjom novih gradova.” Citat iz knjige: Chombart de Lauwe, Paul Henry. 1965. *Des hommes et des villes*. Paris: Payot.

⁵⁶³ Stanek, *Henri Lefebvre on space*, 1-49.

⁵⁶⁴ Istraživanje naslovljeno *Društveni aspekti individualne stambene izgradnje u zagrebačkom području* kojega je na zahtjev Skupštine grada Zagreba i u suradnji s Urbanističkim zavodom grada 1971. i 1972. godine provodio Institut za društvena istraživanja problemski je blizak istraživanju ISU-a *L'habitat pavillonnaire* objavljenom 1966. godine za kojeg je uvodni tekst napisao Henri Lefebvre. Vidi: Haumont, Antoine, Nicole Haumont, Henri Raymond i Marie-Geneviève Raymond. 1966. *L'habitat pavillonnaire*. Paris: Centre de recherche d'urbanisme.

⁵⁶⁵ “Prijedlozi za jedan program istraživanja urbanog života.” *Pregled* 1/6: 71-89. Fragment ovoga programatskog teksta objavljen je i u časopisu *Arhitektura* gdje je Lefebvre potpisan kao jedini autor. Vidi: Lefebvre, Henri. 1968. “Prijedlozi.” *Arhitektura* 97-98: 61-64.

⁵⁶⁶ ISU su osnovali Henri Lefebvre, Monique Coornaert, Antoine Haumont, Nicole Haumont i Henri Raymond 1962. godine kao neovisnu organizaciju usmjerenu na istraživanja koja su naručile razne planerske i istraživačke institucije. Vidi: Stanek, *Henri Lefebvre on space*, 19-20.

Henri Lefebvre je bio prisutan na hrvatskoj intelektualnoj sceni još od druge polovice pedesetih godina, no razvidno je da od sredine šezdesetih godina dolazi do istraživačkog, ideološkog i kritičkog paralelizma između Lefebvreovog ideja i stavova koje su zastupali hrvatski sociolozi i povjesničari umjetnosti, a potom i pune recepcije njegovih prostornih teorija u prvoj polovici sedamdesetih godina. Nakon objave prijevoda Lefebvreovih knjiga koje razrađuju marksističku kritiku tehnokratizma i strukturalizma, 1974. godine objavljen je i prijevod njegove utjecajne knjige *Urbana revolucija* (prvotno na francuskome objavljena 1970. godine).⁵⁶⁷ Tematsko izdanje stručno-znanstvenoga časopisa *Revija za sociologiju* u izdanju Hrvatskoga sociološkog društva iz 1975. godine bavilo se urbanom sociologijom i može se reći kako je sasvim pod utjecajem Lefebvreove teorije prostora i kritike urbanizacije.⁵⁶⁸ Uz uvodni tekst Stipe Šuvara koji se izravno temelji na Lefebvreovim teorijskim postavkama iznesenim većinom u *Urbanjoj revoluciji*, urbanist i suosnivač UIH-a Ivan Lay objavio je historijat institucionalnoga razvoja, istraživačkih tema, pristupa i izrađenih studija na polju urbane sociologije u Hrvatskoj.⁵⁶⁹ Ovaj tematski broj *Revije za sociologiju* ujedno predstavlja trenutak punoga prihvaćanja Lefebvreovih prostornih teorija, nakon čega one postaju dio kanona ne samo urbane sociologije u Hrvatskoj nego i širih kritičkih pogleda na urbane fenomene, urbanizam i prostorno planiranje.⁵⁷⁰ Tada dolazi i do afirmacije urbane sociologije kao nužne ekspertize unutar urbanističkih i prostorno planerskih studija i planova, odnosno sociologa kao članova ili suradnika unutar planerskih timova. Međutim, ovakva stručna afirmacija bila je praćena i rezignacijom urbanih sociologa i povjesničara umjetnosti, budući da je sve očitijom postajala realna ograničenost njihovoga kritičkog utjecaja, jer su smatrali kako sociološka i povijesna istraživanja često služe kao legitimacija prethodno definiranih planerskih postavki.

---

⁵⁶⁷ Lefebvre, *Urbana revolucija*.

⁵⁶⁸ Časopis *Revija za sociologiju* 5/4 iz 1975. godine.

⁵⁶⁹ Lay, "Razvoj urbane sociologije u Hrvatskoj," 25. Također, časopis donosi i prijevod teksta Manuela Castellsa "Za sociologijsku teoriju urbanog planiranja", recenzije Lefebvreovih knjiga *La droit à la ville (Pravo na grad I)* i *Urbana revolucija*, recenziju njegove knjige *Prostor i politika (Pravo na grad II)* te prikaz utjecajnog časopisa *Espaces et societes*, francuske kritičke revije o prostornom planiranju, arhitekturi i urbanizaciji kojeg su 1970. godine pokrenuli Henri Lefebvre i Anatole Kopp.

⁵⁷⁰ Kritički stavovi o urbanizmu i razvoju gradu općenito, oslonjeni na Lefebvreovo viđenje participacije, demokratizacije i samoupravljanja u drugoj polovici sedamdesetih i tijekom osamdesetih godina postaju dio šireg urbanističkog diskursa. Vidi: *Naše teme* 11/4/214 iz 1977. godine, čitav broj; *Dometi: časopis za kulturu i društvena pitanja* 11/1-2 iz 1978. godine; *Pogledi* 4/15 iz 1985. godine; Milinković, Bosiljka. "Bibliografija novijih radova iz područja urbane sociologije." *Revija za sociologiju* 20/1-2: 167-181.

4.3.4. Ekološki diskurs – zaštita i unaprjeđenje čovjekove sredine

Osjetljivost prema zaštiti prirode u urbanističkom i prostorno-planerskom kontekstu bila je prisutna već u napisima i projektima Vladimira Antolića i Branka Petrovića pedesetih godina.⁵⁷¹ Ipak, do formiranja ekološki usmjerenog prostorno-planerskog diskursa dolazi tek početkom šezdesetih godina i to u kontekstu rasprave o urbanističkim aspektima novog jugoslavenskog ustava iz 1963. godine. U članku “Prostorna organizacija i izgradnja u intencijama novog ustava” objavljenog u časopisu *Čovjek i prostor* po prvi se put o očuvanju prirode ne govori isključivo u kontekstu očuvanja prirodnih vrijednosti (poput krajobraznih cjelina, parkova prirode ili nacionalnih parkova) već se sugerira sistemski način promišljanja povratno-posljedične veze urbanizacije i prirodnih procesa.⁵⁷² U članku se ističe kako je u mnogim zapadnim zemljama, ali i u Sovjetskome Savezu, rajonizacija predstavljala potencijalno rješenje problema funkcionalne povezanosti i usklađenosti unutar definiranoga prostornog obuhvata (rajona).⁵⁷³ No, budući da proizlazi iz ekonomskoga diskursa rajonizacija se ne zasniva na složenom i perspektivno održivom već trenutnom i sektorski usmjerenome planiranju. Prioritiziranje sektorske gospodarske održivosti rezultiralo je zanemarivanjem niza prostornih aspekata, pri čemu su pojedini sektori postajali opterećeni stalnim prostornim disonancama i kolizijama. Članak ističe da “ekologija, kao jedna od najmlađih znanstvenih disciplina” upućuje na regionalno prostorno planiranje kao rješenje navedenih problema te na regiju, a ne rajon, kao društveno-prostorni pojam definiran prirodnim odlikama “spacijuma” i

---

⁵⁷¹ Vidi poglavlje 4.1.3.

⁵⁷² U članku se između ostalog navodi da stambene te industrijske zone u tehnički visoko razvijenim zemljama “proždiru” poljoprivrednu površinu, da se poljoprivredne površine šire uništavajući šume, što izaziva nestašicu vode, hidrotehničkim radovima provodi se brza evakuacija proljetnih površinskih voda čime se sterilizira plodno tlo, a industrijska proizvodnja “truje” atmosferu i rijeke, dok rudarska industrija stvara nove krajolike lišene svakog života. Ističe se da promet osigurava povezanost, ali i da koči pravilan razvoj naselja, a sama naselja pri tom nastaju na neodrživim mjestima, dok ona pogodna za život ostaju neiskorištena. Vidi: *Čovjek i prostor*. 1963. “Prostorna organizacija i izgradnja u intencijama novog ustava.” *Čovjek i prostor* 10/120: 7-8. Dok se unutar UIH razvija sistemski pristup prostornom planiranju usmjeren na okoliš, pri Zavodu za urbanizam na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu radilo se na nizu prostorno-planerskih inicijativa usmjerenih na nacionalne parkove, parkove prirode, spomen-područja i rekreacijske zone. Pritom se uvodi pojam “temeljnog prirodnog fenomena” kao dio metodološkog doprinosa planiranju područja izrazitih prirodnih vrijednosti. Na ovom su Zavodu izrađeni sljedeći planovi: *Plan turističkog područja Šibenika* (1960.), *Prostorni plan Nacionalnog parka Krka* (1969. -1975., 1987.,1997), *Prostorni plan Nacionalnog parka Mljet* (1963., 1985.), *Prostorni plan Nacionalnog parka Plitvička jezera* (1976.), *Park prirode i spomen područje Biokovo* (1980.), *Prostorni plan Petrova gora* (1968.), *Prostorni plan Kalnik* (1972.), *Prostorni plan spomen-parka Kumrovec* (1976.), *Prostorni plan parka prirode Trakošćan* (1974.). Vidi: Obad Šćitaroci, Mladen (ur). 2000. *Sveučilište u Zagrebu- Arhitektonski fakultet, 1919./1920.-1999./2000*. Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 138.-139.

⁵⁷³ “Prostorna organizacija i izgradnja u intencijama novog ustava,” 7.

kompleksnim aktivnosti zajednice.⁵⁷⁴ U ovome članku iz 1963. godine po prvi se put uspostavlja izravna veza između ekologije i prostornoga planiranja; štoviše, složeni uvid u povezanost učinaka djelovanja čovjeka i prirodnih procesa ukazuje na sistemsko mišljenje kao poveznicu ekologije i regionalne prostorno-planerske prakse. Činjenica da je članak bio objavljen u kontekstu javnih rasprava oko donošenja novoga jugoslavenskog ustava i u trenutku priprema za projekt izrade *Programa dugoročnog razvoja i prostornog uređenja jadranskog područja*, daje mu na posebnoj stručnoj i političkoj važnosti.

Jedno od važnih polazišta *Programa* bila je upravo zaštita i revitalizacija prostora budući da je jadranska obala unutar ovog projekta predstavljala najveći resurs koji bi trebao biti dugoročno i održivo razvijan. Unutar *Programa* izrađene su hortikulturno-pejsažna studija, studija tretmana mora, metodologija planiranja i projektiranja zaštićenih prostora i objekata kao i studija zaštite prirode jadranskog područja i to u dva sveska (jedan je bio usmjeren na procjenu stanja, a drugi na smjernice za očuvanje i rekultivaciju najznačajnijih obalnih krajolika).⁵⁷⁵ Problematika očuvanja prirode unutar planova Južnoga i Gornjega Jadrana bila je potisnuta političkim prioritiziranjem masovnog turističkoga iskorištavanja obale. Ovu logiku slijedila su mjerila i arhitektonske tipologije koje naznačuju detaljni planovi turističkih naselja izrađeni unutar dvaju spomenutih planova, ali i opće projekcije vršne turističke opterećenosti koje su bile povećane u odnosu na one izražene u *Programu*.⁵⁷⁶

Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina turističko iskorištavanje jadranske obale u projektivnom (makroregionalni planovi), ali i fizičkome smislu (ilegalna gradnja, izgrađena infrastruktura) postaje jedan od problema oko kojih se počinje razvijati kritički ekološki diskurs.⁵⁷⁷

---

⁵⁷⁴ Iako autor ovoga članka nije naveden, po načinu obrade problematike kao i terminološkoj specifičnosti može se s velikom sigurnošću pretpostaviti da se radi o Branku Petroviću.

⁵⁷⁵ Unutar projektne dokumentacije *Programa* izrađene su i sljedeće studije: "Hortikulturno pejsažna problematika jadranskog područja"; "Stanje i kompleksni problemi zaštite prirode Jadranskog područja (svezak 1)"; "Stanje i kompleksni problemi zaštite prirode jadranskog područja (svezak 2)"; "More u prostornom planiranju jadranskog područja"; "Prijedlog metodologije planiranja i projektiranja zaštićenih prostora i objekta jadranskog područja"; "Uslovi održavanja i unaprjeđenja našeg dijela Jadrana, priobalnog područja i plaža sposobnih za razvoj turizma".

⁵⁷⁶ Vidi poglavlje 4.2.4.

⁵⁷⁷ Odnosom urbanizacije i očuvanja okoline na širem jadranskom prostoru bavio se arhitekt Fedor Kritovac u svojoj doktorskoj disertaciji. Vidi: Kritovac, Fedor. 1983. *Urbanizacija i ugrožavanje okoline u jadranskom području – neki problemi urbanizacije prostora (Doktorska disertacija)*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu. Također, vidi: Šušvar, Stipe "Sociološki aspekti turističkog razvoja na Jadranu", Alfier, Dragutin "Negativne posljedice novih oblika okupacije obale i korištenja mora u turističke svrhe", Wenzler, Fedor "Zaštita čovjekove sredine u Jadranskoj regiji." Svi navedeni članci objavljeni su u časopisu *Arhitektura* 26/115 iz 1972. godine.

U tom razdoblju, problematika zaštite prirode u užem smislu riječi postala je dijelom teorijskog razmatranja složenog međuođnosa urbanizacijskih i prirodnih procesa koji se sagledavaju kroz termine “okoline“ i “sredine” (eng. *Environment*). Opisujući pojam okoline, teoretičar umjetnosti Matko Meštrović (1980.) navodi da je svaka procjena koja podrazumijeva intervenciju u odnos između čovjeka i njegova okruženja, neizostavno političke naravi.⁵⁷⁸ Okolina se dakle razumijeva kao “izraz ovladavanja materijalnim svijetom i povratno djelovanje tog svijeta na društvo” što prema Chombartu de Lauweu rezultira društvenim suprotstavljanjima i klasnim sukobima.⁵⁷⁹ Lefebvre je u knjizi *Urbana revolucija* bio kritičan prema neodređenosti i partikularnosti pojma “sredine”, no ovakav stav proizlazi iz njegove kritike tehnokracije i sistemskih znanosti koje dominantno određuju opći prostorno-planerski diskurs krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina.⁵⁸⁰ S druge pak strane, poimanje sredine, odnosno okoline kako ga definiraju Meštrović i de Lauwe, podudara se s osnovnim polazištima Lefebvreove teorije o proizvodnji prostora te joj potencijalno mogu služiti kao svojevrsno proširenje koje Lefebvre nikada u svom radu nije odgovarajuće razradio. Usprkos različitim interpretacijama, u domaćoj literaturi termini “čovjekova sredina” i “čovjekova okolina” često se koriste naizmjenično i odnose se na složenost povratnih sprega između izgrađenog i neizgrađenog okoliša te društva. Ti se pojmovi ne odnose samo na prirodne vrijednosti već se tiču i prostora grada, njegovih semiotičkih aspekta i “estetskih onečišćenja”, problematike upravljanja sredinom (planiranja sredine) temeljene na kibernetici i sistemskim teorijama, na utjecaje novih tehnologija i infrastruktura na svakodnevni život i tokove urbanizacije te na vezane modele futuroloških projekcija uključujući i one koje se tiču dugoročne ekološke održivosti.⁵⁸¹ Drugim riječima, ekološki diskurs kroz pojmove okoline i sredine, početkom sedamdesetih godina prodire u nekoliko međusobno vezanih područja, od umjetnosti, prirodnih znanosti, tehnologije, industrijskoga dizajna, arhitekture, krajobrazne arhitekture i posebno prostornoga planiranja kao nadređene discipline kojom se cilja dugoročno

---

⁵⁷⁸ Meštrović, Matko. 1980. *Teorija dizajna i problemi okoline*. Zagreb: Naprijed, 247.

⁵⁷⁹ “Ljudi ne eksploatiraju samo prirodne elemente, već se oni eksploatiraju i međusobno, budući su jedni u dominirajućem, a drugi u zavisnom položaju. Svi se ti sukobi odražavaju u okolini. Onaj tko znade čitati okolinu i analizirati društvenu sredinu otkriva u njima čitavu tu civilizaciju.” Vidi: Chombart de Lauwe. Paul-Henry. 1971. “Society, culture and environment.” U *Science Man and His Environment (zbornik međunarodne konferencije)*, Božidar Glušćević (ur.). Beograd: Nauka i društvo, 18.

⁵⁸⁰ Vidi poglavlja 3.2. i 3.3.

⁵⁸¹ Prema filozofu Božidaru Jakšiću, čovjekova sredina uključuje i prirodni i izgrađeni prostor, ali i život čovjeka u društvenoj zajednici, što prema ovom autoru definiciju čovjekove sredine stavlja u kontekst izvornog Marxovog humanizma i antropološke osnove Marksove misli. Vidi: Kritovac, “Urbanizacija i ugrožavanje okoline u jadranskom području – neki problemi urbanizacije prostora,” 23. Za izvornik vidi: Jakšić, Božidar. 1978. “Marksizam i problem čovjekove sredine.” *Gledišta: časopis za društvenu kritiku i teoriju* 19/7-8: 685.

projicirati mogućnost sistemski održivog, humanoga balansa između prirodnog i artificijelnog, izgrađenog i neizgrađenog okoliša.⁵⁸² Najveći broj članaka, projekata, studija, stručnih i političkih inicijativa te vezanih dokumenata koji se tiču problematike čovjekove sredine objavljen je između 1971. i 1973. godine pa se to kratko razdoblje može smatrati vrhuncem ekološkog ili, specifičnije, eko-sistemskoga diskursa u Hrvatskoj.⁵⁸³ U prilog ovoj tvrdnji, između ostaloga, govori i tematski broj časopisa *Život umjetnosti* objavljen 1971. godine, koji je u cijelosti bio usmjeren na ovu problematiku.⁵⁸⁴ Interdisciplinarno izdanje časopisa *Život umjetnosti* okupilo je istaknute hrvatske ekonomiste, urbaniste, arhitekta, povjesničare umjetnosti, etnologue i zoologe, s fokusom na “krizu okoline”, odnosno zagađenje, prekomjerno iskorištavanje sirovina, nepovratno narušavanje prirode te ekološkog sustava. Ekološkim je problemima u ovome broju časopisa pristupljeno iz globalne perspektive i to s tendencijom pokretanja koordinirane međunarodne akcije za zaštitu ljudske okoline koja je u krizu dovedena prvenstveno zbog eksplozivnog procesa urbanizacije. Štoviše, Milan Prelog tvrdi da se “biološka ugroženost ljudske okoline ne može promatrati odvojeno od krize urbanih aglomeracija, ne samo zbog toga što se javlja najizrazitije upravo u velegradskim sredinama, nego i zbog toga što proces urbanizacije dobiva globalne razmjere.”⁵⁸⁵ Antropogeograf i etnolog Branimir Gušić ističe da maksimalno iskorištavanje prirodnih resursa dugoročno treba zamijeniti planskim usklađivanjem bioloških uvjeta i tehničkih dostignuća s ciljem čuvanja “bioloških odnosa u najoptimalnijem i najskladnijem opsegu”.⁵⁸⁶ Međutim, Gušić se kritički osvrće i na problematične manifestacije jugoslavenskoga samoupravljanja unutar kojih “proklamirana demokratska i samoupravna načela vladaju kao apsolutni samodršci, namećući bezobzirno politiku svoga poduzeća sredini u kojoj djeluju, ne vodeći računa o tome kako će se

---

⁵⁸² Dragutin Kiš, krajobrazni arhitekt i dugogodišnji voditelj Centra za krajobraznu arhitekturu pri UIH (na tome službi od 1956. do 1987. godine), u nizu članaka bavi se različitim modelima zaštite prirode i postizanja biološkog i ekološkog balansa u kontekstu prostorno-planerskih pristupa i praksi, a teoretičar dizajna Goroslav Keller objavljuje članke koji se bave pitanjima okoline u kontekstu industrijskoga dizajna, urbane semiotike, tehnoloških projekcija i futurologije. Vidi: Kiš, Dragutin. 1973. “Ekologija i prostorno planiranje.” *Čovjek i prostor* 20/238: 16-18.; Kiš, Dragutin. 1972. “Čovjekova sredina za vrijeme brze urbanizacije u Jugoslaviji”, *Čovjek i prostor* 18/225: 32.; Keller, Goroslav. 1969. “Što je environmental design (dizajn okoline).” *Čovjek i prostor* 16/197: 8-10.; Keller, Goroslav. 1971. “Futurologija: budućnost kakvu zavređujemo (serija članaka).” *Čovjek i prostor* br. 238, 244, 245, 247.; Keller, Goroslav. 1973. “Socijalizam i ekologija.” *Čovjek i prostor* 20/243: 24.

⁵⁸³ U hrvatskim časopisima koji se bave arhitekturom i urbanizmom *Čovjek i prostor* i *Arhitektura*, u ovom razdoblju objavljuje se značajan broj članaka na temu čovjekove sredine, a u nekim brojevima ova tema je dominantna, npr. *Arhitektura* 116 (1972.); *Arhitektura* 146-147 (1973.).

⁵⁸⁴ *Život umjetnosti* 15-16 (1971.)

⁵⁸⁵ Prelog, Milan. 1971. “Četiri bilješke o krizi okoline.” *Život umjetnosti* 15-16: 4.

⁵⁸⁶ Gušić, Branimir. 1971. “Bitka za prirodnu okolinu i mi.” *Život umjetnosti* 15-16: 41.

njene posljedice odraziti na širu zajednicu.”⁵⁸⁷ Bavljenje složenom globalnom problematikom zaštite biološke sredine čovjeka, tvrdi Gušić, treba imati polazišta u dubokim promjenama strukture jugoslavenskoga društva te propitivanju razvojnih prioriteta postavljenih šire od sektorskoga fokusa na industrijalizaciju i turističku izgradnju.⁵⁸⁸

U istome broju časopisa *Život umjetnosti* bio je objavljen i esej “Okolina, industrijski dizajn i treći svijet” utjecajnoga njemačkog dizajnera i teoretičara dizajna Guia Bonsiepea.⁵⁸⁹ Objavljivanje ovog članka značajno je zbog njegove široke teorijske utemeljenosti, prvenstveno u kibernetici i sistemskim teorijama te njegovih decidiranih političkih stavova koji povezuju kritiku kolonijalizma i probleme čovjekove okoline. Upravo ova specifična teorijska i politička polazišta važne su komponente jugoslavenskog ekološkog diskursa ranih sedamdesetih godina i utječu na prostorno-planerske pristupe i metodologije. Bonsiepe prvenstveno definira dva važna poimanja intervencionizma u okoliš. Planirane intervencije u prostore koji su ranije bili smatrani prirodnima u svome klimatskom, geofizičkom i ekološkom aspektu Bonsiepe tehnički definira kao pokušaj “kontrole okoline”. S druge strane, “dizajn okoline” definira kao stvorenu okolinu koju je proizveo čovjek. Bonsiepe ovim pojmovima pristupa sa sistemskog aspekta, pri čemu sistem predstavlja skup činitelja u interakciji koji je uklopljen u okolinu, a povratne interakcije između sistema i okoline moguće je pratiti kroz pokazatelje “inputa” i “outputa”, što pruža okvir za holističku sistemsku analizu i kontrolu okoline.⁵⁹⁰ Sukladno njegovoj važnoj ulozi u projektu *Cybersyn* kojeg je zajedno s britanskim kibernetičarem Staffordom Beerom razvijao za socijalističku vladu Salvadora Allendea u Čileu (1971.-1973.), Bonsiepe krizu okoline također promatra globalno, no odbija globalizirani svijet sagledati kao homogen ideološki i ekonomski konstrukt.⁵⁹¹ Uz hladnoratovsku polarizaciju uporište za ovakav stav Bonsiepe pronalazi i u kritici koncepta “trećeg svijeta” koji prema Bonsiepeu evocira solidarnost svih zemalja koje su bile kolonizirane u Latinskoj Americi,

---

⁵⁸⁷ *Ibid.*, 43.

⁵⁸⁸ *Ibid.*

⁵⁸⁹ Bonsiepe, Gui. 1971. “Okolina, industrijski dizajn i treći svijet.” *Život umjetnosti* 15-16: 84-91.

⁵⁹⁰ *Ibid.*, 84.

⁵⁹¹ Bonsiepeov specifičan interes za dizajn, sistemske teorije i kibernetiku, uočljivo je u njegovoj suradnji s utjecajnim britanskim kibernetičarem Staffordom Beerom na projektu *Cybersyn* za socijalističku vladu Salvadora Allendea u Čileu (1971.-1973.). Ovaj je projekt za cilj imao prenijeti samoupravne principe ekonomske organizacije u Čileu, u decentralizirani tehnološki sistem temeljen na kibernetičkoj logici povratnih sprega, objedinjenom unutar sučelja koje omogućuje analitički pregled, kontrolu i pravovremene zahvate u ekonomiju na nacionalnoj razini. Sistemske teorije na kojima se temeljio projekt *Cybersyn* bile su bliske su teorijama koje su postale sastavnim dijelom prostorno-planerskom diskursa početkom sedamdesetih godina u Hrvatskoj, štoviše, predstavljaju teorijsku i metodološku podlogu za *Prostorni plan SR Hrvatske* koji se razvijao otprilike u istom razdoblju (1969-1974.). Vidi: Medina, Eden. 2011. *Cybernetic revolutionaries: technology and politics in Allende's Chile*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Africi i Aziji. No, ideja “trećeg svijeta” također je složena i heterogena te nužno premašuje pojednostavljenu ideološku i geopolitičku dihotomiju kapitalizam-komunizam.⁵⁹² Stoga Bonsiepe smatra kako kriza ljudske okoline koja krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina postaje shvaćena kao globalni problem zahtijeva zajedničku akciju, ali ona ne treba proizaći iz imperijalne dominacije kapitalističkoga zapada već u sebi treba imati ugrađenu antikolonijalnu svijest te uzeti u obzir različite koncepte, kapacitete i stupnjeve društvenog, ekonomskog i industrijskog razvoja pojedinih zemalja. Bonsiepeovo viđenje odražava jugoslavenske ideološke pozicije po pitanju ekologije, vezane za istaknutu ulogu zemlje u Pokretu nesvrstanih, a što imalo i posredan utjecaj na formaciju hrvatskoga prostorno-planerskoga diskursa.

Istaknutu ulogu u daljnjoj artikulaciji hrvatskog prostorno-planerskog ponovno ima Branko Petrović koji se 1969. godine vratio u Hrvatsku iz Etiopije gdje je kao jugoslavenski ekspert za prostorno planiranje i politike boravio od 1962. godine.⁵⁹³ Po povratku iz Etiopije Petrović je prešao na mjesto savjetnika unutar Republičkoga sekretarijata za urbanizam, stambene i komunalne poslove sa zadatkom koordinacije i sistematizacije do tada donesenih prostornih planova na republičkoj razini te izrade metodoloških osnova prostornoga plana SR Hrvatske. Usporedno s metodologijom Petrović samostalno radi i na *Sistematizaciji fenomena čovjekove okoline*, svojoj temeljnoj studiji obavljenoj 1971. godine koja je postala teorijsko polazište za izradu *Prostornog plana SR Hrvatske*.⁵⁹⁴ Dio tu studije je u sažetome obliku objavljen u spomenutom broju časopisa *Život umjetnosti* pod naslovom “Odnos fenomena čovjekove sredine i prostornog planiranja”.⁵⁹⁵ U tom članku Petrović tvrdi da su sukobi ljudskih djelatnosti, životnih procesa i razvoja tehnologije stvorili novi fenomen – čovjekovu sredinu.

---

⁵⁹² Bonsiepe ovdje citira američko-njemačkoga sociologa i ekonomskog povjesničara A. G. Franka: “Ne mogu prihvatiti koncept 'treći svijet', jer to što taj koncept označuje sačinjava bitni dio kapitalističkog svijeta.” Za puni citat i bibliografsku jedinicu vidi: Bonsiepe, “Okolina, industrijski dizajn i treći svijet,” 145.

⁵⁹³ Petrović je na čelnoj poziciji UIH bio do 1958. godine nakon čega s kolegom arhitektom Brankom Vasiljevićem osniva arhitektonski i urbanistički biro AR 59. Tri godine kasnije je kao jugoslavenski ekspert za urbanizam i prostorno planiranje odselio u etiopski glavni grad Adis Abebu gdje živi i djeluje do 1969. godine. U Adis Abebi, uz nekoliko značajnih arhitektonskih realizacija, postaje čelna osoba za prostorne politike i razvoj, a predaje i na Arhitektonskom fakultetu u sastavu Sveučilišta u Adis Abebi. Vidi: Petrović, Branko i Branko Vasiljević. 1971. *AR 59 (Katalog projekta)*. Zagreb: AR 59.; Smode Cvitanović, Mojca, Melita Čavlović i Andrej Uchytel. 2020. “Balancing Identities; Works by Architect Branko Petrović in Addis Ababa (1962-1969).” *Prostor* 28/2/60: 318-333.

⁵⁹⁴ Petrović, Branko. 1971. *Sistematizacija fenomena čovjekove sredine (studija)*. Zagreb: Republički sekretarijat za urbanizam, stambene i komunalne poslove.

⁵⁹⁵ Petrović Branko. 1971. “Odnos fenomena čovjekove sredine i prostornog planiranja.” *Život umjetnosti* 15-16: 47-61.

Prefiks “čovjekova” ovdje se razmatra dvojako, prvenstveno jer sredina nastaje kao posljedica trajnoga ljudskog djelovanja koje potom povratno djeluje na čovjeka. Petrović se stoga zalaže za složen i cjelovit pristup čovjekovoj sredini i to prvenstveno kroz prostorno planiranje i oblikovanje, koji su pandani Bonsiepeovim kategorijama “kontrole okoline” i “dizajna okoline”. Petrović razvija inicijalni sistem odnosa prostornoga planiranja i problema čovjekove sredine (*Tablica 2.*) zaključujući da je usporedba njihovih odnosa zahtjevan zadatak budući da planiranje za razliku od fenomena čovjekove sredine ima svoju disciplinarnu povijest, teoriju i metodologiju, dok se čovjekova sredina može tretirati kao “fenomen prostora i subjekta u određenim razvojnim konstelacijama i vremenskim ritmovima.”⁵⁹⁶ Uvidom u problematične aspekte sredine koje prostorno planiranje ne rješava, Petrović zaključuje da čovjekova sredina nije adekvatno zastupljena u planiranju te da su potrebni novi modeli razumijevanja i intervencija u sredinu koju naziva “prostornim medijem”.⁵⁹⁷

Prostorni plan rješenja	Što se stvara istodobno u životu sredine	Prostorni plan ne rješenja
1. stvara neke uvjete za harmonizaciju sredine	-- zagađenje	1. zaštita
2. rezervira prostor	-- degradacija	2. aktivno uređenje
3. funkcionalizira odnose u prostoru	-- devastacija	3. ne istražuje
4. usmjerava upotrebu prostora	-- nerazumna eksploatacija	4. ne financira
5. koordinira	-- nekoordinirana promjena namjena prostora	5. ne tretira sredinu kao fenomen
6. stvara određenu zakonsku podlogu	-- kolokito oštećenje subjekta	6. nema instrumente intervencije
7. skromno tretira zaštitu prirode	-- ekološke štete sredine i subjekta	7. ne klasificira sredinu
8. čvrsto tretira različita historijskih spomenika	-- sanacija sredine	8. ne vrši ekonomske analize šteta
9. dimenzionira prostor prema funkcijama i drugim determinantama	-- reklamacija prirodna degradirane sredine	9. ne ocjenjuje vrijednost sredine
10. «bori se» za promjenu namjene u kategorički teškim slučajevima	-- reklamacija promjena svojstva sredine (odustimanje zemlje moru) i sl.	10. ne koordinira integralne discipline sredine
11. tretira ambijentalne ugođaje prirodnog i drugog karaktera		11. ne sistematizira ambijent u smislu sredine
12. oblikovna komponenta interjera u prostorne modalitete		12. ne tretira dovoljno odnose prostora, subjekta, prirode, sredine i tehnčkih zahvata
		13. ne stvara kriterije dovoljne efikasne da bi se locirala adekvatna sredina
		14. ne unosi sredinu kao faktor dimenzija i kalkulacija
		15. ne tretira izrazite unapređenje sredine

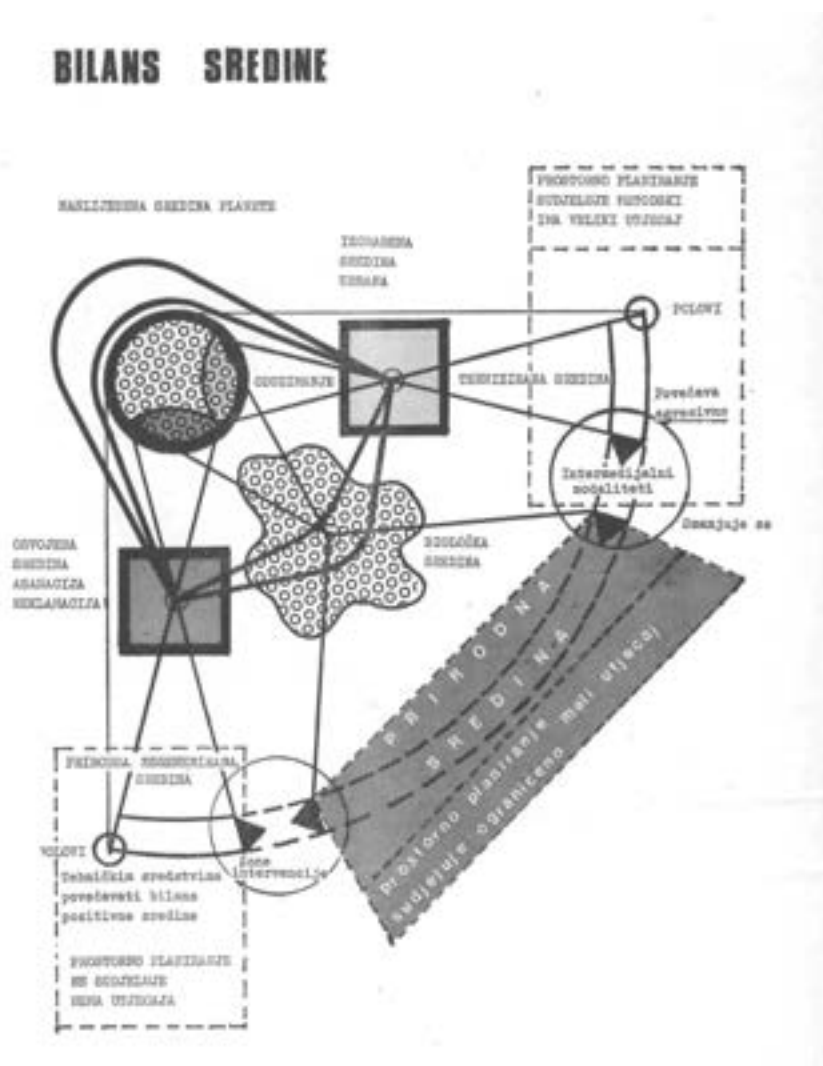
Tablica 2. Odnos prostornog planiranja i životne sredine. Izvor: Petrović, Branko. 1971. “Odnos fenomena čovjekove sredine i prostornog planiranja.” *Život umjetnosti* 15-16: 48.

Ova je usporedba polazišna točka Petrovićeve studije u kojoj kroz seriju složenih sistemskih dijagrama on uvodi nove modele razumijevanja “prostornog medija” odnosno evoluciju prostornoga planiranja s obzirom na složene promjene ljudske sredine (*Slika 41.*). Postavljajući svoje teze u perspektivu s referentnom točkom u 2000. godini, Petrović gradi hermetičan, ali

⁵⁹⁶ *Ibid*, 48.

⁵⁹⁷ *Ibid*, 49.

inovativan teorijsko-dijagramatski sistem kojim vizionarski opisuje složenu prirodu i međuodnose predstojećih prostornih, društvenih, tehnoloških i prirodnih sustava (“medija”), u (su)odnosu s pojmovima subjekta i različitih vremenskih ritmova.

Slika 41. Dijagram “Bilans sredine” (D-II-B-4). Izvor: *Ibid*, 55.

Usprkos dijagramatskoj složenosti i hermetičnosti Petrovićeva diskursa, činjenica da je *Studija* službeno objavljena od strane Republičkoga sekretarijata za urbanizam, stambene i komunalne poslove čini je u stručnom i u političkom smislu prezentnom i relevantnom točkom na široj arhitektonskoj, urbanističkoj i prostorno-planerskoj sceni koja je početkom sedamdesetih godina već senzibilizirana za problematiku krize ljudske okoline. Objava Petrovićeve studije koincidirala je s održavanjem Savjetovanja urbanista Jugoslavije u Budvi, i to pod naslovom

“Čovjekova sredina u vrijeme brze urbanizacije u Jugoslaviji”.⁵⁹⁸ Savjetovanje je rezultiralo objavom “Otvorenog pisma jugoslavenskih urbanista o zaštiti čovjekove sredine u vrijeme brze urbanizacije” koje je upućeno Saveznoj skupštini, Saveznom izvršnom vijeću, republičkim pokrajinskim izvršnim te gradskim i općinskim vijećima, skupštinama i saborima.⁵⁹⁹ U pismu stoji da je ubrzana dinamika urbanizacije dovela do prostornih efekata kojima se temeljni i trajni interesi zajednice podređuju “trenutnoj koristi i prednostima” te da se razumno korištenje prostora može osigurati samo ukoliko se usklade interesi svih njegovih korisnika, a briga o zaštiti čovjekove sredine postane trajno prisutna u svim aktima samoupravnoga dogovaranja i odlučivanja, uključujući i zakonske akte.⁶⁰⁰ Iste, 1971. godine u jugoslavenski se ustav uvodi amandman prema kojemu pojam čovjekove sredine ne obuhvaća isključivo odnos čovjeka i prirode već i vezane društvene odnose.⁶⁰¹ Na ovom je tragu zaključena i Petrovićeva studija u kojoj je objavljena *Privremena rezolucija o unapređenju i zaštiti čovjekove sredine na teritoriju SR Hrvatske*, a koju je na prijedlog Republičkoga sekretarijata za urbanizam građevinarstvo, stambene i komunalne poslove iste godine usvojilo Izvršno vijeće Sabora SRH.⁶⁰²

---

⁵⁹⁸ Na savjetovanju je između ostaloga predstavljeno istraživanje Dragutina Kiša “Zaštita prirodne sredine čovjeka i pejzaža” dok je Petrovićeva prezentacija “Sistematizacija fenomena čovjekove okoline u SR Hrvatskoj” podijeljena svim sudionicima u tiskanome obliku. Prezentacija Dragutina Kiša objavljena je iste godine u časopisu *Arhitektura*. Vidi: Kiš, Dragutin. 1971. “Zaštita prirodne sredine čovjeka i pejzaža.” *Arhitektura* 111-112: 81.

⁵⁹⁹ Čovjek i prostor. 1971. “Otvoreno pismo Urbanističkog saveza Jugoslavije.” *Čovjek i prostor* 18/225: 33.

⁶⁰⁰ U pismu se tvrdi kako tematiku čovjekove sredine treba uključiti na svim razinama odgoja i društvenoga života te da se treba promicati svijest o cjelovitosti i nedjeljivosti pojedinačnih i općih, širih gospodarskih i užitih čovjekovih interesa. *Ibid.* Za uključivanje te problematike u odgoj, vidi: Prelog, Nenad. 1974. “Društvena potreba i hitnost uključivanja ekologije u odgoj mladih generacija.” *Revija za sociologiju* 4/ 4: 64-69.

⁶⁰¹ “Čovjekova sredina obuhvaća cjelinu problematike, naročito međuzavisnost društva i prirode, ali i čovjeka kao “stvaraoca” sredine u kojoj živi i radi. Taj pojam podrazumijeva i prirodnu i povijesno nastalu sredinu, ali i čovjekov život u društvenoj zajednici, ne samo odnos čovjeka prema okolnom svijetu, nego i prema drugim ljudima, prema društvu u cjelini i prema samom sebi kao društvenom i prirodnom biću.” Citirano prema ustavnom amandmanu 30. donesenom 1971. godine i potvrđenom u Ustavu iz 1974. godine. Vidi: Ungar, Pavao. 1980. “Analiza zakonodavstva SFR Jugoslavije i SR Hrvatske obzirom na zaštitu Jadrana.” U *Druge konferencija o zaštiti Jadrana, Hvar, 11-13. travnja 1979.* (Zbornik). Zagreb: Savjet Republičke konferencije SSRNH za zaštitu u unapređenje čovjekove okoline i prostorno uređenje.

⁶⁰² Rezolucija kao polazište prihvaća konstataciju o postojanju krize čovjekove sredine na koju upućuju brojne nacionalne i međunarodne studije i analize, razlažući alarmantne znakove te progresivni rast “poremećaja” sredine, kao i neefikasnost dotadašnjih mjera kako bi se ona zaštitila. Naposljetku se ističe da Rezolucija ima prvenstveno stimulativni karakter dajući “globalnu suglasnost” za poduzimanje svih potrebnih aktivnosti s ciljem trajnog programiranja, planiranja, realizacije i kontrole uređenja čovjekove sredine. Vidi: Petrović, Branko. 1971. “Akcija – Čovjekova sredina.” *Arhitektura* 111-112: 83-93. Finalni tekst Rezolucije o zaštiti čovjekove sredine u izmijenjenom i poopćenom obliku donio je Sabor SR Hrvatske na sjednici Socijalno-zdravstvenog vijeća 13. lipnja 1972. i na sjednici Republičkog vijeća 15. lipnja 1972. Vidi: *Narodne novine SR Hrvatske*, 27/1972.

Hrvatski planerski diskurs usmjeren na zaštitu i unaprjeđenje čovjekove sredine krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina usklađen je s globaliziranim ekološkim težnjama i politikama koje su prvenstveno artikulirali Ujedinjeni narodi.⁶⁰³ U Izvješću generalnoga tajnika UN-a U Thanta o stanju čovjekove sredine, također objavljenome u spomenutom broju *Života umjetnosti*, zaključuje se da “urbanizacija u načelu nije štetna za ljudsku okolinu te da ona može čak povećati, a ne smanjiti vrijednost okoline, uz uvjet da se primijeni odgovarajuće planiranje, kontrola i polaganiji ritam razvoja.”⁶⁰⁴ Thant pojašnjava da mnogi problemi sredine proizlaze upravo iz nedostatka svijesti o potrebi dugotrajne obrane i racionalnog iskorištavanja ljudske okoline te “nedostatka onoga što Francuzi nazivaju *amenagement du territoire*”, a što se može prevesti kao prostorno planiranje.⁶⁰⁵ Objava Thantovog izvješća te njegova široka međunarodna distribucija bili su dio priprema za prvu konferenciju Ujedinjenih naroda o ljudskoj sredini (*United Nations Conference on the Human Environment*). Održana u Stockholmu 1972. godine, ova je konferencija okupila 133 diplomatske delegacije, te je zaključena donošenjem povijesne UN-ove *Rezolucije o čovjekovoj sredini*.⁶⁰⁶

U trenutku njenog izglasavanja u Hrvatskoj je kroz stručne publikacije, savjetovanja urbanista te stručno djelovanje Branka Petrovića već bila uspostavljena ekološka orijentacija unutar općeg prostorno-planerskog diskursa. Štoviše, ekološka je problematika već bila dijelom ustava, a *Rezolucija o unapređenju i zaštiti čovjekove sredine na teritoriju Republike Hrvatske* proizašle iz Petrovićeve studije utjecala je na promjenu hrvatskoga zakonodavnog okvira vezanog za urbanizam i prostorno planiranje. Tako su postojeći “Zakon o urbanističkom i regionalnom prostornom planiranju” iz 1961. godine, odnosno njegova unaprijeđena verzija iz 1966. godine zamijenjeni “Zakonom o prostornom planiranju i korištenju gradskog zemljišta” iz 1973. godine.⁶⁰⁷ Prema ovome je zakonu prostorno planiranje postavljeno dugoročno (u perspektivu od 20 ili 30 godina) s ciljem uklapanja u društvene planove, pri čemu su očuvanje

---

⁶⁰³ O genealogiji međunarodnih inicijativa i dokumenata na temu zaštite prirode vidi: Alfier, Dragutin. 1971. “Proces internacionalizacije problematike i politike zaštite prirode.” *Život umjetnosti* 15-16: 33-41.

⁶⁰⁴ U Thant. 1971. “Čovjek i njegova okolina – izvještaj generalnog sekretarijata OUN-a U Thanta od 26. 5. 1969.” *Život umjetnosti* 15-16: 98.

⁶⁰⁵ *Ibid*, 103.

⁶⁰⁶ United Nations. 1973. *Report of the United Nations Conference on the Human Environment*. New York: United Nations. Za prijevod Deklaracije na hrvatski jezik vidi: Ujedinjeni narodi. 1987. “Deklaracija Konferencije UN o čovjekovoj sredini (Stockholm).” U: *Zakonodavstvo urbanizma, arhitekture, baštine, prostornog uređenja, čovjekove sredine*, Krstić, Pajović (ur.). Beograd: Naučna knjiga, 56.

⁶⁰⁷ “Zakon o prostornom planiranju i korištenju gradskog zemljišta.” *Narodne Novine*, 14/1973. Vidi: Krstić, Pajović. *Zakonodavstvo urbanizma*, 132-134.

i razvoj čovjekove okoline imali značajnu ulogu. Čak petina svih članaka zakona bila je posvećena problematici očuvanja i unaprijeđena čovjekove okoline s osobitim fokusom na posebno zaštićena područja i opsežan tretman ugroženih dijelova okoline. Zakonske inicijative, politički naponi i znanstvene spoznaje otvorili su prostor i dali poticaja planerima unutar UIH-a za intenzivnije istraživanje odnosa urbanizacije, planiranja, zaštite i unaprijeđena sredine. Iste godine kada su Ujedinjeni narodi usvojili *Rezoluciju o čovjekovoj sredini* UIH objavljuje publikaciju *Čovjek i njegova okolina: ekološko-biološke komponente zaštite i oblikovanja pejzaža u zagrebačkoj i slavonsko-baranjskoj regiji*, te se uz podršku Programa za razvoj Ujedinjenih naroda pokreće kapitalni *Projekt o zaštiti čovjekove sredine u Jadranskoj regiji Jugoslavije – Jadran III*.

Publikacija *Čovjek i njegova okolina* predstavlja model pristupa očuvanju i unapređenju čovjekove sredine koji je neizostavan dio dvaju prostornih planova, *Prostornog plana zagrebačke regije* te *Prostornog plana Slavonsko-baranjske regije*, pokrenutih krajem šezdesetih godina.⁶⁰⁸ Cilj publikacije bio je analizom stanja krajolika te planiranja zaštite i unaprijeđena krajobraznih komponenti dugoročno doseći viši stupanj regionalne biološko-ekološke ravnoteže (*Slika 42.*). Sukladno stručnome fokusu krajobraznoga arhitekta Dragutina Kiša (UIH), jednog od autora i glavnog urednika publikacije, njen metodološki opseg daleko uži od Petrovićeve *Sistematizacije fenomena čovjekove okoline*, no time i konkretniji, budući da polazi od pristupa zaštiti prirode kroz analizu specifičnoga pejzaža krajolika šireći je ekosistemskim razmatranjem biološko-ekoloških cjelina koje su potom kao prostorne jedinice s pripadajućim smjernicama uklopljene unutar planova širega regionalnog obuhvata. Iako je rad na spomenutim regionalnim planovima razvijan tijekom pripremnih radnji za UN-ovu štokholmsku konferenciju (1969.-1972.) objavljivanje publikacije *Čovjek i njegova okolina* generalno podudara se s donošenjem UN-ove *Rezolucije* te se oslanja na njena generalna polazišta.⁶⁰⁹

---

⁶⁰⁸ Dragutin Kiš et al. 1973. *Čovjek i njegova okolina: ekološko-biološke komponente zaštite i oblikovanja pejzaža u zagrebačkoj i slavonsko-baranjskoj regiji*. Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske.

⁶⁰⁹ Studija se može promatrati i u kontekstu novoga "Zakona o prostornom planiranju i korištenju gradskog zemljišta" (Narodne novine 14/1973.) koji je u razdoblju objave studije bio formuliran tek kao zakonski prijedlog.

Slika 42. Prostorni plan zagrebačke regije. Pejzaž – planirano stanje. Izvor: Dragutin Kiš et al. 1973. *Čovjek i njegova okolina: ekološko-biološke komponente zaštite i oblikovanja pejzaža u zagrebačkoj i slavonsko-baranjskoj regiji*. Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske, 35.

Projekt o zaštiti čovjekove sredine u Jadranskoj regiji Jugoslavije – Jadran III (1972.-1978.) daleko je složeniji i sveobuhvatniji od studije koja se odnosi na prostorne planove spomenutih dviju hrvatskih regija. Projekt *Jadran III* ciljao je pružiti procjenu prijedloga i ostvarenja te potom nadgradnju projekata *Južnog* i *Gornjeg Jadrana* s gledišta utjecaja turizma i urbanizacije na okolinu (*Slike 43. i 44.*). Inicijalni metodološki okvir projekta izradio je Branko Petrović, a preliminarna istraživanja i pripreme za *Jadran III* pokrenute su 1972. godine kao reakcija na UN-ovu *Rezoluciju o čovjekovoj sredini*. Konkretno, Projekt *Jadran III* se temelji na dva principa iz *Rezolucije*: Principa 14. prema kojem se “racionalno planiranje predstavlja osnovno

oruđe za pomirivanje konflikata između potreba razvoja i potreba zaštite, odnosno unapređenja čovjekove okoline”, te Principa 15. u kojem se navodi da “ljudska naselja i urbanizaciju treba planirati tako da se izbjegnu negativni utjecaji na okolinu, odnosno da se postigne maksimalna dobrobit za društvo, privredu i okolinu.”⁶¹⁰ Baš kao i prethodni jadranski projekti, *Jadran III* se razvio u suradnji s UNDP-ijem koji je osigurao međunarodnu financijsku, koordinacijsku i ekspertnu podršku kroz veći broj stručnjaka koji su blisko surađivali s jugoslavenskim stručnjacima na pojedinim sektorskim i integralnim istraživanjima, studijama i smjernicama. Projekt *Jadran III* stoga ne samo da proizlazi iz spomenute UN-ove *Rezolucije* već i nastaje u suradnji s UN-om kao prvi međunarodni složeni cjeloviti projekt zaštite čovjekove okoline, koji planski testira i realizira neke osnovne postavke *Rezolucije*. Dapače, radi ekosistemske specifičnosti prostornog obuhvata Jadrana projektom se ciljalo uspostaviti model zaštite i unapređenja čovjekove sredine na širem obalnom pojasu Mediterana.⁶¹¹ Uz Upravu koja je djelovala u Rijeci osnovano je nekoliko važnih tijela koja su u političkom i stručnom smislu nadgledala razvoj projekta. Najznačajnije ovakvo tijelo bio je “Savjet za čovjekovu sredinu i prostorno uređenje Saveznog izvršnog vijeća”⁶¹² koje je imalo svoje ogranke na republičkoj i lokalnoj (općinskoj) razini, a sukladno jugoslavenskom ustavu iz 1974. godine uspostavljene su i samoupravne interesne zajednice za zaštitu čovjekove okoline (SIZ) čija je uloga između ostalog bila i prikupljanje podataka o ugroženosti i proučavanje ugroženosti čovjekove sredine.⁶¹³ Ovime je ostvaren inicijalni prijedlog decentralizirane organizacijske strukture vezane za očuvanje čovjekove okoline originalno iznesen u Petrovićevoj studiji, ali je i uspostavljena osnova za realizaciju važnih ciljeva *Prostornog plana SR Hrvatske*, kao i projekta *Jadran III*. Ovi su ciljevi temeljeni na primjeni modela kontinuiranog praćenja stanja čovjekove sredine, i to kroz prikupljanje i integraciju podataka na terenu, usmjerenih na pravodobnu, adekvatnu i trajnu akciju koja odgovara realnim promjenama u okolišu. Preobrazbom od planiranja prostora prema “monitoringu” i “kontroli” čovjekove sredine započinje faza trajnoga

---

⁶¹⁰ Vidi: Krstić, Pajović, *Zakonodavstvo urbanizma, arhitekture, baštine, prostornog uređenja, čovjekove sredine*, 56.

⁶¹¹ Plan *Jadran III* bio je manjeg prostornog obuhvata nego prethodni jadranski projekti budući da je bio usmjeren isključivo na obalnu liniju, a ne i na zaleđe.

⁶¹² Na osnivačkoj skupštini Savjeta organiziranoj pod pokroviteljstvom jugoslavenskog predsjednika Tita obratio se i Edvard Kardelj ističući da problem čovjekove sredine nije u “nepremostivom sukobu moderne tehnologije, odnosno razvoja proizvodnih snaga i prirode, već u onom sukobu koji nastaje zbog zaostajanja čovjekove svijesti o nužnosti sistematskog savladavanja stihijskog djelovanja materijalnog razvoja društva, odnosno načina proizvodnje i društvenog života na prirodu.” Vidi: Kiš, Dragutin i Neven Kovačević. 1973. “Osnivačka skupština savjeta zaštititi i unaprjeđenje čovjekove okoline Jugoslavije.” *Čovjek i prostor* 20/240: 12.

⁶¹³ Čiček, Josip. 1975. “Samoupravne interesne zajednice za zaštitu okoline.” *Čovjek i prostor* š12/269: 21-24.

pristupa prostornom planiranju koji je u suglasju sa spomenutim Bonsiepeovim konceptima kontrole i dizajna okoline. Tema okoline postaje dakle neodvojiva od ideje tehnološkoga razvoja⁶¹⁴ te sistemskih teorija koje utječu na prostorno-planerski diskurs početkom sedamdesetih godina. Također, problematika čovjekove sredine se po prvi put artikulira ustavom i urbanističkim zakonima čija provedba sredinom sedamdesetih godina još nije bila (pod)zakonski regulirana pa zamisli očuvanja i unaprjeđenja čovjekove okoline uglavnom ostaju u sferi dobrih namjera .

Slika 43. *Jadran III – Granica prostornog zahvata projekta (karta br. 1).* Izvor: Međunarodna koordinaciona komisija projekta o zaštiti čovjekove okoline u Jadranskoj regiji Jugoslavije. 1978. *Projekt o zaštiti čovjekove okoline u jadranskoj regiji Jugoslavije. Projekt Jadran III (Završni izvještaj).* Rijeka: UNDP, Vlada SFRJ.

Slika 44. *Jadran III – Problemska karta (karta br. 12).* Izvor: *Ibid.*

⁶¹⁴ Sveučilišni računski centar je osnovan 1971. godine kao središnja računalna infrastruktura za podršku razvoju obrazovanja i znanstveno-istraživačkog rada, a paralelno se osniva i niz problemski usmjerenih informacijsko-dokumentacijsko-komunikacijskih centara (INDOK). Jedan od njih je i INDOK centar za zaštitu i unaprjeđenje čovjekove okoline pri referentnom centru Sveučilišta u Zagrebu kojeg je osnovao i vodio sociolog i stručnjak za informatičke sustave i ekologiju Nenad Prelog (sin Milana Preloga). Također, vidi: Urbanistički institut Hrvatske. 1981. *Prilog organizaciji informaciono-dokumentacijskog centra (INDOK) za područje prostorne problematike i "prostornih fenomena"*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.

5. PROSTORNI PLANOWI IZRAĐENI U HRVATSKOJ OD 1955. DO 1975. GODINE (KORPUS)

U vremenskom razdoblju kojim se disertacija bavi, gotovo čitav prostor SR Hrvatske obuhvaćen je prostornim planovima. Do 1974. godine kada je donesen *Prostorni plan SR Hrvatske*, od 105 hrvatskih općina, njih 78 je bilo uključeno u regionalne prostorne planove.⁶¹⁵ Uz regionalne prostorne planove je izrađen i veći broj prostornih planova za specifična područja poput Nacionalnog parka Plitvička jezera, Risnjak, Kalnik, dolinu rijeke Kupe, a izrađen je i veći broj planova nižih razina u različitim povijesnim fazama (regulatornih osnova, generalnih urbanističkih planova i urbanističkih programa, prostornih planova općina i sl.) o kojima detaljne podatke na republičkoj razini donosi publikacija koju je izradio Savezni zavod za urbanizam, komunalna i stambena pitanja 1967. godine.⁶¹⁶ U nastavku ovog poglavlja, podaci iz spomenute publikacije preklapljeni s podacima iz kronološkog pregleda svih prostornih i urbanističkih planova izrađenih na Urbanističkom institutu Hrvatske od njegovog osnivanja 1947. do 1987. godine te s podacima o prostornim i urbanističkim planovima koje je izradio ili na kojima je surađivao Urbanistički zavod Dalmacije do 1973. godine.⁶¹⁷ Preklapanjem ovih podataka dobiven je tablični pregled s vremenskom lentom razvoja svih deset regionalnih prostornih planova (uključujući i republički prostorni plan) izrađenih u Hrvatskoj od 1955. do 1975. godine (Prilog II/1). Lenta razvoja regionalnih prostornih planova zatim je postavljena u vremenski odnos sa svim urbanističkim planovima te prostornim planovima općina izrađenima unutar duljeg vremenskog razdoblja (1947.-1979.) i to za 109 naselja u SR Hrvatskoj. Iz tabličnog prikaza može se detektirati razdoblje poslijeratnog urbanizma koje je obilježeno prvim regulatornim direktivnim osnovama gradova izrađivanima od 1947. do zaključno 1954. godine. Iste godine počinje rad na prvoj metodologiji regionalnog prostornog planiranja i potom izrada prvog *Regionalnog prostornog plana kotara Krapina* čija se finalizacija i izglasavanje preklapa s početkom rada na drugom *Regionalnom prostornom planu Splita*. Ovaj plan je pak

---

⁶¹⁵ Urbanistički institut Hrvatske. *Prostorni plan SR Hrvatske*, 17.

⁶¹⁶ Prema publikaciji Saveznog zavoda za urbanizam, komunalna i stambena pitanja, 1966. godine je u urbanističkim i drugim institucijama bilo zaposlena 371 osoba (90 s visokom stručnom spremom), dok je u organima općinske uprave bilo zaposleno 478 osoba čiji se opseg posla tiče urbanizma (86 s visokom stručnom spremom). Obim financijskih sredstva koje su odnosno općinski fondovi u Hrvatskoj do 1967. godine investirali u poslove urbanizma i prostornog planiranja bio je nešto manji od 2 milijarde dinara. Vidi: Rajić, Rajko (ur.). 1968. *Pregled urbanističke delatnosti u gradovima i opštinama*. Beograd: Savezni zavod za urbanizam, komunalna i stambena pitanja, 21-61.

⁶¹⁷ Salaj, Matija (ur.). 1987. *Urbanistički institut Hrvatske 1947.- 1987*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 116-120. Također, tematski broj časopisa URBS iz 1973. godine objavljen je povodom 25. obljetnice Urbanističkog zavoda Dalmacije Split te sadržava podatke o planerskim aktivnostima Urbanističkog Zavoda Dalmacije.

završen tek 1964. godine, kada je pokrenut rad na *Programu*, te potom na *Regionalnom prostornom planu Istre*. U razdoblju neposredno prije završetka izrade *Programa*, donosi se niz *Odluka koje zamjenjuju regionalne prostorne planove područja primorskih općina*. Izglasavanje *Odluka* predstavljalo je tehničko-pravnu podlogu za iniciranje izrade *Jadranskih projekta* koji s *RPPJJ* kreću upravo 1967. godine. Ove godine započinje i najintenzivnije razdoblje prostornog planiranja u Hrvatskoj koje svoj vrhunac doseže početkom sedamdesetih godina kada se na UIH-u istovremeno radi na *KRPPGJ, Prostornom planu Slavonije i Baranje, Prostorom planu zagrebačke regije i Prostornom planu SR Hrvatske*. Iz tabličnog prikaza je razvidno do 1976. godine završava najintenzivnije razdoblje regionalnog prostornog planiranja te da je većina republičkog teritorija obuhvaćena prostorno-planskom dokumentacijom, o čemu svjedoči i kartografski prikaz prostornih planova izrađenih za teritorij SR Hrvatske, a koja je objavljena unutar završnog izvještaja republičkog prostornog plana 1974. godine (Prilog II/1). Nakon ovog razdoblja, zakonske promjene u sferi urbanizma, prostornog planiranja i uređenja rezultirale su razdobljem izrade prostornih planova općina, često izravno vezanih za razvoj generalnih urbanističkih planova.⁶¹⁸

Iako su spomenute publikacije poslužile kao relevantan izvor osnovnih podataka o prostornom i urbanističkom planiranju, u njima, kao ni u sličnim publikacijama, na sistematiziran način nisu bili sadržajno obrađeni svi regionalni prostorni planovi izrađeni u Hrvatskoj do 1975. godine. Nastavak ovog poglavlja stoga donosi sadržajni pregled svih regionalnih prostornih planova izrađenih u Hrvatskoj od 1955. do 1975. godine koji se može smatrati korpusom prostornih planova unutar ove disertacije. Tijekom te dekade obilježene najintenzivnijim planerskim aktivnostima urbanističkih institucija u Hrvatskoj, prvenstveno Urbanističkog instituta Hrvatske, realizirano je ukupno devet regionalnih i jedan republički prostorni plan,

---

⁶¹⁸ Prostorni plan općine bio je razvojni plan koji je podrazumijevao planiranje šireg prostora oko centralnog naselja, a koje je pak bilo u užem fokusu generalnog urbanističkog plana. Ove su promjene određene novim *Zakonom o prostornom planiranju i korištenju zemljišta* iz 1973. godine koji je definirao dugoročne, razvojne i provedbene, kratkoročne planove. Razvojni planovi donosili su se na svim razinama, od republičke, regionalne i općinske do razine naselja, dok su urbanistički planovi pokrivali najnižu razinu te su se usvajali za gradove i veća naselja. Vidi: "Zakon o prostornom uređenju i korištenju građevinskog zemljišta." *Narodne novine*, 14/1973. Također, vidi: Tandaric, Watkins i Ives. "Urban Planning in Socialist Croatia," 27; te studiju: Radica, Tonko. 1973. *Razvojni prostorni planovi općina i regija*. Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske.

nakon čega disciplinarni razvoj usporava, a što se posljedično odražava i na manjem broju izrađenih prostornih planova, metodoloških i drugih istraživanja i studija.⁶¹⁹

U općim terminima, prostorno-planerska dokumentacija sastojala se od tekstualnog i grafičkog dijela. U okviru tekstualnog dijela, završni izvještaj je predstavljao sintezni prikaz osnovnih i komplementarnih studija, objavljenih kao zasebne publikacije, a unutar završnog izvještaja strukturiranih najčešće kroz zasebna poglavlja. Grafički dio prostorno-planerske dokumentacije sadržavao je program razvoja i prostorni plan, koji su zajedno predstavljali završne karte koje su sintetizirale nalaze osnovnih i komplementarnih karata, a čiji je broj korespondirao s brojem osnovnih i komplementarnih tekstualnih studija. Broj zasebnih publikacija unutar cjelovite dokumentacije bio je varijabilan. Unutar prvih planova radilo se o tek nekoliko svezaka strukturiranih kroz analizu i statistike, program plana i plan (Krapina), dok su planovi kasnijeg razdoblja poput *RPPJJ*, uključivali 16 komplementarnih studija i karata, uz završni izvještaj i sintetske karte. Shema konstrukcije regionalnog prostornog plana *RPPJJ* također je prikazana unutar Priloga II/1.

Budući da opseg i struktura zasebnih publikacija unutar pojedinih planova varira, spomenutih deset prostornih planova unutar korpusa pregledno su obrađeni temeljem njihove sadržajne i metodološke analize, a sukladno ujednačenim kategorijama: 1) *Organizacija i institucionalni okvir izrade prostornog plana*, 2) *Prostorni obuhvat plana*, 3) *Metodologija i proces planiranja*, 4) *Polazišta i ciljevi prostornog plana*, 5) *Osnovna koncepcija prostornog plana*, 6) *Strategije realizacije prostornog plana*, 7) *Vezani planovi nižih razina*, 8) *Objavljena dokumentacija i grafički prikazi*.⁶²⁰ Ovo poglavlje zaključeno je integralnim osvrtom na razvojni tijek svake od navedenih kategorija, a popis osnovnih i komplementarnih studija te odabir grafičkih prikaza vezanih za svaki pojedini prostorni plan, dio je Priloga II unutar disertacije.

---

⁶¹⁹ Od prostornih planova velikog obuhvata koji su uslijedili nakon 1975. godine, najznačajniji je *Prostorni plan SR Hrvatske* završen 1986. godine kojeg je izradio Urbanistički institut Hrvatske. Vidi: HR-HDA-2039-255. Republički komitet za građevinarstvo, stambene komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline. 1985. *Prostorni plan SR Hrvatske. Osnove prostornog plana SR Hrvatske*. Zagreb: Republički komitet za građevinarstvo, stambene komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline.

⁶²⁰ Iz ovog pregleda su izuzeti planovi nižih razina, planovi posebnih područja te planovi izrađeni do 1955. godine, koji su usprkos regionalnim aspektima i elementima, u osnovi i dalje usmjereni na grad. Među izostavljenim planovima je i *Prostorni plan kvarnerske regije*, koji, iako izrađen 1957. godine, nije utemeljen na prvoj metodologiji regionalnog prostornog planiranja (UIH) te i dalje prati logiku i smjer planova izrađenih u prethodnom razdoblju (prije 1955. godine).

5.1. Regionalni prostorni plan kotara Krapina

Organizacija i institucionalni okvir izrade prostornog plana

Izrada *Regionalnog prostornog plana kotara Krapina* inicirana je 1955. godine od strane kotara te Urbanističkog instituta Hrvatske. U planu se ističe da unutar sistema jugoslavenskog samoupravljanja, regionalno planiranje nije pod federalnom ingerencijom, već se prvenstveno radi o stručnom i znanstvenom pothvatu koji treba rezultirati smjernicama za regionalni razvoj kojeg provode općine i kotari.⁶²¹ Ipak, imajući u vidu iznimno niske stručne kapacitete kotarske administracije, činjenica da se UIH službeno navodi kao su-inicijator, a ne isključivo izvođač plana, upućuje na to da je inicijativa za izradu plana prvenstveno krenula od UIH-a, te bila vezana za rad na metodologiji regionalnog prostornog planiranja.⁶²² Obje inicijative pokrenuo je i vodio tadašnji direktor UIH-a, Branko Petrović, dok je geograf Stanko Žuljić su-autor na metodološkom dokumentu te bliski Petrovićev suradnik pri vođenju izrade plana s kojim potpisuje i završni izvještaj.⁶²³ Na izradi plana je surađivalo 65 osoba, uključujući i stručnjake različitih usmjerenja (arhitekti, ekonomisti, geografi, građevinari, agronomi, pravnici, veterinari, liječnici, itd.), a plan je na kotarskom vijeću službeno izglasan 1958. godine te je donesen uoči društvenog plana razvitka kotara za razdoblje od 1957. do 1961. godine.⁶²⁴

Prostorni obuhvat plana

Obuhvat plana slijedio je administrativne granice kotara Krapina kakve su bile 1956. godine. Unutar ovih granica pružao se prostor prirodno i geografski definiran kao Donje Zagorje, koji

---

⁶²¹ Petrović, Branko i Stanko Žuljić. 1958. *Regionalni prostorni plan kotara Krapina*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 167. Također vidi: “Rješenje o osnivanju odbora za izradu perspektivnog plana razvitka kotara Krapina, sa zadatkom organizacije i usmjeravanja rada na planu, te izrade njegovog konačnog prijedloga.” *Službeni glasnik kotara Krapina*, II/4, od 2. 7. 1957.

⁶²² Na ovu činjenicu dodatno upućuje i povijest planerskih inicijativa na ovom prostoru, specifično, prvi pokušaj urbanističkog planiranja u Hrvatskom Zagorju, i to već 1947. godine unutar studije koju potpisuje Branko Petrović. Vidi: HR-HDA-2039-375. Petrović, Branko. 1947. *Programska skica za izradu urbanističkog plana*. Zagreb: Urbanistički institut NR Hrvatske.

⁶²³ Uz Branka Petrovića i Stanka Žuljića, na izradi plana radili su: Antun Takšić, Dragutin Kiš, Dragutin Petrić, Dušan Slaviček, Đuro Bjelja, Eugen Pusić, Franjo Šantl, Heda Rokvić, Ivan Schneider, Krunoslav Filipčić, Mladen Fučić, Marijan Hanžeković, Mirko Korenčić, Mirko Korenčić, Makso Pahor, Mile Šikić, Miloljub Vujičić, Pavao Ungar, Rudolf Bičanić, Roman Jelovica, Selimir Dumendžić, Slavko Delfin, Vlado Paulić, Zdravko Vinček i Zdenko Rajaković.

⁶²⁴ “Odluka o društvenom planu predviđenog razvitka kotara Krapina u razdoblju od 1957. do 1961. godine.” *Službeni glasnik kotara Krapina*, II/1, od 30.1. 1958.; “Odluka o regionalnom (urbanističkom) planu kotara Krapina.” *Službeni glasnik kotara Krapina*, III/5, od 1. 6. 1958.

pokriva 1.306 km² te se proteže od vrha Ivančice i Strahinčice na sjeveru, do Medvednice na jugu, rijeke Sutle na zapadu te Lonje na istoku.

Metodologija i proces planiranja

Metodološka podloga za izradu *Regionalnog prostornog plana kotara Krapina* izrađivana je istovremeno s planom te je objavljena pri UIH-u 1956. godine.⁶²⁵ Prema ovoj metodologiji prostorno planiranje regija obuhvaća elemente koji su sastavni dio elaborata regionalnog plana, a rezultat su procesa analitičkog, planerskog i projektantskog rada, predstavljenog u tekstualnom i grafičkom obliku, unutar jednog ili više elaborata. Osnovni dijelovi elaborata su a) izvod iz zemaljskog plana, statističke analize te analize postojećeg stanja te potencijala regije, b) program, c) prostorni plan.⁶²⁶ Sukladno smjernicama te sadržaju metodološke nomenklature, UIH je izradio i objavio 4 opsežna sveska koji su kasnije sintetski objavljeni u završnom izvješću 1958. godine.⁶²⁷ Pri analizama su korišteni dostupni službeni statistički podaci, međutim oni su pokrivali samo određene opće domene (demografija, industrija, i sl.) pa su za potrebe pripremnih istraživanja i analiza izrađene i provedene ankete u suradnji sa općinama unutar kotara Krapina, a za potrebe plana, izrađene su i dotad nepostojeće kartografske podloge, poput podloge korištenja zemljišta ili opće karte čitavog teritorija. Plan je bio predan općinskim i kotarskim narodnim vijećima, organizirane su izložbe i javna predstavljanja plana, a sugestije stručne javnosti i predstavnika narodnih vijeća uzete u obzir pri izradi završne verzije plana.

Polazišta i ciljevi prostornog plana

Prema popisu stanovništva iz 1953. godine, u regiji je živjelo 187 619 stanovnika od čega je 68.8% bilo poljoprivredno stanovništvo, 12.3% industrijski radnici, a tek 18.9% angažirano u drugim aktivnostima. U republičkom i federalnom kontekstu, kotar Krapina je bio među najgušće naseljenim teritorijalnim jedinicama u Jugoslaviji, s dominantnim agrarnom populacijom.⁶²⁸ Uz eroziju zbog nepristupačnog i strmog terena, zbog kojeg je poljoprivredna

---

⁶²⁵ Zbirka Hrvatskog muzeja arhitekture – HAZU. Petrović, Branko i Stanko Žuljić. 1956. *Metodologija regionalnog prostornog planiranja*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.

⁶²⁶ Program predstavlja konkretnu sadržajnu podlogu iz koje proizlazi prostorna artikulacija sadržana u prostornom planu, odnosno prostorni plan postaje teritorijalno razrađeni program razvoja regije. Kako Žuljić tvrdi, zadatak mu je da prostornim definiranjem svih djelatnosti kroz dulje vremensko razdoblje omogućiti plansko rukovođenje prostorom. Vidi: Žuljić, *Prostorno planiranje i prostorna istraživanja*, 6.

⁶²⁷ Za cjeloviti pregled prostorno-planske dokumentacije vidi Prilog II/2.

⁶²⁸ U SR Hrvatskoj je 1953. godine u poljoprivredi radilo 55.3% stanovnika, a na saveznoj razini 59.7%. Vidi: Petrović, Žuljić. *Regionalni prostorni plan kotara Krapina*, 167.

produktivnost bila manja nego u drugim predjelima zemlje, dodatna karakteristika kotara bila je ravnomjerna distribucija razmjerno malih naselja, bez većeg centra ili skupine naselja koji bi osiguravali strukturalnu i funkcionalnu koherenciju regionalnog prostora. Opisana demografska, prostorna i ekonomska negativna slika regije rezultirala je niskim životnim standardom zbog kojeg je sve veći broj stanovnika na dnevnoj razini migrirao u Zagreb.⁶²⁹ Prostorni plan kotara je ciljao ponuditi integralno rješenja za spomenute probleme te postaviti programske smjernice i prostorne osnove za ekonomski i društveni razvoj regije u tridesetogodišnjem razdoblju.

Osnovna koncepcija prostornog plana

Usmjeren na problematiku prenaseljenosti i viška poljoprivredne radne snage, prostorni plan predviđa aktiviranje nepoljoprivrednih gospodarskih aktivnosti, primarno industrije, te plansku integraciju dnevnih migracija dijela stanovništva u Zagreb, a manjim dijelom i u okolne kotare. Produktivnost rada je posebno analizirana u kontekstu optimizacije putovanja od stambene jedinice do radnog mjesta.⁶³⁰ Glede erozije tla, plan predviđa dokidanje svih poljoprivrednih aktivnosti na strmim zemljištima (više od 15 stupnjeva nagiba) te gradnju zelenih pojasa koji bi štitili poljoprivredne posjede i naselja od nepovoljnih vremenskih prilika. U krajobraznoj domeni, plan predviđa mrežu rekreacijskih centara za lokalno stanovništvo, ali i za vikend izletnike iz Zagreba, potičući tako stvaranje turizma kao nove gospodarske niše unutar kotara. Posebna je pažnja posvećena nepokretnoj povijesnoj baštini koja prema planu treba imati društvene funkcije. Ravnomjerna disperzija manjih naselja (većinom seoskog tipa) bila je jedan od većih problema na koje je ukazala analiza regionalnog prostora.⁶³¹ Stoga plan predviđa razvoj lokalnih centara od dvije do deset tisuća stanovnika s organizacijom različitih funkcija i servisa, što se jednako odnosi ne samo na planirana veća naselja, već i na postojeća manja naselja. U planu se ističe da pri realizaciji ne smije doći do stvaranja razlika između većih i manjih naselja, već da su razlike isključivo funkcionalno-servisne prirode. Time grad slijedi socijalističku ideološku paradigmu dokidanja razlika sela i grada, a sva naselja nominalno tretira jednako, s različitim stupnjem centralnosti i koncentracijom funkcija.⁶³² Plan predviđa

---

⁶²⁹ Iz kotara Krapina je 1956. godine oko 6000 ljudi na dnevnoj bazi putovalo u Zagreb. *Ibid*, 35.

⁶³⁰ Plan predviđa izgradnju željezničke infrastrukture te stambenih zona bolje povezanih i grupiranih oko prometnih komunikacija. *Ibid*, 93-96.

⁶³¹ U vremenu izrade plana, Krapina je bila najveće naselje s oko 2000 stanovnika. *Ibid*, 31.

⁶³² U planu je istaknuto: "Naselja unutar plana se mogu klasificirati prema načinu življenja, tipovima gospodarskih aktivnosti, prema željama i potrebama, ali ni po kojim drugim kriterijima." Vidi: *Ibid*, 170.

ukupno 560 naselja od kojih 42 predstavljaju centre s potpunim servisima, 134 centre s polu-potpunim servisima, 384 naselja s elementarnim servisima.⁶³³ Plan predlaže i reorganizaciju administrativnih jedinica unutar kotarskih granica, odnosno smanjenje broja komuna s 14 na 7 kako bi se regionalni prostor strukturirao u logičnije ekonomske i geografske jedinice.

Strategije realizacije prostornog plana

Prema spomenutoj metodologiji, prostorni plan nakon provedene procedure njegova usvajanja treba postati instrument operativnog rukovođenja i usmjeravanja razvoja područja kotara. *Regionalni plan kotara Krapina* je predstavljen kao kompleksan i integralni, no nefleksibilan sustav u kojem “micanje jednog, mijenja odnose svih drugih faktora”, a što se posebno odnosilo na namjenu zemljišta.⁶³⁴ Plan dakle ima funkciju pravno-zakonskog akta, ali i investicijske strategije za čiju su realizaciju u cijelosti odgovorni kotar i pripadajuće komune.

Vezani planovi nižih razina

Unutar regionalnog prostornog plana, a sukladno predloženoj funkcionalnoj klasifikaciji centralnih naselja, izrađene su smjernice za urbanističko planiranje Zaboka, Oroslavlja, Krapine, Klanjca, Zlatara, Konjščine, Pregrade, Donje Stubice i Bedekovčine. *Idejna studija urbanističkog plana za Klanjec* izrađivana je istovremeno s metodologijom i *Prostornim planom kotara Krapina* pri UIH-u te se može smatrati komplementarnom i izravno vezanim planom niže razine.⁶³⁵

Objavljena dokumentacija i grafički prikazi

Regionalni prostorni plan kotara Krapina objavljen je u 4 sveska 1957. godine, a završni izvještaj kao sintetska verzija objavljen je 1958. godine. Grafički dio plana je izrađen u mjerilu 1:25000 i predstavlja prostornu sintezu programa plana, a uključuje: optimalno funkcionalno korištenje površina, prometnu shemu, poštansku i elektroopskrbnu infrastrukturu te

---

⁶³³ Zbog ravnomjerne disperzije naselja i populacije plan predviđa jedan centar sa polu-cjelovitim servisima na 1000 stanovnika i 7km², te centar s potpunim servisima na 4500 stanovnika u radijusu od 31 km². *Ibid*, 158.

⁶³⁴ *Ibid*, 169.

⁶³⁵ Idejna studija za *Urbanistički plan – Klanjec* izrađena je već 1957. godine na UIH, a za nju su bili odgovorni Antun Marinović i Stanko Žuljić. Ova studija je metodološki i sadržajno komplementarna s regionalnim prostornim planom te predstavlja “ogledni primjerak” planova niže razine unutar prostornog plana regije. Vidi: Marinović, Antun i Stanko Žuljić. 1957. *Urbanistički plan – Klanjec (Idejna studija)*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.

makrolokacije gospodarskih i društvenih aktivnosti unutar teritorija komune. Popis objavljene dokumentacije i izbor grafičkih prikaza se nalaze unutar Priloga II/2.

5.2. Regionalni prostorni plan kotara Split

Organizacija i institucionalni okvir izrade prostornog plana

Izrada *Regionalnog prostornog plana kotara Split* pokrenuta je tijekom 1958. godine na inicijativu Narodnog odbora kotara. Izradu dokumentacije i analitičkih podloga od 1959. godine provodila je novoosnovana Komisija za regionalni plan i Radna grupa pri Odjelu za građevinarstvo, urbanizam i komunalne poslove Narodnog odbora kotara, a u suradnji s većim brojem vanjskih stručnjaka.⁶³⁶ Rad na planu 1960. godine službeno preuzima Urbanistički zavod kotara Split, a izrada plana zaključena je 1964. godine.⁶³⁷

Prostorni obuhvat plana

Teritorijalni obuhvat plana slijedio je administrativne granice splitskog kotara koji je smatran jedinstvenom ekonomskom i geografskom cjelinom.⁶³⁸ Površina regije iznosila je 3519 km², a 1961. godine unutar regije je živjelo 271 422 stanovnika s gustoćom naseljenosti od 77 stanovnika po km². Regija je osim kopnenog dijela (općine Trogir, Omiš, Split, Sinj) uključivala i četiri srednjodalmatinska otoka (općine Šolta, Hvar, Brač i Vis), s granicama prema Dinari, na morskoj liniji istočno od srednjodalmatinskih otoka, te prema šibenskoj regiji. Granice prema makarskom kotaru nisu precizirane zbog ekonomskih i geografskih preklapanja te graviranja makarskog kotara prema Splitu. Osnovna karakteristika splitske regije su tri prirodne cjeline, odnosno subregije: otočna, primorska i zagorska. Sve tri subregije gravitiraju središnjoj primorskoj subregiji sa Splitom kao ekonomskim, političkim i kulturnim centrom.

---

⁶³⁶ U analitičkoj radnoj skupini bili su arhitekti Žarko Turketo, Branko Kalajžić i Frano Gotovac, a s njima je surađivao geograf Aleksandar Bulić, ekonomist Josip Carević te Ivo Marinković, potpredsjednik Narodnog odbora kotara Split. Studija završena 1961. godine. Vidi: Urbanistički zavod kotara Split. 1961. *Regionalni prostori plan kotara Split (Knjiga I)*. Split: Urbanistički zavod kotara Split. U programskoj i prostorno-planerskoj radnoj skupini su bili arhitekt Žarko Turketo, geograf Aleksandar Bulić, ekonomist Josip Carević, te Ivo Marinković, predsjednik kotarske skupštine i Josip Karbonini, direktor Zavoda za planiranje kotara. Studija završena 1964. godine. Vidi: Urbanistički zavod kotara Split. 1964. *Regionalni prostori plan kotara Split (Knjiga II)*. Split: Urbanistički zavod kotara Split.

⁶³⁷ Pregled prostorno-planske dokumentacije vidi Prilogu II/3.

⁶³⁸ Iznimka regionalne cjelovitosti prepoznata je na granici s makarskim kotarom, gdje se područja jednog i drugog kotara uklapaju, zajednički gravitirajući Splitu.

Metodologija i proces planiranja

Rad na *Regionalnom prostornom planu kotara Split* slijedi metodološke smjernice izrađene na UIH-u 1956. godine. Rad na regionalnom planu odvijao se kroz tri faze: 1. dokumentacija, 2. program, 3. prostorni plan. Dokumentacija je izrađena od 1959. do 1961. godine, dok su program i prostorni plan izrađeni i objavljeni 1964. godine. Dokumentacija i analitičke podloge su fundamentalni dio plana koji se sastoji od geografskog prikaza regije, prirodnog stanja, stanovništva, spomenika, vodoprivrede, gospodarstva regije, poštansko-telekomunikacije mreže, stanovanja, prometnih veza, komunalnog uređenja, javnih institucija te analize odnosa splitske i susjednih regija. Slijedeći navedene analitičke kategorije, izrađen je program plana koji razrađuje potencijalne mogućnosti razvoja regionalnog prostora. Ove se programske mogućnosti u prostorno-planskom smislu teritorijalno situiraju te potom služe kao osnova za izradu planova nižih razina.

Polazišta i ciljevi prostornog plana

Uski pomorski pojas, od zaleđa odvojen planinskim lancem, prostor je najснаžnije urbanizacije i koncentracija stanovništva unutar kotara. Budući da unutar regionalnog prostora, posebno u zaleđu prevladava malo, do sasvim neobrađiva zemlja (osim plodnijeg područja Cetine), poljoprivredna produktivnost i vezani životni standard su niski, što je populaciju otoka i Dalmatinske zagore usmjerilo prema Splitu koji je 1961. godine imao 77 855 stanovnika. Od 270 naselja unutar granica kotara, samo je 12 naselja imalo više od 2000 stanovnika, a 140 naselja je imalo ispod 500 stanovnika. Split je sa svojim širim područjem bio dominantno industrijsko središte s cementnom i kemijskom industrijom te brodogradnjom. Intenzivnim razvojem industrije nakon Drugog svjetskog rata, intenzivirao se i priljev stanovništva u grad i okolna naselja, dok su Zagora i otoci sve brže gubili stanovništvo. S porastom turističkih aktivnosti na obali početkom šezdesetih godina, ovaj se trend nastavio. U planu se ističe da je daljnji razvoj industrije i infrastrukture, kao i širenje naselja bez jasnih prostornih koncepcija, rezultiralo pogrešnim intervencijama te trajnim narušavanjem prostorne ravnoteže.⁶³⁹ Poseban problem koji se ističe u analizi je i “neplanska i divlja izgradnja koja uz sve prepreke pronalazi sebi put”, posebno uz Jadransku magistralu te unutar vrijednog pomorskog pojasa.⁶⁴⁰ Imajući navedenu specifičnu regionalnu problematiku u vidu, osnovni cilj plana je bio predložiti

---

⁶³⁹ Turketo, Žarko. 1966. “Regionalni prostorni plan Splita.” *URBS* 6: 66.

⁶⁴⁰ *Ibid.*

optimalan prostorni raspored djelatnosti na širem splitskom području, u tridesetogodišnjoj perspektivi.

Osnovna koncepcija plana

Koncepcija prostornog plana temelji se na predviđanju demografskog rasta od 9% u planerskom razdoblju od 30 godina s dominantnim rastom u splitskoj aglomeraciji.⁶⁴¹ Glede planiranja klasifikacije centralnih naselja, plan definira tri stupnja gravitacije sukladno čemu se utvrđuju i pripadajuće funkcije. Najviši stupanj gravitacije ima grad Split kao regionalni centar, a područje njegova utjecaja podijeljeno je na dvije pod zone, primorje i otoci sa Splitom te područje oko doline rijeke Cetine s gradom Sinjom. Unutar trećeg stupnja gravitacije utvrđeno je 11 zona sa svojim centrima, dok je daljnjom klasifikacijom naselja prema veličini i funkcijama utvrđeno 5 tipova.⁶⁴² Ovakav pristup klasifikaciji naselja manji naglasak stavlja na ideološke aspekte odnosa sela i grada od krapinskog regionalnog plana. Razlog tome je što za razliku od kotara Krapina koji nema dominantni centar, Split ima ulogu regionalnog centra, a uz to je i geografska struktura srednjodalmatinske regije manje ujednačena od one zagorske. Glede perspektivnog poljoprivrednog razvoja, programom plana se predviđa značajno smanjenje poljoprivrednih površina na isključivo zone plodnog zemljišta, čime bi se smanjio ukupan udio poljoprivrednog stanovništva s tadašnjih 32% na 7% u 1991. godini.⁶⁴³ U domeni industrijskog razvoja, program predviđa porast kemijske industrije, proizvodnju električne energije i razvoj brodogradnje te tekstilne industrije i to većinom kroz ekspanzije postojećih postrojenja u užoj splitskoj aglomeraciji čime bi se stvorio homogen industrijski bazen. Program plana predviđa razvoj turizma i ugostiteljstva, posebno na otocima kojima se time planira dati “novi ekonomski impuls i stabilizacija”.⁶⁴⁴ Plan također predviđa i razvoj društvenih službi i sadržaja (zdravstvenih, obrazovnih, društvenih i kulturnih institucija) posebno u manjim i seoskim centrima opterećenima depopulacijom. Zbog bogate graditeljske baštine, unutar plana detaljno je razrađen segment zaštite spomenika s naglaskom na vrednovanju i očuvanju ambijentalnih cjelina pučkog graditeljstva te pojedinih spomenika koji trebaju postati dijelom širih zona zaštite. Plan je postavljen kroz dvije skupine smjernica: 1)

---

⁶⁴¹ Predviđa se da će broj stanovnika narasti sa 271 722 (1961.), na 355 000 (1991.). Za Splitsku aglomeraciju se predviđa porast s 92 273 stanovnika (1961.), na 231 000 stanovnika (1991.) *Ibid.*

⁶⁴² Klasifikacijom je utvrđeno 5 tipova naselja: 500 do 1000 stanovnika, od 1000 do 3000 stanovnika, od 3000 do 50.000 stanovnika i preko 50.000 stanovnika. *Ibid.*, 68.

⁶⁴³ Predviđa se da će dolina Cetine ostati poljoprivredno područje uz predjele otoka i primorja. *Ibid.*

⁶⁴⁴ *Ibid.*, 68.

smjernice za uređenje prostora, 2) smjernice za izgradnju naselja. Unutar smjernica za uređenje prostora izrađena je klasifikacija prostora prema prevladavajućem karakteru njegove namjene,⁶⁴⁵ dok je problematika ilegalne bila važan dio smjernica za izgradnju naselja koja se definirala sukladno relacijama naselja i krajolika, povijesnog nasljeđa te prostora za izgradnju van naselja. Unutar smjernica za izgradnju naselja izrađena su predviđanja prostornog rasporeda i veličine naselja do 1990. godine. Završna faza izrade *Regionalnog prostornog plana kotara Split* koincidira s pokretanjem inicijative za izradu *Programa* pa stoga te dvije skupine smjernica predstavljaju podlogu za predstojeće prostorno-planerske pothvate određene razvojem turizma.

Strategije realizacije prostornog plana

Unutar postojeće prostorno-planske dokumentacije nije razrađena strategija realizacije plana, a odgovornost za realizaciju je ostala na kotaru i pripadajućim općinama, sve do 1967. godine kada se kotari kao administrativne jedinice ukidaju. Plan tada gubi na snazi te postaje vrijedna prostorno-planska dokumentacija koja je poslužila kao podloga za izradu *Regionalnog prostornog plana Splita* (1970.) izrađenog kao nadopuna *Regionalnog prostornog plana Južnog Jadrana* (1967.-1979.).

Vezani planovi nižih razina

Regionalnim prostornim planom kotara Split ciljalo se definirati elemente za razvoj šire gradske aglomeracije te razviti smjernice za razradu planova nižeg ranga, urbanističkih projekta i planova, posebno generalnog urbanističkog plana Splita, ali i drugih naselja koja prema klasifikaciji naselja predstavljaju regionalne centre pojedinih gravitacijskih zona. Od 1963. godine, uoči završetka regionalnog plana unutar tadašnjeg Urbanističkog biroa – Split pristupilo se izradi *Urbanističkog plana istočnog dijela splitske aglomeracije* (Poljičko primorje),⁶⁴⁶ te *Urbanističkom planu zapadnog dijela splitske aglomeracije* (Kaštela),⁶⁴⁷ a u pripremi je bio i plan za područje Solina koji je zbog svoje infrastrukturne i spomeničke složenosti predstavljao

---

⁶⁴⁵ Klasifikacija prostora prema prevladavajućem karakteru njegove namjene razlikovala je: pomorsko-rekreacijsko područje, brdsko rekreacijsko područje, planinarsko-alpinističko područje, amfibijsko rekreacijsko područje, športsko lovno područje, rezervate, bujična područja, šumsko travnjački prostor, poljoprivredni prostor. *Ibid.*

⁶⁴⁶ Izrada urbanističkog plana je započela 1963., a glavni projektant je bio arh. Milorad Družević. Plan je izglasan 1964. godine. (*Službeni glasnik općine Split* 5/1965.).

⁶⁴⁷ Za Kaštela je izrađen i urbanistički projekt naselja kojeg je vodio arh. Petar Mudnić od 1963., a koji je usvojen 1964. godine od Savjeta za urbanizam Skupštine općine Split.

zahtjevniji zadatak od dva prethodno spomenuta plana. Prema postavkama regionalnog plana kotara izrađen je i *Prostorni plan otoka Šolte* za koju se smatralo da će u perspektivi postati šire područje splitske gradske aglomeracije. Uz spomenute planove, izrađen je veći broj studija gradskih predjela (Novi gradski centar, Zapadna obala), te značajan broj projekta stambenih jedinica (Meje, Spinut, Skalice, Bol-Plokite, itd.) te infrastrukturnih projekta (željeznički čvor, projekti luka, aerodroma, itd.).

Objavljena dokumentacija i grafički prikazi

Rezultat rada na planu sažet je u 2 sveska, prvi analitički, objavljen 1961. godine i drugi programski i planerski objavljen 1964. godine. Popis objavljene dokumentacije i izbor grafičkih prikaza se nalaze unutar Priloga II/3.

5.3. Program dugoročnog razvoja i plan prostornog uređenja jadranskog područja

Organizacija i institucionalni okvir izrade prostornog plana

Za razvoj *Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja*, ključno je bilo Savjetovanje o turizmu i prostornom uređenju jadranskog područja održano u Crikvenici 1963. godine. Na njemu je usuglašena *Metodologija izrade prostornih planova turističkih područja* te je postignut konsenzus oko iniciranja *Programa*. Već 1964. godine potpisan je ugovor prema kojem je Izvršno vijeće Sabora SR Hrvatske povjerilo UIH-u izradu *Programa* koju su u ime instituta predvodili su Mirko Premužić i Franjo Gašparović.⁶⁴⁸ Oni su bili zaduženi za koordinaciju tima stručnjaka⁶⁴⁹ angažiranih za pripremu studija i sektorskih pod-studija definiranih u dokumentu *Osnovne postavke pristupa i sadržaj rada na programu dugoročnog razvoja i planu prostornog uređenja jadranskog područja*.⁶⁵⁰ Također, UIH je formirao radni savjet za prostorno uređenje jadranskog područja koji se sastojao od predstavnika Republičkog zavoda za planiranje, Republičkog sekretarijata za urbanizam,

---

⁶⁴⁸ Ugovor je uključivao dva dodatna dokumenta koja su se odnosila na osnovne postavke i sadržaj budućeg plana. Direktor programa bio je Mirko Premužić, a koordinator Franjo Gašparović koji je uz Viktora Hećimovića i Antuna Marinovića bio i glavni planer na projektu.

⁶⁴⁹ Suradničke institucije koje su radile na programu su: Institut za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za ekonomiku turizma, Republički zavod za zaštitu prirode Zagreb, Privredna komora i Ekonomski institut Split, Opća vodna zajednica Rijeka i Split, Institut za jadranske kulture Split, Republički zavod za planiranje SRH.

⁶⁵⁰ HR-HDA-2039-300. "Osnovne postavke pristupa i sadržaj rada na programu dugoročnog razvoja i planu prostornog uređenja jadranskog područja". U *Pripremni materijal za izradu Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 1967.

stambene i komunalne poslove, Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske, Republičkog komiteta za turizam, Republičkog sekretarijata za saobraćaj, Republičkog sekretarijata za kulturu i prosvjetu i za zaštitu spomenika kulture, Zavoda za zaštitu prirode, Zavoda za urbanizam Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu, Geografskog instituta, Vodoopskrbe i vodovodne privrede SRH, republičke Privredne komore te nekolicine stručnjaka iz UIH-a.⁶⁵¹ Članovi Savjeta trebali su biti uključeni u rad pojedinih sektorskih grupa, a posebna radna grupa oformljena unutar UIH-a, bila je zadužena za koordinaciju svih uključenih institucija i stručnjaka. Tri pripremne studije izrađene su već tijekom 1964. godine, a slijedile su ih sektorske pod-studije, čiji su zaključci integrirani unutar prednacrtu plana predstavljenog i diskutiranog na Informativnom simpoziju o jadranskom području, u Zagrebu 1966. godine.⁶⁵² Usporedo s radovima na *Programu*, zasebna grupa unutar UIH-a počela je 1965. godine izradu *Odluka koje zamjenjuju regionalne prostorne planove područja primorskih općina*. Završene i izglasane 1966. godine, *Odluke* su predstavljale pravno-tehničku razradu i prostornu konkretizaciju općih postavki *Programa*. U njima su zakonski definirane veličine i namjene površina za svaku pojedinu općinu, a koje proizlaze iz *Programa*. *Program* je završen i integralno objavljen 1967. godine kao prvi prostorni plan u tome obuhvatu u Jugoslaviji, te je postao podloga za složenije prostorne planove, posebice *RPPJJ* i *KRPPGJ* s kojima se djelomično preklapao u teritorijalnom i razvojnom smislu.

Prostorni obuhvat plana

Program uključuje veći dio jadranske obale u granicama republičkog teritorija SRH, definiranih obalnom linijom i neposrednom zonom unutrašnjosti. Područje obuhvaćeno *Programom* prekrivalo je 18.979 km² ili 7,4 % državnog teritorija SFRJ i 33,6% teritorija SRH. U tom području nalazilo se 2.089 naselja, odnosno 7,5% ukupnog broja naselja u SFRJ i 31% naselja u SRH.⁶⁵³ Prema popisu iz 1961. godine, na tome području živjelo je 1,219.900 stanovnika, što je iznosilo oko 6,4% ukupnog stanovništva SFRJ i 28,9% stanovništva u SRH. Unutar *Programa*, jadransko područje je tretirano kao višečlana, heterogena, poliregionalna

---

⁶⁵¹ Radnim grupama za gospodarska pitanja te društveno-ekonomske aspekte plana, rukovodili su stručnjaci iz Republičkog zavoda za planiranje. Republički sekretarijat za urbanizam, stambene i komunalne poslove SRH u suradnji sa Komitetom za turizam i Republičkim zavodom za privredno planiranje neposredno je pratio rad radnih i operativnih grupa te davao suglasnost za pojedine programe, prostorne planove i akcije.

⁶⁵² Institut za povijest umjetnosti - Arhiv Milana Preloga. *Materijal za Simpozij o jadranskom području*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 1966.

⁶⁵³ Obalni pojas jadranskog područja SRH iznosio je 5,7% površine SFRJ i 25,7% površine SRH. Na obalnom pojasu nalazilo se 3,4% naselja SFRJ i 14, 1% naselja SRH.

cjelina, s izraženim mogućnostima turističkog razvoja.⁶⁵⁴ *Program* je bio postavljen u tridesetogodišnjoj perspektivi, s usmjerenjem na 1990. godinu.

Metodologija i proces planiranja

U metodološkom smislu, *Program* se temelji na nizu metodoloških smjernica i dokumenata koji se općenito mogu podijeliti na tri međusobno povezana tipa: 1) pripremni metodološki dokumenti i radnje; 2) opća metodologija rada na projektu; 3) metodologija planiranja turizma na jadranskoj obali. Pripremni metodološki dokumenti su *Materijali sastanka Komiteta za turizam SRH o pripremi izrade Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja*,⁶⁵⁵ te *Metoda izrade prostornih planova turističkih područja na Jadranu*.⁶⁵⁶ Pripremni dokumenti i smjernice izrađeni su do 1963. godine, odnosno prije pokretanja projekta. Izrada *Programa* se temeljila na kompleksnoj metodološkoj matrici koju su definirali Žuljić i Petrović sredinom pedesetih godina, a koja je bila integralnim dijelom ugovora o izradi *Programa*.⁶⁵⁷ Prema njoj su izrađene pripremne studije i sektorske pod-studije, integrirane u završnoj verziji *Programa*. Metodološka genealogija koja se odnosi specifično na planiranje turizma na jadranskoj obali izravno je vezana za spomenute rasprave i dokumente koji su prethodili izradi *Programa*.⁶⁵⁸

Na polju metodologije planiranja turizma nakon pokretanja izrade *Programa* nadovezuju se tri ključne pripremne studije: 1) Analiza dosadašnje turističke izgradnje;⁶⁵⁹ 2) Analiza prostornih mogućnosti za prihvata turista;⁶⁶⁰ te 3) Analiza turističke potražnje.⁶⁶¹ Ove tri studije, a posebno analiza izgrađenog prostora i analiza kupališnog pojasa, predstavljaju jezgru dimenzioniranja sadržaja i funkcija unutar *Programa*. Spomenuta *Metodologija izrade prostornih planova*

---

⁶⁵⁴ Prema *Programu*, jadransko područje je podijeljeno na 7 regija. Vidi Sliku 14.

⁶⁵⁵ HR-HDA-2039-300. *Pripremni materijal za izradu Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 1967.

⁶⁵⁶ Izrađena 1963. godine pod naslovom *Metodski materijal i radna iskustva Zavoda za urbanizam Arhitektonskog fakulteta i Zavoda za ekonomiku turizma u Zagrebu*, ova je metodologija objavljena unutar UIH tek 1967. godine, i to pod naslovom *Metoda izrade prostornih planova turističkih područja na Jadranu*, kao dio integralne dokumentacije *Programa*. Vidi: HR-HDA-2039-302. Seissel, Josip i Bruno Milić. 1967. *Metoda izrade prostornih planova turističkih područja*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.

⁶⁵⁷ Cjeloviti pregled prostorno-planske dokumentacije vidi u Prilogu II/4.

⁶⁵⁸ Pod ovim se prvenstveno misli na *Metodologiju izrade prostornih planova turističkih područja* te na *Materijale sastanka Komiteta za turizam SRH o pripremi izrade Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja*. Vidi poglavlje 4.2.4.

⁶⁵⁹ HR-HAD-301 Marasović, Miro i Viktor Hećimović. 1967. *O dosadašnjoj turističkoj izgradnji jadranske obale (prethodni materijal)*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 1967.

⁶⁶⁰ HR-HDA-2039-303. Hećimović, Viktor et al. 1965. *Proračunavanje optimalnog broja posjetilaca kupališnog pojasa (Radni materijal)*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.

⁶⁶¹ Institut za povijest umjetnosti - Arhiv Milana Preloga. *Materijal za simpozij o jadranskom području, 5-11*.

turističkih područja, razrađuje se dalje kroz *Uputstva za izradu dugoročnog programa izgradnje primorskih turističkih područja* koja je objavljena 1966. godine.⁶⁶² Spomenuti metodološki dokumenti i upute trebaju biti shvaćeni kao podloga planerskog pristupa za određivanje granica turističkog rasta koji nije ekonomski, već prostorno determiniran. Tijekom rada na *Programu* izrađen je i prijedlog metodologije planiranja i projektiranja zaštićenih prostora i objekata te metodologija planiranja prometa, s posebnim fokusom na Jadransku magistralu.⁶⁶³ Složeni metodološki kompleks koji se unutar *Programa* razvija od 1963. do 1967. godine, predstavlja smjernice za prostorno planiranje, a time i turističko zoniranje te dugoročno investiranje u turističku izgradnju na istočnoj jadranskoj obali.

Polazišta i ciljevi prostornog plana

Osnovno polazište *Programa* bilo je donošenje plana usmjeravanja ekonomskog razvoja obalnog prostora s intencijom osiguranja pravilnog i optimalnog korištenja zemljišta, utvrđivanja namjene površina, kao i prostornog rasporeda budućih gospodarskih i društvenih objekata i infrastruktura. Programom se ciljalo prostorno fiksirati i uskladiti opće mogućnosti razvoja Jadrana kao cjeline i njegovih pojedinih manjih područja, s usmjerenjem prema općem povećanju društvenog standarda temeljnom na integralnom razvoju turizma i vezanih gospodarskih i društvenih djelatnosti. Osnovni ciljevi *Programa* bili su: 1) utvrditi odnose unutar pojedinih područja duž jadranske obale te povezanost cjeline jadranskog područja s međunarodnim, posebno europskim gospodarstvom; 2) utvrditi prirodu fizičkih i prirodnih uvjeta života, proizvodnje, stanovanja, rekreacije, prometa i turizma; 3) utvrditi industrijske grane koje treba razvijati te ih vezati uz lokacije, a ciljem izbjegavanja kolizija turizma i industrije; 4) definirati osnovne smjernice poljoprivrednog razvoja orijentiranog prema lokalnom stanovništvu, turizmu i poljoprivredi; 5) utvrditi opće principe i mogućnosti vodoopskrbe i vodoprivrede; 6) utvrditi razloge negativnih demografskih trendova i poduzeti mjere za postizanje pravilne i ravnomjerne organizacije stanovništva; 7) usmjeriti tipove prometnica sukladno fizičkim uvjetima, gospodarskim kretanjima te kretanjima stanovništva te potrebama turizma; 8) izvršiti rajonizaciju turističkih područja te odrediti područja u kojima se odvija ili neposredno predstoji intenzivnija turistička ili druga važnija izgradnja; 9) izraditi

---

⁶⁶² HR-HAD-2039-302. Dominik, Roman. 1966. *Uputstva za izradu dugoročnog programa izgradnje primorskih turističkih područja*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.

⁶⁶³ Vidi: HR-HDA-2039-302. Ševčik, Boris. 1967. *Prijedlog metodologije planiranja i projektiranja zaštićenih prostora i objekata jadranskog područja*, Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.

prijedlog o mjerama zaštite vrijednih krajolika i prirodnih rijetkosti te odrediti prirodne rezervate; 10) ocijeniti urbanističke i arhitektonske realizacije sukladno kvaliteti njihovog uklapanja u ambijent te sukladno njihovoj ekonomskoj iskoristivosti.

Osnovna koncepcija prostornog plana

Osnovna koncepcija plana polazi od strateškog usmjerenja prema razvoju turizma te poticanja njegovih “multiplikatorskih” efekata. S jedne strane, plan je bio usmjeren na razvoj Jadrana kao nerazvijenog ili nedovoljno razvijenog područja, a s druge je bio orijentiran prema međunarodnom turističkom tržištu. Osnovna koncepcija plana ticala se optimiziranja prostora, tj. predlaganja modela turističkog razvoja sukladno maksimalnom turističkom opterećenju, a s ciljem prevencije neadekvatne gradnje i čuvanja vrijednih krajolika. S obzirom na opseg, heterogenost i regionalnu raščlanjenost prostora, *Program* je konceptualno bio bliži “zemaljskom planu” nego regionalnom prostornom planu.⁶⁶⁴ Za razliku od drugih regionalnih prostornih planova, posebno onih izrađenih nakon 1967. godine, u *Programu* nisu predložena žarišta, osovine i pravci razvoja. Projekt je pratio opću hijerarhijsku logiku društvenog planiranja te je u makro mjerilu iznio generalne smjernice prostornog razvoja usmjerene prema općinama, dok je na konkretnoj razini, posebno kroz integraciju *Odluka*, predvidio namjene površina, proporcije te lokacije turističke izgradnje unutar pojedinih općina. Osnovni konceptualni doprinos *Programa* je statistički proračun koji je definirao maksimalnu turističku kapacitiranost jadranske obale s obzirom na karakteristike obalnog prostora iskoristivog kao plaže.⁶⁶⁵ Temeljem ovih podataka i pretpostavki, statistički je utvrđeno da jadranska obale može prihvatiti 1 175 000 gostiju dnevno. Predviđanja turističkog opterećenja utjecala su na razvoj prostornog planiranja jadranske obale, planiranje vodoopskrbe, koja je predstavljala najveći problem u razvojnom smislu, kao i organizacije aktivnosti, funkcija te distribuciju radne snage. Sukladno iznesenim podacima te pregledu postojeće turističke izgradnje koji je izrađen tijekom pripremnih radova, *Programom* se predlažu smjernice za turističku izgradnju na jadranskoj obali. Prema njima izgradnja veće turističke koncentracije nije bila prihvatljiva, već se predlagala gradnja manjih turističkih aglomeracija uklopljenih u krajolik i reljef te prometno vezanih uz jedan centar (često povijesno naselje), a koji je služio kao središte opskrbe i

---

⁶⁶⁴ HR-HDA-2039-300. “Odluka koja zamjenjuje regionalni prostorni plan, kao pravno-tehnički dokument vođenja prostorne politike na jadranskom području,” 3.

⁶⁶⁵ Prema *Programu* istaknuto je da ukupno 15% jadranske obale treba biti namijenjeno turizmu, a prostor predviđen po kupaču bio je 4-6 m² zavisno o tipu plaže. Sukladno tome, ukupan broj kreveta trebao je biti 40% veći od broja kupača (140 ležajeva na 100 kupača na plaži).

kulturnih sadržaja. Unutar *Programa* je artikuliran dugoročni program i plan turističke izgradnje koji je trebao poslužiti kao osnova za izradu prostornih planova nižih razina. Također, *Program* donosi određene novine u planiranje turizma, predlažući razvoj medicinskog turizma koji polazi od povoljnih klimatskih uvjeta te potrebe za aktiviranjem dijela turističkih kapaciteta kroz čitavu godinu, a ne samo tijekom ljetne sezone. Ostale djelatnosti, poput poljoprivrede i industrije, trebale su biti prilagođene poticanju turističkog razvoja te izbjeći neusklađenu distribuciju radne snage i prostorne kolizije kako se bi se očuvali vrijedni primorski krajolici.

Strategije realizacije prostornog plana

Odluke koje zamjenjuju regionalne prostorne planove područja primorskih općina se mogu smatrati formom zakonski regulirane strategije realizacije *Programa*.⁶⁶⁶ Prema Zakonu o urbanističkom i regionalnom prostornom planiranju,⁶⁶⁷ odluke koje zamjenjuju regionalne prostorne planove uključuju: 1. smjernice za prostorni razvoj područja na koje se odnose; 2. plan osnovne namjene površina s podjelom na zone za stanovanje, poljoprivredu, šumarstvo, industriju, turizam i rekreaciju; 3. prikaz razmještaja stanovništva s klasifikacijom naselja; 4. prikaz mogućnosti rješavanja osnovne prometne, energetske i vodoopskrbne mreže te ostale infrastrukture i njihovog povezivanja sa sistemom šire prostorne cjeline; 5. plansku i konzervatorsku dokumentaciju te dokumentaciju o zaštiti prirode na temelju kojih su izrađene smjernice razvoja i dana prostorna rješenja za svako pojedino područje; 6. ekonomsko i tehničko obrazloženje.⁶⁶⁸ Sve odluke koje zamjenjuju regionalne prostorne planove obalnog područja donesene su na općinskoj razini te se sastoje od skraćenog teksta programa, prijedloga zakonskog teksta *Odluke* te plana namjene površina u mjerilu 1 25 000.

Vezani planovi nižih razina

Program je trebao služiti kao plan “općih proporcija”, temeljem kojeg bi općine i kotari trebali pristupiti izradi planova nižih razina (prostorni planovi regije i općina, urbanistički planovi,

---

⁶⁶⁶ Prostorne analize i podloge za donošenje *Odluka* izradili su: Urbanistički zavod Dalmacije (Odluke koje se odnose na općine: Split Korčula, Brač, Hvar, Vis, Omiš, Split, Trogir); Urbanistički institut Rijeka (Odluke koje se odnose na općine: Biograd, Pag, Rob, Krk, Mali Lošinj, Senj, Crikvenica, Rijeka, Opatija, Labin i Rovinj); Urbanistički institute Hrvatska (Odluke koje se odnose na općine: Dubrovnik, Lastovo, Metković-Ploče, Makarska, Šibenik, Zadar, Obrovac, Gospić, Pula, Poreč, Novigrad, Umag, Buje). Vidi: Radica, Tonko. 1973. *Razvojni prostorni planovi općina i gradova*. Zagreb: Urbanistički institute Hrvatske, 28-31.

⁶⁶⁷ Vidi poglavlje 4.2.3.

“Zakon o urbanističkom regionalnom prostornom planiranju.” *Narodne novine*, 39/1966.

⁶⁶⁸ HR-HDA-2039-300. “Odluka koja zamjenjuje regionalni prostorni plan, kao pravno-tehnički dokument vođenja prostorne politike na jadranskom području,” 11.

detaljni urbanistički planovi i urbanistički projekti). Iako je ovaj proces sredinom šezdesetih bio djelomično u tijeku, planiranje na većem dijelu obale, sukladno *Odlukama*, tek je trebalo inicirati.

Objavljena dokumentacija i grafički prikazi

Urbanistički institut Hrvatske objavio je rezultate rada na *Programu* 1967. godine i to u 36 dokumenata, općih studija i elaborata uključujući i završni izvještaj te svezak velikog formata s grafičkim priložima i kartama. Popis objavljene dokumentacije i izbor grafičkih prikaza se nalaze unutar Priloga II/4.

5.4. Regionalni prostorni plan Istre

Organizacija i institucionalni okvir izrade prostornog plana

Rad na *Regionalnom prostornom planu Istre* iniciran je 1964. godine potpisivanjem ugovora između Urbanističkog instituta Hrvatske kao izvršitelja radova, Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske, skupštine kotara Pula te triju istarskih općina (Buje, Umag, Novigrad). Ugovorom su bile obuhvaćene sljedeće stavke: dugoročni razvoj područja, prostorni plan područja, obrada turističkih sadržaja, obrada važnih turističkih zona, izrada i prikaz regionalnog plana pojedinih općina, izrada urbanističkog programa za najvažnija naselja na području pojedinih općina. Glavni planeri bili su arhitekt Matija Salaj i ekonomist Ante Stipančić.⁶⁶⁹ Pretkonceptija regionalnog plana prezentirana je 1967. godine, a sljedeće godine prezentirana je koncepcija plana koja je nakon završnih konzultacija s gospodarskim predstavnicima Istre i grada Rijeke iste godine definirana u svom završnom obliku.

Prostorni obuhvat plana

Koncepcija *Regionalnog prostornog plana Istre* usuglašena 1968. godine, godinu dana nakon ukidanja kotara kao jedinica administrativne organizacije teritorija. Stoga kotar više nije bio polazišni okvir za određivanje granica regije, štoviše, u planu se općenito ističe da su granice postojećih društveno-političkih zajednica zanemarene u maksimalnoj mogućoj mjeri te da se plan temelji na ideji međukomunalne suradnje unutar granica regije omeđene obalnim pojasom,

---

⁶⁶⁹ Uz navedene, u osnovnom planerskom timu su bili i arhitekti Antun Marinović, Neven Kovačević i Velimir Franić, a glavni konzultant projekta bio je Franjo Gašparević.

Učkom prema istoku te granicom sa SR Slovenijom na sjeveru. Plan je bio usmjeren na 1990. godinu koja predstavlja općenitu vremensku odrednicu planerskog razdoblja.

Metodologija i proces planiranja

Izrada plana inicirana je istovremeno s razvojem *Programa*, a oba su plana završena 1967. godine i to unutar UIH-a. Iz ovoga slijedi da se *Regionalni plan Istre* razvija u sklopu šire akcije planiranja jadranske obale te u metodološkom smislu prati plan višeg ranga, uzimajući u obzir regionalne i lokalne specifičnosti Istre. Štoviše, metodologija *Programa* sa specifičnostima razrađenim unutar *Regionalnog prostornog plana Istre*, korištena je kao jedno od polazišta za metodološku koncepciju *RPPJJ*. Planerska dinamika na UIH-u ovih je godina rezultirala velikim metodološkim iskoracima, prvenstveno u planiranju jadranske obale, te boljom suradnjom i povezivanjem prostornih planera i ostalih stručnjaka koji su na planovima radili. Završni izvještaj plana koji je objavljen 1969. godine predstavlja sintezu pojedinačnih, sektorskih pod-studija i projekta.⁶⁷⁰

Polazišta i ciljevi prostornog plana

Prema popisu iz 1961. godine unutar regionalnog prostora bilo je 176 834 stanovnika (do 1967. kotar Pula), s Pulom kao najvećim gradom koji je imao 58 999 stanovnika. Od 1953. do 1966. godine, zabilježena je migracija stanovništva iz unutrašnjosti Istre i koncentracija radne snage u turističko-industrijskim centrima na obali. Sukladno litoralizaciji kojoj je od sredine šezdesetih godina dana strateška važnost, proces depopulacije ruralnih predjela (Bujština, Bužeština, Paziština) i koncentracije stanovništva na obali, naveli su na prirodnu podjelu regije na unutrašnji i obalni pojas. U geografskom i infrastrukturnom smislu, iako je rubno položena unutar republičkog teritorija, Istra je smatrana “gatom Centralne Europe, odnosno zapadnim vratima Jugoslavije.”⁶⁷¹ Istra je razmatrana kao teritorij regionalnog, međuregionalnog i međunarodnog značaja pa je jedno od osnovnih polazišta plana bila potreba za razvojem prometne infrastrukture kojom bi se regija bolje povezala s ostatkom SR Hrvatske te okolnim regijama. Bolja prometna povezanost smatrana je preduvjetom za revitalizaciju unutrašnjeg dijela regije i daljnji razvoj obalnog pojasa. U kontekstu ekonomskih promjena sredinom šezdesetih godina, te velikih planerskih zahvata vezanih za jadransku obalu, posebna važnost

---

⁶⁷⁰ Pregled cjelovite prostorno-planske dokumentacije vidi Prilog II/5.

⁶⁷¹ Urbanistički institut Hrvatske. *Regionalni prostorni plan Istre*, 12.

dana je turističkom razvoju te boljoj funkcionalnoj povezanosti naselja koja bi ovakav razvoj podržavala. Osnovni cilj regionalnog programa i plana bio je prostorno fiksirati i uskladiti opće razvojne mogućnosti regije i pojedinih manjih područja najuže vezanih za osnovne razvojne grane – poljoprivredu, industriju, turizam, promet te razvoj naseljenih mjesta. Partikularni ciljevi plana bili su: 1) utvrdi odnos i povezanost pojedinih područja unutar regije; 2) utvrditi odnos i povezanost pojedinih područja regije sa širim međunarodnim kontekstom te artikulirati komparativne prednosti regije; 3) utvrditi fizičke i prirodne uvjete života, proizvodnje, stanovanja, prometa, turizma i rekreacije unutar regionalnog obuhvata; 4) utvrditi industrijske grane i odrediti im adekvatne lokacije kako bi se izbjegle kolizije s turističkim predjelima; 5) odrediti smjernice poljoprivrednog razvoja i njegovu vezu s regionalnim potrebama; 6) definirati trasiranje prometnica sukladno fizičkim uvjetima te gospodarskim i turističkim kretanjima; 7) odrediti mjere zaštite vrijednih krajolika; 8) utvrditi poseban režim gradnje, raspolaganja prostorom i razvoja prometnica; 9) vrednovati povijesne ambijente i aglomeracije te predložiti mjere zaštite i revitalizacije.⁶⁷²

Osnovna koncepcija prostornog plana

Osnovna koncepcija *Prostornog plana Istre* temeljila se na trima funkcionalnim zonama: 1) zapadna Istra sa sistemom urbanih aglomeracija Buje-Novigrad-Umag-Poreč-Rovinj-Pula, 2) centralna Istra sa sistemom urbanih jedinica Pazin-Žminj-Vodnjan, 3) istočna istarska obala Labin-Rabac-Rijeka. Uz novu funkcionalnu artikulaciju, plan predlaže proboj Učke kojim bi se regija bolje prometno povezala s ostatkom SR Hrvatske, a što bi dodatno aktiviralo centralni prostor regije. Istaknut je i razvoj željezničke pruge kojom bi se Istra aktivirala kao centralna točka unutar šireg međuregionalnog i međunarodnog prostora. U ovom kontekstu, drugi regionalni centar postao bi Pazin, koji, iako četiri puta manji od Pule, treba predstavljati centralni skladišni centar i prometno-tranzitnu prenosnicu od Rijeke do Poreča, čime se, uz proboj Učke, treba postići potpuno uključivanje Istre unutar jedinstvene jadranske makroregije. Uz dosadašnji razvoj industrijskih kapaciteta (sirovine, brodogradnja), posebno je razvijen turistički sektor, u perspektivi oslonjen na ukupno 300 000 ležajeva, koncentriranih unutar većih turističkih aglomeracija, po mogućnosti uvučenih prema zaleđu, kako bi se maksimalno oslobodio obalni prostor te očuvali najkvalitetniji krajolici. Poljoprivredni razvoj predviđen je u dolini Mirne, Rače (planirana melioracija i regulacija) i Čepića, uz postojeće zone oko Poreča,

---

⁶⁷² *Ibid*, 9, 10.

južne Istre i Pazina. Sukladno predviđenom porastu na oko 300 000 stanovnika prema projekcijama za 1990. godinu, predviđen je snažan razvoj urbanih centara, a posebno je predviđeno i definiranje priobalnih zona za gradnju vikendica, kako bi se usmjerila i regulirala dotadašnja praksa neplanske gradnje.

Strategije realizacije prostornog plana

Unutar *Regionalnog prostornog plana Istre* izrađeni su i prioriteti za realizaciju prema kojima plan treba poslužiti kao tehničko-pravni instrument za donošenje investicijskih odluka koje bi donosilo koordinacijsko tijelo sastavljeno od predstavnika republičkih organa, komuna, planerskih i društveno-privrednih institucija. Planom je predviđeno i osnivanje inspeksijskog tijela koje bi kontroliralo investicijsku dokumentaciju te preuzelo operativni nadzor nad gradnjom. Međutim, unutar plana ovi prioriteti nisu obvezujući te su istaknuti tek kao smjernice dane općinama obuhvaćenim unutar plana.

Vezani planovi nižih razina

Iako u perspektivi predviđeni, unutar prostorno prostorno-planske dokumentacije se izrijekom ne navode planovi nižih razina.

Objavljena dokumentacija i grafički prikazi

Između 1967. i 1969. godine, Urbanistički institut Hrvatske objavio je 14 zasebnih sektorskih općih studija te završni izvještaj s prostornim planovima istarskih općina. Popis objavljene dokumentacije i izbor grafičkih prikaza se nalaze unutar Priloga II/5.

5.5. Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana

Organizacija i institucionalni okvir izrade prostornog plana

Projekt je pokrenut sklapanjem ugovora između Vlade SFR Jugoslavije i Ujedinjenih naroda 1967. godine, nakon čega je uslijedila formalizacija suradnje između izvoditelja plana, Urbanističkog instituta Hrvatske, Republičkog zavoda za urbanizam SR Crne Gore, Urbanističkog zavoda SR Bosne i Hercegovine te predstavnika republika čija su područja planom obuhvaćena. Potpisan je potom i sporazum o poslovno-tehničkoj suradnji između triju planerskih institucija, čiji su članovi, na čelu sa Franjom Gašparovićem (UIH), formirali Grupu

za izradu Regionalnog plana sa sjedištem u Dubrovniku.⁶⁷³ Sredinom 1967. godine Agencija za program razvoja Ujedinjenih naroda (UNDP), odredila je međunarodni konzultantski konzorcij sastavljen od planerskih tvrtki Tekne iz Milana i Cekop iz Varšave, zaduženih za suradnju na regionalnom planiranju, planiranju prometa, infrastrukture i turizma, dok je za metodološka pitanja bio zadužen konzultant Boleslaw Malisza iz Varšave. Za projektnog menadžera sa strane Ujedinjenih naroda imenovan je Adolf Ciborowski,⁶⁷⁴ dok je s jugoslavenske strane za koordinaciju imenovan arhitekt Miro Marasović. Ekipe za izradu generalnih i detaljnih planova bile su podijeljene u tri pod-grupe s ekspertnom podrškom: A) Urbanistički zavod Dalmacije i Shankland Cox and Associates iz Londona (generalni plan Hvara, detaljni planovi Milne i Orebića), B) Urbanistički institut Hrvatske i Vattenbyggnadsbyråna iz Stockholma (generalni plan Dubrovnika, detaljni planovi Dubrovnika i Makarske), C) Urbanistički zavod Crne Gore te Toutconsult iz Rima, OTAM i Urban iz Pariza (generalni planovi za Budvu i Ulcinj, detaljni planovi za Jaz, Buljaricu, Ulcinj i Igalo u Crnoj Gori). Vlada SFRJ je usvojila plan 1969. godine.

Prostorni obuhvat plana

U geografskom, društvenom, razvojno-ekonomskom i infrastrukturnom pogledu, ovim projektom osmišljena regija Južni Jadran ne predstavlja homogen prostor. Dogovorno definirane granice regije obuhvaćale su 24 općine unutar spomenute tri savezne republike. Tako definirana regija imala je površinu od 12 074 km² s 58.1000 stanovnika prema procjeni iz 1966. godine.⁶⁷⁵ Prostorni obuhvat regije je definiran političkom odlukom na saveznoj razini, a ova se odluka oslanjala na ekonomske interese i resurse triju spomenutih republika. U svom izvornom obliku, regija nije obuhvaćala Split s okolicom sve do 1969. godine, kada je za Split bio izrađen zaseban regionalni prostorni plan uklopljen kao dodatak *RPPJJ*. Vremenska perspektiva plana je određena 1990. godinom, no ona figurira tek kao vjerojatna, a ne i fiksna tehnička determinanta plana.

---

⁶⁷³ Institut za povijest umjetnosti - Arhiv Milana Preloga. Paja, Božidar (ur.). 1969. *Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana (Prilog uz Odluku Sabora SR Hrvatske o Regionalnom prostornom planu Južni Jadran, objavljenoj u Narodnim novinama, 23/1969.)*.

⁶⁷⁴ Adolf Ciborowski je jedan od najzaslužnijih stručnjaka za poslijeratnu obnovu Varšave te bio istaknuti stručnjak za projekt poslije-potresne rekonstrukcije Skoplja u kojem je sudjelovao kao konzultant Ujedinjenih naroda. Miro Marasović od 1947. do 1951. obnašao dužnost pomoćnika ministra građevinarstva, nakon čega je vodio vlastitu arhitektonsku praksu te od 1961. do 1964. djelovao u Gani, u okviru pomoći Ujedinjenih naroda, gdje je projektirao kompleks Univerzitetskog centra u Kumasiju.

⁶⁷⁵ Paja. *Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana*, 15.

Metodologija i proces planiranja

Iako se nominalno temelji na metodi kontinuiranog planiranja, ne može se tvrditi da je ona unutar *RPPJJ* razrađena. U planu je prostorni i dalje imao primat nad vremenskim faktorom, a funkcije i modeli korištenja određenih prostora definirani su na samom početku planiranog razdoblja. Ovakva planerska polazišta odrazila su se na definiciju namjene površina, iz čega je pak slijedila potreba za infrastrukturnim osposobljavanjem određenih prostornih zona za daljnji razvoj. Pretkonceptiju plana izradila je već u drugoj polovici 1967. godine Grupa za izradu plana i konzultantskog konzorcija te ona prezentirana početkom 1968. godine pred Međurepubličkom koordinacijskom komisijom. Nakon toga su uslijedile konzultacije s predstavnicima općina čije su primjedbe prihvaćene i implementirane do sredine iste godine. U jesen 1967. godine Međurepubličkoj koordinacijskoj komisiji i skupini međunarodnih konzultanata predstavljen je radni materijal završnog plana koji je revidiran od strane posebne komisije nakon čega je Međurepublička komisija plan usvojila te je on prezentiran predstavnicima općina. Razmjerno kratko vremensko razdoblje od iniciranja plana do njegovog donošenja uvjetovano je s jedne strane dobrom planerskom podlogom proizašlom iz *Programa*, te s druge političkom i ekonomskom pragmatičnosti koja je nalagala što žurnije donošenje plana.

Polazišta i ciljevi prostornog plana

Osnovno polazište plana je “pokušati dokazati interes zajednice” da se duž jadranske obalne linije formira novo razvojno žarište koje bi potaklo razvoj čitavog područja, te bi unutar šireg saveznog teritorija predstavljalo protutežu razvijenijoj savsko-dunavskoj dolini.⁶⁷⁶ Ovo polazište podrazumijevalo je bolju infrastrukturnu povezanost s ostatkom zemlje te stavljanje glavnog razvojnog fokusa na turističku industriju. U operativnom smislu, planom se trebala istražiti i uspostaviti funkcionalna koherencija heterogene jadranske regije te njen razvojni potencijal, trebalo se istražiti povezivanje obalnog područja i zaleđa te potencijalni razvojni utjecaj obale na unutrašnjost teritorija. Sukladno tome bilo je potrebno uspostaviti funkcionalnu raspodjelu i mrežu naselja i infrastruktura, a trebalo je uspostaviti i mjere zaštite vrijednih prostora. Jedan od glavnih ciljeva plana je bilo ispitati industrijske i poljoprivredne kapacitete regije te prometnih funkcija, a poseban naglasak bio je na razradi odnosa ovih djelatnosti s razvojem turizma kao primarne djelatnosti za koju je bilo potrebno definirati lokacijsku

---

⁶⁷⁶ Dohodak (izražen u ND) po stanovniku 1966. godine za SFRJ bio je 4.610, za SR Hrvatsku 5.520, dok je za prostor Južnog Jadrana bio 4.260. Vidi: Mattioni, *Jadranski projekti*, 27. Također, vidi: Paja, *Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana*, 7.

specifičnost, veličinu, strukturu i kvalitetu ponude. Neposredan zadatak plana bio je da se njime uspostavi okvir za provođenje adekvatne politike izgradnje i korištenja zemljišta te da se izrade osnovne linije prostornog razvoja oslonjene na postojeće regionalne društveno-ekonomske kapacitete i strukture.

Osnovna koncepcija prostornog plana

Konceptualna okosnica programa plana bio je razvoj turizma koji je unutar *RPPJJ* uglavnom razmatran s aspekta masovnog planiranja uzduž 352.7 km obale pogodne za turistički razvoj (od ukupno 1671 km razvedene obale). Prateći logiku vršne opterećenosti izračunatu još unutar *Programa*, unutar *RPPJJ* je zaključeno da obala može istovremeno prihvatiti 820 000 turističkih korisnika, što je značilo 600 000 stacioniranih turista, odnosno isto toliko ležajeva s pratećim sadržajima.⁶⁷⁷ Važan segment dugoročnog gospodarskog planiranja na kojem počiva osnovna koncepcija *RPPJJ* zahtijevao je i novi model investicijske politike kao i strategiju reinvestirana dijela prihoda od turizma u druge djelatnosti, sektore i infrastrukture (lučke objekte, infrastrukturu, industriju) te druge dijelove zemlje, budući da je dvije petine investicijskih sredstava predviđenih za realizaciju 40% razvojnih potencijala regije do 1990. godine trebalo biti alocirano iz drugih regija SFRJ. U prostornom smislu, *RPPJJ* kao pravno-tehnički dokument neposredno vezan za plan gospodarskog razvoja, trebao je omogućiti koheziju, integraciju i ravnotežu regije u društvenom i ekonomskom smislu, te u smislu povezanosti naselja i gospodarskih aktivnosti. Plan je također trebao osigurati uvjete za povezanost s ostalim dijelovima SFRJ i Europe, uz naglasak na gravitacijskim centrima i zonama duž obale sa svim potrebnim razvojnim infrastrukturama, uspostavljenim i povezanim u funkcionalnu jadransku makroosovinu. Jedna od glavnih točaka plana je razvojna i prometna povezanost obale i zaleđa, a što je jedna od osnovnih razlika *RPPJJ* i *Programa* koji je usmjeren uglavnom na obalnu liniju, i to unutar teritorija SR Hrvatske. Okosnica plana su razvojni pravci i razvojna žarišta. Razvojni pravci trebali su povezivati jadranske luke s industrijskim središtima i poljoprivrednim zonama u zaleđu. Ovi su pravci često pratili riječne tokove koji su pružali mogućnost poljoprivrednog navodnjavanja ili industrijsko iskorištavanje hidroenergetskog potencijala. Definirano je tako sjeverozapadno područje koje obuhvaća dolinu i deltu Neretve namijenjenu poljoprivrednom razvoju, prošireno potezom od Mostara do

---

⁶⁷⁷ *Ibid*, 48-49.

Ploča s industrijskom lukom, te povezano željezničkom vezom Ploče-Mostar-Sarajevo.⁶⁷⁸ Jugoistočno područje koje je obuhvaćalo dolinu rijeke Zete, Morače, Skadarskog jezera (potez Nikšić, Podgorica, Bar) također je bilo namijenjeno poljoprivrednom i industrijskom razvoju. Područje centralnog kontaktnog prostornog razvoja koje se pruža od Trebinja, Dubrovnika, Konavala, Boke Kotorske do Cetinja, trebalo je služiti kao kohezijski i integracijski faktor čitave regije.⁶⁷⁹ Uz poteze prema zaleđu, jedan od osnovnih razvojnih pravaca slijedio je i liniju obale s glavnim razvojni fokusom na turizmu i vezanim tercijarnim djelatnostima. Unutar obalnog poteza, Makarska rivijera smatrana je primarnom resursom turističkog razvoja. Regija je u cjelini smatrana prostorom izraženog policentričnog razvoja pa su urbane aglomeracije odnosno razvojna žarišta unutar navedenih pravaca bila preduvjet za realizaciju plana. Ova razvojna žarišta bila su: Mostar i konurbacije Ploče-Metković-Čapljina, zatim Dubrovnik-Trebinje te Boka Kotorska-Podgorica (tada: Titograd)-Bar. Prema planu, demografski rast pojedinih naselja unutar urbanih aglomeracija trebao se kretati prema 100 000 stanovnika, što je impliciralo i odgovarajući broj i rasprostranjenost društvenih servisa i ustanova te poticanje razvoja kvalificiranog stanovništva koje bi stimulatивно utjecalo na razvoj čitave regije.⁶⁸⁰

Strategije realizacije prostornog plana

RPPJJ trebao je služiti kao pravno-tehnički okvir za izradu planova niže razine (prostornih planova subregija i mikroregija te generalnih i detaljnih urbanistički planova) te za donošenje adekvatnih investicijskih odluka. Generalne postavke regionalnog plana i općinski razvojni prioriteti trebali su se uskladiti tijekom izrade plana, a po donošenju plana, planeri, predstavnici republika, komuna i različitih gospodarskih grupacija trebali su formirati posebno tijelo koje bi koordiniralo planiranje na nižim razinama i pratilo realizaciju plana. Na taj bi se način planiranje na svim razinama provodilo simultano, a planovi bi bili povezani unutar jedinstvenog “planerskog organizma”, s financiranjem većim dijelom osiguranim od strane republika.⁶⁸¹ Sukladno prioritetima, realizacija pojedinih segmenta plana bila bi optimizirana i lokacijski usmjerena, što znači da bi se pojedinu lokaciju opremilo u cijelosti (infrastruktura, građevina, okoliš). Investicijska politika primarno vezana za izgradnju turističkih kompleksa, ali i prometne infrastrukture i pomorskog gospodarstva, predstavljala je okosnicu realizacije plana,

---

⁶⁷⁸ *Ibid*, 27.

⁶⁷⁹ *Ibid*.

⁶⁸⁰ *Ibid*, 46.

⁶⁸¹ *Ibid*, 75-77.

čiji su se prioriteti određivali sukladno procjeni opsega ekonomskih efekata na širi regionalni prostor, ostale gospodarske sektore i grane.

Vezani planovi nižih razina

Unutar teritorija SR Hrvatske za RPPJJ se veže *Regionalni prostorni plan Splita* (1969.-1970.) kao njegova nadogradnja, te šest planova niže razine: *Generalni plan Dubrovnika*, *Generalni plan Hvara*, *Urbanistički projekt Babin kuk (Dubrovnik)*, *Detaljni plan Milne (Hvar)*, *Prijedlog za proširenje naselja Orebić i turističku izgradnju u Trstenici (Pelješki kanal)*, *Urbanistički projekt Biloševac (Makarska)*. Planovi nižih razina izrađeni unutar RPPJJ trebali su dati snažan zamah turističkom razvoju regije koji proizlazi iz rasta, bolje infrastrukturne opremljenosti i povezanosti postojećih naselja te izgradnje većeg broja smještajnih jedinica unutar različitih urbanističkih dispozicija i arhitektonskih tipologija, a unutar zona predviđenih za masovniji turistički razvoj.

Objavljena dokumentacija i grafički prikazi

Urbanistički institut Hrvatske objavio je rezultate rada na planu 1967. godine i to kroz 17 dokumenata; općih pod-studija i elaborata, uključujući i završni izvještaj s grafičkim priložima i kartama većih dimenzija. Popis objavljene dokumentacije i izbor grafičkih prikaza se nalaze unutar Priloga II/6.

5.6. Regionalni prostorni plan Splita

Organizacija i institucionalni okvir izrade prostornog plana

Split sa svojim regionalnim okruženjem inicijalno nije bio uključen u planerski obuhvat RPPJJ pa *Regionalni prostorni plan Splita* predstavlja neposredan nastavak RPPJJ.⁶⁸² Do planerske inicijative došlo je u svibnju 1969. godine kada je sklopljen ugovor za izradu plana između vlade SFRJ i Ujedinjenih naroda. Inicijalni projekt RPPJJ time je produžen za šest mjeseci, a nositelji plana su bili Urbanistički zavod Split te britanska tvrtka Shankland Cox and Associates.⁶⁸³ Ova je tvrtka sa splitskim Urbanističkim zavodom već surađivala unutar

---

⁶⁸² Uz *Regionalni prostorni plan Splita*, RPPJJ je proširen i na dio SR Crne Gore koji do tada također nije bilo uključen u prethodni planerski obuhvat.

⁶⁸³ Planersku grupu unutar Urbanističkog zavoda Dalmacije činili su voditelj grupe, Berislav Kalogjera, Ivo Šimunović, Tomislav Kozmar i Stanislav Tedeschi.

planerske Grupe A, osnovane pri radu na *Generalnom planu Hvara* koji je bio integralni dio *RPPJJ*.⁶⁸⁴ *Regionalni prostorni plan Splita* bio je završen u ožujku 1970. godine.

Prostorni obuhvat plana

Prostorni obuhvat plana podudarao se granicama nekadašnjeg kotara Split za koji je izrađen prethodni regionalni prostorni plan iz 1964. godine. Općine koje su ulazile unutar obuhvata plana su Trogir, Omiš, Imotski, Sinj, Brač, Vis i Split, dok je Hvar bio dijelom *RPPJJ*.⁶⁸⁵ Plan je izrađen za razdoblje do 1990. godine.⁶⁸⁶

Metodologija i proces planiranja

Metodologija kao i proces rada na *Regionalnom prostornom planu Splita*, pratili su osnovne postavke definirane i izvedene pri radu na *RPPJJ*. Skupina iz Urbanističkog zavoda Dalmacije sastavljena od arhitekata, planera, inženjera i ekonomista, započela je rad na osnovnim preliminarnim studijama u ožujku 1969. godine. Britanski planeri uključili su se u projekt mjesec dana kasnije, i to s ciljem da unutar širih ekspertnih timova detaljnije razrade pod-studije za sektore poljoprivrede, šumarstva i krajolika, planiranja prometa, dugoročnih projekcija ekonomskih aktivnosti, vodoopskrbe i energetske infrastrukture te zaštite okoliša. Tijekom rada na planu, radna je skupina (Grupa A) bila u stalnom kontaktu s predstavnicima Uprave projekta *RPPJJ* te svih zainteresiranih općina i institucija, dok su preliminarne studije te osnovna koncepcija plana bile raspravljane na posebnim sastancima održanima u Splitu s predstavnicima svih općina i njihovih stručnih službi. Rasprave su rezultirale definicijom postavki i etapa plana prema kojima je bilo nužno utvrditi razvojne ciljeve regionalnog prostora te odrediti njihovu povezanost s ostatkom makroregije Južnog Jadrana.

Polazišta i ciljevi prostornog plana

Jedno od osnovnih polazišta novog regionalnog plana bilo je to da Split predstavlja makroregionalni centar područja Južnog Jadrana, no usprkos tome, zajedno sa svojim

---

⁶⁸⁴ Na poziv Skupštine općine Split, planerska grupa je u sklopu regionalnog plana radila na detaljnom planu splitska zračna luka i okolice (Resnik) i na prometnoj i ekonomskoj studiji buduće autoceste Zagreb-Split.

⁶⁸⁵ Sve navedene općine, osim općine Imotski, bile su obuhvaćene prethodnim Regionalnom planom kotara Split.

⁶⁸⁶ *Generalni urbanistički plan Splita* koji je obuhvaćao širi gradski teritorij uz obalu (Trogir, Split, Omiš), a čijoj se izradi pristupilo po završetku rada na *Regionalnom prostornom planu Splita*, izrađen je za razdoblje do 2000. godine.

regionalnim okruženjem, nije bio uključen u cjelovitu prostorno-planersku shemu *RPPJJ*. Razlog tome je između ostalog i nejasno razgraničen prostor regije, posebno prema Makarskom primorju, razgraničenje s prostorom sjevernog dijela srednje Dalmacije, ali i odnos planerskih institucija koje su radile na *RPPJJ*.⁶⁸⁷ Plan je ciljao je uspostaviti prostorni okvir unutar kojeg će se moći iskoristiti i očuvati svi resursi regije te osigurati uravnotežena gradnja, s podjednakom raspodjelom ekonomskih i društvenih uvjeta, funkcija i razvojnih prilika. Time bi se doprinijelo prostornoj, ekonomskoj i društvenoj integraciji regije, uključujući i njenu unutrašnjost, koja nije bila adekvatno obuhvaćena prethodnim regionalnim planom Splita iz 1964. godine. Planom se ciljalo: 1) definirati prostore potencijalnih promjena i sukladno njima predložiti potrebnu infrastrukturu; 2) locirati industriju s ciljem izbjegavanja funkcionalnih kolizija; 3) usmjeravati gradnju imajući u vidu zaštitu prirode; 4) odrediti kapacitete i opsege programa ravnomjernog razvoja; 5) odrediti područja ekonomski neisplative gradnje; 6) uskladiti razvojne tendencije regije sukladno čvrstoj, no elastičnoj prostornoj politici temeljenoj na definiranim okosnicama razvoja i očuvanju prirodnih faktora regije. Naposljetku, namjera planerske grupe bila je utvrditi glavne razvojne zone, opću raspodjelu stanovništva, funkcija i karakter glavnih naselja, mreže komunikacija i infrastruktura te poljoprivredna, industrijska, turistička i rekreacijska područja.⁶⁸⁸

Osnovna koncepcija prostornog plana

Plan se temeljio na dva razvojna pravca. Prvi razvojni pravac sjever-jug pratio je riječni sistem Cetine te je povezoao prostor od Kupresa, preko Livna, Sinja, Klisa do Splitskih vrata i samog grada, te je prolazio kroz Bračka vrata, do otoka Visa. Na ovoj je liniji dominantna koncentracija povijesnih gradova od kojih su mnogi i razvojni centri s vezanim gospodarskim kapacitetima i glavninom stanovništva. Drugi razvojni pravac postavljen je u smjeru istok-zapad te uključuje prostor koji je artikulirala Jadranska magistrala. Ovaj je pravac imao daleko veće značenje za međuregionalne odnose, odnosno za širi makroregionalni prostor, nego za samu regiju. Plan je također usustavio hijerarhiju centralnih naselja unutar koje je Split imao ulogu regionalnog, ali makroregionalnog centra, prema čemu se artikulirao regionalni prostor sa 5 kategorija centralnosti, s ravnomjernom distribucijom gospodarskih i društvenih kapaciteta i funkcija.⁶⁸⁹

---

⁶⁸⁷ Urbanistički zavoda Dalmacije unutar *RPPJJ* je s britanskim konzultantima radio na *Generalnom planu Hvara*, dok su glavnu riječ cjelovitog planerskog pothvata imali stručnjaci unutar UIH.

⁶⁸⁸ Mattioni, *Jadranski projekti*, 18-19.

⁶⁸⁹ Plan se temeljio na petostupanjskoj hijerarhiji centralnih naselja: 1) regionalni centar, 2) regionalni centar drugog reda, 3) subregionalni centar, 4) općinski centar, 5) lokalni centar. *Ibid*, 108.

Prema projekcijama plana, broj stanovnika bi do 1990. godine s 300 000, koliko je regija imala prema popisu iz 1961. godine, narastao na 450 000, od čega bi 38 000 živjelo na otocima, 118 000 u unutrašnjosti i 293 000 na obalnom području, s prosječnom četverostrukom porastom dohotka po glavi stanovnika.⁶⁹⁰ Imajući u vidu procese deagrarizacije i deruralizacije, ideja plana bila je gospodarski i demografski aktivirati otoke i zaleđe. Unutar obalnog dijela, plan predviđa najgušću naseljenost na potezu od Stobreča, preko Splita do Kaštela, s tendencijom daljnjeg širenja splitske aglomeracije prema Omišu i Trogiru. Sukladno širem planerskom okviru, turizam, prvenstveno u obalnom pojasu trebao se osloniti na ukupno predviđenih 184 000 turističkih ležajeva.⁶⁹¹ Turizam bi prema planu trebao postati dominantna razvojna osnova otoka, s ukupno 85 000 novih turističkih ležajeva različitih kategorija. Glede industrijskog razvoja, regija je obilovala hidroenergijom (Cetina), a Split i njegova okolica imali su razvijenu industriju te temeljnu infrastrukturu. Daljnjim razvojem brodskih linija i lučkih infrastruktura, plan predviđa nastavak razvoja industrije na istočnom predjelu Kaštelanskog zaljeva te točkasti razvoj industrije prema Muću i Dugopolju.⁶⁹² Sinjsko i Imotsko polje namijenjeni su poljoprivrednom razvoju, zajedno s predjelima duž obale, pri čemu je čak trećina obradive zemlje trebala biti uključena u sistem navodnjavanja. Okosnica prometnog razvoja regije bio je razvoj zračne luke Resnik, planirana autocesta Split-Zagreb, uz razvoj dvaju longitudinalnih i dvaju transverzalnih cestovnih pravaca unutar regionalnog prostora.

Strategije realizacije prostornog plana

Posebna strategija realizacije plana nije istaknuta, već je po ovom pitanju slijedila generalne smjernice *RPPJJ*.

Vezani planovi nižih razina

U suradnji s planerima iz Urbanističkog zavoda Dalmacije, konzultanti Shankland Cox and Associates, su izradili *Detaljni plan za proširenje aerodroma "Split" i razvoj okolnog područja (Resnik)*, a izrađena je i studija autoceste Split-Zagreb. Nadalje. Također, Skupština Općine

---

⁶⁹⁰ Prema ekonomskim predviđanjima, regionalni društveni proizvod bi mogao rasti za 7,4% godišnje. *Ibid.*

⁶⁹¹ Od ukupno predviđenih 184 000 turističkih kreveta, 72 000 je bilo planirano unutar hotelskog smještaja, 17 000 u kampovima, 27 000 u komercijalnom smještaju i čak 68 000 privatnom smještaju. U obalnom pojasu planirano je 98 000 turističkih kreveta, (19 000 Općina Omiš, 56 000 Općina Split i 23 000 Općina Trogir). *Ibid.* 109.

⁶⁹² Glavne industrije usmjerene su na proizvodnju i preradu čelika, aluminijske, nafte te sklapanje vozila i strojeva, preradu poljoprivrednih proizvoda i industriju potrošačke robe. *Ibid.* 110.

Split već je 1967. godine donijela *Odluku o izradi Generalnog urbanističkog plana Splita*, a projektu su se tijekom pripremnih radnji pridružile i općine Omiš i Trogir. Zajednička stručna komisija za praćenje rada na izradi planova osnovana je 1971. godine, i to prema metodologiji koju je predložio splitski Urbanistički zavod, a kojeg je usvojila stručna komisija. Temeljem *Regionalnog prostornog plana Splita* te *Smjernica društveno-ekonomskog razvoja Splita*, pristupilo se izradi prijedloga koncepcije prostorno-ekonomskog razvoja (veličine, prostorne strukture i prostorne organizacije) gradske aglomeracije Trogira, Splita i Omiša koja je završena 1972. godine, kao zajednički okvir za izradu generalnih urbanističkih planova Splita, Trogira i Omiša.⁶⁹³ Urbanistički zavod Dalmacije također je u razdoblju do 1972. godine izradio niz planova niže razine koji su teritorijalno bili obuhvaćeni regionalnim planom Splita, i to: *Etape neposrednog razvoja i Detaljni urbanistički plan Kaštela* (1970.), *Odluku koja zamjenjuje regionalni plan trogirskog primorja* (1970.), *Detaljni plan Primoštena* (1971.), *Plan obalnog područja Brača* (1971.), *Generalni plan otoka Šolte* (1972.), *Generalni plan područja Imotski* (1972.), *Generalni urbanistički plan područja općine Korčula* (1972.), te *Detaljni urbanistički plan Solina* (1972.).

Objavljena dokumentacija i grafički prikazi

Urbanistički zavod Dalmacije objavio je 1970. godine završni izvještaj koji sintetizira rezultate rada na planu.⁶⁹⁴ Popis objavljene dokumentacije i izbor grafičkih prikaza se nalaze unutar Priloga II/7.

---

⁶⁹³ Za Omiš, otoke Vis i Brač su 1970. godine izrađene *Odluke koje zamjenjuju urbanistički plan*, dok je za Trogir iste godine izrađena *Odluka koja zamjenjuje regionalni plan trogirskog primorja*. Vidi: HR-DAST-119. Urbanistički zavod Dalmacije. 1970. *Generalni urbanistički plan Splita* (1. Knjiga, dokumentacija). Split: Urbanistički zavod Dalmacije – Split. Također, *Prostorni plan Općine Split* izrađen je 1976. godine. Vidi: Urbanistički zavod Dalmacije. 1976. *Prostorni plan Općine Split do 2000. godine (Završni izvještaj)*. Split: Urbanistički zavod Dalmacije – Split.

⁶⁹⁴ Završni izvještaj *Regionalnog plana Splita* predstavljao je sintezu pripremnih studija i sektorskih pod studija te je sadržavao sljedeće cjeline: I. Uvod: organizacija, Splitska regija, faze planiranja); II. Regija danas: utisci, podjela regije, prirodni uvjeti, povijesni razvoj i nasljeđe, društvene i ekonomske okolnosti (stanovništvo, gospodarstvo), prirodni uvjeti (shema naselja, komunalne instalacije, pejzaž), promet, mogućnosti regije); III. Politika planiranja: projekcije (gospodarstvo, demografija), politika planiranja, prijedlozi komponenti razvoja, komunalni servisi, prikaz prijedloga za pojedina područja i općine; IV. Realizacija plana: faze izgradnje, zaštita, daljnji rad na planu; preporuke i dodaci. Vidi: Urbanistički zavod Dalmacije, Shankland Cox and Associates. 1070. *Regionalni plan Splita (Završni izvještaj)*. Split, London: UNDP, Vlada SFRJ

5.7. Koordinacijski regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana

Organizacija i institucionalni okvir izrade prostornog plana

Pokretanje *Koordinacijskog regionalnog prostornog plana Gornjeg Jadrana* 1970. godine označilo je nastavak suradnje Vlade SFRJ i Ujedinjenih naroda na *Jadranskim projektima*. Uprava projekta imenovana od strane uključenih republika SR Hrvatske i SR Slovenije, sklopila je ugovore s izvođačima plana, Urbanističkim institutom SR Hrvatske i Urbanističkim institutom SR Slovenije, a Ujedinjeni narodi angažirali su konzultantsko-suradničke tvrtke Shankland Cox and Associates iz Londona i Consortium OTAM - Tourconsult iz Pariza i Rima. U projekt su uključeni i neovisni konzultanti, arhitekti Ernest Weissmann, Damir Šalat, i Ivan Taubman te direktori obaju republičkih instituta izvršitelja radova, sa slovenske strane Marijan Tepina te s hrvatske strane Sergije Nonveiller. Urbanistički instituti koji su bili izvođači, ugovorno su uključili petnaest ravnopravnih stručnih institucija, a stručnjaci iz svih uključenih institucija formirali su Radnu skupinu za izradu plana (Grupa za *KRPPJJ*) čiji je rukovoditelj bio Franjo Gašparović (UIH), dok je direktor projekta bio Miro Marasović. Nadležni organi SR Hrvatske i SR Slovenije osnovali su Međurepubličku komisiju čiji je tajnik bio Branko Petrović, a koja je potom osnovala Stručni savjet koji je davao mišljenja o pojedinim fazama projekta te revidirao rad na projektu. Proces planiranja se odvijao sukladno dokumentu *Plan operacija*, a integralni, završni izvještaj prostornog plana objavljen je krajem 1972. godine.⁶⁹⁵

Prostorni obuhvat plana

Regija Gornji Jadran predstavlja heterogeno područje koje obuhvaća dio teritorija SR Hrvatske i SR Slovenije, dakle mediteranski, priobalni pojas, s najrazvijenijim predjelima SFRJ (poput riječkog područja ili slovenskog Kopera), i manje razvijena te sasvim nerazvijena područja u zaleđu (Lika), područja neiskorištenih prirodnih resursa te visoko alpsko područje koje je po svojim karakteristikama različito od primorskog dijela regije. Ukupna površina regije Gornji Jadran iznosi 25 026 km² i uključuje 2970 naselja u kojima je živjelo ukupno 1230696 stanovnika prema podacima iz 1971. godine. Unutar planerskog obuhvata za SR Hrvatsku su uzete 33 općine u Sjevernoj Dalmaciji, Lici, Gorskom Kotaru, kvarnerskom prostoru i Istri, dok je u SR Sloveniji u obuhvat plana uzeto 14 općina u Slovenskom priobalnom pojasu, Krasu, Posočju, i dijelu područja visokih Alpa.

---

⁶⁹⁵ Pregled cjelovite prostorno-planske dokumentacije vidi u Prilogu II/8.

Metodologija i proces planiranja

KRPPGJ je imao koordinacijsku funkciju, odnosno temeljio se na prethodno izrađenim planovima različitih mjerila ili planovima koji su bili u izradi, a koje je *KRPPGJ* inkorporirao, povezivao i dalje usmjeravao. Imajući u vidu buduće tehnološke, društvene i prostorne promjene, namjera je bila da se planom koordiniraju daljnje planerske aktivnosti i da se na općoj razini usmjerava regionalni razvoj. Iako je to jedna od osnovnih metodoloških novina, plan se nadovezuje na koncept kontinuiranog planiranja inicijalno predložen još u *RPPJJ*, te predstavlja njegovu teritorijalnu, sadržajnu i metodološku razradu. Metodološka osnova *KRPPGJ* je dokument *Pristup, osnovne postavke, prostorni obuhvat, ciljevi, metode i proces rada* kojeg je izradila Grupa za *KRPPGJ*, a temeljem kojeg je već početkom 1971. godine izrađena pretkonceptija prostornog plana.⁶⁹⁶ Ona je stavljena je na uvid i raspravu odgovornim međurepubličkim tijelima i savjetima te općinama na koje se plan odnosio. Nakon što su zaključci rasprava uzeti u obzir, Grupa za *KRPPGJ* pristupila je završnim radovima te je krajem 1971. predložila Završni izvještaj *KRPPGJ* Stručnom savjetu, Međurepubličkoj koordinacionoj komisiji, republičkim organima SR Hrvatske i SR Slovenije, a koji je potom bio upućen na završnu raspravu predstavnicima općinama i radnim organizacijama. Temeljem zaključaka nadležnih tijela, izrađen je *Završni izvještaj* kao prijedlog za raspravu Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske i Izvršnog savjeta Skupštine SR Slovenije nakon čega je od ožujka 1972. godine pristupljeno izradi konačne verzije *KRPPGJ*.

Polazišta i ciljevi prostornog plana

Kao i u slučaju *RPPJJ*, plan je stavio najveći naglasak na turistički razvoj i općenito na razvoj tercijarnih djelatnosti, no unutar integriranog gospodarskog modela suprotstavljenog turističkom “monofunkcionalnom razvoju”. Industrija i infrastruktura predstavljali su važnija polazišta *KRPPJJ* nego je slučaj s prethodnim jadranskim planom i to zbog istaknute pozicije Rijeke kao industrijskog, urbanog i infrastrukturnog centra. Zbog postojećih industrijskih postrojenja u uskom obalnom pojasu (Rijeka - Bakar), ali i zbog resursa za daljnji razvoj bazne industrije (nafta, željezo, obojeni metali), industrijski je razvoj planiran u Puli, u potezu prema Krku, koji se s kopnom trebao povezati novim mostom, te Bakarskom zaljevu, okolici Zadra i Šibenika. U prometnom smislu, regija je imala važnu poziciju unutar teritorija SFRJ budući da

---

⁶⁹⁶ Urbanistički institut SR Hrvatske, Urbanistični inštitut SR Slovenije. 1972. *Koordinacioni regionalni prostorno plan Gornjeg Jadrana (Završni izvještaj)*. Zagreb; Ljubljana: UNDP, Vlada SFRJ, 18-19.

se preko 90% putničkog i 60% robnog prometa na saveznoj razini odvijalo kroz regiju Gornji Jadran, pri čemu se važne bile i veze s republičkim centrima, Zagrebom i Ljubljanom, ali i veze s prostorom Srednje Europe.⁶⁹⁷ Daljnji razvoj trebao je ići u smjeru kompleksnog, integriranog razvoja, koji je uključivao i mrežu naselja i društvene servise i druge djelatnosti unutar poteza koji povezuju regionalna težišta razvoja s onima na sjeveru (ljubljskom i zagrebačkom regijom).⁶⁹⁸ Sukladno ovom planu, predviđeno je demografsko povećanje s oko 1 200 000 stanovnika 1971. na 1 600 000 stanovnika 2000. godine što bi pratila stopa gospodarskog rasta od 6,3%.⁶⁹⁹ Turistički kapaciteti, dimenzionirani istom metodom kao i u slučaju *RPPJJ*, bili su djelomičnoj koliziji s industrijskim razvojem u regiji. Stoga je predviđeno da industrijski razvoj bude koncentriran u zonama, odnosno postrojenjima direktno vezanim za obalu i luke, dok je ostali industrijski razvoj trebao biti povučen u unutrašnjost, unutar novih zona podržanih istovremenim razvojem željezničke infrastrukture i energetske mreže (nove termoelektrane). Glede turističkog razvoja, predviđeno je povećanje kapaciteta s 313 700 ležaja u 1969. godini na 1 330 000 u 2000. godini, čime bi se aktiviralo 510km obale, uključujući i otoke.⁷⁰⁰

Osnovna koncepcija prostornog plana

Zbog postojećih industrijskih postrojenja te regionalnih industrijskih i prometnih resursa. *KRPPGJ* karakterizira ravnomjernija zastupljenost turizma, industrije, poljoprivrede i pomorskog (lučkog) gospodarstva, negoli je to slučaj sa *RPPJJ*. Osnovni koncept razvoja regije temelji se na aktiviranju postojećih i stvaranju novih težišta i žarišta razvoja koja povezuju regiju s glavnim republičkim centrima, ostatkom SFRJ i Europe. Plan polazi od dva područja tj. osovine razvoja SFRJ koji su dijelom regije GJ ili su s njom u kontaktu: 1) Sjeverno područje (između Save i Drave: Gorenjsko-Ljubljana-Zagreb-Beograd); 2) Južno područje (uz jadransku obalu: Nova Gorica-Koper-Rijeka-Zadar-Šibenik-Split-Dubrovnik).⁷⁰¹ Ova dva područja predstavljaju heterogen prostor, iako u svom obuhvatu imaju niz značajnih urbanih aglomeracija (razvojnih žarišta) koji utječu na gospodarski razvoj zemlje. Cilj plana je stvoriti

---

⁶⁹⁷ Urbanistički institut SR Hrvatske, Urbanistični inštitut SR Slovenije. *Koordinacioni regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana*, 19.

⁶⁹⁹ *Ibid.*, 77.

⁷⁰⁰ Primarna turistička područja planirana su za šibensku i zadarsku obalu, otoke Pag i Rab, opatijsku rivijeru, Rabac, urbanizirani dio kvarnerskog primorja te pojedine lokacije na otocima Krku Cresu i Lošinju. Uz primorski, predviđen je planinski turizam, prvenstveno u slovenskom gorju.

⁷⁰¹ Mattioni, *Jadranski projekti*, 221-223.

kontinuiranu urbanu aglomeraciju ili infrastrukturnu vrpcu između pojedinih žarišta kako bi se prostor razvio u cjelini. Dva snažna žarišta koja se nalaze unutar regionalnog obuhvata *KRPPGJ* su riječko-koparsko-pulsko u sjevernom i zadarsko-šibensko u južnom primorskom području, a koji su pod neposrednim utjecajem ljubljanskog i zagrebačkog područja i splitskog regionalnog prostora na jugu, te se stoga razmatraju i planiraju s njima u relaciji.⁷⁰² Aktiviranje te daljnji razvoj prometnih infrastruktura različitog tipa i ranga između naselja unutar žarišta te između samih žarišta, predstavlja okosnicu prostorne konsolidacije. Prometno-razvojne veze uključivale bi sve gradove i naselja, gospodarske, društvene organizacije i službe koje se nalaze na određenoj daljini od glavnih prometnica jednoga razvojnog pravca, a s ciljem “transmisija” iz razvijenijih područja u međuprostore i nerazvijena područja.⁷⁰³ Uz ovaj generalni princip razvoja cjelovitog regionalnog prostora, između pojedinih žarišta uspostavljena su i tri razvojna težišta: Šibenik-Zadar, potez od Senja do Rijeke, te pulsko težište s gradom Pulom i okolicom. Unutar primorskog dijela *KRPPGJ* ukupno je bilo 3814 km razvedene obale, od čega se 510 km (13,4 %), moglo turistički eksploatirati. Uz primjenu istog koeficijenta kao i u slučaju *RPPJJ*, procijenjeno je da obala može prihvatiti 1 535 000 gostiju, a zajedno s drugim prostorima namijenjenim rekreaciji (455 000 korisnika) te s kontinentalnim područjem (971 000 korisnika), čitava regija bi mogla istodobno prihvatiti 2 961 000 gostiju što je bilo otprilike 50% više nego za čitav jadranski prostor prema prethodno izrađenom *Programu*.⁷⁰⁴ Unutar *KRPPGJ* po je prvi put prostor obale kategoriziran u kontekstu turističkog razvoja, pa je tako sjeverna Dalmacija namijenjena prvenstveno lokalnim gostima dok su određeni prostorni (npr. Kornati) ušli unutar više turističke kategorije namijenjene inozemnim gostima veće platežne moći. Istovremeno, određeni dijelovi obale po prvi put su namijenjeni razvoju nautičkog turizma, budući da su studije pokazale velik potencijal na tom planu.⁷⁰⁵ Također, za razliku od dotadašnjih planova uključujući i *Program* te *RPPJJ*, unutar *KRPPGJ* je posebno razvijen

---

⁷⁰² Prostor razvojnih pravaca stoga bi obuhvaćao cjelovite poteze: Maribor-Ljubljana-Koper (Nova Gorica); Maribor-(Varaždin)-Zagreb-Karlovac-Rijeka-Pula-(Koper-Trst); Maribor-(Varaždin)-Zagreb-Bihać-Knin-Šibenik-(Zadar)-Split.

⁷⁰³ Razvojni pravac Karlovac-Rijeka unutar plana bi obuhvatio buduću autocestu, postojeću cestu Karlovac-Zagreb, planiranu kupsku željezničku prugu, postojeću željezničku prugu i naftovod. U ovom bi razvojnom pravcu biti uključeni: Karlovac, Duga Resa, Severin na Kupi, Ogulin, Vrbovsko, Delnice, Ravna Gora, Lokve, Fužine i Mrkopalj, sa svim svojim sadržajima i svim drugim razvojnim faktorima na tom području. Vidi: Urbanistički institut SR Hrvatske, Urbanistični inštitut SR Slovenije. *Koordinacioni regionalni prostorno plan Gornjeg Jadrana (Završni izvještaj)*, 38.

⁷⁰⁴ Urbanistički institut SR Hrvatske, Urbanistični inštitut SR Slovenije. *Koordinacioni regionalni prostorno plan Gornjeg Jadrana (Završni izvještaj)*, 76-79.

⁷⁰⁵ Broj stranih jahti na Jadranu (postojećih 12 052) prema planu trebao se višestruko povećati (planiranih 250 000) uz razvoj prateće infrastrukture, brodskih vezova (183 000 vezova unutar GJ) i nautičkih baza (lučica, marina, rekreacijskih baza, brodomarina).

segment zaštite okoliša koji nadilazi “točkasti model” zaštite prirode i kulturnih spomenika usmjeren na definiranje topografije zaštićenih lokaliteta i objekta isključenih iz građevinskih područja ili prostora koji su pod posebnim mjerama zaštite i režimima gradnje. Unutar *KRPPGJ* razvija se složeniji pristup koji proizlazi iz uznapredovanih sistemskih i ekološkog prostorno-planerskih modela, manifestiranih unutar elaborata i pod-studija, ali i specifičnih projektantskih pristupa unutar pojedinih detaljnih planova i projekta koji su dijelom *KRPPGJ*.⁷⁰⁶

Strategije realizacije prostornog plana

KRPPGJ je nakon izglasavanja trebao postati integrirajući dokument svih postojećih i budućih prostornih planova koji se tiču prostornog obuhvata *KRPPGJ*, te pravno-tehnički dokument kojim se definira prostorno uređenje i infrastrukturno regionalno i međuregionalno povezivanje. Daljnjom koordinacijom i realizacijom plana upravljalo bi zajedničko tijelo SR Hrvatske i SR Slovenije koje bi između ostaloga bilo zaduženo i za poticanje društvene spremnosti na konsenzus o određivanju razvojnih prioriteta i politika (prometa, turizma, zaštite okoliša, razvoja industrije i društvenih službi, zapošljavanja, stambene izgradnje),⁷⁰⁷ organizaciju zajedničkih planskih službi zaduženih za šira međuregionalna i međurepublička područja te zagovaranje i usmjeravanje kreditne i opće investicijske politike koja bi trebala podržati realizaciju plana. Također, u smjernicama za razvoj i implementaciju plana, određeno je da bi daljnji općinski i regionalni planovi unutar teritorija kojeg obuhvaća *KRPPGJ* trebali sadržavati: strukturnu namjenu površina za sve korisnike u prostoru (industriju, turizam, naselja, prometnice, šumske, poljoprivredne i rekreacijske površine); za svaku zonu i namjenu pojedinačno sasvim određene propise o načinu izgradnje; zabranu svake parcelacije u svrhu izgradnje bez urbanističkog projekta; projekte zaštite oblikovanja prostora i krajolika i unaprjeđivanja zaštite životne čovjekove sredine.⁷⁰⁸

Vezani planovi nižih razina

---

⁷⁰⁶ Aspekt zaštite prirode unutar *KRPPGJ* razvio se u zasebnu planersku inicijativu, *Projekt o zaštiti okoliša u jadranskoj regiji Jugoslavije (Projekt Jadran III)*, pokrenutu u suradnji s Ujedinjenim narodima 1972. godine, odmah po završetku rada na *KRPPGJ*. Vidi poglavlje 4.3.4.

⁷⁰⁷ U planu se prioritizira izrada međurepubličke prometne studije o koncentraciji žarišta razvoja: Zagreb, Rijeka, Pula, Koper, Nova Gorica, Ljubljana te na izrada međuopćinskih prostornih planova za područje Istre, Rijeke, Kopra, Zadra, Šibenika i Like, kao i za pojedina specifična i manje razvijena područja poput otoka i sl. Vidi: Urbanistički institut SR Hrvatske, Urbanistični inštitut SR Slovenije. *Koordinacioni regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana (Završni izvještaj)*, 121.

⁷⁰⁸ *Ibid.*

Unutar *KRPPGJ* planirana je izrada još 16 detaljnih urbanističkih planova područja uglavnom pogodnih za turistički razvoj u općinama: Šibenik (Srima), Biograd (južni Pašman), Zadar (Petrčane-Diklo), Crikvenica (Jasenova), Krk (Glavotok), Mali Lošinj (Mali Lošinj), Rijeka (Centar), Pula (Premantura), Rovinj (Bale-Sv.Pavao), Labin (obalni dio općine), Piran-Izola (Strunjan), Radovljica (Bohinj), Alpski turistički centar Bovec (općina Tolmin) Kranjska Gora (općina Jesenice), Turistička na Cerkniškom jezeru – I faza, Strategija razvoja za otok Krk. Unutar plana izrađene su i smjernice za razvoj i prostorno uređenje užih subregija Gornji Jadran, i to za Gorski kotar, Sjevernu Dalmaciju, Liku i Istru.⁷⁰⁹

Objavljena dokumentacija i grafički prikazi

Urbanistički institut Hrvatske objavio je rezultate rada na *KRPPGJ* između 1971. i 1972. godine u 18 elaborata, općih i drugih studija, uključujući i završni izvještaj. Popis objavljene dokumentacije i izbor grafičkih prikaza se nalaze unutar Priloga II/8.

5.8. Regionalni prostorni plan Slavonije i Baranje

Organizacija i institucionalni okvir izrade prostornog plana

Pripremni radovi za *Program dugoročnog razvoja i prostornog plana Slavonije* počeli su 1967. godine na inicijativu tadašnjeg kotara Osijek. Budući da je program obuhvaćao četrnaest općina, nakon ukidanja kotareva bilo je potrebno usuglašavanje i potpisivanje ugovora sa svakom općinom posebno, što je trajalo četiri godine, a sam plan pod naslovom *Regionalni prostorni plan Slavonije i Baranje* bio je završen i prihvaćen tek 1972. godine. Urbanistički institut Hrvatske je zajedno s ravnopravnim partnerskim institucijama⁷¹⁰ bio zadužen za izradu plana, unutar kojega su izrađene i posebne odredbe za područje svake pojedine općine. Za nadgledanje rada na planu bilo je zadužen Stručni kolegij unutar kojeg su bili planeri i predstavnici Republičkog zavoda za urbanizam, stambene i komunalne poslove te Stručni organ investitora čiji su članovi bili predstavnici općina i privredne komore Osijek.⁷¹¹

⁷⁰⁹ Mattioni, *Jadranski projekti*, 284-320.

⁷¹⁰ Partnerske institucije na izradi plana bile su: Republički zavod za planiranje SRH, Institut za geografiju, Republički zavod za zaštitu prirode, Institut za saobraćaj, Ekonomski institut Osijek, Prehrambeno-tehnološki institut iz Zagreba (od 1985. udružen s Prehrambeno-biotehnološkim fakultetom Sveučilišta u Zagrebu) te niz drugih neovisnih stručnjaka i pridruženih institucija.

⁷¹¹ Članovi interdisciplinarnog stručnog tima za programiranje, planiranje i koordinaciju bili su: Ante Stipančić, Vojislav Dević, Vladimir Ivanović, Žarko Prpić, Dragutin Kiš, Šime Ricov, Antonija Pološki, Božo Nađ, Jakov

Prostorni obuhvat plana

Prostorni obuhvat plana definiran je granicama slavonske makroregije sukladno regionalnoj podjeli utvrđenoj Društvenim planom razvoja SR Hrvatske za razdoblje 1966-1970. godine i nacrtom Društvenog plana razvoja SR Hrvatske za razdoblje 1971-1975. godine. Planom je obuhvaćen prostor četrnaest općina, u kojima je prema popisu iz 1971. godine živjelo 856 000 stanovnika. Prvotna vremenska perspektiva plana bila je usmjerena na 1985. godinu, no u završnoj verziji plana ona je produljena na tridesetogodišnje razdoblje, do 2000. godine.

Metodologija i proces planiranja

Regionalni program dugoročnog razvoja prostornog plana Slavonije metodološki se temelji na iskustvima prijašnjih prostorno-planerskih pothvata, posebno jadranskih projekta, ali i turističkih planerskih inicijativa koje su za prostor Slavonije prethodile regionalnom planu.⁷¹² Za podlogu plana izrađen je elaborat *Globalna pretkonceptija dugoročnog razvoja Slavonije* te 14 sektorskih studija i elaborata s posebnim naglaskom na očuvanje krajobraza i biološke ravnoteže te sa studijama razvoja kulture i seizmičkim elaboratom. Studija krajobraza i očuvanja biološke ravnoteže je uključivala zaseban metodološki pristup, za čiju je razradu bio zadužen krajobrazni arhitekt Dragutin Kiš (UIH). Pojedini elaborati unutar planskih dokumenta uključivali su osnovne karte i planove vezane za pojedine sektore, područja i teme, te su korišteni za izradu sintetskih karata i planova koje objedinjuju rezultate cjelokupnog prostorno-planerskog zahvata. Rezultati rada na planu u fazama pretkonceptije te nacrtu konceptije dugoročnog razvoja, kao i pojedinačnim parcijalnim studijama, predstavljani i raspravljani s gospodarskim i društveno-političkim predstavnicima slavonske makroregije, te su temeljem ovih rasprava utvrđeni opći principi, pravci i proporcije razvoja regije. Metodološko polazište plana se temeljilo na tvrdnji da je regionalni plan tretiran kao trenutak unutar djelomično predvidivog dugoročnog razvoja regije, republike i čitave zemlje, te se stoga plan mora prilagođavati budućim promjenama. Orijentirana prema potencijalima kontinuiranog planiranja, osnovna konceptija plana se stoga trebala dopunjavati, provjeravati vrednovati kroz nadolazeće srednjoročne programe razvoja i druge detaljne planove razvoja republike te

---

Jelić, Zorica Dam, dok su konzultanti na projektu bili: Franjo Gašparović, Vujo Divjak, Radovan Mišević, Mirko Premužić i Ivan Laj.

⁷¹² Vidi: Urbanistički institut Hrvatske. 1965. *Regionalni prostorni plan razvoja turizma i rekreacionih centara Slavonije i Baranje*. Urbanistički institut Hrvatske, Zagreb.

susjednih regija i općina kao i kroz dugoročnu strategiju razvoja SFR, koja je u tom razdoblju bila u razradi. Plan stoga kao i *KRPPGJ* ima i koordinacijsku ulogu.

Polazišta i ciljevi prostornog plana

Plan polazi od pretpostavke da regionalni prostor predstavlja integralni dio nacionalnog prostora te je stoga nužno da plan bude podređen planovima viših razina, prvenstveno republičkom prostornom planu koji je istovremeno bio u izradi.⁷¹³ U prilog ovome ide i činjenica da slavonska makroregija nije predstavljala jasno diferenciranu prostornu cjelinu s autonomnim ekonomskim razvojem. Stoga je i prostorni plan bio temeljen na međuovisnosti slavonske i okolnih regija te je imao izražen orijentacijski karakter. U geografskom, prometnom i gospodarskom kontekstu, slavonska makroregija predstavlja sastavni dio najrazvijenijeg prostora SFRJ koji uključuje međuriječje Save, Drave i Dunava, te je u širem saveznom obuhvatu pozicionirana između konurbacija dvaju glavnih saveznih centara, Zagreba i Beograda. Tako pozicionirana, regija je postala tranzitni “međuprostor” koji nije u dovoljnoj mjeri koristio vlastite razvojne mogućnosti, a koje uglavnom proizlaze iz bolje povezanosti sa susjednim regijama i širim međunarodnim kontekstom. Slavonska makroregija može se podijeliti u tri pod-regije (posavsko-požešku, podravsku, baranjsku i istočno-slavonsku) čije razvojne razlike prate geografski potencijal (istočni dio razvijeniji od zapadnog i sjeverozapadnog dijela regije).⁷¹⁴

Prema predviđanjima, Slavonska makroregija do 2000. godine trebala bi prirodnim prirastom doseći oko milijun stanovnika, sa 62% gradskog stanovništva, što je gotovo dvostruko više od udjela gradskog stanovništva 1971. godine.⁷¹⁵ Naglasak plana stavljen je na razvoj urbanih centara i pratećih konurbacija koje daju zamašnjak industrijskom razvoju i tehnološkom razvoju poljoprivrede, sukladno naglašenoj potrebi za zaštitom krajolika, prirodnih cjelina, te čistoće vode, tla i zraka.⁷¹⁶ Dugoročni ciljevi plana bili su: “1) usklađivanje fizičkog modela i modela aktivnosti u kompleksni model prostorne koherencije, 2) optimalni razvoj regije usklađivanjem i recipročnim prilagođavanjem općeg razvoja i njegovih specifičnih funkcionalno-međuovisnih

---

⁷¹³ Pretkonceptija *Prostornog plana SR Hrvatske* izrađena je 1972. godine.

⁷¹⁴ Urbanistički institut Hrvatske. 1972. “Prostorni plan Slavonije.” *Arhitektura* 116: 11.

⁷¹⁵ Kiš, Dragutin et al. *Čovjek i njegova okolina*, 64.

⁷¹⁶ U planu se navodi da bi stupanj industrijalizacije izražen brojem stanovnika na industrijskog radnika 1985. godine bio 8,7 u odnosu na 14,7 iz 1968. godine, što bi bilo praćeno prosječnom godišnjom stopom prirasta društvenog proizvoda industrije od 8,7, dok će gradsko stanovništvo u 2000. godini biti zastupljeno sa 62%, u odnosu na 37.5% 1971. godine. *Ibid*, 65.

dijelova, 3) vrednovanje i racionalan odnos prema postojećim trendovima zaštite i razvoja okoliša, 4) utvrđivanje funkcija pojedinih prostora s ciljem definiranja razvojnih namjenskih makrolokacija, 5) bolje prostorno strukturiranje regije sistematizacijom naselja te poticanjem rasta i prometnim povezivanjem jezgri i žarišta razvoja, 6) definiranje dovoljno širokih koridora za značajne prometne pravce kojima će biti moguće ostvariti kvalitetno, racionalno i funkcionalno povezivanje slavonsko-baranjske s ostalim hrvatskim regijama, te sa susjednim Republikama NR Mađarskom, 7) definiranje odnosa prema cjelovitoj prostornoj problematici uključujući i očuvanje, zaštitu i unaprijeđenije kompletne čovjekove sredine.”⁷¹⁷

Osnovna koncepcija i ciljevi prostornog plana

Sintezom osnovnih odrednica razvoja slavonske makroregije, u planu se predlaže osnovni prostorno-strukturni model koji se temelji na žarištima i jezgrama razvoja, konurbacijskim težištima razvoja, osovinama i pravcima razvoja. Stoga se može zaključiti da je prostorni plan temeljen na ideji policentričnog razvoja u kojem unutar pravaca i osi razvoja, određena žarišta trebaju preuzeti razvojne funkcije i oko sebe stvarati konurbacijska težišta. Žarišta koja trebaju biti nosioci regionalnog razvoja, prate fizionomiju postojećih regionalnih centara: Osijek, Slavonskog broda, Vukovara s Borovom te Vinkovaca za koje se predviđa značajan demografski rast u projekciji do 2000. godine.⁷¹⁸ Uz spomenuta žarišta razvoja plan se zasniva na jezgrama razvoja koje su općinski centri s Belim Manastrom i Požegom kao centrima najvećeg demografskog rasta i razvojnog potencijala regije.⁷¹⁹ U planu je istaknuto da će Osijek, Vukovar i Vinkovci kao žarišta razvoja oko sebe razviti novi konurbacijski sistem koji će do 2000. godine doseći 850 000 stanovnika, te će uz manju Slavonsko-Brodsku i Bosansko-Brodsku konurbaciju, uključiti i druga naselja, unutar osovine razvoja regije. Ovaj širi prostor zbog svojih prometnih osobina, gospodarskih funkcija i stupnja razvijenosti, prema planu predstavlja i osnovu za daljnje povezivanje regije s okruženjem, dakle susjednim regijama i širim međunarodnim kontekstom. Sukladno tome, plan predviđa snažan razvoj željezničke

---

⁷¹⁷ *Ibid.*, 66.

⁷¹⁸ U tridesetogodišnjem razdoblju se predviđa udvostručenje broja stanovnika usporedno s 1971. godinom (Osijek s 94 000 na 180 000, Slavonski Brod s 39 000 na 80 000, Vukovar s 41 000 na 82 000, a Vinkovci s 29 000 na 56 000). *Ibid.*

⁷¹⁹ Općinski centri definirani planom su: Požega, Đakovo, Valpovo sa Belišćem, Nova Gradiška, Slatina, Beli Manastir, Našice sa Đurđencem, Županja, D. Miholjac i Orahovica. Iako nisu općinski centri, naselja gradskog karaktera Darda i Ilok djeluju razvojno na svoja uža gravitacijska područja.

infrastrukture te boljeg korištenja plovnih puteva, kao i gradnju dviju zračnih luka (B kategorija – Osijek, Vukovar, Vinkovci, te C kategorija u zoni zapadno od Slavenskog Broda).

Unutar plana definirana su i tri pravca prostornog razvoja: 1) podravski pravac razvoja kojem će postojeći i planirani proizvodni kapaciteti, cestovne i željezničke infrastrukture doprinijeti daljnjem bržem razvoju ovog dijela regije i boljoj komunikacijom s centralnom razvojnom konurbacijom, posebno prostorom oko Vinkovaca;⁷²⁰ 2) županjski pravac razvoja će biti razvojno oslonjen na postojeće i planirane proizvodne kapacitete te prometnu povezanost kako bi ostvario bolju suradnju s osnovnim težištem razvoja, posebno prostorom oko Osijeka; 3) zapadno-posavski pravac razvija se s gradskim centrima Novom Gradiškom i Slavenskom Požegom, pozicioniranim na liniji između najvećih koncentracija gospodarskih aktivnosti unutar regionalnog obuhvata.

Strategije realizacije prostornog plana

Strategija realizacije nije precizno izrađena, već je plan postavljen kao fleksibilan skup smjernica mogućeg razvoja prilagodljiv budućim društvenim, gospodarskim i tehnološkim promjenama. Također, plan je ovisan o prostornim planovima viših razina, prvenstveno *Prostornom planu SR Hrvatske*, ali i planovima niže razine, perspektivnim srednjoročnim programima razvoja te predstojećim detaljnim općinskim planovima.

Vezani planovi nižih razina

Unutar plana nisu razrađeni prostorni planovi nižih razina, ali su izrađene posebne odredbe za područje svake od četrnaest općina obuhvaćenih *Regionalnim prostornim planom Slavonije i Baranje*, a za koje je predviđena izrada detaljnijih prostornih planova.

Objavljena dokumentacija i grafički prikazi

Između 1968. i 1972. godine Urbanistički institut Hrvatske objavio je rezultate rada na *Regionalnom prostornom planu Slavonije i Baranje* u 17 zasebnih dokumenata, općih studija i elaborata, uključujući i završni izvještaj.⁷²¹ Popis objavljene dokumentacije i izbor grafičkih prikaza se nalaze unutar II/9.

---

⁷²⁰ Podravski pravac aktivira prostor zapadno od Osijeka, do Slatina i uključuje Našice, Donji Miholjac, Orahovicu i Slatinu (tada: Podravsku Slatinu). Vidi: Urbanistički institut Hrvatske. "Prostorni plan Slavonije," 19.

⁷²¹ Pregled cjelovite prostorno-planske dokumentacije vidi u Prilogu II/10.

5.9. Prostorni plan zagrebačke regije

Organizacija i institucionalni okvir izrade prostornog plana

Rad na *Prostornom planu zagrebačke regije* počeo je 1969. godine, na inicijativu Skupštine grada Zagreba. Nositelj radova bio je Urbanistički institut Hrvatske, odnosno radna skupina pod vodstvom arhitekta i planera Radovana Mišćevića, a na izradi plana su ravnopravno surađivali stručnjaci Ekonomskog instituta, Republičkog zavoda za planiranje SR Hrvatske, Centra za ekonomski razvoj grada Zagreba te Urbanističkog zavoda grad Zagreba, kao i niza drugih stručnjaka zaduženih za pojedine sektorske analize i studije.⁷²² Iako je nacrt pretkonceptije plana bio spreman već 1970. godine, zbog diskontinuiteta u radu, problema s vodstvom projekta i financiranjem, finalizacija plana je odgođena. Plan je sljedeće godine dan na čitanje Stručnoj komisiji za pregled i verifikaciju, imenovanom od Zajednice općina zagrebačke regije kojom je predsjedavao Zdenko Kolacio. Nakon izvršenog uvida, komisija je podnijela Zajednici općina zagrebačke regije izvještaj i prijedlog za usvajanje. Iako je uz minimalne izmjene plan većina općina službeno usvojila već 1972. godine, UIH je tek 1978. godine objavio integralnu verziju plana s istaknutim intervalom rada na planu od 1972. do 1977. godine te rukovoditeljima radne skupine UIH-a arhitektima Radovanom Mišćevićem i Duškom Bradić.⁷²³

Prostorni obuhvat plana

Prostorni plan zagrebačke regije obuhvaća veći dio sjeverozapadnog teritorija SR Hrvatske s gradom Zagrebom i općinama Dugo Selo, Donja Stubica Jastrebarsko, Klanjec, Krapina, Samobor, Sesvete, Velika Gorica, Zabok, Zaprešić, Zlatar Bistrica i Zelina, te naknadno priključenim općinama Ivanić Grad, Kutina i Vrbovec. Planom je obuhvaćeno 5.510km² ili 9,75% teritorija SR Hrvatske, odnosno 2,15% teritorija SFR Jugoslavije.⁷²⁴ Vremenska perspektiva plana je usmjerena na tridesetogodišnje razdoblje, do 2000. godine.

---

⁷²² Na planu je bilo angažirano ukupno 160 stručnjaka iz dvadeset institucija.

⁷²³ Većina općina plan je usvojila već 1972. godine osim općine Sesvete koja je plan službeno usvojila tek 1977. godine.

⁷²⁴ U pretkonceptiji plana iz 1970. godine navodi se da regija obuhvaća 13 općina koje su bile dijelom nekadašnjeg kotara Zagreb, a koje se protežu na 3035km² što je obuhvaćalo 5.35 % republičkog prostora. Usporedbom s podacima iz objavljene završne verzije plana (1978.) može se utvrditi da je tijekom procesa planiranja došlo do povećanja obuhvata plana, što je bio jedan od razloga za produljenje rada na planu. Vidi: Mišćević, Radovan. 1970. "Zagrebačka metropolitanska regija." *Arhitektura* 107-108: 16.

Metodologija i proces planiranja

Istovremeno s razvojem *Prostornog plana zagrebačke regije*, Urbanistički zavod grada Zagreba izrađuje *Generalni urbanistički plan grada Zagreba* koji je završen 1971. godine. Zagrebački GUP je usklađen s regionalnim planom, a osim planiranja grada unutar granica od 464 km², plan predviđa i intenzivnu urbanizaciju šireg funkcionalnog prostora grada, posebno njegovih rubnih dijelova. Usklađenje dvaju planova proizašla je iz logične suradnje planerskih timova koji su na njima radili te djelomično iz istog metodološkog kanona uspostavljenog pri UIH-u. Usporedo s prethodnim planovima, unutar *Prostornog plana zagrebačke regije* posebno su detaljno razvijeni aspekti zaštite prirode, krajobraza i ekološke ravnoteže, kao i sociološki aspekti urbanizacije koji su po prvi put postali dijelom cjelovite prostorno-planerske dokumentacije. Također, u odnosu na prethodne planove, može se utvrditi veća detaljnost u planiranju pojedinih lokacija, centara i distribucije funkcija (npr. distribucija objekata društvenog standarda), što proizlazi iz konteksta istovremene, koordinirane izrade regionalnog i generalnog urbanističkog plana koji je po svojoj prirodi nametao detaljniji planerski pristup. *Prostorni plan zagrebačke regije* se oslanja na ideju kontinuiranog planiranja, predlažući desetgodišnje revizije te uspostavljanje planerskog tijela koje bi bilo odgovorno Gradu i Zajednici općina zagrebačke regije, a koje bi bilo zaduženo za stalno praćenje promjena u prostoru i procjenu potreba za mijenjanjem dijelova razvojnih koncepcija plana.

Polazišta i ciljevi prostornog plana

Prema popisu stanovništva iz 1971. u ovoj je regiji je živjelo 1 061 735 stanovnika, dakle 25,6% stanovnika SR Hrvatske. U Zagrebu su se sabirale gospodarske, administrativne, društvene i kulturne funkcije. Gravitacijska privlačnost Zagreba do početka sedamdesetih godina stvorila je šire gravitacijsko polje čiji su obuhvat i složenost imali karakteristike metropolitanske konurbacije.⁷²⁵ Ipak, dok se sam grad razvijao progresivno, širi regionalni prostor zaostajao je u ekonomskom i društvenom smislu. Provedene analize ukazale su na razvojnu zatvorenost Zagreba naspram regionalnog prostora u kojem nije uspostavljeno unutrašnje jedinstvo što je dovelo do kulminacije ekonomsko-društvenih i prostorno-funkcionalnih problema, degradacije sredine, nedovoljne iskoristivosti prirodnih resursa i radnog potencijala, neplaniranog razmještaja stanovništva, a posljedično i do nerazmjernog povećanja društvenih ulaganja na

---

⁷²⁵ Vidi: Žuljić, Stanko. 1970. "Važnost položaja i prostorna ekspanzija Zagreba." *Arhitektura* 107-108: 25-26. Također vidi poglavlje 4.3.2.

širem prostoru.⁷²⁶ Planom se smjeralo uspostaviti prostorno-funkcionalno jedinstvo regionalnog prostora temeljeno na usklađenim stavovima dugoročnog razvoja i to kroz postizanje sljedećih ciljeva: 1) uspostavljanje pravaca dugoročnog društvenog i gospodarskog razvoja regije kao integralnog dijela SR Hrvatske i SFR Jugoslavije; 2) racionalno organiziranje prostora i razmještaj stanovništva; 3) utvrđivanje optimalnog planskog rasporeda društveno-kulturnih centara, zona razonode i rekreacije, opskrbe i servisa; 4) ispitivanje i utvrđivanje nedovoljno razvijenih područja te mjera uređenja prostora; 5) uspostavljanje prometnog sistema koji će regiju staviti u centar međunarodnih, državnih i međuregionalnih puteva; 6) proširivanje saznanja o specifičnostima i položaju Zagreba unutar šireg srednjeeuropskog i međunarodnog konteksta; 7) ispitivanje socioloških zakonitosti unutar regije i donošenje smjernica društvenog razvoja; 8) razvoj integracijskog regionalnog infrastrukturnog sistema vodoopskrbe, energetike i veza; 9) poboljšanje uvjeta života u ruralnim zonama uklanjanjem razlika između gradskih i seoskih aglomeracija; 10) uspostavljanje biološke ravnoteže čuvanjem i zaštitom krajolika, te osiguranjem zaštite čovjekove sredine i kulturno-povijesnih vrijednosti; 11) razvijanje investicijske politike kroz sveobuhvatan regionalni prostorni plan nasuprot negativnom trendu investiranja sukladno logici lokaliziranog rentabiliteta.⁷²⁷

Osnovna koncepcija prostornog plana

Jedna od osnovnih postavki plana bila je planerska i društveno-politička odluka da se smanji demografski pritisak na grad i time zaustavi njegovo nekontrolirano fizičko širenje i to uspostavljanjem sustava koji nije predviđao gradnju novih naselja, već je podrazumijevao uključivanje te infrastrukturno i gospodarsko osnaživanje postojećih naselja (u perimetru od 25-35 km od centra) unutar planom predviđene regionalne strukture.⁷²⁸ Prostorno-strukturni model plana temelji se na kombinaciji koncentričnog, radijalnog i policentričnog razvoja. Plan podržava razvojne tendencije Zagreba kao primarnog centra te ih usmjerava prema sekundarnim regionalnim centrima postavljenima uzduž razvojnih osi plana, a čime se osigurava optimalna difuzija društvenog i gospodarskog razvoja.⁷²⁹ Prema planu uspostavljeno

---

⁷²⁶ Mišćević, "Zagrebačka metropolitanska regija," 16.

⁷²⁷ Urbanistički institut Hrvatske. 1978. *Prostorni plan zagrebačke regije (Uvodno obrazloženje)*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 5.

⁷²⁸ Prema novoj organizaciji komunalnih usluga, Zavod za izgradnju grada Zagreba preuzeo je organizaciju unaprijeđenu i gradnje komunalne infrastrukture za Zaprešić, Samobor, Veliku Goricu i Dugo Selo što je u sljedećoj dekadi potaklo njihov značajan rast.

⁷²⁹ Mišćević, Radovan. 1971. "Prostorni plan zagrebačke regije." *Arhitektura urbanizam* 12/68-69: 33-37.

je 6 razvojnih osi: 1) Velika Gorica, Sisak na jugoistoku, 2) Jastrebarsko i Pokupsko prema Karlovcu na jugozapadu, 3) Samobor i Zaprešić prema Sloveniji na zapadu, 4) Donja Stubica, Zabok, Klanjec i Krapina prema Sloveniji na sjeverozapadu, 5) Zlatar Bistrica i Zelina prema Varaždinu na sjeveroistoku, 6) Vrbovac i Dugo Selo prema istoku. Unutar ovog prostorno-strukturnog modela, prema projekciji do 2000. godine trebalo je biti urbanizirano oko 30% regionalnog prostora na kojem bi živjelo 90% stanovnika, dakle 1.000.000 stanovnika na užem području grada i 506.000 stanovnika na širem području, s različitim planiranim gustoćama naseljenosti s obzirom na stupanj centralnosti.⁷³⁰ Razvoj prometne infrastrukture na ovom prostoru bio je ključan za njegov razvoj,⁷³¹ kao i ravnomjernije organizirano gospodarstvo s optimalnijom organizacijom proizvodnje koja naglasak stavlja na više industrijskih grana i djelatnosti.⁷³² Iako industrija zadržava pokretačku ulogu, prema projekcijama gospodarskog razvoja do 2000. godine 52,6% aktivnog stanovništva će biti zaposleno u tercijarnim i ostalim djelatnostima, dok će u industriji i poljoprivredi biti zaposleno 35%, odnosno 12,4% stanovništva. Plan predlaže daljnji industrijski razvoj u 11 planski distribuiranih industrijskih centara, te razvoj poljoprivrede kroz distribuciju povezanih poljoprivredno-industrijskih kompleksa. Unutar plana stavljen je naglasak na turizam i vezane uslužne djelatnosti te je predviđeno oko 10.000 ležajeva na užem, te oko 4.800 ležajeva na širem području regije izgrađenih unutar tridesetogodišnjeg planskog razdoblja.⁷³³ U demografskom smislu, regija je sagledana kao cjelina sa 6 jedinica, te je organizirana unutar 4 strukturalne i funkcionalne cjeline.⁷³⁴ Unutar ovih zona naselja su podijeljena u hijerarhiju centralnih naselja sa sedam

---

⁷³⁰ Planirana gustoća naseljenosti na gradskom području Zagreba trebala je biti 2500 st/km², u prigradskim zonama 300 - 600 st/km², a u vanjskim zonama 200 - 600 st/km². Vidi: Urbanistički institut SR Hrvatske. 1978. *Prostorni plan zagrebačke regije*. Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske, 6.

⁷³¹ Planom je predviđena izgradnja zelene magistrale, tunela kroz Medvednicu i modernizacija ceste preko Kašine čime se ciljalo vrednovati i aktivirati nerazvijeno područje istočnog Zagorja u sjevernom podnožju Medvednice i na južnim padinama Ivanščice. Planirana je također i aktivacija sjeveroistočne razvojne osi temeljena na izgradnji autoceste Zagreb-Varaždin (i dalje prema Mađarskoj). Os razvoja prema istoku temeljila se na postojećem poljoprivrednom potencijalu te je planirana izgradnja magistralnog pravca Zagreb-Bjelovar-Osijek kojim bi se omogućilo kvalitetnije uključivanje Vrbovca i Dugog Sela u razvojne trendove regije. Vidi: Mišćević. "Zagrebačka metropolitanska regija," 19-20.

⁷³² Gospodarska perspektiva regionalnog prostora do 2000. godine naglasak je stavila na razvoj kemijske industrije, visokotehnološke prerade metala, industrije papira, disperziju primarne prerade u širem području regije, diversifikaciju i povećanje finalne prehrambene industrije, intenzifikaciju građevinarstva i građevinske industrije bazirane na suvremenim materijalima, proširenju energetske baze komunalnog karaktera u Zagrebu te na stvaranju krupnih trgovinskih, poslovnih i novčanih organizacija. Vidi: Žanić, Jakov. 1970. "Razvojni put zagrebačke privrede." *Arhitektura* 107-108: 41-44.

⁷³³ Kujundžić, Milivoj. 1970. "Zagrebački turistički trenutak i poslijeratna izgradnja." *Arhitektura* 107-108: 45-47.

⁷³⁴ Regionalne jedinice su: Grad Zagreb, sjeverozapadna, sjeveroistočna, jugozapadna i južna jedinica, te jedinica koja obuhvaća naknadno priključene općine Vrbovec, Ivanić-Grad i Kutinu, dok su cjeline obuhvaćale gradsko područje Zagreba, prigradske zone Zagreba, vanjske urbanizirane zone i ruralne zone.

stupnjeva centralnosti.⁷³⁵ Sukladno ekološkim trendovima, poseban planerski fokus stavljen je na aktivnu zaštitu cjelokupnih ekoloških vrijednosti krajolika i prirode, o čemu je objavljena i zasebna studija.⁷³⁶

Strategije realizacije prostornog plana

Predviđeno je da svaka pojedina općinska skupština te Skupština Grada Zagreba za svoje područje donosi smjernice za provedbu plana te uskladi društveno-ekonomske, planske i urbanističke dokumente s ciljevima i odredbama *Prostornog plana zagrebačke regije* do 1973. godine. Također, realizacija plana ovisila je i o donošenju etapnih planova prostornog razvoja regije, i njenih sastavnica, grada i pojedinih općina, ako i implementaciji neposredno vezanog *Generalnog urbanističkog plana Grad Zagreba*.

Vezani planovi nižih razina

Generalni urbanistički plan Grada Zagreba iz 1971. godine je direktno vezan, istovremeno izrađivan i usklađen s *Prostornim planom zagrebačke regije*. Međutim, svi daljnji općinski prostorni planovi koji su trebali biti doneseni prema Zakonu o urbanističkom regionalnom prostornom planiranju,⁷³⁷ a kasnije i po Zakonu o prostornom uređenju i korištenju gradskog zemljišta,⁷³⁸ također su po definiciji planovi nižih razina, direktno vezani i usklađeni s *Prostornim planom zagrebačke regije*.

Objavljena dokumentacija i grafički prikazi

Između 1969. i 1973. godine Urbanistički institut Hrvatske objavio je rezultate rada na *Prostornom planu zagrebačke regije* u ukupno 24 dokumenata. Cjeloviti plan s grafičkim

---

⁷³⁵ Regionalna hijerarhija centralnih naselja bila je organizirana u sedam stupnjeva: 1) primarni društveni centar (Zagreb), 2) sekundarni gradski centri (Samobor, Dugo Selo, Velika Gorica i Zaprešić), 3) regionalni centri 1.a reda (Kutina), 4) regionalni centri 1. reda (Jastrebarsko, Krapina, Zabok, Vrbovec i Ivanić Grad), 5. regionalni centri 2. reda (Klanjec, Zelina, Zlatar Bistrica, Donja Stubica, Dubrava, Križ-Novoselec i Popovača), 6. regionalni centri 3. reda (Kumrovec, Pregrada, Bregana, Sesevski Kraljevec, Bedekovčina, Oroslavje, Kloštar Ivanić, V. Ludina i Banova Jaruga), te 7) lokalni centri (Hum na Sutli, Desinić, Krapinske Toplice, Začretje, Veliko Trgovišće, Sv. Nedelja, Kašina, Pizarovina, Marija Bistrica, Konjščina, Budinščina, Preseka, Repinec, Haganj, Mostari, Farkaševac, Graberje, L. Dubrovčak, Obedišće, Okoli, Potok, G. Jelenska, Voloder, Mikleuška, Gračenica, Stupovača, Ilova i Međurić). Vidi: Urbanistički institut Hrvatske. *Prostorni plan zagrebačke regije*, 6-7.

⁷³⁶ Planom su utvrđene tri velike ekološko-biološke cjeline: regionalna ekološko-biološka cjelina I. reda (Medvednica), regionalna ekološko-biološka cjelina II. reda (Ivančica i Samoborsko gorje) i regionalna ekološko-biološka cjelina III. reda (Vukomeričke gorice). Vidi: Kiš et al., *Čovjek i njegova okolina*, 30.

⁷³⁷ "Zakon o urbanističkom regionalnom prostornom planiranju." *Narodne novine*, 39/1966 i 18/1969.

⁷³⁸ "Zakon o prostornom uređenju i korištenju građevinskog zemljišta." *Narodne novine*, 14/1973.

prikazima i zbirkom partikularnih odluka koje se odnose na općine, objavljeni su tek 1978. godine. Popis objavljene dokumentacije i izbor grafičkih prikaza se nalaze unutar Priloga II/10.

5.10. Prostorni plan SR Hrvatske: godina 2000

Organizacija i institucionalni okvir izrade prostornog plana

Prostorni plan SR Hrvatske prvi je republički prostorni plan u SFRJ. Njegova izrada započela je 1969. godine, temeljem Rezolucije Sabora SR Hrvatske o društveno-ekonomskoj politici koja je donesena godinu dana ranije. Inicijativa za izradu plana, a potom i rad na planu pokrenuti su unutar Republičkog sekretarijata za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove, u suradnji s većim brojem stručnih i znanstvenih institucija u Hrvatskoj. Urbanistički institut Hrvatske nije bio glavni izvršitelj radova na ovom planu, već tek jedna od niza institucija koje su surađivale na njegovoj izradi.⁷³⁹ Rukovoditelj grupe unutar Republičkog sekretarijata bio je arhitekt Fedor Wenzler, a članovi grupe (su-autori) arhitekti Branko Petrović i Franjo Vančina, svi iz Republičkog sekretarijata za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove, ekonomist Velimir Rajković, direktor Republičkog zavoda za planiranje te geograf Tonko Radica iz UIH-a. Branko Petrović i Fedor Wenzler (Republički sekretarijat), u suradnji sa Franjom Gašparovićem (UIH) te uz recenzije geografa Stanka Žuljića (UIH), 1970. godine su izradili metodologiju za rad na Republičkom prostornom planu.⁷⁴⁰ Radna skupina je također bila zadužena za koordinaciju i komunikaciju s političkim i stručnim institucijama u Austriji, Italiji, Mađarskoj te za međurepubličku koordinaciju, kao i za konzultacije s autorima regionalnih prostornih planova Južnog i Gornjeg Jadrana, zagrebačke i Slavonske regije. Izvršno vijeće Sabora osnovalo je Komisiju za Republički prostorni plan čiji je zadatak bio pregledati i ocijeniti radove na planu te ga potom uputiti dalje prema Izvršnom vijeću i drugim organima Sabora na mišljenje. Pretkoncepcija plana izrađena je 1972. godine, a 1974. godine,

---

⁷³⁹ Na planu su surađivali stručnjaci i stručnjakinje iz 19 institucija, uključujući i UIH. Osim toga, 1972. godine izrađena je integralna studija o socijalnim razlikama u Sr Hrvatskoj koja je postala dio prostornog plana. Vidi: HR-HDA-365-1209-12526. Republički zavod za planiranje SR Hrvatske. 1972. *Socijalne razlike i pravci njihovog otklanjanja*. Republički zavod za planiranje SR Hrvatske.

⁷⁴⁰ Institut za povijest umjetnosti - Arhiv Milana Preloga. Petrović, Gašparović i Wenzler. *Metodološke osnove Prostornog plana SR Hrvatske*.

istovremeno s donošenjem novog jugoslavenskog Ustava, izglasana je i Odluka o donošenju *Prostornog plana SR Hrvatske za razdoblje razvoja do 2000. godine*.⁷⁴¹

Prostorni obuhvat plana

Obuhvat prostornog plana definiran je teritorijalnim granicama SR Hrvatske, a vremenski doseg plana općenito je definiran 2000. godinom kao tehničkom determinantom određenom “fleksibilnom grupom međusobno povezanih postavki i projekcija” koje plan usmjeravaju.⁷⁴²

Metodologija i proces planiranja

Centralnu ulogu u metodološkoj artikulaciji imao je Branko Petrović unutar Republičkog sekretarijata za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove imao ulogu analizirati i sinkronizirati sve do tada izrađene regionalne planove i planove nižeg ranga, s nakanom da se republički prostor planerski sistematizira kako bi se stvorila podloga za izradu plana cjelovitog republičkog teritorija. Rezultat ovog rada u kartografskoj formi postao je dijelom metodološkog dokumenta, ali i završne dokumentacije republičkog plana. Uz koordinaciju postojećih planova Petrović je 1971. godine objavio *Sistematizacija fenomena čovjekove okoline*, pripremnu studiju unutar republičkog prostornog plana označenu rednim brojem jedan, čime se futurološko, ekosistemsko planiranje, uspostavlja kao jedna od centralnih problematika i pristupa republičkog plana.⁷⁴³ Za izradu plana, središnju je važnost imao spomenuti metodološki dokument kojeg su 1970. godine izradili Petrović, Franjo Gašparović i Fedor Wenzler, uz recenziju Stanka Žuljića.⁷⁴⁴ U njemu je obrađen karakter budućeg plana, njegovi ciljevi, faze i metode izrade, dionici planiranja i njihovi organizacijski odnosi te uloga republičkog prostornog planiranja unutar sistema prostornog planiranja i uređenja na saveznoj razini. Metodologija plana ima dva fokusa, prostornu i društvenu problematiku, koje su analitički obrađene s obzirom na svoje prirodne i tehničke karakteristike i okolnosti.⁷⁴⁵ Prema

---

⁷⁴¹ “Odluka o donošenju Prostornog plana SR Hrvatske za razdoblje razvoja do 2000. godine.” *Narodne novine*, 21/1974. Prije donošenja ove odluke prezentirana je pretkonceptija plana 1972. godine, a preliminarni završni izvještaj je stavljen na raspravu 1973. godine. Vidi: HR-HDA-365-12806-12811. Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove. 1973. *Prostorni plan SR Hrvatske: godina 2000 (Završni izvještaj)*. Zagreb: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove.

⁷⁴² Petrović, Gašparović i Wenzler. *Metodološke osnove Prostornog plana SR Hrvatske*, 6.

⁷⁴³ Vidi poglavlja 4.3.2. i 4.3.4.

⁷⁴⁴ Ibid.

⁷⁴⁵ “Prirodne komponente prostora se odnose na sve karakteristike koje su isključivo prirodnog porijekla, a stvaraju sveobuhvatno prirodno obilježje prostora u relativno statičnom i apsolutno dinamičnom obliku. Tehničke komponente prostora su one koje definiraju obilježja prostora, njegovo oblikovanje njegovu

navedenoj strukturi, materija plana je analizirana u sektorskim studijama koje su prikazane u *Planerskom atlasu SR Hrvatske* objavljenom istovremeno s prostornim planom 1974. godine.⁷⁴⁶ Temeljem uspostavljanja funkcionalnih relacija između pojedinih determinanti razvoja dobivenih analizama i sektorskim studijama (kartografski prikazanih u *Atlasu*), izrađen je prijedlog prostornog razmještaja svih komponenti prostornog plana, koji je potom interno provjeren kroz osnovne politike uređenja (programiranje prostora, opremljenost prostora, prostorne rezultante). Iz te interne provjere uslijedila je izrada triju osnovnih tematskih komponenti plana: 1) planovi osnovnog razmještaja stanovništva, 2) planovi osnovnih tehničkih sistema i 3) plan osnovne namjene i zaštite prostora. Sukladno metodi perspektivnih scenarija, a koja je bila jedna od planerskih metoda, za svaku od tri komponente izrađena su po tri moguća scenarija te je istaknut onaj najoptimalniji. Tri su osnovne tematske komponente potom objedinjene unutar jedinstvenog prostornog plana, koji je, sukladno metodologiji, poslan prema zakonskim i političkim tijelima na provjeru i izglasavanje. Metodološki iskorak koji republički plan donosi je razvijeni aspekt kontinuiranog planiranja koji je unutar hrvatske, ali i međunarodne prostorno-planerske prakse predstavljao novinu. Planerska metodologija je predviđala promjene (društvene organizacije, tehnološke promjene, zagađenje, itd.) kojima se plan trebao fleksibilno prilagođavati. Stoga sam plan nije trebao predstavljati fiksni cilj, odnosno sliku prostora u budućnosti, već objединiti najoptimalnije tendencije razvoja unutar prostorno-strukturnog modela koji bi trebao služiti kao prilagodljiv, no dovoljno definiran skup smjernica prostornog razvoja. Stoga se umjesto plana “koji je sam sebi svrhom”, težilo uspostaviti organizaciju kontinuiranog rada na planiranju za koje je, prema metodologiji, preduvjet institucionaliziranja planerske službe na republičkom i općinskom nivou, s jasnom hijerarhijom planova unutar koje je nadređen republički prostorni plan, a kojem su podređeni regionalni prostorni plan i prostorni plan općine. Metodološka matrica plana odražavala je ne samo tehnološke i znanstvene trendove (pojava računala, kibernetike, sistemskih teorija i

---

funkcionalnost, a stvorene su tehničkim i tehnološkim zahvatima bilo koje vrste na već ranije nastalima prirodima. Prirodne komponente čovjeka i društva imaju u osnovi biološke i sociološke komponente i samo su relativno dinamične. Tehničke komponente čovjeka i društva predstavljaju skup dinamičnih akcija i zahvata, koje se u prostornom planiranju nazivaju i funkcije, a služe za zadovoljenje osnovnih potreba posredstvom određene tehnologije. To su, prije svega, četiri osnovne čovjekove aktivnosti u prostoru: rad, stanovanje, rekreacija i komuniciranje.” Vidi: Republički sekretarijat, za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SR Hrvatske. 1974. *Prostorni plan SR Hrvatske (Završni izvještaj)*. Zagreb: Republički sekretarijat, za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SR Hrvatske, 4.

⁷⁴⁶ Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove. 1974. *Planerski atlas Socijalističke Republike Hrvatske*. Zagreb: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove.

ekologije), već i naglašen tehnokratski model društvenog samoupravljanja implementiran Ustavom 1974. godine.

Polazišta i ciljevi prostornog plana

Kontinuiranim planiranjem na kojem se plan temelji, ciljalo se preusmjeriti plan s fiksnog definiranja sadržaja i programa budućeg korištenja prostora, na formiranje optimalnog i fleksibilnog strukturnog modela prostornih međudnosa gradova, naselja i regija. Ciljevi prostornog plana bili su: “1) uskladiti međusobne funkcionalne odnose i veličine pojedinih gradova i naselja, odrediti značaj i veličinu prometnih i drugih infrastrukturnih zahvata, te sinkronizirati i usmjeriti sve aktivnosti koje koriste prostor s ciljem dobivanja najoptimalnijih i ekonomičnijih rješenja; 2) stvoriti optimalne uvjete za razvoj radnih, rekreacijskih i stambenih funkcija u širim i užim prostornim cjelinama; 3) dugoročno usmjeriti izgradnju prometnica i njihovo usklađivanje sa svim potrebama unutar republičkog prostora; 4) dugoročno usmjeriti razvoj i izgradnju vodoprivrede, energetske izvora i vodovoda; 5) postaviti preduvjete i temelje usmjeravanja regionalnih prostornih planova i programa; 6) utvrditi osnovne postavke za prostorno uređenje nerazvijenih područja Republike; 7) u okviru utvrđivanja prostornih i tehničkih preduvjeta, donijeti politiku urbanizacije s ciljem fiksiranja politike prema ulozi seoskih naselja; 8) utvrditi dugoročnu politiku zaštite i uključenja u život starih gradskih aglomeracija, ambijenata i pojedinačnih spomenika kulture; 9) utvrditi osnove za koordiniran rad na daljnjem znanstvenom istraživanju prostora prirodnih resursa te izučavanje ključnih problema prostornog planiranja i urbanizma.”⁷⁴⁷

Osnovna koncepcija prostornog plana

Koncepcija plana se temelji na općim predviđanjima tehnološkog i društvenog razvoja te na projekcijama koje proizlaze iz specifičnih jugoslavenskih i republičkih specifičnosti, makroekonomskih kretanja i geopolitičkih odnosa te postojećih ljudskih i materijalnih resursa.⁷⁴⁸ Unutar plana stoga veliku važnost ima razvoj tehnološke, energetske, vodoprivredne

---

⁷⁴⁷ Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove. *Prostorni plan SR Hrvatske (Završni izvještaj)*, 5.

⁷⁴⁸ Oslanjajući se na predviđanja iznesena u knjizi *The Year 2000*, autori plana zaključuju da će Hrvatska do 2000. godine postati dijelom postindustrijske civilizacije, što će značajno promijeniti prostor, njegove kapacitete i načine njegovog korištenja, prvenstveno kroz povećanje slobodnog vremena i povećanu mobilnost stanovništva. *Vidi: Kahn, Herman i A. J. Wiener. 1970. The Year 2000: A Framework for Speculation on the Next Thirty-Three Years.* London: Collier-Macmillan. Također vidi: Prelog, Nenad. 1976. “Pregled nekih dinamičkih modela razvoja svijeta.” *Čovjek i prostor* 23/286: 24-25., 29.

i prometne infrastrukture, zaštita prirode i unaprijeđenije čovjekove okoline. U kontekstu specifičnih okolnosti na kojima se temelji plan, ističe se prometno i energetska povezivanje s Europom te infrastrukturni razvoj Hrvatske, pri čemu pomorski promet ima najvažnije mjesto, budući da podržava proces litoralizacije, koje uz deagrarizaciju i urbanizaciju predstavljaju najvažnije agense dugoročnih prostornih promjena. Hrvatska je 1971. godine imala 4 426 221 stanovnika, s prosječnom gustoćom naseljenosti od 78,3 stanovnika po m². Neravnomjerno raspoređeno, stanovništvo je 1971. godine živjelo u ukupno 6728 naselja, među kojima su prevladavala mala naselja.⁷⁴⁹ Plan predviđa da će u obalnom području 2000. godine živjeti 1/3 stanovništva, a 70% će živjeti u gradovima i naseljima gradskog karaktera, dok će samo 7% stanovnika raditi u primarnom sektoru, što će se odraziti na demografsku komponentu prostora i na prostornu strukturu, posebno u zonama veće koncentracije proizvodnih i uslužnih funkcija.⁷⁵⁰ Sukladno ovim predviđanjima, u planu su predložene tri glavne okosnice i žarišta razvoja.

1.) Posavsko-podunavska okosnica razvoja proteže se od Ljubljane preko Zagreba, Slavonskog Broda i konurbacije Osijek–Vinkovci–Vukovar, do Novog Sada i Beograda. Okosnica obuhvaća industrijski najintenzivniji republički prostor Zagreb–Sisak–Karlovac. Planom se predviđa da će unutar te zone 2000. godine živjeti oko 1500 stanovnika, što će u projekciji predstavljati 40% gradskog stanovništva. Zbog velike koncentracije različitih funkcija, predviđa se da će ovaj prostor biti najznačajnije žarište razvoja u Hrvatskoj, ali i zapadnom dijelu Jugoslavije. Posavsko-podunavska okosnica razvoja obuhvaća i drugu značajnu konurbaciju Osijek—Vinkovci–Vukovar unutar koje će prema projekcijama 2000. godine živjeti 450 000 stanovnika, odnosno 12% gradskog stanovništva. Uz spomenute aglomeracije, na Posavsko-podunavskoj okosnici razvoja nalaze i centri sub-regionalnog i mezo-regionalnog značenja (Kutina, Slavonski Brod, Požega, Nova Gradiška), u određenoj mjeri vezani za velika razvojna žarišta.⁷⁵¹

2.) Sljedeća okosnica razvoja pozicionirana je na pravcu Budimpešta-Sjeverni Jadran te na sebe veže zagrebačku makroaglomeraciju, Međimurje, gornju Podravinu, Hrvatsko Zagorje, te dijelom Bjelovar (sub-regionalni centar).⁷⁵² Razvojna okosnica završava s kvarnersko-istarskim

---

⁷⁴⁹ Samo 24 naselja, 1971. godine imala su više od 10.000 stanovnika, a samo 3 više od 100.000. Vidi: *Prostorni plan SR Hrvatske (Završni izvještaj)*, 34.

⁷⁵⁰ *Ibid.*, 14.

⁷⁵¹ *Ibid.*

⁷⁵² Predviđeno je da najznačajniji gradovi tog područja u perspektivi budu Varaždin s Čakovcem, Bjelovar, Koprivnica i Križevci. Vidi: *Ibid.*

prostorom (potez od Pule do Crikvenice, s Rijekom kao centrom). Ova konurbacija odlikuje se koncentracijom pomorskih, proizvodnih, uslužnih, turističkih i prometnih aktivnosti te se predviđa da će u njoj živjeti dodatnih 12% gradskog stanovništva Hrvatske. Unutar ovog obuhvata Gorski kotar predstavlja očuvanu prirodnu sredinu (vrijedno šumsko područje i očuvane vodotoke) te uz iznimke točkasto lokaliziranog industrijskog razvoja, ovaj prostor je unutar plana definiran kao prirodni rezervat.⁷⁵³

3.) Obalna okosnica razvoja povezuje razvojna područja na obali na potezu od Crnogorskog primorja, Hrvatskog primorja do Slovenskog primorja, s područjem Like i podvelebitskog primorja kao nerazvijenim područjem, a za koje se planom predviđa poticanje razvoja (s Gospićem kao središtem). Središnje područje na ovoj okosnici je urbanizirano područje Splita (Trogir-Omiš), koje sa Šibenikom i Zadrom predstavlja najznačajnije razvojno žarište dalmatinskog obalnog pojasa sa zaleđem. Planom se predviđa da će 2000. godine na ovom prostoru živjeti oko 11% gradskog stanovništva Hrvatske. Dalmatinsko razvojno žarište, nastavlja se na subregionalni centar Dubrovnik te konurbaciju Ploče–Metković, povezanu na glavnu bosansko-hercegovačku okosnicu razvoja Ploče–Mostar–Sarajevo–Zenica–Bosanski Brod–Slavonski Brod.⁷⁵⁴ Planom se predviđa da će u četiri glavne aglomeracije (Zagreba, Splita, Rijeke i Osijeka) 2000. godine živjeti oko 2 830 000 stanovnika, odnosno 75% gradskih stanovnika, tj. više od 50% ukupnog stanovništva Hrvatske. Osnovna struktura prostornog modela uvelike proizlazi iz optimalne mreže centralnih naselja temeljene na racionalnom razmještanju i povezivanju centralnih funkcija, kao i planiranom stupnju društveno-ekonomskog razvoja. Mreža centralnih naselja artikulirana je na način da se razvojem naselja odmjereno zalazi u prirodne predjele, s ciljem očuvanja prirode i prostora za daljnji razvoj, a usprkos predviđenom daljnjem smanjenju fonda poljoprivrednih površina. Oko 15% obale i otoka namijenjeno je turističkom razvoju s predviđenim ukupnim brojem turističkih ležajeva od oko 1 900 000 za godinu 2000. što se u omjerima i ukupnim brojkama oslanja na projekcije iznesene unutar *Programa* iz 1967. godine.

Strategije realizacije prostornog plana

Strategije realizacije plana nisu razrađene unutar planerske dokumentacije, no istaknuto je da bolja međurepublička koordinacija, daljnji razvoj metodologije kontinuiranog planiranja,

---

⁷⁵³ *Ibid.*

⁷⁵⁴ *Ibid.*, 15.

daljnje znanstveno istraživanje i razvoj, te dopunjavanje planerskog atlasa, predstavljaju strateške okosnice za realizaciju plana.⁷⁵⁵

Vezani planovi nižih razina

Budući da je *Prostorni plan SR Hrvatske* imao i koordinacijsku, hijerarhijski nadređenu ulogu, svi prostorni planovi nižih razina koji su do 1974. godine izrađeni ili su bili u izradi, mogu se smatrati vezanim planovima nižih razina. Ovi planovi su dio planerske dokumentacije (sintetske karte regionalnih prostornih planova i planova nižeg ranga). Također, plan u daljnjoj razradi predviđa izradu regionalnih prostornih planova za Karlovačku, Bjelovarsku, Sisačku i Varaždinsku regiju te niza prostornih planova općina koji prema spomenutom Zakonu o prostornom uređenju i korištenju građevinskog zemljišta iz 1973. godine trebaju biti doneseni.

Objavljena dokumentacija i grafički prikazi

Od 1970. do 1974. godine, u sklopu *Prostornog plana SR Hrvatske* UIH je surađivao na izradi 4 dokumenata, uključujući i završni izvještaj te *Planerski atlas SR Hrvatske*.⁷⁵⁶ Djelomični popis objavljene dokumentacije i izbor grafičkih prikaza se nalaze unutar Priloga II/11.

5.11. Integralni osvrt na razvoj prostornih planova u SR Hrvatskoj od 1955. do 1975. godine

Organizacija i institucionalni okviri izrade prostornih planova

Prostorno planiranje u Hrvatskoj inicirano 1955. godine pokretanjem izrade prvog *Regionalnog prostornog plana kotara Krapina*, pokušaj je stručnjaka pri Urbanističkom institutu Hrvatske da formiraju, artikuliraju te stručnoj i političkoj javnosti predstave novu disciplinu kao važnu razvojnu polugu unutar općeg sustava društvenog planiranja. Iako je kotar Krapina službeni inicijator izrade spomenutog plana, stvarana razvojno-planerska inicijativa i angažman došli su od strane planera iz UIH-a. Slično se može reći i u slučaju *Regionalnog prostornog plana Splita*, projekta kojeg službeno pokreće Narodni odbor kotara, no uskoro ga službeno preuzima i realizira Urbanistički zavod kotara Split uz suradnju s kotarom, kroz novoosnovanu komisiju za regionalni plan i vezanu radnu skupinu. U sljedećim planovima, počevši od *Programa*,

---

⁷⁵⁵ *Ibid*, 79-80.

⁷⁵⁶ U sklopu izrade *Prostornog plana SR Hrvatske*, objavljeno je barem 18 sektorskih pod-studija koje su unutar iste planerske dokumentacije izradile i objavile institucije koje su surađivale na planu.

važnost komisija i radnih skupina, kao i dogovoreni protokoli izvještavanja o pojedinim fazama rada na projektu, predstavljali su organizacijsku okosnicu planerskih zahvata. Prostorno planiranje koje je krajem pedesetih godina metodološkim i planerskim iskoracima artikulirano na ograničenom teritorijalnom obuhvatu kotara, već sredinom šezdesetih godina, kroz izradu *Programa* uzdignuto je na republičku razinu, te nadalje na saveznu razinu u slučaju *Jadranskih projekata*. Štoviše, u slučaju *Jadranskih projekata* inicijativu su uz Vladu SFR iskazali i Ujedinjeni narodi, a u proces je bilo uključeno i nekoliko saveznih republika koordiniranih unutar međurepubličke planske komisije kao i veći broj međunarodnih konzultanta koji su surađivali s hrvatskim stručnjacima u radnim grupama. Time se institucionalna organizacija plana i sam proces planiranja na nekoliko hijerarhijski postavljenih razina upravljanja birokratizira. Unutar *Prostornog plana SR Hrvatske*, UIH je bio tek jedan od izvođača, a glavnu inicijativu i koordinacijsku ulogu imali su eksperti-planeri unutar Republičkog sekretarijata za urbanizam, stambene i komunalne poslove SR Hrvatske. Angažman organa lokalne samouprave, bilo da se radi o političkim predstavnicima općine ili predstavnicima tijela gospodarskih komora i bliskih organizacija, pritom je bio minimalan, većinom usmjeren na realizaciju partikularnih ekonomskih interesa, dok je praksa participacije građana u procesu planiranja tek nominalno iskazana kroz javne izložbe i prezentacije prostorno-planske dokumentacije.

Prostorni obuhvat planova

Unutar krapinskog i splitskog regionalnog prostornog plana, regionalni obuhvat je bio istovjetan teritorijalno-administrativnom obuhvatu kotara. Odluka o kotaru kao prostornom obuhvatu plana podrazumijevala je mogućnost lakše provedbe plana od strane kotara i pripadajućih općina za koje se plan izrađivao. No, već u krapinskom planu predložena je reorganizacija općina unutar kotara, a angažiran pristup administrativno-teritorijalnoj organizaciji regije postao je dijelom prostorno-planerske prakse tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina. Već unutar *Programa* kotarske i općinske granice podređene su prostornim i ekonomskim ciljevima, a ukidanje kotara 1967. godine, praćeno uvođenjem politike međuopćinske suradnje, rezultiralo je heterogenim i nekonzistentnim odnosom prema planerskom obuhvatu. Tako je, na primjer, Split s regionalnim prostorom izostavljen iz *RPPJJ* te je za njega izrađen zaseban regionalni plan, usprkos njegovoj centralnoj poziciji koja povezuje teritorije obuhvata dvaju jadranskih projekata. Štoviše, oba jadranska projekta

uključivala su i teritorije susjednih saveznih republika, pa je obuhvat planova utoliko bio vođen političkom logikom definiranom na saveznoj razini. S druge strane, prostorni plan zagrebačke i slavonsko-baranjske regije morale su neovisno izglasati sve općine na koje se plan odnosio, što je u određenoj mjeri rezultiralo prilagodbama planskog prijedloga, ali i prostornog obuhvata.

Metodologija i proces planiranja

Prva metodologija regionalnog prostornog planiranja izrađena na UIH-u od 1954. do 1956. godine formirala je temelje za daljnji metodološki razvoj u domeni prostornog planiranja u Hrvatskoj. Uz tri osnovne faze izrade prostornog plana (analiza, program i prostorni plan), metodologijom se ciljalo uspostaviti relacije među elementima analitičke i programske matrice te planerski proces i ishode organizirati kao interdisciplinarnu stručnu sintezu različitih ekspertiza. Ovakav stav sredinom pedesetih godina je vizionarski odredio smjer razvoja prostornog planiranja, koje je sistemsku kompleksnost doseglo početkom sedamdesetih godina. S druge strane, prva planerska metodologija je detektirala problematiku fleksibilnosti planova, koja se krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina razvija u smjeru metodologija integralnog, kontinuiranog prostornog planiranja. Nadalje, fokus na turistički razvoj koji se po prvi put artikulira unutar *Programa*, učinio je prostor primarnim resursom, složenijim i dugoročno osjetljivijim od prostornih resursa u domeni industrijskog razvoja ili poljoprivrede. Time su uloga i djelovanje prostornih planera izmješteni s kotarske na republičku i saveznu razinu, što je utjecalo je na ubrzan i specijaliziran metodološki razvoj, usmjeren prvenstveno na turizam. Metodološki iskoraci razvijeni unutar *Programa*, determinirali su metodološka polazišta *Regionalnog prostornog plana Istre*, te općenito odredili podlogu na kojoj počiva dio fundamentalnih prostorno-planerskih analiza i projekcija izrađenih unutar *RPPJJ*, *Regionalnog prostornog plana Splita* i *KRPPGJ*. Budući da turizam predstavlja osnovnu razvojnu polugu spomenutih planova, može se reći da su oni u metodološkom i strukturalnom smislu bliski. Za razliku od dotadašnjih planova, *KRPPGJ* je bio metodološki postavljen kao koordinacijski plan, te je unutar njega po prvi put nominalno predložen kontinuirani pristup planiranju. Ovakav pristup je tek je u *Prostornom planu SR Hrvatske* metodološki razrađen i sistematiziran, i to pod utjecajem sistemskih teorija i kibernetike. Vizualno prezentirana složenim sistemskim dijagramom, metodologija kontinuiranog prostornog planiranja unutar *Prostornog plana SR Hrvatske* nije se temeljila na nasumičnim srednjoročnim ciklusima revizija izvornog plana, već na ideji stalnog praćenja međusobno povezanih podataka o promjena u prostoru. Napredna

sistemska matrica te metodologije početkom sedamdesetih godina još nije imala adekvatan tehnološki oslonac budući da je informacijska infrastruktura za praktičnu implementaciju te metodologije u Hrvatskoj, ali i drugdje, bila tek u inicijalnoj fazi razvoja.⁷⁵⁷ Drugi važan metodološki aspekt plana je bio usmjeren na futurološku studiju očuvanja i razvoja čovjekove sredine, odnosno ekosistemsko mišljenje koje je također postalo važnim dijelom prostornih planova slavonsko-baranjske i zagrebačke regije. Iskoraci prema holističkom, ekosistemskom mišljenju prostora, futurologiji i metodi optimalnih scenarija, pozicionira metodološke napore hrvatskih prostornih planera unutar trendova koji su obilježili visoko-modernistički, prvenstveno anglo-saksonski, prostorno-planerski diskurs početkom sedamdesetih godina.

Polazišta i ciljevi prostornih planova

Osnovni cilj *Regionalnog prostornog plana kotara Krapina* bio je ponuditi rješenja problema nekontrolirane deagrarizacije i deruralizacije regije, u pozadini čega je bila problematika nejednakosti između gradskih i seoskih komuna, centra i periferije. Kotar Krapina stoga predstavlja paradigmatički primjer prostornog planiranja koje novom hijerarhijom centralnosti, mrežom naselja i vezanih funkcija, cilja moderirati migracijske tokove iz regije prema gradu, te administrativno i ekonomski stabilizirati i dugoročno razviti regionalni prostor. Artikulacija novog odnosa sela i grada predstavlja centralnu točku *Regionalnog prostornog plana Splita*, no za razliku od krapinske regije, Split je kao centralni atraktor pozicioniran unutar regionalnog obuhvata plana, a planska artikulacija odnosa nerazvijene periferije i razvijenijeg, industrijaliziranog prostora uglavnom je postavljena između Dalmatinske zagore i obalne linije. Splitski regionalni plan cilj po prvi put ističe i bavljenje problematikom “divlje gradnje” koja je u kontekstu razvoja turizma na obali sredinom šezdesetih godina postala jedna od glavnih neuralgičnih točaka prostornog razvoja, a time i kontinuirana prostorno-planerska tema. Od *Programa* nadalje, problematika odnosa sela i grada podređena je problematici očuvanja i razvoja vrijednih krajolika koji su smatrani primarnim turističkim, odnosno ekonomskim resursom. Povećanjem teritorijalnog obuhvata regije na međuopćinsku, odnosno republičku razinu te daljnjom institucionalizacijom i političkim osnaživanjem prostorno-planerske discipline, ciljevi prostornih planova postali su općenitiji, s konkretizacijom koja proizlazi iz razvojnih specifičnosti pojedinog regionalnog obuhvata ili lokaliteta. Od *Programa* nadalje,

---

⁷⁵⁷ Izrada *Planerskog atlasa SR Hrvatske* značila je iskorak prema organizaciji prostornih podataka, a s ciljem daljnjeg praćenja njihovih dinamičkih promjena.

prostorni planovi su ciljeve usmjerili prema utvrđivanju odnosa regije i šireg teritorijalnog konteksta kao i međuodnosa pojedinih regionalnih područja, utvrđivanju prirodnih uvjeta i okolnosti života, proizvodnje, stanovanja, rekreacije, prometa te određivanju smjernica poljoprivrednog, industrijskog i infrastrukturnog razvoja s naglaskom na infrastrukturu vezanu za turizam. Na te ciljeve nastavlja se i smjerno definiranje adekvatne mreže naselja te naposljetku određivanje mjera zaštite i revitalizacije prirodnih krajolika i vrijednih povijesnih spomenika i ambijenata. Ovi partikularni ciljevi koji se daju prenijeti u konkretne projektantske zadatke, proizlazili su iz strateški postavljenog cilja svakog pojedinog plana.⁷⁵⁸ Nadalje, od prostornog plana slavonsko-baranjske regije zaštita krajolika postaje zaseban cilj, ne nužno u kontekstu turističkog razvoja, već prvenstveno zaštite bioloških i krajobraznih cjelina te planerskog diskursa temeljnog na ekosistemskom poimanju ljudske sredine.

Osnovne koncepcije prostornih planova

Koncepti prostornih planova ovisili su o resursima, potrebama i razvojnim specifičnostima regija. Koncepti su također bili ovisni i o kotarskim, nacionalnim i republičkim razvojnim strategijama, čije su se ekonomske tendencije kroz planove “prostorno fiksirale”. Ipak, može se primijetiti da koncepti prva četiri prostorna plana (krapinski, splitski, istarski i *Program*), bez obzira na njihov različit obuhvat, metodološke i programske razlike, u svom osnovnom konceptu slijede logiku zoniranja i lociranja, odnosno osiguranja pravilnog i optimalnog korištenja zemljišta, utvrđivanja namjene površina, kao i prostornog rasporeda budućih gospodarskih i društvenih objekata i infrastruktura. Od pokretanja jadranskih projekata, u konceptualnom smislu planovi zauzimaju proaktivnu ulogu definiranjem razvojnih jezgri, žarišta, osovina i pravaca. Time se razvojnim smjernicama definiranim unutar programa planova daje izraženiji prostorni karakter. Drugim riječima, planovi nisu trebali tek fiksirati razvojne potencijale već ih na određeni način dinamizirati u prostoru i vremenu. Navedene konceptualne razlike vidljive su i iz pregleda kartografske i grafičke planske dokumentacije. Dok su na prva četiri plana grafički diferencirane površine različite namjene i određene točke pozicija i općih veličina sadržaja, funkcija ili vrijednosti, na jadranskim i kasnijim planovima razvojne osovine su grafički obilježene površinama koje povezuju određena centralna naselja,

---

⁷⁵⁸ U slučaju *Jadranskih projekata* radilo se o uspostavljanju jadranske obale kao protuteže razvijenijoj savsko-dunavskoj dolini, a u slučaju prostornog plana slavonsko-baranjske regije, radilo se o aktiviranju nove prostorno-funkcionalne strukture kojom regija treba nadići ograničenja njenog tadašnjeg tranzitnog položaja između Zagreba i Beograda.

odnosno žarišta razvoja, a predložene prostorne kompozicije imaju definiran smjer prostiranja, tj. širenja i razvoja. Temeljem određenog smjera i važnosti pojedinog žarišta, potom se mogla definirati investicijska politika koja je nije bila sektorski određena, već je bila orijentirana na kompleksnu i ekonomičnu realizaciju međusobno povezanih prostornih elemenata unutar istog razvojnog obuhvata. Ovakav konceptualni pristup od kraja šezdesetih godina je pod utjecajem diskursa planiranja metropolitanske regije, koji je u hrvatskoj prostorno-planerskoj praksi često podrazumijevao policentrični model prostornog razvoja što je vidljivo na primjeru *KRPPGJ* ili *Prostornog plana slavonsko-baranjske regije*, ili je pak kombinacija koncentričnog, radijalnog i policentričnog razvoja centraliziranog modela prostornog razvoja kao na primjeru prostornog plana zagrebačke regije. *Prostorni plan SR Hrvatske* te prostorne modele stavlja u kontekst metode scenarija te sukladno demografskim i ekonomskim podacima i projekcijama, simulira moguće scenarije koncentracije, disperzije i naposljetku predlaže prostorno-strukturni model optimalnog razvoja republičkog teritorija.

Strategije realizacije prostornih planova

Odgovornost prostornih planera je bila pružiti prostorno-planersku ekspertizu, dakle proizvesti znanje o prostoru i njegovim optimalnim razvojnim perspektivama, a politički organi su snosili odgovornost za njegovu realizaciju, odnosno, kako Mattioni ističe, “teret” njegove nerealizacije.⁷⁵⁹ Iako su općine bile te koje su snosile najveću odgovornost za realizaciju plana, administrativni i gospodarski predstavnici općina su površno bili uključeni u proces planiranja te su najčešće, u određenim fazama, tek potvrđivali predloženo ili sugerirali neznatne izmjene. Angažmanu općina u procesima planiranja nije doprinijela niti dinamika stalnih promjena administrativno-teritorijalnog ustroja, nekonzistentni zakoni, nekontrolirane promjene u prostoru, te političke tenzije između pojedinih općina te nesuglasja između interesa općina i općinskih gospodarskih subjekata. Iako je aspekt realizacije plana bio neizostavan dio općinske planske dokumentacije, zbog gore navedenih razloga, niti u jednom planu realizacija nije detaljno organizacijski razrađena niti praćena financijskim planom ili studijom izvedivosti. Sukladno tome, unutar planova nisu definirani ni modeli evaluacije uspješnosti plana u slučaju njegove implementacije. Iz svih navedenih razloga planovi su često administrativno zastarjeli i prije nego se krenulo s njihovom implementacijom.⁷⁶⁰

---

⁷⁵⁹ Mattioni, *Jadranski projekti*, 12.

⁷⁶⁰ Primjer ovog fenomena su prva dva izrađena regionalna prostorna plana koja su stavljena van funkcije nakon ukidanja kotareva, koji su inicijalno definirali njihov prostorni, administrativni, a time i provedbeni obuhvat.

Većani planovi nižih razina

Već se za krapinski prostorni plan vezala logika istovremenog planerskog djelovanja na nižim razinama (*Idejni urbanistički plan za Klanjec*). Kako je objašnjeno o poglavlju koje se bavi prostornim planiranjem i turizmom, *Odluke koje zamjenjuju regionalne prostorne planove područja primorskih općina* donesene pred kraj izrade *Programa*, ne mogu se smatrati planovima niže razine, međutim one predstavljaju tehničko-pravni dokument koji na općinskoj razini konsolidira i konkretizira zaključke *Programa*. Najizravniji i najrazrađeniji planovi nižih razina unutar šireg regionalnog prostornog plana izrađeni su za *RPPJJ* i *KRPPGJ*. Unutar ovih planova planerske grupe razradile su generalne urbanističke planove i projekte naselja, projekte infrastrukturnih zahvata i različite specijalizirane studije, mahom vezane na turistički razvoj. Tip usmjerenog urbanističkog planiranja i projektiranja izravno proizlazi iz centralizirane savezne razvojne strategije, no tiče se lokacija i odluka koje trebaju biti donesene na razini decentralizirane općinske samouprave. *RPPJJ* i *KRPPGJ* predstavljaju dakle kombinaciju razvojnih makrokonceptija i detaljnih planova za konkretne lokacije, koji su grafički prikazani te su stoga mogli nositi “opipljivost” cjelokupnog prostornog plana.⁷⁶¹ Međutim, bez realizacije širih makrokonceptija, realizacija partikularnih dijelova plana nije bila smislena ni moguća, posebno kada se uzmu u obzir investicijski mehanizmi vezani za kompleksne planerske pristupe i logiku kontinuiranog planiranja krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina.

Objavljena dokumentacija i grafički prikazi

Uvid u količinu objavljene prostorno-planerske dokumentacije pruža informativnu sliku o razvoju prostorno-planerske discipline. Krapinski i splitski regionalni prostorni plan objavljeni su u 4 odnosno 2 sveska, koji su sadržavali cjelokupnu analitičku, programsku i prostorno-plansku dokumentaciju. Već unutar *Programa* objavljeno je čak trideset šest različitih publikacija, metodoloških dokumenata, pripremnih studija, sektorskih pod-studija i preliminarnih planova te integralna prostorno-planska dokumentacija. Ovakav nagli porast broja objavljenih studija unutar cjelokupne planerske dokumentacije pojedinog plana govori o ubrzanom institucionalnom i stručnom napretku prostorno-planerske discipline u Hrvatskoj. Prema količini i prirodi objavljene dokumentacije, *Program* predstavlja najsveobuhvatniji, ali i najkaotičniji plan izrađen Hrvatskoj između 1955. i 1975. godine. Nakon njegovog dovršetka, i s donošenjem *Regionalnog prostornog plana Istre* te pokretanjem *Jadranskih projekata*,

---

⁷⁶¹ Mattioni, *Jadranski projekti*, 10.

opseg i struktura prostorno-planerske dokumentacije se standardizira, a broj dokumenata unutar plana varira između 14 (*RPP Istre*) i 23 (*PP zagrebačke regije*). Količinu i veze među dokumentima unutar prostorno-planske dokumentacije moguće je analizirati i pratiti budući da je glavnina spomenute dokumentacije objavljena od strane UIH-a. To, međutim, nije slučaj s *Prostornim planom SRH* za kojeg je bio zadužen Republički sekretarijat za urbanizam, stambene i komunalne poslove, a ne UIH, pa je stoga i planerska dokumentacija ostala fragmentarna. Opisana struktura dokumentacije kao i preuzimanje koordinacijske uloge od strane Republičkog sekretarijata, odraz je osnaživanja političkih pozicija republika početkom sedamdesetih godina te promjene odnosa države prema politički oslabljenim općinama, ali i prema razvijenim i stručnim planerskim institucijama.

6. ZAKLJUČAK

Temeljem istraživanja čiji su nalazi predstavljeni ovoj disertaciji, disciplinarni razvoj prostornog planiranja u Hrvatskoj može se zaključno razmotriti kroz preobrazbu nekoliko važnih vidova prostorno-planerskoga diskursa i prakse od sredine pedesetih do sredine sedamdesetih godina.

U ovoj disertaciji regionalizacija je određena kao administrativni i prostorni okvir teritorijalizacije ideoloških, društvenih i ekonomskih tendencija državne politike. Poimanje regije i općega pristupa regionalizaciji stoga je ključni, determinirajući faktor ciljeva, obuhvata i mjerila prostornih planova i imaginacije prostornih planera. Od sredine pedesetih godina, a zbog niza zakonskih nedorečenosti i promjena koje su bile rezultat uvođenja samoupravljanja, planeri unutar Urbanističkoga instituta Hrvatske imali su mogućnost djelovati prilagodljivo, progresivno i autonomno unutar novih teritorijalnih okvira – komuna i kotara. Iako su kotari i komune bili službeni naručitelji prvih prostornih planova nositelji planerskih inicijativa bili su sami planeri UIH-a i Urbanističkoga zavoda Dalmacije. Utopijski potencijal socijalizma pedesetih godina bio je ugrađen u metodološke temelje prostornog planiranja temeljem kojih se razvijaju prvi regionalni prostorni planovi za Krapinu i Split. Promjenom državne politike šezdesetih godina ideja kotarskoga planiranja napuštena je u korist međukomunalnog planiranja koje je socijalističku Jugoslaviju suočilo s istim dvojbama i problemima teritorijalne organizacije kao i većinu zapadnoeuropskih država. Promjene teritorijalne organizacije osvijestile su vlast na saveznoj razini o potrebi potencijalno složenijega pristupa teritorijalizaciji ekonomske politike što ju je navelo da prostorno planiranje usvoji kao instrument među-općinskoga regionalnog razvoja. Uvođenje paradigme međukomunalne suradnje tako je utjecalo na značajno proširenje opsega, obuhvata i ciljeva prostornih planova koji su od kotarskih postali makroregionalni, odnosno međurepublički, s *Jadranskim projektima kao zornim manifestacijama planiranja u tome razdoblju*.

Promjenom teritorijalne organizacije, promijenila se i definicija prostora i prostorna problematika kojima se planeri bave. Od samog početka, u njihovom je fokusu širi teritorij, uglavnom nedorečeni i slabo regulirani prostor između ruralnog i urbanog. Planerski diskurs pedesetih godina obilježio je naglasak na industrijalizaciji, urbanizaciji i problemu ruralno-

urbanih migracija. Uslijed ekonomskih promjena šezdesetih godina, problem urbano-ruralnog kontinuuma više nije bio u prvom planu, a u fokus planera dolazi obalni prostor namijenjen turizmu. Slikoviti mediteranski krajolici vrijedni čuvanja, tako postaju glavni resurs turističkog razvoja. Ideja zaštite prirode i krajolika kroz *Program dugoročnog razvoja i prostornog uređenja Jadranskog područja*, a potom i *Jadranske projekte*, obilježila je planerski diskurs toga desetljeća učinivši ga neodvojivim od prostornih strategija turističkog razvoja. Zajedno s kritikom masovnog turizma kasnih šezdesetih i početka sedamdesetih, ideja prirode proširena je u holističku ideju zaštite i razvoja čovjekove sredine u čijoj prostornoj realizaciji planeri ponovno imaju važnu ulogu, posebice u projektu *Jadran III*. Pod utjecajem diskursa o očuvanju prirode, a potom ekologije i tehnologije, problematika ruralno-urbanog “međuprostora” koja je zaokupljala planere pedesetih godina proširena je pojam čovjekove sredine, odnosno “totalnog-prostora” sedamdesetih godina.

Usprkos navedenim prijelazima između pojedinih prostorno-planerskih faza i njihovoj ovisnosti o posebnostima jugoslavenskog društvenog i političkog kontekst, ne može se tvrditi da je prostorno planiranje u Hrvatskoj u bilo kojem razdoblju značajno kasnilo za međunarodnim prostorno-planerskim trendovima i praksama. Metodologija regionalnog prostornog planiranja u Hrvatskoj se razvijala se gotovo istovremeno s britanskim planerskim metodologijama. Slična tvrdnja vrijedi i za razdoblje razvoja planerske prakse početkom sedamdesetih godina. Naprimjer, *Prostorni plan SR Hrvatske* koji je bio temeljen na policentričnim prostornim modelima i perspektivnim scenarijama razvoja, izrađen je istovremeno s ključnim planom triju scenarija teritorijalnog razvoja Francuske u kojem je središnju ulogu imao OTAM, konzultantska organizacija prethodno uključena u projekt *KRPPGJ*. S obzirom na heterogenost međunarodnih praksi i pristupa korištenih pri izradi *Jadranskih projekat*, može se tvrditi da su se hrvatske prostorno-planerske prakse krajem šezdesetih godina i u metodološkom i u praktičnom smislu intenzivno internacionalizirale. No, taj proces istovremen je s internacionalizacijom međunarodnih planerski praksi koje su utjecale na domaću situaciju. Progresivnost hrvatskih prostorno-planerskih praksi, sagledanih u kontekstu zapadnoeuropskih trendova, predstavlja jedno od polazišta njihova vrednovanja. No u tom smislu još je važnije prepoznavanje specifičnih razlika između prostornoga planiranja u Hrvatskoj, nastalih unutar jugoslavenskoga samoupravnog “eksperimenta” i istovremenih europskih praksi.

Prostorno planiranje u Hrvatskoj nema tradiciju poput britanskog, no kratka predratna epizoda Radne grupe Zagreb te alternativna verzija CIAM-ove Atenske povelje Ernesta Weissmanna, suprotstavljena Le Corbusierovomu funkcionalnom gradu, predstavlja ključno ideološko i disciplinarno polazište razvoja hrvatske poslijeratne planerske prakse. Marksizam je tada kod nas bio ugrađen u ideološke temelje discipline, a nakon jugoslavenskoga razlaza sa SSSR-om i potom uvođenja radničkog samoupravljanja, prostorni planeri bili su dodatno (politički) potaknuti da centralizirano sovjetsko sektorsko planiranje zamijene složenijim metodama “sinteznog” promišljanja regionalnog prostora. Istodobno, državno (društveno) vlasništvo nad zemljištem, učinilo je planersku praksu slobodnijom i manje opterećenom vlasničkim i tržišnim odnosima koji su u zapadnoeuropskim zemljama često predstavljali otegotni faktor. Državno odnosno društveno vlasništvo nad zemljištem i imovinom stvorilo je tako povoljne okolnosti za društveno planiranje prema kojemu bi izvor prihoda trebao biti svima jednako dostupan, kao što bi to trebali biti i kulturni centri, zdravstvene i obrazovne ustanove, parkovi i druge javne institucije i sadržaji unutar širega, regionalnog prostora, što potvrđuju primjeri splitskoga i krapinskog regionalnog plana. Društveno usmjerena planerska pozicija može se uočiti i sredinom šezdesetih godina u osnovama *Programa dugoročnog razvoja i prostornog uređenja Jadranskog područja*, za čije je mjerilo uzeto ljudsko tijelo opruženo na plaži. Prostor koji je potreban jednoj osobi za užitak i odmor, bio je prema tom planu veći od onoga koji je imao istu svrhu u španjolskim i francuskim planovima, a što je predstavljeno kao specifično jugoslavenska (socijalistička) razlikovna vrijednost, u usporedbi s kapitalističkim, europskim (tržišnim) kontekstom. Iako su se *Jadranski projekti* također bavili turističkim planiranjem obale, u njihovu očistu više nije ljudsko tijelo već makroekonomske perspektive razvoja obale, institucionalna organizacija i koordinacije eksperata uključenih u razvoj obalnog prostora. Pritom, odabir međunarodnih konzultanata unutar *Jadranskih projekata* nije slučajna. Uvidom u njihove prethodne prakse može se uočiti ne samo stručna, već i ideološka profilacija koja spaja socijalističku orijentaciju i progresivno planersko djelovanje u kapitalističkome tržišnom sustavu. Upravo na ovoj ekonomskoj i ideološkoj “hibridnosti” počiva logika jugoslavenskoga tržišnog socijalizma iz kojega proizlaze i *Jadranski projekti*. Naposljetku, upravo policentričnost i ekosistemsko mišljenje u kojem je čovjek središnji subjekt totalnoga prostora (*environmenta*) *Prostorni plan SR Hrvatske* razlikuje od sličnih planerskih napora u Francuskoj i drugdje na Zapadu. Umjesto na matematičkim i računalnim simulacijama i modelima ovaj se hrvatski plan temelji na teorijskim modelima u kojima se ideja jugoslavenskoga

samoupravljanja preklapa s konceptom kibernetičke samoregulacije, a ekosistemske mišljenje prostora jednako proizlazi iz međunarodnih trendova i posebnosti socijalističkoga humanizma. Grafički i teorijski doseg dijagrama koji su u pozadini republičkoga plana, predstavlja avangardnu dimenziju hrvatskoga prostorno-planerskog diskursa i njegov posljednji doseg prije stišavanja dinamike razvoja discipline od sredine sedamdesetih godina, a do koje dolazi istovremeno i u europskome planerskom kontekstu.

Prostorni planovi većega teritorijalnog obuhvata, uključujući i regionalni, po definiciji su projekti od državne važnosti. Međutim, radi jugoslavenskoga modela samoupravljanja te političke i administrativne decentralizacije, država je zapravo djelovala kroz mreže stručnjaka, a prostorno-planiranje je u svim fazama svoga razvoja ipak imalo određenu stručnu autonomnost, slobodu i dovoljno prostora za trajne metodološke iskorake. U Francuskoj je prostorno planiranje bilo definirano unutar DATAR-a i niza podređenih specijaliziranih agencija koje su uglavnom djelovale kroz privatne prakse vezane za pojedine projekte i planerske inicijative. Stoga se može reći kako je planiranje u Francuskoj tog vremena bilo organizacijski više centralizirano od jugoslavenskoga, a na što ukazuju i druga provedena istraživanja.⁷⁶² No, ako se, naprimjer, usporedi razina realizacije *Jadranskih projekata* s planom regije Languedoc-Roussillon, lako se može zaključiti da je realizacijski doseg francuske planerske prakse daleko veći od hrvatskoga, a slično proizlazi i iz usporedbe sa španjolskim planerskim iskustvima. Raskorak između metodološki i društveno progresivnoga plana i izostanka njegove realizacije sugerira prevladavajući utopijski karakter prostorno-planerskoga djelovanja u Hrvatskoj koje se zaključno može razmotriti kroz teorijski prinos Henrija Lefebvrea.

U svojim tekstovima koji se bave teorijom proizvodnje prostora te kritikom države Lefebvre zaključuje da, iako se čini da država posredstvom birokracije upravlja fizičkim prostorom, u praksi ga ona zamjenjuje apstraktnim prostorom koji je istovremeno ekonomski, društveni i politički. Time se modeli predstavljanja prostora, tj. prostorni planovi, tek naizgled temelje na racionalnim strategijama dok u praksi uspostavljaju vlastiti red, odnosno vlastiti prostor.⁷⁶³

Prostorno planiranje, posebno od sredine šezdesetih godina u Hrvatskoj, važan je dio mehanizma kojega Lefebvre definira državnim načinom proizvodnje prostora. Međutim, zbog

---

⁷⁶² Djordjević, "The (Still) Beautiful Blue Adriatic," 10.

⁷⁶³ Lefebvre et al. *State Space World: Selected Essays*, 21.

specifičnosti samoupravne logike te njihova posredničkoga položaja unutar općeg sustava društvenog planiranja prostorni planeri nisu bili tek operativne ispostave centralizirane države politike. Unutar čitavog razdoblja kojim se ova disertacija bavi, hrvatske prostorno-planerske prakse predstavljaju istovremeni iskaz ideoloških, političkih i ekonomskih smjernica državne politike na različitim razinama, a istodobno i njihov korektiv. Naprimjer, *Regionalni prostorni plan kotara Krapina* razvijao je svoja rješenja unutar tada postojećih kotarskih granica, no planeri njime predlažu reorganizaciju komunalne organizacije unutar samoga kotara, što proizlazi iz složene studije potreba i razvojnih perspektiva regije, a ne političkih ili ideoloških argumenta državne administracije. Također, iako je unutar *Programa* bila izrađena temeljna tržišna studija za razvoj turizma na jadranskoj obali, planeri UIH-a iz analize tipologije plažnog prostora obale izvode izračun mogućnosti i granica vršnoga turističkog opterećenja koji postaje osnova plana. Prostorni planeri dakle djeluju između političke instrumentalizacije te stručne autonomije, odnosno, u stalnoj napetosti između centraliziranog i decentraliziranog modela odlučivanja.

Preneseno u termine Lefebvreove prostorne teorije, može se reći da se hrvatske prostorno-planerske prakse razvijaju kroz dijalektiku centraliteta, koja je prema Lefebvreu ključan pokretač urbanizacijskih procesa, ali i izvorište emancipatornog društvenog potencijala budući da se temelji na “revolucionarnoj redefiniciji” odnosa centra i periferije.⁷⁶⁴ Kako ukazuje kartografska građa i studije unutar pojedinih proučenih planova, prostorno-planerske metode koje su podržavale ova polazišta temeljile su se na holističkom pogledu na prostor koji po funkcionalističkome ključu ne razdvaja, već povezuje cjelinu društvenih aktivnosti u prostoru, od kojih je distribucija rada u užem marksističkom smislu riječi bila tek jedan segment. Ostali vidovi prostora odnosili su se na egalitarni razmještaj društvenih, obrazovnih, kulturnih i zabavnih sadržaja, servisa i funkcija ili na raspodjelu prostora za odmor i užitek, a koji nije bio namijenjen isključivo međunarodnome tržištu. Iz ovakvoga Lefebvreovog poimanja dijalektike centraliteta proizlaze periferni centraliteti označeni idejom “kolektivnog luksuza” koji stoga nadilaze kapitalistički koncept potreba,⁷⁶⁵ ali i tradicionalni marksistički koncept upotrebne vrijednosti unutar sustava produkcije i reprodukcije. Urbanizacija koja se temelji na dijalektici

---

⁷⁶⁴ Stanek, “Collective Luxury,” 481.

⁷⁶⁵ *Ibid.*

centraliteta, prema Lefebvreu, ne proizvodi nužno nove funkcionalne građevine već emancipatorne prostore određene “strastima i željama”.⁷⁶⁶

Složenost, opseg i vizualna zavodljivost većine planova izrađenih od 1955. do 1975. godine sugerira da se oni bave realnim prostorom i realnim mogućnostima njegova razvoja. Kako je već istaknuto, strategija realizacije planova niti u jednoj fazi razvoja nije bila dio planerskoga posla i planerske dokumentacije. Razmatrajući pojedine projekte unutar *RPPJJ*, Michael Zinganel primjećuje da su zbog samoupravne logike upravljanja i decentralizacije općinske vlasti “ili smanjivale mjerila predloženih projekata kako bi ona bolje odgovarala njihovim potrebama i proračunu, ili su pak realizirali vlastite ideje.”⁷⁶⁷ Paradoksalno, ista logika bila je u pozadini neplanske gradnje na obali i šire – ona se također temeljila na potrebama, idejama i proračunu ilegalnih graditelja. Uz pojedine iznimke, prakse gradnje uglavnom su se odvijale autonomno od regionalnih i makroregionalnih razvojnih planova. Ove je planove stoga uputnije promatrati kao artefakte prijenosa utopijskog potencijala jugoslavenskog socijalizma, pretočenog u dugoročne razvojne vizije teritorija. Primjeri planova, ali i metodoloških dijagrama Branka Petrovića, malo poznate, no ključne osobe u povijesti hrvatskog prostornog planiranja, najbolje govore u prilog ovoj tvrdnji. Njegove planerske vizije, ali i ostali prostorni planovi izrađeni između 1955. i 1975. godine, jednako se temelje na efemernim, zajedničkim “strastima i željama” koliko i na egzaktnim, znanstvenim podacima izraženim jezikom eksperata-planera. Iz te, istovremeno utopijske i epistemološke domene, planiranje je djelovalo na izgradnju zajedničke svijesti o vrijednostima prostora kao društvenoga resursa i javnoga dobra, dijelom oprostorenoga kroz zakonske aspekte *Programa (Odluke)*, a dijelom ugrađene u zakone i politike uređenja i zaštite okoliša od sedamdesetih do devedesetih godina. Progresivno znanje o prostoru, razvojne vizije i svijest o njegovoj vrijednosti baštinimo do danas, jednako kao što baštinimo i vrijedne arhitektonske realizacije iz razdoblja socijalističkoga modernizma.

---

⁷⁶⁶ *Ibid*, 480.

⁷⁶⁷ Zinganel, Michael. 2016. “Unexpected Side Effects: Indirect Benefits of International Mass Tourism on Croatia’s Adriatic Coast.” U: *Rehumanizing Architecture: New Forms of Community 1950-1970*. Ákos Moravánszky, Judith Hopfengärtner (ur.). Berlin and Boston: Birkhäuser, 353. Citirano prema: Djordjevski, “The (Still) Beautiful Blue Adriatic,” 8.

SAŽETAK

U disertaciji se prostorno planiranje u Hrvatskoj od 1955. do 1975. godine razmatra kao istovremena sinteza različitih disciplinarnih diskursa te način na koji država teritorijalizira vlastitu razvojnu politiku. Istraživanje je stoga uspostavljeno kroz analizu prevladavajućih prostorno-planerskih diskursa i praksi te analizu administrativne, društvene i političke artikulacije državnoga teritorija. Uz opsežan pregled sekundarnih izvora i referentne literature, u fokusu je istraživanje sačuvane arhivske građe Urbanističkog instituta Hrvatske (UIH) te, manjim dijelom, Urbanističkoga zavoda Dalmacije. Organizaciju državnog teritorija i pojedine vidove hrvatskih prostorno-planerskih praksi, izvedene iz prostorno-planerske dokumentacije i drugih izvora, autor teorijski interpretira kroz radove francuskog teoretičara prostora Henria Lefebvrea (1901.-1991.) te srodnih suvremenih teoretičara prostora i urbanizacije.

Disertacija je strukturirana u šest poglavlja. Prvo poglavlje uvodi u temu, hipotezu i metodologiju istraživanja te poslijeratni međunarodni urbanistički i prostorno-planerski kontekst.

Drugo se poglavlje bavi modelima teritorijalizacije državne politike koji se temelje na komunalnim i ekonomskim reformama. Iz takvoga razmatranja proizlazi periodizacija teritorijalne organizacije: lokacijska regionalizacija (1945-1955.), kotarska regionalizacija (1955.-1965.) i međukomunalna regionalizacija (1965.-1975.). Ova periodizacija predstavlja povijesni okvir istraživanja.

U trećem poglavlju navedena regionalizacija je teorijski sagledana iz perspektive Lefebvreove teorije proizvodnje prostora, njegove kritike države, kritike strukturalizma i tehnokracije kao i njegovih djela vezanih za koncepte dijalektike centraliteta, arhitekture užitka i kolektivnoga luksuza. Dok se prva skupina teorijskih koncepata odnosi na interpretaciju državnoga modela teritorijalne organizacije, druga skupina se odnosi i na pojedine pojave i karakteristike hrvatskih prostorno-planerskih praksi poput planiranja jadranske obale.

U četvrtome poglavlju analiziran je razvoj prostornog planiranja u Hrvatskoj i to kroz tri razdoblja (prijelazno, formativno i diskurzivno) koja kronološki prate već utvrđenu

periodizaciju teritorijalne organizacije. Unutar ovog poglavlja obrađene su studije pojedinih prostornih planova čijom su analizom prostorno-planerske prakse i diskursi dovedeni u odnos s političkim i društvenim zbivanjima, ali i međunarodnim prostorno-planerskim praksama.

Peto poglavlje donosi korpus u kojem je obrađeno devet regionalnih i jedan republički prostorni plan, što predstavlja ukupan broj prostornih planova te vrste izrađenih u Hrvatskoj između 1955. i 1975. godine. Planovi su sadržajno opisani kroz osam ujednačenih kategorija (organizacija, prostorni obuhvat, metodologija, ciljevi, koncepcija, provedba, vezani planovi i grafički prilozi), što omogućuje usporedbu i cjelovit pregled hrvatskih prostorno-planerskih pristupa na kraju ovoga poglavlja.

Zaključno, šesto poglavlje donosi pregled novih uvida u ideološku i političku određenost državnoga prostora i s njime povezan razvoj prostornoga planiranja u Hrvatskoj, djelovanje pojedinih planera važnih za osnivanje discipline kao i teorijski okvir kroz koji se prostor i prostorno-planerske prakse interpretiraju. Autor smatra da ti uvidi predstavljaju nužna polazišta budućih povijesnih i teorijskih istraživanja te kritičkih razmatranja kontinuiteta i diskontinuiteta u razvoju nacionalnoga prostora i prostorno-planerske discipline.

Ključne riječi: prostorno planiranje, socijalistička Jugoslavija, Hrvatska, Henri Lefebvre, teorija proizvodnje prostora, komuna, regionalizacija, prostorni plan, Urbanistički institut Hrvatske, Ujedinjeni narodi

SUMMARY

Physical planning in Croatia between 1955 and 1975 and Lefebvre's theory of the production of space

In this doctoral thesis, the author analyzed physical planning in Croatia from 1955 to 1975, by bringing together different disciplinary discourses and the model of spatialization of the state politics. The research was based on the simultaneous analysis of the prevailing physical planning discourses and practices, and the administrative, social and political articulation of the state territory. Alongside the extensive review of secondary sources and reference literature, the author focused on the research of archival resources of the Urban Institute of Croatia and the Urban Institute of Dalmatia. The organization of the state territory and certain aspects of the Croatian physical planning were theoretically framed through the work of the French theorist Henri Lefebvre (1901-1991) and related contemporary spatial and urbanization theorists.

The thesis is structured in six chapters. The first chapter introduced the theme, hypothesis, research methodology and provided international context to postwar urban and physical planning practices.

The second chapter examined the models of territorial organization based on the communal and economic reforms. The periodization of the territorial organization is as follows: locational regionalization (1945-1955), district regionalization (1955-1965), and inter-communal regionalization (1965-1975). This periodization represents the historical framework of the research.

In the third chapter, each period was theoretically observed from the perspective of Lefebvre's theory of the production of space, his critique of the state, structuralism and technocracy; as well as his concepts of the dialectics of centrality, the architecture of pleasure and the collective luxury. While the former concepts refer to the theoretical framing of the state mode of the territorial production, the latter concepts also pertain to certain phenomena of Croatian urban and physical planning practices, such as physical planning of the Adriatic coast.

In the fourth chapter, the author discussed the initial formation and development of the planning discipline in Croatia, organized in three periods which chronologically correspond to the abovementioned periodization: transitional period (1945-1955), formational period (1955-1965) and discursive period (1965-1975). Herein, the author also brought specific planning practices and discourses (technocratic, scientific, social, and ecological) into relation with broader Yugoslav socio-political context and international urban and physical planning trends.

The fifth chapter outlined nine regional plans and one national physical plan, which is the total number of this type of physical plans produced in Croatia between 1955 and 1975. The content of each plan was structured and presented in eight categories: organization, spatial coverage, methodology, goals, conception, implementation, related plans and graphic materials. This structure provided an overview of the Croatian physical planning practices in the given period and enabled the comparison of the plans.

Finally, the sixth chapter summarized the insights into ideological and political formation of the state space and the associated physical planning practices in Croatia. It casted light on the work of several individual planners' contribution to the disciplinary foundations. The author believes that these insights can be a starting point for the future theoretical and historical research and critical reflection on the continuity and discontinuity in the development of the national space and physical planning discipline.

Keywords: physical planning, Socialist Yugoslavia, Croatia, Henri Lefebvre, theory of the production of space, commune, regionalization, spatial plan, Urban Institute of Croatia, United Nations

POPIS KORIŠTENIH IZVORA I LITERATURE

Knjige, monografije, znanstveni i stručni članci:

1. Alfier, Dragutin. 1971. "Proces internacionalizacije problematike i politike zaštite prirode." *Život umjetnosti* 15-16: 33-41.
2. Antolić, Vladimir. 1933. "Grad i društvo." *Arhitektura* 3-4: 42-46.
3. Antolić, Vladimir. 1949. "Regulacioni plan i direktivna regulaciona osnova Zagreba." *Arhitektura* 18-22: 5-30.
4. Antolić, Vladimir. 1951. "Industrijalizacija, naš najteži urbanistički problem." *Urbanizam i arhitektura* 9-12: 52-63.
5. *Arhitektura: časopis za arhitekturu, urbanizam, dizajn i primijenjenu umjetnost* 26/116, 1972. (cijeli broj)
6. *Arhitektura: časopis za arhitekturu, urbanizam, dizajn i primijenjenu umjetnost* 26/115, 1972. (cijeli broj)
7. *Arhitektura: časopis za arhitekturu, urbanizam, dizajn i primijenjenu umjetnost* 26/146-147, 1973. (cijeli broj)
8. Baigent, E. 2004. "Patrick Geddes, Lewis Mumford and Jean Gottmann: Divisions over Megalopolis." *Progress in Human Geography* 28/6: 687-700.
9. Bakal, Aleksandar. 1987. "30 godina Urbanističkog zavoda grada Zagreba." U *30 godina Urbanističkog zavoda grada Zagreba*, Radovan Delalle (ur.), 3-4. Zagreb: Urbanistički zavod grada Zagreba.
10. Barovic, Marija. 2022. *Adriatic Projects Revisited (Magistarska teza)*. Cambridge: Harvard GSD.
11. Batty, Michael. 1976. "Models, Methods and Rationality in Urban and Regional Planning: Developments Since 1960." *Area* 8/2: 93-97.
12. Bencetić, Lidija i Zlatko Jurić. 2021. "Urbanistički program grada Zagreba iz 1965.: nastanak, planirano i realizirano." *Časopis za suvremenu povijest* 53/3: 1209-1247.
13. Beyer, Elke, Anke Hagemann i Michael Zinganel. 2013. *Holidays After the Fall: Seaside Architecture and Urbanism in Bulgaria and Croatia*. Berlin: Jovis.
14. Bićanić Rudolf. 1951. *Ekonomika FNRJ (Knjiga 1.)*. Zagreb: Tisak Grafičke škole.

15. Bilandžić, Dušan. 1985. *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: glavni procesi 1918.-1985.* Zagreb: Školska knjiga.
16. Bitter, Sabine, Helmut, Weber i Henri Lefebvre. 2009. *Autogestion or Henri Lefebvre in New Belgrade.* Vancouver BC, Berlin: Phillip Editions, Sternberg Press.
17. Bjažić Klarin, Tamara i Nikola Bojić. 2018. "CIAM Network Visualisation – Detecting Ideological Ruptures in the CIAM Discourse." U *Modern and Contemporary Artists' Networks. An Inquiry into Digital History of Art and Architecture*, Ljiljana Kolečnik i Sanja Horvatinčić (ur.), 64-82. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti.
18. Bjažić Klarin, Tamara. 2005. "Radna grupa Zagreb – osnutak i javno djelovanje na hrvatskoj kulturnoj sceni." *Prostor* 13/1/29: 41-51.
19. Bjažić Klarin, Tamara. 2015. *Ernest Weissmann: Društveno angažirana arhitektura 1926-1939.* Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
20. Bjažić Klarin, Tamara. 2016. "CIAM networking – Međunarodni kongres moderne arhitekture i hrvatski arhitekti 1950-ih godina." *Život umjetnosti* 99/2: 40-57.
21. Bjažić Klarin, Tamara. 2022. "Ernest Weissmann's Architectural and Planning Practices: Continuity of Original Concerns of 'New Architecture' and Post-War Reconstruction." *Prostor* 30/1063: 2-13.
22. Bjelajac, Slobodan. 1972. "Urbanistički aspekti društvene nejednakosti na primjeru splitske aglomeracije." *Pogledi* 3/8: 117-135.
23. Bloch, Ernst. 1986. *The Principle of Hope.* Cambridge, MA: MIT Press.
24. Bodiguel. 2006. "DATAR: Forty years of history." *Revue française d'administration publique* 119: 401-414.
25. Bodrožić, Nataša, Lidija Butković Mićin i Saša Šimpraga. 2019. *Consumer Culture Landscapes in Socialist Yugoslavia (Pejzaži potrošačke kulture u socijalističkoj Jugoslaviji).* Zagreb, Eindhoven: Slobodne Veze, Onomatopee.
26. Bodrožić, Nataša. 2016. *Motel Trogir: Nije uvijek budućnost ono što dolazi.* Eindhoven: Onomatopee.
27. Boesiger, Willy. 2015. *Le Corbusier - Œuvre Complète. Volume 4, 1938-194.6* (XIV. izdanje). Basel: Birkhäuser.
28. Boltar, Dragutin. 1962. "Prvi pokušaji prostornog planiranja turizma u nas." *Arhitektura* 16/1-2: 15.

29. Bombardeli, Vuko. 1970. "Plava magistrala." *Arhitektura i urbanizam* 10/61-62: 107-111.
30. Bonsiepe, Gui. 1971. "Okolina, industrijski dizajn i treći svijet." *Život umjetnosti* 15-16: 83-91.
31. Bosanac, Gordan i Petra Jurlina (ur.). 2015. *Razvojna suradnja kroz nasljeđe Pokreta nesvrstanih (Development Cooperation through the Legacy of the Non-Aligned Movement)*. Zagreb: Platforma za međunarodnu građansku solidarnost Hrvatske.
32. Brenner, Neil i Stuart Elden. 2009. "Henri Lefebvre on State, Space, Territory." *International Political Sociology* 3/4: 353-377.
33. Brenner, Neil. 2000. "The Urban Question as a Scale Question: Reflections on Henri Lefebvre Urban Theory and the Politics of Scale." *International Journal of Urban and Regional Research* 24/2: 361-378.
34. Brenner, Neil. 2001. "State Theory in the Political Conjuncture: Henri Lefebvre's 'Comments on a New State Form.'" *Antipode* 33/5: 783-808.
35. Brenner, Neil. 2017. *Critique of Urbanization: Selected Essays*. Gütersloh Basel: Bouverlag; Birkhäuser.
36. Brenner, Neil. 2019. *New Urban Spaces: Urban Theory and the Scale Question*. New York, NY: Oxford University Press.
37. Brown, Michael Barratt. 1960. "Yugoslavia revisited: workers' control in a planned economy [political, economic and social conditions]." *New Left Review* I/1: 39-43.
38. Buble, Sanja i Anita Gamulin. 2011. "Prostorno planiranje u ruralnim cjelinama." *Klesarstvo i graditeljstvo* XXII/1-2: 90-103.
39. Chadwick, George. 1971. *Towards a Theory of the Urban and Regional Planning Process*. Oxford.
40. Chombart de Lauwe, Paul Henry. 1965. *Des hommes et des villes*. Paris: Payot.
41. Chombart de Lauwe, Paul-Henry. 1971. "Society, culture and environment." U *Science Man and his Environment (Zbornik međunarodne konferencije)*, Božidar Gluščević (ur.), 15-24. Beograd: Nauka i društvo.
42. Chorley, Richard J. i Peter Haggett. 1967. *Models in geography*. London: Methuen.
43. Chorley, Richard J. i Peter Haggett. 1969. *Integrated models in geography (I - IV)*. London: Methuen.

44. Ciborowski, Adolf. 1970. "Planning for Urban Renewal." *Theory into Practice* 9/3: 168-174.
45. Ciliga, Ante. 1974. *Crise d'Etat dans la Yougoslavie de Tito*. Paris: Denoel.
46. Colombo, G. 1966. "Mythe et réalité de la planification intercommunale." *Plan* 23/6: 216-24.
47. Cupers, Kenny. 2011. "The Expertise of Participation: Mass Housing and Urban Planning in Post-War France." *Planning Perspectives* 26/1: 29–53.
48. Cupers, Kenny. 2014. *The Social Project: Housing Postwar France*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
49. Cupers, Kenny. 2016. "Géographie Volontaire and the Territorial Logic of Architecture." *Architectural Histories* 4/1: 1-13.
50. Cupers, Kenny. 2016. "Mapping and Making Community in the Postwar European City." *Journal of Urban History* 42/6: 1009-1028.
51. Cupers, Kenny. 2017. "Human Territoriality and the Downfall of Public Housing." *Public Culture* 29/181: 165–190.
52. Čaldarović, Ognjen. 1981. "Razvoj urbane sociologije u Hrvatskoj u 1970. godinama." *Arhitektura* 176-177: 80-83.
53. Čaldarović, Ognjen. 2013. "Urbana sociologija, urbano planiranje i grad: Milan Prelog i rane sociološke urbane studije." U *Prelogova baština danas*, Katarina Horvat-Levaj (ur.), 172-181. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti.
54. Čavlović, Melita. 2018. "Constructing a Travel Landscape: A Case Study of the Sljeme Motels Along the Adriatic Highway." *Architectural Histories* 6/1: 1-14.
55. Čiček, Josip. 1975. "Samoupravne interesne zajednice za zaštitu okoline." *Čovjek i prostor* 12/269: 21-23.
56. Čičin Šajn, Ćiro, Budimir Pervan, Z. Vekarić. 1951. "Direktivna regulaciona osnova grada Splita." *Urbanizam-Arhitektura* 5-8: 6-48.
57. *Čovjek i prostor*. "Rezolucija urbanista." *Čovjek i prostor* 4/65: 10.
58. *Čovjek i prostor*. 1954. "Savjetovanje urbanista na Ohridu." *Čovjek i prostor* 1/7: 3.
59. *Čovjek i prostor*. 1955. "Organizacija urbanističke službe u NR Makedoniji." *Čovjek i prostor* 2/28: 1
60. *Čovjek i prostor*. 1955. "Organizacija urbanističke službe u NR Srbiji." *Čovjek i prostor* 2/25: 1.

61. Čovjek i prostor. 1955. "Urbanistička služba (Prijedlog organizaciji u NR Sloveniji)." *Čovjek i prostor* 2/55: 1.
62. Čovjek i prostor. 1957. "Zaključci s VI. Savjetovanja Saveza društva urbanista Jugoslavije." *Čovjek i prostor* 62/4: 8.
63. Čovjek i prostor. 1957. "Zaključci sa VI. Savjetovanja Saveza društva urbanista Jugoslavije." *Čovjek i prostor* 4/62: 8.
64. Čovjek i prostor. 1963. "Prostorna organizacija i izgradnja u intencijama novog ustava." *Čovjek i prostor* 10/120: 7-8.
65. Čovjek i prostor. 1964. "Program studija na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu." *Čovjek i prostor* 138/11: 3-6.
66. Čovjek i prostor. 1971. "Otvoreno pismo Urbanističkog saveza Jugoslavije." *Čovjek i prostor* 18/225: 33.
67. Dakić, Slavko. 1971. "Gradski stanovnik – od pasivnog promatrača do aktivnog sudionika u razvoju grada." *Čovjek i prostor* 13/225: 20-21.
68. Dakić, Slavko. 1971. "Kontrola, regulacija i korekcija životne okoline i participacija građana." *Sociologija i prostor* 31-32: 102-112.
69. Daniel Bell. 1969. *Toward the Year 2000: Work in Progress*. Boston: Beacon Press.
70. Davis, Kingsley. 1955. "The origins and growth of urbanization in the world." *American Journal of Sociology* 60/5: 429–37.
71. Delaney, David i Helga Leitner. 1997. "The political construction of scale." *Political Geography* 16/2: 93-97.
72. Denegri, Jerko. 2000. *Umjetnost konstruktivnog pristupa*. Zagreb: Horetzky.
73. Djordjevski, Josef. 2021. "'The (Still) Beautiful Blue Adriatic': Tourism, Yugoslav Socialism, and the Adoption and Limitations of Visual Preservation on the Eastern Adriatic Seaside, 1960s-1990s. [Online]" *Balkanologie* 16/2: 1-23.
74. Dobrović, Nikola 1955. "Urbanizam – arhitektura – društvena volja (Referat u sklopu IV. Savjetovanje urbanista u Sarajevu, 26.-30. 5. 1955.)." *Čovjek i prostor* 2/36: 1.
75. *Dometi: časopis za kulturu i društvena pitanja* 11/1-2, 1978. (cijeli broj)
76. Domhardt, Konstanze Sylva. 1012. "The Garden City Idea in the CIAM Discourse on Urbanism: A Path to Comprehensive Planning." *Planning Perspectives* 27/2: 173–197.
77. Dominik, Roman. 1960. "Prostorne komponente dugoročnog programa." *Arhitektura* 14/4-6: 74.

78. Domljan, Žarko. 1964. "Perspektive urbanizma." *Naše teme* VIII/11/71: 1766-1776.
79. Duda, Igor, Paul Stubbs i Rory Archer. 2016. "When Capitalism and Socialism Get Along Best: Tourism, Consumer Culture and the Idea of Progress in Malo Misto." U *Social Inequalities and Discontent in Yugoslav Socialism*, 185–204. Abingdon, Oxon: Routledge.
80. Duda, Igor. 2003. "Dokono mnoštvo otkriva Hrvatsku: engleski turistički vodiči kao izvor za povijest putovanja na istočnu jadransku obalu od 1958. do 1969." *Časopis za suvremenu povijest* 35/3: 803-822.
81. Duda, Igor. 2005. *U potrazi za blagostanjem: o povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa.
82. Duda, Igor. 2010. "Workers into Tourists. Entitlements, Desires, and the Realities of Social Tourism under Yugoslav Socialism." U *Yugoslavia's Sunny Side: A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s)*, Hannes Grandits et al. (ur.), 33–68. Budapest, New York: CEU Press.
83. Duda, Igor. 2010. *Pronađeno blagostanje: svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa.
84. Dusper, Ninoslav. 1997. "Prostorno planiranje u uvjetima tranzicije i tržišnog gospodarstva." U *Hrvatski prostor – temeljno nacionalno dobro (Okrugli stol UIH 1947.-1997.)*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 50-55.
85. Đurović, Dragoljub (ur.). 1966. *Osnove sistema društvenog planiranja*. Beograd: Sekretarijat za informativnu službu Savezne skupštine.
86. Edvard Kardelj. 1962. "Iz ekspozea na sednici Savezne narodne skupštine od 28. maja 1962. godine." U *Materijali o statutima opština*. Beograd: Republički zavod za javnu upravu.
87. Elden, Stuart. 2006. *Understanding Henri Lefebvre: Theory and the Possible*. New York: Continuum.
88. Faludi Andreas. 1973. *A Reader in Planning Theory*. Oxford: Pergamon Press.
89. Fedor Wenzler. 1965. "Grad u regionu." U *12. Savjetovanje Urbanističkog saveza Jugoslavije: Urbanistički razvoj gradova u Jugoslaviji (Zbornik simpozija)*, 1-34. Zagreb: Urbanistički savez Jugoslavije.

90. Fedor Wenzler. 1968. "Prostorni planovi u Zagrebačkoj regiji." U *Planiranje prostornog razvoja metropolitanskih regija (Zbornik simpozija)*, 133-146. Zagreb: Ekonomski institut Zagreb.
91. Fisher, Jack C. 1959. "Political Decision: A Factor in the Changing Agricultural Geography of Yugoslavia." *Journal of Geography* 58/8: 399-406.
92. Fisher, Jack C. 1964. "The Yugoslav Commune." *World Politics* 16/3: 418-441.
93. Fisher, Jack C. 1966. *Yugoslavia a Multinational State: Regional Difference and Administrative Response*. San Francisco: Chandler Pub.
94. Fisher, Jack C. 1971. "The Emergence of Regional Spatial Planning in Yugoslavia: The Slovenian Experience." *Eastern Europe: Essays in Geographical Problems* 301-363.
95. Franković, Eugen. 1964. "Sinturbanizam Vjenceslava Richtera." *Naše teme* VIII/11/71: 1846-1855.
96. Franković, Eugen. 1964. "Urbana sredina." *Naše teme* VIII/11/71: 1777-1786.
97. Frémont, Armand. 1993. "Regional planning in France: theory and practice." U *Espace géographique. Espaces, modes d'emploi. Two decades of l'Espace géographique, an anthology (Special Issue in English)*, 33-46.
98. Frolic, Michael B. 1970. "The Soviet Study of Soviet Cities." *The Journal of Politics*, 32/3: 675-695.
99. Gottmann, Jean. 1961. *Megalopolis: The urbanized Northeastern Seaboard of the United States*. New York: The Twentieth Century Fund.
100. Gottmann, Jean. 1976. "Megalopolitan systems around the world." *Hrvatski geografski glasnik* 38/1: 103-111.
101. Gottmann, Jean. 1976. "Megalopolitan systems around the world". *Ekistics* 41/243: 109-113.
102. Gravier, Jean-François. 1947. *Paris et le désert français: décentralisation, équipement, population*. Paris: Le Portulan.
103. Gušić, Branimir. 1971. "Bitka za prirodnu okolinu i mi." *Život umjetnosti* 15-16: 41-45.
104. Haffner, Jeanne. 2013. *The View from Above: The Science of Social Space*. Cambridge, MA: MIT Press.
105. Hall, Peter. 2002. *Urban and Regional Planning*. London, New York: Routledge.
106. Hall, Peter. 2014. *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design Since 1880* (IV. izdanje). Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell.

107. Hamilton F. E. Ian. 1968. *Yugoslavia: Patterns of Economic Activity*. New York: Praeger.
108. Harvey, David. 1985. "The geopolitics of capitalism." U *Social relations and spatial structures*, Derek Gregory i John Urry (ur.), 128-163. London: Macmillan.
109. Haumont, Antoine, Nicole Haumont, Henri Raymond i Marie-Geneviève Raymond. 1966. *L'habitat pavillonnaire*. Paris: Centre de recherche d'urbanisme.
110. Hilberseimer, Ludwig. 1949. *The New Regional Pattern; Industries and Gardens Workshops and Farms*. Chicago: P. Theobald.
111. Hochhäusl, S., Lange, T. et al. 2018. "Architecture and the Environment." *Architectural Histories* 6/1/20: 1–13.
112. Hubert, Jean-Paul. 2003. "Jean Gottmann's theoretical writings: The art of reinventing geography." *Ekistics* 70/418-419: 101-110.
113. Ilišin, Vlasta (ur.). 2014. *Institut za društvena istraživanja u Zagrebu 1964.-2014*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
114. Institut za geografiju Univerze v Ljubljani. 1971. *Jugoslovanski simpozij o urbani geografiji, Ljubljana, 5-7. oktober 1970. (Zbornik)*. Ljubljana: Institut za geografiju Univerze v Ljubljani.
115. Jencks Charles. 1971. *Architecture 2000: Predictions and Methods*. New York: Praeger.
116. Jimenez, Jonathan. 2018. *Spomeniks*. Great Britain: Carpet Bombing Culture.
117. Jovanovic Weiss, Srdjan i Armin Linke. 2017. *Socialist Architecture: The Vanishing Act II*. Auflage ed. Berlin: Green Box.
118. Jušić, Božo. 1981. "Policentričnost kao alternativa društvene makroregionalizacije." U *Prilozi naše prostorne teorije (Svezak II)*, Ivan Krešić et al. (ur.). Zagreb: Ekonomski institut.
119. Kahle, Darko. 2021. "Građevni i urbanistički propisi u Hrvatskoj od 1956. do 1971. godine." *Časopis za suvremenu povijest* 53/3: 1149-1181.
120. Kahn, Herman i A. J. Wiener. 1970. *The Year 2000: A Framework for Speculation on the Next Thirty-Three Years*. London: Collier-Macmillan.
121. Kardelj, Edvard. 1981. *O komuni*. Beograd: Radnička štampa.
122. Karin Taylor. 2010. "My Own *Vikendica* Holiday Cottages as Idyll and Investment." U *Yugoslavia's sunny side: A history of tourism in socialism (1950s-1980s)*, Hannes Grandits i Karin Taylor (ur.), 171-210. Budimpešta: Central European University Press.

123. Keeble, Lewis. 1959. *Principles and Practice of Town and Country Planning*. London: Estates Gazette.
124. Keller, Goroslav. 1969. "Što je environmental design (dizajn okoline)." *Čovjek i prostor* 16/197: 8-10.
125. Keller, Goroslav. 1971. "Futurologija: budućnost kakvu zavređujemo (I nastavak)." *Čovjek i prostor* 20/238: 19-23.
126. Keller, Goroslav. 1973. "Socijalizam i ekologija." *Čovjek i prostor* 20/243: 24.
127. Kidrič, Boris. 1948. *Odnosi između narodne politike i privredne politike*. Beograd.
128. Kidrič, Boris. 1960. *Sabrana dela III*. Beograd: Kultura.
129. Kincl, Branko i Slavko Dakić. 1973. "Metodologija rada i struktura urbanističkih institucija i planiranje kompleksnih gradskih sistema." *Čovjek i prostor* 10/247: 16-17, 23.
130. Kiš, Dragutin i Neven Kovačević. 1973. "Osnivačka skupština savjeta za zaštitu i unaprjeđenje čovjekove okoline Jugoslavije." *Čovjek i prostor* 20/240: 12-13.
131. Kiš, Dragutin. 1971. "Zaštita prirodne sredine čovjeka i pejzaža." *Arhitektura* 111-112: 81-82.
132. Kiš, Dragutin. 1972. "Čovjekova sredina za vrijeme brze urbanizacije u Jugoslaviji", *Čovjek i prostor* 18/225: 32.
133. Kiš, Dragutin. 1973. "Ekologija i prostorno planiranje." *Čovjek i prostor* 20/238: 16-18.
134. Klemenčić, Mladen. 2004. "Izgradnja Jadranske magistrale." *Hrvatska revija* 4/4: 46-50.
135. Kolečnik, Ljiljana (ur.). 2004. *Art and Ideology: The Nineteen-Fifties in a Divided Europe*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske.
136. Kolečnik, Ljiljana (ur.). 2012. *Socijalizam i modernost: umjetnost, kultura, politika 1950.-1974*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, MSU.
137. Kolečnik, Ljiljana. 2005. "Prilozi interpretaciji hrvatske umjetnosti 50-ih godina. Prikaz formativne faze odnosa moderne umjetnosti i socijalističke Države." *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 29: 307-315.
138. Kovačević, Neven. 2002. "Prostor i politika." U *Hrvatski prostor – temeljno nacionalno dobro II (Zbornik stručnog skupa)*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 61-63.
139. Kranjčević, Jasenka. 2021. "Turističko i prostorno planiranje u Hrvatskoj i Jugoslaviji 1960-tih." *Časopis za suvremenu povijest* 53/3: 1183-1208.

140. Krešić Ivan. 1962. *Lokacija i problemi razmjesta naše cementne industrije*. Zagreb: Ekonomski Institut.
141. Krešić, Ivan et al. 1971. *Policentrični sistem u prostornoj i tematskoj primjeni*. Zagreb: Ekonomski institut.
142. Krešić, Ivan. 1977. *Prostorna Ekonomija : Osnove teorije lokacije razmještanja i organizacije u prostoru*. Zagreb: Informator.
143. Kritovac, Fedor. 1983. *Urbanizacija i ugrožavanje okoline u jadranskom području – neki problemi urbanizacije prostora (Doktorska disertacija)*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu.
144. Kropotkin, Peter Alekseevich. 1901. *Fields, Factories and Workshops, or, Industry Combined with Agriculture and Brain Work with Manual Work*. New York, London: G. P. Putman's sons, Swan Sonnenschein & Co.
145. Krstić, Aleksandar. 1971. "Projekt Južni Jadran." *Arhitektura urbanizam* 12/68-69: 30-32.
146. Krstić, Branislav i Pajović Dušan. 1987. *Zakonodavstvo urbanizma, arhitekture, baštine, prostornog uređenja, čovjekove sredine*. Beograd: Naučna knjiga.
147. Kubović, Branko. 1960. *Analitička metoda utvrđivanja stupnja teritorijalne privredne razvijenosti FNRJ (Doktorska disertacija)*. Beograd: vlastita naklada.
148. Kubović, Branko. 1961. *Regionalni aspekt privrednog razvitka Jugoslavije: Regionalni aspekt privrednog razvitka Jugoslavije*. Zagreb.
149. Kulic, Vladimir. 2013. "National, Supranational, International: New Belgrade and the Symbolic Construction of a Socialist Capital." *Nationalities Papers* 41/1: 35-63.
150. Kulić, Vladimir. 2009. "East? West? Or Both? Foreign perceptions of architecture in Socialist Yugoslavia." *Journal of Architecture* 14/1: 129-147.
151. Kulić, Vladimir. 2017. "The Builders of Socialism: Eastern Europe's Cities in Recent Historiography." *Contemporary European History* 26/3: 545–560.
152. Kulić, Vladimir. 2018. "Orientalizing Socialism: Architecture, Media, and the Representations of Eastern Europe." *Architectural Histories* 6/1: 1-6.
153. Kulić, Vladimir. 2022. "Ford's network: the American-Yugoslav project and the circulation of urban planning expertise in the Cold War." *Planning Perspectives* 37/5: 1001-1027.

154. Labasse, Jean. 1966. *L'organisation de l'espace, éléments de géographie volontaire*. Paris: Hermann.
155. Lang, Nicholas R. 1975. "The Dialectics of Decentralization: Economic Reform and Regional Inequality in Yugoslavia." *World Politics* 27/3: 309-335.
156. Latifić, Ibrahim. 1997. *Jugoslavija 1945–1990.: razvoj privrede i društvenih delatnosti u SFRJ*. Beograd: Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji (1941–1945).
157. Lay, Vladimir. 1975. "Razvoj urbane sociologije u Hrvatskoj. Znanstvena kronologijska notacija." *Revija za sociologiju* 5/4: 12-25.
158. Le Normand, Brigitte. 2014. *Designing Tito's Capital: Urban Planning, Modernism, and Socialism in Belgrade*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
159. Lee, C. 1973. *Models in Planning: An Introduction to the use of Quantitative Models in Planning*. Oxford, New York: Pergamon Press.
160. Lefebvre Henri. 1974. *Urbana Revolucija*. Beograd: Nolit.
161. Lefebvre, Henri i Łukasz Stanek. 2014. *Toward an Architecture of Enjoyment*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
162. Lefebvre, Henri, Neil Brenner i Stuart Elden. 2009. *State Space World: Selected Essays*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
163. Lefebvre, Henri. 1957. "L'Expérience Yougoslave [The Yugoslav Experience]." *Cahiers Internationaux* 83: 41–57.
164. Lefebvre, Henri. 1957. "Marksizam i francuska misao." *Filozofija i sociologija – jugoslavenskog časopisa za sociologiju i filozofiju* 1/1: 23-44.
165. Lefebvre, Henri. 1968. "Prijedlozi." *Arhitektura* 97-98: 61-64.
166. Lefebvre, Henri. 1968. *L'irruption de Nanterre au sommet*. Paris: Éditions Anthropos.
167. Lefebvre, Henri. 1968. *La Vie quotidienne dans le monde moderne*. Paris: Gallimard.
168. Lefebvre, Henri. 1968. *Le droit a la ville*. Paris: Anthropos.
169. Lefebvre, Henri. 1970. *Du rural a l'urbain*. Paris: Editions Anthropos.
170. Lefebvre, Henri. 1970. *La révolution urbaine*. Paris: Gallimard.
171. Lefebvre, Henri. 1971. *Au-delà du structuralisme*. Paris: Anthropos.
172. Lefebvre, Henri. 1972. *Le droit a la ville: Suivi de espace et politique*. Paris: Anthropos.
173. Lefebvre, Henri. 1973. *Antisistem: Prilog kritici tehnokratizma*. Beograd: Radnička štampa.

174. Lefebvre, Henri. 1973. *S onu stranu strukturalizma*. Beograd: Komunist.
175. Lefebvre, Henri. 1974. *La production de l'espace*. Paris: Éditions Anthropos.
176. Lefebvre, Henri. 1976. [1973.]. *The Survival of Capitalism: Reproduction of the Relations of Production*. New York: St Martin's Press.
177. Lefèbvre, Henri. 1976. *De l'État I: L'État dans le monde moderne*. Paris: UGE.
178. Lefebvre, Henri. 1976. *De l'État II: De Hegel à Mao par Staline. (La théorie "marxiste" de l'État)*. Paris: UGE
179. Lefebvre, Henri. 1976. *De l'État III: Le Mode de production etatique*. Paris: UGE.
180. Lefebvre, Henri. 1977. *De l'Etat III: Le Mode de production etatique*. Paris: UGE.
181. Lefebvre, Henri. 1978. *De l'Etat. IV: Les contradictions de l'Etat moderne: La dialectique et / de L'Etat*. Paris: UGE.
182. Lefebvre, Henri. 1991. [1974]. *The Production of Space*. Malden, MA: Blackwell.
183. Leško, Ivan. 1974. "Stabilizacija političko-teritorijalne podjele i organizacije u SFR Jugoslaviji." *Hrvatski geografski glasnik* 36-37/1: 87-94.
184. Linke, Armin, Srđan Jovanović Weiss i Tobia Bezzola. 2012. *Socialist Architecture: The Vanishing Act*. Zurich, Manchester: JRP/Ringier, Cornerhouse.
185. Lopéz Izol, Marez. 2019. "Tourist Towns in Languedoc-Roussillon: Projects and Discourse for Mass Tourism." *DOCOMOMO Journal* 60: 50-57.
186. Marasović, Miro. 1959. "Obnova i izgradnja." *Čovjek i prostor* 6/90: 6.
187. Marić, Jure. 2009. "Prostorno planiranje u Dubrovačko-neretvanskoj županiji." *Geoadria* 14/1: 87-140.
188. Marinović-Uzelac, Ante. 1989. *Teorija namjene površina u urbanizmu*. Zagreb: Tehnička knjiga.
189. Marinović-Uzelac, Ante. 2001. *Prostorno planiranje*. Zagreb: Dom i svijet.
190. Marx, Karl, i Engels, Friedrich. 1971. *Pariška komuna (izbor)*. Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret.
191. Marx, Karl. 1972. [1875.]. *Kritika Gotskog programa*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, redakcija "Kultura".
192. Marx, Karl. 2014. [1859.]. *A Contribution to the Critique of Political Economy*. Fairford: Echo Library.
193. Masser, Ian. 1972. *Analytical Models for Urban and Regional Planning*. New York: Halsted Press Division, J. Wiley.

194. Maticka, Marijan. 1994. "Zemljovlasnički odnosi u Hrvatskoj od 1945. do 1953." *Sociologija i prostor* 125-126: 191-201.
195. Matošić, Dragutin. 1973. "Uvodni referat i pozdravne riječi." U *URBS – 25 godina urbanističke organizacije*. Split: Urbanistički zavod Dalmacije – Split, 10-13.
196. Matošić, Dragutin. 2005. "Urbanistički zavod Dalmacije – Split 1947- 2004. i zbrinjavanje njegova arhiva." *Kulturna baština* 32: 355-376.
197. Mattioni, Vladimir. 2003. *Jadranski Projekti: Projekti Južnog i Gornjeg Jadrana 1967-1972*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
198. McLoughlin, J. Brian. 1969. *Urban and Regional Planning: A Systems Approach*. London: Faber and Faber.
199. Meadows, Donella et al. 1972. *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books.
200. Medina, Eden. 2011. *Cybernetic revolutionaries: Technology and politics in Allende's Chile*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
201. Merrifield, Andrew. 2013. *Henri Lefebvre: A Critical Introduction*. Hoboken: Taylor and Francis.
202. Meštrović, Matko. 1964. "Urbanizam i konformizam." *Naše teme* VIII/11/71: 1816-1823.
203. Meštrović, Matko. 1980. *Teorija dizajna i problemi okoline*. Zagreb: Naprijed.
204. Milas, Dinko M. (ur.). 1997. *Hrvatski prostor – temeljno nacionalno dobro (Okrugli stol UIH 1947-1997)*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
205. Miličić, Mirko. 1959. "Sjećanje na ilegalni rad za NOB-e u Splitu." *Čovjek i prostor* 90: 6.
206. Milinković, Bosiljka. "Bibliografija novijih radova iz područja urbane sociologije." *Revija za sociologiju* 20/1-2: 167-181.
207. Mišćević, Radovan. 1970. "Zagrebačka metropolitanska regija." *Arhitektura* 107-108: 14-22.
208. Mišćević, Radovan. 1971. "Prostorni plan zagrebačke regije." *Arhitektura urbanizam* 12/68-69: 33-37.
209. Mišćević, Radovan. 2002. "Vrijeme kraja 20. i početka 21. stoljeća u kontekstu opservacijskih evaluacija postojeće prostorne i urbane situacije u našoj zemlji." U *Hrvatski prostor – temeljno nacionalno dobro II (Zbornik stručnog skupa)*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 75-83.

210. Mladen Črnjar (ur.). 2011. *Prostorno planiranje u Primorsko-goranskoj županiji. Povijest, stanje, perspektive*. Rijeka: Primorsko-goranska županija, Javna ustanova Zavod za prostorno uređenje Primorsko-goranske županije.
211. Mohorovičić, Andrija. 1947. "Teoretska analiza arhitektonskog oblikovanja." *Arhitektura* 1-2: 6-8.
212. Moravánszky, Ákos i Karl Kegler (ur.). 2017. *Re-Scaling the Environment: New Landscapes of Design 1960-1980*. Basel: Birkhäuser.
213. Moravánszky, Ákos. 2016. "Zooming In: The Powers of Scale, 1960–1980." U *Re-Scaling the Environment*, Ákos Moravánszky, Karl. K. Kegler (ur.), 23-40. Basel: Birkhäuser.
214. Mrak-Taritaš, Anka. 2010. "Uvjeti planiranja i prostorni pokazatelji uređenja turističkih predjela Babin Kuk i Solaris." *Prostor* 18/1/39: 136-151.
215. Mrduljaš, Maroje i Vladimir Kulić. 2012. *Unfinished Modernisations: Between Utopia and Pragmatism [Architecture and Urban Planning in the Former Yugoslavia and the Successor States]*. Zagreb: UHA/CCA Croatian Architects' Association.
216. Mrđa, Ana, Hrvoje Carić i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci. 2014. "Značaj koncepta turističke nosivosti za prostorno planiranje. Dosadašnja istraživanja, razvoj koncepta i metodološki pristupi." *Prostor* 22/2/48: 212-227.
217. Mullin, John Robert. 1982. "Henry Ford and Field and Factory: An Analysis of the Ford Sponsored Village Industries Experiment in Michigan, 1918-1941." *Journal of the American Planning Association* 48/4: 419–431.
218. Mumford, Eric. 2019. "CIAM and its Outcomes." *Urban Planning* 4/3: 291-298.
219. Mušič, Vladimir Braco et al. 1960. *Enotna metodologija regionalnega prostorskega planiranja v LR Sloveniji I*. Ljubljana: Urbanistički institut SR Slovenije.
220. Mušič, Vladimir Braco et al. 1962. *Enotna metodologija regionalnega prostorskega planiranja v LR Sloveniji II*. Ljubljana: Urbanistički institut SR Slovenije.
221. *Naše teme: časopis mladih o društvenim zbivanjima* 11/4/214, 1977. (cijeli broj)
222. Nedović-Budić, Zorica i Branko Cavrić. 2006. "Waves of Planning: a Framework for Studying the Evolution of Planning Systems and Empirical Insights from Serbia and Montenegro." *Planning Perspectives* 21/4: 393–425.
223. Newman, Peter i Andy Thornley. 1996. *Urban Planning in Europe: International Competition, National Systems and Planning Projects*. New York: Routledge.

224. Novaković, Borko. 1987. *Urbanistička pisma 1955-1985: Prilozi za monografiju Urbanističkih saveza Srbije i Jugoslavije*. Beograd: Gradjevinska knjiga.
225. Obad Šćitaroci, Mladen (ur). 2000. *Sveučilište u Zagrebu – Arhitektonski fakultet, 1919./1920.-1999./2000*. Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
226. Olujić, Dragomir, Krunoslav Stojaković i Katarzyna Bielińska-Kowalewska. 2012. *Praxis: Društvena kritika i humanistički socijalizam (Zbornik radova s međunarodne konferencije o jugoslavenskoj ljevici: Praxis-filozofija i Korčulanska ljetna škola 1963-1974.)*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung.
227. Omnium technique d'aménagement. 1971. *Une image de la France en l'an 2000; Scénario de l'inacceptable*. Paris: Documentation française.
228. Parrinello, Giacomo i Renaud Bécot. 2019. "Regional Planning and the Environmental Impact of Coastal Tourism: The Mission Racine for the Redevelopment of Languedoc-Roussillon's Littoral." *Humanities*: 8/13: 1-12.
229. Pelc, Milan (ur.). 2011. *Baština u fokusu: 50 godina Instituta za povijest umjetnosti 1961. – 2011*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti.
230. Petrović Branko. 1971. "Odnos fenomena čovjekove sredine i prostornog planiranja." *Život umjetnosti* 15-16: 47-61.
231. Petrović, Branko i Branko Vasiljević. 1971. *AR 59 (Katalog projekta)*. Zagreb: AR 59.
232. Petrović, Branko i Stanko Žuljić. 1961. "Piano del Distretto di Krapina." *Urbanistica* 34: 43-51.
233. Petrović, Branko, Franjo Gašparović i Stanko Žuljić. 1957. "Metodologija prostornog planiranja." U *Regionalno prostorno planiranje*, Tepina, Marjan (ur.), 87-125. Beograd: Društvo urbanista Srbije.
234. Petrović, Branko. 1954. "Prijedlog za organizaciju urbanističke službe." *Čovjek i prostor* 1/19: 1.
235. Petrović, Branko. 1954. "Urbanisti kod Edvarda Kardelja." *Čovjek i prostor* 1/18: 1.
236. Petrović, Branko. 1955. "Društvo urbanista NRH." *Čovjek i prostor* 2/29–30: 9.
237. Petrović, Branko. 1955. "Hoćemo li sintezu ili kompartmentalizam?" *Čovjek i prostor* 2/34: 4–5.
238. Petrović, Branko. 1955. "Ploče: A New Seaport Town." *Town and Country Planning* 46–50.

239. Petrović, Branko. 1955. "Uloga i elementi urbanističkog planiranja u razvoju komuna." *Komuna* 1/4: 11-17.
240. Petrović, Branko. 1955. "Urbanistička djelatnost u NRH." *Čovjek i prostor*, 2/43: 6.
241. Petrović, Branko. 1955. "Two Yugoslav Towns." *Town and Country Planning* 23/135: 331-334.
242. Petrović, Branko. 1957. "SIPA." *Čovjek i prostor* 4/65: 9-10.
243. Petrović, Branko. 1959. "Sociologija i urbanizam." *Čovjek i prostor* 93/6: 6.
244. Petrović, Branko. 1971. "Akcija – Čovjekova sredina." *Arhitektura* 111-112: 83-92.
245. Piha, Branislav. 1967. "Područje grada i potreba njegovog definisanja u našoj teoriji praksi." *Komuna* 11/9: 12-15.
246. *Pogledi: časopis za društvena pitanja* 4/15, 1985. (cijeli broj)
247. Portnoi, Anne. 2020. "Shankland and Cox at Cergy-Pontoise. Passing on British Town Planning Working Practices in France." *Planning Perspectives* 35/3: 525-547.
248. Prelog, Milan. 1962. "Danas o jučerašnjem i sutrašnjem gradu (Urbanizam – Humanizam – Demokracija. I)." *Telegram, Zagreb*, 26. I. 1962., br. 92.
249. Prelog, Milan. 1962. "Ne iza nego ispred procesa urbanizacije (Urbanizam – Humanizam – Demokracija. III)." *Telegram, Zagreb*, 9. II. 1962., br. 94.
250. Prelog, Milan. 1962. "Prostorni faktori – uzroci otuđenja ljudske ličnosti (Urbanizam – Humanizam – Demokracija. II)." *Telegram, Zagreb*, 2. II. 1962., br. 93.
251. Prelog, Milan. 1964. "Urbanizacija i urbanizam." *Naše teme* VIII/11/71: 1824-1831.
252. Prelog, Milan. 1969. "Suvremene urbanističke dileme." *Pregled* 1/6: 9.
253. Prelog, Milan. 1971. "Četiri bilješke o krizi okoline." *Život umjetnosti* 15-16: 3-9.
254. Prelog, Milan. 1962. "Izgubljeno srce grada (Urbanizam v Humanizam – Demokracija. IV)". *Telegram*, 16. II. 1962, br. 95.
255. Prelog, Nenad. 1974. "Društvena potreba i hitnost uključivanja ekologije u odgoj mladih generacija." *Revija za sociologiju* 4/4: 64-69.
256. Prelog, Nenad. 1976. "Pregled nekih dinamičkih modela razvoja svijeta." *Čovjek i prostor* 23/286: 24-25, 29.
257. Premužić, Mirko. 1962. "Petnaestogodišnjica Urbanističkog instituta." *Čovjek i prostor* 9/108-109: 1-2, 7.

258. Prospective et Aménagement and Délégation à l'Aménagement du Territoire et à l'Action Régionale. 1977. *Le scénario de l'inacceptable sept ans après*. Paris: La Documentation Française.
259. Radeljak, Petra. 2012. "Prostorno planiranje na području Šibensko-kninske županije od druge polovice 20. stoljeća." *Sociologija i prostor* 50/3/194: 345-377.
260. Rajić, Rajko (ur.). 1968. *Pregled urbanističke delatnosti u gradovima i opštinama*. Beograd: Savezni zavod za urbanizam, komunalna i stambena pitanja.
261. Rakita, Milan. 2019. *Prostorno-Političke i memorijalne infrastrukture socijalističke Jugoslavije*. Beograd: Rosa-Luxemburg-Stiftung Southeast Europe.
262. Ramirez, Miguel. 2009. "Marx's Theory of Ground Rent: A Critical Assessment." *Contributions to Political Economy* 28: 71-91.
263. Reberski, Ivanka i Danko Zelić. 2001. *Institut za povijest umjetnosti 1961.–2001*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti.
264. Reberski, Ivanka i Žarka Vujić. 1989. "Bibliografija Milana Preloga (1951.–1988.)." *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 12–13/1988–1989: 19-23.
265. Rendulić, Nedeljko. 1966. "Kakve promjene predstoje u našem sistemu društvenog planiranja." *Politička misao* 3/1-2: 46-56.
266. Rogić, Veljko. 1966. "Metropolitanizacija USA i neke karakteristične osobine procesa urbane transformacije u Jugoslaviji na primjeru Zagreba." *Hrvatski geografski glasnik* 28/1: 33-55.
267. Rogić, Veljko. 1973. "Regionalizacija Jugoslavije." *Hrvatski geografski glasnik* 35/1: 13-27.
268. Roglić, Josip. 1954. "Prilog regionalnoj podjeli Jugoslavije." *Hrvatski geografski glasnik* 16-17/1: 9-22.
269. Rusinow, Dennison. 1977. *The Yugoslav Experiment 1948-1974*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
270. Rutt, Stephen. 1986. "The Soviet Concept of the Territorial-Production Complex and Regional Development." *Town Planning Review* 57/4: 425-439.
271. Salaj, Matija (ur.). 1987. *Urbanistički institut Hrvatske 1947-1987*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
272. Salaj, Matija. 2011. "Od hrvatskog turizma do turizma u Hrvatskoj: razgovor s Matijom Salajem." *Čovjek i prostor* 57/684-685: 53-60.

273. Savezni zavod za statistiku. 1963. *Privredno statistički presek komuna Jugoslavije 1961. godini*. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
274. Seferagić, Dušica. 2013. "Razvoj sociologije grada i prostora u Hrvatskoj." *Sociologija i prostor* 51/196/2: 281-290.
275. Shaw, J. B. Denis. 1985. "Spatial Dimensions in Soviet Central Planning." *Transactions - Institute of British Geographers* 10/4: 401-412.
276. Skansi, Luka (ur.). 2016. *Streets and Neighbourhoods: Vladimir Braco Mušič and Large Scale Architecture*. Ljubljana: Museum of Architecture and Design.
277. Smith, Neil. 1995. "Remaking Scale: Competition and Cooperation in Prenational and Postnational Europe." U *Competitive European Peripheries. Advances in Spatial Science*, Eskelinen, H. i F. Snickars (ur.), 59-74. Berlin, Heidelberg: Springer.
278. Smith, Otto Saumarez. 2014. "Graeme Shankland: A Sixties Architect-Planner and the Political Culture of the British Left." *Architectural History* 57: 393-422.
279. Smode Cvitanović, Mojca i Marina Smokvina Bosanac. 2015. "Hrvatski arhitekti i urbanisti u zemljama Trećega svijeta." U *Razvojna suradnja kroz nasljeđe Pokreta nesvrstanih (Development cooperation through the legacy of the Non-Aligned Movement)*, Jurlina Pukanić (ur.), 82-114. Zagreb: Platforma za međunarodnu građansku solidarnost Hrvatske.
280. Smode Cvitanović, Mojca, Melita Čavlović i Andrej Uchytíl. 2020. "Balancing Identities; Works by Architect Branko Petrović in Addis Ababa (1962-1969)." *Prostor* 28/2/60: 318-333.
281. Smokvina, Marina i Mojca Smode Cvitanović. 2022. *Baština međunarodne suradnje: Afrički i azijski radovi hrvatskih arhitekata (Katalog)*. Zagreb: DAZ.
282. Smokvina, Marina, Mojca Smode Cvitanović i Branko Kincl. 2015. "Influence of Croatian urban planners in postcolonial Africa: Urban Development Plan of Conakry, Guinea, 1963." U *Urban Planning in Sub-Saharan Africa: colonial and postcolonial planning cultures* Silva, Carlos Nunes (ur.), 225-244. New York: Routledge.
283. Stanek, Łukasz. 2008. "Space as Concrete Abstraction: Hegel, Marx, and Modern Urbanism in Henri Lefebvre." U *Space, Difference, Everyday Life: Henri Lefebvre and Radical Politics*, Goonewardena, Kanishka et al. (ur.), 62-79. Hoboken: Taylor & Francis.
284. Stanek, Łukasz. 2011. *Henri Lefebvre on Space: Architecture Urban Research and the Production of Theory*. Minneapolis Minn.: University of Minnesota Press.

285. Stanek, Łukasz. 2013. "Henri Lefebvre: For and against the 'User'." U *Use Matters: An Alternative History of Architecture*, Kenny Cupers (ur.), 139-152. London, New York: Routledge.
286. Stanek, Łukasz. 2017. "Collective Luxury." *Journal of Architecture* 22/3: 478-487.
287. Stanek, Łukasz. 2020. *Architecture in Global Socialism: Eastern Europe West Africa and the Middle East in the Cold War*. Princeton: Princeton University Press.
288. Stierli, Martino i Vladimir Kulić et al. 2018. *Toward a Concrete Utopia: Architecture in Yugoslavia 1948-1980*. New York N.Y: Museum of Modern Art.
289. Stubbs, Paul (ur.). 2023. *Socialist Yugoslavia and the Non-Aligned Movement: Social Cultural Political and Economic Imaginaries*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
290. Subašić, Jasna. 2016. *Zaštita spomenika kulture u Regionalnom prostornom planu Južnog Jadrana od 1967. do 1969. godine (Diplomski rad)*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu.
291. Suvin, Darko. 2018. *Splendour Misery and Possibilities: An X-Ray of Socialist Yugoslavia*. Chicago IL: Haymarket Books.
292. Šegvić, Neven, Milorad Macura i Riko Marasović (ur.) 1950. "Zaključci Prvog savjetovanja arhitekata FNRJ o pitanjima urbanizma i arhitekture, održanog u Dubrovniku od 23. do 5. novembra 1950." *Urbanizam i arhitektura* 11-12: 4-13.
293. Šegvić, Neven. 1955. *Predgovor u Katalogu izložbe Zagrebački trijenale – inicijativna izložba Udruženja umjetnika promijenjenih umjetnosti Hrvatske*. Zagreb.
294. Šimunić-Buršić, Marina i Mladen Obad Šćitaroci. 2013. "Prostorni planovi nacionalnih parkova Ante Marinovića-Uzelca." *Prostor* 21/2/46: 260-273.
295. Šimunović, Ivo. 1986. *Grad u regiji*. Split: Marksistički centar Konferencije SKH Zajednice općina Split.
296. Škrbić Alempijević, Nevena i Petra Kelemen. 2010. "Travelling to the Birthplace of "the Greatest Son of Yugoslav Nations: The Construction of Kumrovec as a Political Tourism Destination." U *Yugoslavia's Sunny Side: A History of Tourism in Socialism (1950s-1980s)*, Igor Duda et al. (ur.), 141-170. Budapest: Central European University Press.
297. Šušvar, Stipe. 1973. *Između zaseoka i megalopolisa*. Zagreb: Centar za sociologiju sela Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
298. Šušvar, Stipe. 1988. *Sociologija Sela*. Zagreb: Školska knjiga.

299. Tamara Bjažić, Klarin. 2020. "Constructing the World of Equal Opportunities: The Case of Architect Vladimir Antolić." *Journal of Modern European History* 18/4: 474-493.
300. Tandarić, Neven, Charles Watkins i Christopher D. Ives. 2019. "Urbano planiranje u Hrvatskoj tijekom socijalističkoga režima." *Hrvatski geografski glasnik* 81/2: 5-41.
301. Taylor, Nigel. 1998. *Urban Planning Theory Since 1945*. London, Thousand Oaks, Calif.: SAGE Publications.
302. Tchoukarine, Igor. 2015. "Yugoslavia's open-door policy and global tourism in the 1950s and 1960s." *East European Politics and Societies* 29/1: 168-188.
303. Tinkler, Keith J. 1977. *An introduction to graph theoretical methods in geography*. Norwich: Geo Abstracts.
304. Todorović, Aleksandar. 1964. *Ruralna i urbana sociologija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
305. Toskić, Aleksandar. 1998. *Urbani sistem i političko-teritorijalna organizacija Republike Hrvatske* (Doktorska disertacija). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
306. Tuk, Ana. 2016. "Stvarna nadležnost kotarskih narodnih odbora." *Arhivski vjesnik* 59/1: 275-322.
307. Turketo, Žarko. 1966. "Regionalni prostorni plan Splita." *URBS* 6: 65-70.
308. U Thant. 1971. "Čovjek i njegova okolina – izvještaj generalnog sekretarijata OUN-a U Thanta od 26. 5. 1969." *Život umjetnosti* 15-16: 97-112.
309. Ungar, Pavao. 1980. "Analiza zakonodavstva SFR Jugoslavije i SR Hrvatske obzirom na zaštitu Jadrana." U *Druga konferencija o zaštiti Jadrana, Hvar, 11-13. travnja 1979.* (Zbornik). Zagreb: Savjet Republičke konferencije SSRNH za zaštitu u unapređenje čovjekove okoline i prostorno uređenje.
310. Unkovski-Korica, Vladimir. 2014. "Workers' Councils in the Service of the Market: New Archival Evidence on the Origins of Self-Management in Yugoslavia 1948-1950." *Europe-Asia Studies* 66/1: 108-134.
311. Urbanistički institut Hrvatske. 1972. "Prostorni plan Slavonije." *Arhitektura* 26/116: 17-20.
312. Valena, Tomás, Tom Avermaete i Georg Vrachliotis. 2011. *Structuralism reloaded. Rule-Based Design in Architecture and Urbanism*. Stuttgart: Edition Axel Menges.
313. Van Es, Evelien i Enrico Chapel. 2014. *Atlas of the Functional City: Ciam 4 and Comparative Urban Analysis*. Bussum, The Netherlands: THOTH

314. Varlandy, M. i Z. Čibej. 1965. "Privredno i turističko značenje Jadranske magistrale." *Turizam* 13/6: 2-4.
315. Vogelnik, Dolfe. 1961. *Urbanizacija kao odraz privrednog razvoja FNRJ*. Beograd: SDEJ - Savez društava ekonomista Jugoslavije
316. Vranicki, Predrag. 1985. *Samoupravljanje kao permanentna revolucija*. Zagreb: CEKADE.
317. Vresk, Milan. 1974. "O primjeni teorije grafa u analizi nodalne regije." *Hrvatski geografski glasnik* 36-37/1: 97-103.
318. Vresk, Milan. 1986. *Osnove urbane geografije*. Zagreb: Školska knjiga.
319. Vrišer, Igor. 1970. "Uvodna riječ". U *Jugoslavanski simpozij o urbanoj geografiji (Zbornik simpozija)*. Ljubljana: Inštitut za geografiju univarse.
320. Waldheim Charles. 2016. *Landscape as Urbanism: A General Theory*. Princeton New Jersey: Princeton University Press.
321. Ward, Stephen V. 2012. "Soviet communism and the British planning movement: rational learning or Utopian imagining?" *Planning Perspectives* 27/4: 499–524.
322. Weissmann, Ernest. 1978. *Humanizacija Metropole: Ekonomski razvoj, ljudska naselja, čovjekova sredina*. Zagreb: Ekonomski Institut.
323. Wenzler, Fedor. 1962. "Zaključci X. Savjetovanja društava urbanista Jugoslavije u Subotici." *Čovjek i prostor* 111/10: 8.
324. White, Paul. 1980. "Urban Planning in Britain and the Soviet Union: A Comparative Analysis of Two Planning Systems." *Town Planning Review* 51/2: 211-226.
325. Willatts, E. C. 1971. "Planning and Geography in the Last Three Decades." *The Geographical Journal* 137/3: 311-330.
326. Zinganel, Michael. 2016. "Unexpected Side Effects: Indirect Benefits of International Mass Tourism on Croatia's Adriatic Coast." U *Rehumanizing Architecture: New Forms of Community 1950-1970.*, Ákos Moravánszky, Judith Hopfengärtner (ur.), 339-360. Berlin and Boston: Birkhäuser.
327. Žanić, Jakov. 1970. "Razvojni put zagrebačke privrede." *Arhitektura* 14/107-108: 35-44.
328. *Život umjetnosti 15-16, 1971.* (cijeli broj)
329. Žuljić, Stanko. 1956. "Geografske studije regija i prostorno planiranje." *Geografski glasnik* 18/1: 126-130.

330. Žuljić, Stanko. 1962. "Der Regionalplan für den Bezirk Krapina." *Der Aufbau* 8: 315-321.
331. Žuljić, Stanko. 1963. "Položaj kao faktor regionalno-gospodarske strukture Jugoslavije." *Hrvatski geografski glasnik* 25/1: 61-79.
332. Žuljić, Stanko. 1983. *Prostorno planiranje i prostorna istraživanja: odabrani napisi*. Zagreb: Ekonomski institut Zagreb.
333. Žuljić, Stanko. 2001. "Regionalno i teritorijalno ustrojstvo Hrvatske u razdoblju između godina 1945. - 2000." *Ekonomski pregled* 52/1-2: 3-28.
334. Žuljić, Stanko. 1970. "Važnost položaja i prostorna ekspanzija Zagreba." *Arhitektura* 14/107-108: 23-26.
- 335.

Elaborati, studije, planovi:

1. Bjelajac, Slobodan. 1970. *Bespravna stambena izgradnja u Splitu (Sociološka studija)*. Split: Urbanistički zavod Dalmacije.
2. Bjelajac, Slobodan. 1972. *Sociološki presjek splitske aglomeracije (Sociološka studija)*. Split: Urbanistički zavod Dalmacije.
3. Dominik, Roman. 1967. *Uputstva za izradu dugoročnog programa izgradnje primorskih turističkih područja*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
4. Dragutin Kiš et al. 1973. *Čovjek i njegova okolina: ekološko-biološke komponente zaštite i oblikovanja pejzaža u zagrebačkoj i slavonsko-baranjskoj regiji*. Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske.
5. Gašparović Franjo, Branko Petrović i Fedro Wenzler. 1970. *Metodološke osnove prostornog plana SR Hrvatske*. Zagreb: Republički zavod za urbanizam, stambene i komunalne poslove.
6. Hećimović, Viktor (ur.). 1967. *Proračunavanje optimalnog broja posjetilaca kupališnog pojasa izrađena. Radni materijal*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
7. Jelen, Ivan. 1968. *Ekonomsko rajoniranje (problemi ekonomske rajonizacije) / Geografija energetskih izvora i proizvodnje energije*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Fakultet ekonomskih nauka.

8. Marasović, Miro i Viktor Hećimović (ur.). 1967. *O dosadašnjoj turističkoj izgradnji jadranske obale. Prethodni materijal*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
9. Marinović, Ante i Stanko Žuljić. 1957. *Urbanistički plan - Klanjec. Idejna studija*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
10. Međunarodna koordinaciona komisija projekta o zaštiti čovjekove okoline u Jadranskoj regiji Jugoslavije. 1978. *Projekt o zaštiti čovjekove okoline u Jadranskoj regiji Jugoslavije. Projekt Jadran III (Završni izvještaj)*. Rijeka: UNDP, Vlada SFRJ.
11. Petrović, Branko i Stanko Žuljić. 1956. *Metodologija regionalnog planiranja*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
12. Petrović, Branko i Stanko Žuljić. 1958. *Kotar Krapina - Regionalni prostorni plan*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
13. Petrović, Branko; Franjo Gašparović i Fedor Wenzler. 1970. *Metodološke osnove Prostornog plana SR Hrvatske*. Zagreb: Republički zavod za urbanizam, stambene i komunalne poslove.
14. Petrović, Branko. 1947. *Programska skica za izradu urbanističkog plana Krapine*. Zagreb: Urbanistički institut NR Hrvatske.
15. Petrović, Branko. 1971. *Sistematizacija fenomena čovjekove sredine (Studija)*. Zagreb: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SR Hrvatske.
16. Pusić, Eugen (ur.). 1975. *Teritorijalno politički sistemi. Prilozi proučavanju društvenog sistema (Biblioteka "Čovjek i sistem", Svezak I)*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu – Odsjek za sociologiju.
17. Pusić, Eugen. 1968. *Teritorijalna konfiguracija lokalnog samoupravljanja u okviru ustavne koncepcije općina*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
18. Pusić, Eugen. 1975. *Teritorijalno-politički sistemi. Prilozi izučavanju društvenog sistema (Svezak I)*. Zagreb: Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet sveučilišta.
19. Rajić, Rajko (ur.). 1968. *Pregled urbanističke delatnosti u gradovima i opštinama*. Beograd: Savezni zavod za urbanizam, komunalna i stambena pitanja.
20. Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove. 1974. *Prostorni plan SR Hrvatske: Godina 2000. (Završni izvještaj)*. Zagreb: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove.

21. Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove. 1974. *Planerski atlas Socijalističke Republike Hrvatske*. Zagreb: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove.
22. Roglić, Josip i Neda Roglić. 1967. *Litoralizacija: prekretnički i pokretački proces*. Zagreb, Split: Urbanistički institut Hrvatske.
23. Savezna narodna skupština. 1957. *Urbanizacija i samofinansiranje u komunalnom životu*. Beograd: Savezna narodna skupština.
24. Savezni komitet za turizam. 1965. *Mogućnost razvoja turizma u Jugoslaviji - Materijal grupe eksperata Ujedinjenih naroda*. Beograd: Savezni komitet za turizam.
25. Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja. Beograd. 1966. *Sadržaj i metodi izrade prostornih planova Kvarnerskog regiona i srezova Krapina i Split - usporedni pregled*. Beograd: Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja.
26. Savezni zavod za urbanizam, komunalna i stambena pitanja. 1967. *Metodologija planiranja u opštini*. Beograd: Savezni zavod za urbanizam, komunalna i stambena pitanja.
27. Seissel, Josip i Bruno Milić. 1967. *Metoda izrade prostornih planova turističkih područja*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
28. Seissel, Josip i Bruno Milić. 1967. *Metodologija izrade prostornih planova turističkih područja*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
29. Shankland Cox and Associates i Kingston Waterfront Redevelopment Company. 1968. *Kingston Waterfront Redevelopment*. Kingston, Jamaica: The Associates.
30. Shankland Cox and Associates i Urbanistički zavod Dalmacije. 1968. *Hvar-Milna. Physical Development Plan for the South Adriatic Region*. Split: UNDP, Vlada SFRJ.
31. Shankland Cox and Associates i Urbanistički zavod Dalmacije. 1968. *Generalni plan Hvara*. Split: UNDP, Vlada SFRJ.
32. Shankland Cox Partnership. 1974. *Tourism Supply in the Caribbean Region (A Study for the World Bank)*. Washington D. C., London: World Bank; Shankland Cox Partnership.
33. Shankland, Graeme (Shankland Cox Associates) i UNESCO. 1968. *The Planning of Isfahan (UNESCO Report)*. London: Shankland Cox and Associates.
34. Ševčik, Boris. 1967. *Prijedlog metodologije planiranja i projektiranja zaštićenih prostora i objekata javanskog područja*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.

35. Šušvar, Stipe et al. 1970. *Sociološki aspekti urbanizacije Zagreba i zagrebačkog područja*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
36. Urbanistički Institut Hrvatske, OTAM-Tourconsult. 1972. *Labin: Spatial Plan for the Development of Tourism – Final Report*. Rijeka: UNDP, Vlada SFRJ.
37. Urbanistički institut Hrvatske. 1959. *Krapinske Toplice - Urbanistički plan*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
38. Urbanistički institut Hrvatske. 1960. *Urbanističkog plana Krapina - Idejna studija*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
39. Urbanistički institut Hrvatske. 1963. *Prostorni plan razvoja turizma i rekreacije u gravitacionom području Zagorske magistrale*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
40. Urbanistički institut Hrvatske. 1965. *Regionalni prostorni plan razvoja turizma i rekreacionih centara Slavonije i Baranje*. Urbanistički institut Hrvatske, Zagreb.
41. Urbanistički institut Hrvatske. 1967. *More u prostornom planiranju jadranskog područja*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
42. Urbanistički institut Hrvatske. 1967. *Pripremni materijal za izradu Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
43. Urbanistički institut Hrvatske. 1967. *Uslovi održavanja i unapređenja kvalitete našeg dijela Jadrana, priobalnog područja i plaža sposobnih za razvoj turizma*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
44. Urbanistički institut Hrvatske. 1969. *Regionalni prostorni plan Istre*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
45. Urbanistički institut Hrvatske. 1972. *Regionalni prostorni plan Slavonije i Baranje*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
46. Urbanistički institut Hrvatske. 1978. *Prostorni plan zagrebačke regije (Uvodno obrazloženje)*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
47. Urbanistički institut Hrvatske. 1981. *Prilog organizaciji informaciono-dokumentacijskog centra (INDOK) za područje prostorne problematike i "prostornih fenomena"*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
48. Urbanistički institut Hrvatske. 1984. *Znanstvene osnove dugoročnog razvoja SR Hrvatske do 2000. godine. Prostor i čovjekova okolina u dugoročnom razvoju*. Zagreb: Republička

zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske, Republički zavod za društveno planiranje SR Hrvatske.

49. Urbanistički institut Rijeka, Shankland Cox and Associates. 1971. *Mali Lošinj - Detaljni plan*. Rijeka: UNDP, Vlada SFRJ.
50. Urbanistički institut SR Hrvatske, OTAM, Tourconsult. 1972. *Labin - Prostorni plan razvoja turizma*. Rijeka: UNDP, Vlada SFRJ.
51. Urbanistički institut SR Hrvatske, Republički zavod za urbanizam SR Crne Gore, Urbanistički zavod SR Bosne i Hercegovine. 1969. *Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana (Završni izvještaj)*. Dubrovnik: UNDP, Vlada SFRJ.
52. Urbanistički institut SR Hrvatske, SWECO - Sweden and Associates. 1969. *Babin kuk – Dubrovnik. Urbanistički projekt (Kratki izvještaj)*. Dubrovnik: UNDP, Vlada SFRJ.
53. Urbanistički institut SR Hrvatske, Urbanistični inštitut SR Slovenije. 1972. *Koordinacioni regionalni prostorno plan Gornjeg Jadrana (Završni izvještaj)*. Zagreb; Ljubljana: UNDP, Vlada SFRJ.
54. Urbanistički institut SR Hrvatske. 1978. *Prostorni plan zagrebačke regije*. Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske.
55. Urbanistički zavod Dalmacije, Shankland Cox and Associates. 1970. *Regionalni plan Splita (Završni izvještaj)*. Split, London: UNDP, Vlada SFRJ.
56. Urbanistički zavod Dalmacije. 1976. *Prostorni plan Općine Split do 2000. godine (Završni izvještaj)*. Split: Urbanistički zavod Dalmacije.
57. Urbanistički zavod kotara Split. 1961. *Regionalni prostori plan kotara Split (Knjiga I)*. Split: Urbanistički zavod kotara Split.
58. Urbanistički zavod kotara Split. 1964. *Regionalni prostori plan kotara Split (Knjiga II)*. Split: Urbanistički zavod kotara Split.
59. Zavod za urbanizam Arhitektonskog fakulteta, Zagreb, OTAM, Tourconsult. 1971. *Rovinj-Bale - Prostorni plan turističke zone*. Rijeka: UNDP, Vlada SFRJ.
60. Živković, Miroslav. 1967. *Građanin subjekt ili objekt u izgradnji svog grada*. Beograd: Savezni zavod za urbanizam, komunalna i stambena pitanja.

Popis zakona i odluka:

1. "Odluka o donošenju Prostornog plana SR Hrvatske za razdoblje razvoja do 2000. godine." *Narodne novine*, 2/1974.
2. "Odluka o društvenom planu predviđenog razvitka kotara Krapina u razdoblju od 1957. do 1961. godine." *Službeni glasnik kotara Krapina*, II/1, od 30.1. 1958.
3. "Odluka o regionalnom (urbanističkom) planu kotara Krapina." *Službeni glasnik kotara Krapina*, III/5, od 1. 6. 1958.
4. "Opći zakon o narodnim odborima." *Službeni list FNRJ*, 22/1952.
5. "Opći zakon o uređenju općina i kotara." *Službeni list FNRJ*, 26/1955.
6. "Osnovna uredba o generalnom urbanističkom planu." *Službeni list FNRJ*, 68/1949.
7. "Osnovna uredba o građenju." *Službeni list FNRJ*, 46/1948.
8. "Osnovna uredba o projektovanju." *Službeni list FNRJ*, 48/1948.
9. "Osnovne uredbe o ustanovama sa samostalnim financiranjem." *Službeni list FNRJ*, 51/1953. i 57/1954.
10. "Osnovnu uredbu o generalnom urbanističkom planu." *Službeni list FNRJ*, 78/1949.
11. "Rješenje o osnivanju odbora za izradu perspektivnog plana razvitka kotara Krapina, sa zadatkom organizacije i usmjeravanja rada na planu, te izrade njegovog konačnog prijedloga." *Službeni glasnik kotara Krapina*, II/4, od 2. 7. 1957.
12. "Uredba o građevinskoj inspekciji." *Službeni list FNRJ*, 46/1948. i 12/1952.
13. "Uredba o izradi i odobrenju investicijskih programa." *Službeni list FNRJ*, 5/1954.
14. "Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji." *Službeni list DFJ*, 64/1945.
15. "Zakon o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije." *Službeni list DFJ*, 40/1945. i 70/1945.
16. "Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta." *Službeni list FNRJ*, 52/1958.
17. "Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu općenarodne imovine i dodjeljivanju zemlje poljoprivrednim radnim organizacijama." *Službeni list FNRJ*, 22/1953.
18. "Zakon o prestanku važenja Osnovne uredbe o generalnom urbanističkom planu." *Službeni list FNRJ*, 31/1964.
19. "Zakon o prostornom planiranju i korištenju gradskog zemljišta." *Narodne Novine*, 14/1973.

20. "Zakon o prostornom uređenju." *Narodne novine*, 30/1994.
21. "Zakon o urbanističkom i regionalnom prostornom planiranju (pročišćeni tekst)." *Narodne novine*, 39/1966.
22. "Zakon o urbanističkom i regionalnom prostornom planiranju." *Narodne novine NR Hrvatske*, 21/1961.

Arhivi i zbirke:

1. Arhiv Jugoslavije (Beograd)
Fond: Savezno izvršno vijeće (130)
Fond: Stalna konferencija gradova i općina Jugoslavije (495)
2. Hrvatski državni arhiv (Zagreb)
Fond: Republički zavod za društveno planiranje Socijalističke Republike Hrvatske (365)
Fond: Urbanistički institut Hrvatske (2039)
3. Državni arhiv u Splitu (Split)
Fond: Urbanistički zavod Dalmacije (119)
4. Zbirka Hrvatskog muzeja arhitekture HAZU
5. Zbirka zemljovida i atlasa Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
6. Studijski arhiv Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu
7. Arhiv Filozofskog fakulteta u Zagrebu
8. Biblioteka i dokumentacija Ekonomskog instituta u Zagrebu
9. Institut za povijest umjetnosti u Zagrebu - Arhiv Milana Preloga
10. Dokumentacija Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu
11. Arhiv Branka Petrovića

Online izvori:

1. Delorme, Franck. 2022. "The Languedoc-Roussillon coast, history of its development from the archives of its architects, 1960-1980." *Patrimoines du Sud* [Online]. <https://journals.openedition.org/pds/8384> (Pristupljeno, 10. prosinca, 2022.)
2. Geoportal, <https://geoportal.dgu.hr/> (Pristupljeno 5. 6. 2021.)

3. Memory of the World, <https://www.memoryoftheworld.org/hr/> (Pristupljeno 22. 10. 2022.)
4. Open Edition Books, <https://books.openedition.org/> (Pristupljeno 12. 12. 2022.)
5. Persee, <https://www.persee.fr/> (Pristupljeno 11. 4. 2022.)
6. Musso, Pierre. 2008. "La prospective territoriale des années 1980-2000: de l'État savant à l'État communicant." U *Aménagement du territoire: Changement de temps, changement d'espace [Online]*, Sylvain Allemand, Armand Frémont, Edith Heurgon (ur.). Caen: Presses universitaires de Caen, <http://books.openedition.org/puc/10371>. (Pristupljeno 15. prosinca 2023.)
7. Landrieu, Josée. 2008. "La prospective de la DATAR et son rôle dans le projet de modernité à la fin des années 1960." U *Aménagement du territoire: Changement de temps, changement d'espace*, Frémont, Armand et al. (ur.). Caen: Presses universitaires de Caen, <https://books.openedition.org/puc/10373?lang=en> (Pristupljeno 27. prosinca, 2022.)
8. Randić, Andrija. 2015. Retrospektiva prostornog planiranja u Primorju. *Pogledaj to*, <http://pogledaj.to/arhitektura/retrospektiva-prostornog-planiranja-u-primorju/> (Pristupljeno 12. svibnja, 2022.)

PRILOZI I

Popis oznaka i kratica:

DATAR – Delegacija za teritorijalno planiranje i regionalnu akciju (*Délégation à l'aménagement du territoire et à l'action régionale*),

KRPPGJ – Koordinacijski regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana

NO – narodni odbor

RGZ – Radna grupa Zagreb

RPPJJ – Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana

SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija

SKGOJ – Stalna konferencija gradova i općina Jugoslavije

SRH – Socijalistička Republika Hrvatska

UIH – Urbanistički institut Hrvatske

UN – Ujedinjeni narodi

UNDP – Program za razvoj Ujedinjenih naroda (*United Nations Development Program*)

UNESCO – Obrazovna, kulturna i znanstvena organizacija Ujedinjenih naroda (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*)

Popis tablica:

Tablica 1. *Periodizacija zakona o urbanističkom planiranju, gradskom zemljištu i izgradnji objekta do 1971. godine.* Izvor: Krstić, Branislav, Dušan Pajović. 1987. *Zakonodavstvo urbanizma, arhitekture, baštine, prostornog uređenja, čovjekove sredine.* Beograd: Naučna knjiga. 22.

Tablica 2. *Odnos prostornog planiranja i životne sredine.* Izvor: Petrović, Branko. 1971. "Odnos fenomena čovjekove sredine i prostornog planiranja." *Život umjetnosti* 15-16: 48.

Popis slika (crteži, planovi, karte, kartogrami, dijagrami, zračne snimke):

- Slika 1.** *Usporedni prikazi dijela Jadranske magistrale oko mjesta Žaborić, zračni snimak iz 1959. godine i satelitski snimak iz 2014. godine.* Izvor: Gamulin, Damir i Antun Sevšek. 2015. "Magistrala: infrastruktura kao generator teritorija." *Život umjetnosti* 96, zaseban kartografski otisak (M7).
- Slika 2.** *Fotografija stanja građe arhiva Urbanističkog instituta Hrvatske u podrumu objekta u Vlaškoj ulici u Zagrebu, prije zbrinjavanja građe u Hrvatskom državnom arhivu 2015. godine.* Ustupljeno ljubaznošću Hrvatskog državnog arhiva.
- Slika 3.** *Regionalni plan Londona "Greater London" Patricka Abercrombiea iz 1944. godine.* Izvor: Hall, Peter. 2002. *Urban and Regional Planning*. London; New York: Routledge, 65.
- Slika 4.** *Karta mreže servisnih centara u okolici Londona (objavljeno 1962.).* Izvor: Willatts, E. C. 1971. "Planning and Geography in the Last Three Decades." *The Geographical Journal*, 137/3: 321.
- Slika 5.** *Karta novih gradova. Karta prikazuje postojeće, predložene i gradove u izgradnji prema zakonskim aktima o izgradnji novih gradova donesenim između 1952. i 1968. godine.* Izvor: *Ibid*, 319.
- Slika 6.** *Prostorni plan turističkog razvoja regije Languedoc-Roussillon.* Izvor: Cupers, Kenny. 2016. "Géographie Volontaire and the Territorial Logic of Architecture." *Architectural Histories* 4/1: 6.
- Slika 7.** *Dijagramski prikaz sustava.* Izvor: McLoughlin, J. Brian. 1969. *Urban and Regional Planning: A Systems Approach*. London: Faber and Faber, 76.
- Slika 8.** *Industrijske lokacije i izvori sirovih materijala.* Izvor: Hoffman, George W. 1956. "Yugoslavia in Transition: Industrial Expansion and Resource Bases." *Economic Geography* 32/4: 300.
- Slika 9.** *Socijalistički model alokacije proizvodnih pogona, model A.* Izvor: Chorley, Richard J., i Peter Haggett. 1969. *Models in geography*. London: Methuen, 385.
- Slika 10.** *Distribucija općina i kotara 1963. godine.* Izvor: Fisher, Jack C. 1964. "The Yugoslav Commune." *World Politics* 16/3: 424.
- Slika 11.** *Teritorijalna reorganizacija Dalmacije od 1954. do 1962. godine (12. srpnja, 1955. i 1. studenog 1962.).* Izvor: *Ibid*, 425.

- Slika 12.** *Karta odnosa granica kotara i privrednih rajona.* Izvor: Kubović, Branko. 1961. *Regionalni aspekt privrednog razvitka Jugoslavije.* Zagreb: Društvo ekonomista NRH, zasebna karta.
- Slika 13.** *Karta nacionalnog dohotka stanovništva po općinama.* Izvor: Kubović, Branko. 1974. *Regionalna ekonomika.* Zagreb: Informator, zasebna karta.
- Slika 14.** *Karta regionalne podjele jadranskog područja.* Izvor: HR-HDA-2039-306. Urbanistički institut Hrvatske. 1967. *Program dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja (Kartografska mapa, karta br. 1).* Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
- Slika 15.** *Vremenska lenta objavljenih Lefebvreovih djela.* Izvor: Izrađeno za potrebe disertacije.
- Slika 16.** *Grupacije bespravnih stambenih objekata u Splitu i okolici.* Izvor: Bjelajac, Slobodan. 1970. *Bespravna stambena izgradnja u Splitu (Sociološka studija).* Split: Urbanistički zavod Dalmacije, 5-6.
- Slika 17.** *Nastanak radničkih slamova na istočnoj periferiji Zagreba u razdoblju od 1914. do 1933. (RGZ). godine.* Izvor: Bjažić Klarin, Tamara. 2015. *Ernest Weissmann: Društveno angažirana arhitektura 1926-1939.* Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 194.
- Slika 18.** *Analitičke karte tipologije i godine izgradnje, opskrbe vodom i kanalizacije pripremljene za natječaj za regulatornu osnovu Zagreba i prikazi odnosa između cijene i lokacije zemljišta Radne grupe Zagreb za VI. kongres CIAM-a, 1932. (RGZ).* Izvor: *Ibid*, 182.
- Slika 19.** *Područja u kojima djeluje urbanistički institut Hrvatske.* Izvor: HR-HDA-2039-1407. Premužić, Mirko. 1968. *Dvadeset godina rada i djelovanja Urbanističkog instituta SR Hrvatske (Referat).* Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske, 1.
- Slika 20.** *Područja u kojima djeluje Urbanistički zavod Dalmacije.* Izvor: URBS – 25 godina urbanističke organizacije. 1973. Split: Urbanistički zavod Dalmacije, 20.
- Slika 21.** *Regionalni plan Zagreba.* Izvor: Antolić, Vladimir. 1949. “Regulacioni plan i direktivna regulaciona osnova Zagreba.” *Arhitektura* 2/18-22: 15.
- Slika 22.** *Gravitacijska zona Splita.* Izvor: Pervan, Budimir. 1966. “Urbanistički planovi Splita od oslobođenja do danas.” *URBS* 6: 36.

- Slika 23.** *Dijagram administrativne organizacije prostorno-planerske discipline na republičkoj razini.* Izvor: Petrović, Branko. 1954. "Prijedlog za organizaciju urbanističke službe." *Čovjek i prostor* 1/19: 1.
- Slika 24.** *Dijagram sheme prostornog planiranja (od političke odluke do realizacije).* Izvor: *Ibid.*
- Slika 25.** *SIPA (ilustracija).* Izvor: Petrović, Branko. 1957. "SIPA." *Čovjek i prostor* 4/65: 9.
- Slika 26.** *Gravitacijske veze kotara Krapina i Zagreba.* Izvor: Petrović, Branko i Stanko Žuljić. 1958. *Kotar Krapina - Regionalni prostorni plan.* Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 55.
- Slika 27.** *Makarska – kroki regionalnog plana turističke izgradnje.* Izvor: Boltar, Dragutin. 1962. "Prvi pokušaji prostornog planiranja turizma u nas." *Arhitektura* 16/1-2: 19.
- Slika 28.** *Karakteristični tipovi kupališnog pojasa.* Izvor: HR-HDA-2039-303. Hećimović, Viktor et al. 1966. *Preračunavanje optimalnog broja posjetilaca kupališnog pojasa (Radni materijal).* Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 21-22.
- Slika 29.** *Odnos postojećeg i planiranog stanovništva u općini i centru. Postojeći i planirani turisti kopno – otoci.* Izvor: HR-HDA-2039-306. Urbanistički institut Hrvatske. 1967. *Program dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja (Kartografska mapa, karta br. 46).* Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske
- Slika 30.** *Odluka koja zamjenjuje regionalni prostorni plan obalnog područja općine Makarska. Plan namjene površina prema stanju iz 1967. godine.* Izvor: Salaj, Matija (ur.). 1987. *Urbanistički institut Hrvatske 1947-1987.* Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 12.
- Slika 31.** *Malo Grablje – panorama predloženog stanja.* Izvor: HR-HDA-2039-323. Shankland Cox and Associates i Urbanistički zavod Dalmacije. 1968. *Hvar-Milna. Physical Development Plan for the South Adriatic Region.* Split: UNDP, Vlada SFRJ.
- Slika 32.** *Perspektivni prikaz hotelskog kompleksa u uvali Milna na Hvaru.* Izvor: *Ibid.*
- Slika 33.** *Sintezni prostorni model Labina.* Izvor: Urbanistički Institut Hrvatske, OTAM-Tourconsult. 1972. *Labin: Spatial Plan for the Development of Tourism: Final Report.* Rijeka: UNDP, Vlada SFRJ.
- Slika 34.** *Preklopljeni sintezni prikazi KRPPGJ, Regionalnog plana Splita i RPPJJ. Prikaz izrađen za potrebe disertacije, temeljen na planovima objavljenima u:* Mattioni,

Vladimir. 2003. Jadranski projekti: projekti Južnog i Gornjeg Jadrana 1967.-1972. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.

- Slika 35.** *Isječak iz Christallerova sistema centralnih naselja prema opskrbnom ($K=3$) principu. B, A i K su oznake naselja različitog stupnja centraliteta. Šrafirano polje pokazuje jednu mogućnost hijerarhijske veze.* Izvor: Vresk, Milan. 1986. *Osnove urbane geografije.* Zagreb: Školska knjiga, 195.
- Slika 36.** *Karta s hijerarhijom centralnih naselja Jugoslavije.* Izvor: Hamilton, F. E. Ian. 1968. *Yugoslavia; patterns of economic activity.* New York: Praeger, 333.
- Slika 37.** *Modeli prostornog razvoja zagrebačke regije.* Izvor: Urbanistički institut Hrvatske. 1978. *Prostorni plan zagrebačke regije (Karta br. 16.).* Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
- Slika 38.** *Stupnjevi analize regionalnog sistema: A — kretanje; B — mreža; C — čvorište; D — hijerarhija; E — površine i polja (lijevo) i Jednostavna ilustracija grafa u prikazu nodalne regije (desno).* Izvor: Vresk, Milan. 1974. "O primjeni teorije grafa u analizi nodalne regije." *Hrvatski geografski glasnik* 1/36-37: 99, 101.
- Slika 39.** *Simulacija triju scenarija prostorne organizacije SR Hrvatske: 1 – koncentracija, 2 – disperzija, 3 – optimum.* Izvor: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SR Hrvatske. 1974. *Prostorni plan SR Hrvatske, godina 2000. (Završni izvještaj).* Zagreb: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SR Hrvatske, 36.
- Slika 40.** *Dijagram Interakcije komponenata čovjekove sredine (D-II-C-2).* Izvor: Petrović, Branko. 1971. *Sistematizacija fenomena čovjekove sredine.* Zagreb: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SR Hrvatske.
- Slika 41.** *Dijagram "Bilans sredine" (D-II-B-4).* Izvor: *Ibid*, 55.
- Slika 42.** *Prostorni plan zagrebačke regije. Pejzaž – planirano stanje.* Izvor: Dragutin Kiš et al. 1973. *Čovjek i njegova okolina: ekološko-biološke komponente zaštite i oblikovanja pejzaža u zagrebačkoj i slavonsko-baranjskoj regiji.* Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske, 35.
- Slika 43.** *Jadran III – Granica prostornog zahvata projekta (karta br. 1).* Izvor: Međunarodna koordinaciona komisija projekta o zaštiti čovjekove okoline u jadranskoj regiji

Jugoslavije. 1978. *Projekt o zaštiti čovjekove okoline u jadranskoj regiji Jugoslavije. Projekt Jadran III (Završni izvještaj)*. Rijeka: UNDP, Vlada SFRJ.

Slika 44. *Jadran III – Problemska karta (karta br. 12)*. Izvor: *Ibid*.

Popis slika planova, karata, kartograma i dijagrama unutar korpusa (Prilog II):

Slika 1. *Prostorni planovi izrađeni u Hrvatskoj do kraja 1972. godine*. Izvor: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SR Hrvatske. 1974. *Prostorni plan SR Hrvatske – godina 2000. (Završni izvještaj)*. Zagreb: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SR Hrvatske, 18.

Slika 2. *Usporedni kronološki pregled svih regionalnih prostornih planova, urbanističkih planova i prostornih planova općina izrađenih u Hrvatskoj od 1947. do 1987.* Izvor: Pregled izrađen u sklopu disertacije.

Slika 3. *Shema konstrukcije regionalnog prostornog plana*. Izvor: Urbanistički institut SR Hrvatske, Republički zavod za urbanizam SR Crne Gore, Urbanistički zavod SR Bosne i Hercegovine. 1969. *Regionalni prostorni plan Južni Jadran. Osnovna studija – prostorni plan*. Dubrovnik: UNDP, Vlada SFRJ.

Slika 4. *Elementi tekstualnog dijela konstrukcije plana*. Izvor: *Ibid*.

Slika 5. *Elementi grafičkog dijela konstrukcije plana*. Izvor: *Ibid*.

Slika 6. *Prostorni plan kotara Krapina – Sintetska karta*. Izvor: Petrović, Branko i Stanko Žuljić. 1958. *Kotar Krapina - Regionalni prostorni plan*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.

Slika 7. *Prostorni plan kotara Krapina – Predložena klasifikacija naselja*. Izvor: *Ibid*, 159.

Slika 8. *Prostorni plan kotara Krapina – Trgovački centri*. Izvor: *Ibid*, 61.

Slika 9. *Prostorni plankotara Krapina – Prostorni razmještaj pejzažnih atrakcija*. Izvor: *Ibid*, 26.

Slika 10. *Klanjec – Prostorni razmještaj javnih funkcija*. Izvor: Marinović, Ante i Stanko Žuljić. 1957. *Urbanistički plan – Klanjec. Idejna studija*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 64.

- Slika 11.** *Gravitacijske zone i predviđeni prostorni razmještaj naselja po veličini u 1991. godini.* Izvor: Urbanistički zavod kotara Split. 1964. *Regionalni prostori plan kotara Split (Knjiga II).* Split: Urbanistički zavod kotara Split, 43.
- Slika 12.** *Regionalni prostori plan kotara Split – Klasifikacija prostora prema prevladavajućem karakteru njegove predviđene namjene.* Izvor: *Ibid*, 198.
- Slika 13.** *Regionalni prostori plan kotara Split – Mreža prosvjetnih i kulturnih institucija 1990.* Izvor: *Ibid*, 157.
- Slika 14.** *Regionalni prostori plan kotara Split – Predviđeni porast i opadanje stanovništva po naseljima u periodu od 1961. do 1991. godine.* Izvor: *Ibid*, 39.
- Slika 15.** *Regionalni prostori plan kotara Split – Predviđena prostorna organizacija osnovnog školstva i predškolskih ustanova 1990. godine.* Izvor: *Ibid*, 144.
- Slika 16.** *Osnovna koncepcija prostornog uređenja (Karta br. 65).* Izvor: Urbanistički institut Hrvatske. 1967. *Program dugoročnog razvoja i plan prostornog uređenja jadranskog područja.* Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.
- Slika 17.** *Demografski karakteristične zone i sektori jadranskog područja (Karta br. 2).* Izvor: *Ibid*.
- Slika 18.** *Postojeći ležajevi po vrstama 1965. godine u odnosu na stanovništvo općine i broj ostvarenih noćenja po vrstama na 1. ležaj po općinama (Karta br. 10).* Izvor: *Ibid*.
- Slika 19.** *Raspored potencijalnih turističkih kapaciteta (Karta br. 12).* Izvor: *Ibid*.
- Slika 20.** *Planirani turistički kapaciteti i njihovo popunjavanje vozilima, avionom, željeznicom, te ukupni planirani turistički kapaciteti (Karta br. 45).* Izvor: *Ibid*.
- Slika 21.** *Pejzaž i zaštita prirode (Karta br. 64).* Izvor: *Ibid*.
- Slika 22.** *Klasifikacija naselja (Karta br. 56).* Izvor: *Ibid*.
- Slika 23.** *Regionalni prostorni plan Istre (Sinteza).* Izvor: Urbanistički institut Hrvatske. 1969. *Regionalni prostorni plan Istre.* Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 8.
- Slika 24.** *Istra – Prostorni međuodnosi.* Izvor: *Ibid*, 20.
- Slika 25.** *Istra – Obala prikladna za kupanje i kupališni kapaciteti.* Izvor: *Ibid*, 24-25.
- Slika 26.** *Istra – Pad i porast stanovništva po naseljima u popisnom razdoblju 1948.-1961. godine.* Izvor: *Ibid*, 32-34.
- Slika 27.** *Istra – Razmještaj obrazovnih ustanova.* Izvor: *Ibid*, 40-41.
- Slika 28.** *Istra – Kategorizacija i funkcije naselja.* Izvor: *Ibid*, 40-41.

- Slika 29.** *Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana - Sinteza.* Izvor: Urbanistički institut SR Hrvatske, Republički zavod za urbanizam SR Crne Gore, Urbanistički zavod SR Bosne i Hercegovine. 1969. *Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana (Završni izvještaj).* Dubrovnik: UNDP, Vlada SFRJ.
- Slika 30.** *Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana – Turizam.* Izvor: *Ibid*, 72-73.
- Slika 31.** *Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana – Klasifikacija centralnih naselja.* Izvor: *Ibid*, 64-47.
- Slika 32.** *Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana – Stanovništvo općina.* Izvor: *Ibid*, 44-45.
- Slika 33.** *Milna – Detaljni plan turističkog naselja.* Izvor: Shankland Cox and Associates i Urbanistički zavod Dalmacije. 1968. *Hvar-Milna. Physical Development Plan for the South Adriatic Region.* Split: UNDP, Vlada SFRJ, 59.
- Slika 34.** *Generalni plan Hvara – Strukturna karta / skica (Karta br. 106).* Izvor: Shankland Cox and Associates i Urbanistički zavod Dalmacije. 1968. *Generalni plan Hvara.* Split: UNDP, Vlada SFRJ.
- Slika 35.** *Generalni plan Hvara – Analiza prostornih vrijednosti (Karta br. 105).* Izvor: *Ibid*.
- Slika 36.** *Regionalni plan Splita (Karta br. 74).* Izvor: Urbanistički zavod Dalmacije, Shankland Cox and Associates. 1970. *Regionalni plan Splita (Završni izvještaj).* Split, London: UNDP, Vlada SFRJ.
- Slika 37.** *Regionalni plan Splita (Karta br. 75).* Izvor: *Ibid*.
- Slika 38.** *Regionalni plan Splita – Postojeći turistički kapaciteti po općinama (Karta br. 23).* Izvor: *Ibid*.
- Slika 39.** *Regionalni plan Splita – Mogućnosti razvoja regije (Karta br. 47).* Izvor: *Ibid*.
- Slika 40.** *Regionalni plan Splita – Turističke privlačnosti regije (Karta br. 55).* Izvor: *Ibid*.
- Slika 41.** *Koordinacioni regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana - Sinteza.* Izvor: Urbanistički institut SR Hrvatske, Urbanistički institut SR Slovenije. 1972. *Koordinacioni regionalni prostorno plan Gornjeg Jadrana (Završni izvještaj).* Zagreb; Ljubljana: UNDP, Vlada SFRJ.
- Slika 42.** *Koordinacioni regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana – Stanovništvo i naselja.* Izvor: *Ibid*.
- Slika 43.** *Koordinacioni regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana – Turizam.* Izvor: *Ibid*.

- Slika 44.** *Koordinacioni regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana – Usmjerenje prostornog razvoja. Položaj regije između velikih urbanih aglomeracija Srednje Europe i plovnih puteva. Nacionalne osnove razvoja i glavni vezni pravci.* Izvor: *Ibid.*
- Slika 45.** *Rovinj-Bale – Prirodne karakteristike turističke mikrozone.* Izvor: Zavod za urbanizam Arhitektonskog fakulteta, Zagreb, OTAM, Tourconsult. 1971. *Urbanistički plan turističke mikrozone Rovinj-Bale. Pretkonceptija – Prethodni izvještaj.* Rijeka: UNDP, Vlada SFRJ.
- Slika 46.** *Opća prostorna sistematizacija i organizacija turističke mikrozone Bale.* Izvor: *Ibid.*
- Slika 47.** *Labin (prostorni plan razvoja turizma) – Sistem piktograma i tablica za izgradnju prostornog modela.* Izvor: Urbanistički Institut Hrvatske, OTAM-Tourconsult. 1972. *Labin: Spatial Plan for the Development of Tourism: Final Report.* Rijeka: UNDP, Vlada SFRJ.
- Slika 48.** *Labin (prostorni plan razvoja turizma) – Ravni - Sv. Marija - Rabac – Plan namjene površina.* Izvor: *Ibid.*
- Slika 49.** *Regionalni prostorni plan Slavonije i Baranje – Sinteza.* Izvor: Urbanistički institut Hrvatske. 1965. *Regionalni prostorni plan razvoja turizma i rekreacionih centara Slavonije i Baranje.* Urbanistički institut Hrvatske, Zagreb.
- Slika 50.** *Regionalni prostorni plan Slavonije i Baranje – Poljoprivreda i prehrambena industrija.* Izvor: *Ibid.*
- Slika 51.** *Regionalni prostorni plan Slavonije i Baranje – Industrija.* Izvor: *Ibid.*
- Slika 52.** *Regionalni prostorni plan Slavonije i Baranje – Pejzaž i ekološka ravnoteža.* Izvor: *Ibid.*
- Slika 53.** *Regionalni prostorni plan Slavonije i Baranje – Međusobni urbani utjecaji gradskih aglomeracija regije u širem prostoru. Osnovni prostorni model razvoja regije.* Izvor: *Ibid.*
- Slika 54.** *Regionalni prostorni plan Slavonije i Baranje – Prostorna povezanost regije i njenih urbanih struktura. Položaj Slavonije u posavskoj razvojnoj osovini i u odnosu na prometne koridore najvišeg ranga.* Izvor: *Ibid.*
- Slika 55.** *Prostorni plan zagrebačke regije – Planirana sistematizacija površina (Karta br. 19).* Izvor: Urbanistički institut SR Hrvatske. 1978. *Prostorni plan zagrebačke regije.* Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske.
- Slika 56.** *Prostorni plan zagrebačke regije – Šematski prikazi (Karta br. 17).* Izvor: *Ibid.*

- Slika 57.** *Prostorni plan zagrebačke regije – Stanovništvo (Karta br. 2).* Izvor: *Ibid.*
- Slika 58.** *Prostorni plan zagrebačke regije – Saobraćajni plan (Karta br.10).* Izvor: *Ibid.*
- Slika 59.** *Prostorni plan zagrebačke regije – Pejzaž. Turizam (Karta br.13).* Izvor: *Ibid.*
- Slika 60.** *Prostorni plan SR Hrvatske – Stanovništvo i naselja 2000. godine.* Izvor: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SR Hrvatske. 1974. *Prostorni plan SR Hrvatske (Završni izvještaj).* Zagreb: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SR Hrvatske.
- Slika 61.** *Prostorni plan SR Hrvatske – Konceptija prostornog razvoja 2000. godine.* Izvor: *Ibid.*
- Slika 62.** *Prostorni plan SR Hrvatske – Osnovna velika infrastruktura 2000. godine.* Izvor: *Ibid.*
- Slika 63.** *Prostorni plan SR Hrvatske – Osnovna namjena i zaštita prostora 2000. godine.* Izvor: *Ibid.*
- Slika 64.** *Prostorni plan SR Hrvatske – Značajni prirodni lokalitet, zone i područja. Postojeće stanje 1970. godine.* Izvor: *Ibid.*
- Slika 65.** *Prostorni plan SR Hrvatske – Konceptijski shematogram prostorne strukture godina 2000.* Izvor: *Ibid.*
- Slika 66.** *Prostorni plan SR Hrvatske – Organizaciono-metodska shema.* Izvor: *Ibid.*, 5.
- Slika 67.** *Indikatori evolucije socio medija (D-VII-C-1).* Izvor: Petrović, Branko. 1971. *Sistematizacija fenomena čovjekove sredine (Studija).* Zagreb: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SR Hrvatske.
- Slika 68.** *Prostorne kategorija (D-VII-B-1).* Izvor: *Ibid.*
- Slika 69.** *Tehnološke prognoze i sredina (D-VII-A-1).* Izvor: *Ibid.*

PRILOZI II

Druga skupina priloga odnosi se na korpus prostornih planova koji su sadržajno opisani u poglavlju 5. Prilozi se sastoje od dva dijela: 1.) popis elaborata, pripremnih i općih studija te završnih izvještaja pojedinačnih prostornih planova, 2.) izbor grafičkih priloga – karate, planovi, kartogrami i dijagrami za svaki od planova unutar korpusa.

Prilog II/1 – Geografska pokrivenost, kronologija i konstrukcija planova

Prilog II/2 – Regionalni prostorni plan kotara Krapina (1955.-1958.)

Prilog II/3 – Regionalni prostorni plan kotara Split (1959.-1964.)

Prilog II/4 – Program dugoročnog razvoja i plan prostornog uređenja jadranskog područja (1964.-1967.)

Prilog II/5 – Regionalni prostorni plan Istre (1964.-1969.)

Prilog II/6 – Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana – RPPJJ (1967.-1979.)

Prilog II/7 – Regionalni plan Splita (1969.-1970.)

Prilog II/8 – Koordinacijski regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana – KRPPGJ (1970.-1972.)

Prilog II/9 – Regionalni prostorni plan Slavonije i Baranje (1968.-1972.)

Prilog II/10 – Prostorni plan zagrebačke regije (1969.-1977.)

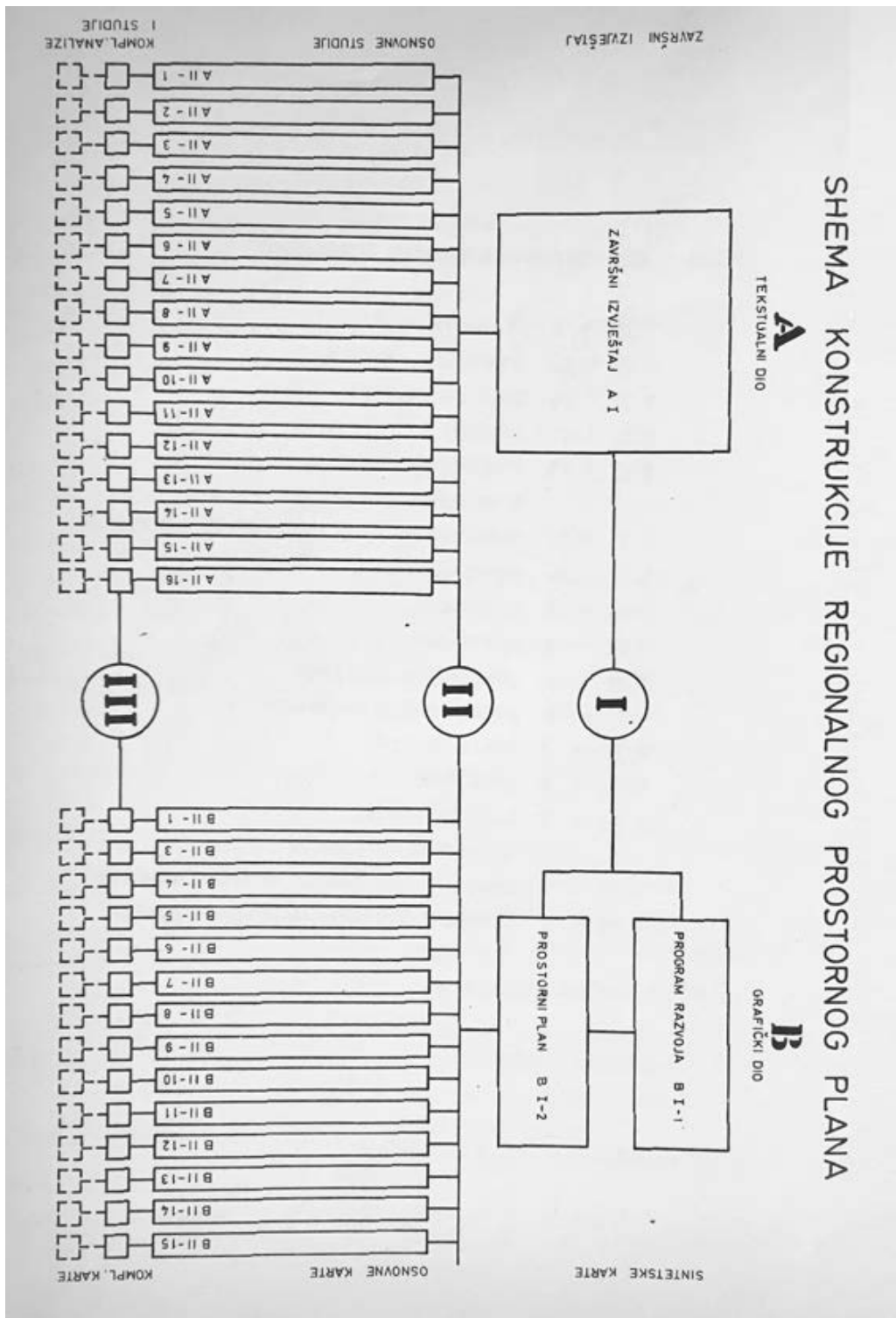
Prilog II/11 – Prostorni plan Socijalističke Republike Hrvatske (1969-1974.)

Prilog II/1 – Geografska pokrivenost, kronologija i konstrukcija planova

Slika 1. Prostorni planovi izrađeni u Hrvatskoj do kraja 1972. godine. Izvor: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SR Hrvatske. 1974. Prostorni plan SR Hrvatske – godina 2000. (Završni izvještaj). Zagreb: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SR Hrvatske, 18.

Slika 3. Shema konstrukcije regionalnog prostornog plana. Izvor: Urbanistički institut SR Hrvatske, Republički zavod za urbanizam SR Crne Gore, Urbanistički zavod SR Bosne i Hercegovine. 1969. *Regionalni prostorni plan Južni Jadran. Osnovna studija – prostorni plan.* Dubrovnik: UNDP, Vlada SFRJ.

A - TEKSTUALNI DIO

A I - ZAVRŠNI IZVJEŠTAJ

A II - OSNOVNE STUDIJE

- A II - 1 Prirodno geografske karakteristike
- A II - 2 Globalna projekcija rasta i osnovne
privredne strukture
- A II - 3 Poljoprivreda
- A II - 4 Šumarstvo
- A II - 5 Lov i ribolov
- A II - 6 Industrija i rudarstvo
- A II - 7 Turistička privreda
- A II - 8 Pomorstvo
- A II - 9 Saobraćaj
- A II - 10 Stanovništvo
- A II - 11 Naselja, objekti društvenog standarda
i servisi
- A II - 12 Infrastruktura
- A II - 13 Pejzaž
- A II - 14 Zaštita prirode
- A II - 15 Spomenici kulture
- A II - 16 Prostorni plan

A III - KOMPLEMENTARNE STUDIJE I ANALIZE

Slika 4. Elementi tekstualnog dijela konstrukcije plana. Izvor: Ibid.

B + GRAFIČKI DIO		
B I - SINTETSKE KARTE I PLANOVI		
B I - 1. Program rasvoja	mjerilo	1:100.000
B I - 2. Prostorni plan		1:100.000
B II - OSNOVNE KARTE I PLANOVI		
B II - 1.1. Reljef		1:300.000
1.2. Geologija		1:100.000
1.3. Inženjerska geologija		1:100.000
1.4. Seizmologija		1:300.000
1.5. Klimatska klasifikacija s aspekta turizma		1:300.000
1.6. Klimatska klasifikacija s aspekta poljoprivrede		1:300.000
B II - 2. Nije radjena		-
B II - 3. Poljoprivreda		1:100.000
B II - 4.1. Šumarstvo - postojeće stanje		1:100.000
B II - 4.2. Šumarstvo - program		1:100.000
B II - 5. Lov i ribolov		
B II - 6. Industrija i rudarstvo		1:100.000
B II - 7. Turistička privreda		1:100.000
B II - 8. Pomorstvo		1:100.000
B II - 9. Saobraćaj		1:100.000
B II - 10. Stanovništvo		1:100.000
B II - 11.1. Veličina centralnih naselja		1:300.000
B II - 11.2. Klasifikacija centr.naselja		1:300.000
B II - 12. Infrastruktura		1:100.000
B II - 13. Pejzaž		1:100.000
B II - 14. Zaštita prirode		1:100.000
B II - 15. Spomenici kulture		1:100.000
B III - KOMPLEMENTARNE KARTE		

Slika 5. Elementi grafičkog dijela konstrukcije plana. Izvor: Ibid.

Prilog II/2 – Regionalni prostorni plan kotara Krapina (1955.-1958.)

Napomena: Planerske aktivnosti na UIH-u traju od 1954. godine kada se počinje izrada *Metodologije* završene 1956. godine, a istovremeno se pokreću projekti izrade *Regionalnog prostornog plana kotara Krapina* i *Urbanističkog plana Klanjca*. Oba plana objavljena su kao zasebne, sintezne publikacije – Klanjec 1957. godine (Svezak 1.), Krapina 1958. godine (Svezak 2.). Planerske aktivnosti su do 1963. godine bile usmjerene na izradu planova nižih razina.

1956.

Metodologija regionalnog planiranja

1957. Analize, podaci , program i regionalni prostorni plan

- I. Analiza postojećeg stanja i potencijalnih mogućnosti razvoja regije
- II. Podaci 1. dio
- III. Podaci 2. dio
- IV. Perspektivni program i prostorni perspektivni planovi

1958.

- Regionalni prostorni plan kotara Krapina (Završni izvještaj, svezak II.)

1957. Planovi nižih razina

- Urbanistički plan Klanjec, idejna studija (Završni izvještaj, svezak I.)

1959.

- Urbanistički plan Krapinske Toplice

1960.

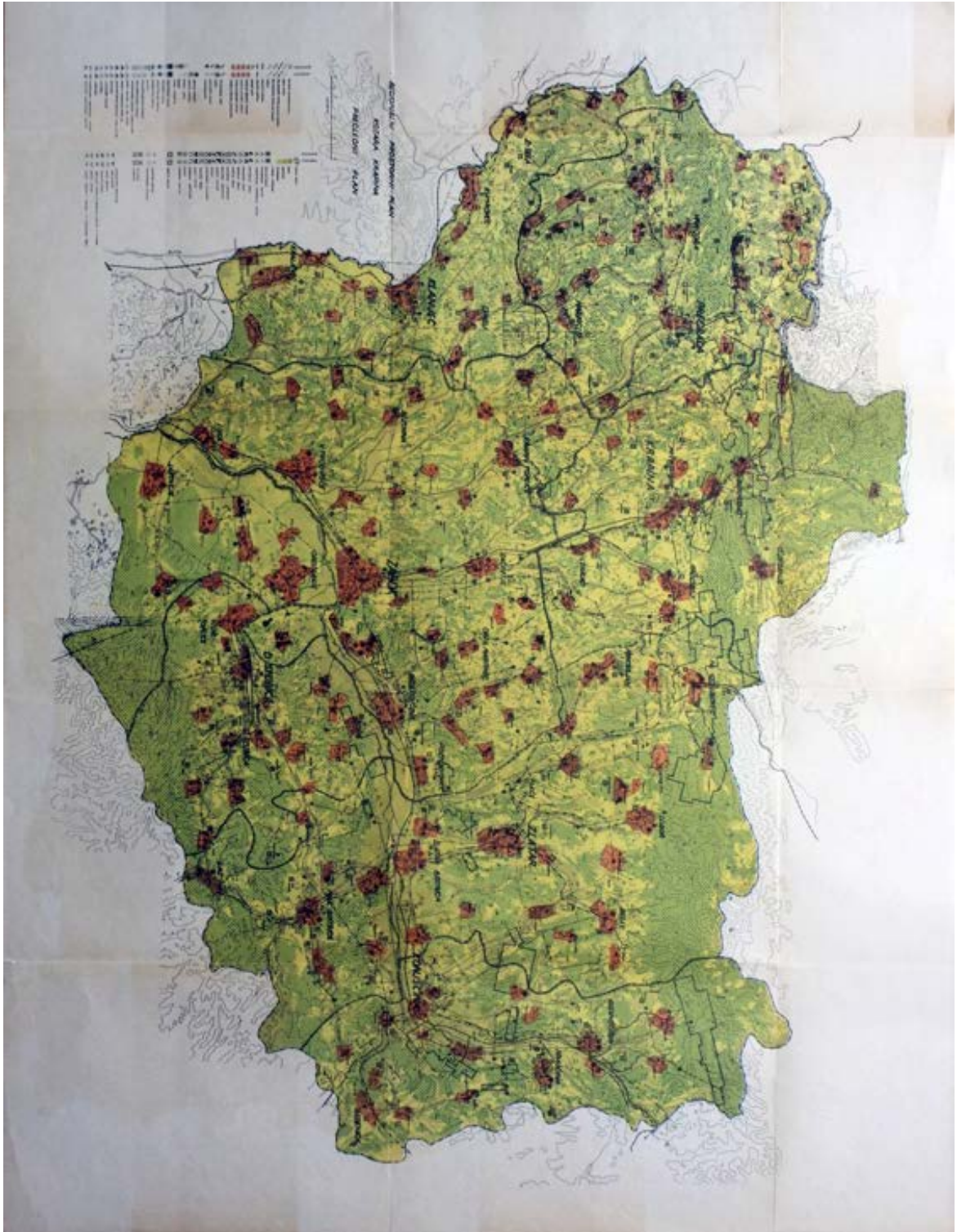
- Idejna studija Urbanističkog plana Krapina

1961.

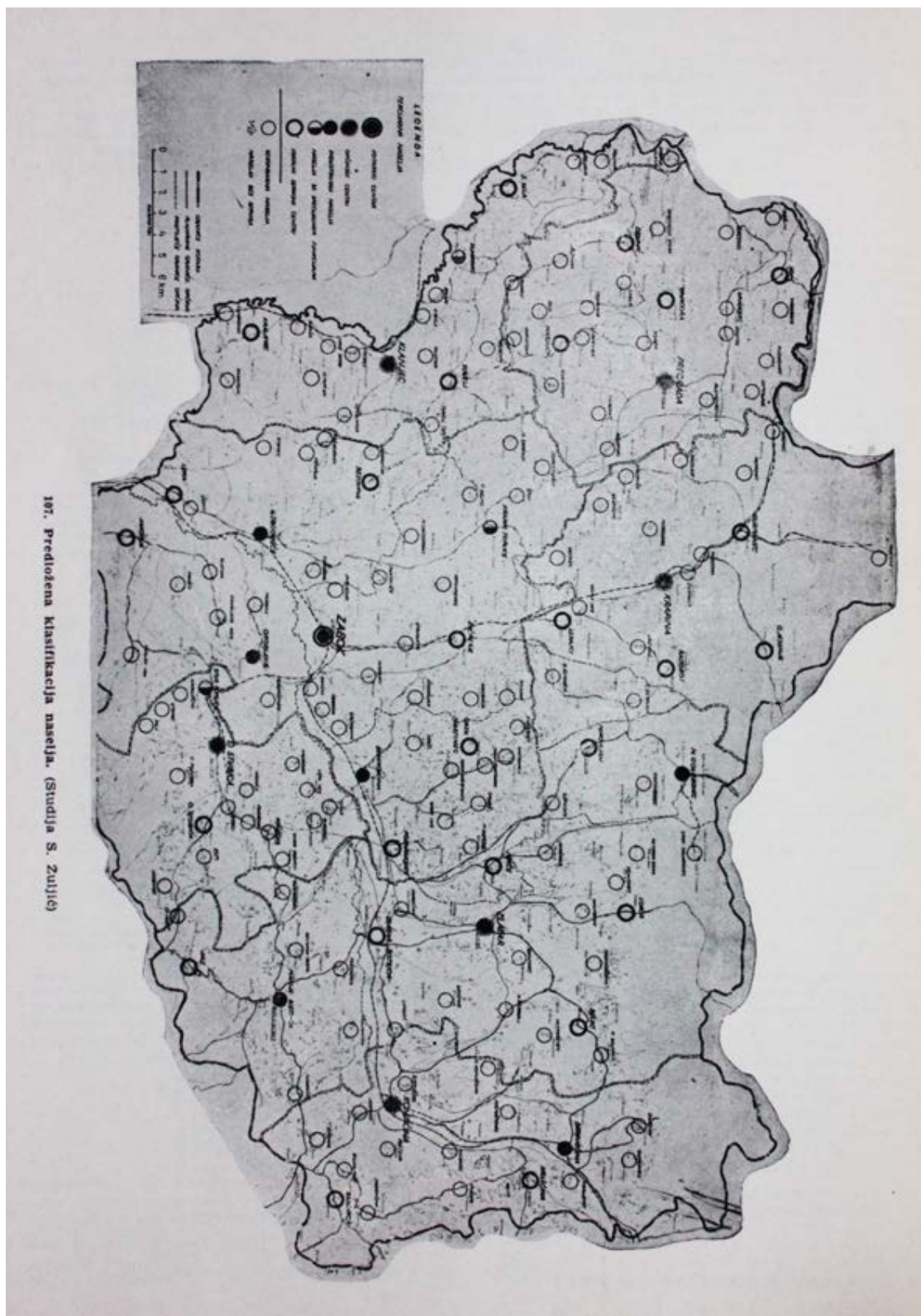
- Generalni urbanistički plan Zabok

1963.

- Regionalni plan općine Klanjec

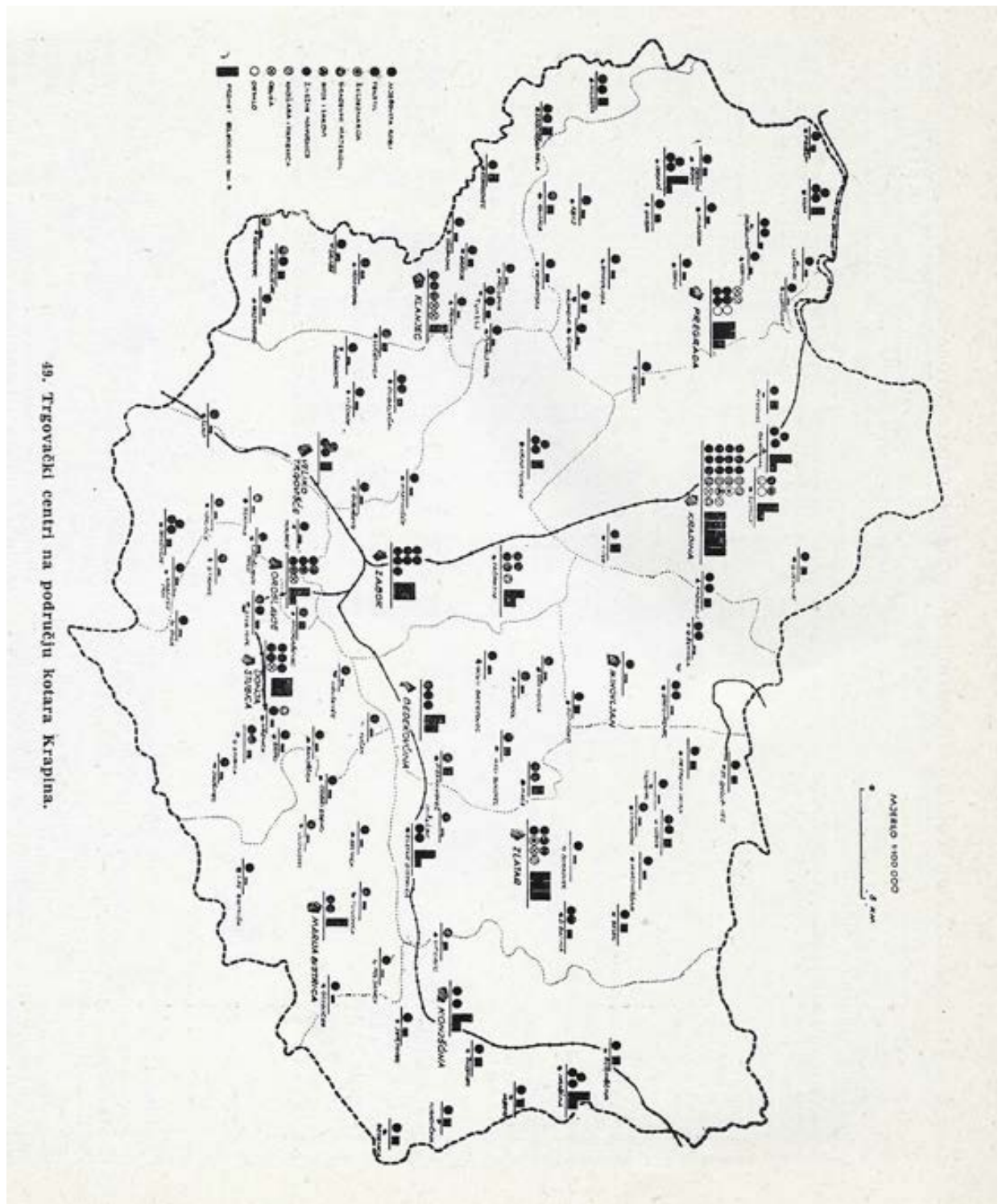

Slika 6. Prostorni plankotara Krapina – Sintetska karta. Izvor: Petrović, Branko i Stanko Žuljić. 1958. Kotar Krapina - Regionalni prostorni plan. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske.

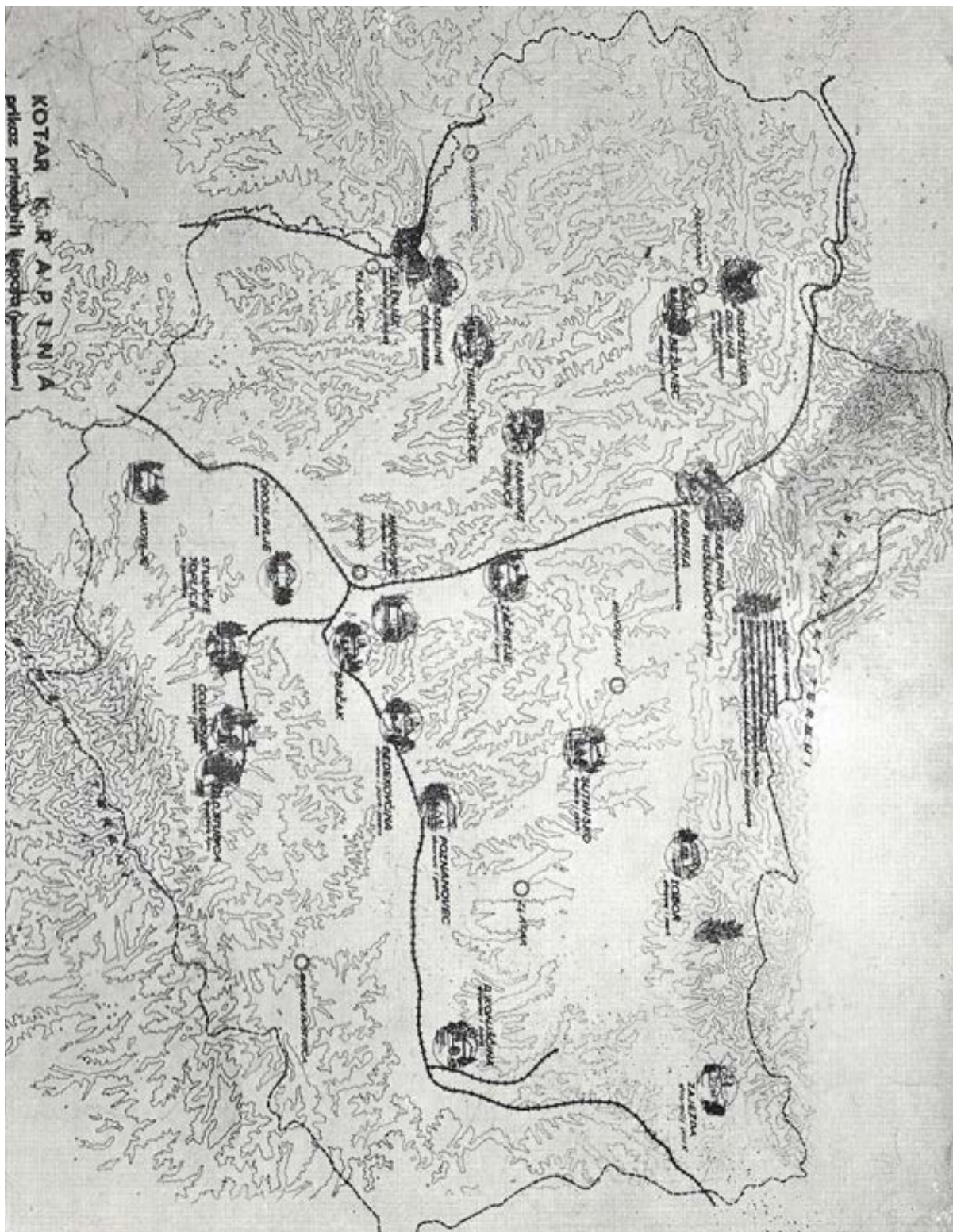

Slika 7. Prostorni plan kotara Krapina – Predložena klasifikacija naselja. Izvor: Ibid, 159.

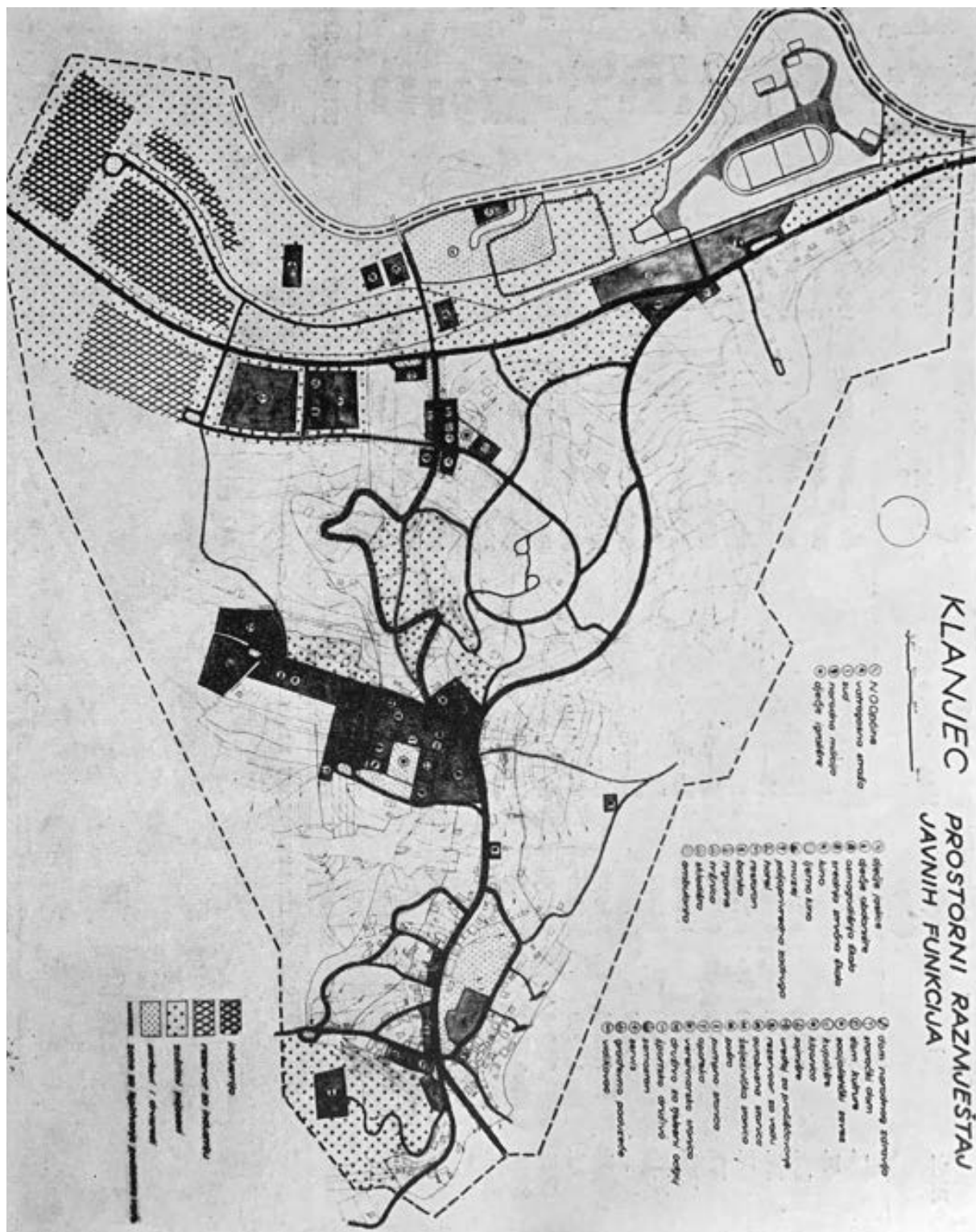

Slika 8. Prostorni plan kotara Krapina – Trgovački centri. Izvor: Ibid, 61.

Slika 9. Prostorni plankotara Krapina – Prostorni razmještaj pejzažnih atrakcija. Izvor: Ibid, 26.

Slika 10. Klanjec – Prostorni razmještaj javnih funkcija. Izvor: Marinović, Ante i Stanko Žuljić. 1957. *Urbanistički plan – Klanjec. Idejna studija.* Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 64.

Prilog II/3 – Regionalni prostorni plan kotara Split (1959.-1964.)

Napomena: Rad na analitičkoj dokumentaciji i podlogama za *Regionalni prostorni plan kotara Split* otpočeo je 1959. godine pri Odjelu za građevinarstvo, urbanizam i komunalne poslove Narodnog odbora kotara, a završen je 1961. godine objavom dokumentacije plana (Knjiga I.) od strane Urbanističkog zavoda kotara Split. Izrada plana se nastavlja kroz razradu programa i prostornog plana koji su objavljeni 1964. godine unutar Urbanističkog zavoda kotara Split (Knjiga II.). Tijek izrade plana je diskontinuiran zbog promjene institucionalnih okvira zaduženih za izradu plana te se dolje navedeni popis separata i osnovnih studija može smatrati nepotpunim (tijekom istraživanja pronađena je neobjavljena kartografska građa koja se tiče pojedinih analitičkih aspekata splitske regije, npr. rudna nalazišta, elektromreža, PPT uredi, a ova dokumentacija nije objavljena unutar separata, već je dijelom Knjige I.).

1961.

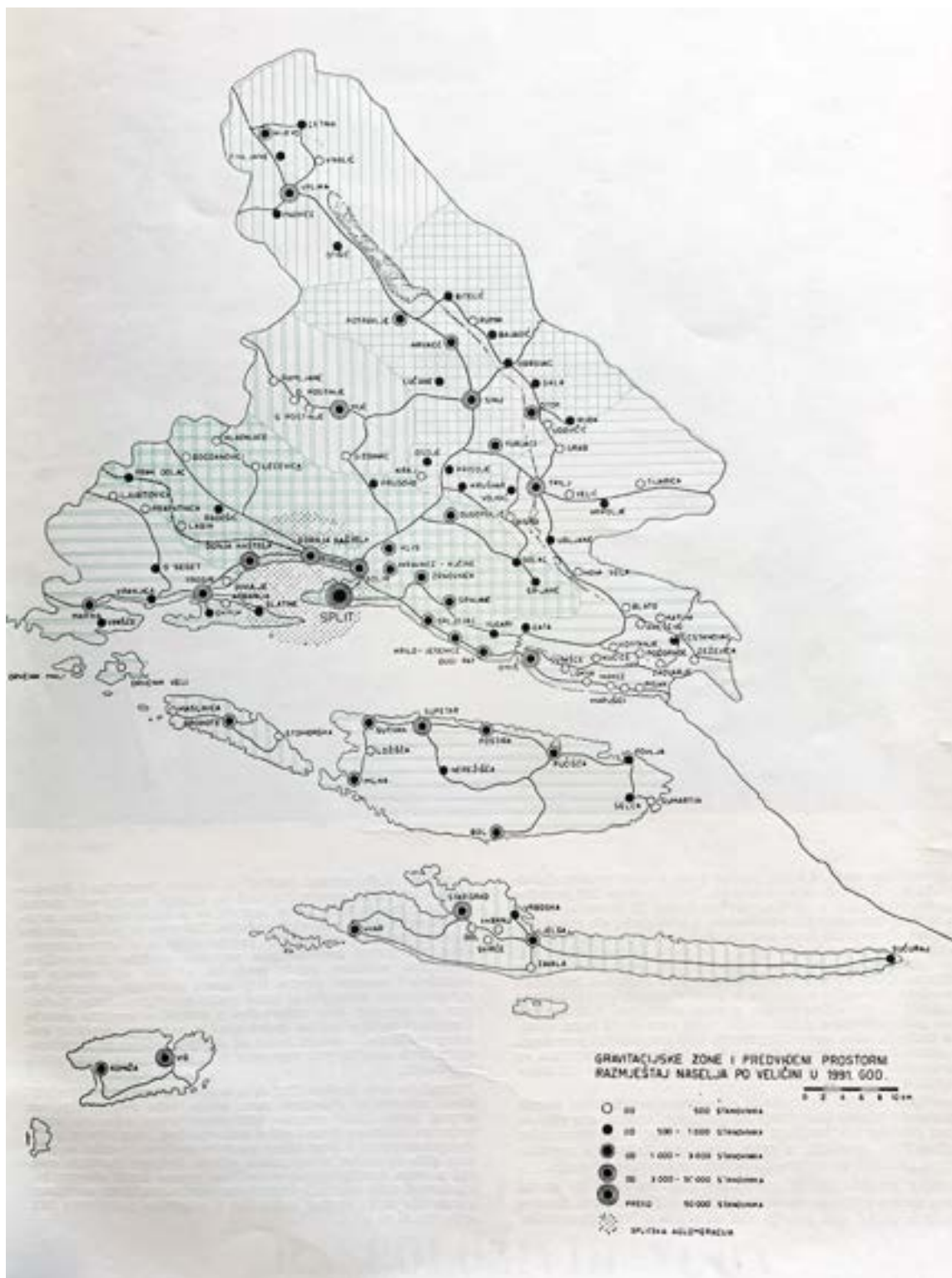
- Regionalni prostorni plan Kotar Split, Knjiga I. (Dokumentacija)
(Urbanistički zavod kotara Split)

1964.

- Regionalni prostorni plan Kotar Split, Knjiga II. (Program i prostorni plan)
(Urbanistički zavod kotara Split)

1964. Pripremni separati

- Razvoj i prostorni smještaj naselja, osnovna studija
- Smjernice za izgradnju naselja, osnovna studija
- Komunalni uređaji za predviđeni razvoj naselja, osnovna studija
- Stambena izgradnja za predviđeni razvoj naselja, osnovna studija
- Razvoj društvenih službi, osnovna studija

Slika 11. Gravitacijske zone i predviđeni prostorni razmještaj naselja po veličini u 1991. godini. Izvor: Urbanistički zavod kotara Split, 1964. Regionalni prostorni plan kotara Split (Knjiga II). Split: Urbanistički zavod kotara Split, 43.

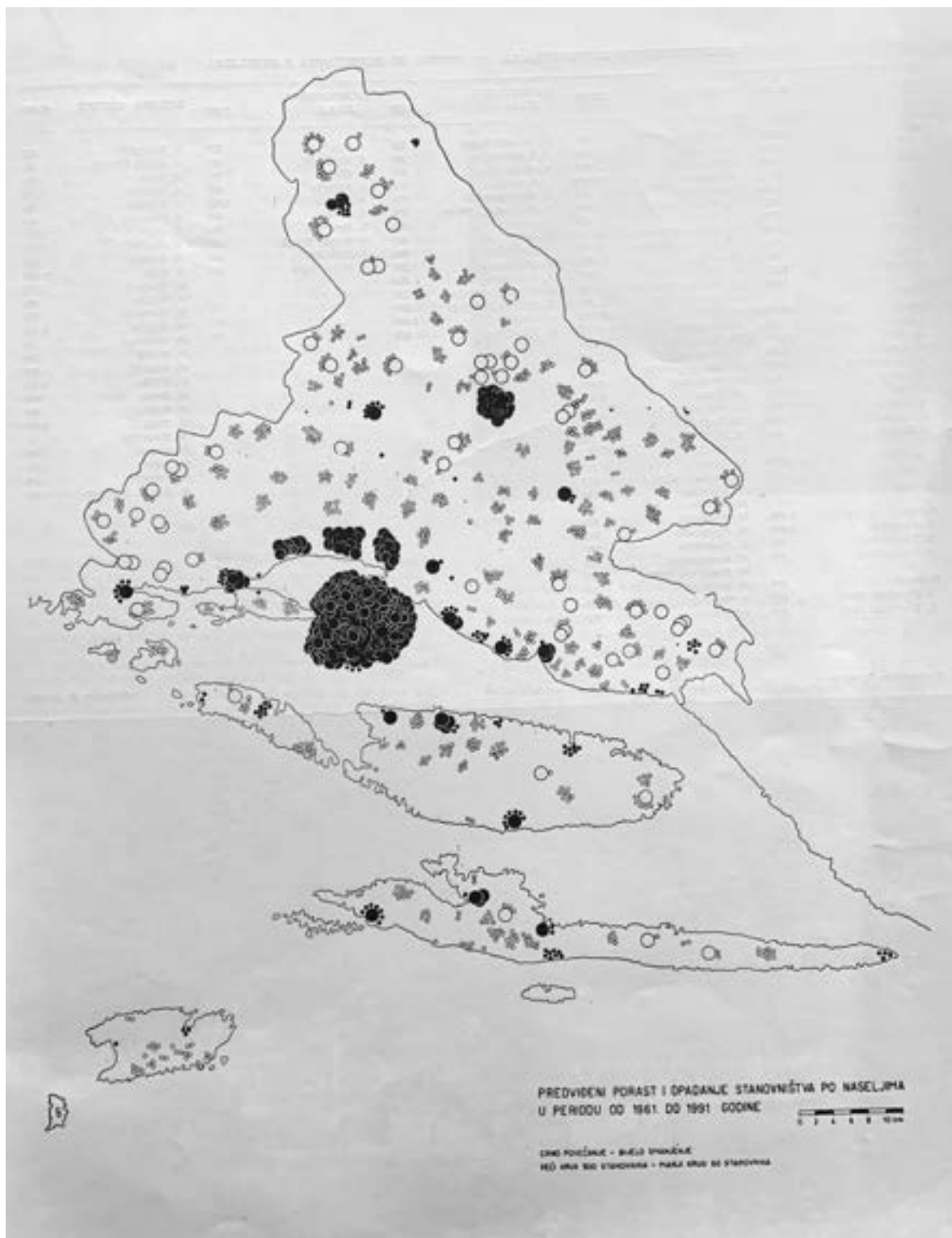

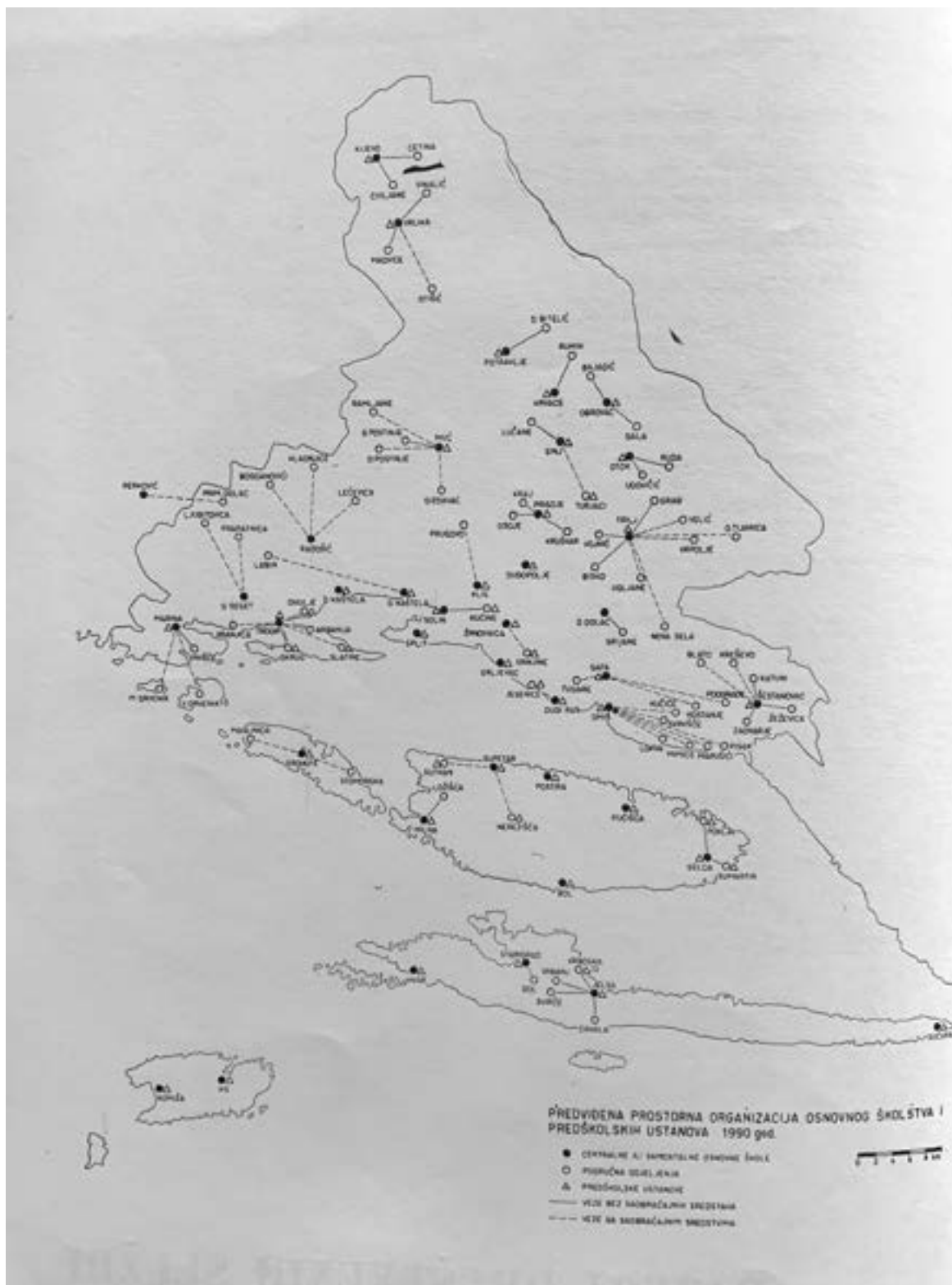
Slika 12. Regionalni prostori plan kotara Split – Klasifikacija prostora prema prevladavajućem karakteru njegove predviđene namjene. Izvor: Ibid, 198.

Slika 13. Regionalni prostori plan kotara Split – Mreža prosvjetnih i kulturnih institucija 1990. Izvor: Ibid, 157.

Slika 14. Regionalni prostori plan kotara Split – Predviđeni porast i opadanje stanovništva po naseljima u periodu od 1961. do 1991. godine. Izvor: Ibid, 39.

Slika 15. Regionalni prostori plan kotara Split – Predviđena prostorna organizacija osnovnog školstva i predškolskih ustanova 1990. godine. Izvor: *Ibid*, 144.

Prilog II/4 – Program dugoročnog razvoja i plan prostornog uređenja jadranskog područja (1964.-1967.)

Napomena: Projekt *Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja* pokrenut je 1964. godine pri UIH, a završen 1967. godine kada datiraju i sve pripreme i opće studije. Pripreme tj. prethodne studije (žute knjige), za razliku od osnovnih studija (plave knjige), unutar ovog prikaza nisu numerirane. Pojedine pripreme studije poput *O dosadašnjoj turističkoj izgradnji jadranske obale* postale su dijelom korpusa osnovnih studija. Osim spomenutih, UIH je objavio i dodatne, radne materijale, poput *Materijala za simpozij o jadranskom području (Zagreb, 10.-11.6. 1966.)*. Dio završnog izvještaja je kartografska mapa s ukupno 65 karata većih formata.

1967. Pripreme studije

- Kulturna baština u prostornom planu Jadrana
- Planiranje turističkih područja na Jadranu - Uputstva za izradu dugoročnog programa turističke izgradnje na Jadranu
- Analiza stanja društveno-ekonomske razvijenosti i osnovnih faktora daljnjeg razvitka jadranskog područja
- Stanovništvo - opće postavke
- Tržišni aspekti i raspored turističke potražnje ka podloga za turističku rajonizaciju jadranskog područja
- Uputstva za proračunavanje optimalnog broja posjetilaca kupališnog pojasa - radni materijal

1967. Osnovne studije i završni izvještaj

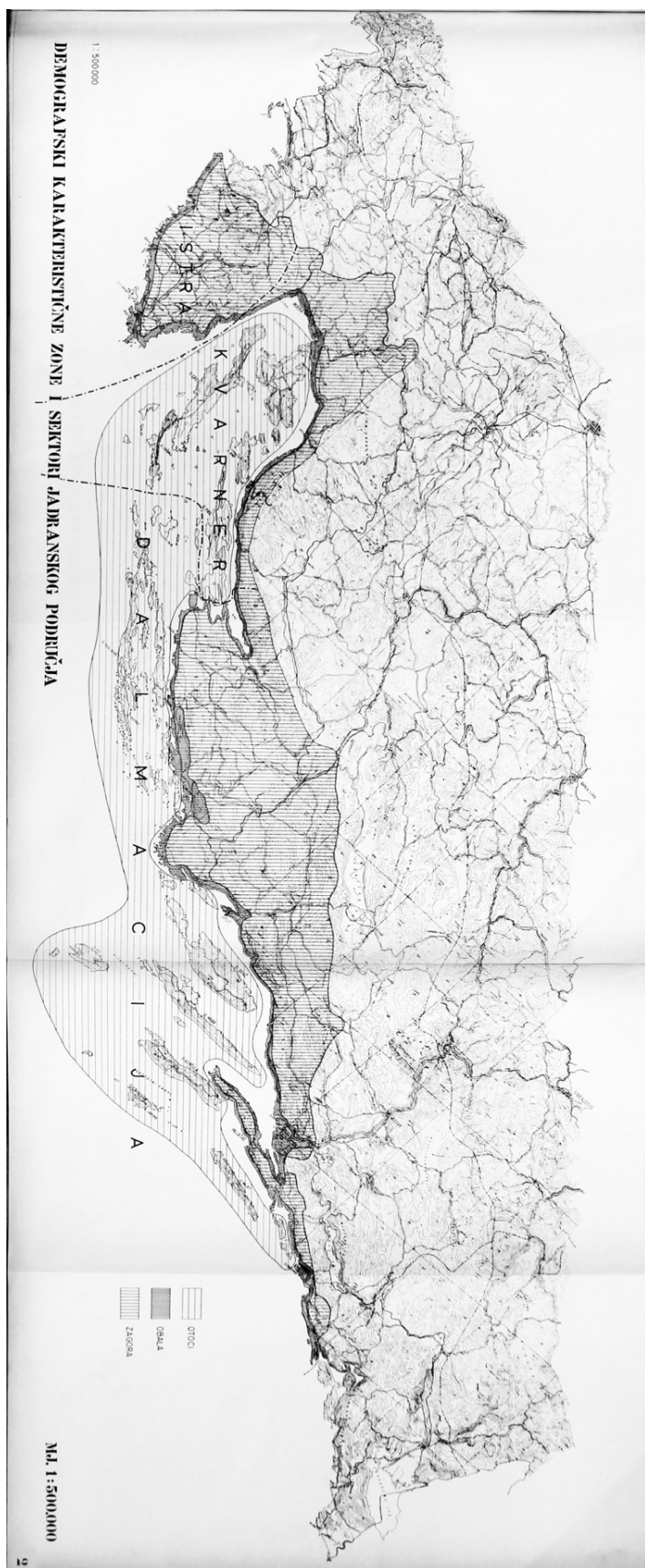
- 1. i 2. Geografski prikaz jadranskog područja – Osnovne karakteristike jadranskog područja, 1) Prirodna obilježja, 2) Stanovništvo
- 3. Dugoročna projekcija stanovništva
- 4. Geografski prikaz jadranskog područja - III. Geografska osnova prometne mreže - 1/ Prometno geografski položaj 2 / Glavni prijevozni pravci
- 5. Litoralizacija i njeno značenje za Jugoslaviju

- 6. i 7. Studija o saobraćaju za dugoročni program razvoja i plan uređenja prostora jadranskog područja, I. i II. dio
- 8. i 9. Dugoročna projekcija razvoja i razmještaja industrije na jadranskom području (1965-1990) 1. i 2. Svezak
- 10., 11. i 12. Program dugoročnog razvoja i plan prostornog uređenja poljoprivrede i šumarstva jadranskog područja SR Hrvatske I. dio - postojeće stanje -1.i 2. svezak; II dio -postojeće stanje
- 13. Dopunski elaborat o dugoročnom razvitku poljoprivrede na jadranskom području
- 14. Turistički i prihvatni potencijal, optimalne veličine turističkog prometa, turističke potrošnje i zaposlenosti u turizmu na jadranskom području
- 15. Odnosi na turističkom tržištu i turistička rajonizacija kao podloga programa dugoročnog razvitka i plana prostornog uređenja jadranskog područja SR Hrvatske
- 16. Turistički kapaciteti
- 17. O dosadašnjoj turističkoj izgradnji jadranske obale (prethodni materijali)
- 18. Medicinski turizam
- 19. i 20. Stanje i kompleksni problemi zaštite prirode jadranskog područja - I. i II. svezak
- 21. Hortikulturno - pejzažna problematika jadranskog područja
- 22. Metodologija planiranja saobraćaja jadranskog pojasa s naročitim osvrtom na Jadransku magistralu
- 23. Vodoprivreda - opće postavke
- 24. Vodoprivreda - stanje, problematika i perspektivne mogućnosti razvoja za jadransko područje
- 25. i 26. Vodoprivreda - za područja istre, hrvatskog primorja s otocima i gorskog kotara - 1. i 2. svezak
- 27. Principi čišćenja i ispuštanja otpadnih voda na priobalnom području
- 28. Program elektrifikacije priobalnog područja SR Hrvatske
- 29. Izrada urbanističkih i regionalnih planova sa stanovišta turističke izgradnje
- 30. Metodologija izrade prostornih planova turističkih područja
- 31. Zapisnici sa raznih sastanaka o jadranskom području i dokumentacija programa dugoročnog razvoja, plana prostornog uređenja jadranskog područja
- 32. Poljoprivreda jadranskog područja s naročitim osvrtom na proizvodnju za opskrbu tržišta

- 33. Perspektiva razvoja industrijskog područja Jadrana
- 34. Uslovi održavanja i unapređenja kvalitete našeg dijela Jadrana, priobalnog područja i plaža sposobnih za razvoj turizma
- 35. More u prostornom planiranju jadranskog područja
- 36. Prijedlog metodologije planiranja i projektiranja zaštićenih prostora i objekata jadranskog područja
- Završni izvještaj - knjiga I. i II.

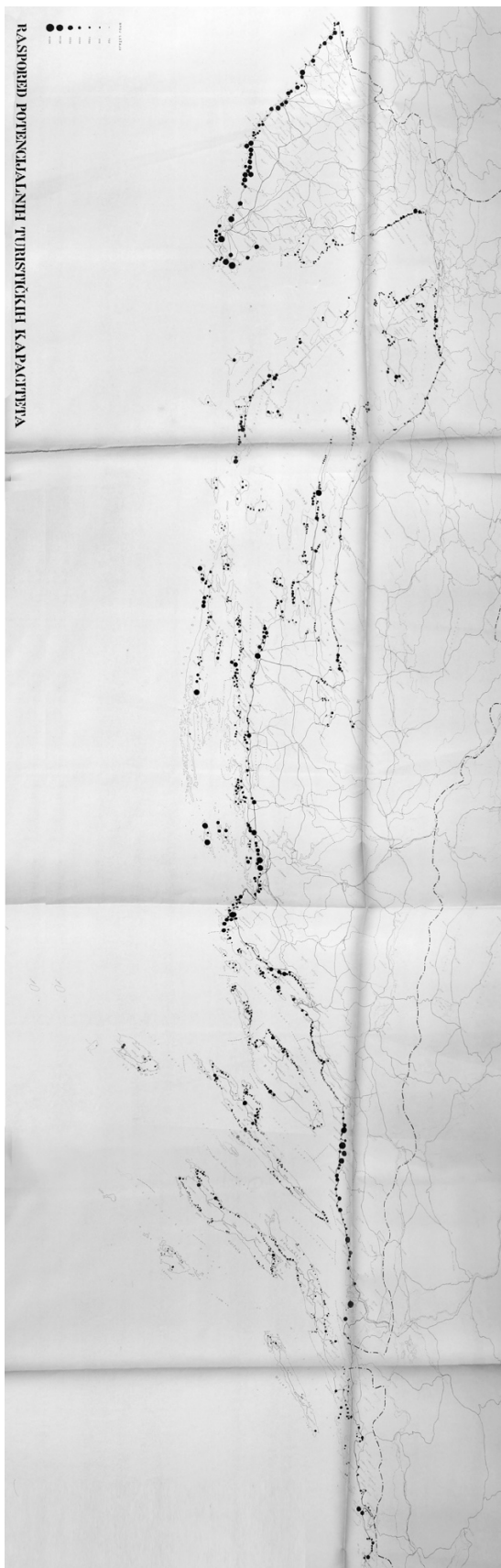

Slika 17. Demografski karakteristične zone i sektori jadranskog područja (Karta br. 2). Izvor: Ibid.

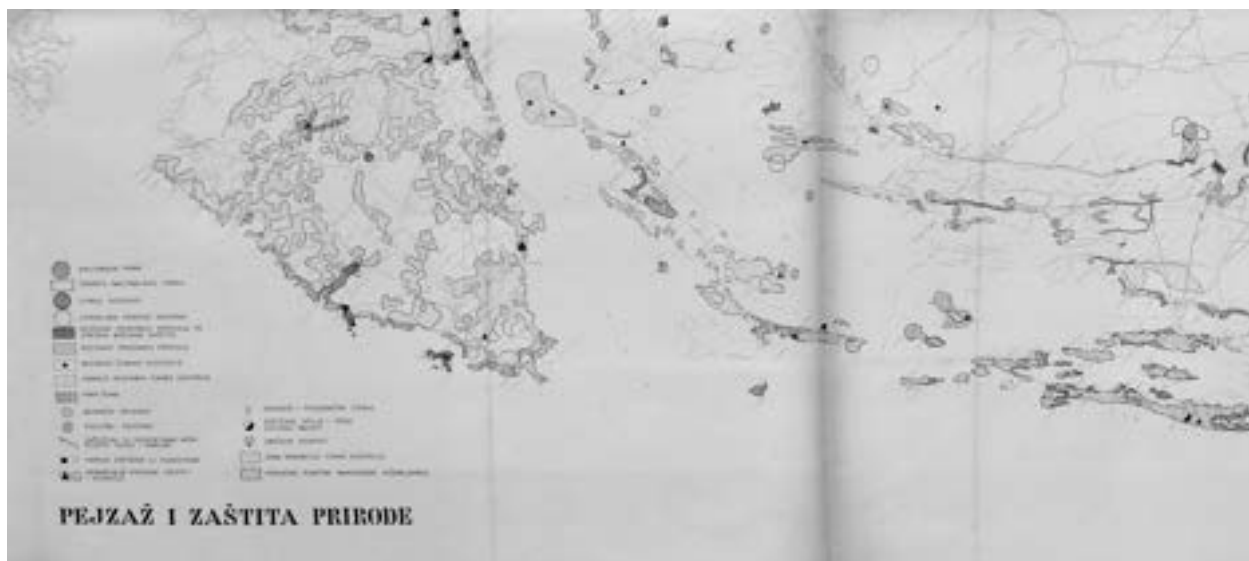

Slika 19. Raspored potencialnih turističkih kapaciteta (Karta br. 12). Izvor: Ibid.

Slika 20. Planirani turistički kapaciteti i njihovo popunjavanje vozilima, avionom, željeznicom, te ukupni planirani turistički kapaciteti (Karta br. 45). Izvor: Ibid.

Slika 21. Pejzaž i zaštita prirode (Karta br. 64). Izvor: Ibid.

Slika 22. Klasifikacija naselja (Karta br. 56). Izvor: Ibid.

Prilog II/5 – Regionalni prostorni plan Istre (1964.-1969.)

Napomena: Pretkonceptija *Regionalnog prostornog plana Istre* izrađena je pri UIH-u 1967. godine, a godinu dana kasnije izrađena je koncepcija plana koji je nakon izmjena objavljen kao završni izvještaj 1969. godine.

1967.

- 1. Prirodno geografske karakteristike područja, retrospektiva stanovništva i prognoza
- 2. Historijsko - urbanistički razvoj naselja i prostora, spomenici kulturne baštine
- 3. Vodoprivreda - stanje, problematika i perspektivne mogućnosti razvoja vodoprivrede Istre, Hrvatskog primorja, Gorskog Kotara, I i II. dio
- 4. Poljoprivreda
- 5. Vegetacija, šumarstvo, industrija za preradu drveta, lovstvo i korištenje šuma u turizmu, I. i II. dio
- 6. Hortikulturno pejzažna problematika - zaštićeni i evidentirani objekti prirode
- 7. Mogućnosti razvoja turizma
- 8. Idejna studija industrije i rudarstva I. i II. dio
- 9. Trgovina, zanatstvo, servisi
- 10. Idejna studija kanalizacije i otpadnih voda
- 11. Idejna studija elektrifikacije
- 12. Idejna studija PTT saobraćaja

1968.

- 13. Saobraćaj I. i II. dio
- Osnovne postavke RPPI

1969.

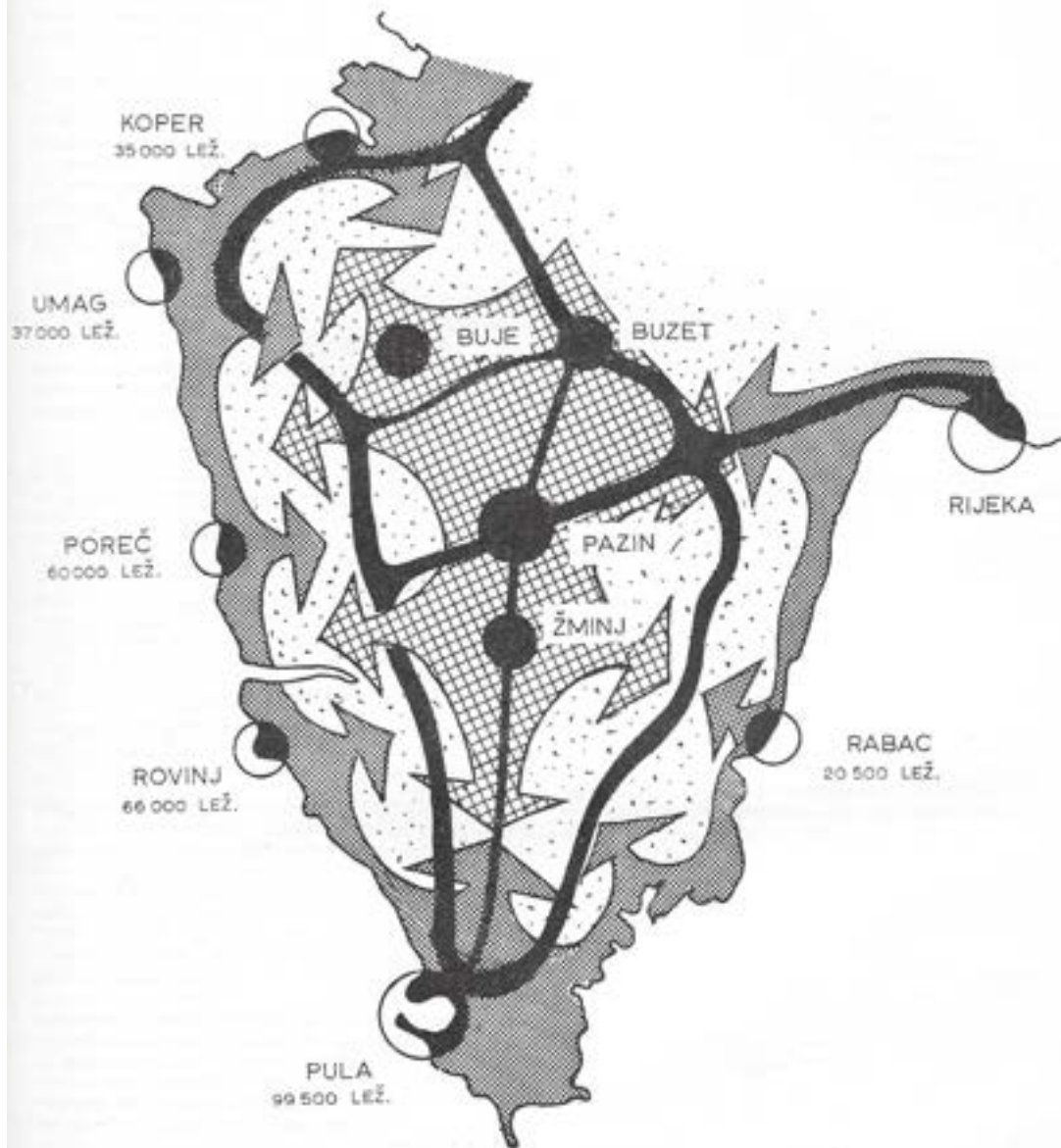
- Završni izvještaj - prostorni planovi istarskih općina

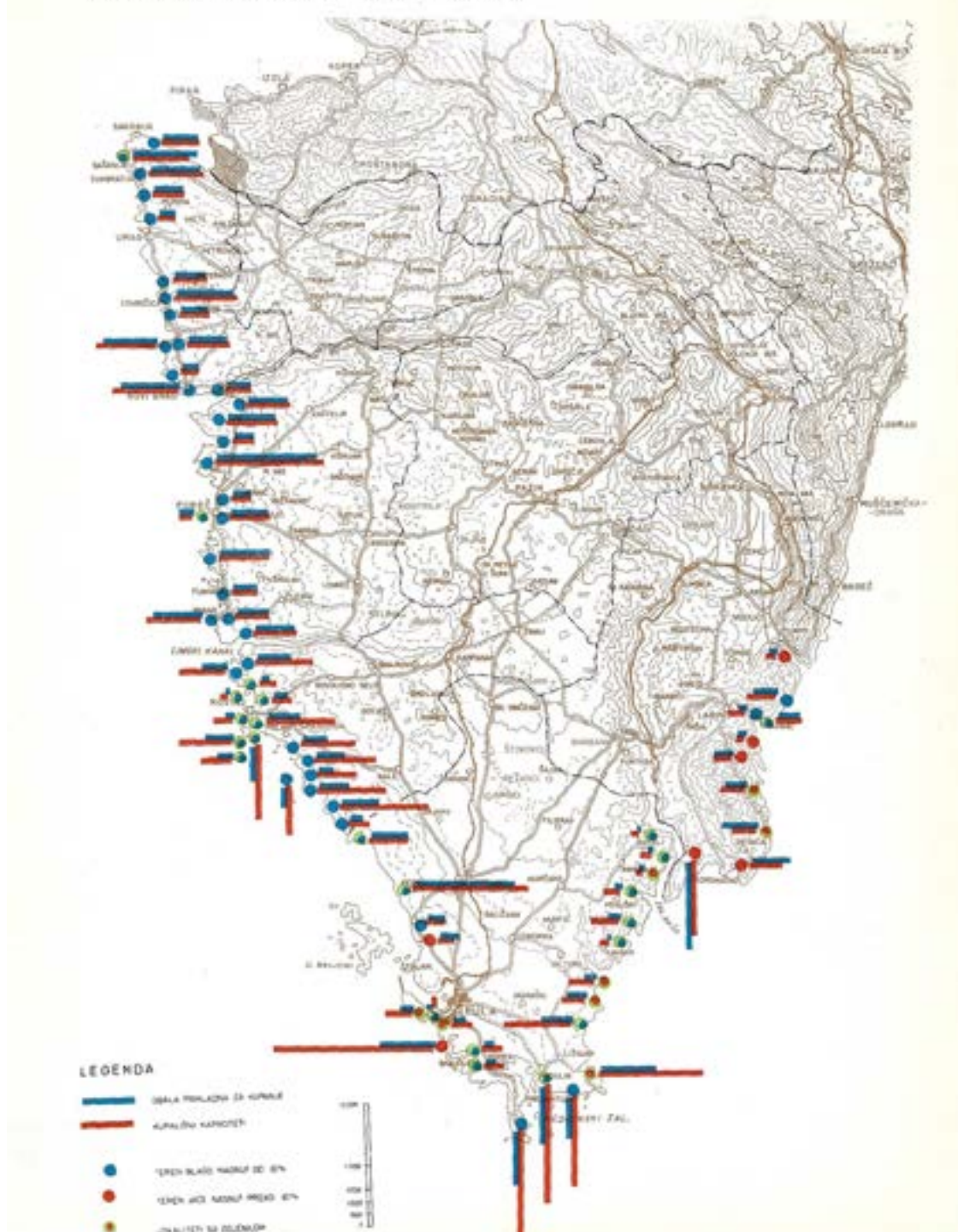

ISTRA — PROSTORNI MEĐUODNOSI

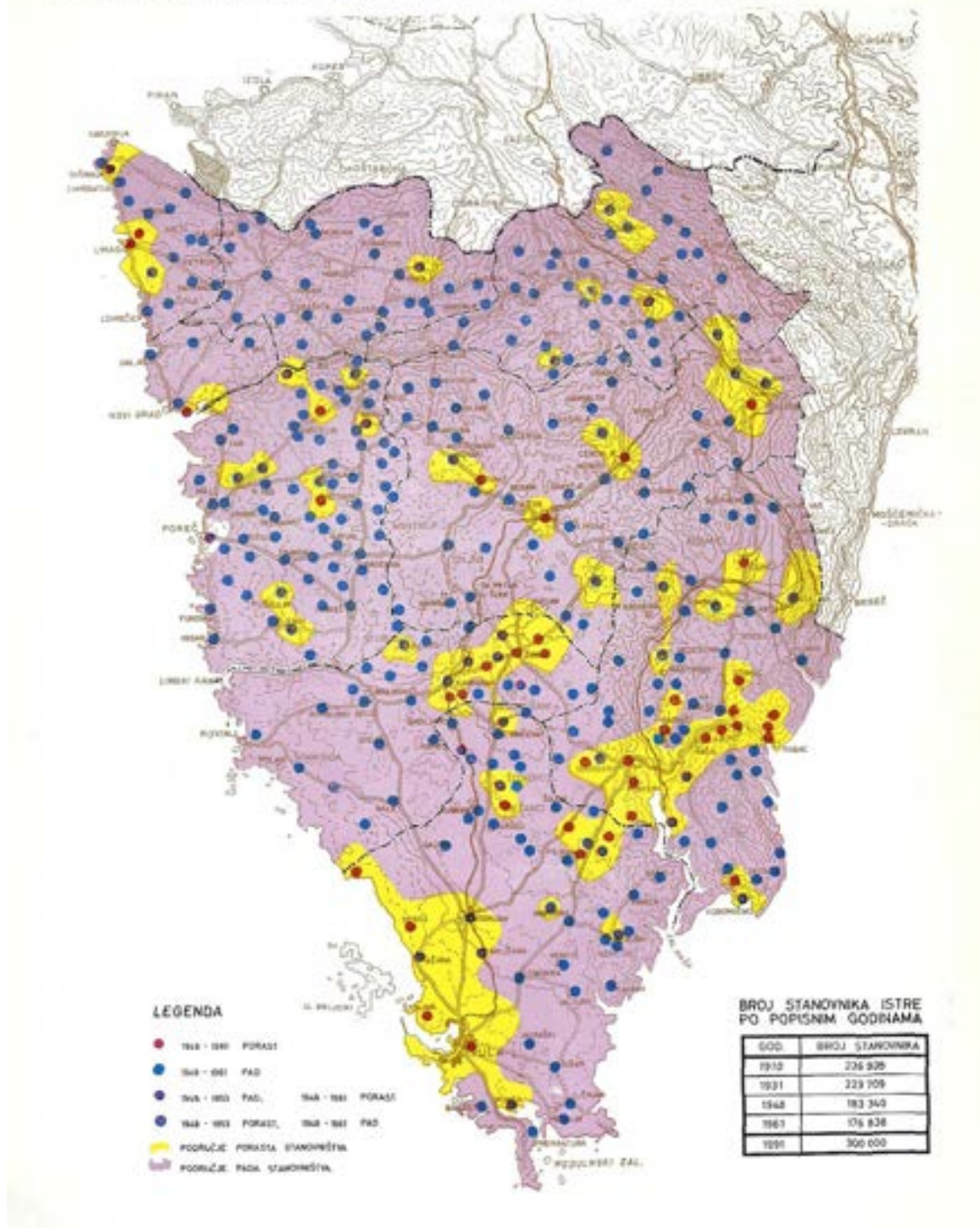
Slika 24. Istra – Prostorni međuodnosi. Izvor: *Ibid*, 20.

OBALA PRIKLADNA ZA KUPANJE I KUPALIŠNI KAPACITETI

Slika 25. Istra – Obala prikladna za kupanje i kupališni kapaciteti. Izvor: Ibid, 24-25.

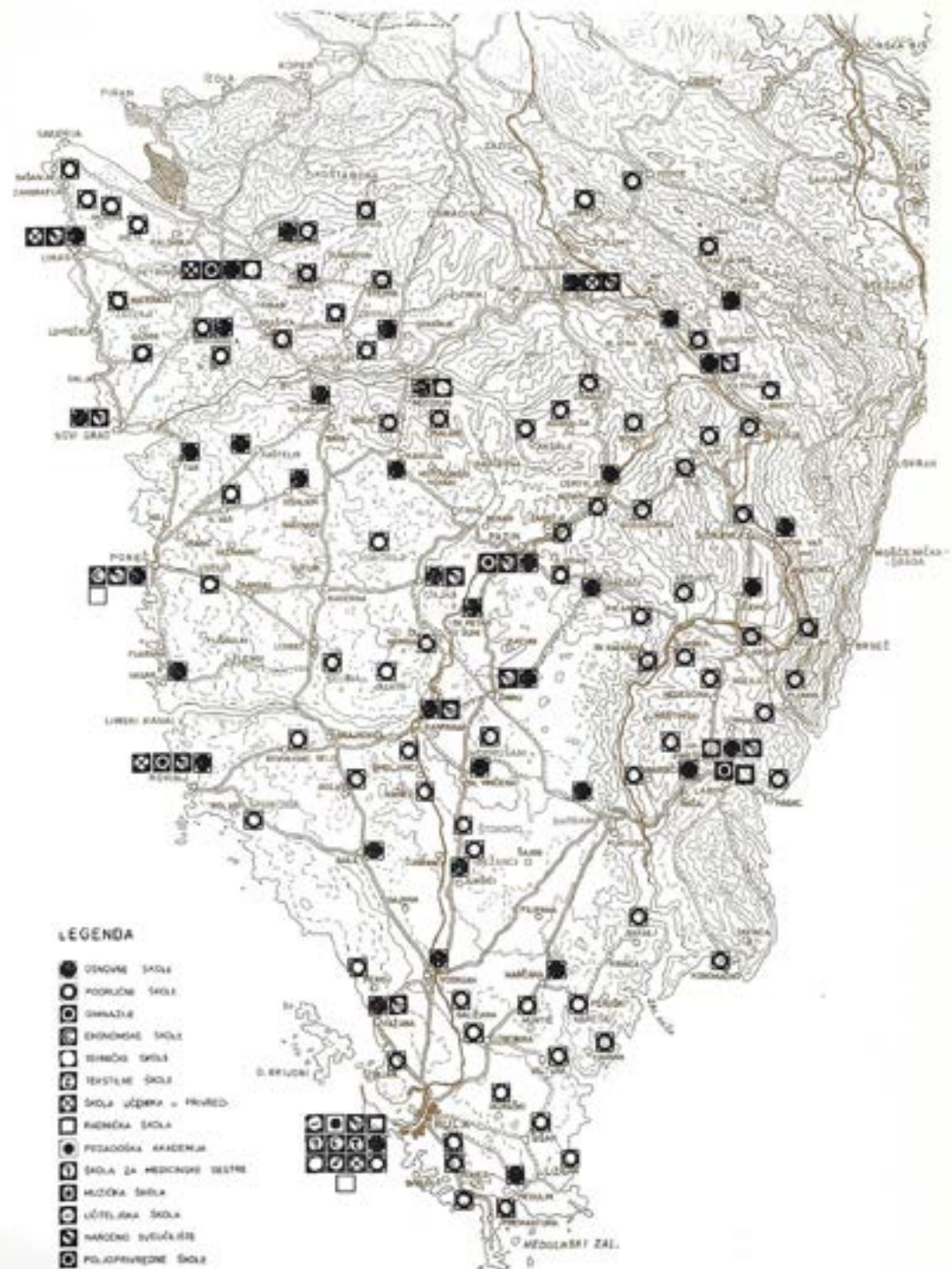
PORAST I PAD STANOVNIŠTVA PO NASELJIMA U POPISNOM RAZDOBLJU 1948—1961. GODINE

Slika 26. Istra – Pad i porast stanovništva po naseljima u popisnom razdoblju 1948.-1961. godine. Izvor: Ibid, 32-34.

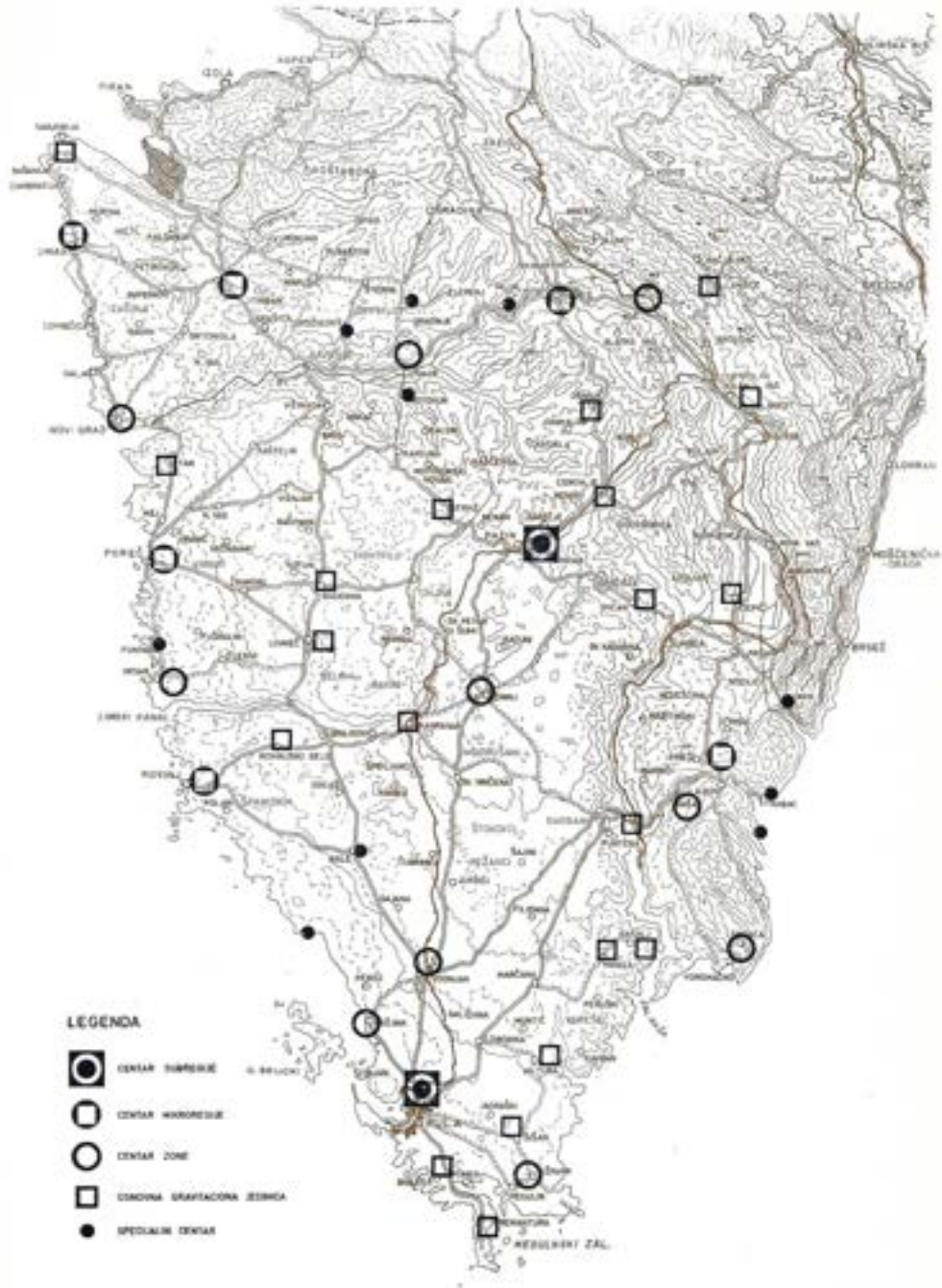

RAZMJESTAJ OBRAZOVNIH USTANOVA

Slika 27. Istra – Razmjestaj obrazovnih ustanova. Izvor: Ibid, 40-41.

KATEGORIZACIJA I FUNKCIJE NASELJA

Slika 28. Istra – Kategorizacija i funkcije naselja. Izvor: Ibid, 40-41.

Prilog II/6 – Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana – RPPJJ (1967.-1979.)

Napomena: Rad na *Regionalnom prostornom planu Južnog Jadrana* otpočeo je 1967. godine, te je zaključen 1969. godine objavom završnog izvještaja. Izradu plana je vodio Urbanistički institut SR Hrvatske u suradnji s Republičkim zavodom za urbanizam Crne Gore, Urbanističkim zavodom SR Bosne i Hercegovine, uz suradnju s Institutom za ekonomiku turizma iz Zagreba, te međunarodnim konzultantskim konzorcijem TEKNE iz Milana i CEKOP iz Varšave. Na pojedinim planovima nižih razina (generalni i detaljni planovi), radio je Urbanistički zavod Dalmacije u suradnji s međunarodnim konzultantima iz Švedske - SWECO i Shankland Cox and Associates iz Londona.

1968. Osnovne studije, prostorni plan i završni izvještaj

- Prirodno-geografske karakteristike
- Globalna projekcija rasta i osnovne privredne strukture
- Poljoprivreda
- Šumarstvo
- Lov i ribolov
- Turistička privreda
- Saobraćaj
- Naselja, objekti društvenog standarda i servisi
- Spomenici kulture
- Industrija i rudarstvo
- Pomorstvo
- Stanovništvo
- Infrastruktura
- Pejzaž
- Zaštita prirode
- Prostorni plan
- Završni izvještaj

1969. Generalni planovi (RPPJJ)

- Generalni plan Dubrovnika
(Urbanistički institut SR Hrvatske, Zagreb; SWECO, Sweden and Associates, Denmark)
- Generalni plan Hvara
(Urbanistički zavod Dalmacije, Split; Shankland Cox and Associates, London)

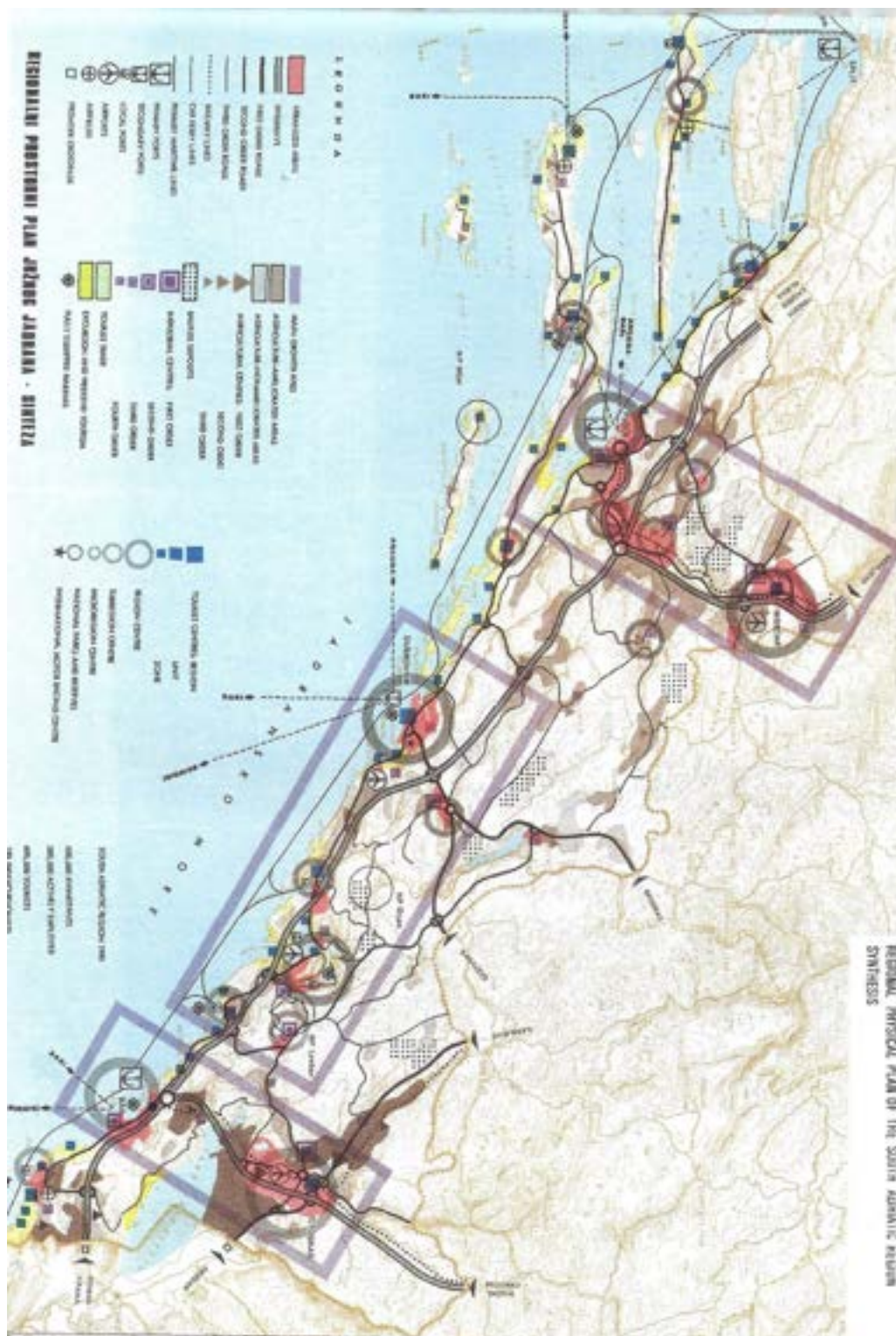
1968. Detaljni planovi (RPPJJ)

- Pelješki kanal - Urbana strategija za Pelješki kanal
(Urbanistički zavod Dalmacije, Split; Shankland Cox and Associates, London)
- Babin kuk (Dubrovnik) Urbanistički projekt
(Urbanistički institut SR Hrvatske, Zagreb; SWECO, Sweden and Associates, Denmark)

1969.

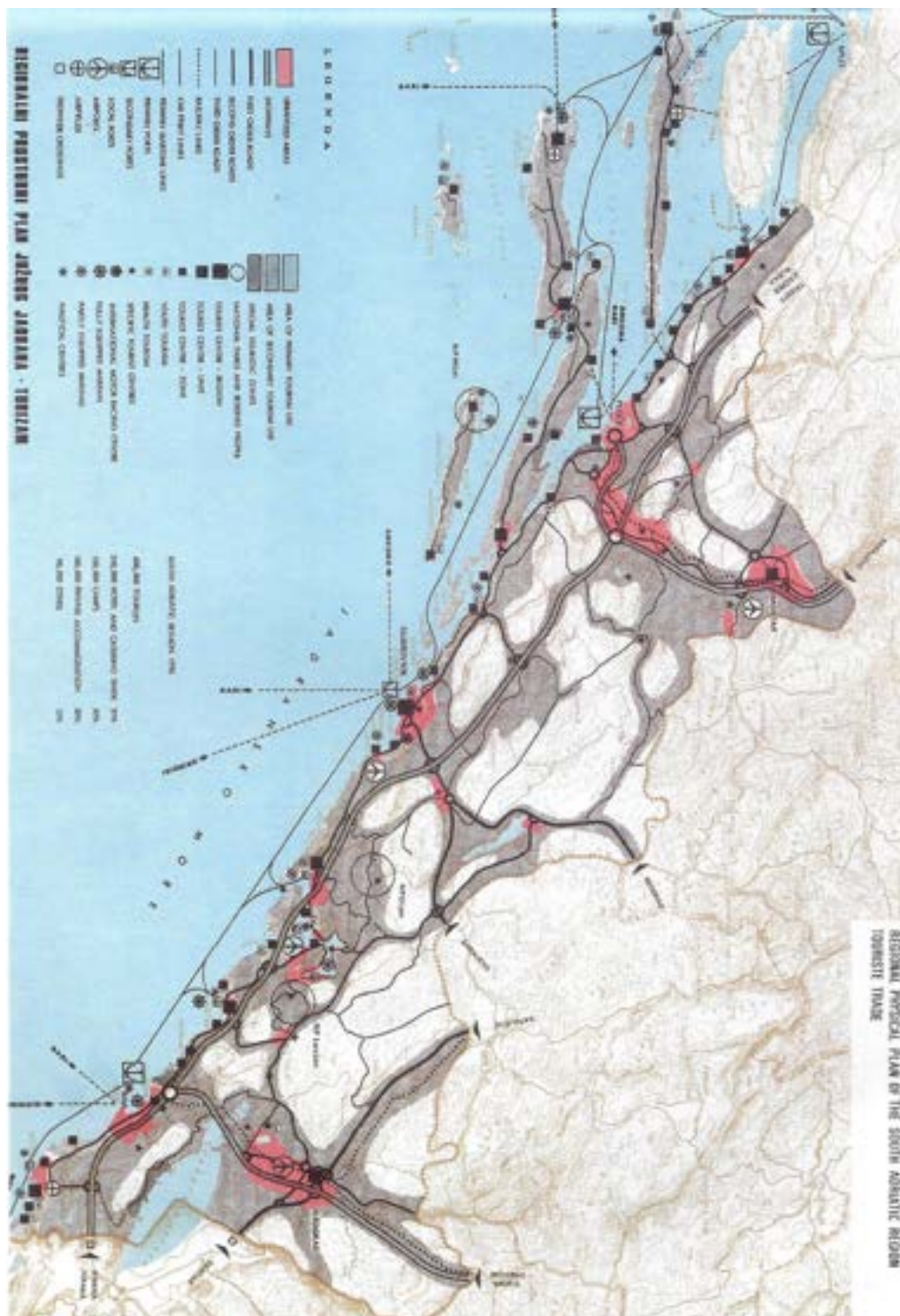
- Hvar – Milna (Hvar) - Detaljni plan za područje Pokonjeg dola, Milne i Malog Grablja
(Urbanistički zavod Dalmacije, Split; Shankland Cox and Associates, London)
- Orebić – Trstenica (Pelješki kanal) – Prijedlozi za proširenje naselja Orebić i turističku izgradnju u Trsteniku
(Urbanistički zavod Dalmacije, Split; Shankland Cox and Associates, London)
- Biloševac (Makarska) - Urbanistički projekt
(Urbanistički institut SR Hrvatske, Zagreb; SWECO, Sweden and Associates, Denmark, uz suradnju Instituta za ekonomiku turizma, Zagreb)

Slika 29. Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana - Sinteza. Izvor: Urbanistički institut SR Hrvatske, Republički zavod za urbanizam SR Crne Gore, Urbanistički zavod SR Bosne i Hercegovine. 1969. *Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana (Završni izvještaj)*. Dubrovnik: UNDP, Vlada SFRJ.

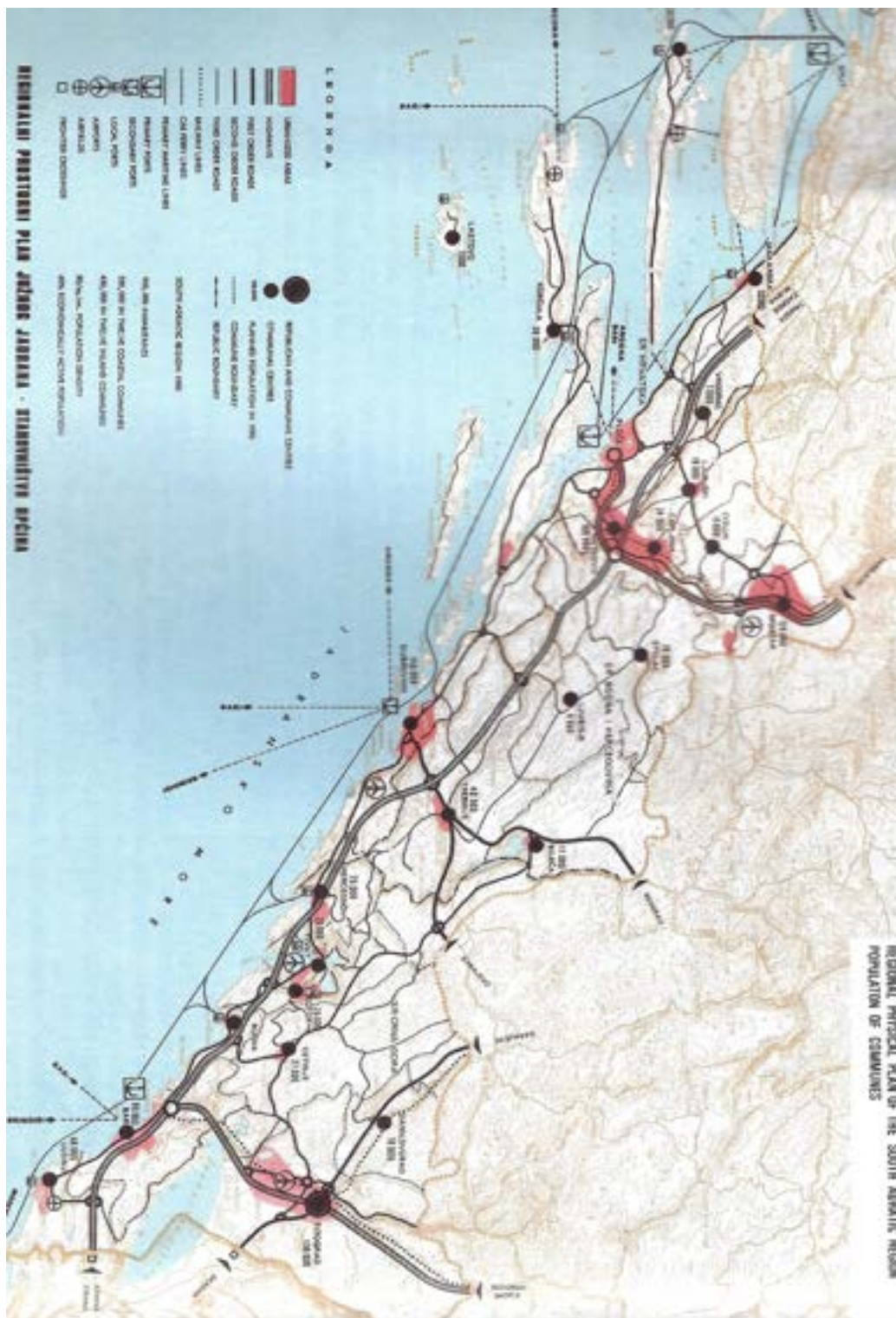

Slika 30. Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana - Turizam. Izvor: Ibid, 72-73.

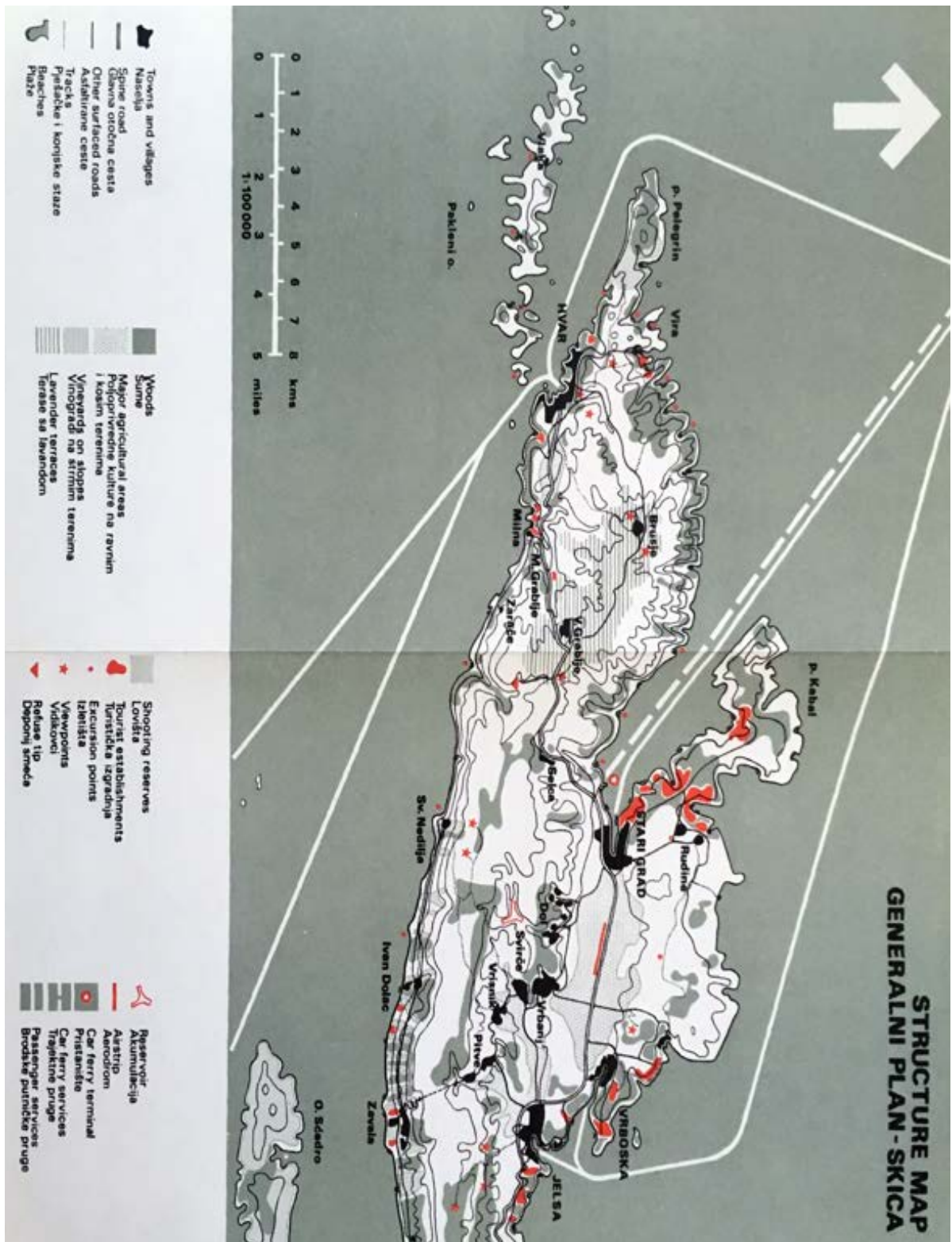

Slika 32. Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana – Stanovništvo općina. Izvor: Ibid, 44-45.

Slika 33. Milna – Detaljni plan turističkog naselja. Izvor: Shankland Cox and Associates i Urbanistički zavod Dalmacije. 1968. Hvar-Milna. Physical Development Plan for the South Adriatic Region. Split: UNDP, Vlada SFRJ, 59.

Slika 34. Generalni plan Hvara – Strukturna karta / skica (Karta br. 106). Izvor: Shankland Cox and Associates i Urbanistički zavod Dalmacije. 1968. Generalni plan Hvara. Split: UNDP, Vlada SFRJ.

Slika 35. Generalni plan Hvara – Analiza prostornih vrijednosti (Karta br. 105). Izvor: Ibid.

Prilog II/7 – Regionalni plan Splita (1969.-1970.)

Napomena: *Regionalni plan Splita* je pokrenut 1969. godine kao nastavak planerskog zahvata *RPPJJ*, te je završen i objavljen formi završnog izvještaja 1970. godine. Za razliku od *RPPJJ*, *Regionalni plan Splita* nastao je suradnjom splitskog Urbanističkog zavoda Dalmacije te konzultantske tvrtke Shankland Cox and Associates iz Londona. Istovremeno s izradom regionalnog plana izrađuje se i Detaljni plan za splitski aerodrom (Resnik i okolno područje).

1970.

- Regionalni plan Splita
(Urbanistički zavod Dalmacije, Split; Shankland Cox and Associates, London)

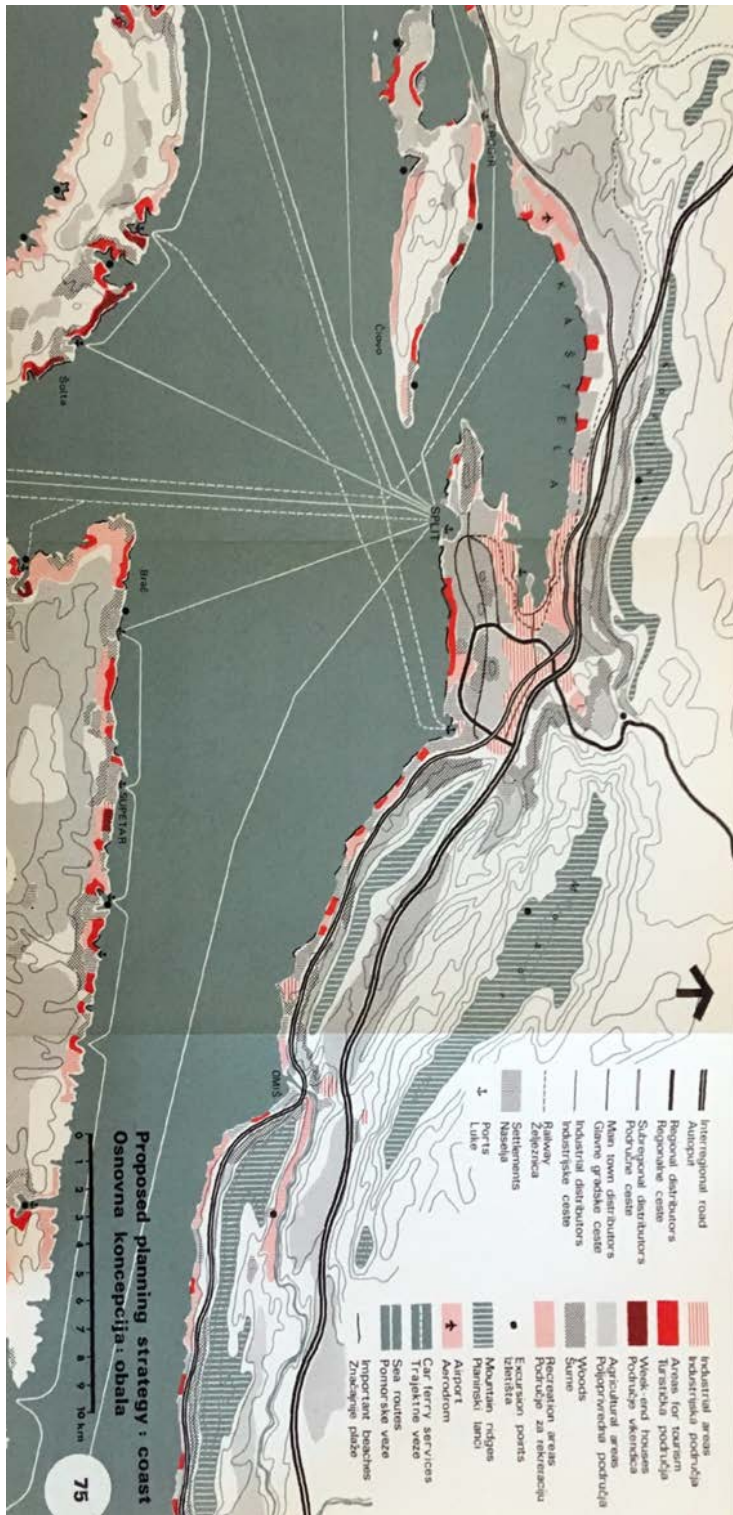
1970. Detaljni plan

- Resnik (Split) - Detaljni plan za proširenje aerodroma "Split" i razvoj okolnog područja
(Urbanistički zavod Dalmacije, Split; Shankland Cox and Associates, London)

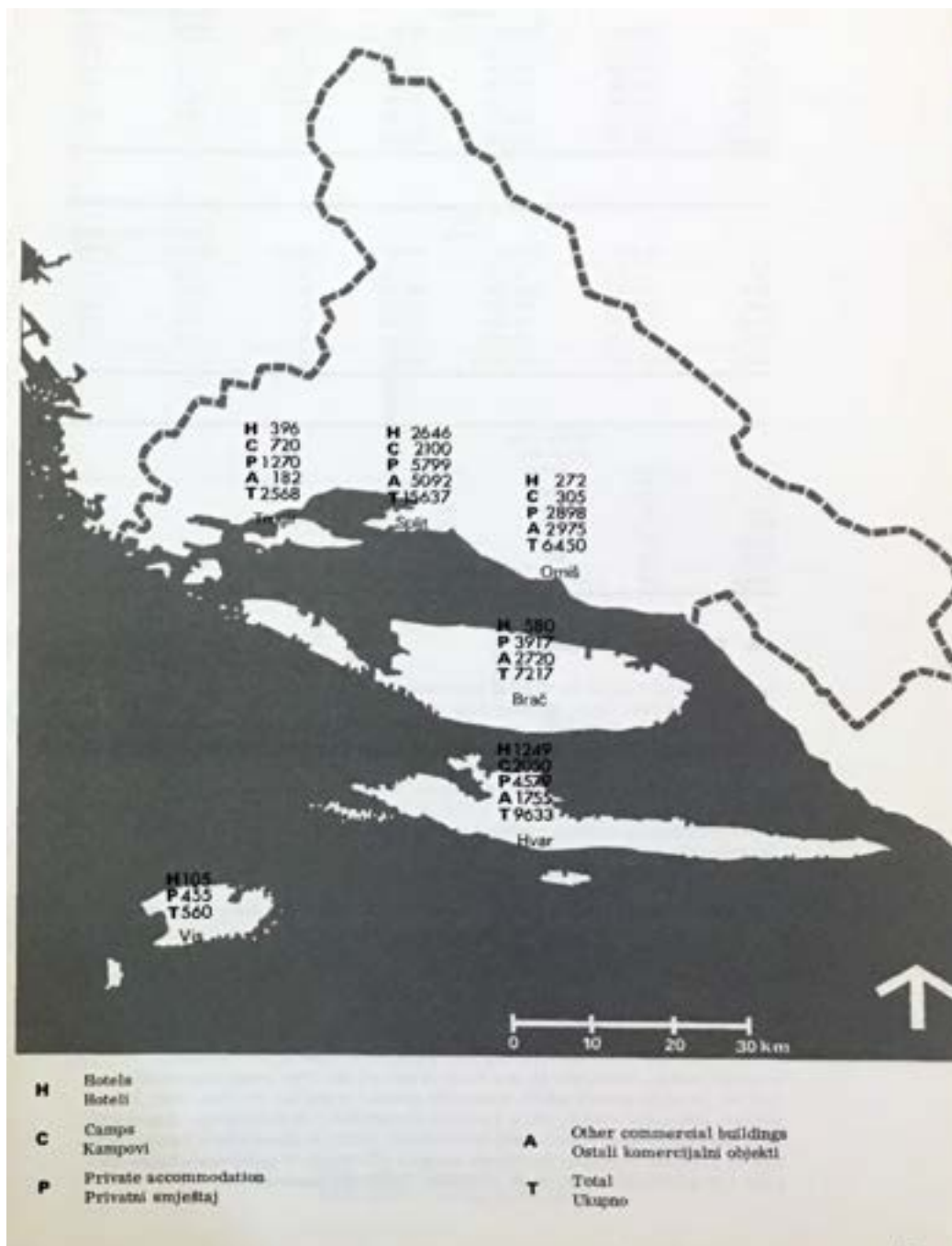

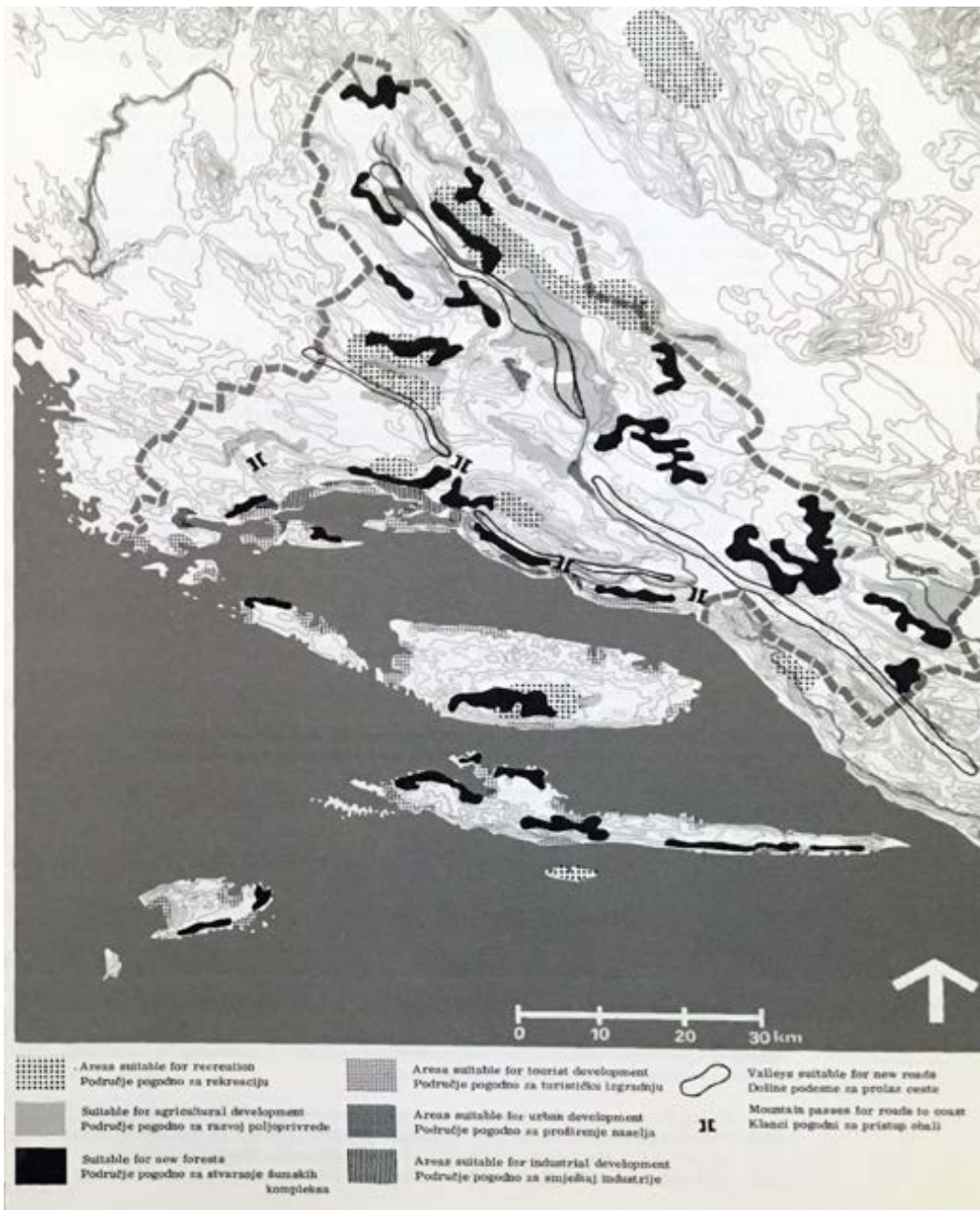

Slika 37. Regionalni plan Splita (Karta br. 75). Izvor: Ibid.

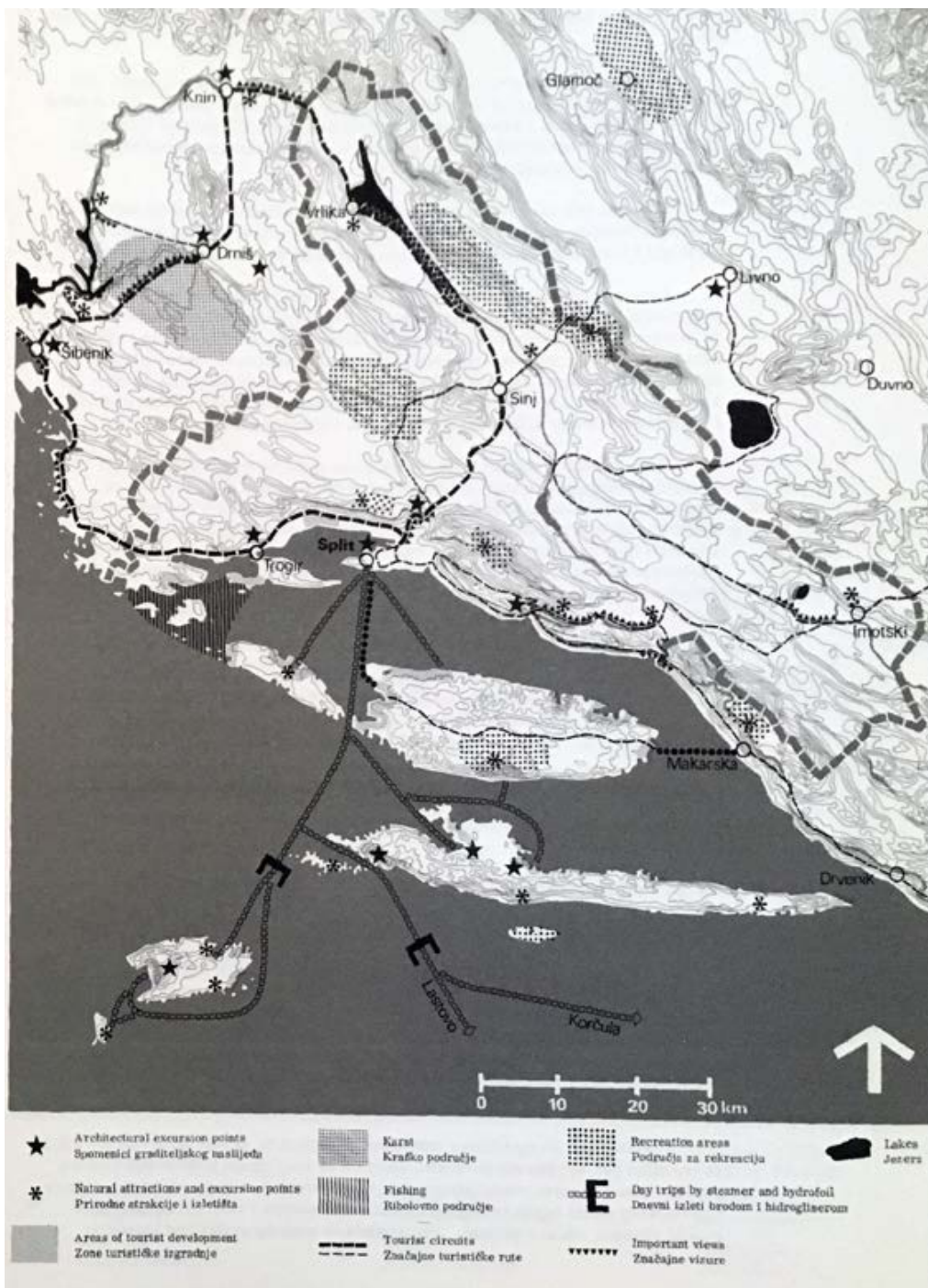

Slika 38. Regionalni plan Splita – Postojeći turistički kapaciteti po općinama (Karta br. 23). Izvor: Ibid.

Slika 39. Regionalni plan Splita – Mogućnosti razvoja regije (Karta br. 47). Izvor: Ibid.

Slika 40. Regionalni plan Splita – Turističke privlačnosti regije (Karta br. 55). Izvor: Ibid.

Prilog II/8 – Koordinacijski regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana – KRPPGJ (1970.-1972.)

Napomena: Plan je pokrenut kao nastavak *RPPJJ* 1970. godine, a za njegovu izradu su bili zaduženi Urbanistički institut SR Hrvatske te Urbanistični inštitut SR Slovenije, te 15 ravnopravnih suradničkih institucija i međunarodni konzultanti UNDP-a Shankland Cox and Associates iz Londona, OTAM iz Pariza te Tourconsult iz Rima. U prvoj fazi su izrađene opće smjernice za sub-regionalna područja (1971.), nakon čega se pristupilo izradi osnovnih studija te zasebnih generalnih planova. Završni izvještaj plana objavljen je 1972. godine.

1971. Osnovne studije

- Smjernice za razvoj i prostorno uređivanje subregija Gornji Jadran - područje kvarnerskog prostora i Gorskog kotara
- Smjernice za razvoj i prostorno uređivanje užih subregija Gornji Jadran - područje sjeverne Dalmacije
- Smjernice za razvoj i prostorno uređivanje užih subregija Gornji Jadran - područje Like
- Smjernice za razvoj i prostorno uređivanje užih subregija Gornji Jadran - područje Istre
- Prijedlog zaštite prirode pojedinih prostora na hrvatskom dijelu regije

1972.

- Pristup, osnovne postavke, prostorni obuhvat, ciljevi, metode i proces rada
- Prirodno-geografske osobine
- Globalna projekcija gospodarskog razvoja regije do 2000.
- Poljoprivreda i ribarstvo
- Šumarstvo
- Industrija i rudarstvo (I. i II. dio)
- Turistička privreda
- Stanovništvo
- Naselja
- Promet
- Pomorstvo
- Regionalna infrastruktura
- Zaštita prirode
- Zaštita spomenika kulture

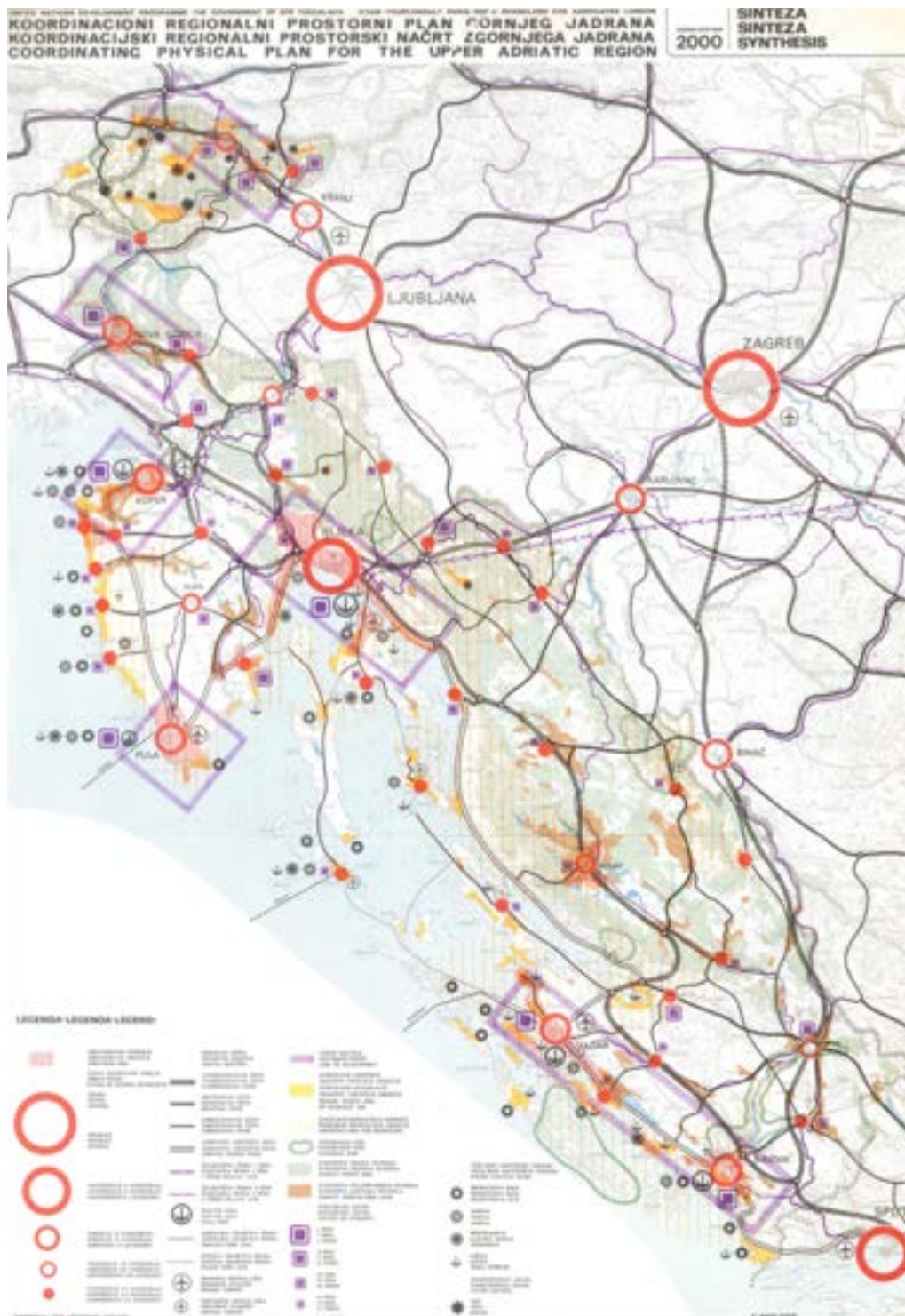
— Završni izvještaj

1971. Detaljni i razvojni planovi (RPPJJ)

- Šibenik-Srima - detaljni plan područja predviđenog za turističku izgradnju
(Urbanistički zavod Dalmacije, Split; Shankland Cox and Associates, London)
- Pula-Premantura - Urbanistički plan turističke zone
(Urbanistički institut SR Hrvatske, Zagreb; Shankland Cox and Associates, London)
- Rovinj-Bale - Prostorni plan turističke zone
(Zavod za urbanizam Arhitektonskog fakulteta, Zagreb; OTAM, Pariz Tourconsult, Rim)
- Mali Lošinj - Detaljni plan
(Urbanistički institut Rijeka Shankland Cox and Associates, London)
- Crikvenica, Slana-Jasenova-Zagori - Detaljni plan
(Shankland Cox and Associates, London; Urbanistički institut Rijeka)
- Rijeka - Detaljni plan
(Urbanistički institut Rijeka; Shankland Cox and Associates, London; Zavod za komunalnu djelatnost – Rijeka urbanistički biro)
- Otok Krk-Glavotok - Detaljni plan
(Urbanistički institut Rijeka; Shankland Cox and Associates, London)

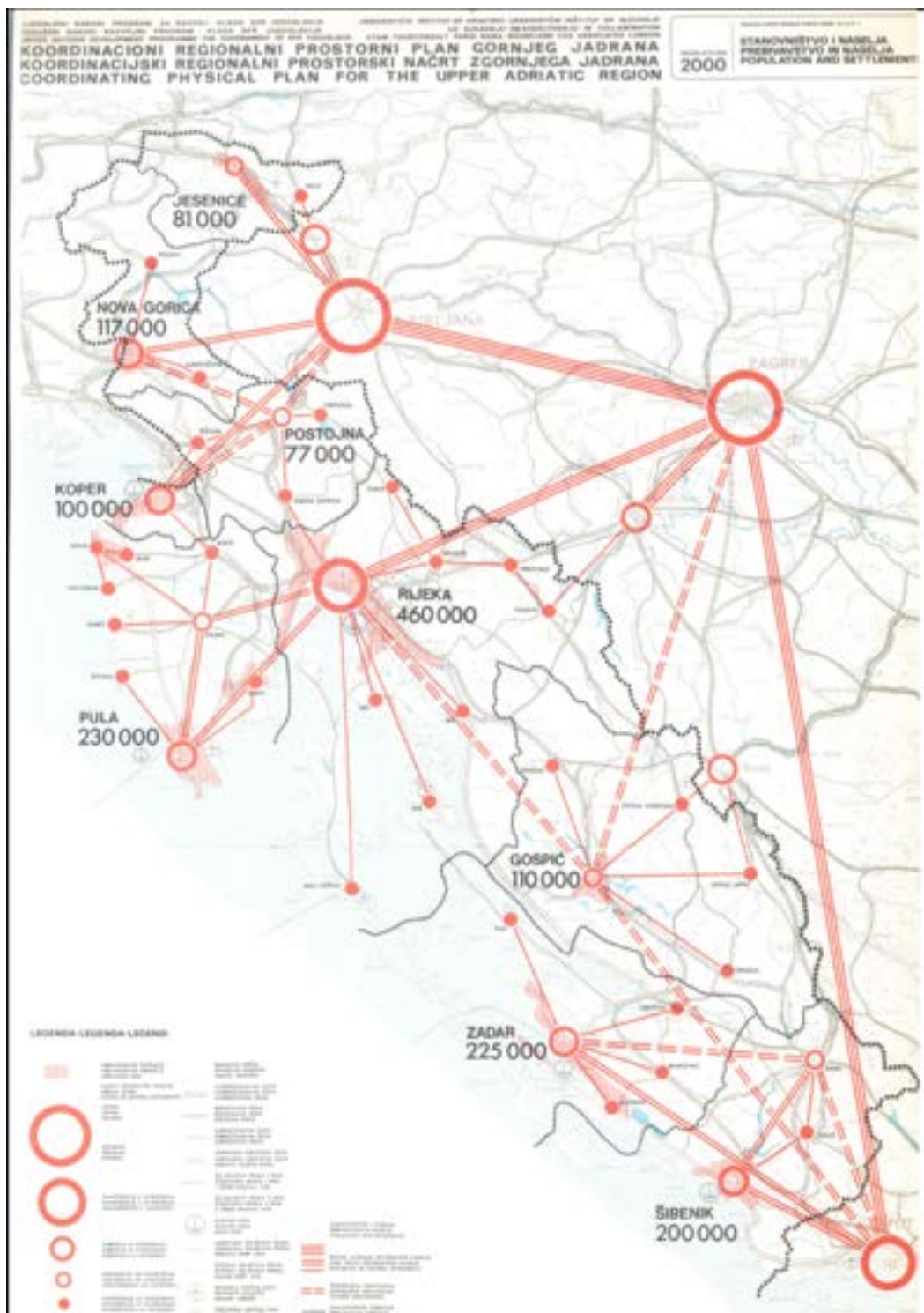
1972.

- Otok Krk - Strategijski plan
(Urbanistički institut Rijeka; Shankland Cox and Associates, London)
- Južni Pašman - Detaljni plan južnog Pašmana
(Urbanistički zavod Dalmacije, Split; Shankland Cox and Associates, London)
- Zadar, Petrčane-Diklo - Urbanistički plan turističke zone
(Urbanistički institut SR Hrvatske, Zagreb; OTAM, Pariz Tourconsult, Rim)
- Labin - Prostorni plan razvoja turizma
(Urbanistički institut SR Hrvatske, Zagreb; OTAM. Pariz, Tourconsult, Rim)

Slika 41. Koordinacioni regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana - Sinteza. Izvor: Urbanistički institut SR Hrvatske, Urbanistički institut SR Slovenije, 1972. Koordinacioni regionalni prostorno plan Gornjeg Jadrana (Završni izvještaj). Zagreb; Ljubljana: UNDP, Vlada SFRJ.

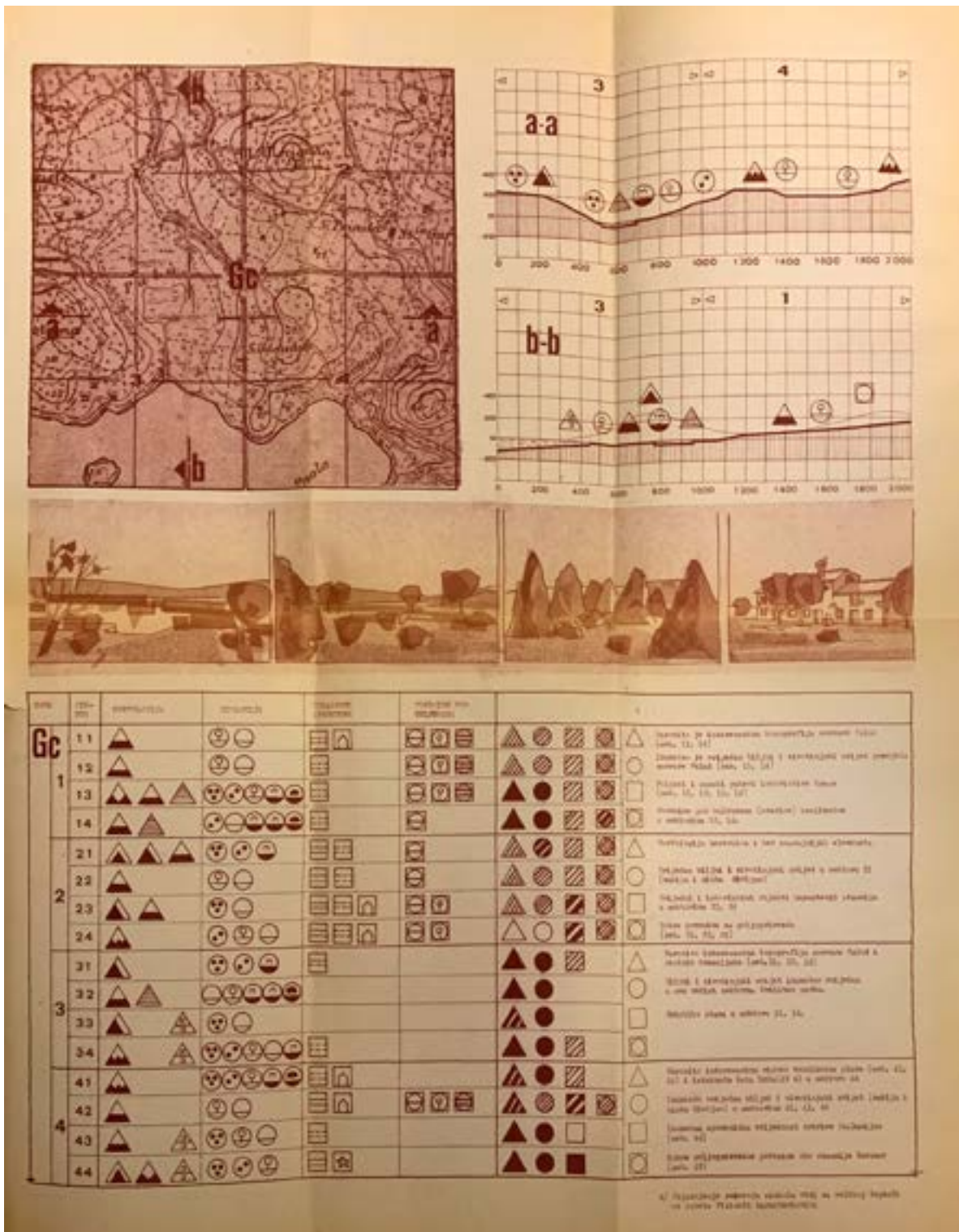
Slika 42. Koordinacioni regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana – Stanovništvo i naselja. Izvor: Ibid.

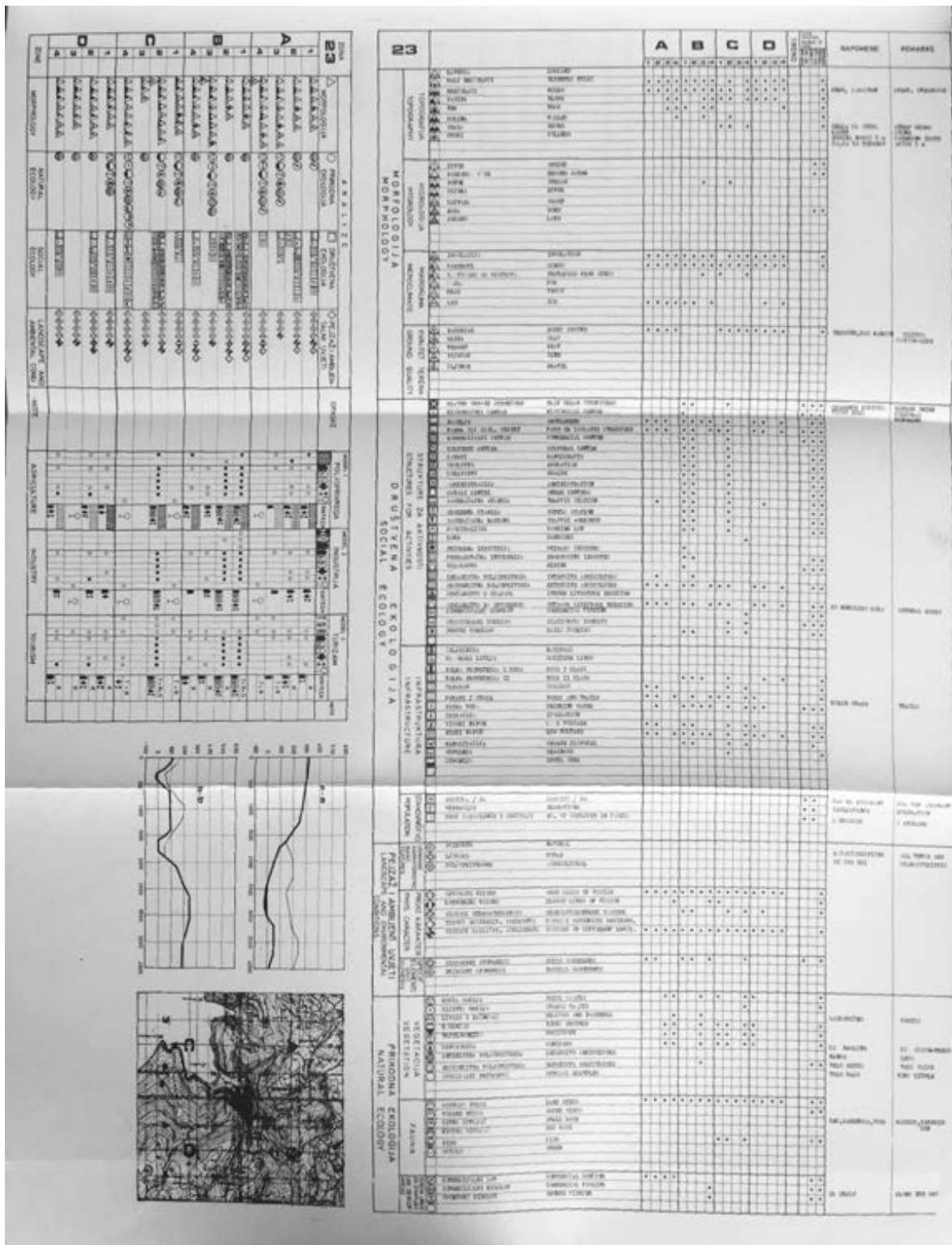

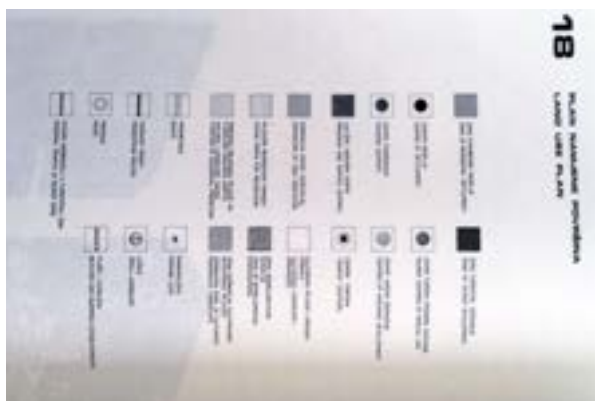
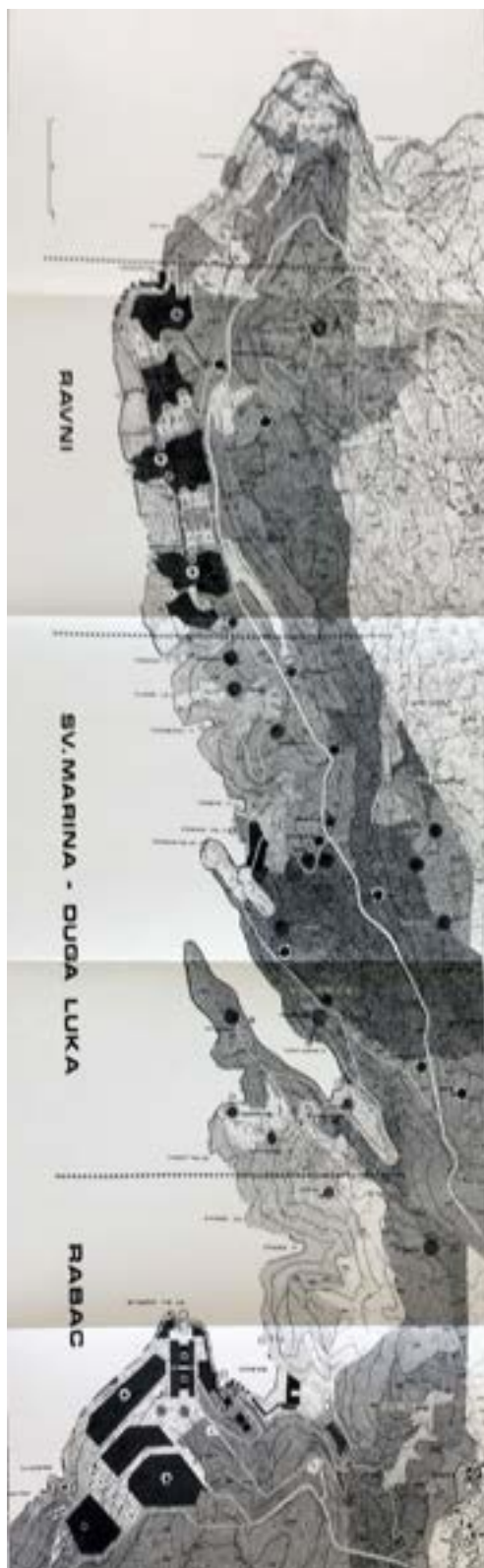
Slika 45. Rovinj-Bale – Prirodne karakteristike turističke mikrozone. Izvor: Zavod za urbanizam Arhitektonskog fakulteta, Zagreb, OTAM, Tourconsult. 1971. Urbanistički plan turističke mikrozone Rovinj-Bale. Pretkonceptija – Prethodni izvještaj. Rijeka: UNDP, Vlada SFRJ.

Slika 47. Labin (prostorni plan razvoja turizma) – Sistem piktograma i tablica za izgradnju prostornog modela. Izvor: Urbanistički Institut Hrvatske, OTAM-Tourconsult. 1972. Labin: *Spatial Plan for the Development of Tourism: Final Report*. Rijeka: UNDP, Vlada SFRJ.

Slika 48. Labin (prostorni plan razvoja turizma) – Ravni - Sv. Marija - Rabac – Plan namjene površina. Izvor: Ibid.

Prilog II/9 – Regionalni prostorni plan Slavonije i Baranje (1968.-1972.)

Napomena: Prije pokretanja izrade *Regionalnog prostornog plana Slavonije i Baranje*, pri UIH-u je 1965. godine izrađen *Regionalni prostorni plan razvoja turizma i rekreacionih centara Slavonije i Baranje* koji je služio kao priprema za izradu regionalnog plana od 1968. do 1972. godine.

1968.

- Osnovni principi pristupa, svrha i sadržaj rada

1969.

- Program dugoročnog razvoja i prostorni plan. Globalna pretkonceptija dugoročnog razvoja

1970.

- Dosadašnji razvoj kulture i kulturni razvitak
- Industrija
- Naselja s posebnim osvrtom na komunalnu problematiku
- Obrazovanje
- Osnovi i smjernice za prostorno, regionalno planiranje zdravstva na području Slavonije i Baranje
- Osnovna koncepcija i faktori razvoja saobraćaja
- Poljoprivreda i prehrambena industrija
- Šumarstvo i prerada drveta
- Trgovina
- Vodoprivreda
- Zaštita prirode

1971.

- Kulturna baština i njena valorizacija s osnovnim smjericama zaštite
- Mjere zaštite čovjekove okoline
- Studija seizmičnosti Slavonije i Baranje vezana s regionalnim prostornim planiranjem

1972.

- Regionalni program dugoročnog razvoja i prostorni plan Slavonije

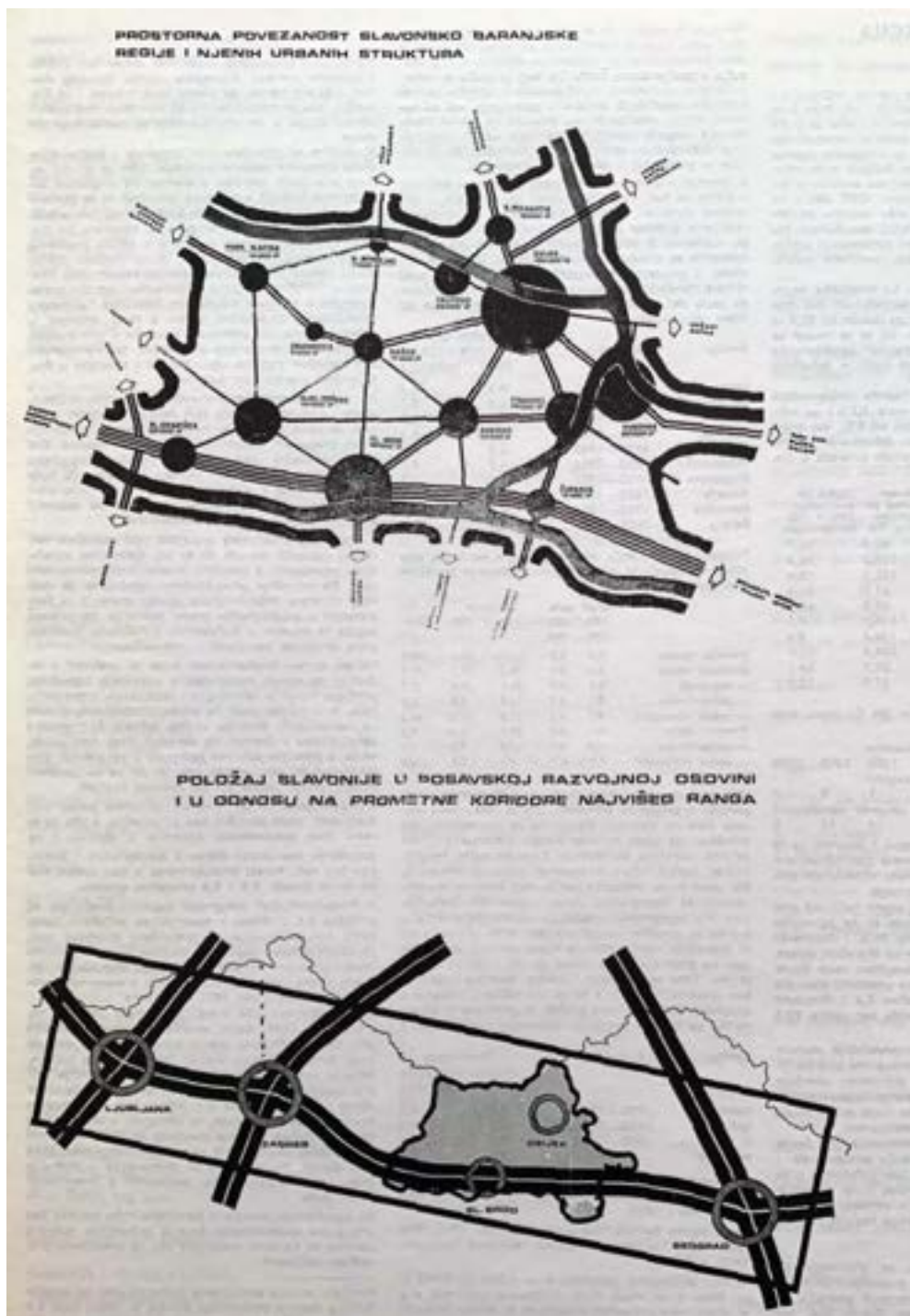

Slika 54. Regionalni prostorni plan Slavonije i Baranje – Prostorna povezanost regije i njenih urbanih struktura. Položaj Slavonije u posavskoj razvojnoj osovini i u odnosu na prometne koridore najvišeg ranga. Izvor: Ibid.

Prilog II/10 – Prostorni plan zagrebačke regije (1969.-1977.)

Napomena: *Prostorni plan zagrebačke regije* izrađuje se u diskontinuitetu od 1969. do 1973. godine, a numeracija pojedinih pripremnih i općih studija ne slijedi nužno kronološki red njihove objave. Završne odluke i grafički prilozi objavljeni su integralno tek 1978. godine.

1969.

- 1. Konceptija, osnovni pravci razvoja i ocjena odnosa i međuzavisnosti Zagreba i njegove regije u okviru privrede SR Hrvatske i SFR Jugoslavije
- 2. Razvoj poljoprivredne proizvodnje i agroindustrijskog kompleksa
- 7. Analiza obilježja naseljenosti i pretpostavke o budućem demografskom razvoju
- 11. Studija o stanju i problemima zaštite prirode

1970.

- 0. Prirodno - geografske karakteristike
- 3. Vegetacija, šumarstvo, industrija za preradu drveta i lovstvo
- 4. Prostorni aspekt dugoročnog razvitka industrije zagrebačke regije
- 5. Turizam i ugostiteljstvo
- 6. Osnovne koncepcije i glavni pravci razvoja saobraćaja i studija transporta
- 8. Ustanove i organizacija društvenog standarda
- 9. Komunalna infrastruktura
- 10. Pejzaži i ekološka ravnoteža
- 12. Konzervatorska dokumentacija
- 13. Vodni i vodoprivredni odnosi regije
- Komunalna infrastruktura
- Prostorna koncepcija PTT saobraćaja
- Vodoopskrba
- Stanovanje, ustanove i organizacije društvenog standarda

1971.

- Prostorni plan naselja - klasifikacija centralnih naselja stanovanje, komunalno uređenje
- Završni izvještaj

1972.

— Uvodno obrazloženje i popis elaborata i planova za prostorno uključivanje općina Ivanić Grad, Kutina i Vrbovec

— Završni izvještaj dopunjenog PPZR-a (15 općina)

1973.

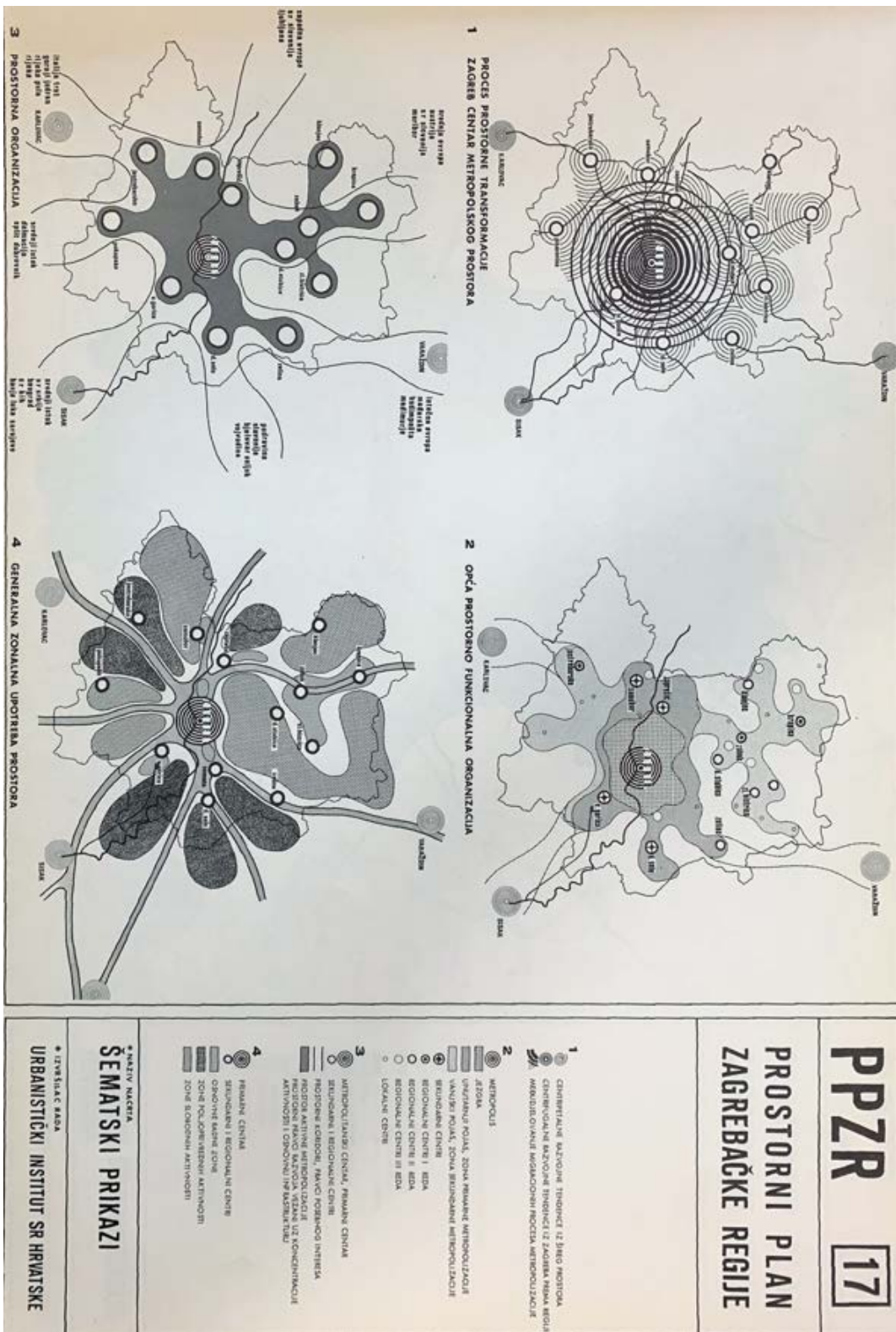
— Koridori infrastrukture u zagrebačkoj regiji

1978.

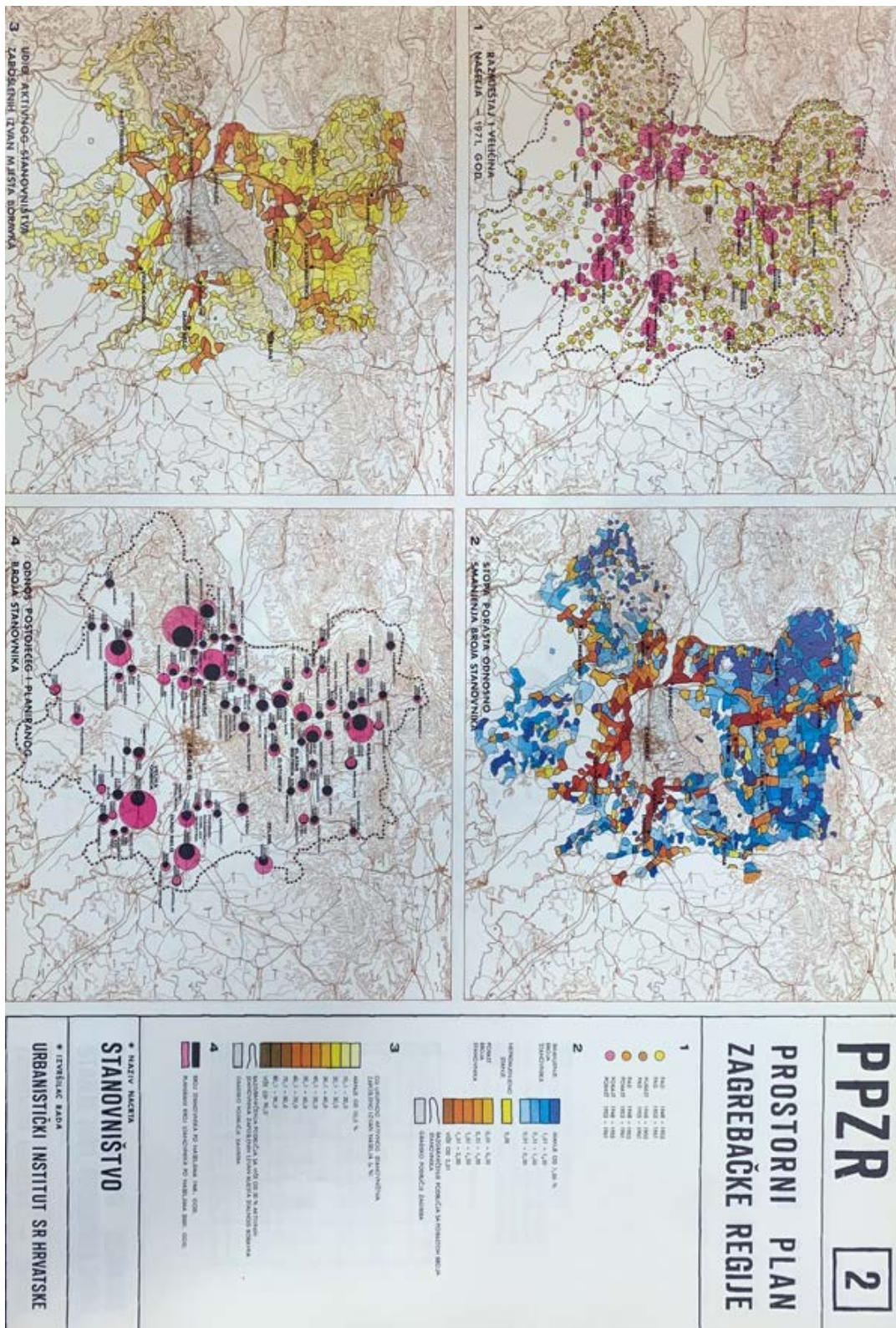
— Prostorni plan zagrebačke regije (1972.-1977.) - odluke i grafički prilozi

Slika 56. Prostorni plan zagrebačke regije – Šematski prikazi (Karta br. 17). Izvor: Ibid.

Slika 57. Prostorni plan zagrebačke regije – Stanovništvo (Karta br. 2). Izvor: Ibid.

Prilog II/11 – Prostorni plan Socijalističke Republike Hrvatske (1969-1974.)

Napomena: Unutar projekta izrađen je veći broj pripremnih i osnovnih studija koje je objavio Republički sekretarijat (npr. *Sistematizacija fenomena čovjekove sredine, pripremna studija br. 1.*, 1971.; *Dugoročne prognoze razvoja zdravstva i zdravstvenih funkcija, osnovna studija br. 18.*) ili suradničke institucije (*Dugoročna projekcija razvoja građevinarstva, osnovna studija br. 16.*, *Turizam i ugostiteljstvo, osnovna studija br. 15.* Vidi: HR-HDA-2039-253). Cjelovita dokumentacija nije bila dostupna autoru. Ispod su navedene studije i elaborati izrađeni pri Republičkom sekretarijatu za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove, a u suradnji s Republičkim zavodom za planiranje, Urbanističkim institutom Hrvatske, te u slučaju Planerskog atlasa, Kartografskim laboratorijem Geodetskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

1970.

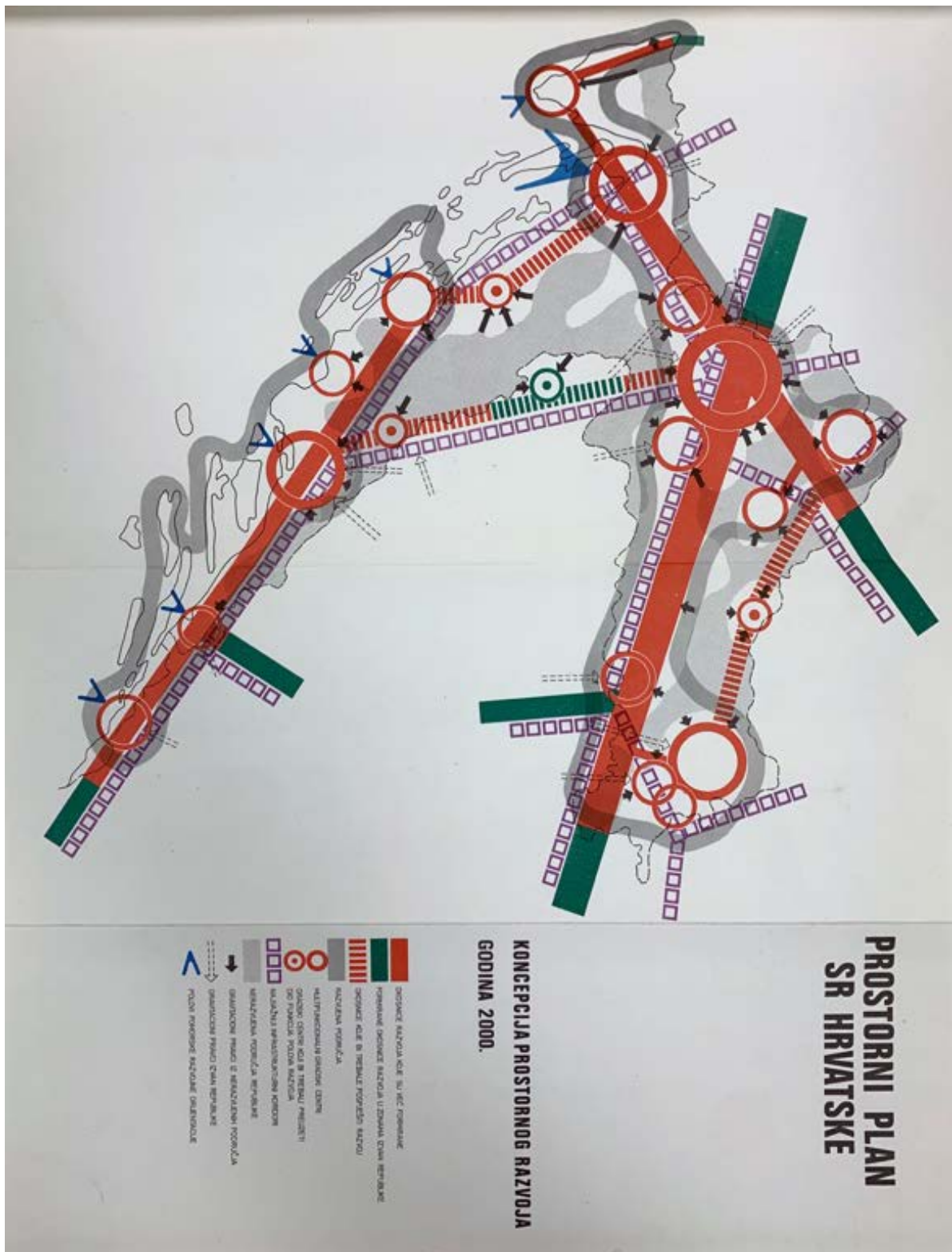
- Metodološke osnove prostornog plana Hrvatske, osnovna studija
- Prostorni plan SR Hrvatske 2000. godine - Stanovništvo i naselja, osnovna studija

1974.

- Prostorni plan SR Hrvatske 2000. godine, završni izvještaj
- Planerski atlas SR Hrvatske

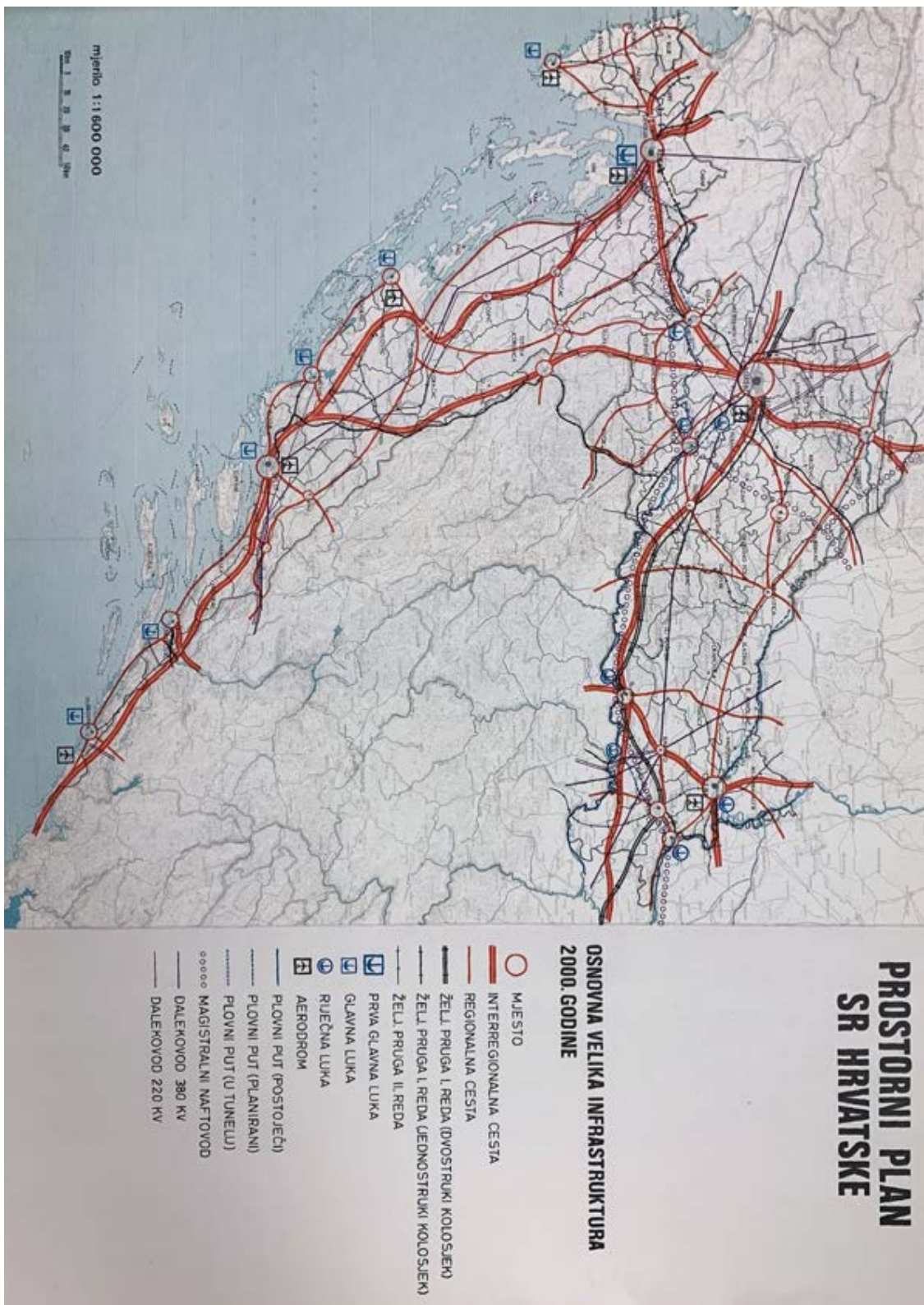

Slika 61. Prostorni plan SR Hrvatske – Konceptija prostornog razvoja 2000. godine. Izvor: Ibid.

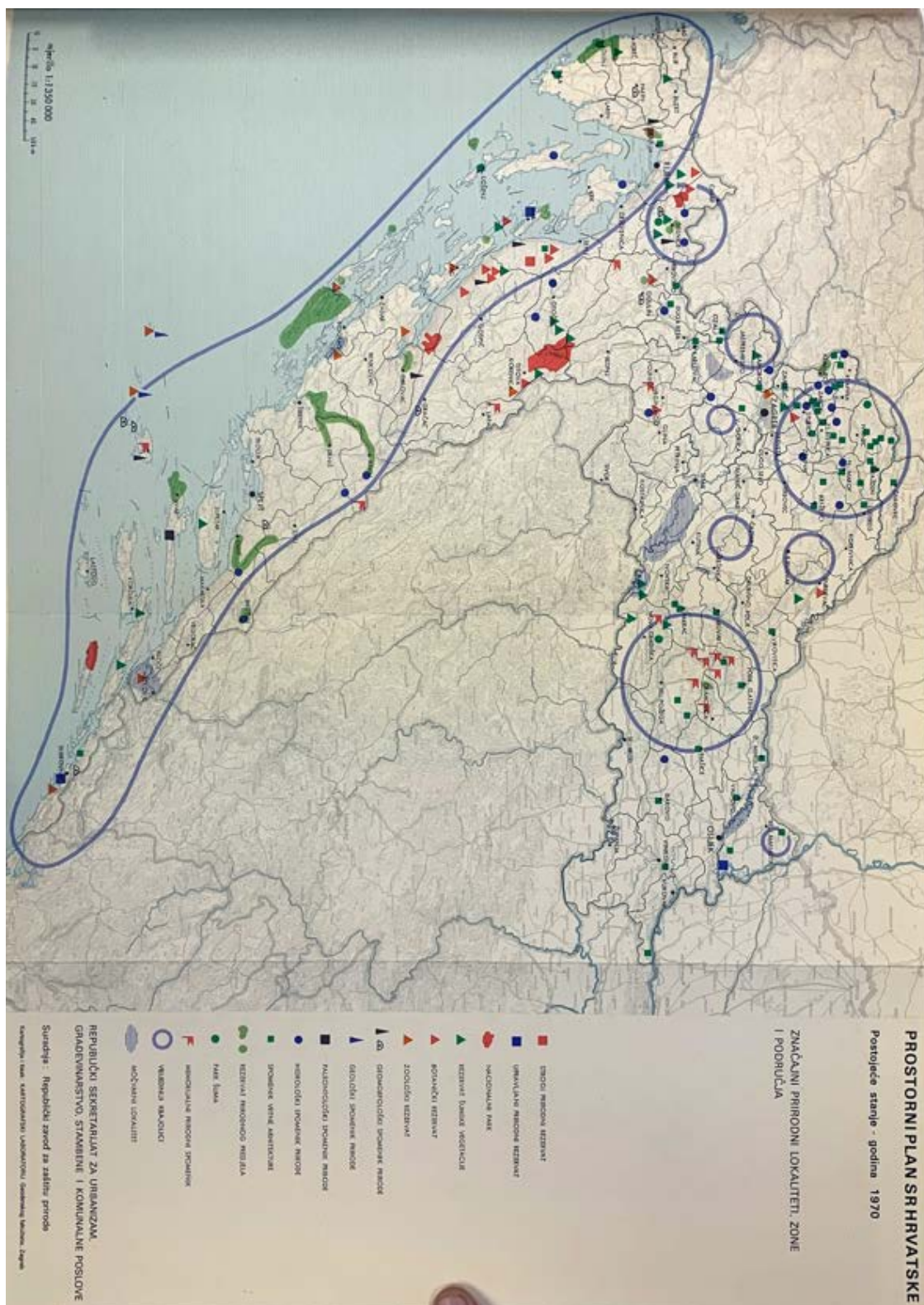

Slika 62. Prostorni plan SR Hrvatske – Osnovna velika infrastruktura 2000. godine. Izvor: Ibid.

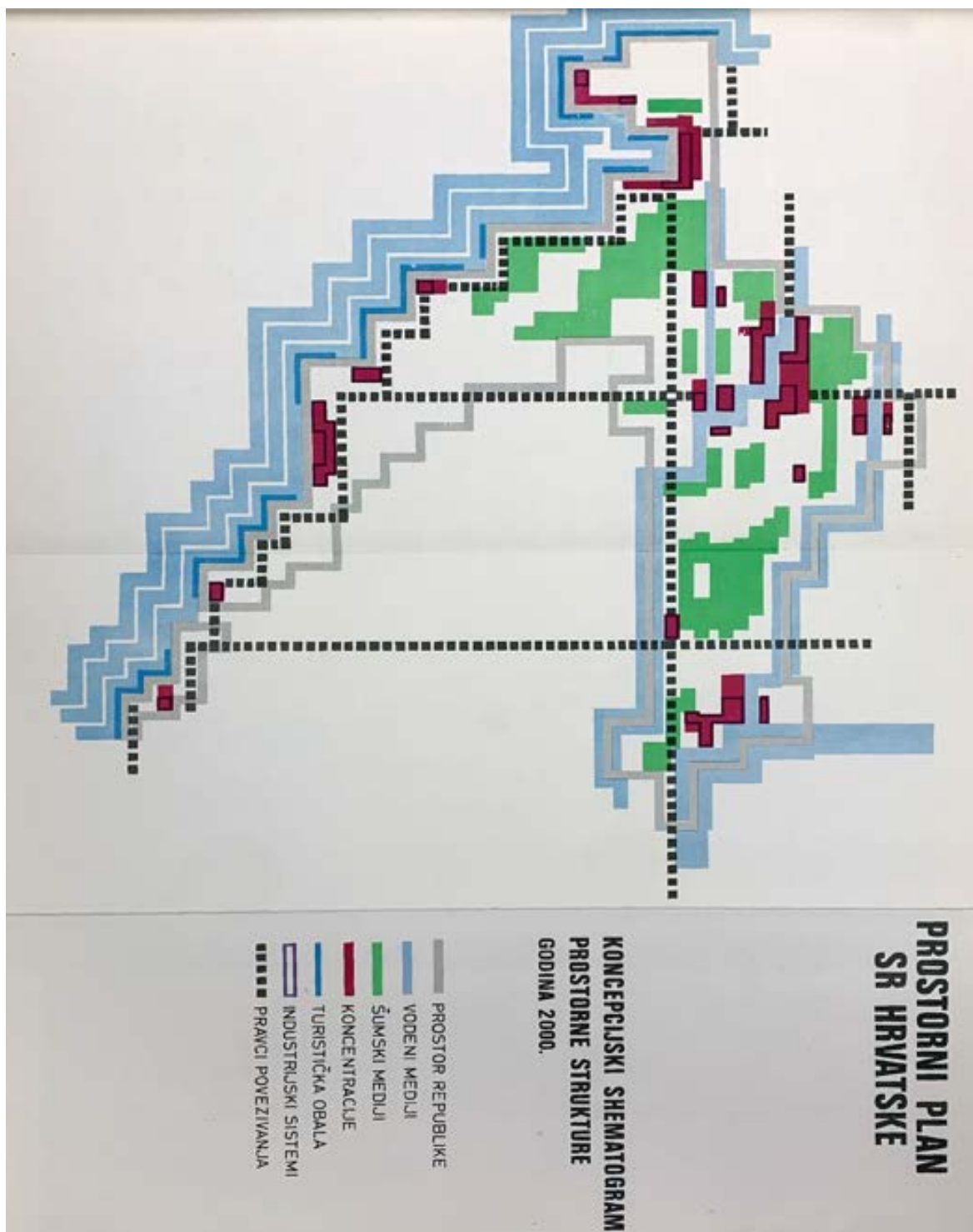

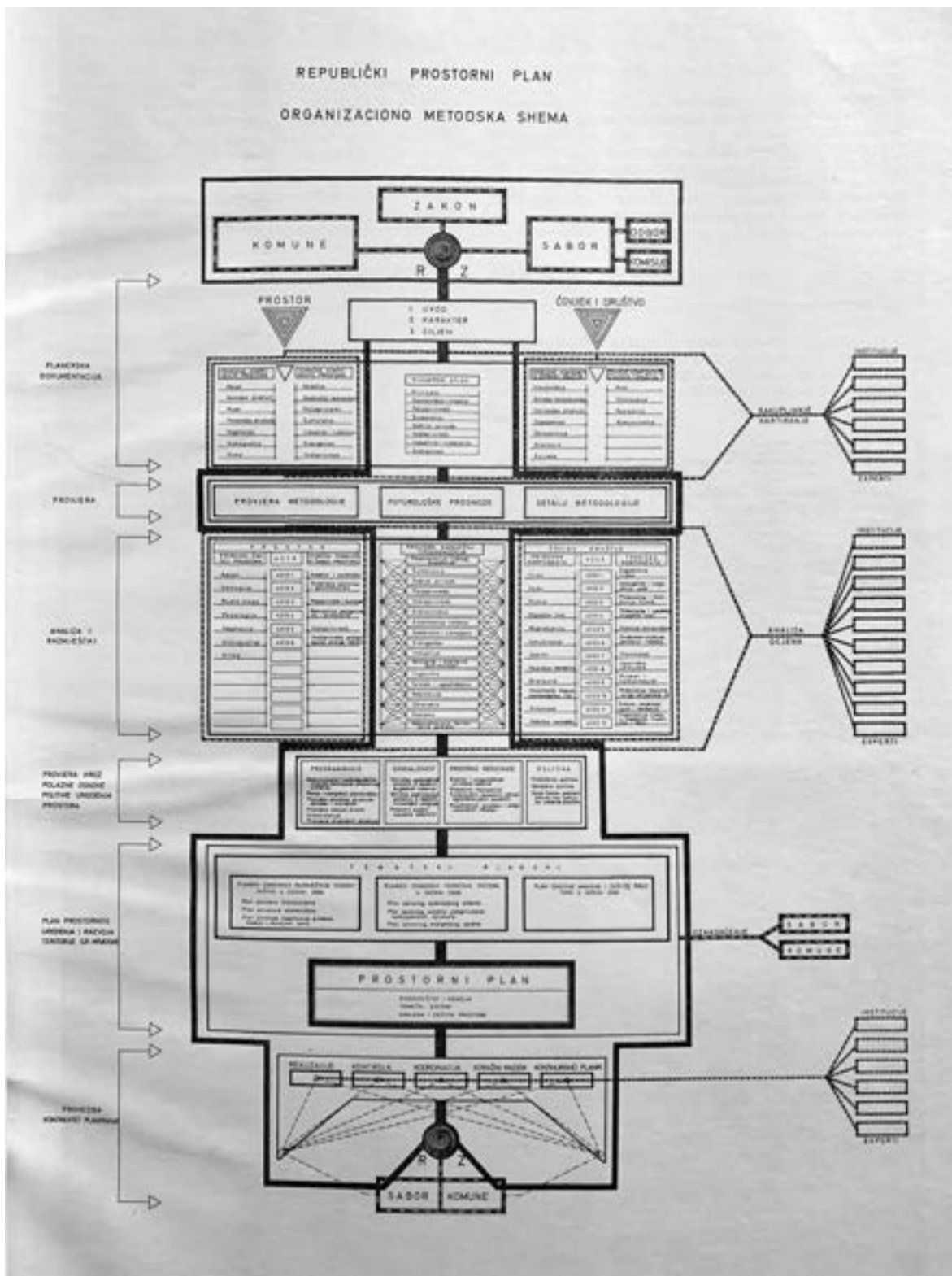

Slika 64. Prostorni plan SR Hrvatske – Značajni prirodni lokaliteti, zone i područja. Postojeće stanje 1970. godine. Izvor: Ibid.

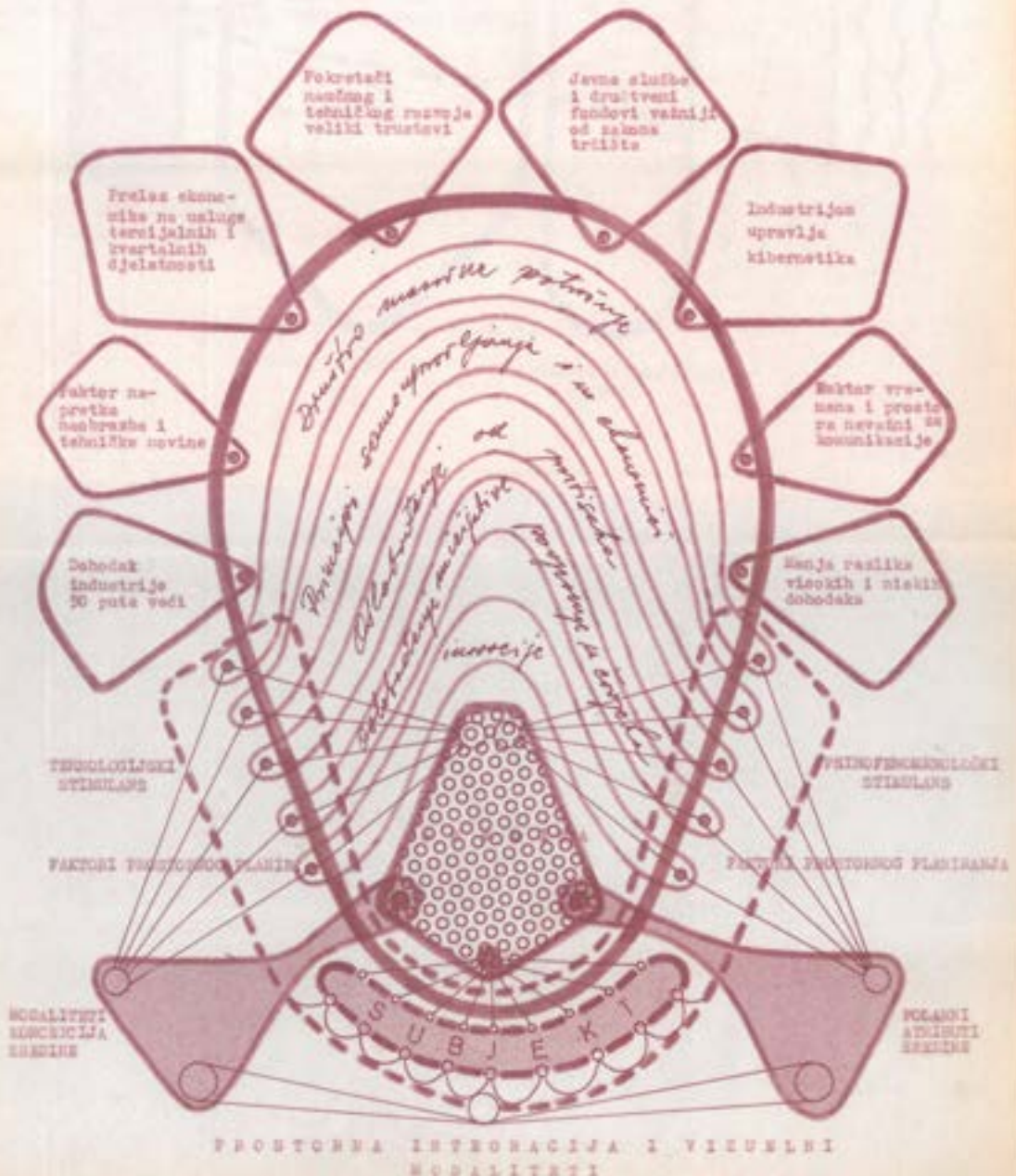
Slika 65. Prostorni plan SR Hrvatske – Konceptijski shematogram prostorne strukture godina 2000. Izvor: Ibid.

Slika 66. Prostorni plan SR Hrvatske – Organizaciono-metodska shema. Izvor: Ibid, 5.

INDIKATORI EVOLUCIJE SOCIO MEDIJA

POSTINDUSTRIJSKO DRUŠTVO 2000. GODINE

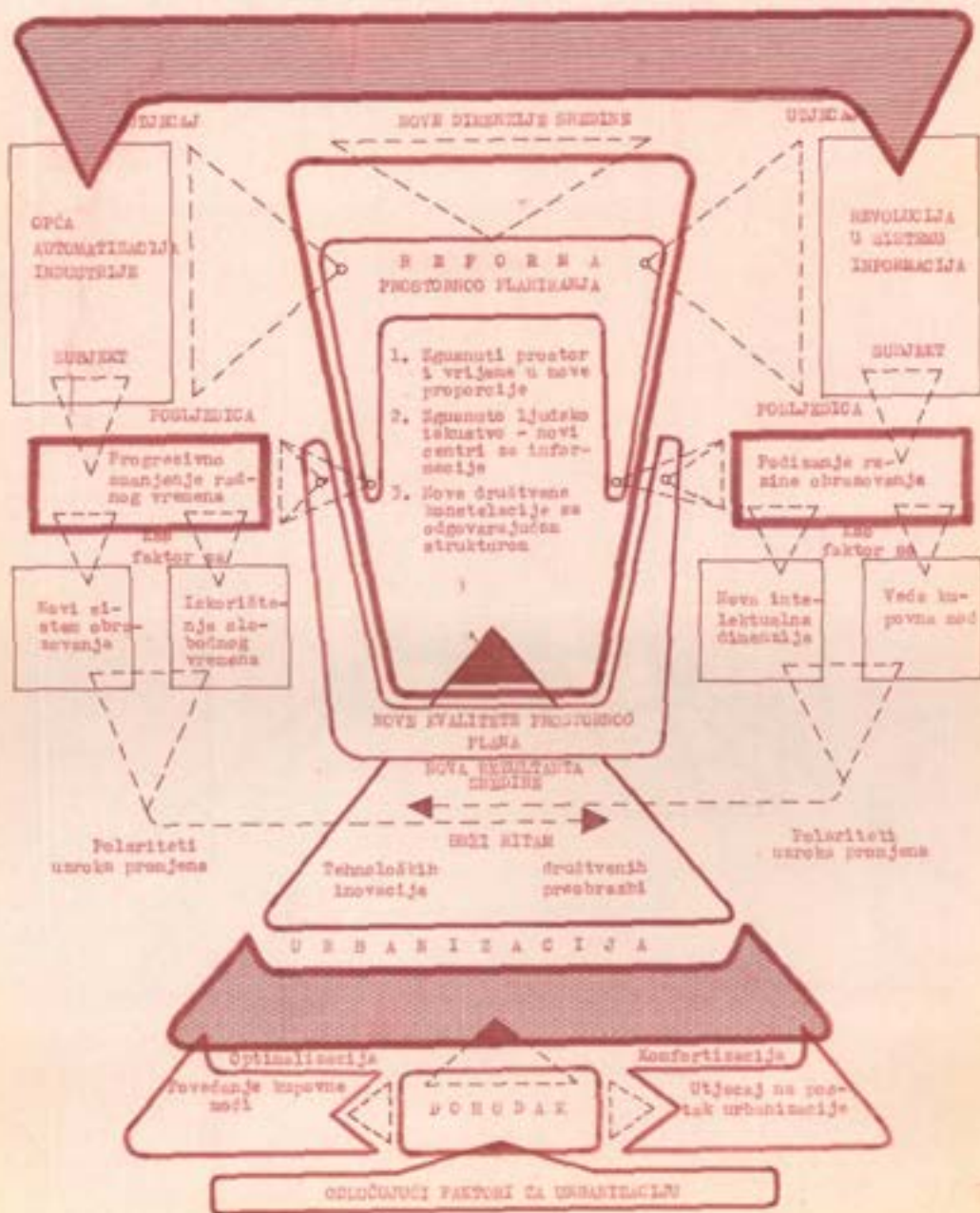
Slika 67. Indikatori evolucije socio medija (D-VII-C-1). Izvor: Petrović, Branko. 1971. Sistematizacija fenomena čovjekove sredine (Studija). Zagreb: Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SR Hrvatske.

TEHNOLOŠKE PROGNOZE I SREDINA

KOMPIJUTOR DOMINANTNI FAKTOR CIVILIZACIJE 1980.

D-VII-A-1

Slika 69. Tehnološke prognoze i sredina (D-VII-A-1). Izvor: Ibid.

ŽIVOTOPIS

Nikola Bojić rođen je u Splitu 1986. godine. Diplomirao je povijest umjetnosti i muzeologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2011. godine. Poslijediplomski magistarski studij usmjerenja *Art, Design and the Public Domain* završio je 2013. godine, pri *Graduate School of Design* na Sveučilištu Harvard. Poslijediplomski doktorski studij humanističkih znanosti na Sveučilištu u Splitu upisao je 2014. godine. Dobitnik je Rektorove nagrade (Sveučilište u Zagrebu), Dekanove nagrade (Filozofski fakultet u Zagrebu) i stipendije *Zlatko and Joice Balokovic Scholarship (Harvard University)*.

Od 2015. do 2019. godine zaposlen je kao asistent na Institutu za povijest umjetnosti, u sklopu projekta Hrvatske zaklade za znanost (HRZZ), “ARTNET – Moderne i suvremene umjetničke mreže, umjetničke grupe i udruženja: Organizacijski i komunikacijski modeli suradničkih umjetničkih praksi 20. i 21. stoljeća”, voditeljice dr. sc. Ljiljane Kolečnik. U akademskoj godini 2016./2017. bio je istraživač i gostujući predavač na *Massachusetts Institute of Technology (MIT)*, gdje je koncipirao i vodio kolegij (s prof. Gediminasom Urbonasom) *Advanced Studio in Production of Space: New Models and Modeling as Practice*, unutar MA programa *Art, Culture and Technology (ACT)*, pri *MIT School of Architecture and Planning (SA+P)*.

Od 2019. godine zaposlen je kao asistent na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, gdje predaje umjetnost 20. stoljeća. Pridruženi je istraživač na MIT-iju (ACT), aktivan unutar *Climate Visions Lab* inicijative. Objavio je pet izvornih znanstvenih radova te više stručnih članaka. Uključen je u nekoliko umjetničkih, pedagoških i istraživačkih projekata, između ostalog i projekt “*Models and Practices of Global Cultural Exchange and Non-aligned Movement. Research in the Spatio-temporal Cultural Dynamics*” (HRZZ), voditeljice dr. sc. Ljiljane Kolečnik.

Njegovi istraživački, umjetnički, dizajnerski i kustoski projekti, između ostalog, su prezentirani na Taipei Bijenalu (2020.), u Moderna Museetu u Stockholmu (2019.), u ZKM-u u Karlsruheu (2020.), na Venecijanskom bijenalu arhitekture (Litvanski paviljon, 2018.) i na Milanskom trijenalu dizajna (2016.).

Izjava o akademskoj čestitosti

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Nikola Bojić, kao pristupnik za stjecanje zvanja doktora znanosti u znanstvenom području Humanističkih znanosti, polje Interdisciplinarne humanističke znanosti, izjavljujem da je ova doktorska disertacija rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio doktorske disertacije nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ove doktorske disertacije nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 31. siječnja 2023.

Potpis

Izjava o pohrani doktorske disertacije u Digitalni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu

Doktorand/ica: Nikola Bojić _____

Naslov disertacije: Prostorno planiranje u Hrvatskoj od 1955. do 1975. i Lefebvreova teorija proizvodnje prostora

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Interdisciplinarne humanističke znanosti

Vrsta rada: Doktorska disertacija

Mentor/ica disertacije: Ljiljana Kolečnik, dr. sc., znanstvena savjetnica u trajnom zvanju

_____
(ime i prezime, akad. stupanj, zvanje)

Komentor/ica disertacije:

_____
(ime i prezime, akad. stupanj, zvanje)

Članovi povjerenstva:

_____
(ime i prezime, akad. stupanj, zvanje)

_____
(ime i prezime, akad. stupanj, zvanje)

_____
(ime i prezime, akad. stupanj, zvanje)

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predane doktorske disertacije i da sadržaj njezine elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjene i nakon obrane uređene disertacije. Slažem se da ta disertacija, koja će biti trajno pohranjena u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama *Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*, NN br.

123/03,198/03,105/04,174/04,02/07,46/07,45/09,63/11,94/13,139/13,101/14,60/15,131/17), bude:

- a) disertacija u otvorenom pristupu
- b) disertacija dostupna studentima i djelatnicima FFST
- c) široj javnosti, ali nakon proteka 6 / 1 2 / 2 4 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).
(zaokružite odgovarajuće)

U slučaju potrebe (dodatnog) ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu ustanovi.

Mjesto, nadnevak: Split, 31. siječnja 2023.

Potpis doktoranda/ice:

